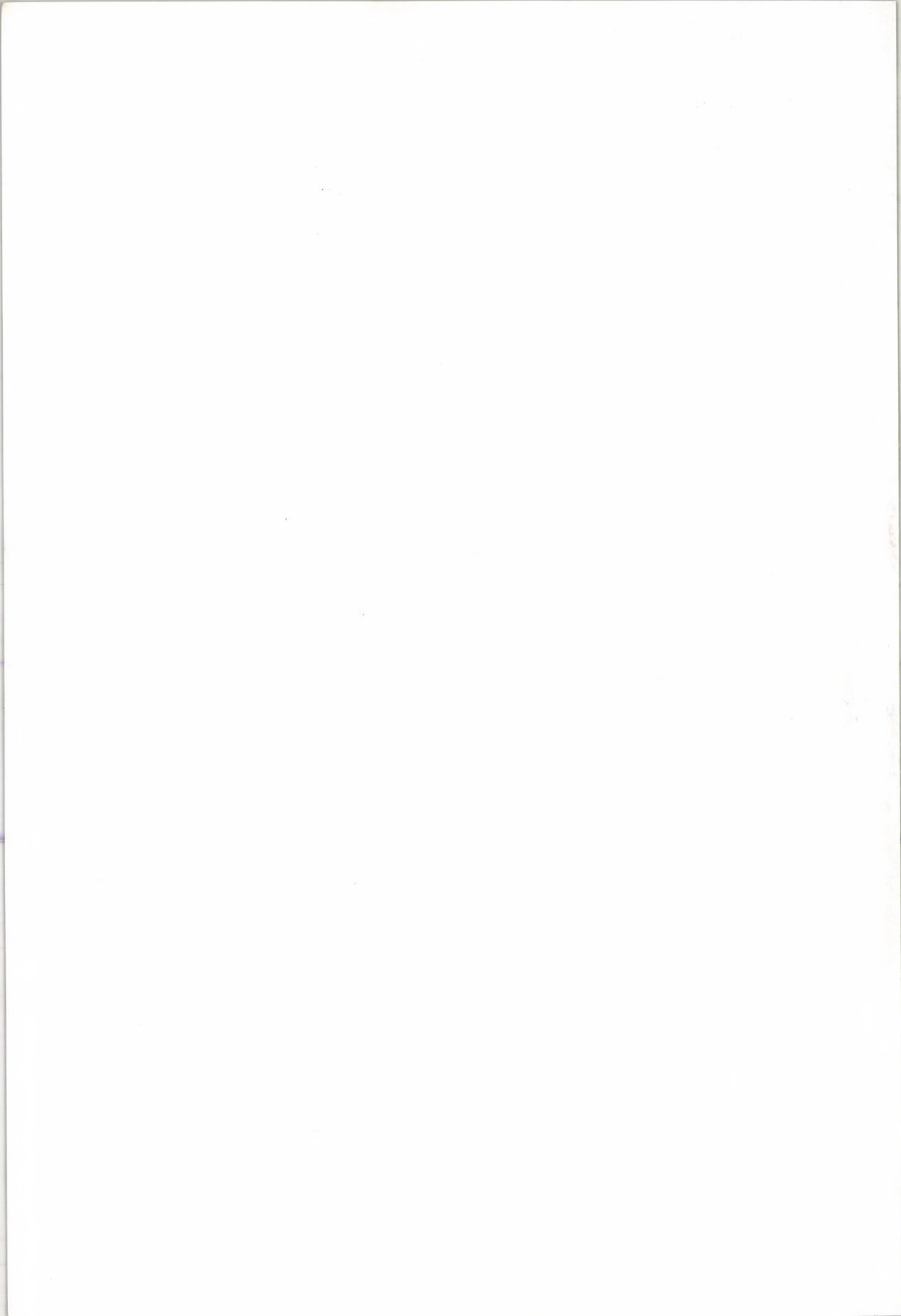

DEMOGRÁFIA

2002. XLV. ÉVF. 1.

2002 JÚN 24.

DEMOGRÁFIA

45. ÉVF. 1. SZÁM

BUDAPEST
2002

AZ MTA DEMOGRÁFIAI BIZOTTSÁGA
ÉS A KSH NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KUTATÓ INTÉZET
FOLYÓIRATA

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI:

CSEH-SZOMBATHY LÁSZLÓ, HABLICSEK LÁSZLÓ,
HOÓZ ISTVÁN, JÓZAN PÉTER, KAMARÁS FERENC, KLINGER ANDRÁS
KOVACSICS JÓZSEF, MILTÉNYI KÁROLY, PONGRÁCZ TIBORNÉ
SCHULER DEZSŐ, VUKOVICH GYÖRGY

SZERKESZTŐSÉG:

KLINGER ANDRÁS főszerkesztő
KAMARÁS FERENC felelős szerkesztő
HABLICSEK LÁSZLÓ szerkesztő

BOARD OF EDITORS:

ANDRÁS KLINGER managing editor
FERENC KAMARÁS responsible editor
LÁSZLÓ HABLICSEK editor

TECHNIKAI SZERKESZTŐK:

KARDULESZ FERENCNÉ, VÁRNAINÉ ANEK ÁGNES

FELELŐS KIADÓ:

SPÉDER ZSOLT igazgató

ISSN 0011-8249

DEMOGRÁFIA

A population Quarterly of the Committee for Demography
of the Hungarian Academy of Sciences
and the Hungarian Central Statistical Office
Demographic Research Institute

Editor-in-Chief: *Dr. András Klinger*

Editorial Office: H-1149 Budapest, Angol u. 77.

Orders may be placed with KULTURA: Hungarian Trading Company for Books
and Newspapers (Budapest, 62. P.O.B. 149)

or with any greater bookseller or distributor of periodicals

Subscription for a year: US \$ 40,00

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

<i>Mellár Tamás</i> : A népességfogyás néhány közgazdasági aspektusa	9
<i>Moksony Ferenc</i> : A kohorszhatás vizsgálata a szociológiai és demográfiai kutatásban	26
<i>Tárkányi Ákos</i> : A családpolitika változásának hatásai a termékenységre Közép-Európában	48

KÖZLEMÉNYEK

<i>Szabady Balázs</i> : A magyarországi kohorsz-termékenység alakulásának vizsgálata a születési sorszámok figyelembevételével	80
<i>Heinz Ervin – Lakatos Miklós</i> : A magyarországi német kitelepítéshez használt névjegyzékek összeállításának körülményei	113
<i>Turai Tünde</i> : Hogy mi mindenről fecseg a jövő? A szilágysomlyói középiskolások jelenképe a jövőtervek tükrében	133

FIGYELŐ

Emlékezés <i>Ila Bálint, Móricz Miklós, Némethy Artúr és Thirrring Lajos</i> életére és történeti statisztikai munkásságára. Szerk.: <i>Kovacsics József</i> . Bp. 2001. (<i>Blazovich László</i>)	152
--	-----

IRODALOM

FOLYÓIRATCIKKEK

<i>Bierau, D.</i> : Neue Methoden der Volkszählung. – Der Test eines registergestützten Zensus. (A népszámlálás új módszerei. – Egy nyilvántartásokra támaszkodó census tesztje.) <i>Wirtschaft und Statistik</i> , 2001/5. 333–341. p. (Sz. G. S.)	156
<i>Henning, S.</i> : Census 2000 in the United States of America: the decennial count analyzed from a historical perspective. (A 2000. évi népszámlálás az Amerikai Egyesült Államokban: a tízévenként megtartott census elemzése történelmin szempontból.) <i>Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft</i> , 2001/1. 85–125. p. (Sz. G. S.)	157
<i>Ghee, C.</i> : Population review of 2000: England and Wales. (2000. évi népesedési körkép: Anglia és Wales.) <i>Population Trends</i> , 2001/4. 7–14. p. (M. Á.)	158
<i>Schwarz, K.</i> : Bericht 2000 über die demographische Lage in Deutschland. (Jelentés Németország 2000. évi demográfiai helyzetéről.) <i>Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft</i> , 2001/1. 3–54. p. (Sz. G. S.)	159

<i>Kytir, J. – Wild, H. D. – Zuser, P.</i> : Demographische Strukturen und Trends in Österreich 2000. (Demográfiai struktúrák és trendek Ausztriában 2000-ben.) Statistische Nachrichten, 2001/10. 732–750. p. (Sz. G. S.)	160
<i>Hanika, A.</i> : Volkszählung 2001: Vorläufige Ergebnisse nach Alter und Geschlecht. (A 2001-es népszámlálás előzetes eredményei életkor és nemek szerint.) Statistische Nachrichten, 2001/12. 904–909. p. (Sz. G. S.)	161
<i>Bagavos, C. – Fotakis, C.</i> : Demographic dimensions of labour force trends: national and regional diversities within the European Union. (A munkaerőpiaci trendek demográfiai vonatkozásai: nemzeti s regionális különbségek az Európai Unión belül.) Genus, 2001/1. 83–107. p. (Sz. K.)	162
<i>Jain, A.</i> : Implications for evaluating the impact of family planning programs with a reproductive health orientation. (Az reprodukció egészségét célzó családtervezési programok hatásának értékelése.) Studies in Family Planning, 2001/3. 220–230. p. (Sz. K.)	163
<i>Mulder, C.H. – Wagner, N.</i> : The connections between family formation and first-time home ownership in the context of West Germany and the Netherlands. (A családalapítás és az első lakástulajdon megszerzése közötti kapcsolatok Nyugat-Németországban és Hollandiában.) European Journal of Population, 2001/2. 137–164. p. (M. Á.)	164
<i>Rose, A. de – Racioppi, F.</i> : Explaining voluntary low fertility in Europe: a multilevel approach. (Az európai vállaltan alacsony termékenység magyarázata: többoldalú megközelítés.) Genus, 2001/1. 13–32. p. (Sz. K.)	166
<i>Scherbov, S. – Vianen, van H.</i> : Marriage and fertility in Russia of women born between 1900 and 1960: a cohort analysis. (Az 1900 és 1960 között Oroszországban született nők házasságkötése és termékenysége: kohorsz elemzés.) European Journal of Population, 2001/3. 281–294. p. (Sz. K.)	167
<i>Santow, G. – Bracher, M.</i> : Deferral of the first birth and fluctuating fertility in Sweden. (Az első gyermekszülés elhalasztása és fluktuáló termékenység Svédországban.) European Journal of Population, 2001/4. 343–363. p. (M. Á.)	168
<i>Carlson, M.J. – Corcoran, M.E.</i> : Family structure and children's behavioural and cognitive outcomes. (Családszerkezet és hatása a gyerekek viselkedés és szellemi képességei.) Journal of Marriage and Family, 2001/3. 779–792. p. (Sz. K.)	169
<i>Hank, K. – Tilmann, K. – Wagner, G.G.</i> : Ausserhäusliche Kinderbetreuung in Ostdeutschland vor und nach der Wiedervereinigung. Ein Vergleich mit Westdeutschland in den Jahren 1990–1999. (Intézményes gyermekgondozás Kelet-Németországban az újraegyesítés előtt és után. Az 1990–1999 közötti időszak összehasonlítása Nyugat-Németországgal.) Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft, 2001/1. 55–65. p. (Sz. G. S.)	170
<i>Aurelu, E. – Baldazzi, B.</i> : Gender differences in the elderly population: different satisfaction levels in selected spheres of life. (Nemek közötti különbségek az öregkorú népességben: eltérő mértékű elégedettség az élet különböző területein.) Genus, 2001/2. 103–122. p. (M. Á.)	171

<i>Lusyne, P. – Page, H. – Lievens, J.</i> : Mortality following conjugal bereavement, Belgium 1991–96: The unexpected effect of education. (Halandóság a házastárs halála után Belgiumban 1991–1996 között. – Az iskolai végzettség nem várt hatása.) <i>Population Studies</i> , 2001/3. 281–289. p. (M. Á.)	173
<i>Gaminiratne, W. K.</i> : Recent development in causes of death statistics in Australia: automation and multiple cause coding. (A halálóki statisztika újabb fejleményei Ausztráliában: automatizálás és többes halálóki kódolás.) <i>Genus</i> , 2001/1. 123–141. p. (Sz. K.)	174

DEMOGRÁFIAI FOLYÓIRATSZEMLE

Demografie	175
Demography	176
European Journal of Population	177
Genus	177
Journal of Marriage and the Family	178
Population	179
Population and Development Review	180
Population Research and Policy Review	180
Population Studies	181
Population Trends	181
Studia Demograficzne	182
Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft	182

*Utánnymás csak a forrás megjelölésével.
Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.*

CONTENTS

STUDIES

<i>Tamás Mellár</i> : Some economic aspects of the population decrease	9
<i>Ferenc Moksony</i> : The study of cohort effects in sociology and demography	26
<i>Ákos Tárkányi</i> : The effects of changes in family policy on fertility in Central Europe	48

ARTICLES

<i>Balázs Szabady</i> : Cohort-fertility in Hungary taking the birth order into account	80
<i>Ervin Heinz – Miklós Lakatos</i> : Circumstances of using lists of names at compiled and used them at the out settling of Germans from Hungary	113
<i>Tünde Turai</i> : What is chatting the future about? The present time picture of secondary school pupils in Szilágysomlyó in the mirror of future plans	133

CHRONICLE

Memory of <i>Bálint Ila, Miklós Móricz, Artúr Némethy</i> and <i>Lajos Thirring</i> 's life and their historical statistic work. Ed.: <i>József Kovacsics</i> . Bp. 2001. (<i>László Blazovich</i>)	152
---	-----

REVIEW

ARTICLES

<i>Bierau, D.</i> : Neue Methoden der Volkszählung. – Der Test eines registergestützten Zensus. (New methods of population census. – Test of a census conducted at a „Zensus“ included by a register.) <i>Wirtschaft und Statistik</i> , 2001/5. 333–341. p. (<i>S. G. Sz.</i>)	156
<i>Henning, S.</i> : Census 2000 in the United States of America: the decennial count analyzed from a historical perspective. <i>Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft</i> , 2001/1. 85–125. p. (<i>S. G. Sz.</i>)	157
<i>Ghee, C.</i> : Population review of 2000: England and Wales. <i>Population Trends</i> , 2001/4. 7–14. p. (<i>Á. M.</i>)	158

<i>Schwarz, K.</i> : Bericht 2000 über die demographische Lage in Deutschland. (A review on the demographic situation of Germany in 2000.) <i>Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft</i> , 2001/1. 3–54. p. (S. G. Sz.)	159
<i>Kytir, J. – Wild, H. D. – Zuser, P.</i> : Demographische Strukturen und Trends in Österreich 2000. (Demographic structures and trends in Austria in 2000.) <i>Statistische Nachrichten</i> , 2001/10. 732–750. p. (S. G. Sz.)	160
<i>Hanika, A.</i> : Volkszählung 2001: Vorläufige Ergebnisse nach Alter und Geschlecht. (Population census in 2001: Preliminary results by age and gender.) <i>Statistische Nachrichten</i> , 2001/12. 904–909. p. (S. G. Sz.)	161
<i>Bagavos, C. – Fotakis, C.</i> : Demographic dimensions of labour force trends: national and regional diversities within the European Union. <i>Genus</i> , 2001/1. 83–107. p. (K. Sz.)	162
<i>Jain, A.</i> : Implications for evaluating the impact of family planning programs with a reproductive health orientation. <i>Studies in Family Planning</i> , 2001/3. 220–230. p. (K. Sz.)	163
<i>Mulder, C.H. – Wagner, N.</i> : The connections between family formation and first-time home ownership in the context of West Germany and the Netherlands. <i>European Journal of Population</i> , 2001/2. 137–164. p. (Á. M.)	164
<i>Rose, A. de – Racioppi, F.</i> : Explaining voluntary low fertility in Europe: a multilevel approach. <i>Genus</i> , 2001/1. 13–32. p. (K. Sz.)	166
<i>Scherbov, S. – Vianen, van H.</i> : Marriage and fertility in Russia of women born between 1900 and 1960: a cohort analysis. <i>European Journal of Population</i> , 2001/3. 281–294. p. (K. Sz.)	167
<i>Santow, G. – Bracher, M.</i> : Deferment of the first birth and fluctuating fertility in Sweden. <i>European Journal of Population</i> , 2001/4. 343–363. p. (Á. M.)	168
<i>Carlson, M.J. – Corcoran, M.E.</i> : Family structure and children's behavioural and cognitive outcomes. <i>Journal of Marriage and Family</i> , 2001/3. 779–792. p. (K. Sz.)	169
<i>Hank, K. – Tilmann, K. – Wagner, G.G.</i> : Ausserhäusliche Kinderbetreuung in Ostdeutschland vor und nach der Wiedervereinigung. Ein Vergleich mit Westdeutschland in den Jahren 1990–1999. (Child care out of home in East Germany before and after the reunion. A comparison with West Germany in the years 1990–1999.) <i>Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft</i> , 2001/1. 55–65. p. (S. G. Sz.)	170
<i>Aurelu, E. – Baldazzi, B.</i> : Gender differences in the elderly population: different satisfaction levels in selected spheres of life. <i>Genus</i> , 2001/2. 103–122. p. (Á. M.)	171
<i>Lusyne, P. – Page, H. – Lievens, J.</i> : Mortality following conjugal bereavement, Belgium 1991–96: The unexpected effect of education. <i>Population Studies</i> , 2001/3. 281–289. p. (Á. M.)	173
<i>Gaminiratne, W. K.</i> : Recent development in causes of death statistics in Australia: automation and multiple cause coding. <i>Genus</i> , 2001/1. 123– 141. p. (K. Sz.)	174

REVIEW OF DEMOGRAPHIC JOURNALS

Demografie	175
Demography	176
European Journal of Population	177
Genus	177
Journal of Marriage and the Family	178
Population	179
Population and Development Review	180
Population Research and Policy Review	180
Population Studies	181
Population Trends	181
Studia Demograficzne	182
Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft.....	182

Reproduction permitted only with indication of source.

Manuscripts are not kept or sent back.

A NÉPESSÉGFogyás Néhány Közgazdasági Aspektusa

MELLÁR TAMÁS

Bevezetés

A népességfogyás szomorú jelensége immár két évtizede velünk élő valóság. Éppen ezért nem meglepő, hogy nagyon sok tudományos cikk, esszé és tanulmány jelenik meg ebben a témakörben napjainkban. A tanulmányok többsége elsődlegesen a népességfogyás dokumentálásával és az ebből következő társadalmi, lélektani következményekkel, illetve a csökkenési trend megfordításának feltételeivel foglalkozik. Ugyanakkor elenyésző azon tanulmányok száma, amelyek a népességfogyás következményeként előálló előregedést és ennek közgazdasági folyamányait taglalnák. A jelen tanulmány ezt a hiányt próbálja enyhíteni, távolról sem a teljesség igényével, hiszen itt olyan vaskos témákról van szó, amelyek elméleti alapjait az *együttélő generációk* modelljei fogalmazzák meg, gyakorlati oldalát pedig a fenntartható nyugdíj- és egészségbiztosítási rendszer definiálása jelenti.

A cikk célkitűzése ennél jóval szerényebb, pusztán azt kívánja bemutatni dinamikus modellek segítségével, hogy a felnőtt, munkaképes korú népesség arányának csökkenése hogyan befolyásolja az egy főre jutó GDP alakulását, illetve hogy ezen két tényező között milyen kölcsönhatások fogalmazhatók meg. Könnyen kialakulhat olyan, egymást erősítő, negatív spirálként működő leépülési mechanizmus, amelyben az előregedő társadalom olyan súlyos terheket ró a gazdaságra, hogy ennek következtében csökken az egy főre jutó jövedelem, s ennek csökkenése pedig meghiusítja a megfelelő források átcsoportosítását az előregedés megállítására.

A kiinduló alfejezet a népesedés alakulását megfogalmazó dinamikus modell működését mutatja be három generációs (fiatal, felnőtt, öreg) bontásban. A második alfejezet a munkaképes korú népesség aránya és az egy főre jutó GDP változásának kapcsolatát mutatja be először elméleti alapon, majd az 1960–2000 közötti magyar tényadatok, illetve a 2000–2050 időszakra előrebecsült adatok alapján empirikusan is. Végül a tanulmány harmadik része a munkaképes korú lakosság és az egy főre jutó GDP aránya közötti dinamikus kapcsolatot vizsgálja két, azonos modellcsaládba (*Lotka–Volterra* modellek) tartozó szimmetrikus modell segítségével.

A háromgenerációs alapmodell

A vizsgálati keretül szolgáló modellben¹ különböztessünk meg három korcsoportot: a gyerekeket (G), a felnőtteket (F) és az öregeket (O). Az egyes korcsoportokhoz hozzárendelhetők jellemző időintervallumok (például 0–20 év, 21–60 év és 60 év felett), amelyek természetesen időben változhatnak, vagy megegyezés szerint változtathatók. Jelölje a gyermekkor hosszát $\frac{1}{m}$, a felnőttkor hosszát pedig $\frac{1}{n}$, amiből következően az egyes korcsoportokból való kilépés rátája m és n lesz. Ha tehát a gyermekkor hossza 20 év és a felnőttkoré 40 év, akkor ez azt jelenti, hogy évenként a gyerekek 5%-a ($\frac{1}{20}$ -a) és a felnőttek 2,5%-a ($\frac{1}{40}$ -e) lép át a felette lévő korcsoportba. Jelölje továbbá a termékenységi rátát f , valamint az egyes korcsoportok halálozási rátáját rendre p , q és r . Nyilván a gyerekek halálozási rátája jóval kisebb lesz, mint a felnőtteké, illetve az öregeké, tehát feltételezhető, hogy $p < q < r$. Jelölje végül B^G , B^F és B^O az országba be-, illetve onnan kivándorlók egyenlegét az egyes korcsoportokban. A bevezetett jelölések felhasználásával a következő mérlegösszefüggések írhatók fel a népesség alakulására vonatkozóan:

$$\begin{aligned} G_t &= G_{t-1} + f_t F_{t-1} - (m_t + p_t) G_{t-1} + B_t^G \\ F_t &= F_{t-1} + m_t G_{t-1} - (n_t + q_t) F_{t-1} + B_t^F \\ O_t &= O_{t-1} + n_t F_{t-1} - r_t O_{t-1} + B_t^O \\ N_t &= G_t + F_t + O_t \end{aligned} \quad (1)$$

Az első egyenlet azt fogalmazza meg, hogy a gyermekkorcsoport létszáma az előző időszakhoz képest annak megfelelően változik, hogy a születések száma és a korcsoportbeli bevándorlás mennyivel haladja meg a felnőtté válás és a korai elhalálozás miatti kilépéseket. A második és harmadik egyenlet logikája ugyanez, azzal az apró módosítással, hogy az öregkorból csak egyetlen kilépési csatorna van. A negyedik egyenlet pedig a népesség egészére (N) vonatkozó alapmérleg-összefüggés.

Az egyenletek egy olyan dinamikus kapcsolatrendszer fogalmaznak meg, amelyet ebben a formájában további definíciós egyenletek nélkül nem lehet kezelni, mert az f , m , p , n , q és r , valamint a bevándorlási egyenlegek értékeinek időbeni alakulásáról semmit sem tudunk. Ha azonban feltételezzük ezek időbeli állandóságát, akkor lényegesen egyszerűbb és viszonylag könnyen kezelhető helyzet áll elő. A még könnyebb kezelhetőség kedvéért a diszkrét időkezelésről áttérünk a folytonos időkezelésre, amely nem igényli semmilyen új

¹ E vizsgálati modell kiindulópontját Bossel [1994] könyvében használt szimulációs modell szolgáltatta.

pótlólagos feltétel beiktatását, hiszen a demográfiai események az év során folyamatosan zajlanak (annak ellenére, hogy ezekről általában csak az év fordulónapjára készülnek átfogó statisztikák).² Ennek megfelelően tehát az (1) modell első három egyenlete a következő alakba írható át:

$$\begin{aligned}\frac{dG}{dt} &= fF - (m + p)G + B^G \\ \frac{dF}{dt} &= mG - (n + q)F + B^F \\ \frac{dO}{dt} &= nF - rO + B^O\end{aligned}\quad (2)$$

Az időre utaló indexet elhagytuk, mert a paraméterek és az exogén változók időben állandók és nincs késleltetés a modellben, tehát mindhárom változó (G , F és O) értékei ugyanarra az időszakra vonatkoznak. A (2) differenciál-egyenletrendszer struktúrájából következik, hogy csak az első két egyenlet függ kölcsönösen egymástól, a harmadik egyenlet változója nem lép be egyikbe sem, tehát az egyenletrendszer megoldása pusztán az első két egyenletről származtatható. Gyakorlatilag ez azt jelenti, hogy a fiatal és felnőtt korcsoport létszámának a változása meghatározza a népesedési helyzet alakulását, az idősek korcsoportjának létszáma passzívan alkalmazkodik a kialakult helyzethez.

A (2) differenciál-egyenletrendszer első két egyenletét mátrix-formába átírva a következőt kapjuk:

$$\begin{bmatrix} dG \\ dF \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} -(m + p) & f \\ m & -(n + q) \end{bmatrix} \begin{bmatrix} G \\ F \end{bmatrix} + \begin{bmatrix} B^G \\ B^F \end{bmatrix}\quad (3)$$

A stabilitás feltételei általában fennállnak, hiszen realisztikus paraméterértékek mellett teljesül a

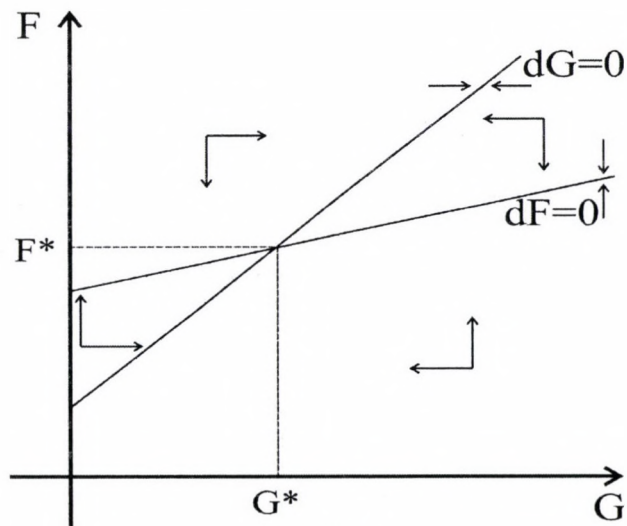
$$\begin{aligned}\text{tr } A &= -(m + p + n + q) < 0 \quad \text{és} \quad a \\ \det A &= (m + p)(n + q) - fm > 0\end{aligned}$$

A rendszer fázisdiagramjának elkészítéséhez könnyen meghatározhatjuk a $dG = 0$ és a $dF = 0$ egyenesek meredekségét:

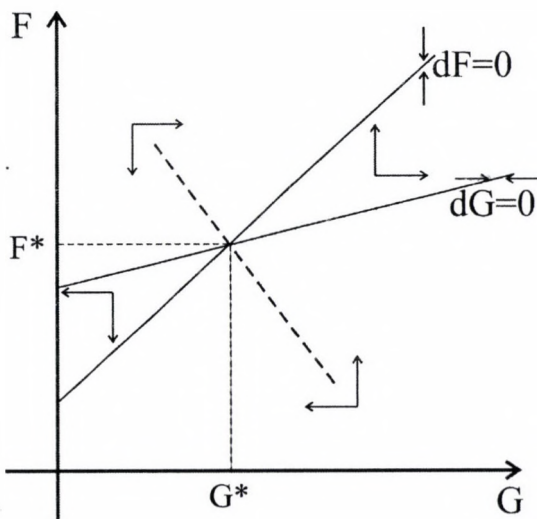
$$\begin{aligned}\left. \frac{dF}{dG} \right|_{dG=0} &= \frac{m + p}{f} > 0 \\ \left. \frac{dF}{dG} \right|_{dF=0} &= \frac{m}{n + q} > 0\end{aligned}$$

² Könnyen belátható, hogy ebben a helyzetben semmilyen lényeges különbség nincs a differenciaegyenlet és a differenciálegyenlet formában felírt modell és az abból származtatható eredmények között.

Attól függően, hogy melyik egyenes meredeksége nagyobb, két különböző stabilitási helyzet áll elő és ennek megfelelően két eltérő fázisdiagram készíthető el (lásd az I. ábra A és B részét).

I. A ábra
Figure I. A

I. B ábra
Figure I. B

Ha $\frac{m+p}{f} > \frac{m}{n+q}$ és $\frac{B^G}{f} < \frac{B^F}{n+q}$, akkor stabil egyensúlyi helyzet alakul ki (lásd az I. ábra A részét). Az első feltételből könnyen megállapítható, hogy ebben az esetben fennáll a stabilitás második követelménye is: a $\det A > 0$.

Ha $\frac{m+p}{f} < \frac{m}{n+q}$ és $\frac{B^G}{f} > \frac{B^F}{n+q}$, akkor nincs stabil egyensúlyi helyzet, csak nyeregvonal melletti egyensúlyi konvergencia alakulhat ki (lásd az I. ábra B részét). Az első feltételből jól látható, hogy ebben az esetben nem áll fenn a stabilitás második követelménye, mert a $\det A < 0$.

Érdemes megemlíteni, hogy a konkrét nagyságrendi relációkon túl, mindkét esetben kiemelt fontosságú szerepet játszott a be- és kivándorlás léte. Ha ugyanis $B^F = B^G = 0$ lenne, akkor csak a triviális $[0, 0]$ egyensúlyi helyzet jöhetne számításba, s a rendszer a paraméterek függvényében vagy ehhez a – gyakorlati szempontból szóba sem jöhető – egyensúlyi helyzethez, vagy a végtelenhez tartana. A modell ezen tulajdonsága a lineáris jellegéből és az időben fix paraméter-értékeiből következik.³

A (3) modell egyensúlyi értékei a következők lesznek:

$$G^* = \frac{B^G(n+q) + B^F f}{(m+p)(n+q) - f m}, \quad F^* = \frac{B^F(m+p) + B^G m}{(m+p)(n+q) - f m}$$

Ahogy azt már a korábbiakban említettük, az idők korosztálya nem játszik aktív szerepet az egyensúly kialakításában, hanem csak követi a felnőtt korosztály alakulását. Ennek megfelelően a (2) harmadik egyenlete segítségével meghatározható az idős korosztály egyensúlyi értéke a felnőtt korosztály egyensúlyi értéke függvényében:

$$O^* = \frac{n}{r} F^* + \frac{1}{r} B^O$$

A tanulmányunk egyik kitűzött célja az egyes korcsoportok közötti arányok alakulásának vizsgálata, ezért érdemes megnézni, hogy mit mutat a gyerekek és felnőttek, illetve az öregek és felnőttek arányának definíciója:

$$\frac{G^*}{F^*} = \frac{B^G(n+q) + B^F f}{B^F(m+p) + B^G m}, \quad \frac{O^*}{F^*} = \frac{n}{r} + \frac{1}{r} \frac{B^O}{F^*}$$

A gyerekek és felnőttek arányát – amennyiben eltekintünk a be- és kivándorlásoktól, amelyek amúgy is exogén tényezők a modellnek – három tényező

³ A standard népesedési modellek éppen ezért a lineáris összefüggés helyett gyakran alkalmazzák a logisztikus formulát, például a $dN = N(a + bN)$ formát, amelynek van stabil – a ki- és bevándorlás nagyságától független –, belső egyensúlyi pontja.

befolyásolja: az f termékenységi ráta, a gyermek-korcsoporthból való kilépési ráta $(m+p)$ és a felnőtt-korcsoporthból való kilépési ráta $(n+q)$. Ha nő a termékenységi ráta és csökken a gyermekkorból való kilépési ráta, valamint nő a felnőttkorból való kilépés, akkor értelemszerűen nő a gyerekek felnőttekhez viszonyított aránya. Ellenkező esetben pedig csökken a G^*/F^* arány. A mai magyar viszonyok között ezen utóbbi eset volt megfigyelhető az elmúlt évtizedekben, elsősorban azért, mert csökkent a termékenységi ráta, a felnőttkorból való kilépési ráta mérséklődése csak kisebb szerepet játszott.

Az idősök és felnőttek arányának alakulását két tényező befolyásolja, ha feltesszük, hogy $B^O = 0$. Ebben az esetben az öregek aránya akkor nő, ha n nő (vagyis csökken a felnőttkor hossza), illetve ha r csökken (csökken az idősök halandósági rátája). Nálunk ez utóbbi tényező okozta az elmúlt évtizedekben elsődlegesen az öregek arányának emelkedését

Ezek után érdemes megnézni, hogy a felnőttek aránya hogyan viszonyul az egész népességhez:

$$\frac{N^*}{F^*} = \frac{G^*}{F^*} + 1 + \frac{O^*}{F^*} = 1 + \frac{(n+q) + f}{(m+p) + m} + \frac{n}{r}$$

(Az egyszerűbb kezelhetőség kedvéért feltettük, hogy $B^G = B^F$ és $B^O = 0$.)

Az összefüggés értelmében, ha a gyerekek és/vagy az öregek részaránya nő a felnőttekhez képest, akkor az N/F arány, vagyis a felnőttek aránya az össznépességen belül csökken. Két karakterisztikus esetet különböztethetünk meg: az egyik, amikor a felnőttek aránya a népességen belül elsődlegesen azért csökken, mert nő a gyerekek felnőttekhez viszonyított aránya, a másik pedig, amikor az öregek arányának emelkedése miatt csökken a felnőttek aránya. Az első esetet nevezhetjük a „*fiatal társadalmak*”, míg a második esetet az „*öreg társadalmak*” népesedési problémájának. Bizonyos nehézségek és problémák mindkét esetben felmerülnek, mert romlik az eltartók-eltartottak arány a társadalmon belül, a gazdaságilag aktívakra egyre nagyobb teher jut, függetlenül attól, hogy az idősök és gyerekek ellátását családi vagy állami keretek között rendezik. Perspektivikusan azonban nyilván sokkal jobb a helyzet a fiatal társadalmaknál, mert itt egyfelől minden bizonnyal nő az össznépesség, másfelől pedig – s talán ez a fontosabb – a gyerekek „fokozatos beérése” és felnőtté válása javíthat a helyzeten (amennyiben nem nő szakadatlanul a termékenységi ráta, illetve nem tolódik ki folyamatosan a gyermekkor határa).

A népességalakulás várható gazdasági hatásai

Amint azt már a bevezetőben is megfogalmaztuk, a keresőképes korú lakosság arányának változása lényegesen befolyásolhatja a gazdasági eredményeket,

mindenekelőtt a GDP alakulását. A befolyásoló hatás egyrészt input oldalról jelentkezik, a munkaerőforrás és a foglalkoztatottak arányának alakulása révén, másrészt pedig közvetetten a jövedelem-felhasználáson keresztül, nevezetesen, hogy mekkora forrást köt le a nem foglalkoztatottak eltartása, s ez miként csökkenti a felhalmozási lehetőségeket. Ebben a részben csak az első hatással foglalkozunk, a másodikat meghagyjuk a következő részre.

Vegyük a következő igen egyszerű, egytényezős termelési függvényt:

$$Y_t = A_t L_t \quad (4)$$

ahol Y a GDP-t, L a foglalkoztatottak számát, A pedig a termelékenységet jelenti. A (4) egyenlet nem tipikus termelési függvény, hanem inkább egy minden időszakban fennálló, a termelékenységet definiáló azonosság. Az A időbeli változása nem feltétlenül a munka hozadékának a változását mutatja, ez nyilván változhat a technikai fejlődés és az alkalmazott tőkemennyiség módosulása miatt is.

Tételezzük fel, hogy az n (pontosabban az $1/n$, a felnőttkor hossza) úgy van meghatározva, hogy az F a munkaképes korú népességet jelenti. Ekkor az F és az L közötti különbséget az inaktívak és a munkanélküliek jelentik. Jelölje h az aktív foglalkoztatottak arányát a munkaerőforrásból⁴, vagyis $h_t = L_t / F_t$. Ezt figyelembe véve a (4) logaritmikus deriváltja a következő lesz:

$$\frac{dY_t}{Y_t} = \frac{dA_t}{A_t} + \frac{dh_t}{h_t} + \frac{dF_t}{F_t} \quad (5)$$

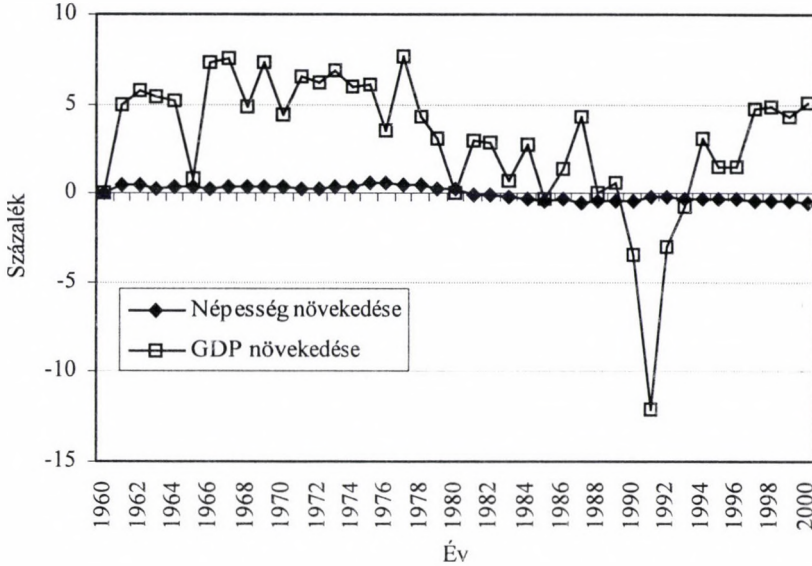
vagyis a GDP növekedési üteme egyenlő a termelékenység növekedésének, valamint a munkaerőforrás és a foglalkoztatási arány növekedési ütemének összegével.

Az egy főre jutó GDP időbeli változása nyilván a két tényező változásától függ:

$$\frac{d(Y_t/N_t)}{Y_t/N_t} = \frac{dY_t}{Y_t} - \frac{dN_t}{N_t} \quad (6)$$

A (6) összefüggést illusztrálhatjuk az 1960–2000 közötti időszakra vonatkozóan a magyar adatok segítségével (lásd a *II. ábrát*). A diagramon jól látszik, hogy a népesség változása igen csekély mértékű volt, az időszak első felében kismértékben nőtt, majd 1981-től ugyancsak kismértékben csökkent. Ehhez képest a GDP sokkal erőteljesebb növekedési dinamikát mutatott, s ennek megfelelően lényegében ez határozta meg az egy főre jutó GDP alakulását.

⁴ A h többé-kevésbé megfeleltethető az aktivitási rátának, de nem teljesen ugyanaz, mert csak a foglalkoztatottakat (a munkanélküliek nélkül) viszonyítja a munkaerőforráshoz. Ugyanezen oknál fogva csak korlátozottan tekinthető a munkanélküliségi ráta komplementerének ($u \neq 1 - h$), mert nem az aktívakhoz viszonyítja a foglalkoztatottakat, hanem a teljes munkaerőforráshoz.

II. A népesség és a GDP növekedési üteme, 1960–2000
 Population and the GDP growth rate, 1960–2000

Tovább vizsgálhatjuk kérdést, ha az (5) összefüggés felhasználásával újra írjuk a (6)-ot:

$$\begin{aligned}
 \frac{d(Y_t/N_t)}{Y_t/N_t} &= \frac{dA_t}{A_t} + \frac{dh_t}{h_t} + \frac{dF_t}{F_t} - \frac{dN_t}{N_t} \\
 &= \frac{dA_t}{A_t} + \frac{dh_t}{h_t} - \frac{d(N_t/F_t)}{N_t/F_t}
 \end{aligned} \quad (6')$$

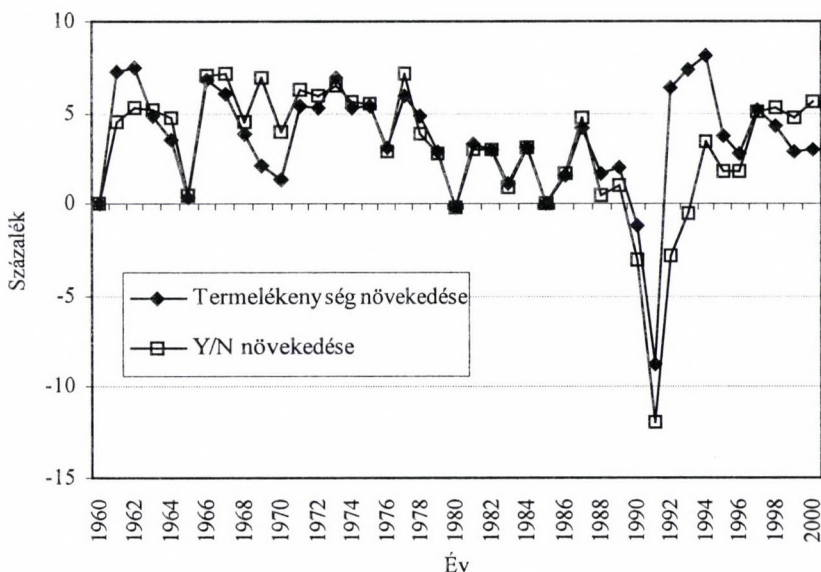
Ebből a felírásból egyértelműen kitűnik, hogy az egy főre jutó GDP csak akkor növekedhet a termelékenység növekedésének megfelelően, ha a munkaképes korúak aránya nem csökken a népességén belül, illetve ha a csökkenést kompenzálja az aktivitási ráta emelkedése. Ha viszont a munkaképes korúak aránya és az aktivitási ráta csökken, akkor az egy főre jutó GDP növekedési üteme mindenképpen alatta marad a termelékenység növekedési ütemének. S amennyiben a foglalkoztatottak keresete a termelékenységgel együtt változik, akkor a nem aktívakra jutó jövedelem dinamikája még jobban elmarad a termelékenységtől. Elképzelhető természetesen sokkal kedvezőbb eset is, amikor az egy főre jutó GDP növekedése meghaladja a termelékenység ütemét, ennek

azonban az a feltétele, hogy nőjön az aktivitási ráta és/vagy a munkaerőforrás aránya.

A (6')-ből az is következik, hogy ha az aktivitási ráta nem nő, viszont az N/F ráta folyamatosan emelkedik, akkor semmilyen nyugdíjrendszer nem tudja garantálni a növekedési ütemmel azonos mértékű járadékemelkedést. A felosztó-kirovó nyugdíjrendszernél ez az összefüggés elég nyilvánvaló, hiszen a relatíve egyre kevesebb aktívnak kell megtermelnie az inaktívak járadékát. De ugyanúgy érvényes a tőkefedezeti rendszereknél is. Az adott feltételrendszer keretei között ugyanis nem biztosítható egy előre rögzített kamatláb, vagy konkrétan fogalmazva, a növekedési ütemmel megegyező reálkamatláb fenntartása, tehát a nyugdíjalapok tőkehozama mindenképpen kisebb dinamikájú járadékot biztosít, mint a termelékenység, vagy a bérek, vagy az egy főre jutó jövedelem növekedése.

Ezek után nézzük meg, hogy a magyar adatok alapján vajon milyen kapcsolat állítható fel a termelékenység és az egy főre jutó GDP növekedési üteme között. A *III. ábra* alapján azt mondhatjuk, hogy elég szoros az együttmozgás, de mindkét irányú eltérésre is van példa. A hatvanas évek elején az egy főre jutó GDP növekedése elmaradt a termelékenység növekedése mögött, ami arra utal, hogy minden bizonnyal csökkent az aktivitási ráta.⁵ Ennek éppen az ellenkezője történt 1968 és 1973 között: a termelékenység növekedési ütemét meghaladó mértékű egy főre jutó GDP növekedés a munkaerőforrás bővülésének és az aktivitási ráta emelkedésének tudható be. A nyolcvanas évek első felében teljesen együtt mozgott a két mutató, majd 1985 után fokozatosan elmaradt az egy főre jutó GDP növekedése a termelékenység növekedése mögött. A rendszerváltás utáni ez a tendencia felerősödött, a transzformációs válság következményeként az aktivitási ráta jelentősen csökkent és ráadásul a nyílt munkanélküliség is megjelent, s ezek együttes hatására az egy főre jutó GDP növekedése mélyen a termelékenység növekedése alá csúszott. Fordulat csak 1996 után állt be, annak következtében, hogy a foglalkoztatottság ismét emelkedni kezdett és a munkanélküliség is mérséklődött és ennek megfelelően az Y/N ráta a termelékenységet meghaladó mértékben növekedett.

⁵ Valószínűleg nőtt a munkanélküliségi ráta is, de ekkor még ezt nem ismerték el és nem is regisztrálták.

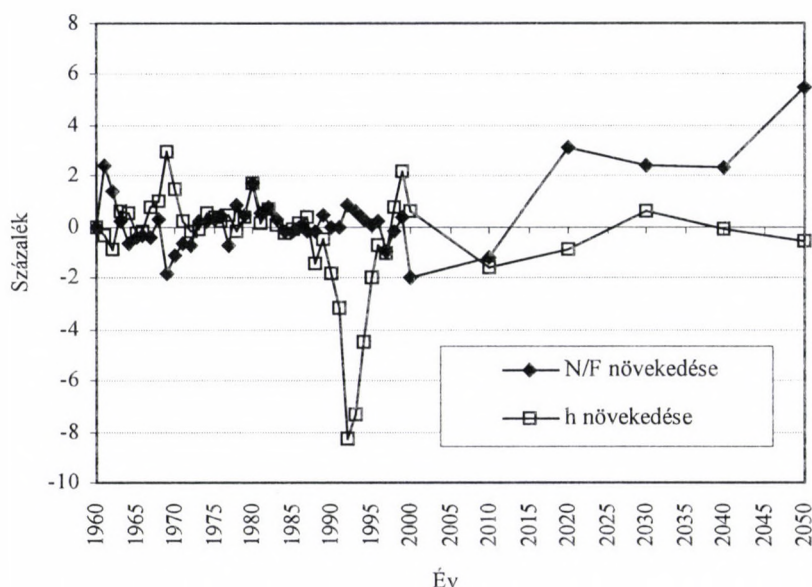

III. A termelékenység és az egy főre jutó GDP alakulása, 1960–2000
Productivity and the per capita GDP, 1960–2000

Érdekes végül megnézni, hogy a foglalkoztatottak népességen belüli aránya hogyan változik. A bevezetett definíciók értelmében:

$$\begin{aligned} \frac{d(N_t/L_t)}{N_t/L_t} &= \frac{dN_t}{N_t} - \frac{dL_t}{L_t} = \frac{dN_t}{N_t} - \frac{dF_t}{F_t} - \frac{dh_t}{h_t} \\ &= \frac{d(N_t/F_t)}{N_t/F_t} - \frac{dh_t}{h_t} \end{aligned} \quad (7)$$

A magyar adatok felhasználásával illusztrálható a (7) összefüggés, lásd a IV. ábrát. A munkaképes korú lakosság aránya és az aktivitási ráta százalékos változása együttesen kirajzolja a foglalkoztatottak népességhez viszonyított arányának időbeli változását. Alapvetően az jellemző, hogy a munkaerőforrás népességen belüli aránya és az aktivitási ráta az időszak egészét tekintve elég szorosan együtt mozog. Van azonban két jelentős kivétel: az 1968–73 és az 1990–96 közötti időszak. Mindkét esetben a h erőteljes, tendenciózus mozgása okozott érzékelhető változást. Az első esetben az aktivitási ráta növekedése következtében emelkedett érzékelhetően a foglalkoztatottak aránya (vagyis csökkent az N/L ráta), a második esetben viszont ugyanennek a csökkenése okozta a foglalkoztatott arány számottevő romlását.

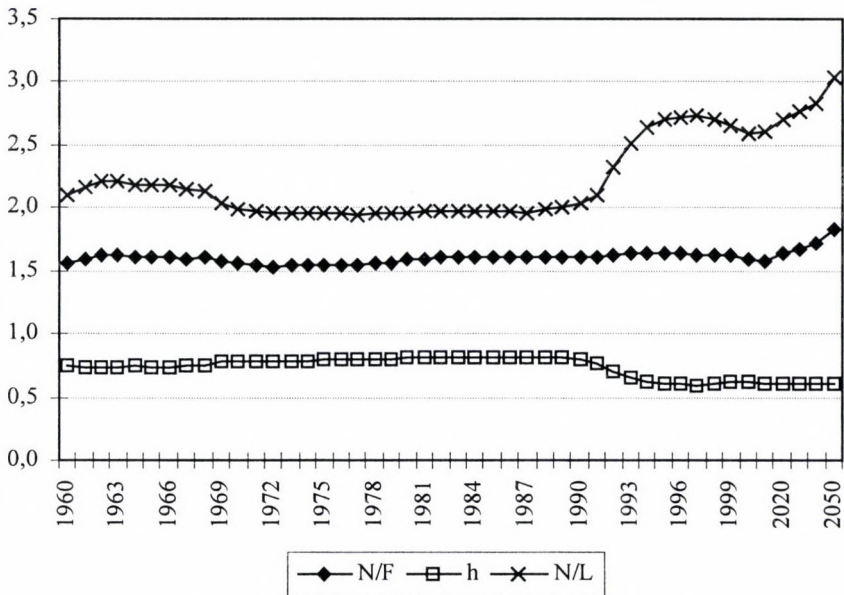

IV. A népesség/munkaerőforrás és az aktivitási ráta növekedése, 1960–2050
Increase of the population/source of work and activity rate, 1960–2050

A jövőre vonatkozó tendenciák tekintetében azonban ennél jóval pesszimistább képet kell felvázolni. A statikus (a születési és a halálozási rátáknál, valamint a ki- és bevándorlásnál jelentős változást nem feltételező) népesség-előrejelzések szerint ugyanis az N/F arány a következő ötven évben erőteljesen emelkedik⁶ és az aktivitási ráta is inkább csökkenni, mint emelkedni fog (lásd az IV. ábrát).

A növekedési ütemek alakulása mellett érdemes egy-két pillantást vetni az N/F , N/L és h értékek időbeli alakulására a vizsgált időszakban (lásd az V. ábrát).

⁶ A számításoknál *Hablicsek – Tóth* (2000) tanulmányában közölt úgynevezett alapváltozat előrejelzési számait használtuk, mely szerint 2050-re a népesség 8,03 millióra, a 20 és 64 évesek száma pedig 4,4 millióra csökken.

V. A népesség/munkaerőforrás, az aktivitási ráta és a népesség/foglalkoztatott arány alakulása

Increase of the population/source of work, activity rate and the population/employment rate

Az N/L ráta, amely az eltartottak-eltartók arányát jelöli, az 1960-as 2,1-es induló értékről a tárgyidőszak végére a 2,7-es szintre emelkedett fel, de úgy, hogy közben a hetvenes és a nyolcvanas években 2 körüli értéken stabilizálódott. Az eltartók-eltartottak arányának romlásában alapvetően nem a munkaerőforrás arányának csökkenése (az N/F arány szinte változatlan maradt a teljes tárgyidőszakban az 1,6-os szinten), hanem az aktivitási ráta csökkenése (0,8 körüli értékről 0,6-ra) játszott meghatározó szerepet. A népességfogyásból és előregedésből következő negatív demográfiai hatás azért nem érhető tetten a vizsgált időszakban, mert egyfelől mind a hetvenes évek elején, mind a rendszerváltás után igen erőteljes volt az aktivitási ráta változása és ez vált domináns tényezővé. Másfelől pedig a kilencvenes évek második felében a munkaképes kor határa kitolódott, s ez ellensúlyozta a munkaerőforrás természetes csökkenését. Az előrejelzési időszakban viszont már – ahol az aktivitási ráta változása (ez rögzített a 0,6-os szint körül) nem zavarja a folyamatot – egyértelműen és erőteljesen érvényesül mind az eltartottak-eltartók erőteljes (3-as arány fölé) emelkedése, mind a népesség-munkaerőforrás arány jelentős (1,8-as arány fölé) emelkedése.

Dinamikus modellezés

Az előző két rész definíciói és megállapításai alapján összeállítható egy viszonylag egyszerű kétegyenletes, dinamikus modell, amely az egy főre jutó GDP és a foglalkoztatottak aránya változásának kölcsönhatásán alapul. A modell a következő:

$$\begin{aligned}\frac{dy}{y} &= a - bz & a, b > 0 \\ \frac{dz}{z} &= c + dy & c, d \neq 0\end{aligned}\quad (8)$$

ahol $y = Y/L$ és $z = N/L$. A (8) első egyenlete azt fogalmazza meg, hogy az egy foglalkoztatottra jutó GDP növekedését egyfelől egy konstans (a) tényező határozza meg, amely az előzőek értelmében felfogható egy állandó ütemű termelékenységnövekedésnek, másfelől pedig negatív módon a népesség/foglalkoztatott arány nagysága (eltartottak/eltartók arány). Ez utóbbi negatív irányát az indokolja, hogy az eltartottak arányának növekedése forrásokat von el a beruházások és technikafejlesztés elől, s emiatt csökken a növekedési ütem. A második egyenlet értelmezésénél két esetet kell megkülönböztetnünk aszerint, hogy milyen előjelűek a paraméterek:

1. eset: $c < 0$ és $d > 0$ a „fiatal társadalom” esete,

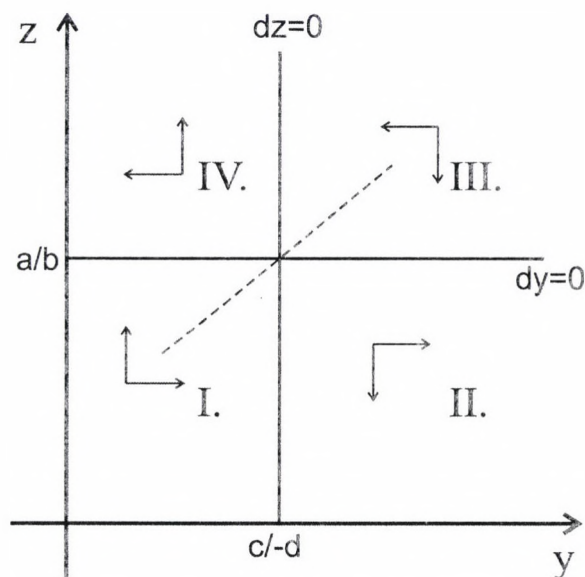
2. eset: $c > 0$ és $d < 0$ az „idős társadalom” esete.

A fiatal társadalom esetében az az alaptendencia, hogy az N/L arány állandóan csökken, vagyis folyamatosan javul az eltartók-eltartottak arány, erre utal a c paraméter negativitása. Ugyanakkor viszont az egy főre jutó jövedelem növeli az N/L arányt, vagyis rontja az eltartók-eltartottak arányát. Ennek a hatásnak a magyarázata eléggé kézenfekvő: az egy foglalkoztatottra jutó GDP növekedése, illetve magas volta növeli a születéskor várható átlagos élettartamot és csökkenti a halálozási rátát.

Az idős társadalom esetében az alaptendencia pont fordított, az N/L arány folyamatosan növekszik (pozitív c), vagyis állandóan romlik az eltartók-eltartottak arány. A d paraméter negativitása arra utal, hogy a magas, illetve növekvő egy foglalkoztatottra jutó GDP javítja az eltartók-eltartottak arányt az általános egészségi helyzet javulása, az aktív kor kitolódása stb. révén.

A fiatal és az idős társadalom eset két különböző stabilitási helyzetet jelent, jóllehet formálisan megegyezik az egyensúlyi pontjuk. A fiatal társadalom esetében egy spirál alakul ki az egyensúlyi érték körül, amely mentén mozog a rendszer (lásd a VI. ábrát). Hogy világos képet alkothassunk a rendszer dinamikus viselkedéséről, induljunk ki az ábrán az I. negyedből és kövessük végig a

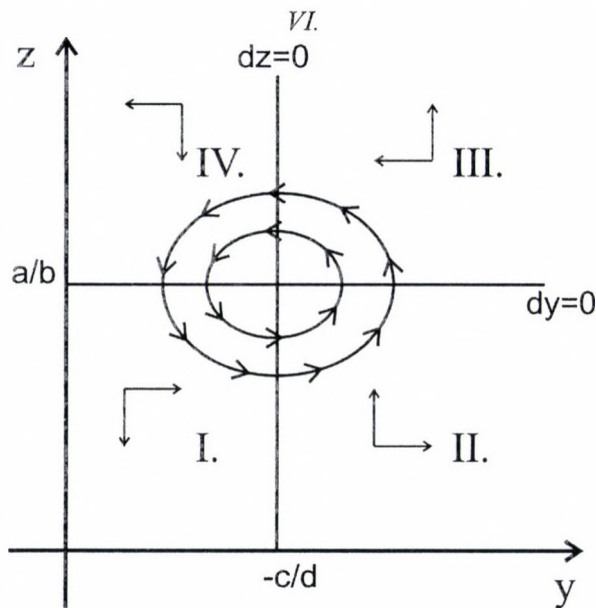
teljes körforgást. Az I. negyedben mind a z , mind az y értéke alacsony. Ennek az lesz a következménye (a (8) első egyenlete alapján), hogy az y növekszik, s mivel még szintje alacsony ezért nem képes z -t növelni, tehát az csökkenni fog. Másként kifejezve: az eltartók-eltartottak aránya kedvező, tehát a GDP növekedése elé nem gördet akadályokat, ugyanakkor viszont a(z egy foglalkoztatottra jutó) GDP szintje még nem olyan magas, hogy rontsa a foglalkoztatási arányt.

VI. ábra
Figure VI.

A II. negyedben az y magas és a z alacsony, aminek következtében egyfelől az y még tovább fog nőni, mert az alacsony z nem akadályozza, másfelől pedig z is növekedni kezd, mert a magas y ezt indukálja. Mindennek eredményeként a III. negyedbe kerülünk, ahol mindkét változónk értéke magas lesz. A magas egy főre jutó jövedelem és eltartandó népesség következményeként az y csökkenni kezd, a z viszont tovább nő a kedvező jövedelmi viszonyok okán. A IV. negyedben az y már alacsony lesz, a z viszont még mindig magas marad. Ebből viszont az következik, hogy az y tovább csökken, hiszen az eltartók-eltartottak arány nem kedvező, ezzel párhuzamosan viszont már a z is csökkenni kezd, hiszen az alacsony jövedelem kedvezőtlenül hat. S ezzel vissza is tértünk a kiinduló helyzetünkbe, ami azt jelenti, hogy a rendszert belső önszabályozó mechanizmusai nem engedik letérni az egyensúly körüli spirális pályáról.

Némiképpen más a helyzet az idős társadalom esetében (lásd a VII. ábrát). Itt nincs stabil spirál, amelyen mozoghat a rendszer, csak bizonyos fix arányok melletti, korlátozott egyensúlyi konvergencia képzelhető el. Nézzük ezt egy kicsit részletesebben. Induljunk újból az I. negyedből, ahol mindkét változónk értéke alacsony. Most azonban a kiinduló feltételek értelmében mindkét változónk értéke növekedni fog, tehát mind az egyensúly, mind a II., illetve a IV. negyed felé elmozdulhat a rendszer, attól függően, hogy melyik változó növekedése lesz erőteljesebb. A z itt most azért növekszik, szemben a fiatal társadalom esettel, mert ez az alaptendenciája és az alacsony y még nem tudja ellensúlyozni. Hasonló a helyzet a III. negyedben, ahol mindkét érték túl magas és ezért mindkettő csökkenni fog. Az egymáshoz viszonyított csökkenési arány dönti el, hogy a három lehetséges irányból melyik válik valósággá.

VII. ábra
Figure VII.

A II. negyedben a z értéke alacsony, y -é viszont magas, s ez a tendencia csak tovább erősödik, mert a magas GDP javítja a foglalkoztatottak helyzetét (növekszik a munkaképes kor határa, csökken a halálozási ráta), s mivel z alacsony ezért nem akadályozza az y további növekedését. A gyakorlatban azonban igen kis esély van ennek a kedvező helyzetnek a kialakulására, sokkal valószínűbb, hogy a IV. negyed irányába történik a mozgás. A IV. negyedben z magas és y alacsony, vagyis túl öreg és túl szegény a társadalom, s ez olyan

ördögi kört jelent, amely csak tovább erősíti ezt a tendenciát, vagyis z tovább nő és y tovább csökken. A magas eltartottak-eltartók arány rontja a gazdasági növekedés esélyeit, az alacsony GDP pedig nem ad esélyt a demográfiai helyzet javítására.

Az aktív gazdaság- és társadalompolitika szerepe az I. és III. negyedben lévő társadalmaknál elég nyilvánvaló: nyeregvonatra irányítani és ott tartani az egyensúly elérése érdekében. A II. negyedben, ahol igen jó a helyzet, ott nincs szükség beavatkozásra. A kérdés, hogy mit lehet tenni a IV. negyedben, hogyan lehet kilépni az ördögi körből, a lefelé menő spirálból? Nyilván csak egy komplex gazdaság- és társadalompolitikai csomagnak lehet esélye a megoldásra. Egyfelől olyan család- és gyermektámogatási rendszert kell bevezetni, amely azon túl, hogy hatásos (s már önmagában ez sem könnyű feladat, hiszen ez nem csak támogatási, hanem szemléletbeli, értékválasztási kérdés is), nem vonja el a forrásokat a reálgazdaságtól. Másfelől hathatós intézkedésekkel kell javítani az aktivitási ráta emelkedését, az eltartók-eltartottak arány javulását, amely azonban nemcsak ösztönzés, vagy gazdasági kényszer kérdése, hanem szükséges az oktatási és egészségügyi háttér megteremtése, illetve jelentős javítása is. Mindezekhez a feladatokhoz jelentős pótlólagos forrásokra van szükség, amelyeket belső forrásból csak akkor lehet előteremteni, ha a termelékenység hosszú időn keresztül igen magas szintű lesz. Ennek hiányában csak rossz alternatívák maradnak: vagy a gazdaságfejlesztés forrásait kell megcserélni, vagy az idősök ellátását csökkenteni, vagy külső forrást bevonni.

IRODALOM

- Bossel, Hartmut: *Modelling and Simulation*. A. K. Peters Ltd., Wellesley, MA 1994.
- Cseh-Szombathy László – Tóth Pál Péter (szerk.): *Népesedés és népességgazdaságpolitika*. Budapest 2001. Századvég Kiadó, 534 old.
- Gandolfo, Giancarlo: *Economic Dynamics*. Springer-Verlag, Berlin – Heidelberg 1997.
- Hablicsek László: *Népességszökkenés és öregedés*. In: *Cseh-Szombathy* (szerk.) 452–458. old.
- Hablicsek László – Tóth Pál Péter: *A nemzetközi vándorlás szerepe a magyarországi népesség számának a megőrzésében 1999–2050 között*. In: *Cseh-Szombathy* (szerk.) 329–357. old.
- Kamarás Ferenc: *A termékenység alakulása és befolyásoló tényezői*. In: *Cseh-Szombathy* (szerk.), 11–31. old.
- Kaplan, Daniel – Glass, Leon: *Understanding Nonlinear Dynamics*. Springer-Verlag, New York 1995.
- Simonovits András: *Matematikai módszerek a dinamikus közgazdaságtanban*. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest 1998.

Shone, Ronald: Economic Dynamics. Cambridge University Press, 1997.
Tallos Péter: Dinamikai rendszerek alapjai. Aula Kiadó, Budapest 1999.

Tárgyszavak:

Népesedés
Gazdasági egyensúly
Foglalkoztatottság
Szimulációs modell

SOME ECONOMIC ASPECTS OF THE POPULATION DECREASE

A KOHORSZHATÁS VIZSGÁLATA A SZOCIOLÓGIAI ÉS DEMOGRÁFIAI KUTATÁSBAN^{1,2}

MOKSONY FERENC

A társadalmi jelenségek születési évjáratok – vagy más néven kohorszok – szerinti vizsgálata régi múltra tekint vissza mind a demográfusok, mind a szociológusok körében. Az ezen a téren folyó kutatások alapvetően két nagyobb csoportba sorolhatók. Az egyikbe azok a munkák tartoznak (pl. *Alwin*, 1990; *Firebaugh & Davis*, 1988), amelyek a *nemzedékek cserélődésének* – *Norman Ryder* (1965) kifejezésével: a demográfiai metabolizmusnak – a *makroszintű társadalmi változásokban* játszott szerepével foglalkoznak. Ezek a vizsgálatok arra a kérdésre keresnek választ, hogy a népesség egészében az idők során végbemenő változások – például a valamilyen nézetet képviselők arányának növekedése vagy csökkenése – milyen mértékben fakadnak az egyes kohorszokon belül zajló tényleges változásokból, és milyen mértékben erednek az egymást követő születési évjáratok cserélődéséből. A társadalmi változásoknak ezt az utóbbi forrását általában hajlamosak vagyunk figyelmen kívül hagyni, vagy legalábbis alábecsülni a jelentőségét. Amikor például azt tapasztaljuk, hogy az évek vagy évtizedek folyamán emelkedett a lakosságban a liberális elveket vallók aránya, akkor ezt rendszerint az *egyének véleményváltozásával* – a korábban konzervatív felfogásúak liberálissá válásával – magyarázzuk. Holott elképzelhető, hogy a társadalom egyetlen tagja sem módosította nézetét, s az általunk megfigyelt változás teljes egészében a kohorszok cserélődésének – a konzervatívabb idős nemzedékek fokozatos kihalásának, s a liberálisabb fiatal évjáratok megjelenésének – tulajdonítható. Az esetek többségében ez a kétféle – egyrészt az egyének magatartásváltozásából, másrészt a generációk cserélődéséből fakadó – hatás egyszerre, egyidejűleg jelentkezik; a feladat ilyenkor a két tényező szétválasztása, egymáshoz viszonyított súlyának a megállapítása. (Azokról a módszerekről, amelyek segítségével ez a feladat végrehajtható, lásd *Firebaugh*, 1989, 1992, 1997: 20–35.)

¹ A kohorszok viselkedésének tanulmányozása alapvető jelentőségű a demográfiai elemzésben. Ennek során a demográfia *egyaránt* foglalkozik a kohorszok magatartásának vizsgálatával (leírásával és magyarázatával) és a kohorszok változó magatartásának a népességi átlagokra történő kihatásaival (az összetétel-hatásokkal). Ezért – miközben a tanulmány egészét igen figyelemre méltónak tartjuk – vitatkozunk a tanulmány azon beállításával, hogy a demográfiai elemzés alapvetően az összetétel-hatásra koncentrálódik. Szívesen közöljük folyóiratunk hasábjain az ezzel kapcsolatos – pro és kontra – véleményeket (A Szerk.).

² A tanulmány egy korábbi változatához fűzött értékes megjegyzéseiért köszönettel tartozom *Hegedűs Ritának*.

A kutatások másik nagy csoportját azok a vizsgálatok alkotják, amelyek középpontjában a meghatározott *születési évjáráthoz tartozásnak az egyéni viselkedésre gyakorolt befolyása* áll. Ezek a vizsgálatok arra a feltevésre épülnek, hogy a különböző kohorszok tagjait olyan sajátos, egyedi, csak az adott évjáratra – vagy legfeljebb néhány szomszédos évjáratra – jellemző hatások érik, amelyek aztán tartósan bizonyulnak, s egész további életükön nyomot hagynak. Ilyen hatás lehet például egy háború, amely derékba törheti az éppen akkor fiatal korban lévő nemzedék pályáját; vagy az, ha valaki egy szokatlanul nagy létszámú nemzedék tagjaként látja meg a napvilágot (Easterlin, 1987). Cikemben a kutatásoknak ezzel a második csoportjával foglalkozom részletesen.

A kohorszhatás megállapítása: problémák és megoldások

Bár az adott születési évjáráthoz tartozásnak az egyének magatartására gyakorolt hatása kézenfekvő gondolat, amelyet a mindennapi tapasztalat is sok tekintetben alátámaszt, e hatás empirikus vizsgálata bonyolultabb, mint az első pillantásra tűnik. Vegyünk például egy hagyományos *keresztmetszeti* adatfelvételt, amelynek során egy meghatározott időpontban vizsgáljuk egyének valamely csoportját. A mintát alkotó személyek más-más évben születtek, így a közöttük tapasztalt eltéréseket hajlamosak lehetünk minden további nélkül a kohorszhatás számlájára írni. Igen ám, de ezek a személyek nem csupán más-más évjáráthoz tartoznak, de *egyszersmind más-más életkorúak is*, következésképpen, amit mi kohorszhatásként értelmeztünk, az lehet egyszerű életciklushatás is. Bizonyos esetekben természetesen nem nehéz megállapítani, a kettő közül éppen melyikkel állunk szemben: az időseknek a fiatalokénál rendszerint alacsonyabb iskolai végzettsége például nyilvánvalóan kohorszhatást, nem pedig életciklushatást tükröz. Általában azonban keresztmetszeti vizsgálatokban a kétféle hatás szétválaszthatatlanul összekeveredik. Jól látható ez az I. ábrán, ahol az oldalrovatban két időpont, a fejezetben pedig két korcsoport szerepel. Keresztmetszeti adatfelvétel esetén egy-egy sor (egy-egy év) adatai állnak rendelkezésre, ennek megfelelően vagy az 1-es és a 2-es, vagy pedig a 3-as és a 4-es cellákat hasonlíthatjuk össze egymással. A probléma nyilvánvaló: az 1-es és a 2-es (vagy a 3-as és a 4-es) cellába tartozó megfigyelések *két különböző kohorszt, egyúttal azonban két különböző korcsoportot is* képviselnek. A két tényező – a születési évjárat és az életciklus – hatását nem tudjuk szétválasztani: nem tudjuk úgy változtatni az egyiket, hogy közben a másikat állandó értéken tartjuk.

Nem jobb a helyzet akkor sem, ha keresztmetszeti adatfelvétel helyett ugyanazt a korcsoportot vizsgáljuk több különböző időpontban. Ebben az esetben egy-egy oszlop adatai állnak rendelkezésre, ennek megfelelően vagy az 1-es és a 3-as, vagy pedig a 2-es és a 4-es cellákat hasonlíthatjuk össze egymással. A

probléma ezúttal is egyértelmű: az 1-es és a 3-as (vagy a 2-es és a 4-es) cellába tartozó megfigyelések *két különböző kohorszt, egyúttal azonban két különböző naptári évet* is képviselnek. Míg tehát korábban az életciklushatás nehezítette a kohorszhatás megállapítását, addig most a születési évjárat és a vizsgált időpont vagy periódus befolyása keveredik egymással.

Év	Korcsoport	
	20–24	25–29
1990	1	2
1995	3	4

I. Kohorszhatás és életciklushatás keveredése
Confounding cohort effect and life cycle effect

Végül mi a helyzet akkor, ha az adatgyűjtés egyszerre több különböző időpontra és több különböző életkorra is kiterjed, vagyis ha ötvözzük egymással az imént bemutatott kétféle megközelítést? Sajnos a kohorszhatás megragadása ezúttal is nehézségbe ütközik, ebben az esetben ugyanis egyszerre három tényező – a születési év mellett az életkor és a naptári év – befolyásával is számolnunk kell, ez a három tényező azonban *nem független egymástól*, bármelyikük fölírható a másik kettő lineáris kombinációjaként. Így például

$$\text{SZÜLETÉSI ÉV} = \text{NAPTÁRI ÉV} - \text{ÉLETKOR}. \quad (1)$$

Ezért aztán, ha a három hatást egyidejűleg akarjuk megállapítani, a statisztikai elemzés nem ad egyértelmű eredményt. Ha, mondjuk, megpróbáljuk lefuttatni az

$$\hat{Y} = b_0 + b_1 \text{SZÜLETÉSI ÉV} + b_2 \text{NAPTÁRI ÉV} + b_3 \text{ÉLETKOR} \quad (2)$$

regressziót, ahol \hat{Y} a függő változónak a regresszióval becsült értéke, SZÜLETÉSI ÉV, NAPTÁRI ÉV és ÉLETKOR a három magyarázó változó, b_0 , b_1 , b_2 és b_3 pedig regressziós együtthatók, akkor az említett lineáris függőség miatt az együtthatókat nem tudjuk egyértelműen meghatározni. Ez érthető is, hiszen ezek az együtthatók az egyes magyarázó változóknak azt a fajta parciális hatását fejezik ki, ami akkor jelentkezik, ha csak az adott változó módosul, az összes többi állandó szinten marad – ez azonban a változók közötti függvényszerű kapcsolat miatt egyszerűen lehetetlen. Nem tudjuk úgy változtatni a születési évet, hogy közben se az életkor, se a naptári év ne módosuljon.

Az egyik változó kihagyása

A problémát a kutatók gyakran úgy igyekeznek orvosolni, hogy *a három változó egyikét egyszerűen kihagyják* a modellből (pl. Nordström & Asgard, 1986). Tisztán technikai értelemben ez valóban megoldás – a regresszió most már lefuttatható –, tartalmi szempontból azonban csak akkor elfogadható, ha a kihagyott változó tényleg nem befolyásolja a vizsgált jelenséget. Ellenkező esetben e változó hatása „beépül” a másik két változó regressziós együtthatójába, torzítva azok értékét. Ha például az életkort hagyjuk ki tévesen a modellből, akkor a születési évjárat együtthatójában összekeveredik a kohorsz- és az életciklushatás, a naptári év együtthatójában pedig a periódus és az életciklushatás. Jól látható ez, ha az (1) egyenlőségből adódó ÉLET-KOR = NAPTÁRI ÉV – SZÜLETÉSI ÉV összefüggést behelyettesítjük a (2) egyenletbe:

$$\begin{aligned}\hat{Y} &= b_0 + b_1 \text{SZÜLETÉSI ÉV} + b_2 \text{NAPTÁRI ÉV} + \\ &+ b_3 (\text{NAPTÁRI ÉV} - \text{SZÜLETÉSI ÉV}) = b_0 + \\ &+ (b_1 - b_3) \text{SZÜLETÉSI ÉV} + (b_1 + b_3) \text{NAPTÁRI ÉV}\end{aligned}\quad (3)$$

A (3) egyenletből világosan kitűnik, hogy ha az életkor, amit kihagytunk a modellből, várakozásunkkal ellentétben mégis befolyásolja a függő változót – vagyis ha b_3 nem nulla –, akkor mind a kohorszhatást, mind a periódushatást hibásan állapítjuk meg (Firebaugh, 1997: 9). A kohorszváltozó együtthatója az igazi érték, azaz b_1 helyett $(b_1 - b_3)$, a periódusváltozóé pedig b_2 helyett $(b_1 + b_3)$ lesz. Amennyiben az életkor hatása (b_3) pozitív, akkor ezt jelenti, hogy a kohorszhatás a ténylegesnél kisebbnek, a periódushatás viszont a valóságosnál nagyobbak mutatkozik.

Az együtthatók egy részének korlátozása

A három változó valamelyikének teljes kihagyásánál kevésbé „drasztikus” megoldást javasolt William Mason és Stephen Fienberg (Mason et al., 1973; Fienberg & Mason, 1978; Fienberg & Mason, 1985; Mason & Smith, 1985). A javaslat kiindulópontja, hogy a születési évet, az életkort, valamint a naptári évet nem numerikus, hanem kategoriális változóként, mégpedig *dummy változók sorozataként* szerepeltetjük a regressziós modellben, vagyis a (2) egyenlet helyett az alábbi egyenlettel dolgozunk:

$$\begin{aligned}\hat{Y} &= b_0 + b_{K1} SZ_1 + b_{K2} SZ_2 + \dots + b_{K(K-1)} SZ_{K-1} + \\ &+ b_{E1} E_1 + b_{E2} E_2 + \dots + b_{E(I-1)} E_{I-1} + b_{N1} N_1 + b_{N2} N_2 + \dots + b_{N(J-1)} N_{J-1}\end{aligned}\quad (4)$$

ahol $SZ_1, SZ_2, \dots, SZ_{K-1}$ az egyes születési évjáratokat, E_1, E_2, \dots, E_{I-1} az egyes korcsoportokat, N_1, N_2, \dots, N_{J-1} az egyes naptári éveket képviselő dummy válto-

zók, $b_{K1}, b_{K2} \dots b_{K(K-1)}$ a születési évjárat, $b_{E1}, b_{E2} \dots b_{E(I-1)}$ az életkor, $b_{N1}, b_{N2} \dots b_{N(J-1)}$ pedig a naptári év hatását kifejező regressziós együtthatók. Mint látható, a modellben a K számú születési évjáratot mindössze $K-1$, az I számú korcsoportot mindössze $I-1$, végül a J számú naptári évet mindössze $J-1$ dummy változó képviseli. Az egyik kohorsz, az egyik korcsoport és az egyik év kihagyása feltétele az együtthatók meghatározásának (erről bővebben lásd, pl. Moksony, 1999: 70–76), s amennyiben a három magyarázó változó egymástól független lenne, úgy ez a feltétel elégséges is lenne. Ezúttal azonban nem ez a helyzet: a születési évjárat, az életkor és a naptári év – amint arról korábban már szó volt – lineárisan függenek egymástól, következésképpen az a megszorítás, amit a három változó egy-egy kategóriájának kihagyása jelent, kevés az együtthatók meghatározásához. *Szükség van egy további megszorításra is*, amelynek révén a születési év, az életkor és a naptári év között fennálló tökéletes lineáris függőség feloldható. Ilyen megszorítás, ha bármely két születési évjárat, vagy korcsoport, vagy naptári év *hatását azonosnak feltételezzük* (például $b_{K1} = b_{K2}$, vagy $b_{E1} = b_{E2}$, vagy $b_{N1} = b_{N2}$). Technikailag ez azt jelenti, hogy az adott két kategóriát összevonjuk, s az elemzés során egyetlen csoportként kezeljük. A regressziós együtthatóknak ez a korlátozása – azonossá kényszerítése – megszünteti a három magyarázó változó közötti tökéletes lineáris függőséget, hiszen most már bármely két változó meghatározott értékkombinációjához a harmadik változónak nem csupán egyetlenegy, hanem két különböző kategóriája tartozik, vagyis most már valóban változtathatjuk az egyik változót – mondjuk, a születési évet – úgy, hogy közben a másik kettőt konstanson tartjuk.

A Mason és Fienberg által javasolt módszer széles körben elterjedt az idők során, alkalmazásával a szociológiai kutatás legkülönbözőbb területein találkozhatunk (pl. Knoke & Hout, 1974; Mason & Smith, 1985; Smith, 1986; Kahn & Mason, 1987; Steffensmeier et al., 1987; Trovato, 1988). Ezzel egyidejűleg megjelentek azonban a kritikák is, amelyek az eljárás gyenge pontjaira hívták fel a figyelmet (pl. Rodgers, 1982). Az egyik probléma, hogy bár az említett megszorítás segítségével a tökéletes függőség valóban feloldható, a három változó korrelációja rendszerint továbbra is erős marad (Firebaugh, 1997: 10). E korreláció mérséklésének egyik lehetséges útja, ha az együtthatók meghatározásához *minimálisan szükségesnél több* megszorítást alkalmazunk. Ha például nem kettő, hanem – mondjuk – három korcsoport hatását tesszük egyenlővé, akkor ugyanahhoz a naptári évhez és kohorshoz most már nem csupán két, hanem három különböző korcsoport tartozik, vagyis az életkort még jobban tudjuk a másik két tényezőtől függetlenül változtatni. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy az együtthatókra vonatkozó korlátozások száma tetszés szerint, mechanikusan növelhető; mindig szem előtt kell tartanunk, hogy a hatások azonossá tétele nem pusztán technikai jellegű döntés, minden egyes megszorítás mögött a vizsgált jelenséggel kapcsolatos tartalmi megfontolásnak kell állnia.

Egy másik problémája a *Mason és Fienberg* által kidolgozott módszernek, hogy a megszorítások befolyásolhatják a kapott együttthatók értékét, vagyis eredményeink mások és mások lehetnek attól függően, hogy mely korcsoportok, naptári évek vagy kohorszok hatását tekintettük azonosnak. Ezért is fontos, hogy – amint azt épp az imént említettük – az együttthatókra vonatkozó korlátozásokat ne találomra, hanem mindig tartalmi szempontok alapján válasszuk ki. Ezenkívül célszerű egymás után többféle megszorítást is kipróbálni, s megvizsgálni, mennyire érzékenyek az eredmények a korlátozások változtatására. Végül pedig érdemes az elemzést kiterjeszteni az együttthatóknak azokra a függvényeire, illetve kombinációira, amelyek – maguktól az egyedi együttthatóktól eltérően – függetlenek az éppen alkalmazott megszorítástól, vagyis amelyek értéke állandó marad, bármelyik korcsoport, kohorsz vagy naptári év hatását tesszük is egyenlővé (*Holford*, 1991, 1992; *Pullum*, 1980; *Rodgers*, 1982; *Huinink*, 1988). Így például bár a három változó lineáris hatását kifejező együttthatók értéke más és más lehet attól függően, hogy milyen megszorításokat alkalmazunk, a lineáris trendtől való eltérés nagysága és iránya változatlan marad (*Holford*, 1991: 433–434). Hasonlóképpen, míg az egyes kohorszok, naptári évek vagy korcsoportok hatása nem független az általunk választott korlátozástól, addig a három szomszédos kategóriát – például három egymás utáni születési évjáratot – összehasonlító ún. második különbségek már függetlenek (*Holford*, 1991: 446; *Pullum*, 1980: 237–238; *Huinink*, 1988: 76–77). És ugyanígy függetlenek azok a relatív különbségek is, amelyek két szomszédos együtttható különbségének az összes ilyen különbség átlagától vett eltérését fejezik ki (*Pullum*, 1980: 237–238; *Huinink*, 1988: 77). Vagyis míg az egyedi együttthatók – abszolút értelemben véve – bizonyos értelemben önkényesek, az együttthatók egészének a struktúrája – az együttthatók közötti viszonyok – már nem azok.

Az oksági tényezők közvetlen mérése

Mason és Fienberg módszere lényegében egy tisztán technikai vagy statisztikai megoldás a változók közötti lineáris függőség problémájára. Létezik azonban egy tartalmi megoldás is. Ehhez először is azt kell fölismernünk, hogy az egész probléma végső soron azért áll fenn, mert mi a kohorszhatást a születési évvel, az életciklushatást az életkorral, a történelmi időszak hatását pedig a naptári évvel mértük. A lineáris függőség – amint azt korábban az (1) egyenlet is mutatta – csak erre a három változóra vonatkozik; nem magára a háromféle hatásra (*Fienberg & Mason*, 1978: 4–5). Nem a kohorszhatás függ az életciklus és a történelmi időszak hatásától, hanem csupán a születési év függ az életkortól és a naptári évtől. Amennyiben tehát az egyes hatásokat – vagy akár csak

azok egyikét – más változókkal próbálnánk megragadni, a probléma nyomban semmivé foszlana.

Ez a megoldás annál is kézenfekvőbbnek tűnik, mivel nyilvánvaló, hogy a kohorszhatás igazából nem önmagából a születési évből, hanem a születési év valamilyen konkrét sajátosságából ered; ugyanúgy, ahogyan az életciklus és a történelmi időszak hatásának a végső forrása sem maga az életkor, illetve a naptári év, hanem ezek valamilyen – biológiai, társadalmi vagy gazdasági – sajátossága. Amikor mi mégis a születési évet, az életkort vagy a naptári évet szerepeltetjük magyarázó változóként, ezt rendszerint azért tesszük, mert nem ismerjük, vagy nem tudjuk empirikusan megragadni a voltaképpeni okokat (vö. *Hobcraft et al.*, 1982: 5.). Természetesen az ilyen elemzés sem céltalan vagy értelmetlen, kétségtelen azonban, hogy – amint azt maga *Mason és Fienberg* is elismeri (*Fienberg & Mason*, 1985: 46–47) – ez a megközelítésmód *konkrét magyarázat helyett inkább egy tágabb értelmezési keretet* nyújt, amit aztán később az oksági tényezők közvetlenebb vizsgálatával lehet kiegészíteni.

Az oksági tényezőknek ezzel a közvetlenebb vizsgálatával – s ennek révén a lineáris függőség problémájának a megoldásával – több helyen is találkozhatunk a szakirodalomban. Az öngyilkosság kohorszok szerinti különbségeivel foglalkozó angliai vizsgálatában például *Surtees és Duffy* a születési év, az életkor és a naptári év közül az utolsót helyettesítette egy olyan mutatóval, amely a történelmi időszak hatása mögött meghúzódó tényleges oksági tényezőt tükrözi, s amely – a naptári évtől eltérően – már nem tökéletes függvénye a másik két változónak: a születési évnek és az életkornak (*Surtees & Duffy*, 1989). Ez a mutató a háztartásokban használt gáz szénmonoxid tartalmának csökkenése; a szerzők szerint ugyanis az öngyilkosságok gyakoriságának az 1960-as évektől Angliában megfigyelt mérséklődése elsősorban a városi gáz „méregtelenítésének” volt köszönhető.

Más kutatások nem a naptári, hanem a születési év helyén szerepeltetnek a kohorszhatást konkrétan és közvetlenebbül kifejező magyarázó változókat. Ezek közül a változók közül leggyakrabban a kohorsznagysággal, vagyis az adott születési évjárat létszámával találkozhatunk (például *Ahlburg & Schapiro*, 1984; *Lester*, 1991, 1994, 1996; *Leenaars & Lester*, 1996; *Pampel*, 1996); indokolt ezért ezzel a tényezővel az alábbiakban részletesen is foglalkoznunk.

A kohorsznagyság hatása

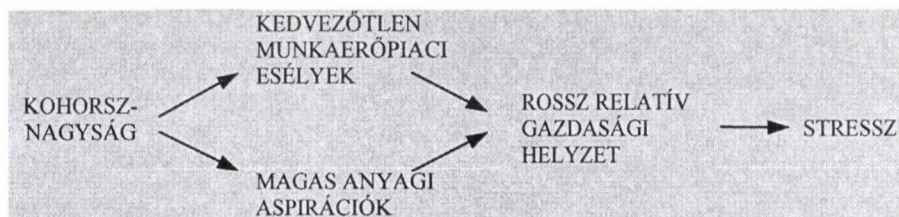
A kohorsznagyság szerepét *Norman Ryder* vetette föl első ízben mára már klasszikussá vált tanulmányában (*Ryder*, 1965); az elképzelés részletes kifejtése azonban *Richard Easterlin* nevéhez fűződik (*Easterlin*, 1987). *Easterlin* eredetileg a termékenység szintjében tapasztalt hullámzások magyarázatára dolgozta ki elméletét, idővel azonban kiterjesztette azt a társadalmi jelenségek széles

körére, egyebek között az öngyilkosságra is. (Magáról az elméletéről, valamint az annak empirikus ellenőrzésére irányuló kutatásokról részletes áttekintést ad Pampel & Peters, 1995; lásd még Ahlburg & Schapiro, 1984: 98–100.)

Easterlin gondolatmenete két, egymással összefüggő részből áll. Az egyik a kohorsznagyság *munkaerő-piaci* hatásaival kapcsolatos. A nagy létszámú évjáratok az élet minden területén „útszűkülettel” találják szembe magukat: már gyermekként zsúfolt iskolákba járnak, ahol éppen ezért nem tudják kellő színvonalon elsajátítani a későbbi érvényesülésükhöz szükséges ismereteket és készségeket; az iskolából kilépve pedig egy zsúfolt munkaerőpiacra kerülnek, ahol – részint a túlkínálat, részint saját alacsonyabb szintű képzettségük miatt – jövedelmi esélyeik meglehetősen kedvezőtlenek.

A gondolatmenet másik része a nagy létszámú nemzedékek anyagi természetű *aspirációival, igény szintjével* kapcsolatos. Ezek a nemzedékek – mondja Easterlin – általában olyan szülők gyermekei, akik maguk kisebb kohorszhoz tartoztak, s akiknek a gazdasági, munkaerőpiaci helyzete ebből adódóan kedvezőbb volt. Nagyobb jólétet tudtak ezért teremteni maguk és családjuk számára, s gyermekeik – a nagy létszámú generáció tagjai – már ebbe a nagyobb jólétbe születtek bele. Ez a szülői házban tapasztalt bőség, gazdagság határozta meg azután saját aspirációkat, amelyek ily módon meglehetősen magasak voltak.

Ezen a ponton ér össze a gondolatmenet két ága. Adva van egyrészt egy nemzedék, amelynek gazdasági kilátásai – nagy létszámából kifolyólag – meglehetősen rosszak. Másrészt ugyanez a nemzedék magas anyagi igényekkel rendelkezik; ezt hozta otthonról, a szülői házból. A kettő együtt – a kedvezőtlen saját esélyek a szülői mintával, a korábbi generáció jobb teljesítményével összehasonlítva – rossz *relatív* gazdasági helyzetet eredményez, ez pedig jelentős mértékű stressz forrása lehet:

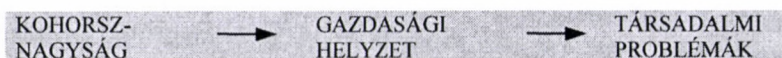

Nem nehéz észrevenni a hasonlóságot *Easterlin* imént vázolt gondolatmenete és *Robert Merton anómiaelmélete* között.³ Mindkettő középpontjában vágyak és lehetőségek, célok és eszközök feszültsége, összhangjának hiánya áll, s mindkettő a *relatív* depriváció fontosságát hangsúlyozza: azt, hogy az emberek sohasem önmagában, hanem mindig egy meghatározott összehasonlítási alaphoz – például a szülők által elért életszínvonalhoz – viszonyítva ítélik jónak vagy rossznak saját helyzetüket.

A kohorsznagyság hatása: közvetítő mechanizmusok

Easterlin elméletében – amint az a fentiekből is kitűnt – a gazdasági helyzet az a tényező, ami az egyes születési évjáratok létszámának hatását közvetíti. A nagyobb kohorszok azért veszélyeztetettebbek egy sor társadalmi probléma szempontjából, mert kedvezőtlenebbek a munkaerőpiaci esélyeik, és ennek megfelelően rosszabbak a jövedelmi kilátásaik:

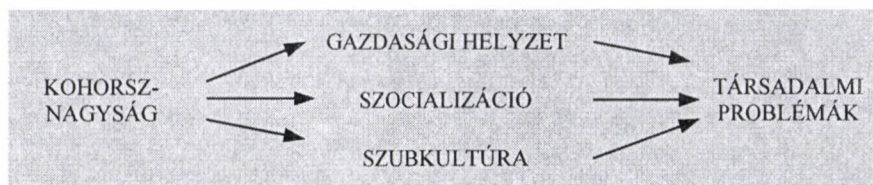
³ Az anómia fogalmát *Emile Durkheim* vezette be a szociológiai gondolkodásába. *Durkheim* a társadalmi munkamegosztásról írott munkájában használta először ezt a kifejezést. Ebben a legelső értelmezésben az anómia a munkamegosztás zavarainak egyik formája, amelyet a munkamegosztásban részt vevő egyének közötti hatékony kapcsolatoknak, illetve a társadalmi viszonyok megfelelő szabályozásának, az egyes funkciók összehangolásának a hiánya jellemez. Igazi jelentőségre az anómia gondolata azonban *Durkheimnek* az öngyilkosságról írott könyvében tett szert (*Durkheim*, 1967). Ebben a művében az anómiát olyan egyensúlyzavarnak, a „kollektív rend” olyan fölborulásának tekinti, amelynek fő vonása, hogy a magatartás társadalmilag kialakult és megszilárdult szabályozóerői – amelyek addig mederben tartották az emberek tevékenységét – meggyengülnek, érvényüket veszítik. Ilyen egyensúlyzavar tanúi lehetünk – vélte *Durkheim* – gyors és nagy léptékű társadalmi változások idején, de ugyanilyen anómiás állapot figyelhető meg szerinte azokban az országokban is, ahol például gyakori a válás. A válás terjedése ugyanis aláássa a házasság intézményét, gyengíti annak viselkedésszabályozó erejét. *Durkheim* anómiaelmélete az idők során két irányban fejlődött tovább. A kutatók egy része *Durkheimnek* azt a gondolatát állította a középpontba, amely szerint az anómia egyfajta szabályozatlanságot jelent, az értékek és normák megrendülését, elbizonytalanodását. Ebben a felfogásban az anómia fogalma mind közelebb került az elidegenedés fogalmához, s a kettő végül gyakorlatilag egyesült egy olyan értelmezésben, amely szerint az anómia, illetve az elidegenedés az az állapot, amikor az egyénnek nincsenek világos céljai, értékei, elszakad a társadalomtól, életét értelmetlennek, erőfeszítéseit hiábavalóaknak érzi. Az anómiaelmélet fejlődésének másik ága elsősorban *Robert Merton* nevéhez köthető. *Merton* nem a szabályozatlanság, a „normanélküliség” gondolatát emelte ki a durkheimi örökségből, hanem a vágyak és a lehetőségek összhangjának a hiányát. Ennek megfelelően az anómiát úgy értelmezte, mint az egyén *céljai*, törekvései és az e célok eléréséhez rendelkezésére álló *eszközök* közötti feszültséget, meg nem felelést. (Az anómiaelméletéről, annak történetéről és fejlődéséről bővebben lásd *Passas*, 1995.)

A gazdasági helyzet azonban nem az egyedüli tényező, amelyen keresztül a kohorsznagyság hatása érvényesülhet. *Elwood Carlson* hívta fel a figyelmet a fiatal korosztályok *szocializációjának* azokra a problémáira, amelyek az egymást követő generációk eltérő létszámából fakadnak, s amelyek különféle társadalmi beilleszkedési zavarok forrásai lehetnek (*Carlson*, 1980; lásd még *O'Brien et al.*, 1999: 1063). Véleménye szerint amennyiben a gyermekek nemzedéke lényegesen nagyobb, mint a szülőké, akkor a családok nehezebben tudják ellátni neveléssel kapcsolatos feladataikat, mint akkor, ha a gyermek-szülő arány kiegyenlítettebb. Ilyen körülmények között hiányosabbak, szegényesebbek a gyermekeknek a felnőttek világához fűződő kötelei; ennek egyik következménye, hogy várakozásaik, elképzeléseik az életet illetően kevésbé realisztikusak, s ezért aztán az így felnőtté váló fiatalok kevésbé képesek később rugalmasan alkalmazkodni a különféle nehéz helyzetekhez.

Szorosan kapcsolódik a szocializáció problémáihoz egy másik mechanizmus, ami a kohorsznagyság hatását szintén közvetítheti. Részint a szülői generációhoz fűződő kötelek imént említett gyengesége, szegényessége, részint pedig a nagy létszámból adódó nagyobb „kritikus tömeg” miatt a népesebb kohorszok tagjai körében könnyebben kialakulhat egy olyan saját, a más generációktól való elkülönülést hangsúlyozó kortárs *szubkultúra*, ami aztán táptalaja lehet egyes deviáns jelenségeknek (*Smith*, 1986: 244; *Maxim*, 1985: 664; *Carlson*, 1980: 528).

Összességében tehát a kohorsznagyság hatását három, egymástól eltérő mechanizmus is közvetítheti; az *Easterlin* által elsődlegesen hangsúlyozott gazdasági tényezők mellett számolnunk kell a szocializáció zavarainak, valamint a kortárs szubkultúráknak a szerepével is:

Ezeknek a mechanizmusoknak a megkülönböztetése fontos az *Easterlin* által kifejtett elmélet érvényességi körének a megállapítása szempontjából is. Amennyiben kizárólag az anyagi körülmények közvetítik a kohorsznagyság hatását, akkor joggal számíthatunk arra, hogy ez a hatás elsősorban a piacgazdaságokban érvényesül, a döntően az állami újraelosztáson alapuló gazdaságokban kevésbé (vö. *Pampel*, 1993, 1996; *Stack*, 1996). Ez utóbbiakban ugyanis az állami beavatkozás jelentősen tompíthatja a nagy létszám kedvezőtlen

munkaerőpiaci következményeit. Ha viszont figyelembe vesszük a másik két tényező szerepét is, akkor már nem ennyire egyértelmű, hogy milyen típusú társadalmakban erősebb a kohorsznagság hatása, és milyen típusúakban gyengébb.

A kérdés annál is bonyolultabb, mivel a kohorsznagságnak lehetnek olyan következményei, amelyek alighanem éppenséggel inkább a társadalmi újraelosztást nagyobb mértékben alkalmazó jóléti államokra jellemzőek. *Samuel Preston* hívta fel a figyelmet arra, hogy *a nagy létszámból nem csupán hátrányok, de előnyök is származhatnak* (*Preston, 1984*). A népesebb kohorszoknak ugyanis a politikai súlya, érdekérvényesítő képessége is jelentősebb, ez pedig a fokozott állami támogatás kiharcolása révén emelheti az adott nemzedék vagy korcsoport életszínvonalát, s így csökkentheti a különféle deviáns jelenségek gyakoriságát. (*Preston* gondolatmenetének empirikus ellenőrzéséhez lásd *South & Tolnay, 1992; Pampel, 1996.*)

A kohorsznagság mérése

Az eddigiek során végig úgy beszéltünk a kohorsznagságról, mintha az egyetlen mutatóval könnyen, magától értetődően megragadható fogalom volna. Valójában azonban a kohorsznagság többféleképpen is értelmezhető, s ennek megfelelően többféle módon is mérhető. Attól függően pedig, hogy milyen mutatót használunk, mások és mások lehetnek a kapott eredmények. Ezenkívül a mutató kiválasztása nem független attól sem, hogy a kohorsznagság hatását közvetítő – az imént részletesen is tárgyalt – mechanizmusok közül melyekre kerül a hangsúly a kutatás során. Indokolt tehát az alábbiakban röviden áttekinteni a kohorsznagság mérésének különféle lehetőségeit.

Az egyik lehetőség, hogy a kohorsznagságot az adott születési évjárat rögzített tulajdonságának tekintjük, amelynek értéke csak kohorszok között változik, egy-egy kohorszon belül azonban minden életkorban, az életciklus minden szakaszában állandó. Ilyen mutató például egy generáció születéskori létszáma, nyers születési arányszáma, népességbeli aránya akkor, amikor a kohorsz tagjai – mondjuk – 15–19 évesek voltak (*O'Brien et al., 1999*), vagy éppen az évjáratra jellemző átlagos családnagság, azaz a testvérek átlagos száma (*Menard & Elliott, 1990: 244*).

Egy másik lehetőség, hogy a kohorsznagságot az adott születési évjárat változó tulajdonságaként kezeljük, amelynek értéke nem csupán generációnként más és más, hanem egy-egy kohorszon belül is változik az életkor előrehaladtával. Ilyen mutató például a különböző korcsoportok meghatározott időközönként megfigyelt népességbeli aránya (vö. *Kahn & Mason, 1987: 158*). Ha feljegyezzük – mondjuk – a 10 és 14 év közöttiek arányát 1955-ben, a 15 és 19 év közöttiek arányát 1960-ban, a 20 és 24 év közöttiek arányát 1965-ben, a 25 és

29 év közöttiek arányát 1970-ben stb., akkor megkapjuk, miként alakult az idők folyamán az 1940 és 1945 között született nemzedék népességbeli aránya.

Végül egy harmadik lehetőség, hogy olyan mutatót használunk, amelynek értéke egyik naptári évről a másikra változik, egy adott éven belül azonban minden korcsoport esetében állandó. Ezt a megoldást választotta például *Dennis Ahlburg* és *Morton Schapiro*, akik a 16–29 éves népességnek és a 30–64 éves népességnek a hányadosával igyekeztek megragadni a fiatalabb generációk relatív – az idősebbekéhez viszonyított – nagyságát (*Ahlburg & Schapiro*, 1984: 100–101).

Az, hogy a különféle lehetőségek közül melyik mellett döntünk, nyilvánvalóan nem független a kutatás elméleti keretétől. Az *Ahlburg* és *Schapiro* által használt mutató például megfelelő egy olyan elemzés számára, amely – *Easterlin* eredeti gondolatmenetével összhangban – a kohorsznagyság gazdasági, munkaerőpiaci következményeire helyezi a hangsúlyt. A két szomszédos korcsoport aránya ugyanis jól tükrözi a munkaképes korú népesség két meghatározó részének a létszámkülönbségét. Egy olyan kutatásban viszont, amely a nagyobb generációk gyermekkori szocializációjának a problémáit állítja előtérbe, célszerűbb lehet – mondjuk – az átlagos családnagyság korábban említett mutatójának az alkalmazása.

A kohorszhatás egyéb forrásai

Bár a létszám kétségkívül az egyik legfontosabb vonása egy-egy születési évjáratnak, a kohorszhatás aligha merül ki ennek a tényezőnek a befolyásában. Minden nemzedéket számos egyéb sajátosság is jellemez, amelyek szerepével szintén számolni kell. Ilyen sajátosság lehet például az adott generáció átlagos iskolázottsága, munkanélküliségi szintje (*Smith*, 1986: 245), etnikai összetétele (*Smith*, 1986: 245), vagy éppen a szülői család szerkezete, mondjuk az egy szülő, csonka családok aránya (*O'Brien et al.*, 1999: 1064–1067).

A kohorszoknak ezekkel a fajta jellemzőivel kapcsolatban fölmerül azonban egy módszertani probléma. Egy születési évjárat létszáma ún. globális aggregált változó, amely az adott kohorszot mint *egységes egészet* jellemzi, s amely ily módon annak minden egyes tagjára egyformán vonatkozik. Ezzel szemben az átlagos iskolai végzettség, a munkanélküliségi szint vagy a csonka családok aránya ún. analitikus aggregált változók, amelyek igazából a kohorszok tagjait mint *egyéneket* jellemzik, s amelyek ennél fogva nem szükségképpen vonatkoznak az adott generáció egészére. (Az aggregált változók típusairól bővebben lásd *Moksony*, 1985: 26–29.) Egy olyan nemzedékben például, amelyben magas a csonka családok aránya, lehetnek – és minden bizonnyal vannak is – olyanok, akik teljes családban nőttek fel; ugyanúgy, ahogyan egy magas iskolázottsági szintet mutató kohorszban is minden valószínűség szerint vannak is-

kolázatlan emberek. Ez ellentétben áll az olyan globális változókkal, mint amilyen a kohorsz nagyság, hiszen egy nagy létszámú nemzedéken belül nyilvánvalóan nem lehetnek olyanok, akik kis létszámú generációhoz tartoznak.⁴

Miért fontos mindez? Azért, mert míg globális változók esetén – az adatok természetéből adódóan – fel sem merül, hogy a kohorsz szintű összefüggésekből egyén szintű összefüggésekre következtessünk, addig analitikus változók esetén rendszerint éppen ez történik. Az alacsony átlagos iskolázottságú nemzedékek fokozott hajlamát – mondjuk – a bűnelkövetésre általában annak alapján értelmezzük, hogy maguk az iskolázatlan egyének gyakrabban kerülnek összeütközésbe a törvénnyel. Márpedig kohorsz szintű adatokból általában nem lehet egyén szintű következtetéseket levonni; a *kohorszok* szintjén fennálló összefüggések nem feltétlenül érvényesek az ezeket a kohorszokat alkotó *egyénekre*. Abból, hogy az alacsonyabb átlagos iskolai végzettségű születési évjáratokban gyakoribb a bűnözés, nem szükségképpen következik, hogy az iskolázatlan személyek hajlamosabbak a bűnelkövetésre. Ha mi mégis így érvelünk – vagyis ha mégis az egyének szintjén értelmezzük a nemzedékek szintjén megfigyelt összefüggéseket –, könnyen az ún. ökológiai tévkövetkeztetés (*Moksony*, 1985: 16–28) csapdájába eshetünk.

Természetesen a születési évjáratokat jellemző analitikus tulajdonságokat tekinthetjük ún. *kontextuális* változóknak is, vagyis érvelhetünk úgy, hogy ezek a változók nem az egyes egyének, hanem *a kohorsz mint egész sajátosságaként* fejtik ki befolyásukat. Mondhatjuk például azt – amint azt *O'Brien* és munkatársai is teszik (*O'Brien et al.*, 1999: 1066) –, hogy a csonka családoknak egy adott generációban megfigyelt magas aránya nem pusztán azért növeli a deviáns jelenségek gyakoriságát, mert maguk az elvált szülők gyermekei eleve veszélyeztetettebbek, hanem azért is, mert egy ilyen nemzedékben egészében véve lazább a szülői ellenőrzés, nagyobb a kortárs szubkultúra szerepe, s ez a kohorsz valamennyi tagját érinti, azokat is, akik egyébként teljes családban nőttek fel. Az analitikus változók e kétféle – egyéni és kontextuális – szerepének a megkülönböztetése természetesen rendkívül fontos, a baj csupán az, hogy e két hatásmechanizmus *empirikusan nehezen szétválasztható*. Amennyiben csak kohorsz szintű adataink vannak, akkor a generáció egészét jellemző változó regressziós együtthatójában az egyéni és a kontextuális hatás összekeveredik.

Szociológiai és demográfiai magyarázat: a népességösszetétel kétféle hatása

Cikkemben a kohorszhatás vizsgálatának módszertani problémáival, valamint az ezt a hatást közvetítő oksági mechanizmusokkal foglalkoztam. Ezeknek a mechanizmusoknak az áttekintése nem csupán a kohorszhatás megértése

⁴ Kivételt jelent ebből a szempontból, ha több egymást követő születési évjáratot kezelünk egyetlen kohorszként; ilyenkor előfordulhat, hogy a kohorszokra átlagosan jellemző létszám eltér az egyes évjáratok létszámától.

szempontjából hasznos, hanem azért is, mert rávilágít a demográfiai tényezők befolyásának különféle formáira, ezen keresztül pedig a szociológiai és a demográfiai magyarázat különbségére.

A demográfiai tényezők szerepe alapvetően kétféle módon érvényesülhet. Az egyik mód az, amit általában *összetételhatásnak* nevez a szakirodalom, s amivel elsősorban a demográfiai jellegű magyarázatokban találkozunk.⁵ Amikor például egy ország lakosságában emelkedik a fiatalok aránya, ez a folyamat az öngyilkossági arányszám csökkenése irányában hat, egyszerűen azért, mert *megnő annak a népességcsoportnak a súlya*, amely eleve kevésbé hajlamos az önpusztításra. Az öngyilkossági arányszám ugyanis felírható az egyes korcsoportok arányszámainak súlyozott – mégpedig az egyes korcsoportok létszámával súlyozott – átlagaként:

$$q = \sum_{k=1}^n p_k * q_k \quad (5)$$

ahol q az öngyilkossági arányszám, n a korcsoportok száma, p_k a k -edik korcsoport népességbeli aránya (a súly), q_k pedig ugyanennek a korcsoportnak az öngyilkossági arányszáma (a súlyozandó érték). Az (5) egyenletből jól látható, hogy amint p_k , vagyis a különböző korcsoportok aránya változik, úgy változik q is, azaz az öngyilkossági arányszám, még akkor is, ha maguk a korszpecifikus arányszámok (q_k) változatlanok maradnak.⁶

Az összetételhatáson alapuló demográfiai magyarázatnak három lényeges vonását érdemes kiemelni. Először is, a népesség egészében megfigyelt változás *nem* a népességet alkotó egyének *magatartásának* a módosulásából ered: az öngyilkossági arányszám anélkül csökken, hogy maga az önpusztítási hajlam bármelyik korcsoportban is mérséklődne.⁷ Másodszor, p_k és q_k *okságilag függetlenek* egymástól: a népesség összetételében bekövetkező változások – vagyis a súlyok eltolódása – nem befolyásolják az egyének viselkedését, azaz a súlyozandó értékeket (vö. *Stinchcombe*, 1968: 61–62). Valamely korcsoport létszámának az emelkedése vagy csökkenése nem módosítja sem az ebbe a korcsoportba tartozók, sem más korcsoportok tagjainak az önpusztítási kockázatát. Végül harmadszor, a népességösszetételnek *nincs önálló oksági szerepe*: a hatás, amit kifejt, teljes egészében a megfelelő egyén szintű összefüggésből fakad. Az említett példában a fiatalok arányának – tehát a társadalom mint egész egy

⁵ A demográfiai magyarázat logikájának kitűnő leírását adja *Stinchcombe*, 1968: 60–79.

⁶ Feltéve természetesen, hogy az egyes q_k értékek nem mind teljesen egyformák.

⁷ Bár az ilyen, az egyének viselkedésétől függetlenül érvényesülő – vagy ahogy gyakran nevezik: analitikus – összefüggések sokszor magától értetődőnek, sőt triviálisnak tűnnek, ez nincs mindig így. Amint azt *Thomas Schelling* kitűnő könyvének (*Schelling*, 1978) 2. fejezete számos példával szemlélteti, az analitikus állítások nem ritkán érdekes és meglepő szabályszerűségekre hívják fel a figyelmet.

meghatározott tulajdonságának – a befolyása kizárólag azon alapul, hogy a fiatalok mint egyének kevésbé hajlamosak az öngyilkosságra.

A kohorszattal kapcsolatos magyarázatok, amelyeket a cikk korábbi részeiben bemutattem, lényegesen különböznek az imént vázolt demográfiai érveléstől, s a demográfiai tényezők befolyásának másik, az összetételhatástól merőben eltérő típusát képviselik. A kétféle – demográfiai és szociológiai – felfogás különbsége legjobban talán *Easterlin* elmélete esetében megragadható. Először is, míg a demográfiai jellegű magyarázatok – mint láttuk – egy, az emberek magatartásától függetlenül érvényesülő matematikai szabályszerűségeken nyugszanak, addig ebben az elméletben a kohorsznagyság hatása *tényleges viselkedésváltozáson* alapul. Szemben az összetételhatással, ahol az öngyilkossági arányszám anélkül csökkent, hogy bárkinek is mérséklődött volna az önpusztítási kockázata, itt az arányszám emelkedése a nagy létszámú nemzedékek öngyilkossági hajlamának az erősödéséből fakad.

Másodszor, míg a demográfiai magyarázatban p_k és q_k – a súlyok és a súlyozandó értékek – okságilag függetlenek egymástól, addig *Easterlin* gondolatmenetének kulcseleme éppen az, hogy *a súlyok befolyásolják a súlyozandó értékeket*. Míg összetételhatás esetén a fiatalok népességbeli arányának növekedése sem a fiatalok, sem az idők öngyilkossági kockázatát nem módosítja, addig *Easterlin* elméletében az egyes korosztályok arányában – tehát a súlyokban – bekövetkező változások hatása épp a korspecifikus arányszámok – tehát a súlyozandó értékek – változásán keresztül érvényesül (vö. *Pampel & Peters*, 1995: 170).

Végül harmadszor, míg a demográfiai magyarázatban a népességösszetétel hatása teljes egészében a megfelelő egyén szintű összefüggésből származik, addig *Easterlin* elméletében a korcsoportok arányának *önálló oksági szerepe van*, amely független attól a befolyástól, amit az életkor mint egyéni tulajdonság az emberek viselkedésére gyakorol. Ebben az elméletben a fiatalok részarányának emelkedése nem azért vezet az öngyilkossági arányszám növekedéséhez, mert a fiatalok gyakrabban vetnek véget önkezüikkel életüknek – ennek épp az ellenkezője az igaz –, hanem azért, mert a nagy létszám mint *környezeti tulajdonság* fokozza az önpusztítás veszélyét. Az az oksági mechanizmus, amin az egyes korosztályok népességbeli arányának – tehát az egyént körülvevő társadalmi környezet meghatározott sajátosságának – *Easterlin* által feltétele-

zett hatása alapul, merőben más, mint az a mechanizmus, amin az életkor – tehát egy tisztán egyéni tulajdonság⁸ – hatása nyugszik.

A népesedési folyamatok két fajta – demográfiai és szociológiai – szemléletének megkülönböztetése több módszertani probléma megértése szempontjából is hasznos. Ezek egyike a különféle társadalmi jelenségek *előrejelzése*. Az előrejelzéseket készítő kutatók rendszerint a súlyok és a súlyozandó értékek oksági függetlenségét feltételező demográfiai megközelítést alkalmazzák: a népesség összetételében zajló változások várható következményeinek kiszámításakor a változásokat végig ugyanazokkal a *konstans* értékekkel – mondjuk, korszecifikus arányszámokkal – szorozzák, figyelmen kívül hagyva, hogy a változások nyomán *maguk ezek az értékek is módosulhatnak*. Egy ilyen tisztán demográfiai jellegű – vagyis kizárólag az összetételhatáson alapuló – előrejelzés könnyen túlbecsülhetné például az öngyilkossági aránynak a korstruktúra “fiatalodásából” adódó csökkenését, hiszen nem számolna azzal, hogy ugyanez a folyamat – az *Easterlin* által vázolt oksági mechanizmus révén – éppenséggel növelheti a fiatalok önpusztítási kockázatát, ezáltal pedig a népesség egészére vonatkozó arányszámot is.

Ezzel a fajta előrejelzési problémával nem csupán a tudományban, de a mindennapi életben is találkozhatunk. A továbbtanulás egyik ösztönzője például a nagyobb tudással elérhető magasabb jövedelem: a diákok – egyebek mellett – azért mennek egyetemre, mert látják, hogy a képzetebb emberek általában többet keresnek, mint a képzetlenek, s ennek alapján arra számítanak, hogy ez hasonlóképpen lesz majd az ő esetükben is. Igen ám, de ha sok diák gondolkodik így, ha sok diák választja a továbbtanulást, akkor ennek eredményeként megugrik a népességben a diplomások aránya, a kínálatnak ez a bővülése pedig várhatóan lenyomja a béreket (vö. *Coleman*, 1986: 1330). Az egyetemről kikerülve tehát a hallgatók végül is csalódottak lesznek, és pedig pontosan azért, mert amikor jövőbeni helyzetüket elképzelték, egy, a *diplomások arányától független, konstans jövedelmi szorzóval* számoltak, s figyelmen kívül hagyták azt a hatást, amit a népesség iskolázottság szerinti összetételének – azaz a súlyarányoknak – a változása erre a jövedelmi szorzóra – vagyis a súlyozandó ér-

⁸ Természetesen ezek az egyéni tulajdonságok is társadalmilag meghatározottak – legalábbis az a részük, ami a szociológusokat rendszerint érdekli –, azonban a környezeti tulajdonságoktól eltérően *nem kötődnek az adott cselekvési szituációhoz*. Az életkorral kapcsolatos szerepek és normák például a szocializáció során épülnek be az egyének fejébe, s azokat aztán mint egy “állandó csomagot” viszik magukkal szituációról szituációra. (A társadalmilag meghatározott, ám szituáció-független és a szituációhoz kötött oksági tényezők közötti különbségről bővebben lásd *Granovetter*, 1985: 483–487.)

tékre – gyakorol. A csalódás forrása tehát végső soron az, hogy a demográfus fejével gondolkodtak, amikor pedig a szociológusával kellett volna.⁹

Egy másik terület, ahol a demográfiai és a szociológiai magyarázat megkülönböztetése fontosnak bizonyul, az egyik aggregátsági szintről a másikra történő következtetés problémája.¹⁰ Gyakori jelenség, hogy amit egy csoport tagjairól egyénenként tudunk, az látszólag nem elegendő a csoport mint egész viselkedésének a megértéséhez. Jó példa erre az a nagyszabású empirikus kutatás, amelyet *Samuel Stouffer* vezetésével a második világháború idején végeztek az Egyesült Államok hadseregében, s amely – az eredményeket tartalmazó kötet címe alapján – „Az amerikai katona” néven vált ismertté a szakirodalomban (*Stouffer et al.*, 1949). Számos egyéb kérdés mellett a kutatók vizsgálták az előléptetés és a hadseregben belüli előrejutási lehetőségekkel való elégedettség kapcsolatát. Azt tapasztalták, hogy azok a katonák, akiket előléptettek, átlagosan elégedettebbek voltak, mint azok, akik kimaradtak az előléptetésből. Ezután megnézték ugyanezt az összefüggést a fegyvernemi csoportok szintjén is, összehasonlítva egymással a légierőt és a katonai rendőrséget. A légierőnél szolgálók mintegy fele volt előléptetett, míg a katonai rendőrségnél csupán a negyede. És mekkora volt a két csoportban az elégedettek aránya? Abból kiindulva, hogy az előléptetett katonák elégedettebbek, mint a nem előléptetettek, arra számíthatunk, hogy a légierőnél az előléptetettek nagyobb aránya miatt az elégedettek aránya is nagyobb lesz. A kutatók azonban pont az ellenkezőjét találták: a katonai rendőrség tagjainak 31, a légierő tagjainak viszont mindössze 18%-a válaszolta, hogy nagyon elégedett az előmeneteli lehe-

⁹ Ez a példa jól szemlélteti annak a hatásmechanizmusnak a működését, amelyet *Boudon* (1980:149) – mellesleg épp a továbbtanulási döntések vizsgálata kapcsán – „önmegsemmisítő profécianak” nevez, s amelynek lényege, hogy az egyének saját cselekedetükkel az általuk megvalósítani szándékozott célnak pont az ellenkezőjét – esetünkben magas helyett alacsony bért – érik el.

¹⁰ Ezt a problémát általában „cross-level inference” néven tárgyalja a módszertani szakirodalom (pl. *Achen & Shively*, 1995). Bár a kutatók e témakörön belül rendszerint a makroszintről a mikroszintre – a társadalomról mint egészről az egyes egyének viselkedésére – történő következtetést hangsúlyozzák, a másik irány – amikor is az egyének magatartásából következtetünk makroszintű jelenségekre – legalább ilyen lényeges, és legalább annyi kockázattal, a tévedés legalább akkora veszélyével is jár. Míg a makroszintről a mikroszintre történő következtetés során elkövetett hibákat – *Robinson* (1950) klasszikus cikke nyomán – rendszerint „ökológiai tévkövetkeztetésnek” hívják, addig a másik irányú tévedést – a *Barton* (1968) által javasolt kifejezést elfogadva – „aggregációs tévkövetkeztetésnek” nevezhetjük. Egy további sajátos esete az ilyen jellegű tévkövetkeztetéseknek, amikor egy makroszintű összefüggést a kutató úgy értelmez, mintha az pusztán a megfelelő egyén szintű összefüggés egyszerű tükröképe lenne, vagyis mintha összetételhatásról lenne szó csupán. A tévkövetkeztéseknek ezt a fajtáját – egy konkrét tartalmi téma, az öngyilkosság területi elemzése kapcsán – egy korábbi cikkemben (*Moksony*, 1990) tárgyaltam részletesebben. (Az aggregátsági szint felcsereléséből adódó tévkövetkeztetések különféle típusairól lásd még *Alker*, 1974.)

tőségekkel (Stouffer et al., 1949: I., 252, IX. ábra). Szemben tehát az egyének szintjén megfigyelt pozitív összefüggéssel, a fegyvernemek szintjén az előléptetés és az elégedettség negatív kapcsolatban állt egymással.

Ez a példa érzékletesen mutatja, hogy a csoport mint egész magatartása néha valóban eltér attól, amire a csoportot alkotó egyénekre vonatkozó ismereteink alapján számítunk. De mi az oka ennek az eltérésnek? Vannak, akik szerint az, hogy a csoportviselkedés olyan ún. emergens jelenség, amely – úgy mond – nem redukálható az egyes egyének cselekedeteire, s amelyet sajátos, kifejezetten a csoportra mint egészre vonatkozó törvényszerűségek szabályoznak.¹¹ Mások ezzel szemben – velem együtt – úgy vélik, az eltérés forrása az, hogy a korábban említett előrejelzési problémához hasonlóan ezúttal is *a demográfiai magyarázat logikáját alkalmaztuk egy olyan helyzetben, amelyben pedig a szociológiai magyarázatét kellett volna*. Amikor a fegyvernemekre vonatkozó várakozásunkat megfogalmaztuk, kimondva-kimondatlanul azt feltételeztük, hogy a súlyok és a súlyozandó értékek – az előléptetettek aránya és a katonák elégedettsége – okságilag függetlenek egymástól, s ennek megfelelően az elégedettség mértékének előrejelzésekor az előléptetettek arányát gondolatban végig egy konstans értékkel szoroztuk. A valóságban azonban – ahogyan arra Stouffer és munkatársai maguk is rámutattak (Stouffer et al., 1949: I., 251–253) – az előléptetés gyakorisága és az elégedettség szintje távolról sem független egymástól: mennél nagyobb egy fegyvernemnél az előléptetettek aránya, annál kisebb az előléptetés jutalomértéke, s annál kisebb ezért az elégedettség is. Várakozásunkban tehát végső soron azért kellett csalódnunk, mert az előléptetettek arányának az elégedettségre gyakorolt hatásából csak azt a részt vettük figyelembe, amely összetételhatás formájában érvényesül, s amely pozitív kapcsolatot teremt a két változó között, azt a másikat viszont, amely környezeti vagy kontextuális hatás formáját ölti, s amely épp ellenkezőleg: negatív összefüggést eredményez, nem. Ha ez utóbbi hatással is számoltunk volna, s ha ezt a hatást is beépítettük volna előrejelzésünkbe, akkor már nem ért volna bennünket akkora meglepetésként, hogy a légierőnél a gyakoribb előléptetés dacára nem nagyobb, hanem éppenséggel kisebb az elégedettek aránya (vö. Barton, 1968: 8).¹²

¹¹ Ezt az álláspontot – amely módszertani holizmusként ismert a tudományelméleti szakirodalomban – a szociológia klasszikusai közül *Emile Durkheim* képviselte leghatározottabban. Amint azt *A társadalmi tények magyarázatához* c. könyvében írja: „valamely társadalmi tény meghatározó oka az előzőleg létező társadalmi tényben, nem pedig az egyéni tudat állapotaiban keresendő” (Durkheim, 1978: 127). *Durkheim* ide vonatkozó filozófiai és módszertani nézeteit egy korábbi tanulmányomban tárgyaltam részletesen (Moksony, 1994).

¹² A konkrét példában a környezeti hatás nagyobbban bizonyult az összetételhatásnál, így a két, egymással versengő, egymást kioltó erőből végül a negatív kerekedett felül, s hozta létre az előléptetettek és az elégedettek arányának a fegyvernemek szintjén megfigyelt negatív kapcsolatát.

A tanulság, amit az elmondottakból leszűrhetünk, világos és egyértelmű: az egyénekre vonatkozó tudásunk és a csoport mint egész viselkedése között gyakran feszülő ellentmondás feloldásához nem sajátos makroszintű törvényekre, hanem az egyének cselekedeteinek, illetve az e cselekedetek társadalmi jelenségekké történő aggregálódásának jobb, valósághűbb modelljére van szükség. Olyan modellre, amely az összetételhatáson alapuló demográfiai magyarázattal ellentétben a társadalom tagjait nem egymástól elszigetelteknek, hanem egymással kölcsönhatásban állóknak, egymás viselkedését kölcsönösen befolyásolóknak tekinti, s amely a társadalmi jelenségeket nem elszigetelt egyéni cselekvések egyszerű összegződésekként, hanem egymástól kölcsönösen függő személyek cselekedeteinek összeláncolódásaként fogja fel (minderről bővebben lásd Moksony, 1994; lásd még Schelling, 1978: 14; Coleman, 1987).

Mindezzel természetesen nem akarom azt sugallni, hogy ne volnának helyzetek, amikor magatartásunk jórészt független mások magatartásától, s amikor – ennek megfelelően – a demográfiai magyarázat logikája helytállóan bizonyul. Max Weber klasszikus példája jól mutatja ezt. Amikor elered az eső, az emberek az utcán kinyitják ernyőjüket. Ezzel nem egymás viselkedésére, hanem egy külső ingerre – az időjárás megváltozására – reagálnak. Ebben az esetben a végeredmény, amit a csoport mint egész szintjén megfigyelünk – a nyitott esernyők erdeje – valóban egymástól elszigetelt cselekedetek pusztán összegződése. De még az effajta, látszólag teljesen magányos szituációkban is gyakran tetten érhető az egyének közötti kölcsönhatás: alighanem mindannyiunkkal előfordult már, hogy szemerkélő esőben tekintetünkkel nem az eget, hanem a mellettünk haladókat kémleltük, azt figyelve, hányan veszik elő közülük ernyőjüket (vö. Granovetter, 1978: 1437).

HIVATKOZÁSOK

- Achen, Ch.H. & Shively, W.P. (1995). Cross-level inference. Chicago – London: University of Chicago Press.
- Ahlburg, D. & Schapiro, M. (1984). Socioeconomic ramifications of changing cohort size: an analysis of U.S. postwar suicide rates by age and sex. *Demography*, 21: 97–108.
- Alker, H.R. (1974). A typology of ecological fallacies. In: Dogan, M. & Rokkan, S., eds.: *Social ecology*. Cambridge – London: M.I.T. Press.
- Alwin, D.F. (1990). Cohort replacement and changes in parental socialization values. *Journal of Marriage and the Family*, 52: 347–360.
- Barton, A.H. (1968). Bringing society back in. *Survey research and macro-methodology*. *American Behavioral Scientist*, 12: 1–9.
- Boudon, R. (1980). *Die Logik des gesellschaftlichen Handelns*. Neuwied – Darmstadt: Luchterhand Verlag.
- Carlson, E. (1980). Divorce rate fluctuations as a cohort phenomenon *Population Studies*, 33: 523–536.

- Coleman, J.S.* (1986): Social theory, social research and a theory of action. *American Journal of Sociology*, 91: 1309–35.
- Coleman, J.S.* (1987). Microfoundations and macrosocial behavior. In: *Alexander, J.C.* et al., eds.: *The micro-macro link*. Berkely – Los Angeles – London: University of California Press.
- Durkheim, E.* (1967). *Az öngyilkosság*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Kiadó.
- Durkheim, E.* (1978). *A társadalmi tények magyarázatához*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Easterlin, R. A.* (1987). Birth and fortune: the impact of numbers on personal welfare. 2nd ed. Chicago – London: University of Chicago Press.
- Fienberg, S.E. & Mason, W.M.* (1978). Identification and estimation of age-period-cohort models in the analysis of discrete archival data. 1–66. in *Sociological Methodology 1979*. San Francisco: Jossey-Bass, Inc.
- Fienberg, S.E. & Mason, W.M.* (1985). Specification and implementation of age, period, and cohort models. 45–87 in *Mason, W.M. & Fienberg, S.E.*, eds. *Cohort analysis in social research. Beyond the identification problem*. New York: Springer Verlag.
- Firebaugh, G.* (1989). Methods for estimating cohort replacement effects. 243–262 in *Clogg, C.C.*, ed. *Sociological Methodology 1989*. Oxford, U.K.: Basil Blackwell.
- Firebaugh, G.* (1992) Where does social change come from? Estimating the relative contributions of individual change and population turnover. *Population Research and Policy Review*, 11: 1–20.
- Firebaugh, G.* (1997). *Analyzing repeated surveys*. Thousand Oaks – London – New Delhi: Sage.
- Firebaugh, G. & Davis, K.E.* (1988). Trends in anti-black prejudice, 1972–1984: region and cohort effects. *American Journal of Sociology*, 94: 251–272.
- Granovetter, M.* (1978). Threshold models of collective behavior. *American Journal of Sociology*, 83: 1420–43.
- Granovetter, M.* (1985). Economic action and social structure: the problem of embeddedness. *American Journal of Sociology*, 91: 481–510.
- Hobcraft, J. et al.* (1982). Age, period, and cohort effects in demography: a review. *Population Index*, 48: 4–43.
- Holford, T.R.* (1991). Understanding the effects of age, period, and cohort on incidence and mortality rates. *Annual Reviews of Public Health*, 12: 425–457.
- Holford, T.R.* (1992). Analysing the temporal effects of age, period and cohort. *Statistical Methods in Medical Research*, 1: 317–337.
- Huinink, J.* (1988). Methoden der explorativen Kohortenanalyse. *Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft*, 14: 69–87.
- Kahn, J.R. & Mason, W.M.* (1987). Political alienation, cohort size, and the Easterlin hypothesis. *American Sociological Review*, 52: 155–169.
- Knoke, D. & Hout, M.* (1974). Social and demographic factors in American party affiliation. *American Sociological Review*, 39: 700–713.
- Leenaars, A.A. & Lester, D.* (1996). Testing the cohort size hypothesis of suicide and homicide rates in Canada and the United States. *Archives of Suicide Research*, 2: 43–54.
- Lester, D.* (1991). Size of youth cohort and suicide rate in Japan. *Perceptual and Motor Skills*, 73: 508.

- Lester, D. (1994). The Holinger/Easterlin cohort hypothesis about youth suicide and homicide rates. *Perceptual and Motor Skills*, 79: 1545–1546.
- Lester, D. (1996). Youth cohort size and suicide rates. *Perceptual and Motor Skills* 83: 306.
- Mason, K.O. et al. (1973): Some methodological issues in the cohort analysis of archival data. *American Sociological Review*, 38: 242–258.
- Mason, W.M. & Smith, H.L. (1985). Age-period-cohort analysis and the study of deaths from pulmonary tuberculosis. 151–227 in *Mason, W.M. & Fienberg, S.E.*, eds. *Cohort analysis in social research. Beyond the identification problem*. New York: Springer Verlag.
- Maxim, P.S. (1985). Cohort size and juvenile delinquency: a test of the Easterlin hypothesis. *Social Forces*, 63: 661–680.
- Menard, S. & Elliott, D.S. (1990). Self-reported offending, maturational reform, and the Easterlin hypothesis. *Journal of Quantitative Criminology*, 6: 237–267.
- Moksony, F. (1985). A kontextuális elemzés. KSH Népelemszámok Kutató Intézet Demográfiai Módszertani Füzetek, 3. kötet.
- Moksony, F. (1990). Ecological analysis of suicide: problems and prospects. In: *Lester, D.*, ed.: *Current concepts of suicide*. Philadelphia: Charles Press, 1990. 121–138.
- Moksony, F. (1994). The whole, its parts, and the level of analysis: Durkheim and the macrosociological study of suicide. In: *Lester, D.*, ed.: *Durkheim 'Le suicide'*. One hundred years later. Philadelphia: Charles Press, 101–114.
- Moksony, F. (1999). Gondolatok és adatok. Társadalomtudományi elméletek empirikus ellenőrzése. Budapest: Osiris Kiadó
- Nordström, P. & Asgard, U. (1986). Suicide risk by age cohort in Sweden. *Crisis*, 7: 75–80.
- O'Brien, R.M. et al. (1999). The enduring effects of cohort characteristics on age-specific homicide rates, 1960–1995. *American Journal of Sociology*, 104: 1061–1095.
- Pampel, F.C. (1993). Relative cohort size and fertility: the socio-political context of the Easterlin effect. *American Sociological Review*, 58: 496–514.
- Pampel, F.C. (1996). Cohort size and age-specific suicide rates: a contingent relationship. *Demography*, 33: 341–355.
- Pampel, F.C. & Peters, H.E. (1995). The Easterlin effect. *Annual Review of Sociology*, 21: 163–194.
- Preston, S. (1984). Children and the elderly: divergent paths for America's dependents. *Demography*, 21: 435–457.
- Passas, N. (1995). Continuities in the anomie tradition. In: *Adler, F. & Laufer, W.S.*, eds.: *The legacy of anomie theory*. New Brunswick – London: Transaction Publishers, 91–112.
- Pullum, T. (1980). Separating age, period, and cohort effects in white U.S. fertility. *Social Science Research*, 9: 225–44.
- Robinson, W.S. (1950). Ecological correlations and the behavior of individuals. *American Sociological Review*, 15: 351–357.
- Rodgers, W. (1982). Estimable functions of age, period and cohort effects. *American Sociological Review*, 47: 774–87.
- Ryder, N.B. (1965). The cohort as a concept in the study of social change. *American Sociological Review*, 30: 843–861.

- Schelling, Th.C.* (1978). *Micromotives and macrobehavior*. New York – London: Norton.
- Smith, M.D.* (1986). The era of increased violence in the United States: age, period, or cohort effect? *Sociological Quarterly*, 27: 239–251.
- South, S.J. and Tolnay, S.E.* (1992). Relative well-being among children and the elderly: the effects of age group size and family structure. *Sociological Quarterly*, 33: 115–133.
- Stack, S.* (1996). The impact of relative cohort size on national suicide trends, 1950–1980: a comparative analysis. *Archives of Suicide Research*, 2: 213–222.
- Steffensmeier, D. et al.* (1987). Relative cohort size and youth crime in the United States, 1953–1984. *American Sociological Review*, 52: 702–710.
- Stinchcombe, A.L.* (1968). *Constructing social theories*. New York etc.: Harcourt, Brace & World.
- Stouffer, S.A. et al.* (1949). *The American soldier*. I–II. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Surtees, P.G. & Duffy, J. C.* (1989). Suicide in England and Wales 1946–1985: an age-period-cohort analysis. *Acta Psychiatrica Scandinavica*, 79: 216–223.
- Trovato, F.* (1988). Suicide in Canada: a further look at the effects of age, period, and cohort. *Canadian Journal of Public Health*, 79: 37–44.

Tárgyszavak:

Demográfiai modell

Szociológia

THE STUDY OF COHORT EFFECTS IN SOCIOLOGY AND DEMOGRAPHY

Summary

The aim of this paper is to review some major methodological and substantive issues involved in the study of cohort effects. The author first discusses the statistical problems that arise from the inherent linear dependency between age, cohort and period. He surveys the various solutions offered in the literature and concludes that the best way in which to escape the identification problem is direct measurement of the causal mechanisms that underlie cohort effects. The author then goes on to treat one such mechanism in detail, namely the impact that the size of a cohort has on people's behaviour. The paper concludes with a discussion of the differences between sociological and demographic approaches to population structure.

A CSALÁDPOLITIKA VÁLTOZÁSAINAK HATÁSAI A TERMÉKENYSÉGRE KÖZÉP-EURÓPÁBAN

TÁRKÁNYI ÁKOS

Bevezetés

Az 1990-es években szinte alapjaiban változott meg a közép- és kelet-európai országokban élő emberek világa. A totális diktatúra demokratikus többpártrendszernek adta át a helyét, az állami tulajdon korábban meghatározó aránya jelentősen csökkent a gazdaságban. Ugyanakkor a változást nagyrészt a gazdasági helyzet romlása kényszerítette ki, ami gyorsulva folytatódott a '90-es évek első felében. Megjelent a generációkon át ismeretlen fogalom, a munkanélküliség, és szintje néhány év alatt magasra nőtt. A válság inflációval, reálbércsökkenéssel és a jövedelmi különbségek jelentős növekedésével is együtt járt. A gazdasági nehézségek miatt a szociális gondoskodás korábbi rendszere meggyengült, a juttatások szintje csökkent.

Nagy változások történtek kulturális téren is. A korábban ideológiai ellenőrzés és irányítás alatt álló kultúra és a viszonylagos információhiány a kulturális és ideológiai áramlatok és termékek zavarba ejtő sokféleségének engedett teret. A szinte mindenre kiterjedő hatósági és ideológiai kontroll tapasztalatát a normátlanság bizonytalanságának az érzése váltotta fel.

Demográfiai téren is alapvető változásokat hozott ez az időszak. A házasság és a termékenység szintje erősen, 20–40%-kal csökkent egy évtized alatt ezekben az országokban, és 1,5–3-szorosára nőtt a házasságon kívüli szülések aránya. Közben gyors növekedésnek indult az első házasságkötésnek és az első gyermek megszületésének az átlagos életkora is. A mortalitás általában nőtt, és felélénkült a külső migráció. A népesség-csökkenés Szlovákia és Lengyelország kivételével általános, egyes országokban (Észtország, Lettország, Oroszország, Magyarország, Bulgária és a volt NDK területe) kifejezetten jelentős mértékű volt. Benne legtöbbször mind a kivándorlás és a halandóság növekedése, mind a termékenység zuhanása szerepet játszott.

A közép- és kelet-európai országokban a szocialista rendszer évtizedeiben a családokat segítő, a gyermekvállalást bátorító intézkedéseknek olyan magas szintű és összetett rendszere működött, ami a fejlett európai országok közül

csak a legkiépítettebb családpolitikájúakra volt jellemző (Klinger, 1991), mint például Franciaországra vagy a skandináv országokra. Ez valószínűleg hozzájárult ahhoz, hogy termékenységük a '80-as évek végén általában jóval magasabb volt, mint a fejlett európai országokban. 1990-ben csak a volt NDK területének termékenysége volt alacsony (1,50 – igaz, Jugoszlávia kevéssel később függetlenedő tagköztársaságában, Szlovéniában is csak 1,46 volt). A szovjet blokk többi országában vagy a reprodukciós szint körül volt – például Lengyelországban (2,05) –, vagy csak viszonylag kevéssel maradt el attól, Magyarországon például 11%-kal (1,87). Ugyanekkor a fejlett európai országok többségében a teljes termékenységi arányszám mélyen a reprodukciós szint alatt volt.

Az általam e tanulmányban megvizsgálni kívánt kérdés az, hogy a közép-európai országokban a '90-es években a családpolitika rendszerének erodálódása mennyire járulhatott hozzá a termékenység csökkenéséhez, illetve amennyiben született pozitív családpolitikai intézkedés, annak volt-e a csökkenést mérséklő hatása.

Elsősorban Lengyelországra, Csehországra és Szlovákiára kívánok koncentrálni, de természetesen bevonom az elemzésbe Magyarországot is. A felsoroltakon kívül foglalkozom még Romániával, Szlovéniával és a volt NDK-val is. A családpolitika lehetséges hatásain kívül még több más alapvető tényezővel is számolni kell, amelyek a termékenységet befolyásolhatták. A megnövekvő munkanélküliség, a csökkenő reálbér mellett egyes országokban (főleg a megszűnő NDK-ban) a politikai változások lélektani hatása is sokat számíthatott. Tisztázásra vár a házasság és a termékenység alakulásának viszonya. Az is kérdés, hogy gyermekvállalás későbbi életkorra tolódása miként módosította a teljes termékenységi arányszám alakulását. További problémát jelent – amelynek megoldása további kutatások célja lehet –, hogy a termékenység alakulásánál mennyire játszottak közre a '90-es években történt változások a kultúra, az értékrend és az életmód területén.

Népesedéspolitikai intézkedések a szocialista országokban

Mielőtt rátérnék a '90-es évek eseményeinek elemzésére, előbb röviden áttekintem a család- és népesedéspolitikai intézkedéseket és a termékenység alakulását a közép- és kelet-európai szocialista országokban (utóbbihoz lásd a Mellékletben szereplő grafikonokat is).

Csehszlovákiában a '70-es években megnövelték a második és harmadik gyermek után fizetett családi pótlék összegét annak érdekében, hogy az átlagos gyermekszámot 1,9-ről 2,5-re növeljék (Hoóz, 1983/11., 74.). Az 1973-as nagy emelés eredményeként három gyermek után a szülők az átlagkereset 42%-át kapták. Hoóz István számításai szerint a megemelt összegű családi pótlék ekkor egy gyermek eltartási költségeinek átlagosan 35%-át fedezte, de a magasabb sorszámú

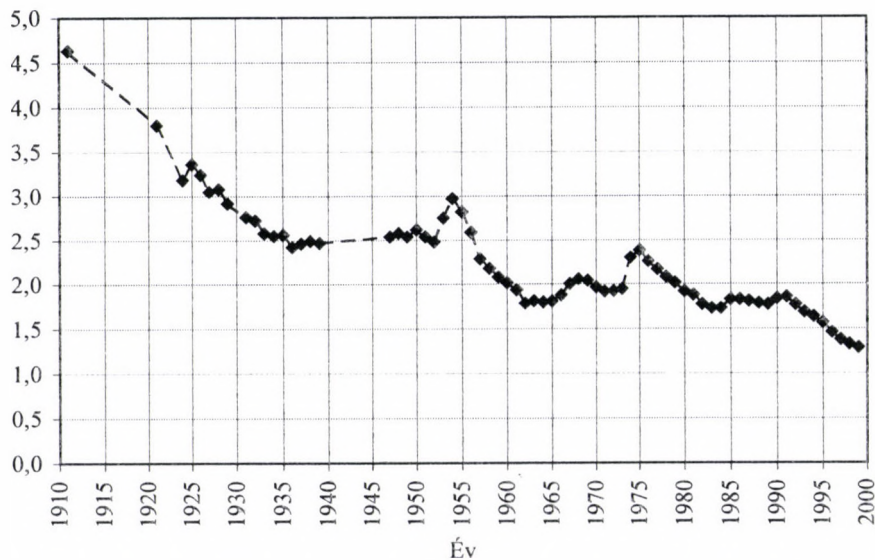
és a kisebb korú gyermekekét ennél jóval nagyobb mértékben. Így „a második gyermek 5 éves korig történő felnevelésének költségeit 80%-ban fedezték, a harmadik és negyedik gyermekét pedig teljes egészében”. A fiatal házaspárok jelentős összegű kedvezményes kölcsönt is kaptak lakás vételére vagy berendezésére. A kedvezményes pénzügyi konstrukcióban gyermekek születésével a törlesztés mértéke csökkent, a visszafizetés egy részét vagy egészét is elengedhették (*Hoóz*, 1983/14., 65., 86.). *Andorka Rudolf* a csehszlovák népesedéspolitikai intézkedések között megemlíti a gyermek kétéves koráig járó gyermekgondozási segély, és a 35 héten át járó terhességi-gyermekágyi segély bevezetését is (*Andorka*, 1987, 193.). A fiatal házaspárok az NDK-ban is kaphattak kedvező feltételű kölcsönt. Az 1976-os család- és népesedéspolitikai intézkedések között szerepelt továbbá gyermekgondozási szabadság bevezetése a gyermek egy éves koráig, a harmadik gyermeknél másfél éves koráig. Növelték a sokgyermekes családok anyagi támogatását, csökkentették az anyák kötelező munkaidejét (*Andorka*, 1987, *Lois*).

Romániában 1967-ben megemelték a családi pótlékot (*Hoóz*, 1983/14., 69.). A népesedéspolitikai intézkedések itt inkább a születéskorlátozás lehetőségeinek a csökkentését célozták, mint a gyermeknevelés terheinek könnyítését. Hasonló intézkedéseket hoztak a '70-es évek közepén is (*Andorka*, 1987).

Csehszlovákiában az 1973-as intézkedések hatására erősen megugrott a termékenység, majd fokozatosan csökkent. Az NDK-ban is megnőtt a '70-es évek második felében, itt 1976 után főleg a második gyermek születési gyakorisága ugrott meg, de nőtt az első gyermeké is (*Lois*, *Vortmann*, 1989). Romániában 1967-ben és 1974-ben (illetve 1984-ben is) főként a születéskorlátozás lehetőségei csökkentésének lehetett hatása, mely átmeneti éles növekedések után tartós csökkenéseket jelentett. *Andorka Rudolf* megállapítása szerint mind Csehszlovákia, mind Románia intézkedései növelhették a végső gyermekszámot. Szerinte az anyagi segítséget nyújtó politika hosszú távon valószínűleg hatékonyabban növeli a termékenységet, mint a kényszerintézkedéseket követő, mert az utóbbinál a lakosság előbb-utóbb megtalálja a módját, hogy a gyermekszáma ne haladja túl a kívántat. A különböző népesedéspolitikai intézkedések mintegy 20%-kal emelhetnék a befejezett termékenységet (*Andorka*, 1987).

Magyarországon a családi pótlék szintjének emelése 1966–67-ben, 1974–75-ben és 1990–91-ben járulhatott hozzá a termékenység növekedéséhez. A családi pótlék összegének 1965-ös emelése és a GYES 1967-es bevezetése hatására 1965-ről 1968-ra 1,81-ről 2,06-ra nőtt a teljes termékenységi arányszám, 14%-kal, majd némileg csökkent, az 1972-es 1,93-ra (7%-kal). 1973-ról 1975-re 1,95-ről 2,38-ra nőtt, két év alatt 22%-kal, az ekkori komplex népesedéspolitikai csomag hatására, majd kerekén egy évtizeden át csökkent, 1984-ben 1,73-as értéket érve el (ami 27%-os csökkenést jelent az 1975-ös szinthez képest). 1985-ben megállt a tartós csökkenés (ekkor vezették be a GYED-et) és újra megnőtt a teljes termékenységi arányszám, 1,83-ra, 6%-kal, majd ezen a szin-

ten maradt hat éven át (1991-ben 1,86). 1999-re 1,29-re zuhant, ami 8 év alatt 31%-os csökkenést jelent. 2000-ben megállt a csökkenés, és újabb növekedés indult meg (az arányszám értéke 1,33).

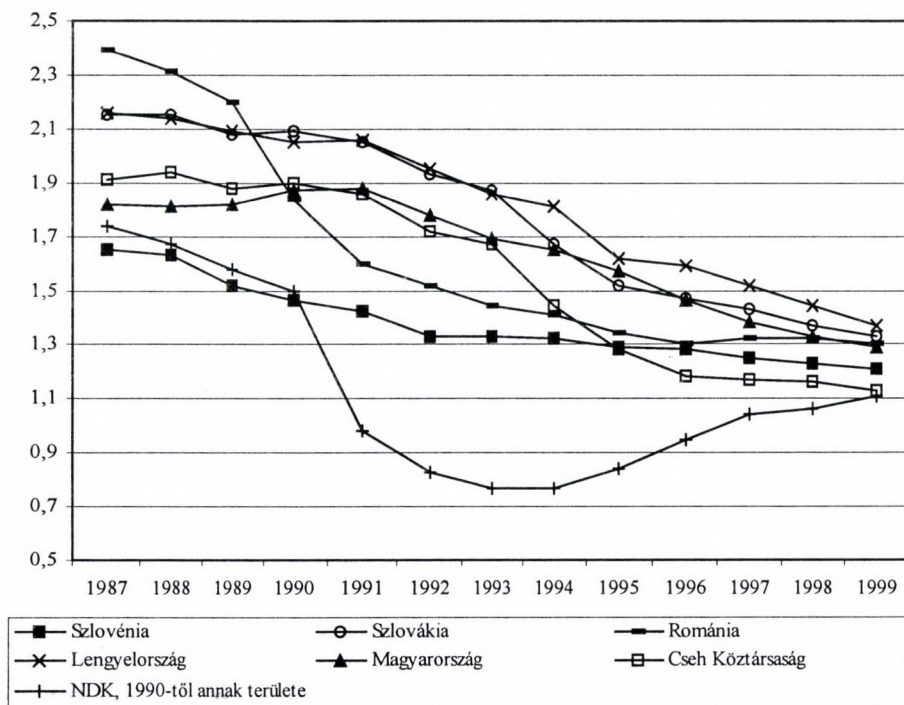
Teljes termékenységi arányszám (egy nőre) Magyarországon, 1911–1999
Total fertility rate in Hungary, 1911–1999

A '90-es évek demográfiai változásai

A '90-es években a termékenység igen nagy mértékű visszaesése volt tapasztalható valamennyi közép-európai országban.

A teljes termékenységi arány alakulása Közép-Európában, 1987–1999
Total fertility rate in Central Europe, 1987–1999

Év	Szlovénia	Szlovákia	Románia	Lengyel- ország	Magyar- ország	Cseh Köz- társaság	NDK, 1990-től annak területe
1987	1,65	2,15	2,39	2,16	1,82	1,91	1,74
1988	1,63	2,15	2,31	2,14	1,81	1,94	1,67
1989	1,52	2,08	2,20	2,09	1,82	1,88	1,58
1990	1,46	2,09	1,84	2,05	1,87	1,90	1,50
1991	1,42	2,05	1,60	2,06	1,88	1,86	0,98
1992	1,33	1,93	1,52	1,95	1,78	1,72	0,83
1993	1,33	1,87	1,44	1,86	1,69	1,67	0,77
1994	1,32	1,67	1,41	1,81	1,65	1,44	0,77
1995	1,29	1,52	1,34	1,62	1,57	1,28	0,84
1996	1,28	1,47	1,30	1,59	1,46	1,18	0,95
1997	1,25	1,43	1,32	1,52	1,38	1,17	1,04
1998	1,23	1,37	1,32	1,44	1,33	1,16	1,06
1999	1,21	1,33	1,30	1,37	1,29	1,13	1,11

A termékenység csökkenése valamennyi vizsgált országban együtt járt a gyermekszülés átlagos korának növekedésével – amivel megfordult a korábbi ellentétes irányú trend, amikor a termékenység emelkedése az anyák fiatalodásával járt együtt. Ez valószínűvé teszi, hogy a termékenység csökkenése részben csak látszólagos, és az arányszámokban mutatkozó csökkenés egy része a gyermekszülések későbbre halasztásának következménye. *Philipov és Kohler* (2001) számításai szerint a termékenység Magyarországon, Csehországban és Lengyelországban jóval a ténylegesen mért szintje fölött lenne, ha kiküszöbölénék a gyermekszülések későbbre halasztásának hatását.

A teljes termékenységi arányszáméhoz hasonlóan nagymértékben esett vissza az első házasságkötések aránya is. A lenti két táblázatban vastag betűvel kiemeltém azokat az éveket, amikor a visszaesés kiemelkedően nagy volt, néhány rendkívüli mértékű változást pedig még dőlt betűvel is jeleztem. Az NDK azért szerepel itt hivatalos megszűnése után is, mert területét továbbra is külön demográfiai egységként kezelik a statisztikákban és elemzésekben.

A teljes első női házasságkötési arányszám (50 év>) változása százalékban az előző évhez képest

Changes in total female first marriage rate (below age 50) as a percentage of the previous year

Év	Lengyel- ország	Cseh- ország	Szlovákia	NDK	Szlovénia	Magyar- ország	Románia
1987	0,0	+2,2	+1,1	+2,6	-3,2	-9,5	-4,6
1988	0,0	-2,1	-2,2	-2,5	-9,8	-1,3	-1,2
1989	+4,6	-2,2	-2,2	-2,6	+7,3	+4,0	+1,2
1990	0,0	+13,3	+10,3	-15,8	-15,6	-1,3	+10,8
1991	-9,9	-26,5	-21,9	-51,6	-2,0	-7,8	-3,3
1992	-7,3	-2,7	+2,7	+3,2	+10,0	-8,5	-3,4
1993	-6,6	-12,3	-11,7	+6,3	0,0	-7,7	-8,1
1994	-2,8	-14,1	-10,3	+11,8	-7,3	-5,0	-6,3
1995	-5,8	-9,1	-6,6	+5,3	0,0	-1,8	-1,4
1996	-4,6	-2,0	-1,8	+2,5	-7,8	-8,9	-2,7
1997	+3,2	+2,0	0,0	+2,4	0,0	-7,8	-2,8
1998	-4,7	-2,0	-1,8	+2,4	0,0	-2,1	-2,9
1999	+3,3	-2,0	-1,8	+9,3	+2,1	0,0	-1,5

A teljes termékenységi arányszám változása százalékban az előző évhez képest
Changes in total fertility rate as a percentage of the previous year

Év	Lengyel- ország	Cseh- ország	Szlovákia	NDK	Szlovénia	Magyar- ország	Románia
1987	-2,7	-1,5	-2,3	+2,4	-1,2	-1,1	-0,4
1988	-0,9	+1,6	0,0	-4,0	-1,2	-0,5	-3,3
1989	-2,3	-3,1	-3,3	-5,4	-6,7	+0,6	-4,8
1990	-1,9	+1,1	+0,5	-5,1	-3,9	+2,7	-16,7
1991	+0,5	-2,1	-1,9	-34,7	-2,7	+0,5	-13,0
1992	-5,3	-7,5	-5,9	-15,3	-6,3	-5,3	-5,0
1993	-4,6	-2,9	-3,1	-7,3	0,0	-5,1	-5,3
1994	-2,7	-13,8	-10,7	0,0	-0,8	-2,4	-2,1
1995	-10,5	-11,1	-9,0	+9,1	-2,3	-4,8	-5,0
1996	-1,9	-7,8	-3,3	+13,1	-0,8	-7,0	-3,0
1997	-4,4	-0,8	-2,7	+9,5	-2,3	-5,5	+1,5
1998	-5,3	-0,9	-4,2	+1,9	-1,6	-3,6	0,0
1999	-4,9	-2,6	-2,9	+4,7	-1,6	-3,0	-1,5

Amint látható, a termékenység visszaesése többnyire egy, néha két évvel követi a házasodását. Csak Lengyelország kivétel ez alól, adatai alapján bizonyultabb, nehezen értelmezhető a két jelenség egymáshoz való viszonya.

A házasodás és a termékenység visszaesései a közép-európai országokban az 1990-es években

Drops in fertility and in nuptiality in the Central European countries in the 1990s

	Házasodás visszaesése	Termékenység visszaesése
Cseh Köztársaság	1993–95	1994–96
Szlovákia	1993–95	1994–96
Magyarország	1991–92	1992–93
	1993–94	1995–96
NDK	1990–91	1991–92
Szlovénia	1988	1989
	1990	1992
Románia	1993–94	1995

A táblázatban szereplő adatokból kirajzolódó tapasztalat magyarázata az lehet, hogy az emberek demográfiai magatartásukkal – gyermekvállalás, házasodás – gyorsan és egységesen reagálnak bizonyos kedvezőtlen (vagy kedvező) változásokra, de a gyermekvállalás esetében ez kerekén egy évvel később mutatkozik meg az adatokban, mivel érvényesül a gyermekvárás 9 hónapjának késleltető hatása. Ahol nem egy, hanem két év van a házasodás és a termékeny-

ség hasonló változása között, ott talán feltételezhető valamilyen speciális körülmény hatása. Magyarországon például 1995–96-ban a Bokros-csomag, Szlovéniában 1992-ben esetleg az ottani GYED bevezetése lehetett ilyen különleges körülmény.

A vizsgált országok hosszú távú termékenységi, házassodási és válási trendjeinek áttekintése is értékes adalékokkal szolgálhat az elemzéshez. (A Mellékletben található grafikonok bal oldali skálája a termékenység és a házassodás, a jobb oldali a válás mérőszámaihoz rendelhető hozzá.)

Az NDK-ban már a '60-as évek elejétől gyakorlatilag folyamatosan észlelhető hosszú távú trend mind a házassodás arányának csökkenése, mind a válás arányának meredek növekedése. A '70-es évek közepéig a termékenység csökkenése is ilyen jellegű trendnek mutatkozott. Ez utóbbi csökkenő trendjét akkor a népesedéspolitikai intézkedések törték meg átmenetileg. Ezek a trendek együtt véleményem szerint az életmód és az értékrend erőteljes és a családok számára kedvezőtlen átalakulásáról adhatnak hírt. A termékenység rendkívüli zuhanása a '90-es évek elején azonban nyilván nem ilyen individualisztikus tendencia kifejeződése, hanem az NDK megszűnése miatti rendkívüli bizonytalanságerzeté. A két német állam között 1989. november 9-én tűnt el a határ, és a termékenység rendkívüli mértékű visszaesése csaknem pontosan 9 hónappal később kezdődött¹ (*Lois*). Figyelemre méltó, hogy a termékenységhoz hasonlóan a házassodás és a válás aránya is rendkívül mélyre zuhant átmenetileg², majd fokozatosan újra megnőtt a szintjük.

Szlovéniában a '80-as években alakult ki az NDK-ban már korábban tapasztalhatóhoz hasonló helyzet. Egyszerre nőtt a válás és csökkent a házassodás aránya és a termékenység. A '80-as évek végén megállt a válás arányának növekedése és a házassodás arányának csökkenése. A termékenység csökkenése csak 1993-tól lassult le. Nem világos, hogy ennek mennyi köze van ahhoz, hogy néhány évvel korábban gyakorlatilag megállt a házassodás arányának csökkenése, és mennyiben köszönhető a szlovén GYED 1992-es bevezetésének.

¹ A teljes termékenységi arányszám a volt NDK területén 1990 májusától 1993 májusáig csaknem folyamatosan csökkent, 1,60-ról 0,77-re. Az esés nagy része sokkal rövidebb idő alatt történt. 1990 októberétől 1991 márciusáig, fél év alatt 1,48-ról 1,02-re csökkent a termékenység. Tehát már fél évvel az NDK megszűnése után megkezdődött a csökkenés, igazán meredek zuhanás pedig az NDK megszűnése utáni 1 és 1,5 év között történt. Ezekből az adatokból 9 hónapot, illetve 0,75 évet levonva megállapítható, hogy a gyermekvállalási döntések terén néhány hónappal az ország megszűnése előtt már a bizonytalanság jeleit láthatjuk, néhány (3–9) hónappal utána pedig rendkívüli, soha nem látott mértékű zuhanás történik a gyermekvállalási hajlandóságban (*Dorbritz, 1997, Lois*).

² 1989 és 1992 között a házasságkötések száma 59%-kal, a válásoké 80%-kal csökkent. Ugyanebben az időszakban az első gyerek születésekor az anya átlagos életkora 22,9 évről 25,4 évre nőtt.

Több országban tapasztalható – így Magyarországon, Csehországban, Lengyelországban és Romániában –, hogy a '90-es években egyszerre nőtt a válás, csökkent a házasság aránya és a termékenység. Mindezek a házasságon kívüli szülések arányának meredek növekedésével együtt a '80-as évek végéig érvényesülő tradicionális, családcentrikus értékrend szétzilálódását mutathatják. Ugyanakkor, amint a bevezetőben említettem, nem világos, hogy a tapasztalt folyamatok mennyire köszönhetők a gazdasági és társadalmi válság hatásainak – elszegényedés, létbizonytalanság, a pszichés terhek növekedése –, és mennyire az értékrend átalakulásának.

A '90-es évek első felében általában átmenetileg megnőtt a magasabb sorszámu gyermekek születésének aránya, majd az évtized második felében, a termékenység csökkenésének lassulásával ismét az első gyermekek születésének aránya indult növekedésnek³. Ez azt mutatja, hogy a termékenység csökkenését részben az alacsonyabb sorszámu gyermekek születésének elhalasztása okozta, míg az évtized vége felé csökkent az elhalasztás negatív hatása. Ugyanakkor lehetséges, hogy az évtized elején az általános válság közepette részben a különösen gyermekcentrikus felfogású párok, részben pedig az alacsony iskolai végzettségű, szociálisan sérülékeny helyzetben levő családok fokozottan, a korábbinál is inkább a családi intim szférába való visszavonulás, a hagyományos női szerepek felélesztése mellett döntöttek, és ezért a gyermekszám e rétegekben kevésbé esett vissza. E jelenség az évtized második felében elhalványult.

A gyermekvállalási magatartás viszonya a reálbér és a munkanélküliség alakulásához

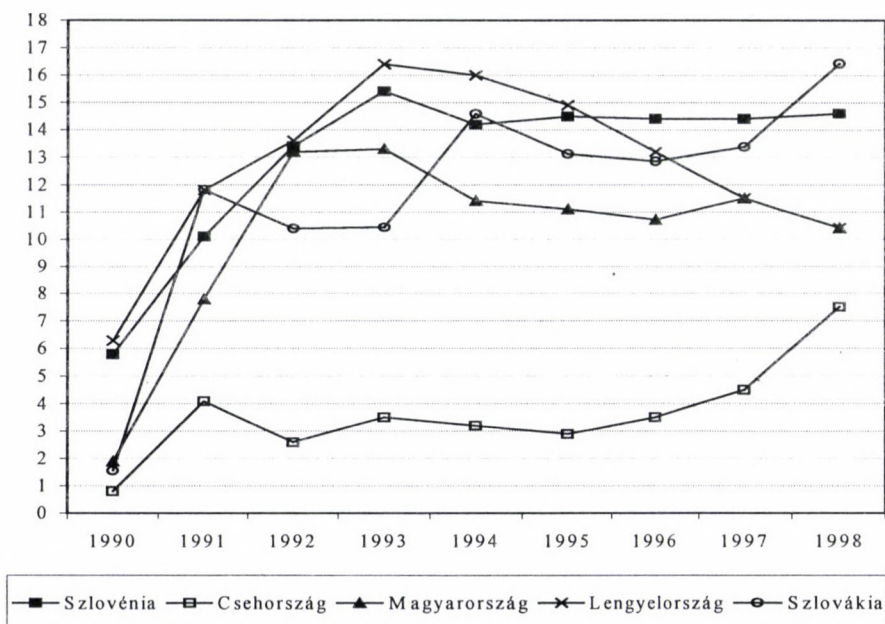
A '90-es években magas szintű munkanélküliség alakult ki a közép-európai országokban, és jelentősen csökkent a reálbér. E két jelenség nyilvánvalóan kikezdte azt a társadalmi biztonságérzetet, amely a gyermekvállalás egyik fő előfeltétele.

³ Egészen pontosan Csehországban 1992–95-ben volt tapasztalható a magasabb sorszámu gyermekek születése arányának megnövekedése az összes születés között, majd 1996-tól ismét az első gyermekek születésének aránya nőtt meg. Magyarországon is ugyanebben az időszakban nőtt meg a magasabb sorszámu gyermekek születésének aránya, de az első szülések aránya csak 1998-ban kezdett újra megnőni. Szlovákiában 1992–97 a magasabb sorszámu szülések gyakoribbá válásának időszaka, és Magyarországhoz hasonlóan csak 1998-tól indult egyértelműen növekedésnek ismét az első szülések aránya. Lengyelországban 1990–93-ig a magasabb sorszámu szülések váltak jellemzőbbé, majd egy 1994–96-os átmeneti időszak után 1997-től egyértelműen az első szülések aránya nőtt meg. Szlovéniában is 1997-től indult újból növekedésnek az első szülések aránya, miután 1993–95-ben átmenetileg megnőtt a magasabb sorszámu születéseké. Romániában 1994-től kezdve nőtt a magasabb sorszámu (2. és 3.) szülések aránya, és e trend 1999-ig nem változott. Végül a volt NDK területén nem rajzolódott ki világos tendencia ebben a tekintetben.

Ennek alapján feltehető, hogy a reálbér és a munkanélküliség alakulása kapcsolatot mutat a termékenységi alakulásával. Hipotézisem szerint a reálbér változásainak pozitív, a munkanélküliségének negatív kapcsolatban kellene lennie a termékenység és a házasság ugyanabban az időszakban történt változásaival. Azonban ilyen összefüggés mégsem rajzolódik ki világosan a '90-es évek adatainak elemzése során.

A munkanélküliség alakulása néhány közép-európai országban, 1990–1998
Unemployment rate in some Central European countries 1990–1998

Év	Szlovénia	Csehország	Magyarország	Lengyelország	Szlovákia
1990	5,8	0,8	1,9	6,3	1,5
1991	10,1	4,1	7,8	11,8	11,8
1992	13,4	2,6	13,2	13,6	10,4
1993	15,4	3,2	13,3	16,4	10,4
1994	14,2	3,2	11,4	16,0	14,6
1995	14,5	2,9	11,1	14,9	13,1
1996	14,4	3,5	10,7	13,2	12,8
1997	14,4	4,5	11,5	11,5	13,4
1998	14,6	7,5	10,4	10,4	16,4

Forrás: Filipic, 1999, Social, 2000.

Amint látható, Csehországban a munkanélküliség aránya csak a '90-es évek végén nőtt meg, Lengyelországban pedig jelentősen csökkent a '90-es évek második felében. Míg a '90-es évek első felében a munkanélküliség megugrása időben nagyjából egybeesik a termékenység zuhanásával a közép-európai országok zömében, Csehország és Lengyelország példája azt mutatja, hogy nem biztos, hogy a munkanélküliség növekedése mindig csökkenti, csökkenése mindig növeli a termékenységet. Ugyanis a termékenység Csehországban is meredeken csökkent a '90-es évek első felében, amikor a munkanélküliség még viszonylag szerény mértékű volt, viszont éppen akkor stabilizálódott, amikor a '90-es évek végén megnőtt a munkanélküliség. Lengyelországban ugyanakkor a munkanélküliség arányának csökkenése nem váltotta ki a termékenység csökkenésének lefékeződését a '90-es évek második felében.

A reálbér meredek csökkenése a '90-es évek első harmadában volt tapasztalható, az évtized további részében ismét növekedett a reálbér a Cseh Köztársaságban, Lengyelországban és Szlovéniában. Ám a reálbér alakulása trendjének megfordulása nem változtatott a termékenység csökkenésén. Ezt lehet azzal magyarázni, hogy a reálbér nem érte el egyhamar a csökkenés előtti szintjét, és a fiatal párok megvárják a gyermekvállalással a kedvezőbb körülmények kialakulását. Ugyanakkor tény, hogy Csehországban a reálbér 1989–97-ig 4%-kal nőtt – tehát '97-re meghaladta a zuhanás előtti szintjét –, miközben 1998-ban a cseh termékenység 39%-kal volt alacsonyabb, mint 1990-ben. (Az adatok kiválasztásánál feltételeztem, hogy a reálbér alakulása egy éves késleltetéssel hathat a termékenység alakulására.) Figyelembe véve a tapasztalt trendeket nem tűnik megalapozottnak az a feltételezés, hogy a reálbér alakulása egyszerűen és közvetlenül hatna a termékenységre. Ha esetleg van is kapcsolat, akkor az csak bonyolult és közvetett módon érvényesülhet.

A reálbér, a termékenység és a házasság változásai Csehországban
Changes in real wages, fertility and nuptiality in the Czech Republic

Reálbér változása	Házassodási arányszám változása	Termékenység változása
1989–91: –30%	1989–91: –17%	1990–92: –9%
1991–97: +49%	1991–97: –33%	1992–98: –33%
1989–97: +4%	1989–97: –44%	1990–98: –39%

A reálbér, a termékenység és a házasság változásai Lengyelországban
Changes in real wages, fertility and nuptiality in Poland

Reálbér változása	Házassodási arányszám változása	Termékenység változása
1989–93: –29%	1989–93: –22%	1990–94: –12%
1993–98: +23%	1993–98: –14%	1994–99: –24%
1989–98: –13%	1989–98: –33%	1990–99: –33%

A reálbér, a termékenység és a házassodás változásai Szlovéniában
Changes in real wages, fertility and nuptiality in Slovenia

Reálbér változása	Házassodási arányszám változása	Termékenység változása
1989–93: –39%	1989–93: –7%	1990–94: –10%
1993–97: +19%	1993–97: –15%	1994–98: –7%
1989–97: –27%	1989–97: –20%	1990–98: –16%

A reálbér, a termékenység és a házassodás változásai Magyarországon
Changes in real wages, fertility and nuptiality in Hungary

Reálbér változása	Házassodási arányszám változása	Termékenység változása
1989–93: –15%	1989–93: –23%	1990–94: –12%
1993–96: –11%	1993–96: –22%	1994–97: –16%
1989–96: –24%	1989–96: –35%	1990–97: –26%

A mellékelt táblázatok bemutatják a reálbér (Filipic, 1999, Social, 2000), a teljes termékenységi arányszám és a teljes első házasságkötési arányszám (50 év>) változásait. (Mivel a termékenység és a házassodás alakulása fönti összehasonlításánál azt tapasztaltam, hogy a termékenység visszaesése némi eltolódással szokta követni a házassodását, a táblázatban a termékenység alakulását egyéves eltolással vettem figyelembe a reálbérehez és a házassodáshoz képest.) Megfigyelhető, hogy Szlovénia (és a termékenységet tekintve Magyarország) kivételével mind a termékenység, mind a házassodás aránya nagyobb mértékben esik vissza a vizsgált időszak egészében, mint a reálbér. Ugyancsak Szlovénia kivételével a házassodás visszaesése nagyobb arányú volt, mint a termékenységé. A reálbér növekedése alig látszik hatni a demográfiai jelenségek alakulására. Lengyelországban a házassodás, Szlovéniában a termékenység visszaesése lassul ugyanakkor, amikor a reálbér nő, viszont Csehországban egyik sem, sőt, gyorsul a csökkenés üteme. Lengyelországban a reálbér növekedése idején gyorsul a termékenységnek, Szlovéniában pedig a házassodás arányának a csökkenése. Egyedül Magyarország az, ahol még a '90-es évek középső harmadában is csökkent a reálbér, ami a Bokros-csomagnak köszönhető. Ugyanakkor a magyar tapasztalat esetében látszik a leginkább némi kapcsolat a reálbér és a demográfiai folyamatok alakulása között, hiszen a '90-es évek középső harmadában Magyarországon a reálbérral együtt csökkent a termékenység és a házassodás aránya, míg a másik három országban növekvő reálbér mellett történt további csökkenés.

A családpolitika változásai

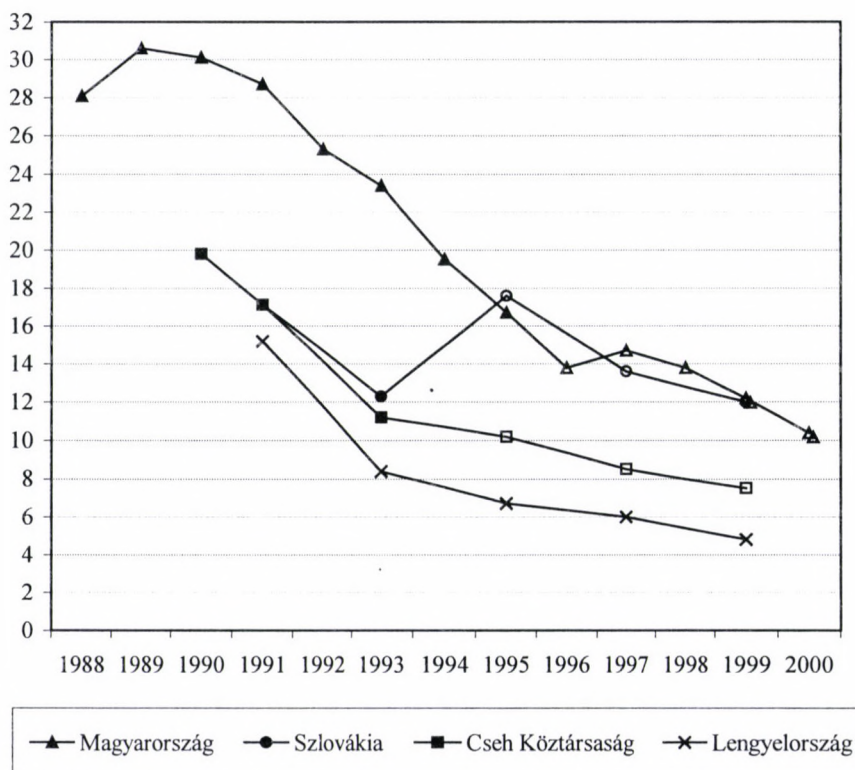
Csehországban és Szlovákiában a '90-es évek első harmadában a családi pótlék összege a gyermekek sorszámaival együtt nőtt, a magyar rendszerhez hasonlóan. (A '90-es és '91-es adatok azonosak a táblázatban és a grafikonon, mivel Csehszlovákia ekkor még nem vált szét két külön országra, tehát Csehország és Szlovákia még egy országot alkottak.) Azonban mindkét országban megváltoztatták a rendszert, így a családi pótlék összege a gyermekek korától és a család egy főre jutó jövedelmétől vált függővé⁴, míg a gyermekek sorszámaival való kapcsolata megszűnt. Így az ábrában a '95–99-es adatok – a két gyermek után járó családi pótlék értéke – saját számításom eredményei, melynek során igyekeztem olyan kor és jövedelemkategóriákat választani, melyek az adható legkisebb és legnagyobb összegek közötti átlagot közelítik. Így például Csehországban mind '97-ben, mind '99-ben az ábrán szereplő értéknél 3,5%-kal⁵ kisebb és nagyobb összeg is járhatott. A 8,5 az átlagos érték az 5,5 és a 11,5 között, a 7,5 pedig a 4,5 és a 10,5 között. Ugyanakkor voltak olyanok is, akiket a jövedelemteszt kizárt a juttatásból, csakúgy, mint Magyarországon, ahol hasonló számítási problémákat fejez ki a jelölés megváltoztatása az 1996–98-as adatoknál. Az újabb változtatás a magyar adatok jelölésénél 1999–2000-ben arra hívja fel a figyelmet, hogy megszűnt a jövedelemteszt, viszont létrejött egy olyan családi adókedvezmény, amely a családi pótlékhoz hasonlóan növeli számos család jövedelmét. Ugyanakkor ezt a családok egy része nem tudja igénybe venni, mások pedig nem tudják teljes mértékben kihasználni. Így ha a családi adókedvezmény összegét is a családi pótlékhoz számítanánk 1999–2000-ben, akkor a családok többségét tekintve családonként változó mértékben megnőne a gyermekek eltartása terhének kompenzációja.

⁴ Összege a gyermekek életkorával és a család szegénységével együtt növekedett. A legmagasabb összeg gyermekeként a 15 évesnél idősebb gyermeket nevelő, alacsony egy főre jutó jövedelmű családoknak járt, míg a legmagasabb egy főre jutó jövedelműeket a jövedelemteszt kizárta a jogosultak köréből.

⁵ Az átlagkereset százalékában.

*A két gyermek után két szülőnek járó családi pótlék
a bruttó átlagbérhez képest (%)*
*Family allowance for two children in a two parent family as a
percentage of gross average wages*

Év	Magyarország	Szlovákia	Cseh Köztársaság	Lengyelország
1988	28,1			
1989	30,6			
1990	30,1	19,8	19,8	
1991	28,7	17,1	17,1	15,2
1992	25,3			
1993	23,4	12,3	11,2	8,4
1994	19,5			
1995	16,7	17,6	10,2	6,7
1996	13,8			
1997	14,7	13,6	8,5	6,0
1998	13,8			
1999	12,2	12,0	7,5	4,8
2000	10,4			

A családi pótléknak a bruttó átlagbérhez viszonyított változásait tekintve ezeket azzal summázhatjuk, hogy arányának csökkenése a '90-es évek első felében meredek volt, majd a '90-es évek második felében lelassult. (Szlovákiában átmenetileg még nőtt is a relatív értéke a '90-es évek közepén.) Ez a tapasztalat közelebbi kapcsolatot látszik mutatni a termékenység alakulásával, mint a reálbér és a munkanélküliség változásai, mivel a négy vizsgált ország közül háromban egyaránt a termékenység stabilizálódása volt tapasztalható a '90-es évek végén. Lengyelországban nem – igaz, hogy ugyanakkor ott érte el a legalacsonyabb szintet a családi pótlék színvonala. A családi pótlék, amint az a szocialista országok népesedéspolitikájáról szóló részből is kiviláglik, Csehszlovákiában kifejezetten alapvető része volt a népesedéspolitikának a szocialista évtizedekben, és magas szintje nyilván fontos tényező volt a párok gyermekvállalással kapcsolatos döntéseinél. Hasonló volt a helyzet Magyarországon is.⁶ Némileg alacsonyabb szintje dacára Lengyelországban is fontos tényező lehetett.

Valamennyi vizsgált országban volt gyermekgondozási segély a '90-es években. Ezek egy része egységes összegű volt, a magyar GYES-hez hasonlóan. Ilyen segély létezett Magyarországon kívül Csehországban, Szlovákiában és Lengyelországban. A gyermekgondozás miatt kieső jövedelmet a szülés előtti női átlagkereset arányában, magas szinten kompenzáló, azaz GYED-típusú segéllyel pedig Magyarországon kívül Szlovéniában és Romániában találkozhatunk.

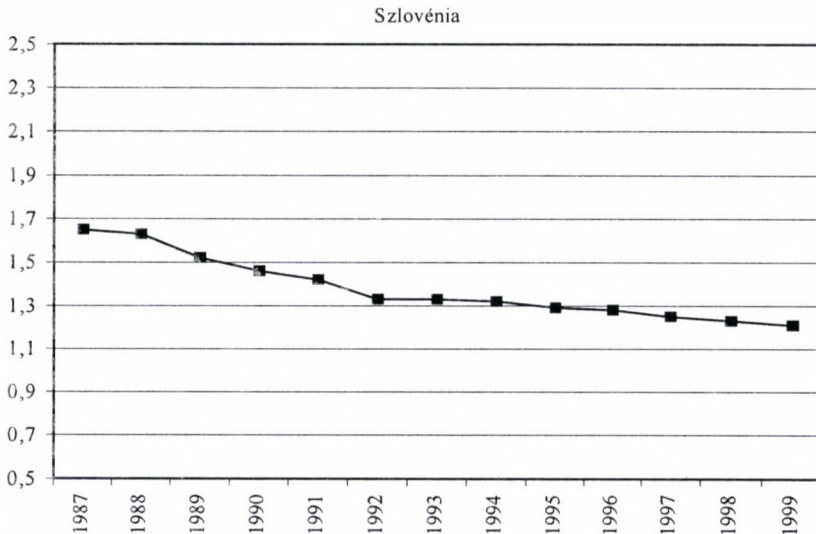
Lengyelországban a '90-es évek első harmadában még jövedelemarányos volt a gyermek két éves koráig járó segély, de csak a korábbi női átlagkereset 25%-a járt, tehát a számítás módjában a GYED-re, a kompenzáció alacsony szintjében viszont a GYES-re hasonlított. A juttatás a továbbiakban teljesen GYES-típusúvá, azaz egységes összegűvé vált. Összege 1995-ben még az országos átlagkereset 21%-át, 1999-ben már csak 16%-át tette ki. Csehszlovákia GYES-típusú juttatása az ország kettéválása után mindkét új államban veszített értékéből. 1995-ig Csehországban a cseh átlagkereset 21%-ára, Szlovákiában a

⁶ A családi pótlék különböző sorszámú gyermekek után járó összegei gyakran változtak, a két gyermekre jutó átlag az átlagbér százalékában az 1960-as évek közepéig lényegében stagnált, attól kezdve erőteljesen emelkedett (*Jarvis*, 1994). A családi pótléknak az egy gyermekre jutó átlagos összege az átlagkeresethez képest folyamatosan növekedett az 1950-es évektől 1990-ig. Míg a korszak elején az átlagkereset 5%-át sem érte el, addig 1990-re megközelítette a 20%-át. A családi pótléknak az átlagkeresethez viszonyított értékét egyszer emelték kiemelkedően nagy mértékben (több egymást szorosan követő emeléssel), 1988–89-ben, az ártámogatások megszüntetésének negatív szociális hatásait kompenzálандó. Nemzetközi összehasonlításban már 1980-ban is kiemelkedően magas volt, akkor a két gyermek után járó családi pótlék az átlagkeresetnek 25%-át tette ki, míg a többi szocialista országban 15–20, Nyugat-Európában 5–10% volt a jellemző. 1990-re pedig, az említett jelentős emelés eredményeként, a két gyermek után járó családi pótlék értéke Magyarországon meghaladta a nettó átlagkereset 40%-át (*Tárkányi*, 1998).

szlovák átlagkereset 17%-ára csökkent az értéke. Ettől kezdve viszont Csehországban folytatódott a csökkenés, ahol 1999-ben a cseh GYES már csak az átlagkereset 19%-át érte, Szlovákiában viszont megfordult a trend, és ott 1999-re az átlagkereset 26%-ára nőtt az értéke. Csehországban viszont jelentős pozitív változást jelentett, hogy 1997-ben már a gyermek négy éves koráig lehetett igénybe venni a GYES-t, míg korábban három éves koráig járt. Szlovákiában is a gyermek három éves koráig járt a juttatás, és nem történt változás az időtartamában.

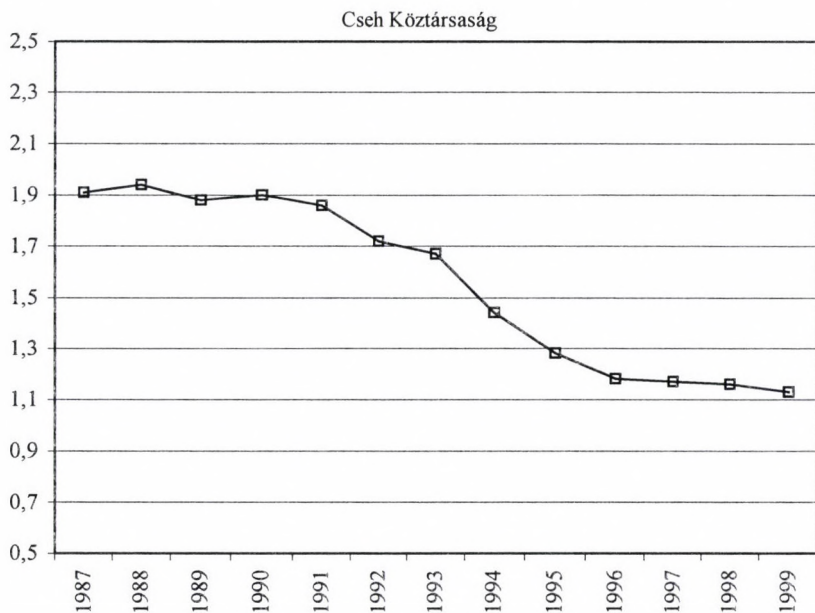
Szlovéniában 1992-ben, az új állam létrejöttékor hoztak létre egy GYED-típusú juttatást. Itt a gyermek egy éves koráig az anya korábbi átlagkeresete 100%-át kapja. Romániában a diktatúra bukása után, 1990-ben hoztak létre ilyen juttatást, mely akkor az anya korábbi átlagkeresetének 65%-át jelentette a gyermek egy éves koráig. 1999-ben a juttatás helyettesítési aránya már 85%, és a gyermek két éves koráig jár. Ezzel a '90-es évek végére Romániában jött létre a világ legbőkezűbb, a nők és a családok számára leginkább kedvező gyermekgondozási segélye (amennyiben a szintjét is és az időtartamát is figyelembe vesszük). Magyarországon, amint az ismeretes, 1996–99-ig nem járt GYED, csak a GYES-t lehetett igénybe venni.

Szlovéniában 1993-tól lelassult a termékenység csökkenése, aminek az egyik lehetséges magyarázata a szlovén GYED bevezetésének pozitív, a gyermekvállalást bátorító hatása.

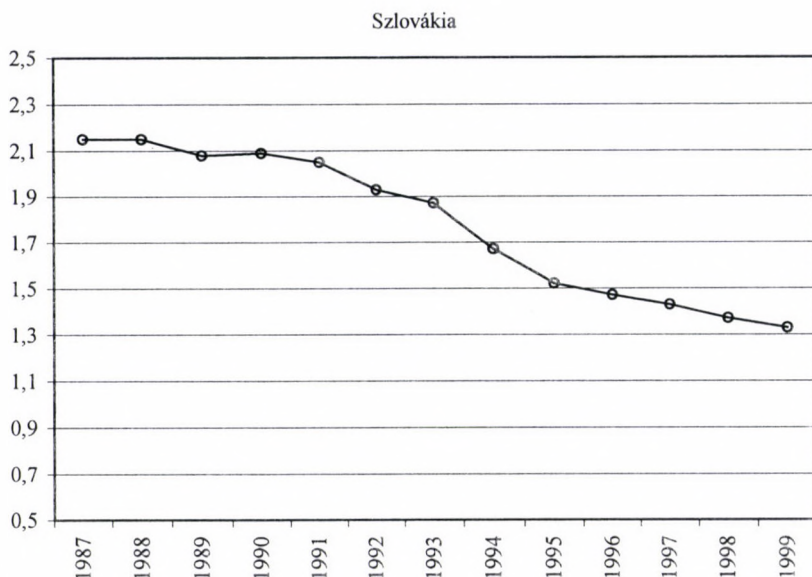
A teljes termékenységi arányszám alakulása 1960–1999 között
Total fertility rate between 1960 and 1999 in Slovenia

Csehországban 1997-től lassult le a termékenység csökkenése, amit összefüggésbe lehet hozni a cseh GYES időtartamának kiterjesztésével és azzal is, hogy megállt a családi pótlék átlagkeresethez viszonyított arányának csökkenése.

A teljes termékenységi arányszám alakulása 1960–1999 között
Total fertility rate between 1960 and 1999 in the Czech Republic

A családi pótlék értékének a jelentős emelése – ami ugyan csak az alacsony jövedelműekre terjedt ki –, Szlovákiában is pozitívan hathatott a termékenységre. Talán ez mutatkozik meg abban, hogy 1996-tól kezdve lelassul a termékenység csökkenése.

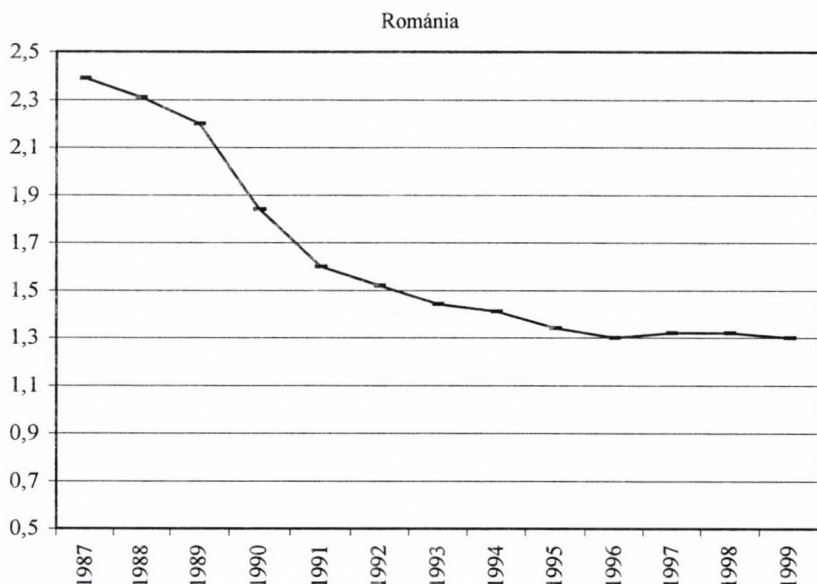

A teljes termékenységi arányszám alakulása 1960–1999 között
Total fertility rate between 1960 and 1999 in the Slovak Republic

Magyarországon 2000-ben megállt a csökkenés, újra növekedésnek indult a termékenység. Figyelemre méltó, hogy ebben az évben vezették be újra a GYED-et, míg 1999-ben újra létrehoztak egy, a korábbinál⁷ nagyobb összegű családi adókedvezményt, aminek 2000-ben jelentősen nőtt az értéke. Tehát itt is feltételezhetünk egy pozitív hatást a családi juttatások részéről. Ugyanakkor Romániában a '90-es évek elejének rendkívüli mértékű termékenység-csökkenése időben egybeesett az ottani GYED bevezetésével. A zuhanás oka jelentős részben az abortusz jogi gátjainak megszüntetése lehetett. A termékenységnek jogi korlátokkal mesterségesen magasán tartott szintje⁸ nagyon gyorsan lecsökkent. A csökkenésnek a rossz gazdasági helyzet is oka lehetett. Ugyanakkor elképzelhető, hogy az igen bőkezű román GYED hozzájárult ahhoz, hogy a termékenység csökkenése már 1992-ben lényegesen lelassult, 1994-ben a termékenység alakulása a stabilizálódás jelét mutatta, és '97-től gyakorlatilag meg is állt a csökkenés. Romániában a '90-es évek végén jelentősen megemelték az egyébként igen szerény szintű családi pótlékot, és ez is hozzájárulhatott a termékenység stabilizálódásához.

⁷ Mely 1995-ben szűnt meg.

⁸ Mivel az abortuszon kívül más születéskorlátozó lehetőség kevésbé állt rendelkezésre, az abortusz szintje katasztrofálisan magasra nőtt a '90-es évek elején Romániában.

A teljes termékenységi arányszám alakulása 1960–1999 között
Total fertility rate between 1960 and 1999 in Romania

Végül a volt NDK területén az állam megszűnésének sokkjához, és a munkanélküliség negatív hatásához még az is hozzájárulhatott, hogy az NSZK családpolitikai rendszere jóval kevésbé volt kedvező és bőkezű, mint az NDK-é⁹ (*Lois*). Az NDK-ban a fiatal nők értékrendje erősen munkacentrikus (*Pongrácz*, 1994, *Lois*), így érthető, hogy számukra különösen komoly problémát jelentett, hogy relatíve nehezebbé vált a gyermekvállalás és a munkavállalás összeegyeztetése, és az is, ha közülük sokan úgy döntöttek, hogy a kettő közül egyelőre inkább a munkavállalást választják.

⁹ Az NDK-ban GYED típusú, míg az NSZK-ban csak GYES típusú gyermekgondozási segély volt. Emellett az NDK-ban természetesnek számított a bölcsődék igénybe vétele, ami az NSZK-ban ritkaság volt. A keletnémet anyáknak jóval több törvényes szabadnapjuk volt gyermekük gondozására, mint a nyugatnémet anyáknak (*Lois*).

Összefoglalás

A családpolitikai juttatásoknak a termékenységet növelő hatását történeti tapasztalatok – például Svédorszáé, Franciaországé – (Andorka, 1987, Tárkányi, 2001) és ökonometriai elemzések eredményei (Gábos, 2001) is alátámasztják. Magyarországon (Kamarás, 1994, Tárkányi, 1998) és más szocialista országokban, így az NDK-ban és Csehszlovákiában (Andorka, 1987) is lehetett tapasztalni ezt a XX. században. Ennek alapján joggal feltételezhető, hogy a közép-európai országokban a családpolitika rendszerének "összezsugorodása", juttatásainak csökkenése a '90-es években negatív hatással volt a termékenységre, és hozzájárult általánosan tapasztalható jelentős csökkenéséhez.

A juttatások hatásainak kiszűréséhez ajánlatos más társadalmi jelzőszámok, demográfiai trendek elemzése is. Például valószínű, hogy Csehszlovákiában a házasodás arányának a növekedése a '70-es évek elején a javuló életkörülményeknek, a fiatalok viszonylag jó helyzetének a jele lehetett, és bizonyára ugyanilyen kedvező körülmények játszottak közre a termékenység ugyanakkor tapasztalható növekedésében is. Ugyanakkor a '70-es évek közepén a termékenység éles megugrása egyértelműen az ugyanekkor bevezetett népesedéspolitikai intézkedésekkel hozható kapcsolatba. Ezek hatása jól elkülöníthető az addigi trendtől.

Hasonlóan hasznos lehet a házasodás és a termékenység alakulásának összevetése a '90-es években is. Például Romániában 1994-től feltűnően elválik egymástól a házasodás és a termékenység alakulása. A házasodás 1993–94-es jelentős visszaesését követte a termékenység élesebb visszaesése 1995-ben. Ám míg a házasodás visszaesése 14%-os volt, a termékenysége csak 5%-os. 1997-től stabilizálódott a termékenység, miközben a házasodás aránya kissé tovább csökkent. Mindennek alapján feltételezhető valamilyen külön tényező hatása, amely kedvezően befolyásolja a gyermekvállalást, ez pedig valószínűleg az 1990-ben bevezetett, majd a '90-es évek végén kibővített román GYED lehet. Szlovénia esetében viszont a házasodás hatásának vizsgálata bizonytalannabbá teszi a szlovén GYED esetleges hatásának a kimutathatóságát. Ugyanis a termékenység a GYED 1992-es bevezetése után, 1993-ban stabilizálódott, ám ezt megelőzte 1992-ben a házasságkötések arányának jelentős növekedése. Ehhez hasonlóan Csehország esetében is kérdéses, hogy kedvező családpolitikai változások, vagy más tényezők okozták a termékenység viszonylagos stabilizálódását a '90-es évek második felében, hiszen ott a házasodás arányának csökkenése egy évvel korábban állt meg, mint a termékenysége.

Az életkörülmények általános változása is befolyásolhatta a termékenységet, aminek a feltételezett hatását különösen a munkanélküliség és a reálbér alakulásának a figyelemmel kísérésével, trendjeiknek a termékenység alakulásával való összevetésével vizsgálhatjuk. Az tapasztalható, hogy általában a munkanélküliség arányának megugrásával együtt zuhan le a termékenység, viszont a

munkanélküliség arányának viszonylag gyors csökkenése láthatólag nem gátolta meg a termékenység további csökkenését Lengyelországban. Csehországban pedig éppen akkor stabilizálódott a termékenység, amikor megnőtt a munkanélküliség a '90-es évek végén.

A reálbér csökkenése is egybeesett a vizsgált országokban a termékenység csökkenésével a '90-es évek elején, ám a reálbér újból növekedésnek indult, miközben a termékenység tovább esett. Elképzelhető, hogy a reálbér újbóli növekedése azért nem mutat kapcsolatot a termékenység alakulásával, mert a munkanélküliség magas szintjének a negatív hatása erősebb. A '90-es évek végére általában lelassult vagy megállt a termékenység csökkenése, vagyis, ha több év késéssel is, végső soron követte a reálbér pozitív változását. Feltételezhető, hogy a magas szintű munkanélküliség és a nagy arányú reálbércsökkenés külön-külön is erősen negatívan hatnak az emberek biztonságérzetére és ezen keresztül a termékenységre, együttes hatásuk pedig olyan súlyos, hogy jelentős javulásnak kell bekövetkeznie mindkét jelenség vonatkozásában, amíg az emberek zöme vissza mer térni a korábban jellemző demográfiai magatartáshoz.

Lengyelország esete elgondolkodtató, mert a '90-es évek végén már évek óta csökkent a munkanélküliség és nőtt a reálbér, mégsem mutatkozott egyértelmű jele a termékenység-csökkenés megállásának. Az értékrend és az életmód Lengyelországban is változhatott, de minden bizonnyal ott a legkevésbé a vizsgált országok közül, hiszen mind a válás, mind a házasságon kívül születés aránya viszonylag alacsony. Így lehetséges magyarázatként megnő a jelentősége a családpolitikai juttatások alakulásának. Lengyelországban volt és maradt a legalacsonyabb szintű a családi pótlék, mely a gyermeknevelés terhei kompenzálásának fő eszköze. A családi pótlék szintje Lengyelországban különösen alacsony szintre süllyedt a '90-es évek második felére. A többi országtól eltérően itt nem javult a '90-es években a helyzet a gyermekgondozási segély tekintetében, miközben Szlovákia a szintjét, Csehország az időtartamát növelte a GYES-nek, Szlovénia és Románia pedig GYED-típusú, jövedelemarányos juttatást vezetett be. E két utóbbi országnál termékenységük esésének viszonylag korai lefékeződése valószínűleg részben különösen kedvező gyermekgondozási segélyeiknek köszönhető. Csehországban pedig a termékenység stabilizálódása a '90-es évek végén talán részben a gyermekgondozási segély időtartama meghosszabbításának. Szerepe lehetett ebben annak is, hogy megállt a családi pótlék átlagkeresethez viszonyított arányának a csökkenése, és számításba vehető, hogy a reálbér több éve tartó növekedése is elkezdte éreztetni a hatását. Szlovákiában is reálisnak tűnik a családi pótlék emelésének némi pozitív hatását feltételezni. A '90-es évek közepén történt emelés után, 1996-tól lelassult a termékenység csökkenése (amiben talán a GYES összege emelésének is lehetett szerepe). Magyarországon a Bokros-csomag idején a családi pótlék reálértékének és a reálbérnek a gyors csökkenése és a GYED megszüntetése is hozzájárulhattak ahhoz, hogy ekkor meggyorsult a termékenység

csökkenése. 2000-ben viszont egy évtizednyi csökkenés után újra növekedésnek indult a termékenység, aminek a háttérében valószínűsíthető a GYED visszaállításának és a családi adókedvezmény bevezetésének a hatása. (Igaz, hogy ugyanekkor nőtt a házasság aránya is Magyarországon. Így Magyarország esetében a család- és népesedéspolitikai intézkedések lehetséges pozitív hatásainak kimutatásához a 2000 utáni évek tapasztalatainak elemzésére is szükség van.)

IRODALOM

- Andorka Rudolf* (1987): Gyermekszám a fejlett országokban. Budapest: Gondolat.
 CESTAT Statistical Bulletin 1997/1.
 CESTAT Statistical Bulletin 2000/3.
- Dorbritz, J.* (1997): Der demographische Wandel in Ostdeutschland – Verlauf und Erklärungsansätze. Harald Boldt Verlag – Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft.
- Filipic, U.*: Soziale Sicherung zwischen Kontinuität und Wandel. Am Beispiel Sloveniens, Ungars, Polens und der Tschechischen Republik. in: Soziale Sicherheit 1999/6.
- Gábos, András*: A családtámogatási rendszerek termékenységre gyakorolt hatásai. 2001. Budapest: TÁRKI.
- Hoóz, István* (1983): Társadalompolitika, gazdaságpolitika, szociálpolitika, valamint a népesedéspolitika kapcsolatai a szocialista országokban. (KSH NKI Kutatási Jelentései 11.) Budapest: KSH NKI.
- Hoóz, István* (1983): A népesedéspolitika eszközei, különös tekintettel a gazdasági jellegű eszközök alkalmazásának gyakorlatára és az ezekkel összefüggő nézetekre a szocialista országokban. (KSH NKI Kutatási Jelentései 14.) Budapest: KSH NKI.
- Jarvis, S. J. – Micklewright, J.*: A családi pótlék célzottsága és célzása Magyarországon. in: Esély 1994/2.
- Kamarás Ferenc*: Új gyermekvállalási stratégiák. in: Demográfia 1994/3–4.
- Klinger, András*: Les politiques familiales en Europe de l'Est. in: Population 1991/3.
- Lois, Ákos*: A születések gyakoriságának alakulása Kelet-Németországban az újraegyesítés után. Kézirat.
- Magyar Statisztikai Évkönyv 1991. Budapest: KSH.
- Magyar Statisztikai Évkönyv 1992. Budapest: KSH.
- Magyar Statisztikai Évkönyv 1993. Budapest: KSH.
- Magyar Statisztikai Évkönyv 1994. Budapest: KSH.
- Magyar Statisztikai Évkönyv 1995. Budapest: KSH.
- Magyar Statisztikai Évkönyv 1996. Budapest: KSH.
- Magyar Statisztikai Évkönyv 1997. Budapest: KSH.
- Magyar Statisztikai Évkönyv 1998. Budapest: KSH.
- Magyar Statisztikai Évkönyv 1999. Budapest: KSH.
- Philipov, D. – Kohler, H-P.*: Tempo Effects in the Fertility Decline in Eastern Europe: Evidence from Bulgaria, the Czech Republic, Hungary, Poland and Russia. in: European Journal of Population 2001/1.

- Pongrácz, Tiborné – S. Molnár, Edit* (1994): *Kisgyermekes apák és anyák szülői, családi attitűdjei négy európai országban.* (KSH NKI Kutatási Jelentései 52.) Budapest: KSH NKI.
- Prebivalstvo Slovenije, 1998. Population of Slovenia, 1998. (CD-ROM) 2000. Ljubljana: Statistični Urad Republike Slovenije.
- Recent Demographic Developments in Europe 2000. 2000 Strasbourg: Council of Europe Publishing.
- Simon, Ákos – Vass, Péter* (szerk.) (1999): *Kelet-Európa tíz éve.* Budapest: HVG.
- Sobotka, T.*: Ten years of rapid fertility changes in European post-communist countries: Evidence and interpretation. Paper presented at the European Population Conference in Helsinki, 7–9 June, 2001.
- Social Policy of the Slovak Republic in 1997. 1999. Bratislava: Ministry of Labour, Social Affairs and Family of the Slovak Republic.
- Social Policy of the Slovak Republic in 1998. 1999. Bratislava: Ministry of Labour, Social Affairs and Family of the Slovak Republic.
- Social Policy of the Slovak Republic in 1999. 2000. Bratislava: Ministry of Labour, Social Affairs and Family of the Slovak Republic.
- Social Security Programs Throughout the World – 1983. Research Report No. 59. U.S. Department of Health and Human Services. Social Security Administration Office of Policy. Office of Research, Statistics and International Policy. Washington, D. C.
- Social Security Programs Throughout the World – 1987. Research Report No. 61. U.S. Department of Health and Human Services. Social Security Administration Office of Policy. Office of Research, Statistics and International Policy. Washington, D. C.
- Social Security Programs Throughout the World – 1989. Research Report No. 62. U.S. Department of Health and Human Services. Social Security Administration Office of International Policy. Office of Research and Statistics. Washington, D. C.
- Social Security Programs Throughout the World – 1991. U.S. Department of Health and Human Services. Social Security Administration Office of International Policy. Office of Research and Statistics. Washington, D. C.
- Social Security Programs Throughout the World – 1993. Research Report No. 63. U.S. Department of Health and Human Services. Social Security Administration. Office of Research and Statistics. Washington, D. C.
- Social Security Programs Throughout the World – 1995. Research Report No. 64. Social Security Administration. Office of Research and Statistics. Washington, D. C.
- Social Security Programs Throughout the World – 1997. Research Report No. 65. Social Security Administration. Office of Research, Evaluation and Statistics. Washington, D. C.
- Social Security Programs Throughout the World – 1999. Research Report No. 66. Social Security Administration. Office of Research, Evaluation and Statistics. Internet: www.ssa.gov/statistics/ssptw/1999
- Tárkányi, Ákos*: Európai családpolitikák: a magyar családpolitika története. in: *Demográfia*, 1998/2–3.
- Tárkányi, Ákos*: Népesedéspolitika Nyugat- és Észak-Európában. in: *Cseh-Szombathy, László – Tóth, Pál Péter* (szerk.) 2001. *Népesedés és népességgpolitika.* Budapest: Századvég.

Vojtechovská, Petra: Přehled sociálního zabezpečení rodin s dětmi v posledních třiceti letech. (A gyermekes családok szociális támogatásának áttekintése az utóbbi harminc év folyamán.) in: Demografie 1998/1.

Vortmann, Heinz (1989): DDR: Stabilisierung der Geburtenrate durch Sozialpolitik. Duncker und Humblot.

Tárgyszavak:

Népesedéspolitika

Nemzetközi összehasonlítás

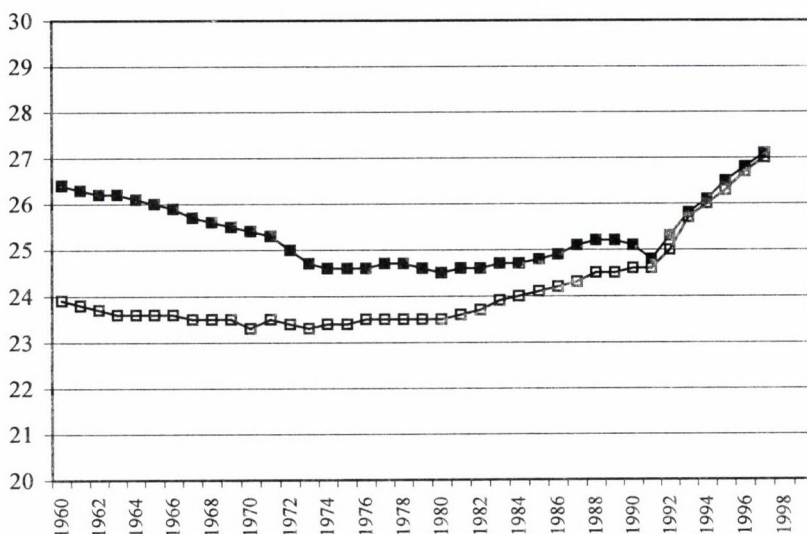
THE EFFECTS OF CHANGES IN FAMILY POLICY ON FERTILITY IN CENTRAL EUROPE

MELLÉKLET

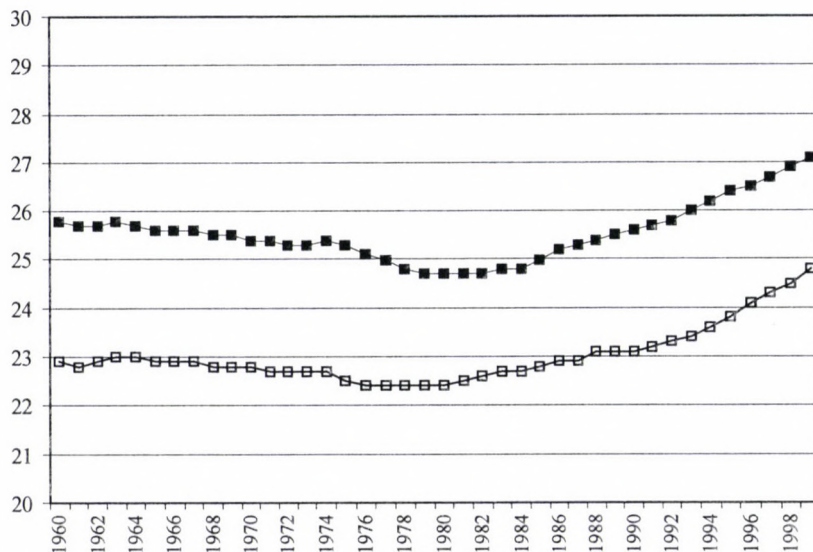
Az anya átlagos életkora gyermekszüléskor
Mean age of mothers at childbearing

□ Az első gyermek születésekor ■ Gyermek születésekor
At birth of first child At childbearing

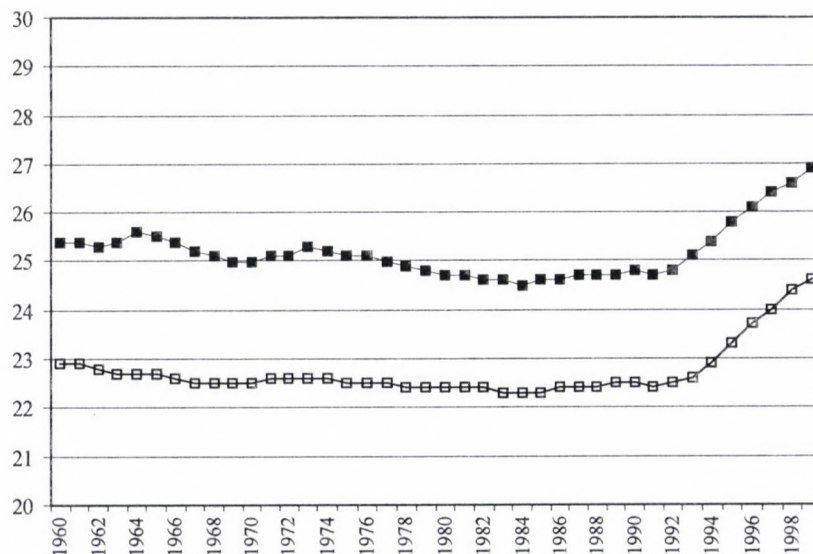
NDK, 1990-től annak területe

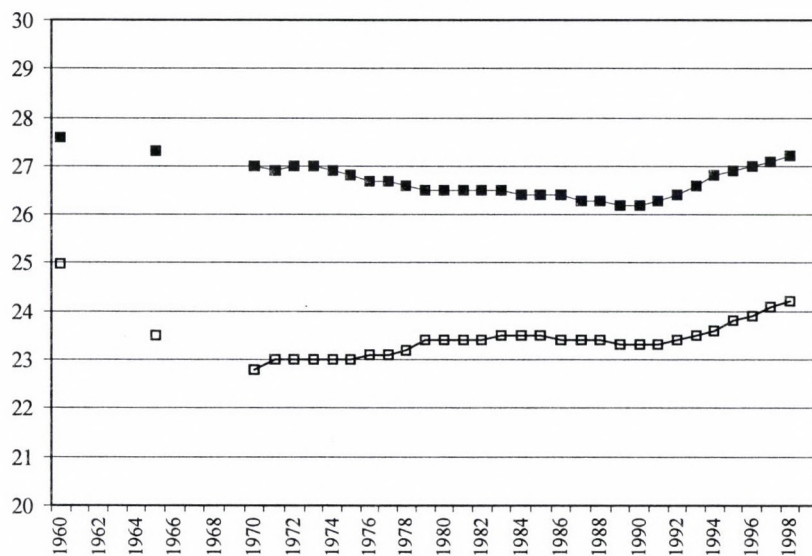
Magyarország

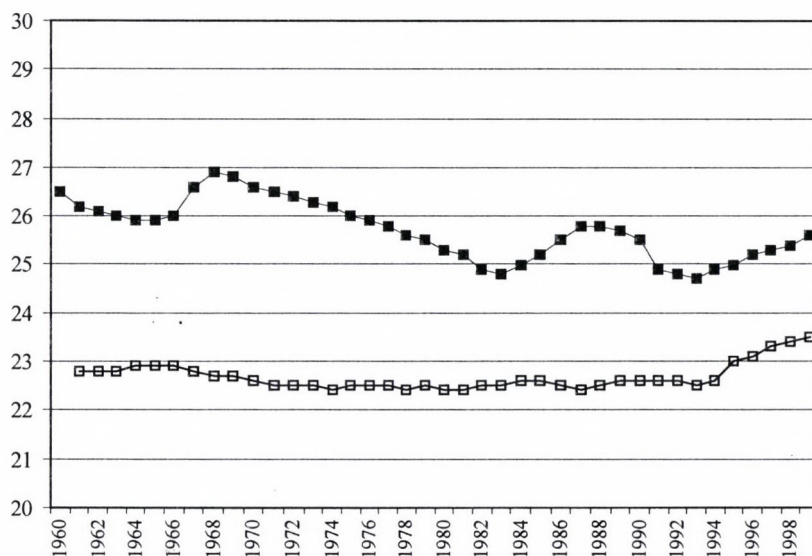
Cseh Köztársaság

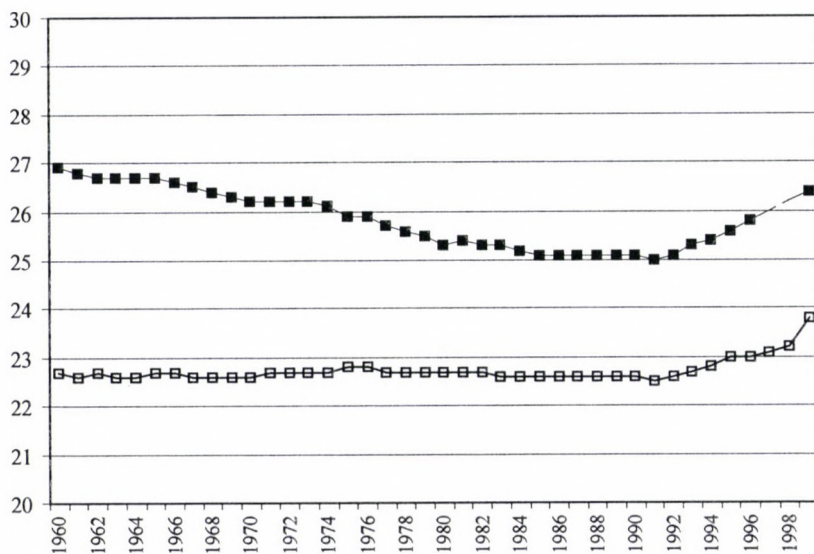
Lengyelország

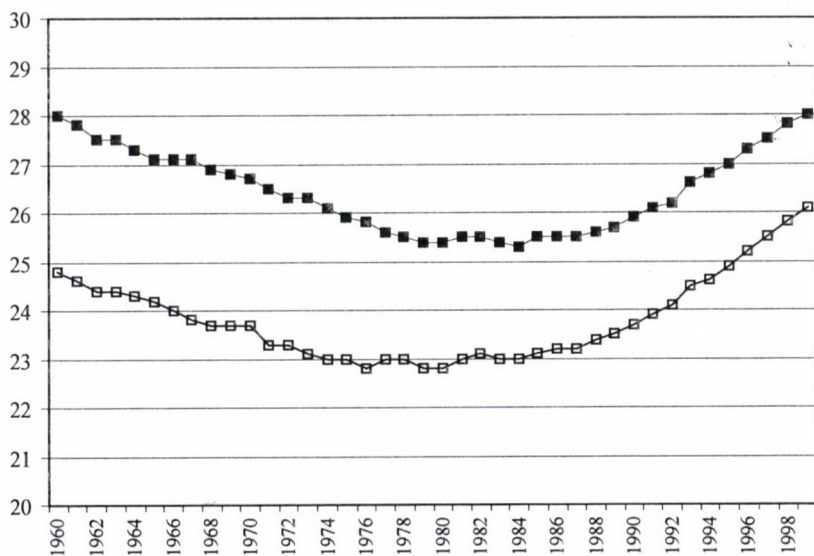
Románia

Szlovákia

Szlovénia

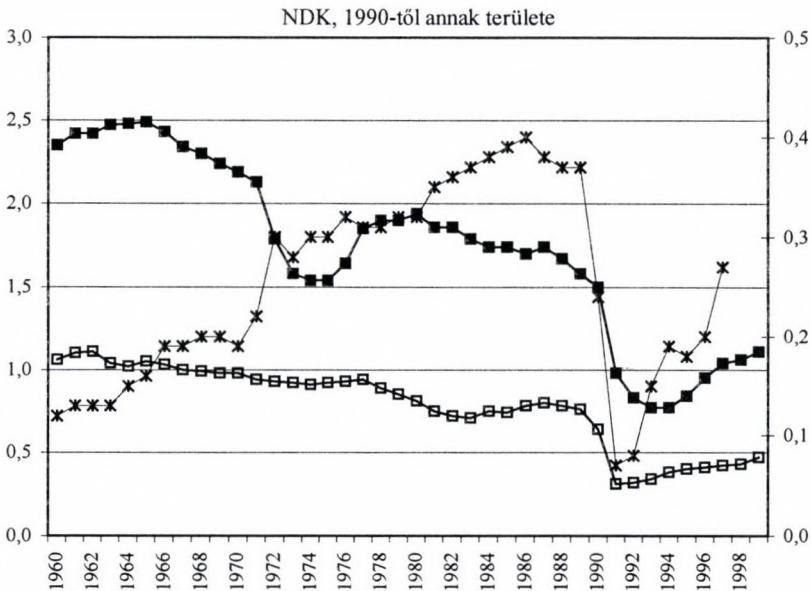
Az alább következő grafikonok bal oldali skálája a termékenység és a házassodás, a jobb oldali a válás mérőszámaihoz rendelhető hozzá.

*A teljes termékenységi, első házasságkötési és válási arányszámok alakulása
1960–1999 között*

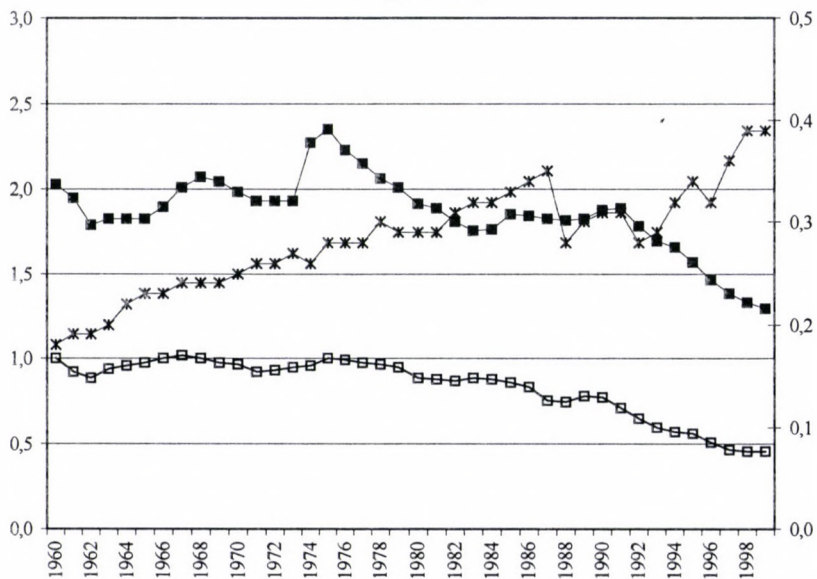
*Total fertility rate, total female first marriage rate and total divorce rate
between 1960 and 1999*

■ Teljes termékenységi arányszám □ Teljes első házasságkötési arányszám

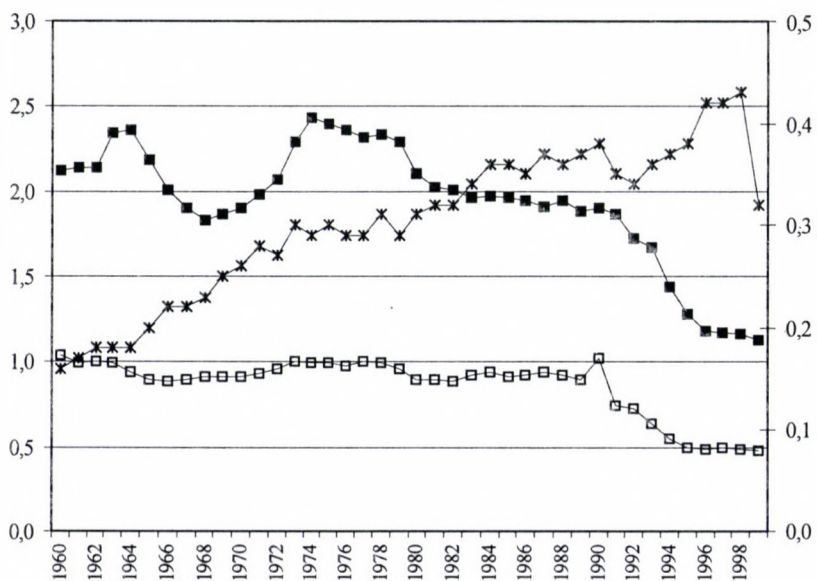
* Teljes válási arányszám

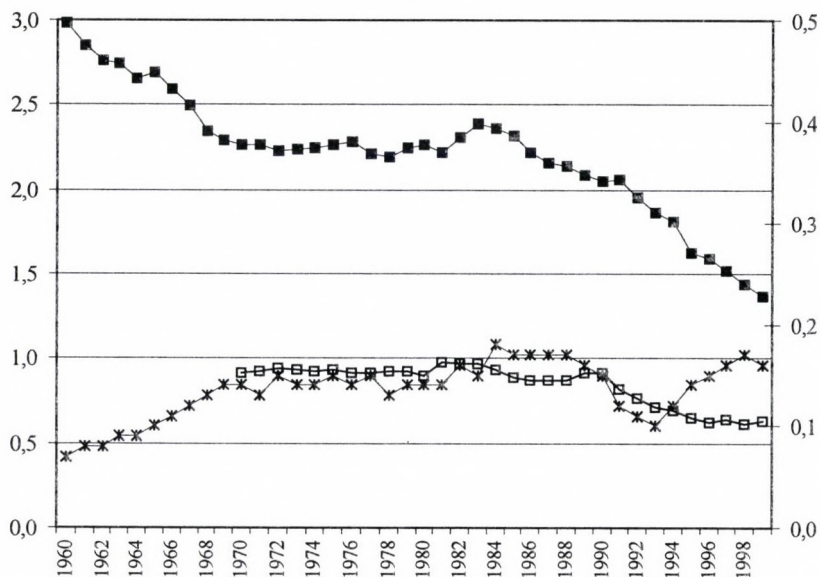
Magyarország

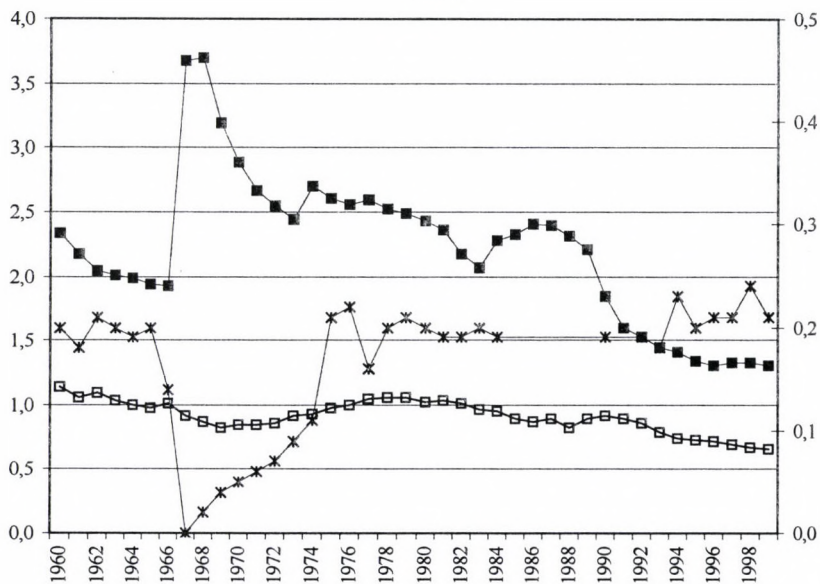
Cseh Köztársaság

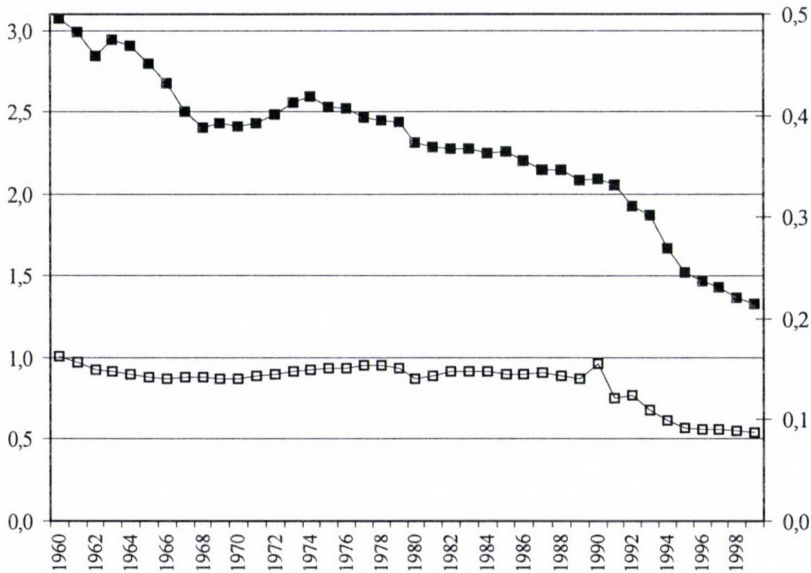
Lengyelország

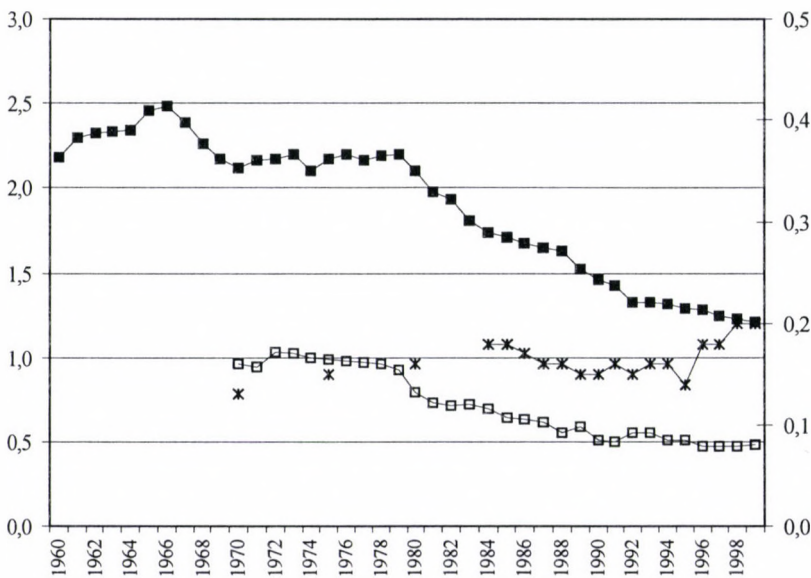
Románia

Szlovákia

Szlovénia

A MAGYARORSZÁGI KOHORSZ-TERMÉKENYSÉG ALAKULÁSÁNAK VIZSGÁLATA A SZÜLETÉSI SORSZÁMOK FIGYELEMBEVÉTELÉVEL

SZABADY BALÁZS

1. Bevezetés

A termékenységi kutatások a demográfiában két különböző szemléletmódból indulhatnak ki: transzverzális vagy longitudinális megközelítésből. A kettő közül az előbbit használják gyakrabban, azon nyilvánvaló okból, hogy

- könnyebben elérhetők hozzá konzisztens adatok (éves vagy kétéves statisztikából);
- a populáció zártága nyugodtabban feltételezhető;
- az eredmények érzékletesen kifejezik az időbeli hullámzást, ezért könnyebben összevethetők esetleges befolyásoló tényezők időbeli változásával.

Ezzel szemben a longitudinális (idősori, kohorsz) megközelítésnek az a nyilvánvaló előnye, hogy *nem fiktív* kohorszokat állít elő és vizsgál, mint a transzverzális megközelítés, hanem *valóságos* kohorszok viselkedését vizsgálja. Ebben az esetben viszont nyilvánvaló probléma a vizsgált populáció változása ki- és bevándorlások, valamint halálozások következtében, illetve az a nehezen megválaszolható kérdés, hogy milyen népesség legyen a viszonyítás alapja: az aktuálisan élő nők, a házas nők, a termékeny és egészséges nők, esetleg mindvégig a kohorsz születéskori létszáma?

Ennek megfelelően a longitudinális megközelítések elég sokfélék:

- retrospektív vizsgálatok,
- nyomon követéses vizsgálatok,
- idősorok vizsgálata, többnyire a kohorsz továbbélő tagjainak figyelembevételével stb.

A kohorszok így sok esetben szintén fiktívvé válnak.

Előrejelzés szempontjából a transzverzális megközelítés kényelmes hipotéziseket kínál a demográfusnak, amelyek nem teljesülése esetén „mossa kezeit”. „Ha a népesség ugyanígy viselkedik...”, „ha 10%-kal többen vállalnának 3. gyermeket...”, ha a népességpolitikának sikerül elérni...” kezdetű nem túl mélyenszántó feltevések valójában a tavalyi és tavalylotti *fiktív* kohorszok viselkedéséből próbál következtetéseket levonni a jövőbeli *fiktív* kohorszokra, amiből azután vissza lehet következtetni a valóságos termékenységre. Ennyi fikció mögül hogyan bukkan elő a valóság?

Ilyen előzmények után talán még paradigmaváltásnak is beillik, ha megpróbáljuk figyelembe venni azokat a nyilvánvaló tényeket, hogy amelyik nő idén meg-

szülte harmadik gyermekét, az jövőre már még egy harmadik gyermeket *nem tud* szülni, akinek pedig egy gyermeke van, az jövőre legfeljebb a másodikat szülheti meg stb.

Ezért jelen dolgozatban a magyarországi termékenység alakulását az egyes születési kohorszok által szült gyermekek száma alapján próbáljuk vizsgálni, a születési sorsszám figyelembevételével.

A kohorsz-termékenységet természetesen már többször is vizsgálták a hazai szakirodalomban. (Pl. *Acsádi*, 1962, 1964, 1967; *Friedman-Coombs*, 1967). Jelen dolgozat annyiban igyekszik újat nyújtani, hogy

- a II. világháború után született magyar kohorszok közül néhánynak már a teljes termékenységtörténetét figyelembe tudja venni,
- a kohorsz termékenység vetítési alapja nem a kohorsz aktuálisan továbbélő tagjainak a száma, hanem születéskori létszáma, mint az a következőkből ki fog derülni.

2. A hipotézisek rendszere. Mire vetítsük a termékenységet?

A tisztánlátás érdekében tekintsük át egy adott naptári évben született női kohorsz megoszlását 100 éves története folyamán a termékenység szempontjából (I. ábra). Az ábrában nem a számszerűsíthető mértékek a lényegesek, pusztán elvi sémáról van szó, a jobb áttekinthetőség kedvéért, mégis valós adatokat használtunk fel a kohorsz szubpopulációinak közelítésére. („Magyarország halandósági táblái 1900/01-től 1967/68-ig”, „Az első házasságkötések alakulása Magyarországon a II. világháború után”: *A KSH Népeségtudományi Kutatóintézet és a MTA Demográfiai Bizottságának Közleményei* 34. 1971. 103–105. old., ill. 54. 1983. 144. old.

A kohorsz összetételének vizsgálatához bevezetett jelölések:

- P^T – a női kohorsz teljes létszáma születéskor,
- P_t^l – a t -ik időpontban továbbélők száma,
- P_t^d – a t -ik időpontig már meghaltak száma,
- P_t^m – házas, továbbélő,
- P_t^{m*} – nem házas, továbbélő,
- P_t^f – termékeny (szülőképes) továbbélő,
- P_t^{f*} – terméketlen (szülőképtelen) továbbélő,
- P_t^{mf} – házas, termékeny (szülőképes),
- P_t^{mf*} – házas, terméketlen (szülőképtelen),
- P_t^{m*f} – nem házas, termékeny (szülőképes),
- P_t^{m*f*} – nem házas, terméketlen (szülőképtelen).

Az egyes szubpopulációk közötti összefüggések:

$$P^T = P_t^l + P_t^d \quad t = 0; 1; \dots 100$$

1. A kohorsz egyes továbbélő szubpopulációi közötti összefüggések
Interrelations between subpopulations surviving in a cohort

	Házass (m)	Nem házass (m*)	Összesen
Szülőképess (f)	P_t^{mf}	P_t^{m*f}	P_t^f
Szülőképess (f*)	P_t^{mf*}	P_t^{m*f*}	P_t^{f*}
Összesen	P_t^m	P_t^{m*}	P_t^l

A teljes megszületett kohorsz megoszlása a t-ik évben:

$$P^T = P_t^l + P_t^d = P_t^{mf} + P_t^{m*f} + P_t^{mf*} + P_t^{m*f*} + P_t^d$$

Kiktől várható egyáltalán gyermekszülés? Természetesen a termékeny nőktől:

$$P_t^f = P_t^{mf} + P_t^{m*f}$$

Ezen sokaság két komponense természetesen nem egyforma intenzitással játszik szerepet a termékenység alakulásában, de kétségtelen, hogy a P^T -t alkotó többi szubpopuláció szerepe nulla.

Ezzel szemben a szokványos statisztikai megközelítések esetén a termékenység jellemzésére a születésszámot általában vagy az élő nőkre, vagy a házass nőkre szokták vetíteni. A szokásos vetítési alap tehát az élő nők esetén:

$$P_t^l = P_t^{mf} + P_t^{m*f} + P_t^{mf*} + P_t^{m*f*}$$

A házass nők esetén:

$$P_t^m = P_t^{mf} + P_t^{mf*}$$

Az élő nők sokaságában benne foglaltatnak a termékeny nők is, de még két másik szubpopulációval (terméketlen házass, terméketlen nem házass) együtt. Ha ezzel szemben a házass nőkre vetítik az élveszületéseket, akkor abban nem szerepel a nem házass termékeny nők sokasága, a házass nem termékeny nőké viszont szerepel. (Emellett a házass nők között megjelennek az újránházassodottak is, akiknek termékenysége szintén eltérő.)

Próbálnánk meg talán a termékeny nőkre vetíteni az élveszületéseket? A termékeny nők száma legfeljebb becsülhető, maga a termékenység a különböző korévekben amúgy sem állandó érték, inkább egy valószínűségi eloszlásnak tekinthető, várható értékkel és szórással, amit több minden befolyásol (házass állapot, a partner állapota, a coitusok gyakorisága stb.), a vizsgált jelenség gyökeréhez tehát így sem jutottunk sokkal közelebb.

De vajon mi akadályoz meg bennünket abban, hogy a kohorsz egész története során a kohorsz születéskori létszámára vetítsünk? Nagyobb torzítást okoz-e, ha az időközben meghaltak is szerepelnek a mutatószám nevezőjében?

Ismét megtekintve az I. ábrát: élveszületés a két alsó kategóriától várható: a termékeny házас, és a termékeny nem házас nőköl, de ezen sokaságok határa a valóságban elmosódó, számszerűen csak bizonytalanul állapítható meg. A továbbélő nők, illetve a továbbélő házас nők sokasága (amelyeket a statisztika többnyire használni szokott) statisztikailag pontosan elhatárolható a halottakétöl, illetve a nem házасokétöl, de ez az elhatárolás megoldja-e a problémánkat? A terméketlen nők két kategóriája a népesség reprodukciója szempontjából ugyanolyan irreleváns (elnézést a kifejezésért: értéktelen), mint a már meghaltak. Azonkívíül feltételezhető, hogy nemcsak a termékenységs, hanem a továbbélés szempontjából is „csökkent esélyű” rétegekröl van szó, a halandóság időleges növekedése valószínűleg őket sújtja jobban, tehát részűkröl az átjárás a meghaltak kategóriájába (oda-vissza) könnyebb.

Vagyis lenne egy releváns határ: a termékenyek, valamint a nem termékenyek és halottak között, de ez *statisztikailag nem ragadható meg*. Van két statisztikailag pontosan megragadható határ: az élők és a halottak, illetve a házасok és nem házасok között, csakhogys ez meg a termékenységs szempontjából *nem releváns*!

Hipotézisünk a csapdából való kímászásra: a kohorsz születéskori létszáma *statisztikailag egyértelmű*, (és a kohorsz története során változatlan!) ugyanakkor nem állítható, hogys kevésbé használható vetítési alapnak a termékenységs mérése, mint ha a halottakat kihagysjuk, de a terméketleneket benntartysjuk.¹

Az élveszületéseknek a kohorszok születéskori létszámára történő vetítésének emellett határozott előnyei is vannak:

1. Míután az évröl évre kiszámított termékenységs mutatók nevezője azonos, összeadásuk semmilyen nehézségbe nem ütközik: a kohorszmutatók egyes naptári éves adatait kumulálva *nem fiktív számot*, hanem annak *valóságos értékét* kapysjuk meg, hogys 1 leány újszűlöttre a kohorsz 100 éves története folyamán hány tényleges élveszületés jutott összesen, adataink tehát közvetlenül értelmezhetők.
2. Amellett, hogys adataink közvetlenül értelmezhetők, a népesség reprodukciójáról egy eleddig használatlan mutatót kapunk: a kumulált termékenységs arányszámoknak kohorszönként tartósan 2 körűli értékére lenne szűkségs a népesség hosszú távú fennmaradásához.

¹ A gyermekszám szintje, korszecifikus gyakoriságai az élők átlagnépességére vonatkoznak és maguk is átlagos értékek. Ha valakinek nem szűletik gyermeke, ő ezekben az átlagokban zérus gyermekvállalással vesz részt. Az orvosi előrehaladás egyre inkább elmossa a különbséget azok között, akik képesek, de nem vállálnak gyermeket, és azok között, akik erre akkor sem képesek, ha akarnának („termékeny” és „terméketlen” nők). Más mérési probléma az, ha a nők halandóságát vagy költözéseit (vándorlását) vesszűk figyelembe. Szerző dolgozata ezen részében – és végeredményben egész dolgozatában – a demográfiában igen jól és régóta ismert *nettó termékenységs*-et vizsgálja, ami sem a halandóság, sem a vándorlás hatását nem tartalmazza. (A Szerk.)

3. A módszer, a kutatás elvégzése

Az anyák születési éve szerinti élveszületési adatok a magyarországi Demográfiai Évkönyvekben 1960 óta találhatók meg, tehát gyakorlatilag az 1947-ben született női kohorsztól kezdve folyamatosan rendelkezésre állnak évről évre a kohorszok születési adatai, ezért az előző fejezet gondolatmenetének értelmében bátran kumulálhatók, a kohorszok között az összehasonlítás pedig közvetlenül elvégezhető.

Eredeti adatsorunk tehát a születési kohorsz által évről évre produkált élveszületések száma. Ha az adatsort végigosztjuk a kohorsz születéskori létszámával, a kohorszok közötti összehasonlításra alkalmas arányszámokat kapunk. Ezek az arányszámok ki lehetnek téve a körülmények (illetve a népesedéspolitika) által okozott ingadozásnak, viszont a belőlük számított kumulált arányszámokban már nyilván kiegyenlítődnek a hullámzások: az előrehozott, illetve az elhalasztott születések által előidézett hullámozás kumuláláskor szükségképpen kiegyenlítődik.

A jelenség mélyebb megragadása érdekében ezeket a kumulált idősorokat nemcsak az összes születésre, hanem az egyes születési sorszámokra is kiszámítottuk. Miután 1 nőre értelemszerűen legfeljebb 1 első (ill. második stb.) szülött eshet, az egyes születési sorszámokhoz tartozó adatsorokból levonható következtetések egyúttal utalnak a befolyásolás (a népesedéspolitika) esetleges korlátaira is.

Az így kapott kumulált adatsoraink alapján ábrázolt görbék láthatók a II–VIII. ábrán, illetve a már befejezett termékenységgű 1947-es és 1948-as kohorsz teljes kumulált termékenységtörténete születési sorszámonkénti megoszlásban a IX. és X. ábrán.

A kohorszok termékenységi viselkedésének változását mutatja az azonos „kor-évekhez” tartozó kumulált termékenységek alakulása (XI–XVIII. ábra).

Felmerül a kérdés, hogy az adatsorok egyes elemei tulajdonképpen mit jelentenek, mit értünk a „koréven” idézőjelben?

Nyilvánvaló, hogy a szokványos demográfiai szóhasználat szerint az adatsor egyes elemeiben szereplő születések nem azonos életkorú anyáktól történtek, hanem két szomszédos *korévhez* tartoznak, attól függően, hogy az anya születésnapja, vagy a gyermek születésnapja van előbb a naptári évben. Más oldalról viszont az is nyilvánvaló, hogy a „korév” fogalmat szokványos demográfiai értelemben használva kohorszok esetén: valójában korábbi események az „idősor” egy későbbi adatába ba kerülhetnek bele.

Miután számunkra fontosabb az idősor lefutása, mint az anya ténylegesen betöltött éveinek száma a szülés pillanatában, inkább az említett megoldást választottuk, ezért a vizsgálat során az anya „koréve” egyszerűen a gyermek születési éve és az anya születési éve közötti *különbség*. Eredményeink és más kutatási eredmények összehasonlításakor ezt figyelembe kell venni.

4. A számítási eredmények értékelése kohorszanként

A kohorszankénti számítási eredményekből az az eredmény a legfigyelemreméltóbb, hogy az 1947-es kohorsz óta egyetlen egynek a végső gyermekszáma sem közelítette meg a 2-t! A 2. táblából látható, hogy a 3 befejezett termékenységgű kohorsz (1947–1949) 1 főre jutó kumulált összes gyermekszáma mindössze 1,66 és 1,76 között mozog. Ugyanakkor a későbbi, még befejezetlen termékenységgű kohorszok esetén ez a szám egy ideig *növekedett*, az 1960-as kohorsznál (39 éves korban!) megközelítette az 1,9-et, majd csökkenni kezdett, de még az 1966-os kohorsz esetén is meghaladta az 1947-es kohorsz adatát. Tekintettel arra, hogy a magyar népesség viselkedése alapján a női kohorszok 35 éves korban gyakorlatilag a befejezett termékenységet produkálják (a részletesebb adatok, illetve a II., a IX. és a X. ábrák tanúsága szerint 35 éves kor után már csak 0,06–0,08 gyermekszám-növekedés tapasztalható), az adatok az 1964-es kohorszig bezárólag gyakorlatilag a befejezett termékenységet tükrözik. A 2. tábla tehát, együtt szemlélve a II. ábrával egyértelműen azt mutatja, hogy a magyar női kohorszok 1947 óta folyamatosan *nem reprodukálják önmagukat*, hiszen még a legjobb teljesítményű kohorszok is (pl. az 1960-as) is csak 1,9 körüli termékenységgel fejezhetik be termékenységtörténetüket.

1947 természetesen a folyamatos adatsor hozzáférhetősége szempontjából határ. Magukból a II. ábra görbéiből nyilvánvaló, hogy a korábbi kohorszok is már valószínűleg évtizedeken át hasonló viselkedést mutattak, de hogy pontosan mióta, az természetesen már a távoli múltba vész: ilyen típusú adatokkal és ilyen módszerrel nem vizsgálható.

Az viszont nyilvánvalónak látszik a II. ábrából, hogy bár a kohorszok befejezett termékenysége az 1947-estől az 1960-ig 0,235-ös emelkedést mutatott (ez utóbbi 39 éves korra vonatkozik, tehát még a részletes adataink, ill. a II., a IX. és a X. ábra tanúsága szerint is legfeljebb már csak 0,020-nyi emelkedés várható), állítható, hogy a legjobb kohorsz-teljesítmény is csak 1,9 gyermek körül van. Az 1960-as kohorsz után pedig határozott csökkenés tapasztalható, ami az 1969-es kohorsztól kezdve már szabad szemmel is látható módon a viszonylag alacsony 1947-es görbe alatt folytatódik, és a csonka görbék évről évre következetesen „alulmúlják” az előzőt. Ezt tükrözi a 3. tábla is: az 1963-as kohorsztól kezdve a kumulált termékenység láncviszonyszámai rendre 1 alatt vannak. A bázisviszonyszámokat tekintve (4. tábla) az 1960-as kohorsz termékenysége mintegy 15%-kal haladja meg az 1947-esét, majd az 1970-es kohorsztól kerül egyértelműen alája.

Ha figyelmünket kiterjesztjük a születési sorszámokra is, azt találjuk, hogy a befejezett vagy közel befejezett (35 éves kor utáni) összes születések paritások szerinti megoszlása viszonylag állandó (5. tábla és XI. ábra), a 4. és magasabb sorszámú gyermekek aránya mindvégig 5–6%, tehát a magyar népesség reprodukciójában csekély szerepet játszanak, más szóval alacsony számuk jelentősen hozzájárul az alacsony reprodukcióhoz és a népesség fogyáshoz.

A különböző születési sorszámú szülöttek kumulált görbéjének lefutása (III–VIII. ábra) az összes szülöttekével összehasonlítva hasonló formájú, de a paritás növekedésével a görbék egyre kevésbé szabályosak, ami egyrészt a kis

kedésével a görbék egyre kevésbé szabályosak, ami egyrészt a kis elemszámból fakad, másrészt nagyobb ingadozást tükröz.

Az 1. szülöttek esetén (III. ábra) meredekebb felfutás, majd 30 éves kor után gyakorlatilag vízszinteshez tartó, aszimptotikus alakulás tapasztalható. Az idősebb kohorszok esetén (az 1968-as előttiak) 0,8 és 0,9 közötti viszonylag magas határérték tapasztalható, ami a halandóságot és a meddőséget figyelembe véve szinte általános gyermekvállalást jelentett, ezekre a korosztályokra tehát a szándékos gyermektelenség még nem volt tömegesen jellemző.

A legmagasabb lefutású görbéje az 1960-as kohorsznak van, a későbbi, 1970 után született korosztályok viszont, akárcsak az összes születések esetén, évről évre „alulmúlják” az előző kohorszok teljesítményét, az 1985 utáni „fejlődés” tehát már az 1. szülöttek pozícióját is kikezdte, ami a népesség kipusztulási folyamatának egy minőségileg újabb fázisa.

A 2. szülöttek görbéinek lefutása hasonló az 1. szülöttekéhez, csak természetesen az emelkedés kevésbé meredek, a tetőzés pedig 0,6 és 0,7 között következik be (IV. ábra), az 1968-as kohorsszal pedig itt is megkezdődik egy rendszeres, szemmel látható hanyatlás, ami az 1. szülöttek után nem meglepő, hiszen az 1. születések elmaradása eleve kizárja a 2. gyermekek megszületését is. (A legmagasabb lefutásúak itt is az 1957–61 közötti kohorszok görbéi.)

Míg a kohorszok teljesítménye az 1. és 2. szülöttek tekintetében még közel normális (kvázi természetes), legfeljebb az időzítés miatt később születtek meg a gyermekek, addig a 3. szülöttektől kezdve a kép egyre szabálytalanabb lesz. A 3. szülöttek görbéitől az V. ábra szerint 0,15 és 0,25 közötti tetőzés várható, egymás közötti relatív szórásuk pedig viszonylag jelentős. A legmagasabban lefutó görbének az 1966-os kohorszé látszik.

Lényegében ugyanez mondható el a magasabb születési sorszámokról is (VI–VIII. ábra), melyek – mint említettük – elenyésző szerepet játszanak a reprodukcióban. A 4. szülöttek görbéi 0,05 és 0,07 között tetőznek, az 5. szülötteké 0,02 és 0,03 között, a 6. és további szülötteké pedig 0,017 és 0,027 között. A legmagasabb lefutású görbék itt is az 1960 körüliek.

Két teljes termékenység-történetű kohorsz (az 1947-es és az 1948-as) születéseinek alakulása látható a IX. és X. ábrán. A születési sorszámok szerinti belső megoszlásból látható, hogy az 1. és 2. szülöttek alapján természetes száma után a 3. szülöttek részesedése nagyon csekély, a magasabb sorszámúaké pedig elenyésző. Az ábrák egy népesedéspolitikus számára nagyon elgondolkodtatóak kell, hogy legyenek.

5. A számítási eredmények értékelése korévenként

Ha az eredményeknek nem kohorszönkénti lefutását, hanem korévenkénti alakulását vizsgáljuk (XII–XVIII. ábra), további következtetések is levonhatók. Ami a grafikonok szabályosságát illeti, itt is az összes szülöttek, valamint az 1. és 2. szülöttek ábrái mutatnak több szabályosságot.

Az összes szülöttek esetén (XII. ábra) az egyes korévekre eső kumulált születési gyakoriságok az 1958-as kohorszig minden korévre növekedést mutattak, majd a fiatalabb korévekben csökkenés, az idősebb korévekre pedig enyhébb csökkenés, illetve eleinte stagnálás volt tapasztalható. Az idő előrehaladtával a csökkenés, főleg a 20 és 35 év közötti korosztálynál egyre markánsabb. Ez egyértelműen mutatja, hogy a 60-as kohorsz után meginduló termékenység-csökkenés előbb a szülések elhalasztásával kezdődött, a befejezett termékenység csak később kezdett csökkenni.

A XII–XVIII. ábrák összehasonlítása során látható, hogy az 1960 utáni kohorszokkal meginduló termékenységszökkenés az 1. ill. a 2. születések csökkenésének volt tulajdonítható, a magasabb sorszámú születések amúgy is alacsonyabb arányuk miatt a termékenység tényleges csökkenésében szinte nem is játszottak szerepet. Ez alól a 3. szülöttek képeznek némileg kivételt (XV. ábra): a csökkenés a 25 és 35 év közötti korosztályoknál némiképp tapasztalható, de ez a csökkenés az összes termékenység-csökkenésben jóval kisebb szerepet játszott, mint az 1. és 2. szülötteké. Bár az is igaz, hogy magasabb sorszámú születések értelemszerűen az idősebb korosztályokban fordulnak elő, amelyekről a későbbi kohorszokra még nincs adatunk. A 4. és további születéseknél viszont (XVI–XVIII. ábra) a görbékét nagyfokú ingadozás és szabálytalanság jellemzi, ami nyilván részben a kisebb elemszámmal magyarázható, részben azzal, hogy a 4. fölötti születéseket magyar viszonyok között speciális szubpopulációk produkálják, amelyekre az általános termékenységi tendenciák a vizsgált időszakban kevésbé hatottak. (Hipotézis-szerűen sejthető, hogy elsősorban a cigány-populációról, ill. a tudatosabban vallásos, elsősorban római katolikus rétegekről lehet szó. Ezen hipotézis bizonyítását csak speciális adatfelvételekkel lehetne megkísérlni.)

6. Következtetések, tendenciák, alternatívák

- a) Adatainkból világos, hogy a befejezett termékenység szintje már az 1947-es kohorsz esetén is olyan messzire maradt el az egyszerű reprodukció szintjétől, hogy a termékenységnek már jóval korábban kellett a reprodukció szempontjából veszélyes tartományba jutnia. Jelen dolgozatban használatos módszerünkkel ennek időpontja nem ismerhető meg a rendelkezésre álló adatok szerkezete miatt. (Becslési módszerekkel természetesen meg lehet kísérlni a múltbeli helyzet rekonstruálását, a csonka adatsorok visszafelé való kiegészítését. Jelen munka során ezt nem tűztük ki célul.)

Hozzá kell tennem, hogy a jelenlegi dolgozatban többször is használtam a reprodukció kifejezést, ami tulajdonképpen közvetlen értelemben a születések és a halálozások mérlegével kapcsolatos fogalom. Azonban, éppen azért, mert módszerünk a kohorsz tagjai által élve szült gyermekek számát mindvégig a női kohorszok *születéskori létszáma*ra vetítette, a halálozások figyelembevétele a hosszú távú reprodukció értékelésekor szükségtelenné vált. Igaz, hogy a halandóság ingadozása torzítja a születéseknek a népesség számára gyakorolt hatását, de a halandóság hatása a kohorszok születéskori létszámának *reprodukciója* tükrében hosszú távon

irreleváns. A XX. század folyamán a halandóság sokáig javult, majd romlott, ezzel befolyásolta az ország népességének alakulását, de a *jövő* mindenképpen a *kohorszok* reprodukciójában van elrejtve. (Természetesen nem vettem számításba olyan matematikailag értelmes, de különben irreális feltevést, amely a halandóság drasztikus növekedésével, pl. az emberi élettartam harmadára, negyedére csökkenésével számol.)

- b) Határozott változásként kell kihangsúlyozni az 1968 után született kohorszok termékenységi teljesítményének nagymértékű csökkenését. Ezen kohorszok a 80-as évek közepe táján léptek termékeny korba, adataik másfél évtizede állnak rendelkezésre. A jelenség tehát szemünk előtt, napjainkban játszódik, ezért felvetődhet az is, hogy talán még befolyásolható.
- c) Felmerül a kérdés: a feltárt törvényszerűségek nem alkalmasak-e előrejelzésre is? Úgy tűnik, a II–VIII. ábrán látható görbék valamilyen transzformáció után logisztikus függvénnyel közelíthetők, az illesztés a teljes adatsorok esetén megkísérelhető. Viszont a nagyon csonka adatsorokhoz görbe illesztése – a tetőzési szint bizonytalansága miatt – megoldhatatlannak tűnik.

Ezzel szemben a kumulált termékenység korévenkénti alakulása (XII–XVIII. ábra) könnyebben becslhetőnek tűnik: másodfokú polinomokkal a görbék nagyon szoros, néhány kivétellel 0,9 körüli korrelációs együtthatóval közelíthetők. Azonban ez mégsem alkalmas előrejelzésre, mert a polinomok erősen leszálló ágban végződnek az idősor végén, néhány éven belül már *negatív (!)* kumulált termékenységi értékeket kapunk, ami még a katasztrofális magyar viszonyok között is irreális, mivel fizikailag lehetetlen. Ilyen körülmények között az előrejelzésről le kellett mondani.

- d) A dolgozat eredményei népesedéspolitikai következtetések levonására is alkalmasak lehetnek, együtt a szerző korábbi eredményeivel (*Szabady B.* 1975, 1977, 1981, 1989), de ez már túlmutat jelen cikk keretein.

IRODALOM

1. *Acsádi Gy.* (1962): A termékenység előrebecslése a kohorszok gyermekszáma alapján. *Demográfia*, 5. 4. 434–448. old.
2. *Acsádi Gy.* (1964): A női termékenység néhány kérdése. *Demográfia*, 7. 3–4.
3. *Acsádi Gy.* (1967): Demográfiai táblamódszerek a termékenységi trendek mérésében. *Demográfia*, 10. 2. 188–204. old.
4. *Friedman, R. – Coombs, L.C.* (1967): Várható családnagyság és a családnövekedés formái: egy longitudinális vizsgálat. *Demográfia*, 10. 3–4. 350–364. old.
5. *Szabady B.* (1975): A magyarországi reprodukció regionális modellje. *Demográfia*, 18. 1. 67–84. old.
6. *Szabady B. (– Katona T.)* (1976): Termékenységi kohorszvizsgálat. *Demográfia*, 19. 4. 294–303. old.
7. *Szabady B.* (1977): A termékenység területi különbségeinek és változásainak okai. *Demográfia*, 20. 4. 413–467. old.

8. Szabady B. (1981): Népesedési problémák. *Alföld*, 32. 10. 31–41. old.
9. Szabady B. (1989): Kiút: hátra vagy előre? *Hitel*, II. 7. 38–40. old.

Tárgyszavak:

Termékenység
Népesedéspolitika

COHORT-FERTILITY IN HUNGARY TAKING THE BIRTH ORDER INTO ACCOUNT

Summary

The author applied and analysed data on *cohort net fertility* of Hungarian female cohorts born after 1947 in general and by birth order.

The results show that the fertility of Hungary's population has been for long time less than being necessary for the simple reproduction, and from the 1968 cohort a further decline started. The decline is rather dramatic, it indicates new efforts in field of population policy.

2. Az egyes kohorszok kumulált termékenysége 1999-ben
Cumulated fertility in individual cohorts in 1999

Kohorsz	Az utolsó adat kor- éve	Összes	1.	2.	3.	4.	5.	6. és további
1947	50	1,660	0,789	0,605	0,173	0,050	0,020	0,024
1948	50	1,702	0,801	0,621	0,180	0,053	0,022	0,025
1949	50	1,762	0,820	0,646	0,189	0,057	0,024	0,027
1950	49	1,762	0,826	0,649	0,187	0,054	0,022	0,024
1951	48	1,777	0,831	0,657	0,190	0,054	0,022	0,022
1952	47	1,786	0,839	0,662	0,190	0,055	0,021	0,020
1953	46	1,759	0,835	0,653	0,185	0,050	0,019	0,017
1954	45	1,779	0,846	0,660	0,185	0,051	0,019	0,018
1955	44	1,795	0,849	0,664	0,189	0,054	0,020	0,019
1956	43	1,824	0,857	0,672	0,196	0,056	0,022	0,021
1957	42	1,883	0,871	0,686	0,210	0,065	0,027	0,025
1958	41	1,887	0,877	0,688	0,211	0,062	0,025	0,023
1959	40	1,884	0,874	0,683	0,214	0,064	0,025	0,023
1960	39	1,895	0,878	0,684	0,218	0,066	0,026	0,024
1961	38	1,878	0,873	0,677	0,218	0,064	0,025	0,021
1962	37	1,864	0,867	0,667	0,218	0,063	0,025	0,024
1963	36	1,822	0,859	0,652	0,208	0,061	0,024	0,019
1964	35	1,787	0,854	0,636	0,200	0,056	0,022	0,019
1965	34	1,740	0,842	0,620	0,190	0,052	0,020	0,016
1966	33	1,670	0,825	0,589	0,177	0,048	0,017	0,014
1967	32	1,602	0,814	0,560	0,160	0,041	0,015	0,012
1968	31	1,513	0,787	0,520	0,145	0,038	0,014	0,009
1969	30	1,392	0,751	0,464	0,125	0,032	0,012	0,007
1970	29	1,276	0,712	0,411	0,108	0,027	0,010	0,007
1971	28	1,127	0,652	0,347	0,091	0,024	0,008	0,004
1972	27	0,973	0,588	0,281	0,073	0,021	0,006	0,003
1973	26	0,829	0,515	0,230	0,060	0,016	0,005	0,002
1974	25	0,650	0,427	0,166	0,042	0,011	0,003	0,001
1975	24	0,507	0,348	0,120	0,030	0,007	0,002	0,001
1976	23	0,391	0,275	0,086	0,023	0,005	0,001	0,000
1977	22	0,292	0,212	0,060	0,016	0,003	0,001	0,000
1978	21	0,218	0,163	0,042	0,011	0,002	0,000	0,000
1979	20	0,153	0,117	0,028	0,007	0,001	0,000	0,000
1980	19	0,098	0,079	0,016	0,003	0,000	0,000	0,000
1981	18	0,059	0,049	0,009	0,001	0,000	0,000	0,000
1982	17	0,029	0,026	0,003	0,000	0,000	0,000	0,000
1983	16	0,013	0,012	0,001	0,000	0,000	0,000	0,000
1984	15	0,004	0,004	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
1985	14	0,001	0,001	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000

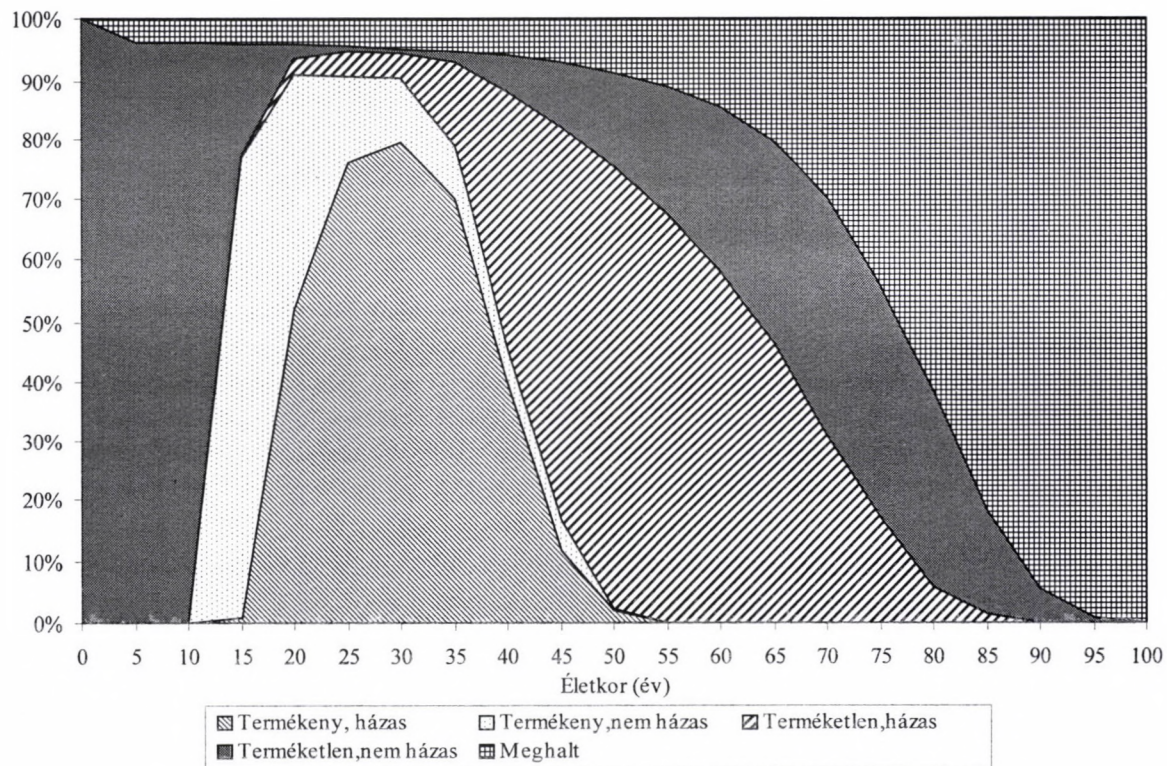
3. A kumulált termékenység változása az előző évihez képest az egyes kohorszok esetén a rendelkezésre álló legmagasabb korévra

Changes of cumulated fertility as compared to the former year's data of cohorts for the highest age available

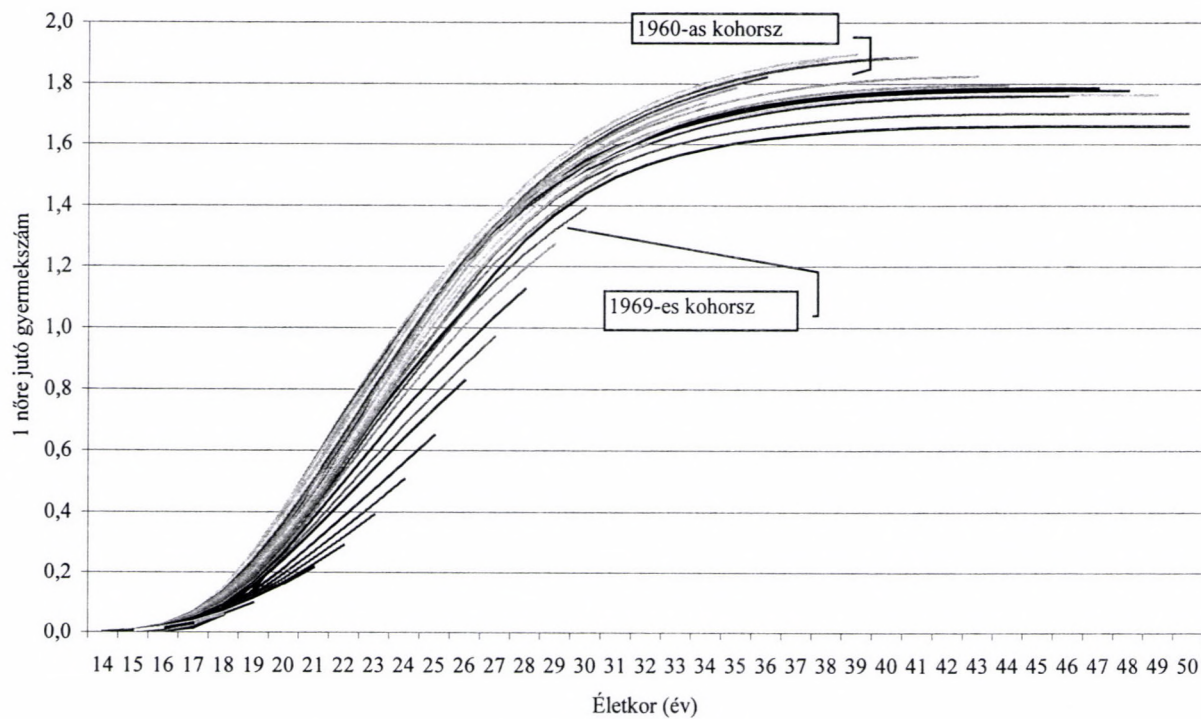
Kohorsz	Az utolsó adat koréve	Összes	1.	2.	3.	4.	5.	6. és további
		szülöttek						
1948	50	1,025	1,015	1,026	1,043	1,062	1,118	1,047
1949	50	1,035	1,025	1,040	1,046	1,067	1,060	1,081
1950	49	1,000	1,007	1,006	0,991	0,952	0,934	0,877
1951	48	1,008	1,006	1,012	1,017	1,011	0,984	0,930
1952	47	1,005	1,009	1,007	0,998	1,007	0,956	0,927
1953	46	0,985	0,996	0,986	0,974	0,916	0,925	0,850
1954	45	1,011	1,014	1,011	1,001	1,018	0,995	1,023
1955	44	1,009	1,003	1,006	1,025	1,053	1,046	1,105
1956	43	1,017	1,010	1,013	1,034	1,047	1,107	1,104
1957	42	1,033	1,017	1,021	1,077	1,161	1,221	1,178
1958	41	1,004	1,008	1,004	1,008	0,971	0,951	0,974
1959	40	1,001	0,997	0,995	1,020	1,049	1,011	1,014
1960	39	1,010	1,005	1,003	1,029	1,051	1,056	1,091
1961	38	0,996	0,996	0,993	1,013	0,996	0,999	0,932
1962	37	1,000	0,996	0,989	1,018	1,017	1,058	1,223
1963	36	0,987	0,993	0,984	0,982	0,998	0,994	0,849
1964	35	0,993	0,999	0,986	0,991	0,967	0,981	1,104
1965	34	0,990	0,992	0,988	0,986	1,003	0,999	0,927
1966	33	0,979	0,987	0,967	0,980	0,975	0,955	0,994
1967	32	0,984	0,996	0,976	0,962	0,945	0,971	1,041
1968	31	0,974	0,982	0,962	0,969	1,009	1,014	0,928
1969	30	0,957	0,974	0,936	0,939	0,960	0,974	0,982
1970	29	0,966	0,976	0,945	0,960	0,960	1,021	1,185
1971	28	0,943	0,953	0,919	0,953	0,997	0,984	0,850
1972	27	0,937	0,951	0,902	0,935	1,044	0,941	0,967
1973	26	0,941	0,941	0,932	0,967	0,953	1,103	1,099
1974	25	0,883	0,904	0,848	0,842	0,806	0,879	0,844
1975	24	0,903	0,911	0,883	0,900	0,910	0,813	1,085
1976	23	0,918	0,906	0,915	1,063	1,061	1,048	1,209
1977	22	0,918	0,913	0,916	0,968	1,020	0,942	0,729
1978	21	0,960	0,944	0,990	1,100	0,938	1,059	2,647
1979	20	0,948	0,934	0,977	1,102	0,921	0,643	0,000
1980	19	0,929	0,940	0,884	0,928	0,784	1,616	0,000
1981	18	0,976	0,952	1,094	1,160	1,037	2,074	0,000
1982	17	0,895	0,902	0,866	0,733	1,080	0,000	0,000
1983	16	1,013	1,001	1,281	0,130	0,000	0,000	0,000
1984	15	0,865	0,872	0,744	0,000	0,000	0,000	0,000
1985	14	0,761	0,770	0,484	0,000	0,000	0,000	0,000

5. Az egyes kohorszok kumulált termékenységének születési sorszámozatok szerinti megoszlása 1999-ben, %
Distribution of birth serial numbers of cumulated fertility in cohorts in 1999, %

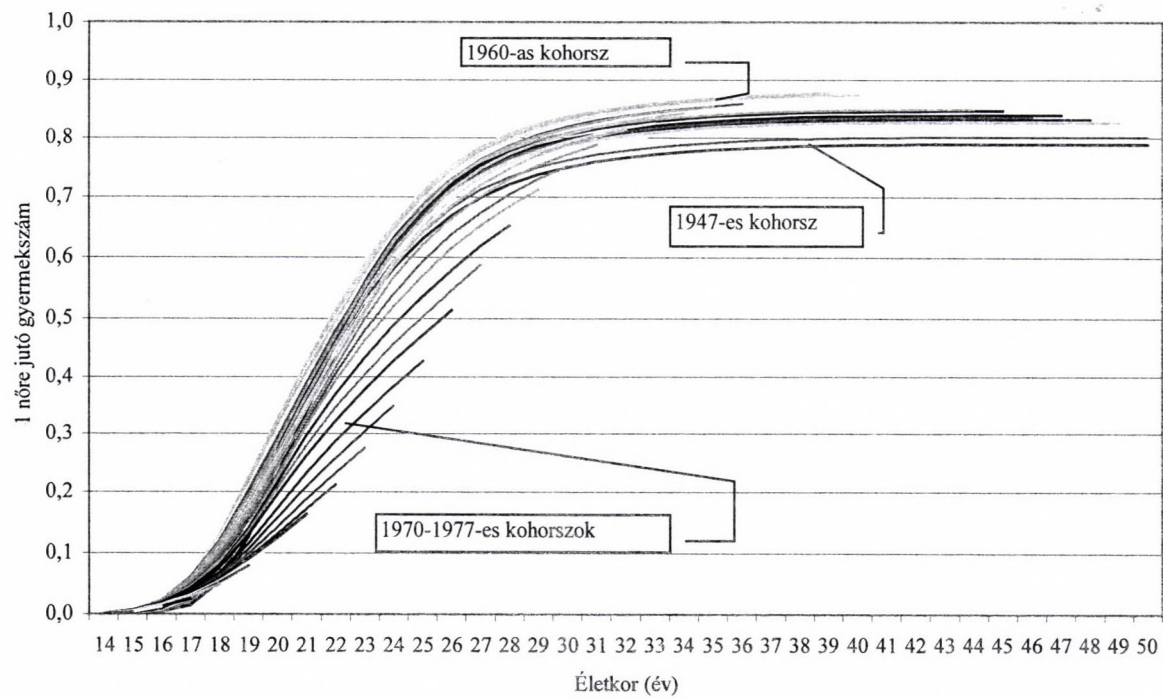
Kohorsz	Az utolsó adat kor- éve	Összes	1.	2.	3.	4.	5.	6.és to- vábbi
1947	50	100,0	47,5	36,5	10,4	3,0	1,2	1,4
1948	50	100,0	47,0	36,5	10,6	3,1	1,3	1,5
1949	50	100,0	46,6	36,6	10,7	3,2	1,3	1,5
1950	49	100,0	46,9	36,8	10,6	3,1	1,3	1,3
1951	48	100,0	46,8	37,0	10,7	3,1	1,2	1,2
1952	47	100,0	46,9	37,0	10,6	3,1	1,2	1,1
1953	46	100,0	47,5	37,1	10,5	2,9	1,1	1,0
1954	45	100,0	47,6	37,1	10,4	2,9	1,1	1,0
1955	44	100,0	47,3	37,0	10,5	3,0	1,1	1,1
1956	43	100,0	47,0	36,8	10,7	3,1	1,2	1,2
1957	42	100,0	46,3	36,4	11,2	3,4	1,4	1,3
1958	41	100,0	46,5	36,5	11,2	3,3	1,3	1,2
1959	40	100,0	46,4	36,3	11,4	3,4	1,3	1,2
1960	39	100,0	46,3	36,1	11,5	3,5	1,4	1,3
1961	38	100,0	46,5	36,1	11,6	3,4	1,3	1,1
1962	37	100,0	46,5	35,8	11,7	3,4	1,4	1,3
1963	36	100,0	47,1	35,8	11,4	3,3	1,3	1,0
1964	35	100,0	47,8	35,6	11,2	3,1	1,2	1,1
1965	34	100,0	48,4	35,6	10,9	3,0	1,1	0,9
1966	33	100,0	49,4	35,3	10,6	2,9	1,0	0,8
1967	32	100,0	50,8	34,9	10,0	2,6	1,0	0,7
1968	31	100,0	52,0	34,4	9,6	2,5	0,9	0,6
1969	30	100,0	54,0	33,3	9,0	2,3	0,8	0,5
1970	29	100,0	55,8	32,2	8,5	2,1	0,8	0,5
1971	28	100,0	57,9	30,8	8,1	2,1	0,8	0,4
1972	27	100,0	60,5	28,9	7,5	2,1	0,6	0,3
1973	26	100,0	62,1	27,7	7,3	2,0	0,6	0,3
1974	25	100,0	65,7	25,6	6,4	1,6	0,5	0,2
1975	24	100,0	68,6	23,7	5,8	1,4	0,4	0,1
1976	23	100,0	70,2	22,1	5,9	1,4	0,3	0,1
1977	22	100,0	72,8	20,4	5,4	1,2	0,2	0,0
1978	21	100,0	74,7	19,2	5,0	0,9	0,2	0,0
1979	20	100,0	76,5	18,5	4,3	0,6	0,1	0,0
1980	19	100,0	80,6	16,1	3,0	0,3	0,0	0,0
1981	18	100,0	82,5	15,3	2,1	0,2	0,0	0,0
1982	17	100,0	87,2	11,7	1,0	0,1	0,0	0,0
1983	16	100,0	90,8	9,0	0,1	0,0	0,0	0,0
1984	15	100,0	95,4	4,6	0,0	0,0	0,0	0,0
1985	14	100,0	97,9	2,1	0,0	0,0	0,0	0,0

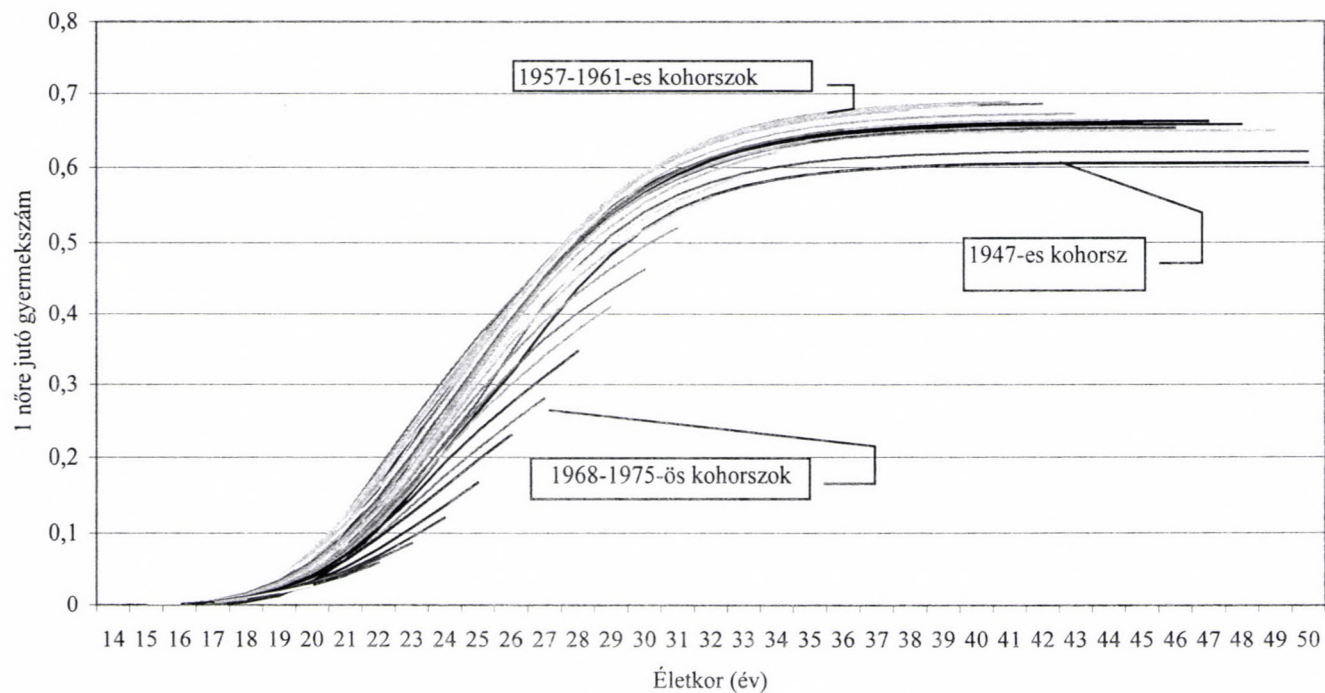
I. Egy fiktív nő kohorsz megoszlása élete folyamán a termékenység szempontjából
 Distribution of a fictive female cohort during life-time according to fertility

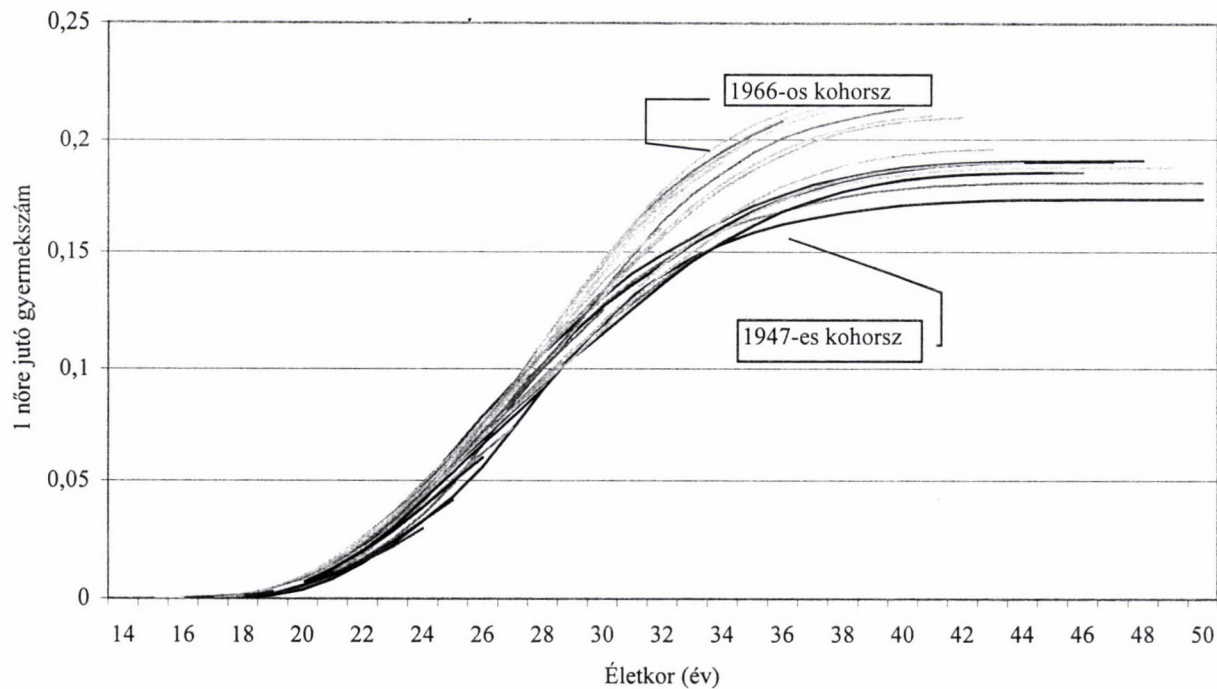
II. A kohorszok szülötteinek összes kumulált száma korévenként
Cumulated number of all births by female cohorts and years of age

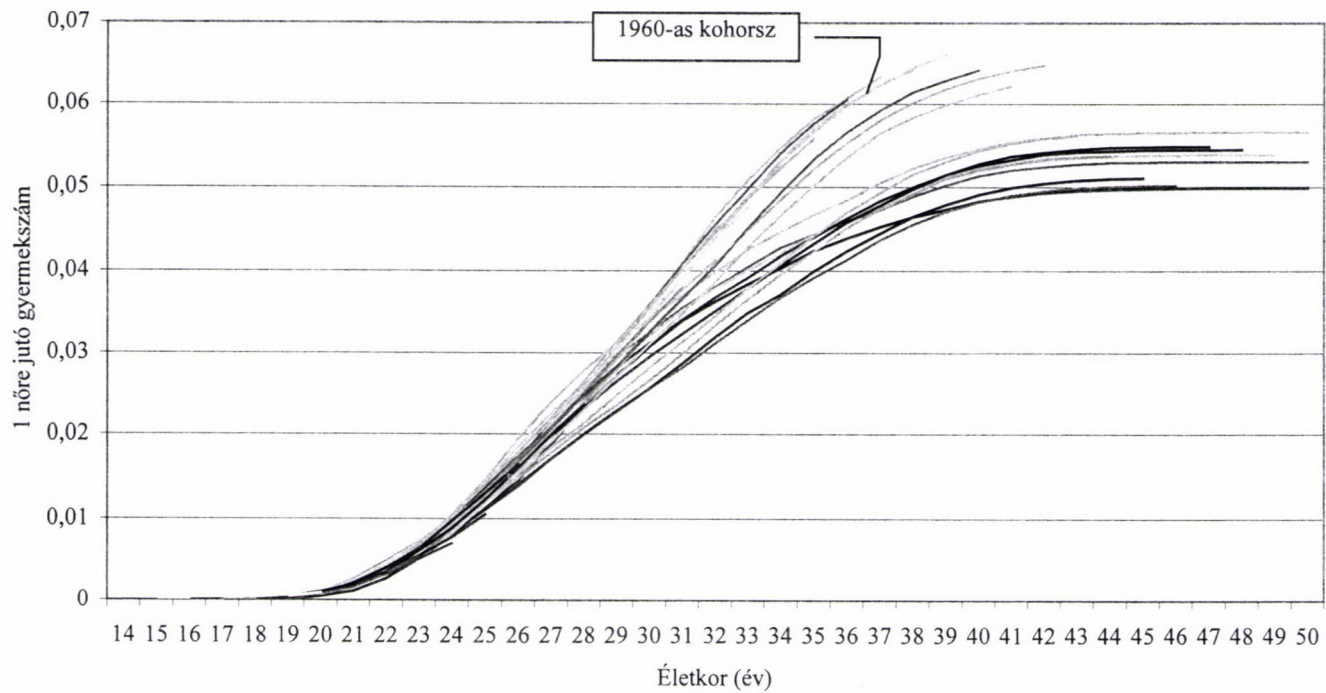
III. A kohorszok 1. szülötteinek kumulált száma korévenként
 Cumulated number of first births by female cohorts and years of age

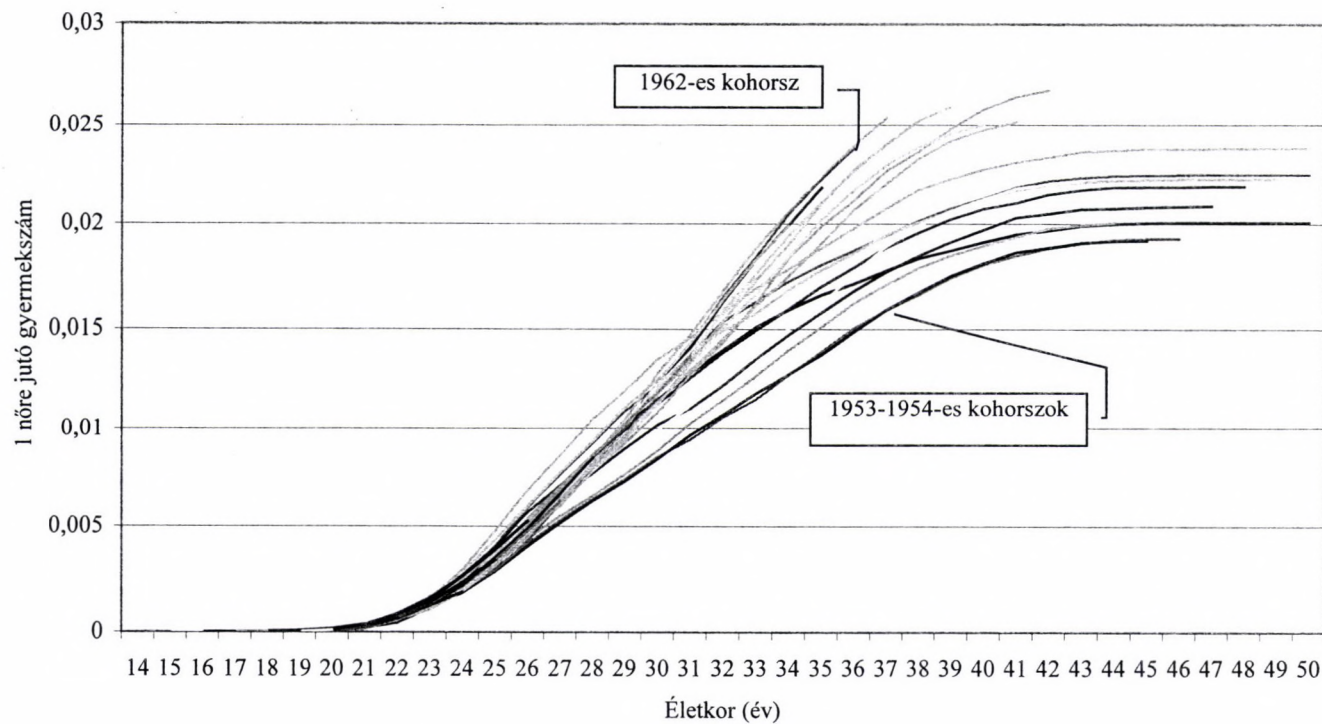
IV. A kohorszok 2. szülötteinek kumulált száma korévenként
Cumulated number of second births by female cohorts and years of age

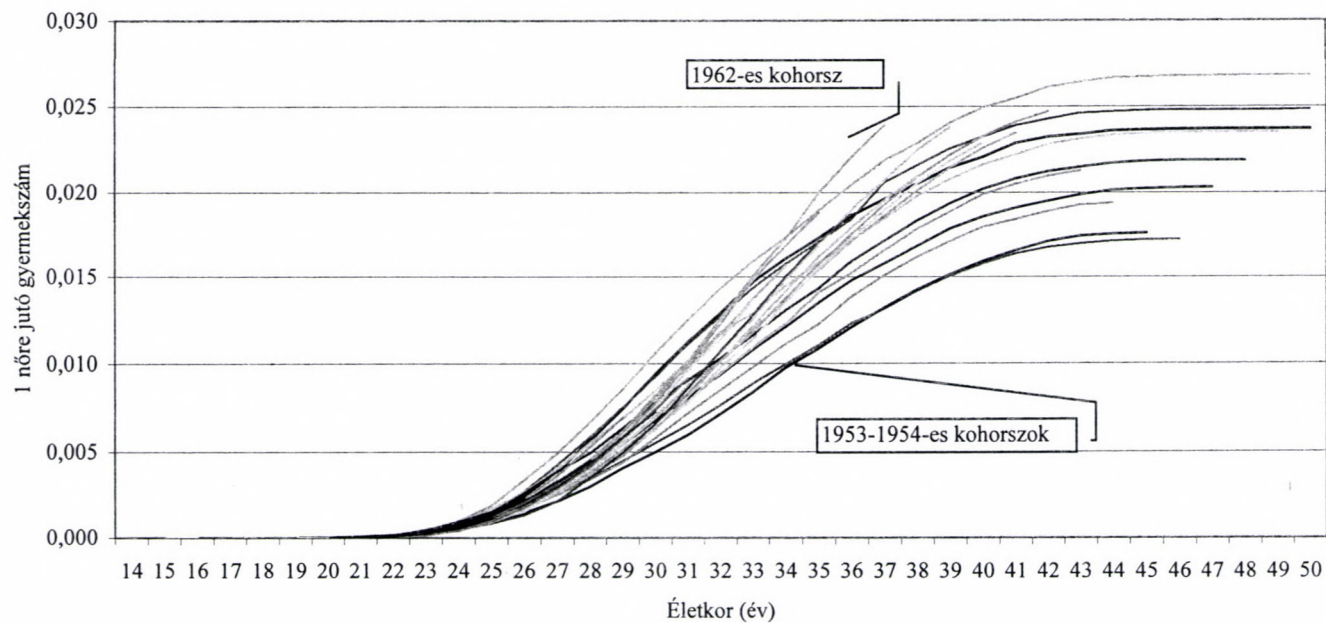
V. A kohorszok 3. szülötteinek kumulált száma korévenként
Cumulated number of third births by female cohorts and years of age

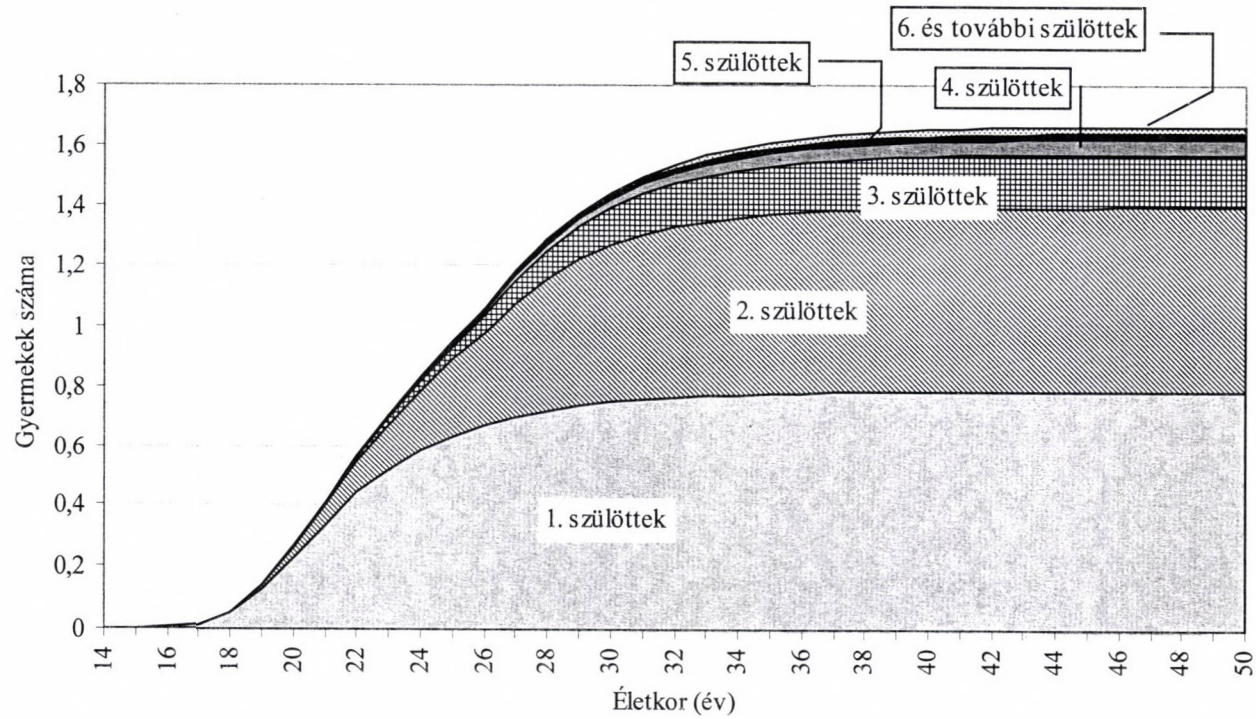
VI. A kohorszok 4. szülötteinek kumulált száma korévenként
Cumulated number of fourth births by female cohorts and years of age

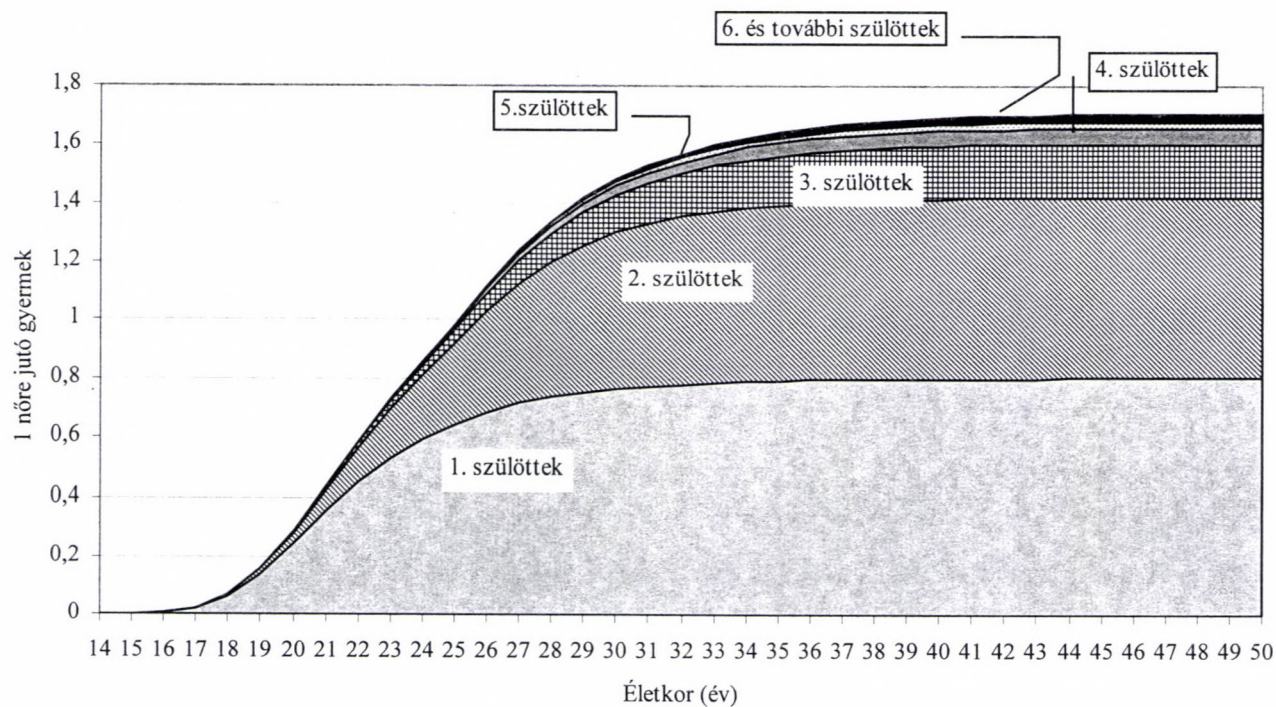
VII. A kohorszok 5. szülötteinek kumulált száma korévenként
Cumulated number of fifth births by female cohorts and years of age

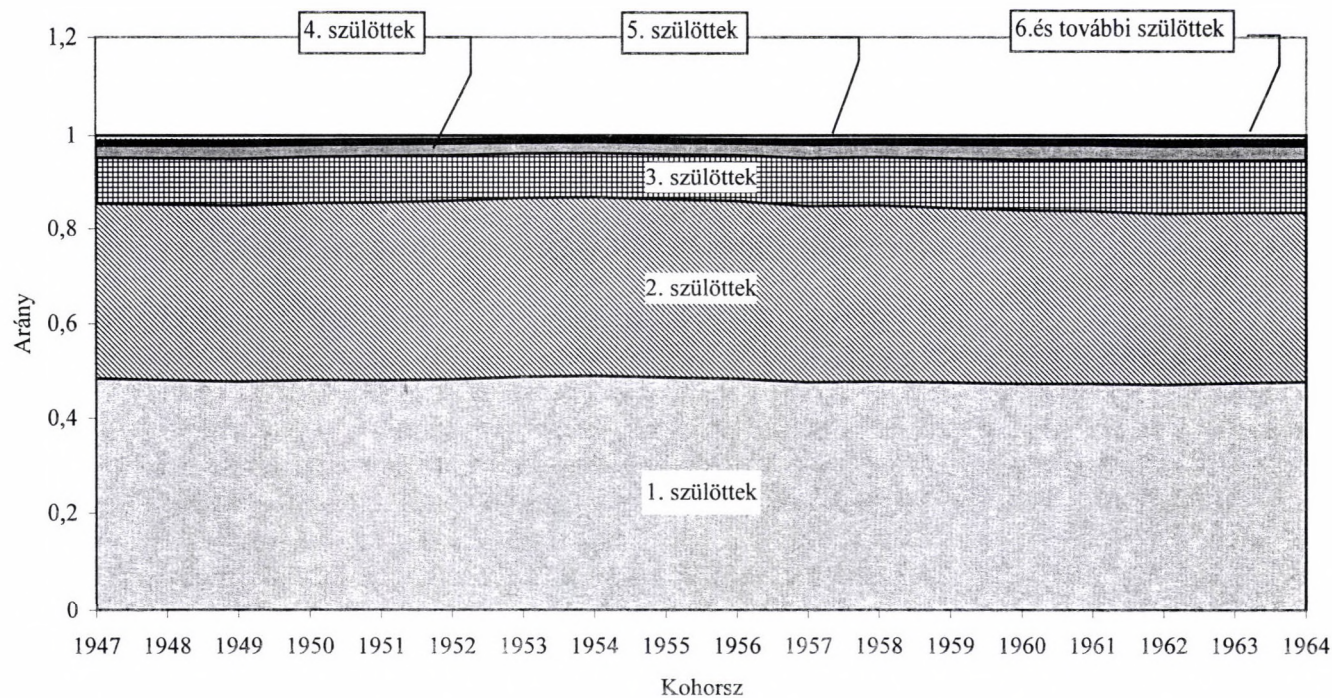
VIII. A kohorszok 6. és további szülötteinek kumulált száma korévenként
Cumulated number of sixth and further births by female cohorts and years of age

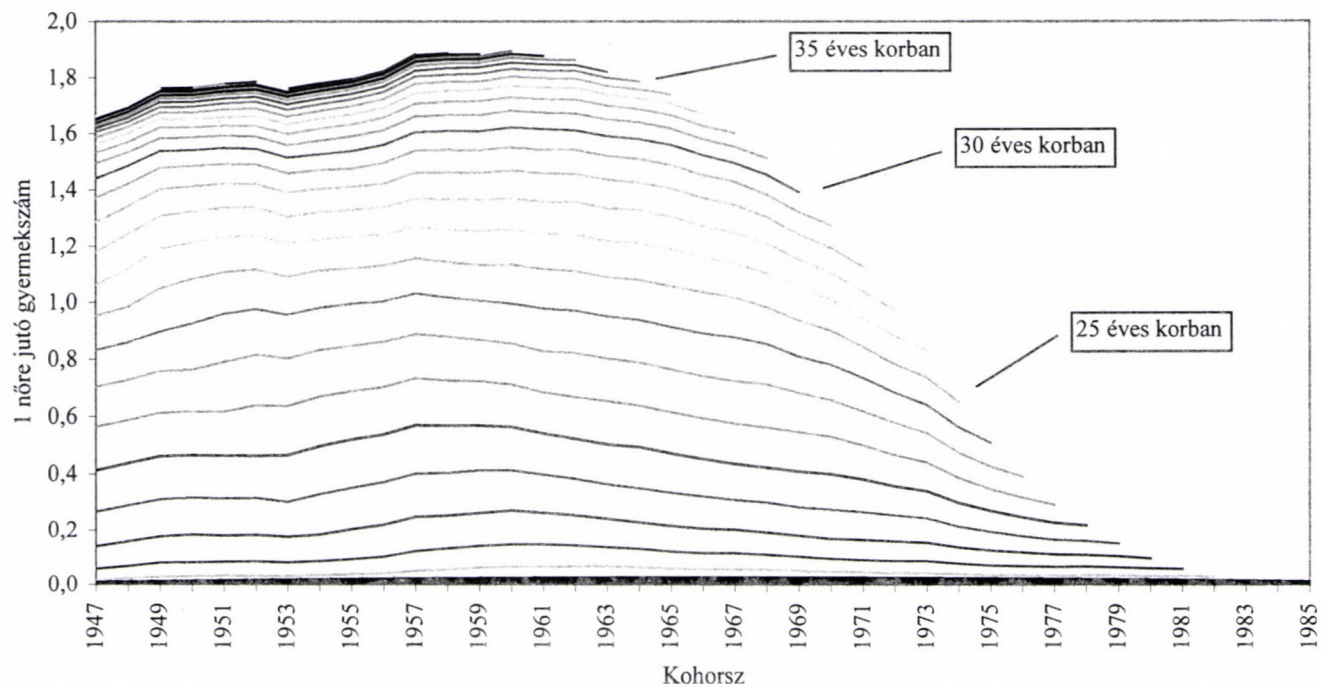
IX. Az 1947-es kohorsz 1 főre jutó születéseinek megoszlása születési sorszámonként
 Distribution of births per person in the 1947 cohort by the serial number of birth

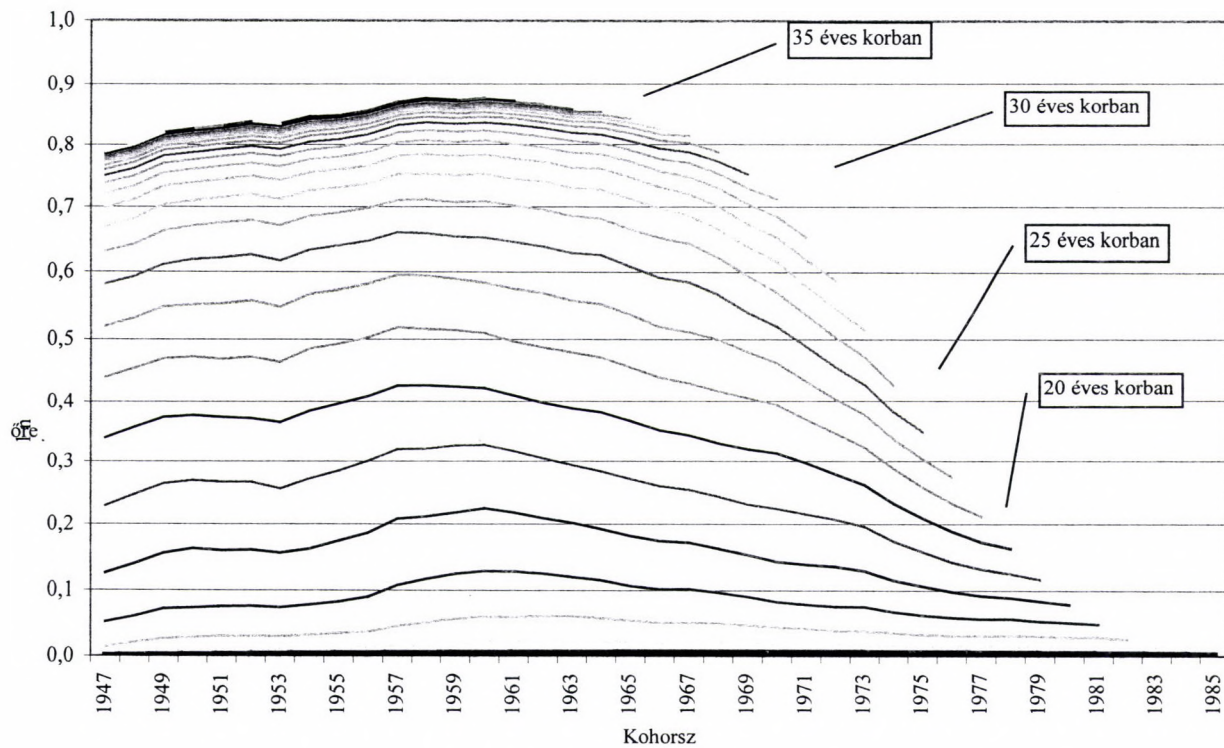
X. Az 1948-es kohorsz 1 főre jutó születéseinek megoszlása születési sorszámonként
 Number of births in the 1948 year cohort by the serial number of births

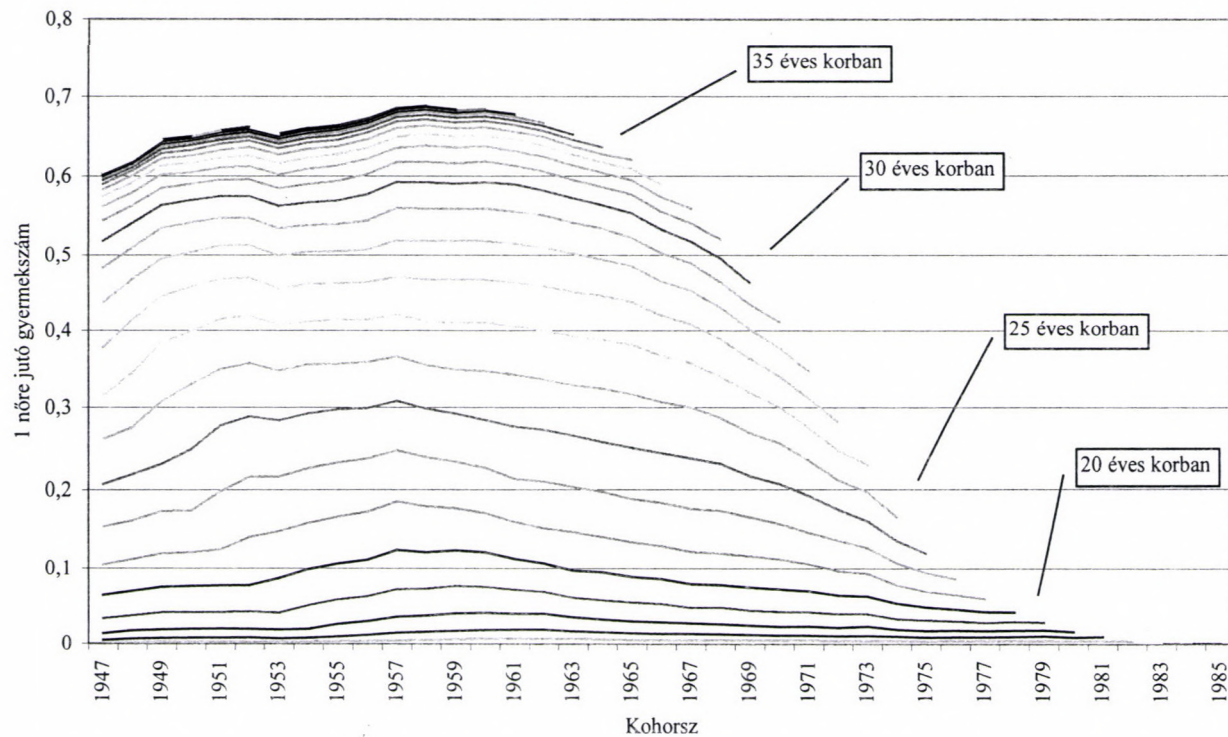
XI. A női kohorszok kumulált születéseinek megoszlása születési sorszám szerint 35 éves korban
 Distribution of cumulated births of female cohorts by the serial number of the births at age 35 years

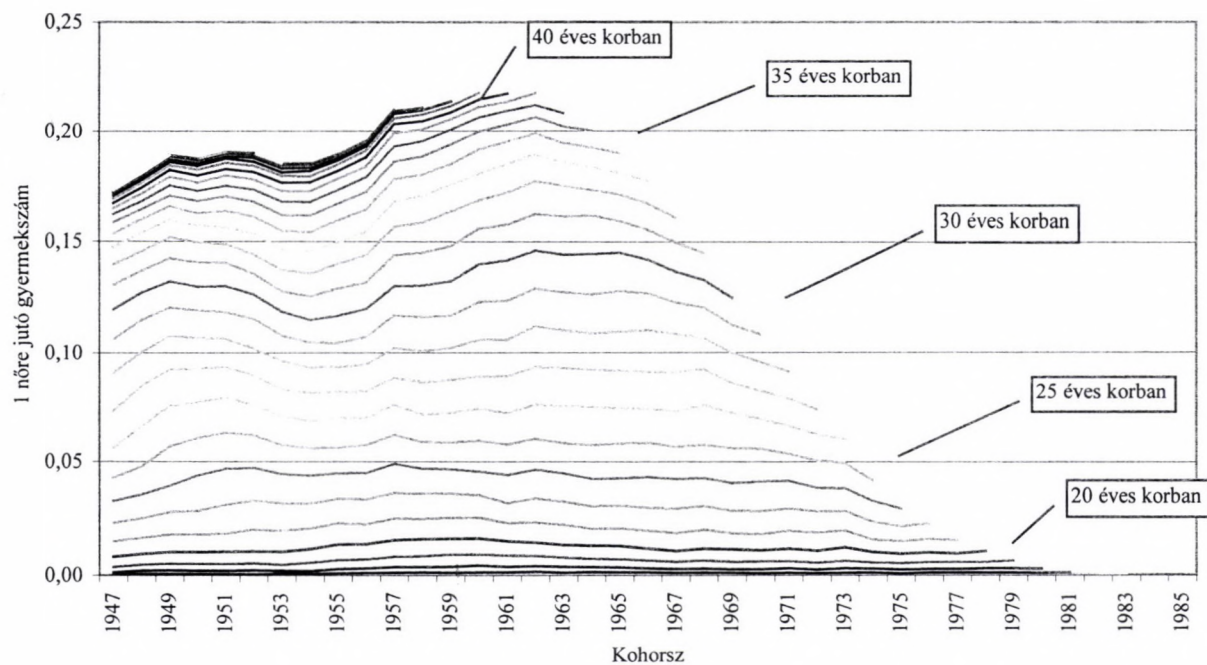
XII. Egy női születési kohorsz egy tagjára jutó kumulált születések alakulása korévenként
Cumulated number of births for one member of a female cohort by years of age

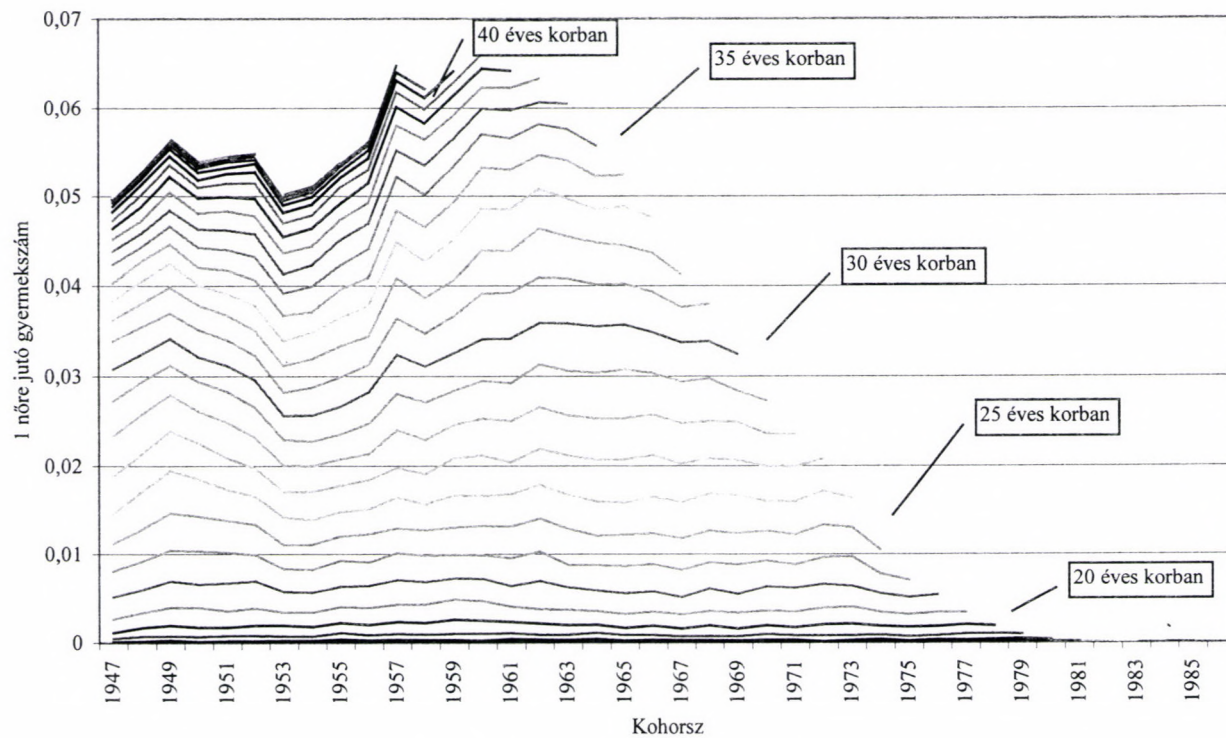
XIII. Egy nőre jutó kumulált 1. születések alakulása
 Cumulated number of first births for one woman

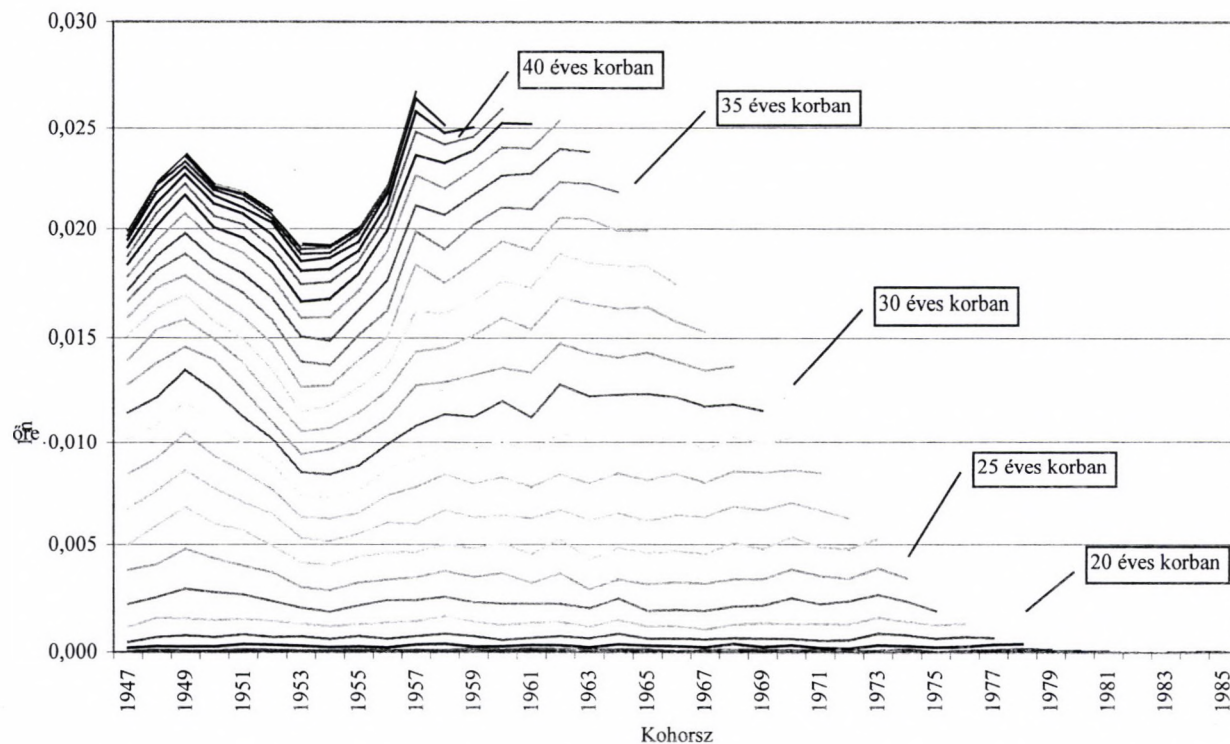
XIV. Egy nőre jutó kumulált 2. születések alakulása
Cumulated number of second births for one woman

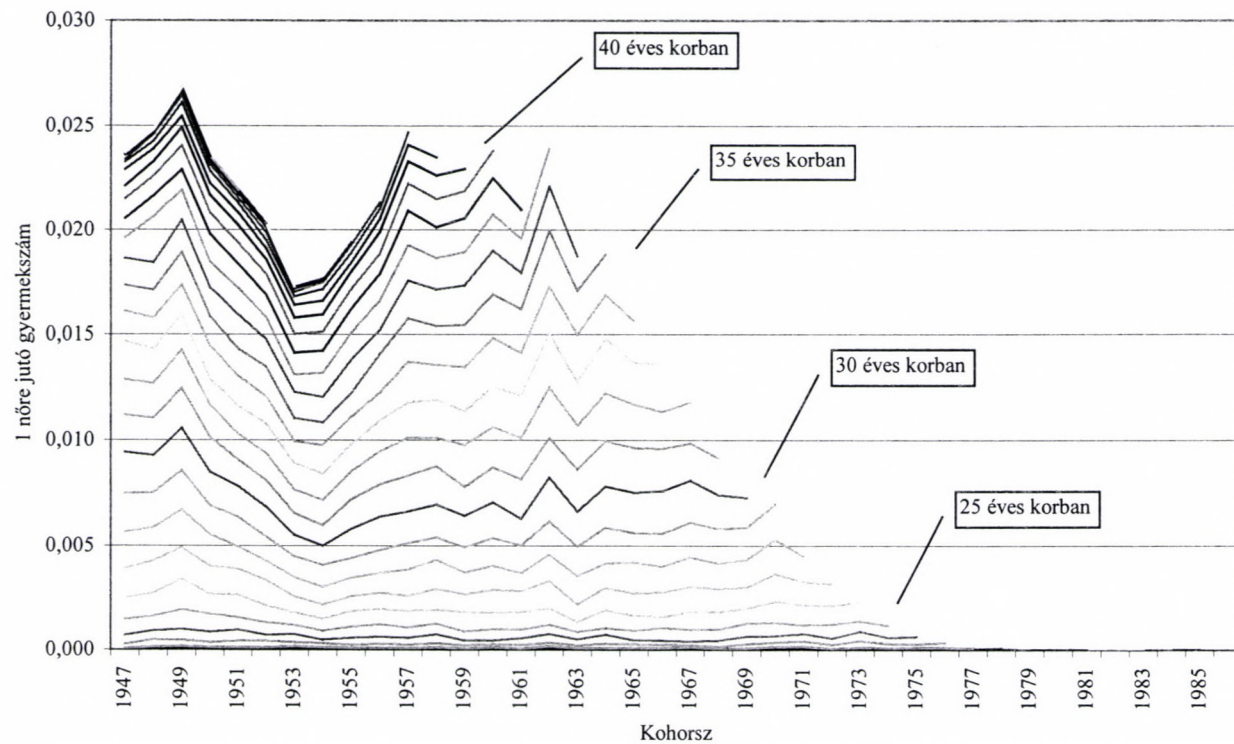
XV. Egy nőre jutó kumulált 3. születések alakulása
 Cumulated number of third births for one woman

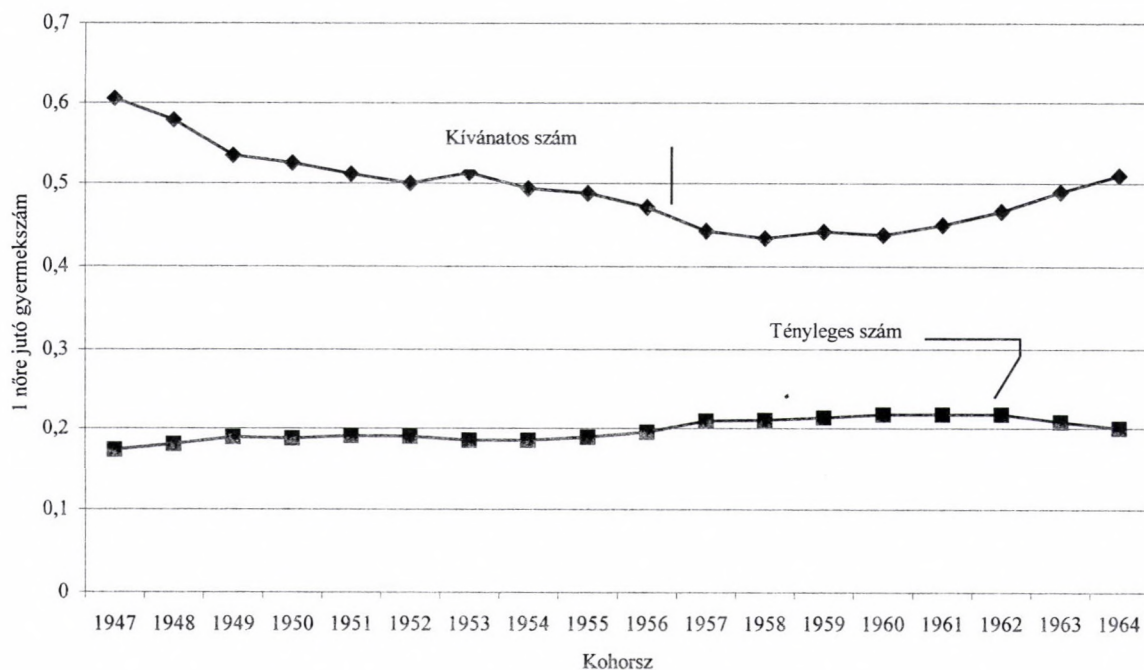
XVI. Egy nőre jutó kumulált 4. születések alakulása
Cumulated number of fourth births for one woman

XVII. Egy nőre jutó kumulált 5. születések alakulása
 Cumulated number of fifth births for one woman

XVIII. Egy nőre jutó kumulált 6. és további születések alakulása
 Cumulated number of sixth and further births for one woman

XIX. A 3. szülöttek kumulált tényleges száma 1999-ben kohorszanként, illetve 2 gyermekes befejezett termékenységhez kívánt gyermekszám „3 gyermekes családmódel esetén”

Actual cumulated number of third births in 1999 by cohorts, and number of children needed for total fertility in the cases of „family model with three children”

A MAGYARORSZÁGI NÉMET KITELEPÍTÉSHEZ HASZNÁLT NÉVJEGYZÉKEK ÖSSZEÁLLÍTÁSÁNAK KÖRÜLMÉNYEI¹

HEINZ ERVIN – LAKATOS MIKLÓS

Bevezető

Magyarország – és nyugodtan hozzátehetjük az egész emberiség – XX. századi történelme bővelkedett tragikus, sok ember személyes sorsát is befolyásoló történelmi eseményekben. A tragédiák okozásában még soha nem voltak ilyen hatékonyak az állami apparátusok az emberiség történelmében, mint a XX. században. Paradox módon a legújabb technikai vívmányokat is alkalmazó, a modern közigazgatás elemeit felvonnultató közigazgatási szervezetek nem csak a társadalmi-gazdasági élet szervezésében tudtak jeleskedni, hanem a nemtelen célokat követő, a kirekesztő politikát szolgáló, a kisebbségeket üldöző akciókat is igen hatékonyan tudták segíteni. E hatékonyság egyik eszköze, mondhatnánk szimbóluma a névjegyzék, a lista volt. Aki a névjegyzékre, listára felkerült, azt ki lehetett telepíteni, halálba lehetett küldeni, meg lehetett alázni, földönfutóvá lehetett tenni. Nagyon érzékletesen fogalmazta meg *Steven Spielberg* művészi filmjében a Schindler listájában ezen eszköz jelentőségét, igaz, itt inkább a listára való felkerülés jelentette az életet és a kimaradás a halált. A történelmi korokban nem voltak ilyen hatékonyak az állami és magán földesúri apparátusok, hogy egy másik nagy filmrendező *Andrej Tarkovszkij* filmjét felidézzük, az *Andrej Rubljov*-ban egy falu lakosságának elűzéséhez nem használtak névjegyzéket, megelégedtek azzal, hogy akit ott találtak, azokat fogdosták össze, és nem foglalkoztak azokkal, akik a közeli ingoványba menekültek, nem fordítottak gondot arra, hogy a nem létező listájuk minden szereplőjét begyűjtsék.

A jelen tanulmány szintén névjegyzékekről, listákról szól, mégpedig a magyar történelem egy igen tragikus eseményével, a magyarországi németek 1945 és 1949 közötti elűzésével kapcsolatban.

A magyarországi németek kitelepítésével kapcsolatban nem egy, hanem több névjegyzékről beszélhetünk, melyek időben és tartalmukban egyaránt változtak. Érdeklődésünk középpontjában azok a névjegyzékek állnak, amelyek valamilyen összefüggésbe hozhatók az 1941. évi népszámlálás során felvett adatokkal. A Központi Statisztikai Hivatal dolgozóiként, több népszámlálás résztvevőiként ugyanis mindennapi munkánk során érezzük, hogy a statisztikai adatszolgáltatást milyen jelentős mértékben befolyásolta az a körülmény, hogy a Hivatal által gyűjtött egyedi adatokat e tragikus eseményhez is felhasználták.

¹ A 2002. február 20-án a Magyar Tudományos Akadémián rendezett tudományos tanácskozáson elhangzott előadás rövidített (szerkesztett) változata. (A teljes szöveg, dokumentumokkal kiegészítve a tudományos tanácskozáson elhangzott előadásokat tartalmazó, közeljövőben megjelenő kiadványban lesz olvasható.)

A Központi Statisztikai Hivatal 130 éves története során következetesen ragaszkodott az összeírások alkalmából begyűjtött személyes adatok, információk bizalmas kezeléséhez. Csak az 1941. évi népszámlálás esetében fordulhatott elő, hogy a Hivatal – kompetenciáját messze meghaladó okok miatt – nem tudott érvényt szerezni ennek az elvnek. Az 1941. évi népszámlálás adatállományának nemzetiségre és anyanyelvre vonatkozó információit ugyanis felhasználták a magyarországi németek ellen 1945-ben és a következő években hozott jogfosztó intézkedések végrehajtására, amelyek a német lakosság jelentős része esetében ténylegesen az ország területéről való kitelepítését eredményezték.

A rendszerváltozást megelőző évtizedekben e témát főleg a nemzetiségi bevallásra gyakorolt hatás felől elemezték a statisztikusok és demográfusok. Azt vizsgálták, hogy mi lehet az oka, hogy Magyarországon a nemzetiségek számát a különböző statisztikai felvételek rendre alulszámlálják és keresték azokat a módszertani megoldásokat, melyek realisabb képet adhatnak a magyarországi nemzetiségek számáról és arányáról. Így jutottak el olyan módszertani megoldásokhoz, mint például a nemzetiség, anyanyelv, beszélt nyelv együttes kezelése, a nemzetiségi családok számlálóbiztos általi minősítése. Különösen ez utóbbi eljárás vált egyre problematikusabbá a személyes adatok védelmével foglalkozó szakemberek szemében.

Az 1980-as évtized vége felé új helyzet állt elő azzal, hogy a rendszerváltoztató pártok az adatvédelem kérdéskörét a polgári-demokratikus államberendezkedés alapjai közé számították. Már az első alkotmány-kiegészítések közé felvették a személyes adatok védelmével és a közérdekű adatok nyilvánosságával kapcsolatos paragrafusokat. Az 1990–1994-es időszak első szabadon választott országgyűlése elfogadta azokat az alapvető törvényeket, melyek rendelkeztek a személyes adatok védelméről, a kisebbségek jogairól és nem utolsósorban a jogállamiság kívánalmainak megfelelő statisztikai rendszerről. Így vált egyre fontosabb kérdéssé, hogy lakossági adatgyűjtések keretében hogyan lehet a legoptimálisabb módon védeni a személyes adatokat, hogyan kell statisztikai adatgyűjtés tárgyává tenni olyan érzékeny kérdéseket, mint a vallás, illetve a nemzetiséghez tartozás.

A 2001. évi népszámlálás előkészületei és végrehajtása során az adatvédelem kérdésköre kiemelt jelentőséggel bírt, különösen azután, hogy több ún. érzékeny kérdés (vallás, nemzetiség, fogyatékoság) is szerepelt a kérdőíven. A népszámlálási kommunikáció során több esetben is utalás történt az 1941. évi népszámlálás egyedi adatainak felhasználására, és az is megfigyelhető volt, hogy ezt az érvet – az 1941. évi népszámlálás adatainak felhasználását – csak nagy általánosságban hozták fel példaként, konkrét, tárgyszerű elemzés, vélemény-nyilvánítás ebben a témában nem hangzott el. Ezért a KSH Népszámlálási főosztályán néhányan elhatároztuk – a hivatal vezetésének támogatásával –, hogy megpróbáljuk ezt a kérdést – az általánosság szintjéről – a konkrétumok világába hozni, és alapos kutatás révén egyszer és mindenkorra tisztázni, hogy mi is történt valójában. Miután a szakirodalom ebből a megközelítésből ilyen koncentráltan nem foglalkozott e témakörrel, ezért alapvető dokumentumok felkutatása is célként fogalmazódott meg.

A felkutatott dokumentumokat öt csoportba oszthatjuk:

Az *elsőbe* tartoznak a témával foglalkozó könyvek, tanulmányok, cikkek, melyekből kiolvashatóak az 1941. évi népszámlálás felhasználására vonatkozó részek. (Ebbe beleértendők a német földön megjelent, e témát érintő kiadványok is.)

A másodikba tartoznak azok a jegyzőkönyvek, miniszteri jelentések és egyéb korabeli dokumentumoknak a másolatai, melyek utalnak a bennünket érintő témára.

A harmadikba tartoznak azok a korabeli cikkek, közlemények, melyek érintik a kitelepítés témakörét.

A negyedikbe tartoznak a kitelepítéssel kapcsolatos jogszabályok.

Legfontosabb jogszabályok:

12330/1945. ME (dec. 29.) végr.:	1. Nemzetiség vagy anyanyelv
70010/1946. BM (jan. 15.)	2. Magyarosított név visszanevetesítése
	3. Volksbund tagság
	4. Fegyveres német alakulat
32920/1946. BM (máj. 10.)	Rajk leirat: <i>Mentes, aki német anyanyelvű, de magyar nemzetiségű, ha nem esik a 2–4. pont alá</i>
12200/1947. Korm. (okt. 28.) végr.:	a) Német nemzetiség
84350/1947. BM (nov. 27.)	b) Volksbund tagság
	c) Fegyveres német alakulat (önként)
	d) Név visszanevetesítés

Végül a legfontosabb ötödik csoportba tartoznak a Thirring Lajos által ránk hagyott feljegyzések, körözhvények, fogalmazványok, melyek jól érzékeltetik azt a nehéz helyzetet, melyben elődeink dolgoztak.

I. Az 1941. évi népszámlálás előkészítése

A téma alaposabb megértéséhez röviden ismertetnünk kell, hogy az 1941. évi népszámlálási tematika összeállításakor milyen megfontolások játszottak szerepet az anyanyelvi, nemzetiségi kérdések felvétele tárgyában. A korabeli dokumentumok alapján megállapítható, hogy ez a kérdés Európában, sőt az egész világon egyaránt téma volt a politikusok, a társadalomkutatók és a statisztikusok körében. Az államok többsége soknemzetiségű állam volt, és egyre inkább előtérbe került az a gondolat, hogy rendezni kell az államalkotó többségi nemzet és az állam területén élő kisebbségi nemzetek (nemzetiségek) kapcsolatát. Az 1941. évi népszámlálást rendkívüli, háborús körülmények között hajtották végre, Európában és a világ többi részén háború dúlt, a magyar politikai elit Trianon utáni nemzet-egyesítő törekvése sikerrel kecsegtetett, mely befolyásolta a népszámlálási tematika kialakítását is. Főleg a tekintetben, hogy a megnagyobbodott országterületen az etnikai népösszetétel jóval kevertebbé vált, mint volt a meglehetősen egyszínű ún. trianoni Magyarországon, így igény jelentkezett az egyes népcsoportok pontosabb behatárolására is.

A magyar népszámlálások tematikájának kialakítását mindig alapos módszertani előkészítő munka előzte meg, melynek keretében – a közigazgatás hagyományos résztvevőin túl – társadalomtudósok, statisztikusok elemezték egy-egy résztéma népszámlálási programba történő felvételének előnyeit, hátrányait. Nem volt ez másképpen az 1941. évi népszámlálás előkészítésénél sem. Számos konferenciát, értekezletet hívtak össze az 1941. évi népszámlálás kialakítandó témaköreinek ügyében. Témánk szempontjából különösen fontosak azok az előkészítő anyagok, melyek az anyanyelv, a

beszélt nyelv és a nemzetiség kérdését érintették. (Fontos előkészítő tanácskozás volt például az 1940. V. 17-én tartott tárcaközi értekezlet, az Országos Statisztikai Tanács 1940. VI. 11- 19-én megtartott folytatólagos ülése.) A nemzetiséget érintő kérdéskört részletesen tárgyalták a Nemzetközi Népeségtudományi Unió Magyarországi Csoportjának és a Magyar Statisztikai Társaságnak közös ülésein.

Fontos előadást tartott 1940. II. 6-án dr. Elekes Dezső a Központi Statisztikai Hivatal későbbi elnöke „A nemzetiségek számbavétele” címmel. Utólagosan megállapíthatjuk, hogy alapműről van szó, e tanulmány a témával foglalkozó szakemberek számára megkerülhetetlen. Dr. Elekes Dezső alapos tényfeltárás után megállapítja, hogy a magyar népszámlálások történetében először a kérdőívre fel lehet venni a nemzetiség kérdését is, azonban csak az anyanyelv, illetve a más beszélt nyelv társaságában lehet ezt a kérdést szakszerűen vizsgálni. Az egész kérdéskörrel kapcsolatban azonban a szerző a következőkre figyelmeztet:

„Ám a nemzetiségi statisztika tárgyilagosságot a szorosán vett ellenőrzésen túlmenően is kell biztosítani. Ha a kisebbséghez tartozó adatszolgáltatót utólag bárminő hátrány érheti nyelvének, nemzetiségének szabad bevallásáért, az egyébként legminterszerűbb statisztikai módszer és ellenőrzés is csődöt mond. Csak a kisebbségvédelem száz százalékos megvalósítása esetén számíthatunk a valóságnak megfelelő bevallásokra.”

A korabeli dokumentumok azt mutatják, hogy elődeink alaposan körüljárták ezt a kérdést, megvizsgálták e témakör nemzetközi vonatkozásait és tapasztalatait, amelyeket – nem mechanikusan – inkább a magyarországi sajátosságokat is figyelembe véve próbálták adaptálni. Az 1941. évi népszámlálás előkészítésére rányomta bélyegét, hogy a népszámlálások máig tartó történetében egyedülálló módon, Magyarország miniszterelnöke olyan férfiú volt, aki szakemberként vehetett részt az előkészítésben. Gróf Teleki Pálról van szó, aki földrajz- és társadalomtudósként jogot formált arra, hogy a népszámlálás előkészítése során véleményét ne csak mint politikusét, hanem mint szakemberét is figyelembe vegyék. Tudományos munkásságának egyik fő vonulata volt a többségi és kisebbségi nemzetek (nemzetiségek) egymáshoz való viszonyának vizsgálata. Több nagy hatású előadást tartott ebben a témában, többek között 1940. VI. 13-án és VII. 2-án. Meggyőződése volt, hogy egy nemzetiséghez való tartozást nem csak az anyanyelv ismeretével írhatjuk le, hanem egy közösséghez tartozó szubjektív érzéssel is számolnunk szükséges. Jól tudta, hogy 1870 és 1930 között a magyar népszámlálások csak az anyanyelv, és más beszélt nyelv kérdezésével próbálták ezt a kérdést megoldani, ezért javasolta, hogy próbálják e nehéz témakört további kérdéssel pontosabbá tenni.

Az 1941. évi népszámlálást előkészítő tanácskozásokon ellentétes vélemények fogalmazódtak meg a nemzetiség kérdéskörének lehatárolásával kapcsolatban, a többség belátta, hogy az anyanyelven kívül kell további fogódzó egy adott ország kisebbségének pontos meghatározásához. Mindenesetre a népszámlálás előkészítése idején funkcióban levő miniszterelnöknek, gróf Teleki Pálnak határozott véleménye volt erről a kérdéstről, amit Dobrovits Sándor elnöknek szóló levele is bizonyít, melyben leírja, hogy szükségesnek tartja a nemzetiséggel kapcsolatos kérdés felvételét a népszámlálási programba, és mint miniszterelnök felszólítja a Hivatal elnökét a népszámlálási előkészületek ilyen szellemben történő folytatására.

Az 1941. évi népszámlálást előkészítő tanácskozásokon szinte minden résztvevő felhívta a figyelmet a nemzetiségi adatok bizalmas kezelésére, továbbá arra, hogy amennyiben ez nem valósulna meg, akkor nagy csapás érné a statisztikai adatszolgáltatást. Könnyen elképzelhető, hogy az előkészítés két kulcsfigurája, *dr. Elekes Dezső* és *dr. Thirring Lajos* mit érezhetett öt évvel később, mikor ez a felszólításuk süket fülekre talált, és a statisztikai adatgyűjtés alapelveit zilálták szét az 1941. évi népszámlálás egyedi nemzetiségi adatainak kiadásakor. De *gróf Teleki Pál* is csodálkozott volna – ha megéli –, hogy alapeszméje mennyire sérült akkor, mikor a német anyanyelvű, de magyar érzelmű (nemzetiségű) lakosságot is kitelepítésre ítélték. Pedig az említett levelében, pont a német nemzetiségűek pontos lehatárolásának szükségessége felől példálózott a következőképpen:

„Budapest, 1940. május 17.
Tisztelt Barátom!

Az, hogy esetleg nehezen fogják érteni, hogy mit értünk nemzetiség alatt, az először is nem áll. Lehet, hogy aki túl sokat analizál és túl jól akarja tudni a dolgokat, az nem fogja érteni, mert szörszálhasogató. De a nép meg fogja érteni minden esetre. – Közoktatási miniszter koromban jártak nálam svábok, akik a magyar iskolát kérték vissza és akik egész világosan megmondották: mi nem vagyunk németek, de németajkú (svábul beszélő) magyarok. Ebben a statisztika megtalálhatja a maga egészen egyszerű principiumát.”

Dr. Thirring Lajos 1946 elején visszatért *gróf Teleki Pál* miniszterelnök szerepére és a következőket tartotta szükségesnek elmondani:

„Szigorúan bizalmas!
Tájékoztató feljegyzések a hivatalos statisztikai szolgálat rendelkezésére álló népszámlálási adatok és a magyarországi németek kitelepítése ügyében.

„Teleki Pál gróf, akkor kormányelnök, aki a népszámlálási előmunkálatokat a legéberebb figyelemmel kísérte és részben közvetlenül és személyesen irányította is, éppen ezért adta ki a jelszót: „nem akarunk papírmagyarokat”. Azt értvén ez alatt, hogy a németiség és általában a nemzetiség kérdésében a kormányzat teljesen tisztán kell, hogy lásson, még akkor is, ha az eredmény esetleg nem lenne minden tekintetben vagy részletben kedvező a magyarságra nézve. Ezért került az 1941. évi népszámlálás számlálólapjára egyes szomszédos államok ugyancsak kettős (anyanyelvi és nemzetiségi) kérdés-rendszeréhez hasonló az anyanyelven kívül a nemzetiség kérdése is, módot adva arra, hogy mindenki szigorúan statisztikai számbavétel céljából anyanyelvén felül és anyanyelvére való tekintet nélkül is és minden befolyástól mentesen népi hovatartozásáról szintén vallomást tehessen. Éppen ezért fordítottak a népszámlálást előkészítő statisztikai hivatali kiküldött tisztviselők különös gondot arra – szintén Teleki Pál gróf miniszterelnök utasítása alapján – hogy a számlálást közvetlenül végrehajtó számlálóbiztosokat a fenti jelszó megértésével a kendőzetlen igazság kutatására intse, a lakosságot pedig felvilágosítsák arról, hogy bármilyen nemzetiségnek, vagy anyanyelvnek az adatszolgáltatók által történő teljesen szabad bejegyzése utóbb semmiféle politika vagy egyéb hátránnyal nem fog járni. A népszámlálási eredmény megfelelt a várakozásnak és

a német propaganda adataival szemben a korábbi magyar népszámlálások alapján kialakult magyar becsléseket igazolta."

II. A kitelepítéssel kapcsolatos névjegyzék elkészítését körülvevő viták, szakmai vélemények

A nagypolitikai kérdésekről e tárgykörben nem kívánunk szólni, hiszen számos nagyigényű, széles összefüggéseket feltáró cikk, tanulmány jelent meg e nehéz korszakkal kapcsolatban. Célunk, hogy főleg azokról az összefüggésekről szóljunk, melyek a magyar statisztikai szolgálat helyzetét befolyásolták e korszakban. Mindenek előtt jeleznünk kell e korszak alapvető problémáját, mely szerint a háborús események következtében alapvető dokumentumok semmisültek meg, a rendkívüli politikai helyzetben szükséges dokumentumok tűntek el, és a polgárok számára létkérdéssé vált, hogy életük egyes eseményeit igazolni tudják. Érthető, hogy a csak statisztikai célokat szolgáló összeírásokat is fel szerették volna használni egyéni problémáik megoldására, életük egyes eseményeinek valósághű dokumentálására. Ezért már a háború vége felé is fordultak egyének a Statisztikai Hivatalhoz, hogy igazolást kérjenek arról, hogy az 1941. évi népszámlálás alkalmával milyen adatokat vettek fel róluk, és itt nem csak az anyanyelvi, nemzetiségi kérdéskörrel volt szó – persze ez a későbbiek során alapvető témává vált –, hanem más, például az iparigazolvánnyal, szakképzettséggel kapcsolatban is kértek igazolást. A megkeresésnek ezt a formáját a Hivatal vezetői elfogadták, aggályosnak nem tartották, mivel véleményük szerint az 1929. évi XIX. statisztikai törvény módot adott e kérések teljesítésére. (Már ebben a korban is az volt a vélemény, hogy saját személyes adatával mindenki maga rendelkezik, így információt is kérhet a korábban felvett adatairól.) Természetesen az e kérések teljesítésével kapcsolatos növekvő munkateher ilyen célra történő lekötése a Hivatal más fontos feladataitól – pl. a béke-előkészítéssel kapcsolatos munkáktól – vonta el az oly nélkülözhetetlen munkaerőt.

Azonban az 1944. év végén és 1945 első felében a német kitelepítéssel kapcsolatos kül- és belpolitikai viszonyok borúsabbá váltak, ami a Statisztikai Hivatal helyzetét is alapvetően érintette. A jelen tanulmányban csak jelzésszerűen foglalkozunk e témakör nagypolitikai vonulatával. Mint ismeretes, a magyar politikai élet szereplőinek többsége a német kitelepítéssel kapcsolatban azon a véleményen volt, hogy nem szabad ezt a kérdést a kollektív bűnösség elve alapján megoldani.

Valamilyen formában az egyéni felelősség kérdését vetették fel, és például arra gondoltak, hogy főleg azokat a németeket kell kitelepíteni, akik komoly szerepet vállaltak a Volksbund-ban, SS katonák voltak stb. Nem véletlen, hogy a földosztást elrendelő jogszabályok még csak ebben a körben rendelik el a vagyonelekobzást és a földtől való megfosztást. A politikai életben már felbukkannak ennél radikálisabb nézetek, a politikai pártok sorra készítik el a kitelepítéssel kapcsolatos elképzeléseiket, a Nemzeti Parasztpárt programjában már felbukkan az 1941. évi népszámlálásra történő utalás, igaz még csak a német nemzetiségűek vonatkozásában. 1945. május 4-én felállítják a cinikus nevű Népgondozó Hivatalt, de ebben a rendeletben is még csak a „fasiszta németek” kitelepítéséről van szó. Az 1945. május 14-i pártközi értekezlet még mindig nem kívánta alkalmazni a kollektív bűnösség elvét és csak az egyéni felelősség kérdését vetette fel. A hazai németiség ügye 1945 nyarán drámai fordulatot vesz. Az 1945. július

17. és augusztus 2. között tartott Potsdami értekezlet résztvevői megállapodtak abban, hogy Lengyelországból, Csehszlovákiából és Magyarországról a németeknek Németországba történő áttelepítése érdekében intézkedéseket kell tenni. Nem taglalva a részleteket megállapíthatjuk, hogy a magyar kormány fokozatosan lépéskényszerbe került. A Németországi Szövetséges Ellenőrző Tanács november 20-i határozata kb. 400–500 000 ezer főben állapította meg a Magyarországról kitelepítendő németek számát, a Magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság november 28-i ülésén pedig már konkrét terveket fogalmazott meg a kérdéssel kapcsolatban. A Tildy-kormány bár tisztában volt azzal, hogy a magyarországi németiség áttelepítése napirendre kell hogy kerüljön, de váratlanul érte a kitelepítendőek minden képzeletet felülmúlóan magas számának a megállapítása. (Máig nem lehet tudni, hogy a nagyhatalmú SZEB hogyan állapította meg ezt a magas számot. Van egy olyan feltételezésünk, hogy esetleg a megnagyobbodott Magyarország 1941-ben megszámlált 532 868 német nemzetiségűt vették alapul, mivel még formailag nem dönt el az, hogy hol fognak húzódni Magyarország végleges határai.)

1945. november 20. és a végső rendelet 1945. december 29-i megfogalmazása között már sok idő nem volt, és a Tildy-kormány meglehetősen sietve, lényegében kapkodva dolgozta ki a részleteket. Miután nem kerülhette vagy már nem akarta megkerülni a kollektív bűnösség kérdését, sajnos az akkori vélemények szerint a legegyszerűbb megoldáshoz folyamodott, elővette az 1941. évi népszámlálás témáját és a kiadott rendelet egyik legfontosabb részeként megfogalmazta az 1941. évi népszámlálás anyanyelvi és nemzetiségi adatai felhasználásának szükségességét.

A Statisztikai Hivatalban folyamatosan kénytelenek voltak foglalkozni ezzel a kérdéssel, először az egyéni igazolások kiadása miatt, másodsor a béke-előkészítő munkálatokra kellett különböző statisztikákat összeállítani az 1941. évi népszámlálás anyanyelvi és nemzetiségi adataiból, harmadszor pedig – és ez volt a legsúlyosabb és legfájdalmasabb feladat – az 1945. december 29-i kormányrendelet végrehajtási utasítása szerint a Népgondozó Hivatal részére az 1941. évi népszámlálás adatai alapján névjegyzékeket kellett összeállítani azokról, akik német anyanyelvűnek és/vagy német, illetve magyar nemzetiségűnek vallották magukat. Mint említettük, ez utóbbi tökéletesen ellentmondott a nemzetiséggel kapcsolatos összeírási elveknek. (Meg kell jegyezni, hogy ilyen névjegyzéket már jóval korábban kellett készíteni, de még nem tudhatták, hogy az lesz a legfontosabb kitelepítési dokumentum.)

A Statisztikai Hivatal vezetői már attól a pillanattól fogva, hogy felmerült a gondolat az 1941. évi népszámlálás adatainak felhasználásáról, megfogalmazták kételyeiket. (Meg kell jegyezni, hogy más közigazgatási szervekben dolgozók is jelezték kétségeiket, így több neves szakember tiltakozott a készülő rendelet elvi, jogi, erkölcsi buktatói miatt, ezek közé a bátor férfiak közé tartozott *Bibó István*, a BM közigazgatási főosztályának vezetője, *Keszthelyi Nándor*, a BM nemzetközi osztályának vezetője és *Kertész István*, a Külügyminisztérium béke-előkészítő osztályának a vezetője.) Érzékeltetésül álljon itt egy *Bibó István* által írt szöveg, melyet 1945. május 14-én fogalmazott meg:

„Mindenképpen a legélesebb követelendőnek tartom a következőket:

1. Elejteni azt a gondolatot, hogy azért, mert valaki a népszámlálásnál magát német nemzetiségűnek vallotta, egymagában ok lehessen a telepítésre, vagy egyáltalán bármiféle jogkövetkezménnyel sújtassék. Tisztában kell azzal lennünk, hogy az egész akkori magyar rezsim nem csak hogy bátorította a svábságot arra, hogy szabadon vallja magát

olyan nemzetiségűnek, amilyennek akarja, hanem éppen a nemzethű svábság vezetőit egyenesen föl is szólította, hogy vallják magukat német nemzetiségűnek, mert hiszen csak ezáltal tarthatták meg jogcímüket ahhoz, hogy a német kisebbség vezetésével foglalkozzanak. De ezenfelül az akkori magyar kormányok a Volksbund részére teljesen szabad kezet engedtek mindenféle terrorizálásnak és ráhatásnak abban az irányban, hogy minél többen vallják magukat német nemzetiségűnek. Ugyanez áll a megmagyarosított nevek visszanevetesítésével is. A deportálás nem lehet olyan egyszerű közigazgatási nyilatkozatoknak a következménye, amelynek szabadon való megtétele a demokrácia alapvető vívmányai közé tartozik. A népszámlálásra vonatkozóan még külön utalnom kell arra, hogy a demokratikus szellemű népszámlálás az utolsó száz esztendőnek az egyik legkomolyabb kultúrvívmánya, és ha Magyarországon egyszer lehetséges az, hogy népszámlálási vallomására kényszerű deportálás legyen a jogkövetkezmény, akkor itt 100 esztendeig senki nem fogja bevallani nem csak a nemzetiségét, de az adójától kezdve a pártállásáig, semmit.

Dr. Thirring Lajos 1981-ben az 1941. évi népszámlálás történetét leíró kiadványában röviden a következőképpen foglalta össze az e korszakkal kapcsolatos történeteket:

„Dr. Thirring Lajos: Az 1941. évi népszámlálás. A népszámlálás története és jellemzése:

„Egészen különleges, kényes és nehéz feladatot jelentett s az e célból erősen megnövelt létszámú népszámlálási személyzetre igen nagy munkaterhet rótt annak a feladatnak a megoldása, mely a németek egy részének áttelepítésével kapcsolatban háramlott a Központi Statisztikai Hivatalra. Az idevágó kormányrendelet ugyanis az 1941. évi népszámlálás adatvallomásait tette az áttelepítések elbírálásának egyik legfőbb és mindenestre legáltalánosabb alapjává.

Hasonló jellegű munkafeladatok már közvetlenül a háborús cselekmények befejezése után felmerültek, de inkább csak alkalmi jelleggel. 1945 második felében ugyan a Hivatal új elnökének utasítására és miniszterelnökségi döntés értelmében folyamatosan és átfogóbban készültek tájékoztató jegyzékek a német nemzetiségű és anyanyelvű lakosokról, de szó sem volt arról, hogy azok ilyen hatósági intézkedések alapját alkossák. Az új rendelkezés ilyen körülmények között váratlanul érte a népszámlálási részleget: szakértői előzetesen semmilyen ezzel közvetlenül kapcsolatos tárgyalásban nem vettek részt és aggályaikat (az adatszolgáltatás titkosságának áttörése tekintetében stb.) is csupán utólag adhatták elő. A Hivatal 1945 decemberében hirtelen elhunyt elnöke azonban nyilvánvalóan nem térhetett ki az elől, hogy az 1941-es számlálólapok alapján összeállított községenkénti és városonkénti jegyzékek, többé-kevésbé objektív alapot nyújtva az az áttelepítési intézkedésekre, felhasználtassanak erre a célra. Egyébiránt ugyancsak az akkori hivatalvezető intézkedett még 1945 derekán arról is, hogy a népszámlálási részleg mindazok számára, akik e célból a Hivatalhoz fordultak, írásban igazolja 1941. évi anyanyelvi ill./és nemzetiségi adatvallomásukat. A kétféle munka: a jegyzékek erőltetett ütemben történt összeállítása és a nagyon sok esetben kért igazolássok kiállítása rendkívül súlyos megterhelést jelentett a Hivatal számára és több mint fél éven át száznál, majd huzamosabb ideig ötvennél több alkalmazott teljes munkaidejét igénybe vette.

Ezt és a többi rendkívüli munkát figyelembe véve nem meglepő, hogy a tulajdonképeni népszámlálási feladatok megoldása teljesen a háttérbe szorult. Holott már 1945 tavaszától fogva meg voltak a terveink a félbemaradt munkálatoknak legalább is a felszámolásához.”

Dr. Thirring Lajos hagyatékában részletesebben kidolgozott dokumentumokat is találunk. Például 1945. július 25-én írt egy összefoglaló jelentést az „Anyanyelvi és nemzetiségi egyéni adatok kiszolgáltatása” tárgyában. Ebben leírja, hogy miért aggalys az egyedi adatok hatóságok részére történő kiadása, felpanaszolja, hogy már 1945. április 18-án a politikai rendőrség adatokat kért egyes Pest megyei községek népszámlálási anyagából, részletesen leírja, hogy ez az akció csak egyes személyek magánálláspontját tükrözte és Bibó István segítségével hogyan sikerült végül az ezen felüli adatkiadást leállítani, egyben javaslatokat tett a jövőre vonatkozóan.

„Anyanyelvi és nemzetiségi adatok kiszolgáltatása.

Javaslat.

„Egyéni adatoknak az adatszolgáltató saját személyére való kiszolgáltatását a törvény nem tiltja. Ez a kiszolgáltatás tehát a jövőben is történjék meg, ha nem okoz aránytalan nehézséget és munkatöbbletet. A kiszolgáltatás a 232/1945. sz. elnöki engedély által meghatározott keretben (házastárs, fel-, lemenők, testvérek részére, illetőleg ezekről) történjék meg, azzal, hogy a tett tapasztalatok alapján a megfelelő adatok vő, meny részére, illetőleg a vőről és menyről is kiszolgáltathatók; hasonlóképpen kiszolgáltathatók legyenek az adatok meghatalmazással rendelkező ügyvédnek. Az adatok kiszolgáltatásánál a személyazonosság megfelelő igazolása is szükséges.

Hatóságok kéréseinek az ügyét éppen a belügyminisztériumi állásfoglalás értelmében, továbbá a munkamennyiségre való tekintettel, valamint azért is, mert az ilyen tömeges egyéni adat-kiszolgáltatás veszélyezteti a jövő adatgyűjtések tisztaságát és őszinteségét, érdemes lenne írásban a részletek feltárásával újból a Miniszterelnök úr elé terjeszteni. Abban az esetben, ha az adatok kiszolgáltatását a Miniszterelnök úr továbbra is engedélyezné, tisztázni kellene a hatóság fogalmát, vagyis azt, hogy pl. igazolóbizottság, Nemzeti Bizottság, Földigénylő Bizottság hatóság-e.

Bp. I/45. VIII. 25.”

Még konkrétabb összefoglalást ad 1945. szeptember 17-i dátummal, egyben jelzi azt a bizonytalanságot, mely e kérdésben ebben az időszakban megfogalmazódott.

„Anyanyelvi és nemzetiségi egyéni adatok kiszolgáltatása.

Tekintettel arra, hogy a Hivatal álláspontja kezdettől fogva és Miniszterelnök úr első állásfoglalása is az volt, hogy a törvényes rendelkezések szigorúan betartassanak, a Hivatal kiküldöttje felkereste Bibó István minisztertanácsost a belügyminiszteri átírat aláíróját, hogy a Központi Statisztikai Hivatal bővebb tájékoztatást kapjon a belügyminiszteri álláspont megváltoztatásáról.

Bibó István közölte, hogy az engedélyezés nyilván egyedül az időközben már el is távozott Zöld államtitkár személyes befolyására történt, aki nem vette figyelembe, hogy a kiszolgáltatás az országos statisztikai érdekek igen súlyos sérelmével járhat és a jövőben a bevallások őszinteségét és valódiságát nagymértékben veszélyezteti nem csak anyanyelvi és nemzetiségi téren, hanem más adatfelvételeknél is. Éppen ezért az a kéré-

se, hogy a Központi Statisztikai Hivatal Miniszterelnök urat a változott belügyminiszteri álláspontnak megfelelően eredeti elzárkózására vegye rá, annál is inkább mert a svábok kitelepítése is nem népszámlálási, hanem más alapokon fog megtörténni. Az ellen természetesen nem merült fel kifogás, hogy az összeírt egyének házastársának, fel- és lemenőinek, testvérének, apósának, vejének, menyének, illetőleg ezekről is és végül meghatalmazott ügyvédjének az adatvallomásokról igazolvány kiadható legyen.

Az előadottakra figyelemmel tisztelettel javasolom, hogy Miniszterelnök úr ennek a kérdésnek végleges tisztázására az illetékes miniszterelnökségi államtitkár irányításával értekezlet összehívását rendelje el. Tiszteletteljes véleményem szerint az értekezletre a belügyminisztérium részéről Bibó és Szebeny o. főnök urak, továbbá az Igazságügy Minisztérium törvényelőkészítő bizottságának képviselője, a Központi Statisztikai Hivatal kiküldöttjei, végül a korábbi tárgyalásokat vezető Dobrovits Sándor miniszteri o. főnök volna meghívandó.

1945. október 24-én végül megtartották a javasolt szakértői értekezletet, amelyen a Belügy-, Igazságügy Minisztérium, a Miniszterelnökség és a Központi Statisztikai Hivatal munkatársai vettek részt. Lényegében a következő megállapodásra jutottak:

„Nemzetiségpolitika Magyarországon – 1945

(dr. Tóth Ágnes)

„A törvény rendelkezéseitől eltérően a német nemzetiségűek névjegyzéke kiadható, de csak olyan hatóságoknak, melyeknél nem forog fenn a visszaélés, rosszhiszemű vagy téves felhasználás (egyéni érdekek, egyoldalú pártszempontok stb.) érvényesítése, vagy éppen a Hivatalra történő hivatkozással a publikálás veszélye.”

Ezért úgy döntöttek, hogy a névjegyzékeket a helyi hatóságoknak nem lehet kiadni. A Belügyminisztériumnak azonban jogában állt a névjegyzékek kiadását engedélyezni. Dr. Elekes Dezső ismételten jelezte, hogy ezeknek a jegyzékeknek okmányyszerű kezelése több szempontból is elfogadhatatlan. Majd észrevételeit a következőképpen zárja:

„Nemzetiségpolitika Magyarországon – 1945

(dr. Tóth Ágnes)

„A hivatalos statisztikai szolgálatot érintő célkitűzésekkel és alapelvekkel alig áthidalható ellentmondást jelent, hogy egyes esetekben nem nemzetellenes, hanem nemzethű német anyanyelvű állampolgárok jóhiszemű, és az akkori kormány által kívánt őszinte adatvallomását most a kormányzat azok ellen fordítja vissza, akiket a népszámlálás idején a jövőbeni bántatlanság felől a Központi Statisztikai Hivatal miniszterelnöki utasítása, de a statisztikai adatgyűjtések lényegének megfelelően is, minden erővel biztosítani igyekezett.”

Dr. Thirring Lajos az ún. kitelepítési rendelet meghozatala után 1946. január 15-én a következőképpen foglalja össze a Hivatal álláspontját:

„Tájékoztató feljegyzések a hivatalos statisztikai szolgálat rendelkezésére álló népszámlálási adatok és a magyarországi németek kitelepítése ügyében.

1/ A népszámlálási számlálólapok statisztikai számbavétel céljait szolgálták, tehát nem tekinthetők okmányyszerű egyéni adatfeljegyzéseknek;

2/ az egyéni adatoknak rendeltetés ellenes, nem számszerű felhasználása az 1929: XIX. t. c. rendelkezéseibe ütközik és

3/ hosszú időre súlyosan veszélyeztetheti a jövőbeli statisztikai felvételek eredményeinek valószerűségét is.

4/ A számlálólap-anyag keveredése és hiányai miatt az eseteknek egy talán nem nagy, de számszerűleg meg sem becsülhető arányában amúgy sem használhatók okmányyszerű bizonyító eszközként.

5/ A hivatalos statisztikai szolgálatot érintő célkitűzésekkel és alapelvekkel alig áthidalható ellentmondást jelent, hogy egyes esetekben nem nemzetellenes, hanem nemzethű német anyanyelvű állampolgárok jóhiszemű és az akkori kormányzat által kívánt össze adatvallomását most a kormányzat azok ellen fordítja vissza, akiket a népszámlálás idején a jövőbeni bántatlanság felől a Központi Statisztikai Hivatal miniszterelnöki utasításra, de a statisztikai adatgyűjtések lényegének megfelelően is, minden erővel biztosítani igyekezett.

Budapest, 1946. évi január hó 15-én."

Mint látjuk az 1941. évi népszámlálás előkészítésének és végrehajtásának két kulcszereplője dr. Elekes Dezső és dr. Thirring Lajos hiába fogalmazta meg aggályait, a különböző szakmai bírálatokat, véleményeket mind a kormány, mind az egyes minisztériumok figyelmen kívül hagyták, és a Statisztikai Hivatal rákényszerült a későbbi tevékenységét oly hátrányosan befolyásoló feladat végrehajtására.

III. A névjegyzék összeállításának konkrét megvalósítása, az egyéni igazolások kiadása

A dr. Thirring Lajos által hátrahagyott hagyaték legfontosabb része azok a dokumentumok, melyek a Statisztikai Hivatal néhány munkatársa ellen indított, 1946 februárjában kezdődött rendőrségi és bírósági eljárás kapcsán születtek. (Melynek nagy sajtóvisszhangja volt.)

A rendőrségi és bírósági eljárás miatt dr. Thirring Lajos és dr. Elekes Dezső számos feljegyzést, memorandumot készített arról, hogy a Statisztikai Hivatal nehéz helyzetét feltárja, melybe azért került, mert az eredetileg csak népszámlálási célra felvett kérdőívekről hirtelen közigazgatási jelleggel bíró okmányokat kellett kiállítani. Több feljegyzésben dr. Thirring Lajos megpróbálta összefoglalni a párhuzamosan folyó tevékenységeknek – névjegyzék készítésének és egyéni igazolások kiadásának – a menetét.

„A hazai németység kitelepítésével kapcsolatos munkálatok sorrendje

A svábstatisztikai csoport ügykörszerűen a társadalom-statisztikai ügykörhöz (vezetője: Dr. Thirring Lajos) tartozik; a svábstatisztikai munkálatok irányítója: Dr. Berti Béla miniszteri fogalmazó.

„I.

Névjegyzékek összeállítása és a Népgondozó Hivatal részére való megküldése.

A német névjegyzékek összeállítása a hazai németység kitelepítésével kapcsolatos statisztikai munkálatok legfontosabb része; közvetlen vezetője: Vereskuti István stat. ellenőr. A munkacsoport ez idő szerint 60-70 főből áll s a csoport egyes részei az új épület I. 10. és II. 7. és a régi épület II. 15. sz. alatt vannak elhelyezve. Az alcsoportok

vezetői: Kubát Mária és Martisovics Auguszt, akik Vereskuti stat. ellenőr közvetlen irányítása mellett végzik munkájukat. A csoport feladata a német anyanyelvűek és nemzetiségűek számlálólapjainak a népszámlálási lapanyagból való kipörgetése, névjegyzékbe foglalása és a Népgondozó Hivatal részére egy példányban való megküldése. (Másodpéldány nem készül.) Az 1941. évi népszámlálási adatokkal szemben mutatkozó esetleges nagyobb eltérések esetén, a csoport az anyagot újból átvizsgálja. A Hivatal az elkészült jegyzéket – még akkor is, ha az újbóli átlapozás sem vezet eredményre – tehát hiányosan is, (e körülmény feltüntetésével) megküldi a Népgondozó Hivatalnak. Az ostrom alatt /esetleg a folyamatban lévő munkálatok során összekeveredett anyagból – más községből – későbbi időpontban előkerülő egyes számlálólapokról a Hivatal pótnévjegyzékeket készít és a pótnévjegyzékeket a Népgondozó Hivatalnak haladéktalanul megküldi.

A csoport vezetője a kitelepítések időrendjének megfelelő sorrendben végezteti a szükséges munkákat, melyeknek vázlat-szerű sorrendje a következő: átvételi elismervény ellenében átveszi az érintett községek számlálólap-anyagát a raktár vezetőjétől, aki a kiadott községekről raktári nyilvántartást vezet. (Jegyzékbe foglalás után az anyag két részletben kerül vissza a raktárba; a magyar anyag visszahelyeztetik eredeti helyére, a német anyag külön – vasajtóval, láncsal elzárható raktárhelyiségben tárol.) A kézben lévő anyag a jegyzék elkészítéséig lezárható munkaszobákban marad. Az elkészült névjegyzékek a számlálólapokkal összeolvasatnak (behasonlíttatnak) és az összeolvasó tisztviselők a jegyzéket aláírják. A kész jegyzékeket a csoportvezető elismervény ellenében a munkálatok irányítójához juttatja, aki azokat az esetleges javítások és eltérések ellenőrzése ill. ellenőrzötése után ugyancsak átvételi elismervény (ellenelismervény) mellett a Népgondozó Hivatalnak megküldi. Az elkészült jegyzékek elküldésükig pánccsokrényben őrzötteknek. A jegyzékek elküldéséről a Hivatal esetenként jelentést tesz a belügyminiszternek.

II.

Egyéni igazolások kiadása és a számlálólapok kikeresése.

Egyéni igazolások kiadására irányuló kérelmeket a Hivatal csak abban az esetben fogad el, ha ilyenek szükségességét az érdekelt fél hatóságilag igazolni tudja. Egyéni adatot a Hivatal hatóságoknak általában nem ad ki, kivéve az áttelepítéssel foglalkozó hivatalos szerveket, (Népgondozó Hivatal, miniszteri biztos, mentesítő bizottság) valamint az államrendőrség politikai osztályának helyileg illeték csoportjait.

Az egyéni igazolások kiadását végző csoport (10 fő) vezetője egy személyben a munkálatok irányítója. Dr. Berti Béla miniszteri fogalmazó; a számlálólapok kiszedését végző munkacsoport (20 fő) vezetője Dr. Bessenyei István stat. felügyelő. Az előbbi csoport a régi épület 1. em. 2. és 3. sz. sorában, az utóbbi ez idő szerint az új épület 1. em. 1-től jobbra fekvő szobában és az 1. em. 5. számtól balra eső munkaszobában van elhelyezve. Az anyanyelvi és nemzetiségi igazolást kérő fél vagy meghatalmazottja a kérőlap (keresőlap) adatainak pontos kitöltése után a kérőlapot a folyosón szolgálatot teljesítő tisztviselőnek adja át. Kezbelbeli tisztviselő kérőlapot más nevében nem adhat be. Kívételt képeznek e tekintetben a Hivatal elnöke, (alelnöke) a népszámlálási osztály vezetője, a svábmunkálatok közvetlen irányítója és a szakszervezeti bizottság elnöke, akik telefon útján előterjesztett indokok, megkeresések esetében is rendelkezésre állhatnak.

A kéréslapok átvételével megbízott tisztviselő az összegyűjtött kéréslapokat jegyzékbe foglalja. (Jegyzék az 1946. évi hó napján beadott kérelmekről.) A jegyzék a következő adatokat tartalmazza: sorszám, név, jelenlegi lakhely, jegyzet. A postán beérkezett anyag az említett jegyzék egyidejű elkészítés mellett (Ritzky Katalin dr.) ugyancsak az átvétellel megbízott tisztviselőhöz kerül. A jegyzet rovatban kell feltüntetni, ha a kérelem nem kitelepítési, hanem más (névmagyarosítás, internálás, alól való kivétel stb.) célt szolgál. Ez a körülmény a keresőlapra is rávezetendő.

A beadott kéréslapok keltezéssel és sorszámmal, valamint az átvevő tisztviselő (tisztviselők) aláírásával láttatnak el.

Az ilyen módon beadott, illetőleg átvett kéréslapokat egy másik tisztviselő a megfelelő községi borítékokba helyezi. A községi borítékok betűrendes sorrendben fekszenek. Külön borítékba kerülnek az egyéb (névmagyarosítási stb.) kérelmekre irányuló keresőlapok. Ezután a munkálatok irányítója vagy helyettese a sürgősségi (kitelepítési) sorrend szeme előtt tartásával a kézjeggyel ellátott keresőlapokat átküldi a számlálólapok kiszedését végző csoport vezetőjének, aki a raktár vezetőjével, vagy az oda beosztott tisztviselővel egyetértésben intézkedik az anyag felszállításáról és annak a kereső csoport tagjai között való szétosztásáról. A kiszedett számlálólapokat, amikor már nagyobb mennyiség áll rendelkezésre a csoportvezető oly módon foglalja jegyzékbe, hogy lehetőleg az azonos községbeli lapok sorrendben egymásután következzenek. (Jegyzék az 1946. évi hó -án átadott számlálólapokról.) A jegyzék a következő adatokat tartalmazza: sorszám, név, község megnevezése, visszavétel napja, jegyzet. A számlálólapok a keresőlapokkal együtt küldetnek át a régi épület I. em. 3. sz. alá. Megjegyzendő, hogy az egyes számlálólapok kikeresése az anyagszállítás elkerülésére (munkaerőhiány!) való tekintettel, a raktárhelyiségben történik. A kiszedő csoport tisztviselői által kikeresett lapokat a csoport vezetője jegyzékbe foglaltatja, e jegyzékeket kézjeggyel ellátja, majd a kiszedett számlálólapokkal együtt, a munkálatok irányítójához átküldi.

Ezután készül az ügyirat oly módon, hogy a beosztott gépíróknak azokat azonnal elkészítik s így azok az ügyiratok összeolvasása után, mindjárt aláírásra, majd a nyilván tartási és iktatási teendőik ellátása után az aláírással megbízott tisztviselőkhöz kerül. Az iktatószámmal ellátott igazolványok – a körözüvénynek megfelelően – ezután iratnak alá. Az aláírók csakis olyan igazolványt írhatnak alá, melyek keresőlapjának első bal sarkában a munkálatok vezetőjének (helyettesének) kézjegye látható.

A kész igazolványok általában postán, ajánlott levélben küldetnek meg. Indokolt esetben, kellő igazolás és az átvétel elismerése mellett az érdekelt fél (megbízottja) is átvehet igazolványt a kiadással megbízott tisztviselőtől. Kezelési tisztviselő – saját ill. családtagjainak igazolványán kívül – még mint meghatalmazott sem vehet át igazolványt. Az előadói ívek adatai jegyzékbe foglaltatnak, majd sorszám szerint a csoport irattárába kerülnek.

Az alábbiakban bemutatjuk, hogy milyen volt a Népgondozó Hivatalnak küldött névjegyzék és egyéni igazoló lap:

.....vármegye.....község
város

Folyószám	AZ ÖSSZEÍROTT EGYÉN							
	családi és utóneve (férjes vagy özvegy nőknél a férj neve is)	szülőanyja leány- kori neve	születési		lakhelye		bev. sz. német	
			helye	éve	utca	hsz.	anyanyelvű	nemzetis

„Magyar Központi
Statisztikai Hivatal
Igazolólap

Írásbeli kérelmére hivatalosan igazolom, hogy az 1941. évi népszámlálás alkalmával kitöltött számlálólapján az alábbi adatokat jegyezte be:

anya neve:

anyanyelve:

nemzetisége:

Budapest, 194.... évihó-n.

Az elnök megbízásából:

miniszteri osztálytanácsos.”

Dr. Thirring Lajos feljegyzéseiből kiderül, hogy milyen bonyolult, jelentős munkaterhet jelentő feladatról volt szó. Jól dokumentáltan kellett megszervezni a munkákat tekintettel arra, hogy egyes személyek életét alapvetően befolyásoló adatokról kellett igazolást adni. Az egyéni kérelmek megítélése ismételten ütközést jelentett a Statisztikai Hivatal vezetőinek, illetve más közigazgatási szerveknek, különösen a politikai rendőrségnek az álláspontja között. A vita lényege az volt, hogy a Hivatal csak azokat az adatokat adja meg, melyeket az ügyfél kér, vagy azokat is, melyekre az ügyfél kérelme nem terjed ki. Itt megint az ún. kitelepítési rendeletnek az a különösen visszataszító rendelkezése kerül előtérbe, mely szerint a német anyanyelvű, de magyar nemzetiiségű személyek is a rendelet hatálya alá kerültek. Több esetben az ügyfél csak annak igazolását kérte, hogy milyen nemzetiségűnek vallotta magát és nem kért igazolást az anyanyelvéről, mely lehetett német anyanyelv is. (A munka jelentőségét jól mutatja, hogy a Hivatal vezetői állandó rendőr őrszem kirendelését kérték a Hivatal épülete elé, mivel rendszeresen hatalmas tömeg gyűlt össze azért, hogy igazolási kérelmét beadhasssa.)

Dr. Thirring Lajos és dr. Elekes Dezső a miniszterelnökhöz írt közös felterjesztésükben jelezték álláspontjukat az egyéni igazolások kiadása tekintetében.

„Miniszterelnök Úr!

Tisztelettel jelentem Miniszterelnök Úrnak a következőket:

„A Hivatal kiadott egyes feleknek olyan igazolásokat is, amelyek csak arról adtak számot, hogy az illető milyen nemzetiségűnek vallotta magát. A politikai rendőrség álláspontja szerint ez kimeríti a német mentés kritériumait, mert – az anyanyelvi adat hiányában – alkalmas a kitelepítés ügyében a helyszínen döntést hozni hivatott és kellően nem tájékozott helyi hatóságok megtévesztésére. Ilyen igazolványok vannak a politikai rendőrség birtokában Szathmári Gábor dr. és Szabó Bertalan dr. miniszteri segédtitkárok aláírásával.

A tényállás megállapítása céljából tisztelettel megemlítem, hogy a Hivatal az egyéni adatok kiadása tekintetében az 1929. XIX. t. c. rendelkezései alapján jár el és olyan adatról ad igazolást, amelyre nézve az érdekelt fél kérését előterjeszti. Az anyanyelvi vagy nemzetiségi kérdésekről nem csak kitelepítési ügyben kértek igazolást, hanem más célra is, így pl. névmagyarosítás, iparendély, házasságkötés, hadifogolyügy, földhözjuttatás stb. céljaira.

A kitelepítés céljára a Hivatal a 12.330/1945.M.E.sz. rendelet 1.§.-a valamint a 70.010/1946.B.M. sz. rendelet 3.§./2/ bekezdésében foglalt rendelkezéseknek megfelelően községenként kimutatásokat (névjegyzékeket) állít össze és ad át a Népgondozó Hivatalnak. Kitelepítés elbírálásánál ezek a kimutatások a döntőek, a Belügyminisztérium és a Népgondozó Hivatal több ízben hangoztatott és a rendeletnek megfelelő álláspontja szerint is, és alig hihető, hogy a helyszínén eljáró hatóságok erről ne lennének tájékozva.

A hazai németiség kérdésének megoldásával kapcsolatban a Központi Statisztikai Hivatal olyan helyzet elé került, amely megdöntötte a statisztikai szolgálat törvényes alapjait és olyan feladatok megoldására kellett vállalkoznia, amelyek merőben különböztek eddigi tudományos munkarendjétől. Ezeket a feladatokat a Hivatalnak magasabb érdekek szolgálatában el kellett látnia, jól lehet sem személyzet, sem anyagi felszerelés dolgában nem állottak megfelelő eszközök rendelkezésére. Így súlyosan megrongált és jelentős részben használhatatlan épületeinkben gondolni sem lehetett arra, hogy az egyszerre okirati jellegűvé nyilvánított hatalmas tömegű népszámlálási anyag megfelelően tároltassék és kezeltessék. Erre a Hivatal számos esetben emlékiratban is felhívta a Miniszterelnökség és a Belügyminisztérium figyelmét. A Hivatal sűrű egymás utánban kiadott szigorú rendelkezésekkel, őrszolgálat szervezésével, jobb elhelyezés biztosításával stb. saját hatáskörében mindent elkövetett a biztonság fokozása és a visszaélések megakadályozása érdekében.

Budapest, 1946. évi március hó 4.-én.

Thirring Lajos dr. s. k.

miniszteri osztálytanácsos,

a népszámlálási osztály vezetője

Elekes Dezső dr. s. k.

miniszteri tanácsos,

alelnök.”

Ebben az iratban a Statisztikai Hivatal vezetői arra utaltak, hogy a Népgondozó Hivatalnak küldött jegyzék a hivatalos irat, tekintettel arra, hogy ezt a névjegyzéket a Népgondozó Hivatal még más rendelkezésre álló adattal (pl. hogy Volksbund tag volt-e az illető) is kiegészítette. Az egész kérdés a későbbiek során, mikor végre mentesítették a kitelepítések alól azokat, akik német anyanyelvűnek, de magyar nemzetiségűnek vallották magukat, lényegében okafogyottá vált.

Tekintettel arra, hogy a Statisztikai Hivatal ilyen kényes kérdések kezelésére kényszerült, egyre szigorúbb hivatali rendtartást vezetett be. Dr. Elekes Dezső akkori elnök ún. „Körözvények” egész sorát adta ki például a biztonsági szolgálat szervezéséről, a rendkívüli munkák által megkövetelt belszolgálati rendszabályokról, a statisztikai űrlapok megsemmisítéséről. Az államrendőrség politikai osztályának felszólítására a Hivatalban és a dolgozók lakásán az 1941. évi népszámlálás még fellelhető üres kérdőíveinek begyűjtését is elrendelték.

Valószínűleg a Statisztikai Hivatal vezetői is megkönnyebbülhettek, mikor jelentették, hogy a névjegyzék összeállítását lényegében befejezték. (Erről 1946. július 18-án levélben értesítették a belügyminisztert és a miniszterelnököket.) Tisztességes viselkedésükre mi sem jellemzőbb, hogy az egész apparátus munkaterhét jelentősen csökkentő feladat végeztével nem hagyták, hogy a másik nagy feladat – az egyéni igazolások kiadása – végrehajtása további jogsérelmet szenvedjen. Inkább vállalták azt, hogy az apparátus leterheltségét továbbra is magas fokon tartásák, mintsem hogy a polgárok számára oly fontos egyéni igazolások kiadása ne a statisztikai törvény szellemében történjen.

„Bizalmas! Sürgős!

Másolat a 4. 615/1946. sz. /II/1.0./ ügyiratról.
Irandó miniszterelnöki előadóívre!

P.d.

A Központi Statisztikai Hivatalnak Bojta államtitkár úrhoz tett jelentése szerint a magyarországi németek áttelepítésének végrehajtásához szükséges községek szerinti névjegyzékek összeállítása annyira előrehaladt, hogy a munka néhány napon belül befejeződik, ami időközben meg is történt. Így nincsen már technikai akadálya annak, hogy az anyanyelvi, illetőleg nemzetiségi adatokról egyéni igazolások az eddigieknél szélesebb körben kerüljenek kiadásra.

A jelenleg érvényben lévő rendelkezések szerint – amelyek elvileg csak a községek szerinti névjegyzékek elkészülésének idejére szóltak – az 1941. évi népszámlálás alkalmával tett anyanyelvi és nemzetiségi bejegyzésről az érdekeltek csak abban az esetben kaphattak igazolást, ha ennek igazolására őket valamelyik hatóság vagy hivatal felszólította. A tekintetbe jövő hatóságok köre meglehetősen szűk volt. (Áttelepítési miniszteri biztos, Népgondozó Hivatal, mentesítő bizottságok; nem áttelepítési ügyben az illetékes hatóság.)

Az igazolások kiadásánál elrendelt korlátozások – amelyek technikai okok miatt történtek – nehezen egyeztethetők össze a demokratikus szellemmel, mert az érdekeltekben azt a gondolatot ébreszthették, hogy elűtik őket a jogérvényesítés lehetőségétől. A leghelyesebb eljárás az összes korlátozások megszüntetése volna, de féltő, hogy ebben az esetben a Hivatal olyan nagy tömegű kérelemmel árasztaná el, amelyeknek nem tudna megfelelni.

Áthidalható megoldásnak kínálkozik az az eljárás, amely mindenkinek kiad igazolást, ha arra valóban szüksége van. Így a munkateher – a pusztán csak saját magukat megnyugtadni szándékozók elutasításával – lecsökkenthető, és emellett senki sem gondolhat arra, hogy valóban jogsérelem éri.

Az eddigi megszorítás enyhítendő volna tehát oly módon, hogy a Hivatal azokon felül, akiket anyanyelvük vagy nemzetiségük igazolására valamilyen hatóság vagy hivatal felszólított, azoknak is kiad egyéni igazolványt, akik igazolják, hogy a kitelepítendő

névjegyzékén szerepelnek. Igazolvány volna kiadható ezen kívül olyan esetben is, ha az érdekelt személy hitelt érdemlően igazolja, vagy valószínűsíti, hogy feltételezett német-sége miatt valamilyen más joghátrány bekövetkezése fenyegeti.

Budapest, 1946. évi július hó 2-án.

Barsy s.k.

I. VI. 2.

Thirring s.k.

K

Elekes s.k.

VII. 3."

A Statisztikai Hivatal 1945–1947. évi iktatókönyveiből látható, hogy ez a feladat milyen jelentős munkaterhet rótt a Hivatal apparátusára, különösen annak népszámlálási részlegére. (Például az 1945. évi iktatókönyv bejegyzésének fele az egyéni kérelmekkel foglalkozott.) Könnyen belátható és ezt *dr. Thirring Lajos* is többször jelezte, hogy egy-egy egyéni kérelem miatt számlálólapok tömegét kellett megmozgatni a rendkívül mostoha munkakörülmények között dolgozó munkatársaknak. A fellelt dokumentumokból jól látszik, hogy míg a Hivatal vezetői a névjegyzék összeállításának és a Népgondozó Hivatalnak történő megküldésének feladatát jogellenesnek tartották és e feladatot meglehetősen kelletlenül hajtották végre, addig az egyéni igazolások kiadását – átértelmezve a feladat jelentőségét – erőteljesen szorgalmazták és munkatársaikat magas színvonalú munkára ösztönözték.

A Statisztikai Hivatal ilyen jellegű feladatában az 1947. év sem hozott változást, továbbra is jelentős számú egyéni igazolásokat kellett az érintetteknek kiadni.

A téma még a Nemzetgyűlésben is szerepelt, a KSH szerepét tömören fogalmazta meg *Nagy Ferenc* miniszterelnök az 1946/47. évi hivatalos statisztikai munkatervről szóló jelentésében, amit 1947. április 22-én – néhány nappal az emigrálása előtt – terjesztett be.

„A most előterjesztett hivatalos statisztikai munkatervben felsorolt adatgyűjtéseken felül a 12330/1945. ME számú kormány-, valamint a 70010/1946. BM. számú belügy-miniszeri rendelet értelmében egészen kivételes és sok tekintetben rendeltetésével ellentétes feladat megoldása hárult a Központi Statisztikai Hivatalra. E rendeletek értelmében azokról az egyénekről, akik a jelenlegi (Trianoni) ország-területen belül az 1941. évi népszámlálás alkalmával magukat „német anyanyelvűeknek” vagy „német nemzetiségűeknek” vallották, a Központi Statisztikai Hivatal községenként kimutatásokat (névjegyzékeket) készített. E névjegyzékek elkészítésével egyidejűleg történt, illetőleg jelenleg is folyamatban van az érdekelt fél kérelmére az 1941. évi népszámlálás alkalmával bevallott anyanyelvi, illetőleg nemzetiségi hovatartozásáról egyéni igazolványok kiadása is. Ilyen igazolványok egyébként nemcsak a németek áttelepítésével kapcsolatban, hanem egyéb okokból (névmagyarosítás stb.) és már korábbi időpontokban is kiadottak.

Ez a rendkívüli feladat közel egy éven át a Központi Statisztikai Hivatal személyzetének jelentős részét (kb. egyötödét) igénybe vette s az 1946. év folyamán nagymértékben akadályozta a Hivatalt, hogy kizárólag az 1929. XIX. tc.-ben megszabott feladataival foglalkozzék.”

1948-ban már valóban az utómunkálatokon volt a hangsúly, a népszámlálási anyag kiselejtezése is szóba került.

Végül az egész statisztikai apparátus számára megkönnyebbülést jelentett, hogy az egyéni igazolások kiadásával kapcsolatos kérések is – legalábbis a hatóságok részéről – befejezettnek nyilvánítottak. A Hivatalt erről hivatalosan is értesítették.

„BELÜGYMINISZTERIUM

I/4. Népgondozó Osztály

Budapest, V. Sas utca 12.

Telefon: 120-422

1045/1948. I/4. biz. szám.
kiadása.

Tárgy: Anyanyelvi és nemzetiségi igazolványok

Magyar Központi Statisztikai Hivatalnak,
B u d a p e s t

Értesítem, hogy a magyarországi német lakosságnak a 12.200/1947. Korm.sz. rendelet alapján való elbírálása – Budapest kivételével – az ország egész területén befejezést nyert. A vonatkozó névjegyzékek a községekben már mindenütt kifüggesztettek, így az érdekelteknek módjukban állott, amennyiben a besorolásukat sérelmesnek tartották, felszólalni és ehhez az anyanyelvi és nemzetiségi igazolást kikérni. Miután a Népgondozó Osztály vidéki kitelepítési ügyekkel 1949. január 1-től kezdődően nem foglalkozik, statisztikai igazolások kiadására az osztály részéről további szükség nincs. Budapest elbírálása előreláthatólag 1949. január hó 31-ig befejezést nyer, mindenesetre erről annak idején a t. Hivatalt értesítem.

Budapest, 1948. december 30.

A miniszter rendeletéből:

/Dr. Vicenty Ödön s.k./
miniszteri titkár”

Bélyegző: Belügyminisztérium

Az áttelepítési akció befejeződésére az 1949 októberében kiadott 4274/1949 (213) M. T. sz. rendelet utalt, majd végül 1950 márciusában a 84/1950/III.25./ M.T. szám alatt kiadott rendelet intézkedett „a német lakosság áttelepítésével kapcsolatban kibocsátott korlátozó rendelkezések alkalmazásának megszüntetése tárgyában”.

Összefoglalás

A kitelepítési akció mérlege abban összegezhető, hogy a magyarországi német lakosságnak mintegy fele kényszerült az ország elhagyására, ami egyúttal ingatlan vagyónának teljes és ingóságai jelentős részének elvesztésével járt. A magyar gazdaság szempontjából szintén hátrányt jelentett, hogy – főleg az akció első szakaszában – nagy számban telepítettek ki szakképzett iparosokat, szakmunkásokat, földjüket belterjesen művelő gazdákat, továbbá más hasznos tevékenységet folytató személyeket.

A végül Magyarországon maradó németek is éveken át többnyire bizonytalanságban, hátrányos körülmények között éltek.

Az utóhatást önmagában is jelzi, hogy az 1949. évi népszámlálás alkalmával a megmaradt németeknek is csak töredéke (22 ezer fő) vallotta magát német anyanyelvűnek és csupán 2600 fő német nemzetiségűnek. A bevallás arányai később javultak, de bizonyos tartózkodást – főleg a nemzetiség bevallást – még évtizedeken át nyomon lehetett követni.

Az 1941. évi népszámlálás adataival való visszaélés rendkívüli körülmények között valósult meg, akkor, amikor Európa-szerte erőszakos módon végrehajtott lakosságcsere történtek. (A szövetséges hatalmak előzetesen Lengyelországból 3,5 millió, Csehszlovákiából, Ausztriából és Magyarországról 3,2 millió német kitelepítését írták elő.) Még ilyen körülmények között is – mint fentebb érzékeltettük – voltak tiltakozások e módszer alkalmazása ellen. A KSH-t mint a statisztika alkalmazásáért felelős intézményt különösen érintette a népszámlálási adatokkal történő visszaélés utóhatása. Évtizedekig kellett viselnie következményeit és lakossági felvételek során szembesülnie az adatszolgáltatók bizalmatlanságával, akkor, amikor – a vázolt feltételek között – a felelősségét messze meghaladó szempontok kényszerítő ereje érvényesült.

A statisztikai adatok bizalmas kezelésének jogellenes megsértése nem azt jelenti, hogy le kell mondani arról, hogy a statisztika eszköztárából a személyes adatok felvételét – egy későbbi jogtalanságra felkészülve – mellőzzük. (Hiszen a modern államban számos intézmény, hatóság kezel személyes adatokat.) Sokkal inkább feladat az, hogy az államnak és polgárainak mindent meg kell tenni annak érdekében, hogy a jogállamiság keretei között éljenek, és ez kellő biztosítékot jelent a statisztikai adatokkal történő visszaéléssel szemben.

IRODALOM

- Balogh Sándor*: Magyarország külpolitikája, 1945–1950. Budapest, 1988. Kossuth Kiadó, 393 oldal.
- Fehér István*: A magyarországi németek kitelepítése, 1945–1950. Budapest, 1988. Akadémia Kiadó, 232 oldal.
- Földesi Margit*: A Szövetséges Ellenőrző Bizottság Magyarországon. Budapest, 1995. IKVA, 203 oldal.
- Tóth Ágnes*: Telepítések Magyarországon 1945–1948 között. Kecskemét, 1993. Megyei Levéltár, 221 oldal.
- Zielbauer György*: Adatok és tények a magyarországi németek történetéből (1945–1949). Budapest, 1989. Akadémiai Kiadó, 142 oldal.

Zielbauer György: A magyarországi németiség nehéz évtizede (1945–1955). Szombathely-Vép, 1990. Pannon Műhely, 175 oldal.

Die Deutschen in Ungarn zwischen 1870–1980. Red.: *J. Kovacsics*. Budapest, 1993. ELTE, 153 oldal.

A magyarországi németek hozzájárulása a közös haza építéshez. Tudományos tanácskozás az elűzés 50. évfordulóján. Szerk.: *Zielbauer György*. Budapest, 1996. Orsz. Német Önkormányzat, 300 oldal.

Tárgyszavak:

Népszámlálás

Nemzetközi vándorlás

**CIRCUMSTANCES OF USING LISTS OF NAMES
AT COMPILED AND USED THEM AT THE OUT SETTLING
OF GERMANS FROM HUNGARY**

HOGY MI MINDENRŐL FECSEG A JÖVŐ? A SZILÁGYSOMLYÓI KÖZÉPISKOLÁSOK JELENKÉPE A JÖVŐTERVEK TÜKRÉBEN

TURAI TÜNDE

Erdély nyugati régiójában, Szilágyságban arra kerestem a választ, hogy a rendszerváltás utáni posztszocialista társadalmi és gazdasági helyzetben hogyan ítélik meg a pályaválasztás előtt állók és a rájuk hatást gyakorló mikrokörnyezet a jelen szituáció lehetőségeit a jövő, vagyis az anticipált jövő szemszögéből – a tervezetés talaján állva.

Az 1989-es rendszerváltás hirtelen, ugrásszerű és gyors változásokat idézett elő a romániai lakosság életében. A több mint négy évtizedig tartó szocializmus jól bejáratott életmód-stratégiái egyik napról a másikra érvényüket veszítették, ugyanis megszűntek létezni azok a gazdasági, kulturális és társadalmi feltételek, amelyek között alkalmazhatóak voltak, illetve kiszorultak az elfogadottság keretei közül – mivel leértékelődtek, sőt megbélyegzés tárgyai lettek – azok az értékek, amelyek ezek számára a legitimitást biztosították. A posztszocialista állapotban az előbbtől lényegesen eltérő helyzetbe kerültek az állampolgárok, s arra kényszerültek, hogy igen rövid időn belül más stratégiákat találjanak és alkalmazzanak. Az előzetes felkészülés és minták hiánya zavarokat eredményezett, melyek egy évtized után sem tudtak rendeződni, mivel a makroszintű gazdasági és társadalmi szituáció ahelyett, hogy a stabilizálódást segítené elő, csak fokozza a bizonytalanságot.

Az alkalmazott és/vagy alternatívaként jelentkező pályatervek ugyan a jövőt célozzák meg, mégis a jelenről szólnak. Egy olyan virtuális világot mutatnak be, amit a jelen talaján terveztek/terveznek meg, és valójában arra a társadalmi állapotra és tudatra engednek következtetni, amelynek keretein belül ezek megfogalmazódnak. Az egyes egyének nem csupán az objektív esélyek függvényében képzelik el további életüket, hanem befolyással van erre az egyén mikrokörnyezetét alkotó csoport számos szubjektív aspektusa is, melyek közül a legfontosabbak: a közvetített életmód-modellek, a csoport kollektív jövőképét meghatározó remény vagy reménytelenség, valamint a jelenbeli értékek és igények, amelyeket a szülői aspirációkból interiorizálják a fiatalok.¹

A kutatás alapját képező vizsgálatban a szilágysomlyói középiskolákban tanuló, magyar tagozatra járó valamennyi diák részt vett, összesen 235-en. Ebből az Elméleti Líceumban 165-en, az Ipariban 58-an és a Mezőgazdaságiban 12-en tanulnak. Mivel Szilágysomlyó nemcsak saját lakossága, hanem egy kisebb mikrorégió számára jelenti az általános iskolai tanulmányok folytatásának lehetőségét, az adatfelvétel a szomszéd-

¹ Bourdieu 1978. 55–56.; Losonczy 1972. 169–172.; H. Sas 1972. 199.

dos falvak (összesen 16²) fiataljaira is kiterjedt, akik a megkérdezettek 60,85%-át teszik ki.

1. Település és nemek szerinti megoszlás
Distribution by settlements and gender

	Város ³	Falu	Összesen
Fiú	48	55	103
Lány	44	88	132
Összesen	92	143	235

A fölvetett probléma megragadásához és bemutatásához vezető egyik – de nem kizárólagos – útnak véltem a pályakezdés előtt álló 14–18 évesek megkérdezését arról, hogyan képzelik el egy napjukat tíz év múlva, szót ejtve munkahelyről, családról, lakásról, egyszerűen mindenről, ami egy napba beletartozik/beletartozhat, s arra kértem őket, hogy mindezt írásban rögzítsék.⁴ A válaszadás nem kérdőív alapján történt, ugyanis a kötött formájú lekérdezés helyett inkább a fantázia szabad megnyilatkozását tartottam kedvezőbbnek. Ennek előnye, hogy a diákok a terveiket a maguk teljességében írhatták le, még azokat a – számukra lényeges – apróságokat is, amelyekre esetleg egy kérdőív nem adta volna meg a lehetőséget, illetve megmutatkozhattak a prioritások és preferenciák. Hátránya viszont, hogy mivel nem jelentkeznek ugyanazokkal a relevanciákkal a különböző témák a diákok számára, az alábbiakban minduntalan találkozni fogunk azzal, hogy az adott problémára nem reflektált mindenki, és ezért nem teljes az adatsor a bemutatásra kerülő témakörök egyikénél sem.

Lévén, hogy középiskolai tanulók, már mérlegelniük kellett valamelyest a jövőbeli életükkel kapcsolatos terveiket, lehetőségeiket, ugyanis a továbbtanulást biztosító iskola és tagozat kiválasztásakor már megtették pályaválasztásuk első lépését, bár ez még messzemenően nem végleges és nem módosíthatatlan. Az érettségihez közeledve pedig egyre inkább konkretizálniuk kell vágyaikat hozzámérve a számukra elérhető lehetőségekhez. Mivel az egyetemi és főiskolai felvételin egyre nagyobb mértékben veszik

² A települések nevei a reprezentáltság sorrendjében: Szilágynagyfalu (39), Szilágypercesen (29), Ipp (13), Szilágybagos (11), Varsolc (10), Kárásztelek (7), Kémer (7), Szilágyzovány (6), Sarmaság (5), Szilágyborzás (4), Somlyóújlak (4), Bürgезд (3), Szilágyámson (2), Bályok (1), Désháza (1), Krasznaréce (1).

³ A város minden esetben Szilágysomlyót jelenti.

⁴ A gyűjtési ötletet H. Sas Judit 1975-ben megjelent tanulmányát olvasva merítettem. Egy nagyobb lélegzetű családszociológiai kutatás keretén belül azt igyekezett megválaszolni, hogy a szocializmus miben változtatta meg az életmóddal kapcsolatos (beleértve a munkakört és a magánéleti kérdéseket) társadalmi tudatot Magyarországon. A jelen vizsgálat viszont már arra kérdez rá, hogy az 1989-es rendszerváltást követő poszt szocialista állapotban hogyan körvonalazódik a megnevezett probléma. Bár hasonló módszerrel dolgoztam és ugyanazt a kérdéskört járom körbe, nem fogok összehasonlító vizsgálatot végezni, mivel az adatgyűjtésre ugyan szomszédos és hasonló állampolitikai helyzetben lévő, de eltérő – különböző gazdasági-társadalmi viszonyokkal rendelkező országokban került sor, s ebből kifolyólag úgy vélem, hogy a párhuzamba állítás számos torzítást eredményezne.

figyelembe az érettségi átlag mellett a választott szakmával érintkező tantárgyak középiskolai eredményét, ajánlatos, ha a diákok nem halogatják a döntést az utolsó egykét félévre, hanem minél előbb elhatározzák magukat, és ennek függvényében alakítják a négy év tanulmányi eredményét. Mindezek tehát azt jelzik, hogy a megkérdezettek nem most találták szemben magukat először a jövőtervezés feladatával, hanem folyamatosan gondolkodnak rajta, természetesen nem mindenki egyforma intenzitással, felelősséggel és komolysággal. A kapott válaszok ezért nem a pillanatnyi fantázia termékeinek tekinthetők – persze ennek a valószínűsége sem zárható ki egyesek esetében –, hanem előzetes fontolgatások eredményeinek, melyeket ebből kifolyólag elemezhetőeknek értékeltek.

A diákok jövőterveit felmérő vizsgálatra 2001 májusában került sor.⁵ Ezt a szociológiai adatgyűjtést kiegészítik a Szilágyságban végzett több éves társadalomnéprajzi és szociálanropológiai terepmunkám kutatói tapasztalatai.

A jelen tanulmány azt kívánja megvizsgálni, hogy a posztiszocialista romániai helyzetben hogyan látják saját életüket és életlehetőségeiket a Szilágysomlyón tanuló középiskolások és környezetük, hiszen a megkérdezettek bár csak saját nevükben szólaltak meg, az egyéni vallomásokban mégis tetten érhetőnek vélem a mikrorégió társadalmi tudatát is – amint ezt már említettem.

Három probléma köré fogom szervezni az elemző bemutatást: elsőként arra térek ki, hogy milyen pályákat, karriert terveznek maguknak a diákok, másodikként a területi mobilitási tendenciákról szólok, s végül a magánélettel, családdal kapcsolatos elképzeléseiket vázolom fel.

Pályatervek

A rendszerváltáshoz nagy reményeket fűzött lakosságnak azt kell tapasztalnia, hogy a vágyott pozitív elmozdulások egyre csak váratnak magukra, sőt az egyre nagyobb méreteket öltő gazdasági válság mindinkább lehetetlenné teszi ezek beteljesülését. A szocializmusról folytatott diskurzusok ugyan az elmúlt rendszerhez csupa negatív értéktartalmakat társítanak, s a hozzá való viszonyulást is ilyen módon szabályozva, annak elutasítását „írják elő”. Ám a boldogulását és megélhetését kereső kisember számára az egyre több nehézséggel és csalódással terhes jelen perspektívájából az elmúlt rendszer számos szempontból felértékelődik. Olyan világ volt az, ami stabilitást biztosított állampolgárainak: mindenkinek volt munkahelye, amit nem fenyegetett a csődbe menés veszélye. A fizetések összhangban voltak a piaci árakkal. Lehetőség volt pénztartalék elkülönítésére. Az árak stabilitásának köszönhetően nem esett a vásárlóerő, illetve a félretett pénzösszegek értéke, s így azok felhasználhatóságának esélye sem. Tervezni lehetett nagyobb befektetéseket (pl. lakás, autó, háztartási felszerelés), melyek nagy valószínűséggel és nem is olyan nagyon sok idő múlva elérhetőekké váltak. A gazdasági aspektusokon kívül stabilitása volt a társadalmi struktúrának, az ahhoz való viszonyulási stratégiáknak, illetve az ezt kiszolgáló intézményeknek. Ezek ismerete lehetővé tette a köztük való kiigazodást, kezelhetővé, „megszelídíthetővé” tette őket, ami esélyt adott „kihasználásukra”, illetve a társadalmi emelkedés biztonságos meg-

⁵ Ezúton mondok köszönetet Turai Adél, Pocsveiler Ilona, Ionița Stela és Kovács Anna szilágysomlyói tanároknak, akik segítségemre voltak a gyűjtés elvégzésében.

szervezésére és megvalósítására. Mindezek pedig érték- és normastabilitást eredményeztek, ami jelentős pszichikai stabilitással is járt. A szocializmus ilyen jellegű látása annak a jelennek a perspektívájából történik, ami ezeknek a hiányával küszködik. Arra szocializálódtak valamennyien, hogy a tanulmányaik befejeztével munkahelyhez jutnak, ami tisztességes megélhetést biztosít, s így alapot jelent a családalapításhoz. Nos, ez mára már a vágyálom státusába került. Új életmód-stratégiákat kell/kellene kidolgozni, de a nagy társadalmi és gazdasági zűrzavarban, ahol már alig van valaminek stabilitása, és bármi érvényét veszítheti igencsak rövid időn belül, nem lehet kidolgozni efféle stratégiát, főleg ha még valamelyes időállóságot is remélnék tőle.

A vizsgált régió, Szilágysomlyó és környéke súlyos gazdasági válságba került az utóbbi évtizedben. A munkahelyeket biztosító gyárak sorra zártak be, s mivel a munkaerő-kereslet fokozatosan beszűkült, a munkanélküliség hosszantartóvá vált.⁶ A kereseti lehetőségek tehát fájdalmas mértékben csökkentek. A meglévő munkahelyek pedig olyan alacsony béreket biztosítanak, ami éppen csak a szűkös túlélést, a létminimumon való stagnálást biztosítja. Az elkeseredettség és a kiábrándultság életérzése általános közhangulattá vált. Nem véletlen, hogy a gyerekek írásaiból is ez tükröződik vissza:

„Rengeteg a munkanélküliség, ez az új rendszer nagyon sokat követel tőlünk emberektől. Növeli az adót, növeli a lakásfenntartással kapcsolatos dolgokat. Nagyon sok ember él az utcán, sokan hadják el az országot, nap mint nap elmegy egy csoport fiatal, menekül máshova, keresi a túlélést. [...] nagyon sokszor elgondolkodom, hogy mehetett ennyire tönkre ez az ország: éhség, szegénység, tele van munkanélküliekkel, diákokkal és nyugdíjasokkal ez az ország, alig-alig van egy pár ember, akinek biztosítva van a mindennapi kenyere.”

„Kis fizum van. A feleségem két éven keresztül egyetlen egy állást sem kapott. Egy fizetésből nagyon szorosan tudunk ketten megélni, és ha még lenne egy-két rajkó, mit tennénk. Lopnánk!?”

A negatív életérzések alapját képező rossz életkörülmények egyaránt sújtják a városi és vidéki lakosságot, de nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy az utóbbiak jobban ki vannak téve a munkaerőpiacon zajló megélhetési küzdelmek kedvezőtlen következményeinek. Mivel a megkérdezetteknek 60,85%-a falun él, hadd térjek ki röviden a rurális lakosság 1989 utáni helyzetére. A hatalmváltást követően jelentős változások következtek be az őket érintő gazdasági és társadalmi szituációban egyaránt. A szocializmus erőszakos és keserű emlékekkel terhes államosító politikája, valamint a kollektív gazdaságok ideológiájának csődje és működésének negatív tapasztalatai olyan jogi és erkölcsi imperatívusként jelentkeztek a forradalom után, ami sürgőssé tette az új kormány számára, hogy visszaállítsa az egykori tulajdonviszonyokat. Az állam ugyan visszaadta a földek jórészt egykori birtokosaiknak, viszont nem számolt a következményekkel és a részletkérdésekkel. Egy olyan új tulajdonosi réteget teremtettek ezzel a rendelettel, ami nem töltötte, mert nem tölthette be a hozzá fűzött elvárásokat. Ez az agrárnépesség már nem az az agrártársadalom, ami volt a kollektivizálás előtt: sem demográfiai, sem gazdasági aspektusait illetően. Az egykori földtulajdonosok oly mértékig előregedtek, hogy tehetetlenül vergődnek az új helyzetben. Gyermekük pedig a szocializmus évtizedeiben az akkori településfejlesztési tendenciák, az átszervezett foglalkozásstruktúra és

⁶ A rendszerváltást követően megszűnt üzemelni a vajgyár, a vágóhíd, a gyapotfeldolgozó, a téglagyár, a pékség, a pezsöggyár, felszámolták a zöldségtermesztő vállalatot, illetve csökkentett munkaerővel működik a csapgyár.

a megváltozott életmodellek következtében a társadalmi és területi mobilitási lehetőségekkel élve kiléptek az agrárrétegből. De a munkaerőhiány tökehiánnyal is párosul. Az állam ugyan a '40-es és '50-es években nem csak a földeket sajátította ki, hanem a gazdák eszközkészletét és állatállományát is, most viszont erre nem terjedt ki az újraelosztás, aminek pótlása igen nagy nehézségek elé állítja az érintetteket. Ezen külső körülményekhez társul a romániai parasztság gazdálkodói beállítottsága, ami – a tradíciót követve – nem a piac- és profitorientált termelést helyezi előtérbe, hanem az önelátást.⁷ Mindezek azt eredményezik, hogy a földművelés nem válik olyan erőforrássá, ami megélhetést biztosíthat a családoknak, csupán a létfenntartás korlátozott újratermelését teszi lehetővé.⁸ A föld mint ilyen nem tudja betölteni a hozzá fűzött reményeket. Hiába állították vissza az egykori tulajdonviszonyokat, a parasztság nem nyerte vissza akkori gazdasági erejét. A jelen körülmények között a föld nem jelenti azt a gazdasági bázist, amit jelentett a kollektivizálás előtt, s így nem tölti be az egykori és most is neki szánt funkciót. A problémák sokaságát most már jó tíz éve nap mint nap meg tapasztaló agrárréteg számára a földhöz nem társulnak a hagyományos értéktartalmak. Így a földművelői életforma nem tud olyanná válni, hogy szívesen vállalják. Ez olvasható ki abból a munkamórból, miszerint a kistermelők pénzkereső-ideáljában ez csak a kiegészítő, a részdíós és nem a főfoglalkozást jelenti. Az alkalmazotti státus jobban megfelel szocializációjuknak, illetve a számukra lehetőségként megmutatkozó anyagi erőforrások által körvonalazódó reményeknek.⁹ Ez a munkahely-függő mentalitás fogalmazódik meg az önmeghatározásokban is, ugyanis inkább nevezik magukat munkanélkülieknek, nyugdíjasoknak és háztartásbelieknek, tehát olyan társadalmi státussal rendelkezőknek, ami az alkalmazotti beállítottság perspektívájából minősül inaktívnak, mintsem földművesnek, bár szinte valamennyiük foglalkozik agrártevékenységgel. Bár dominánsan jelentkezik az a vágy, hogy főállásban, „rendes” munkahelyen dolgozzanak, erre csekély esélyeik vannak. A vidék lakosságát sokkal jobban sújtotta a munkahelyek csökkenése, ugyanis a leépítésekkor az alacsonyabban iskolázott és gyengébb társadalmi erőforrásokkal rendelkező ingázók hátrányba kerültek, illetve jobban ki vannak téve a tartós munkanélküliség kialakulásának. A falvak nehéz gazdasági helyzetét az is rontja, hogy itt magasabb arányban vannak képviselve azok a társadalmi kategóriák, amelyek körében nagyobb a szegénység előfordulása (inaktívak – háztartásbeliek, munkanélküliek, nyugdíjasok, gyerekek –, mezőgazdasági munkások).¹⁰ Azt tapasztalhatjuk tehát, hogy a szocializmusban vidékre telepített ipar mély válsága, a mezőgazdasági termelés hanyatlása, a reálbérek csökkenése és az inaktívvá válás növekedése aránytalan mértékben nehezítette meg a vidéki lakosság lehetőségeit.¹¹ Mivel a piacgazdálkodásra áttért állam nem dolgozott ki eddig még sem egy megfelelő agrárstratégiát, sem pedig egy olyan népjóléti redistribúciót, amivel ellensúlyozhatná, vagy legalább csökkenthetné a nagy társadalmi egyenlőtlenségeket, s a minduntalan újratermelő esélyegyenlőtlenségeket, a vidéki térségek hanyatlása nem mérséklődik.¹²

⁷ L. még Oláh 2000. 351. és Vincze 1995. 139.

⁸ Vö. Oláh 1997. 64.

⁹ Takács 1999. 81.; Harcsa 1994. 57–58. Hasonló mentalitásra támaszkodó alkalmazkodási stratégiára hoz példát Bali 1998. 118.

¹⁰ Andorka 1994. 8–10.; Bánlaky 1994. 118–119.

¹¹ Oláh 1997. 63.

¹² Szelényi 1990. 25–26.

Az adott vizsgálat margóján azt is elmondhatjuk, hogy sajnos Szilágy megyében nemcsak a vidéki lakosság van ennyire kedvezőtlen helyzetben, hanem maguk a városok is. A munkahelyek drasztikus csökkenése, a béreknek az inflációhoz képest csekély növekedése, az intézményes ellátottság és az infrastruktúra elmaradottsága hátrányos állapotokat teremtenek a városi lakosság körében is. Tovább nehezíti a régió helyzetét az a nagyméretű népességszökkenés és elöregedés, ami a rendszerváltozás után sem mérséklődött.¹³ Az egyre nagyobb méreteket öltő elszegényedés már alig-alig leplezhető, s a közhangulatot és az ezt igen jól visszatükröző jövőképet jelentősen meghatározza.¹⁴

A diákok írásaikban úgy reflektálnak erre a problémára, hogy igen sokan hangsúlyozzák, hogy olyan munkahelyet szeretnének, ami megélhetést biztosít és stabil. Tehát biztonságot várnak tőle, ami elengedhetetlenül szükséges ahhoz, hogy önmagukat megvalósítsák, illetve családot alapítsanak.

A munkaerőpiacon való elhelyezkedés centrális kérdése a jövőről való gondolkodásnak, hiszen mindössze 6 lány kivételével mindannyian, azaz a megkérdezettek 97,4%-a dolgozni kíván. Érdekes párhuzamba állítani ezt a szülők jelenlegi helyzetével: az apák 15,7%, illetve az anyák 40,8%-a inaktív.¹⁵

Pályaterveik a következőképpen körvonalazódnak:

2. Pályatervek településtípus szerint
Plans for career by types of the settlements

Foglalkozás	Város		Falu		Összesen	
	fő	%	fő	%	fő	%
Értelmiségi	49	20,8	58	24,7	107	45,5
Magánvállalkozó	6	2,5	7	3,0	13	5,5
Alkalmazott	17	7,2	23	9,8	40	17,0
Fizikai dolgozó	5	2,1	22	9,3	27	11,5
Inaktív	1	0,4	5	2,1	6	2,5
Egyéb	3	1,8	1	0,4	4	1,7
n. a.	11	4,7	27	11,5	38	16,2

¹³ Hadd álljon itt Vincze Mária megállapítása Románia és ezen belül Szilágy megye vidéki lakosságát illetően: „A csökkenés 1992–1997 között átlagosan 2,7%-os volt, a falun élők száma 280 ezer fővel csökkent. Az átlagnál jóval magasabb (4,5–6,0% közötti) volt a csökkenés Fehér, Krassó-Szörény, Hunyad és Szilágy megyékben, ahol a leginkább elöregedett a vidéki lakosság” Vincze 2000. 82. A népességszökkenés általános tendenciájáról lásd még Mureşan 1994. és 1997.

¹⁴ Nagyon tanulságosnak vélem Oláh Sándornak a szegénység leplezéséről szóló szövegközlését és tanulmányát. Oláh 1997. 63–77.

¹⁵ Az inaktív kategóriába tartoznak azok a munkanélküli, háztartásbeli és nyugdíjas szülők is, akik ugyan aktív mezőgazdasági dolgozók, de gyermekeik a kérdőíven így tüntették fel őket – minden bizonnyal közvetítve szüleik önbesorolását. (Erről a fentebbiekben már esett szó.)

3. Pályatervek nemek szerint
Plans for career by gender

Foglalkozás	Fiú		Lány	
	fő	%	fő	%
Értelmiségi	49	20,8	58	24,7
Magánvállalkozó	12	5,1	1	0,4
Alkalmazott	12	5,1	28	12,0
Fizikai dolgozó	13	5,5	14	6,0
Inaktív	–	–	6	2,5
Egyéb	1	0,4	3	1,2
n. a.	15	6,3	23	9,8

Azt látjuk tehát a fenti táblázatok alapján, hogy a mikrorégió társadalmi tudatában az értelmiségi pálya az, amelyikhez a legtöbb reményt fűznek, ami ilyenformán a legkedveltebb és a legtöbb presztízzsel rendelkező. A továbbtanulás eszköz a társadalmi stabilitás eléréséhez, s így az általuk megtapasztalt kilátástalanságban potenciálisan olyan tőkeértékkel rendelkezik, mely biztonságot tud nyújtani egy élet megalapozásához. A tanügy és az egészségügy értékelődik olyan szakmaként, ami a posztszocialista állapotban sem veszített presztízseéből. Emellett kiemelt státussal jelentkeznek azok a szakmák, amelyek betöltésére a '90-es évektől van alkalom és igény. A rendszerváltozást követően végbement társadalmi és gazdasági struktúra átszerveződése ugyanis számos pozíciót üresített meg, illetve újakat alakított ki.¹⁶ Ezek új lehetőségeket jelentettek és jelentenek. Például: kereskedelem, informatika, média, ügyvédi és pszichológusi pálya. A tisztségviselői állások most megváltozott munkaetikával és -tartalommal, de továbbra is igen népszerűek, különösen a lányok körében.

Ha megfigyeljük a 4. táblázatot, mely a városiaknak és a vidékieknek a saját településtípuson belüli pályaterveit mutatja, egy kicsivel árnyaltabb képet kapunk:

4. Pályatervek százalékos bontásban
(a saját településtípusuk kategóriáján belül számítva százalékot)
Percentage of plans for career
(calculated within their own settlement types)

Foglalkozás	Város	Falu
Értelmiségi	53,2	40,5
Magánvállalkozó	6,5	4,9
Alkalmazott	18,5	16,1
Fizikai dolgozó	5,4	15,4
Inaktív	1,1	3,5
Egyéb	3,2	0,7
n. a.	11,9	18,9

¹⁶ Vö. Fónay 2000. 174.

A városi gyerekeknek több mint fele értelmiségi pályára kíván lépni, míg a vidékiek közül ennél lényegesen kevesebben. Nem azért, mintha gyengébb képességűek lennének, és alacsonyabb tanulmányi átlaggal rendelkeznének, hanem azért, mert nagyobb hányadban nevelik őket alacsonyabb társadalmi státussal és anyagi erőforrásokkal bíró szülők, akiknél a jövőtudatot a hátrányos helyzetüként meghatározó szubjektív remény/reménytelenség sokszor elvégzi az önkirekesztést még mielőtt belépnének a magasabb társadalmi pozíciók megszerzéséért folytatott küzdelembe¹⁷. Ehhez még társulnak azok az objektív szociológiai tényezők, amelyek az esélyegyenlőtlenségeket fokozzák (pl. a települési és családi – szociális és gazdasági – háttér/tőke, a szülők iskolázottsága, családon belüli munkamegosztás, a gyerekek a munkaerőpiacra való beállításának késleltetése, a testvérek száma, életmód-elemek).¹⁸ Ez az arány a városi gyermekekhez viszonyítva minősül redukáltnak, viszont ha saját szüleikkel állítjuk párhuzamba, akkor jelentős (tervezett) társadalmi mobilitásként kell értékelnünk. A vidéki anyáknak 22,4%-a fizikai dolgozó, illetve 52,4%-a inaktív, ami összesen 74,8%-ot jelent, és mindössze 13,3%-uk dolgozik értelmiségiként (ezek nagy része alacsonyabb státusú – pl. óvónő, tanítónő, ápolónő –, illetve szakképzetlen). A vidéki apáknak 60,1%-a fizikai dolgozó és 23,1%-a inaktív, azaz összesen 83,2%, értelmiségi pedig csak 4,9%.

Az alkalmazotti állás főként „női munkaként” jelenik meg mind a lányok, mind a fiúk írásaiban. Nem ritkák az olyan házasságtervek, melyekben a férj a főnök, a feleség pedig a titkárnő vagy a könyvelő. Ezt a társadalmi szereposztást mindkét nem adekvátan tartja.

A városi gyerekek zömével értelmiségiek, illetve alkalmazottak kívánnak lenni, igen kevesen döntenek a magánvállalkozói (6), a fizikai dolgozói (5) és háztartásbeli (1) pályaalternatívák mellett.

A fizikai dolgozók nagy többségét a fiúk körében a villany-, autó-, tévé- és egyéb szerelők, a lányok körében pedig az elárusítók, felszolgálók stb. teszik ki. Mindössze 9-en (3 lány és 6 fiú) írják azt, hogy majdani foglalkozásuk földműveléssel kapcsolatos lesz, de ebből is csak 5-en kívánnak ténylegesen dolgozni a földjükön, a többiek inkább a munka megszervezésével foglalkoznának, és napszámosokkal dolgoztatnának. Ez a szám a vidéki diákoknak csupán 6,3%-át (!) jelenti, holott szinte mindegyikük aktív kapcsolatban van valamilyen agrártevékenységgel. Hogy mennyire a jelenről szólnak ezek a jövőtervek, arról itt igazán meggyőződhetünk. Ez a szám erőteljesen jelzi azt, hogy mennyire reménytelennek és perspektívák nélkülinek látják a földművelői életformát. Valósággal menekülnék tőle. Legfeljebb csak egy kis virágoskertet akarnak a ház mellé, de nagyobb földterületet, amin a szüleiktől látott és általuk is már megtapasztalt önkiszákmányoló munkát kell végezni, nem vállalnak. Míg a kollektivizálás előtt az agrártársadalom saját köréből termelte ki utánpótlását, most a nemzedéki átöröklődésnek csekély esélyét láthatjuk. Nemcsak a gyerekek kíváncsoznak kilépni szüleik társadalmi csoportjából, maguk a szülők is erre biztatják őket, még akkor is, ha fájjalják ennek várható következményeit (a gyerek elköltözése, a vele való kapcsolat-tartás beszűkülése, a családi gazdaság munkaerőhiányának fokozódása stb.).

¹⁷ Az önkirekesztésről, illetve az iskola intézményének a társadalmi hierarchia újratermelődéseben játszott szerepéről lásd Bourdieu 1978. 7–70., de különösen: 52–61.

¹⁸ A társadalmi mobilitást befolyásoló tényezőkről lásd Ferge 1984. 85–101.; Várhegyi 1968. 25–26.

A pályatervek hiánya elsősorban a fizikai dolgozó apák és az inaktív anyák gyermekeire jellemző – amint azt az 5. táblázat is mutatja –, ami jelzi a családbeli foglalkozás elutasítását, de ezen túlmenően az anticipált jövőkép perspektívatlanságát, az önkirekesztésre való hajlandóságot és a lehetőségek ismeretének hiányát is.

Ne maradjon említés nélkül az a megfigyelés sem, hogy a legalacsonyabbnak ítélt foglalkozások (napszámos, bejárónő, dada) szükségességének növekedése jelentkezik ugyan, de valamennyien úgy kezelik ezeket a munkalehetőségeket, mint amelyeket csak igénybe vesznek, és távol tartják magukat attól, hogy ilyen kereseti forráshoz folyamodjanak. Kíváncsún tartják, hogy a társadalmi munkamegosztásban egyre nagyobb szerepet kapjanak ezek a szolgáltatások, de mivel a tervezett mobilitási tendencia természetesen a magasabb pozíciók megszerzését vagy megőrzését célozza meg, kizártnak tartják, hogy maguk kerüljenek ezekbe a szerepekbe.

A vidéki és a városi diákok társadalmi mobilitására vonatkozó adatok összesítése a szülők státusával párhuzamba állítva a következő képet mutatja:

5. Pályatervek a szülők státusához viszonyítva
Plans for career as compared with the status of parents

Gyerek foglalkozása	Értelmi-ségi		Magán-vállalkozó		Alkalma-zott		Fizikai dolgozó		Inaktív		Megtelt	
	apa	any a	apa	any a	apa	any a	apa	any a	apa	any a	apa	any a
Értelmiségi	17	23	10	4	3	13	60	26	13	26	4	1
Magánvállalkozó	–	2	2	1	1	1	7	5	3	5	–	–
Alkalmazott	1	3	5	1	1	5	25	15	7	15	1	–
Fizikai dolgozó	–	1	–	–	1	–	17	12	8	12	1	–
Inaktív	–	–	–	–	–	–	5	2	1	2	–	–
Egyéb	1	1	–	–	–	–	3	3	–	3	–	–
n. a.	6	5	2	1	1	6	24	8	5	8	–	–

Az elmenés vonzásában

A szocializmus fogyasztásellenes ideológiája és hiánygazdasága¹⁹ a hosszú távon tartó elfojtás által nagy méretű feszültségeket alakított ki az állampolgároknak, akik a rendszerváltás után emiatt sokszorozott elvárásokkal fordultak az új politikai helyzet felé. De a nagy többségnek csalódnia kellett. Hiába jelentek meg a magasabb életszínvonalhoz eljuttató termékek, a vásárlóerő drasztikus csökkenése elérhetetlenné tette ezeket. És nemcsak az életszínvonal növelésének esélye vált egyre lehetetlenebbé, hanem a már elért szint megtartása is egyre több nehézséggel ütközik, vagy már vissza is

¹⁹ Erről a témáról lásd Kornai 1980.; Merkel 1997.; Chelcea 2000.

esett.²⁰ Ez pedig pszichés terhekkel nehezíti az amúgy is keserűségekkel teli mindennapokat. Arra kényszerülnek, hogy kompenzációs technikákat dolgozzanak ki, melyekkel lelkiállapotuk leromlását valamelyest mérsékeljék, hogy védekezni tudjanak legalább pszichésen a „lehúzó” tendenciák ellen. De a lelki erő és a türelem igencsak fogytán van már. Túl nagy a kiábrándultság, amit folyamatosan újratermel a gazdasági és társadalmi helyzet. Életszínvonaluk csökkenésével minduntalan szembesítik őket azok a tükrök, amelyeket az egykori életszínvonal, a vágyott életszínvonal és a kívülről érkező életszínvonal-modellek jelentenek. A tátongó szakadék a „mérce” és a saját élethelyzet között megnehezíti még a beletörődést is. Kompenzációra a leplezési stratégiák tűnnek a legalkalmasabbaknak, amelyek segítségével legalább a külvilág felé azt a látszatot kelthetik, hogy részesei a kollektív életmód-ideálnak. De ha már ennek az elérése is lehetetlen, akkor az is valamelyest elégtételnek számít, ha legalább a lecsúszás elrejtése megvalósul.²¹ Csakhogy ez az állapot nem tartható sokáig, mert bele lehet nagyon fáradni. Mint ahogy már igen sokan bele is fáradtak az örökös álcázásba, s így a színjáték már nem tudja betölteni a kompenzációs funkciót, hiszen állandóan az elérni kívánt ideáltól való távolság fogalmazódik újra benne.

Ennek a problémának a súlyossága tükröződik az ifjú generáció jövőképében. Tömegesen akarnak kilépni jelenbeli élethelyzetükből, amit társadalmi vagy területi mobilitással vélnek elérhetőnek, visszaigazolvá ezzel saját maguk és szüleik elégedetlenségét azzal az élethelethez való életminőséggel, aminek részesei.

A fiatalok olyan ideálok szerint képzeli el jövőbeni életüket, amelyek gazdasági, társadalmi és erkölcsi aspektusaikban is eltérnek a kibocsátó családtól, illetve a kibocsátó mikrokörnyezetétől. A modellek kialakulásában a szülőktől és a közösségtől láttaknál nagyobb hangsúlyt kapnak a médiából, a határokon kívülről és a „felső osztályokból” beszivárgó életstratégiák.

A megkérdezettek közül csupán 44-en, azaz 18,7% szeretné a mostani falujában/városában leélni életét. Viszont nagy többségük a jelenbelitől messzemenően másként képzeli el az adott település jövőbeli helyzetét. Akár úgy is fogalmazhatunk, hogy nem azt választja, hogy „utánamegy” a vágyott magas színvonalnak, hanem azt „helybe hozza”, vagyis azokkal ruházza fel lakhelyét. Mondhatnánk, hogy ők az optimisták, de annyira valószínűtlenek ezek – főleg, ha még azt is tekintetbe vesszük, hogy csak tíz éves távlatról és változási lehetőségről van szó –, hogy talán csak azt mondhatjuk, hogy ők az elragadtatott álmodozók.

„Én még mindig itt élek Szilágysomlyón pedig kb. 5–6 éve arról álmodoztam, hogy külföldre költözöm, de nem számít már a hely, a színvonal egész Európában egyenlő, és ez kicsi. Az egyetlen hivatalos pénznem az Euró és én 7800–8000-et kapok ebből havonta.”

Úgy tűnik, az elmenés olyan általános stratégiaként érvényesül, hogy a helyben maradás már szinte deviáns esetnek minősül:

„2011. március 16-án hét órakor csörög az óra Szilágysámsóni kis lakásom hálószobájában. Bármennyire is furának tűnik ebben a kis eldugott, félreeső, csendes faluban képzelem el az életemet.”

A vidékiek közül 28-an, azaz 19,6% képzeli el életét saját falujában. Ha megnézzük, hogy melyek ezek a települések, akkor azt tapasztaljuk, hogy azok, amelyeknek kedve-

²⁰ Hadd utaljak itt ismét Oláh Sándor már említett tanulmányára: Oláh 1997.

²¹ A kifelé mutatóról, a többet mutatni akarásról lásd még Losonczy 1972. 162.

zöbбек a közlekedési és közellátási feltételei, illetve kistermelői eredményességük az átlagnál jobb (Szilágynagyfalu, Perecsen, Varsolc). Ezen felül még 10-en rurális környezetben szeretnének lakni, de nem ott, ahol most. Közöttük két kategória körvonala-zódik:

- a) Egyrészt vannak, akik a vidéki lakóhelyet és életmódot egyaránt vállalják. Vá-lasztásuk pedig az említett szempontokból előnyös falvakra esik.
- b) Másrészt vannak, akik a nagyvárosi életet és a nyugodt falusi lakást, kertes há-zat ilyenformán akarják összehangolni.

A városiak között pedig nem találni senkit sem, aki vidéken akarna letelepedni. Á-ltalanosságban kijelenthető, hogy a falura való visszaköltözés Szilágy megyében nem tartozik az előnyösnek tartott életstratégiák közé. Akik mégis megteszik ezt a lépést, nagy többségükben a lecsúszottak és elszegényedettek köréből kerülnek ki (munkanél-küliek, nyugdíjasok, elváltak).

A területi mobilitást működtető tendencia az adott, illetve a könnyen elérhető tele-pülés/településeken belüli kereseti lehetőségeket biztosító munkahelyek, a közlekedési és közellátási feltételek mértéke és minősége függvényében alakul. Minél nagyobb és fontosabb egy település vagy a mikrorégió, annál kisebb az elvándorlás, ám ezeknek a feltételeknek a romlásával nagyjából arányosan nő a mobilitás.²²

A vidéki ipar sem, de már Szilágysomlyó sem tudja betölteni egykori munkaadó szerepét, így a mikrorégió lakosai számára a napi ingázással elérhető munkahelyekre való járás – ami lehetővé tette az otthonmaradást – kiesett az általános gyakorlatból.

Szilágysomlyó tehát elvesztette vonzerejét, holott a szocializmus évtizedeiben je-lentős mértékben gyarapodott lakossága épp a környező falvak lakosainak köszönhető-en. A most megkérdezettek közül 16-an szeretnének a városban maradni, illetve vidék-ről mindössze 2-en akarnak beköltözni.

A megélhetés kényszere, valamint a könnyebb és jobb élet vágya távolabbi települé-ssek, nagyobb városok felé sodor. („*Más városban fogok lakni, egy sokkal nagyobb városban, ahol több a lakosok száma, és ahol több a munkalehetőség.*”)

Legtöbben Váradon és Kolozsváron képzelik el majdani letelepedésüket, de még többen vannak, akik nem gondolnak egy konkrét településre, csak azt hangsúlyozzák, hogy nagyvárosban szeretnének élni.

Számottevő vonzerővel jelentkeznek a határon túli, fejlettebb gazdasággal rendelke-ző országok. Már a kommunista éra alatt jelentős volt azok száma, akik elhagyták az országot, ám a határok megnyitása után ez igencsak megsokszorozódott. Mivel a gazda-sági állapotok, a kisebbségi létből adódó hátrányok továbbra sem mutatnak kedvező tendenciát, illetve a már elvándoroltak életéből a boldogulás és előbbre jutás alternatívájának lehetőségei szűrődnek vissza az itt maradottakhoz, a migráció fokozottan pozi-tív értéktartalmakkal telítődik és sikeresebb, jobb életmodellként rögzül a társadalmi tudatban.²³ Az ország elhagyása nem csupán egyéni, hanem kollektív stratégia mind a mai napig, s nem is látszik egyelőre jele annak, hogy az ehhez való viszonyulás csökke-nő irányba változna. Szilágyságban, lévén, hogy a munkalehetőségek drasztikus mér-tékben visszaestek, tömegessé vált a külföldi, elsősorban magyarországi munkavállalás. Túlzás nélkül állapíthatjuk meg, hogy a falvaknak a 18 és kb. 50 közötti férfiai szinte valamennyien és a nők közül is számosan a határokon kívül dolgoznak, két stratégiát

²² Lásd még Ferge 1984. 62.; Oláh 1997. 67.

²³ Vö. Tóth 1997. 115.

alkalmazva: a Felső-Berettyó mentiek és a Kraszna vidékiek külföldi munkavállalását a kitelepedés vágya kíséri, a tövishátiak viszont nem az elvándorlás, hanem csak a pénz-szerzés szándékával érkeznek ide, itt keresve meg a család egzisztenciális feltételeihez és a tőkegyarapodáshoz szükséges anyagi erőforrásokat.

Az elmenők ugyan számos országot céloznak meg, de a magyar kisebbség nagymértékben Magyarországot választja. Ha a közelmúltra visszatekintünk, a statisztikai felmérések azt mutatják, hogy az 1988 és 1994 között Magyarországra érkező bevándorlók 67,3%-a Romániából jött²⁴, 1995-től pedig így alakult a helyzet:

6. A Magyarországra bevándorló román állampolgárok száma, és aránya a többi bevándorlóhoz képest²⁵

Number of Rumanian citizens immigration to Hungary and their share within other immigrants

1995	1996	1997	1998	1999
5685	4888	4629	6076	7412
37,9%	33,7%	32,3%	36,5%	40,2%

A tanulmányozott jövőtervek tanúsága szerint 54-en kívánják elhagyni az országot, ami a megkérdezetteknek a 23%-át (majdnem 1/4-ét) jelenti, a lakhelyre vonatkozóan semmiféle választ nem adókat leszámítva pedig egy 33,7%-os arányszámmal (a tanulók egyharmada!) találjuk szemben magunkat. Közülük 32-en Magyarországon, 8-an Amerikában, 5-en Németországban, 2-en Olaszországban, a többiek Angliában, Franciaországban, Görögországban, valamint Kanadában szeretnének élni, 3-an pedig bárhol külföldön.

Igen sokan (31,9%) még nem döntöttek. Csak arra vonatkozóan vannak meg az elképzeléseik, hogy hogyan akarnak majd élni tíz év múlva, de azt még nem tudják, hogy hol, vagy afelől bizonytalanok, hogy hol valósítható meg mindaz, amire vágnak. Vagy attól a távolságtól rettennek vissza, amit a terveik/álmaik és a lehetőségeik között észlelnek.

A magánélet alakulása

A magánéletéről szóló terveket három problémakörbe csoportosítom: család, a személyes tulajdont képező javak és a szabadidő eltöltésének módjai.

A család

Mivel a család intézménye a szociális struktúra azon alapegysége, ami igen gyorsan reagál a makrogazdasági és -társadalmi változásokra, hadd térjen ki az elemzés arra, milyen tendenciák jelentkeznek a jelen, poszt szocialista helyzetben.

²⁴ Tóth 1997. 72.

²⁵ Demográfiai Évkönyv 2000. 354–355.

Igen szembeszökő az a nagyméretű népesedéscsökkenés, mely az 1989-es megmozdulás után következett be, amit részben a már említett kivándorlás okozott, részben pedig a termékenység visszaesése, ami az abortusztvény hatályon kívül helyezését rövid időn belül érzékelhetővé tette.²⁶ A családok nagyságának alakulását eddig nagymértékben meghatározó véletlenszerűséget idővel felváltja a tudatos tervezés, ami a születésszabályozó lehetőségek egyre szélesebb körű megismerésével és elérhetőségével fokozottan tisztán tükrözi a társadalmi tudatban domináns családmódot. A megváltozott viszonyok olyan pánikszerű magatartással határos viselkedésstratégiákat eredményeznek, amelyek a második demográfiai átmenet tendenciáira utalnak.²⁷ A gazdasági és társadalmi destabilizálódás bekövetkezése, az életszínvonal visszaesése, az igények növekedése/növelésének vágya, a modellértékűvé váló nyugati – általában négytagú – családmodell hatása, a gyermekszám-növekedés életszínvonal-csökkentő következményének megtapasztalása és a felmerülő nehézségeket korrigáló állami népjóléti intézkedések hiánya, mind olyan tényezők, melyek létszámcsökkenéshez vezetnek. A társadalmi és földrajzi mobilitási tendenciák szintén itt említendők, hiszen az emelkedés vágya és az erre való felkészülés arra ösztönöz, hogy már anticipáltnak integrálják a megcélzott közösségek – természetesen feltételezett, általuk elképzelt – érték- és normarendszerét, valamint arra, hogy takarékoskodjanak anyagi erőforrásaikkal és energiájukkal, melyekre a mobilitás sikeressége érdekében szükségük lehet.²⁸

Vizsgálatunk alapján a családalapítási és gyermekvállalási szokásokkal kapcsolatban azt mondhatjuk, hogy néhány új elem jelentkezése mellett az tapasztalható, hogy a már elkezdődött, a szocializmus évtizedeiben kialakult, eddig visszafogottabban jelentkezett tendenciák jelentősen felerősödnek.

Visszaesett a családalapítási kedv, s megnőtt azoknak a száma, akik a karrierépítésnek elsődleges fontosságot tulajdonítanak. A családnak lényeges funkciói sérülnek, sőt semmisülnek meg az így szerveződő értékrendben. Az egyén önállóodásának olyan mértékével találjuk itt szemben magunkat, ami a mikrokörnyezetet jelentő közösségből, majd a nagycsaládi keretből való kilépés után most már a nukleáris családdal is szakítani kíván.

A megkérdezetteknek 17%-a nem szándékszik házastársi viszonyban élni tíz év múlva, részben azért, mert egyáltalán nem is akar családot alapítani, részben pedig azért, mert vagy a tanulás és a karrierépítés miatt, vagy az egyedüllét nyújtotta függetlenség és szabadság hosszabb távú megélése érdekében a párkapcsolat törvényes formában való legalizálását későbbi időpontra tervezi.

Az individualizáció és a családalapítás köztes megoldásának tűnik az élettársi viszony kialakítása, melyre 7 diák, azaz 3% vállalkozik. Ebben a döntésben az önállóság vágyán kívül benne van a család intézményével szemben kialakult kritikus viszony, a család mint modell értékcsökkenése, a környezetükben látott házasságok kudarcélménye is.

A válás egyre gyakoribb és elfogadottabb lehetőséggé válik, de mivel elsősorban negatív értékeket társítanak hozzá, és rossz élettapasztalatnak tartják, inkább megelőzni

²⁶ Részletesen foglalkozik ezzel számszerű adatokat is közölve Mureşan 1997. 285–298.

²⁷ A második demográfiai átmenet nyugat-európai és kelet-európai bemutatását, illetve párhuzamba állítását I. Rycharikova 2001. 111–139.

²⁸ A születésgyakoriságot befolyásoló tényezőkről lásd még Miltényi 1962. és Valkovics 1964.

kívánják. Csupán egyetlen diák integrálja ezt jövőképebe: „Elvált vagyok, elfogtam a feleségemet, a volt feleségemet hogy megcsal.”

A hagyományos életstratégiákhoz való viszonyulás szólal meg abban a tényben, hogy az élettársi viszonyra és a válásra kizárólag csak a városi gyerekek készülnek, közülük is elsősorban a fiúk (7 fiú, 1 lány). A vidékiek kivétel nélkül mind legális kapcsolatot kívánnak létesíteni jövődöbelijükkel. Úgy tűnik tehát, hogy falun még alig sérült a család intézménye. De az új modellek gyengébb hatóereje és az ezek vállalásától való tartózkodás is ott van a háttérben, amire az itt felnövő gyerekeknek a hagyományhoz való nagyobb ragaszkodása, a közösségi kontroll hatékonyabb működésének megtapasztalása és szocializációja ad magyarázatot. Kerülnek ki ugyan közülük is, akik szakítani akarnak a tradicionális sémákkal, s nagyobb függetlenségre vágyanak, ám mégis azt kell észlelnünk, hogy döntő többségük, 88,1%-uk úgy viszonyul a család intézményéhez, ami olyan biztonságot, stabilitást és lehetőségeket biztosít az egyén számára, melynek megteremtésére egyedül csökkentett eséllyel vállalkozhat.

A gyermekvállalási kedv is megcsappant. Egyrészt eltolódik az első gyerek megszületésének ideje, ugyanis nagyon sokan az elkövetkezendő tíz évben még nem szeretnének gyereket, csak majd később. Másrészt számolnunk kell azokkal is, akik nem is akarnak gyermeket vállalni. Az egy- és kétyerkes családmódel a domináns, és igen kevesen szeretnének 3 vagy ennél több gyereket (7. táblázat). Ha ezt párhuzamba állítjuk szüleik produktívitasával (8. táblázat), azt láthatjuk, hogy ebben a generációban a 2 gyerekes módellet a 3 gyerekes követi, s csak e mögött találhatjuk az egykézöket, akiket nem nagy lemaradással követnek a 4 gyerekesek, s 5 vagy ennél több gyereke éppen annyi családnak van, ahányan a következő generációból 3 gyereket akarnak. Ez az összehasonlítás már lényeges különbségeket mutat.

7. A tervezett gyerekek száma
Number of children planned

Gyerekek száma	Város		Falu		Összesen	
	fő	%	fő	%	fő	%
0 ²⁹	41	17,4	30	12,7	71	30,2
1	17	7,2	31	13,2	48	20,4
2	25	10,6	65	27,6	90	38,3
3	3	1,3	7	3,0	10	4,2
4	—	—	2	0,8	2	0,8
Több	—	—	—	—	—	—
n. a. ³⁰	6	2,5	8	3,4	14	5,9

²⁹ Ide sorolom azokat, akik egyáltalán nem akarnak gyereket, illetve azokat, akiknek a következő tíz évben még nincs gyerekük.

³⁰ Értsd: nincs adat a gyerekek számára. Ide sorolom tehát azokat, akik nem nevezik meg a gyerekek számát, de akarnak gyereket.

8. Szülei termékenysége
Fertility of their parents

Gyerekek száma	Város		Falu		Összesen	
	fő	%	fő	%	fő	%
1	14	5,9	10	4,2	24	10,2
2	49	20,8	75	31,9	124	52,8
3	25	10,6	31	13,2	56	23,8
4	4	1,7	17	7,2	21	8,9
Több	–	–	10	4,2	10	4,2

A gyermekvállalás és a családalapítás kapcsolatáról annyit állapíthatunk meg, hogy egyetlen kivétellel mindannyian legális viszonyon belül képzelik el utódaik megszületését. Csupán egy somlyói lány kívánja egyedül nevelni gyermekét, mégpedig úgy, hogy az apát teljesen kizárja ebből, nem is tudatja vele a gyermek meglétét.

A jövőtervek margóján röviden hadd ejtsek néhány szót a család egyéb aspektusairól, a funkciókról és a belső viszonyokról: szerepkörökről és munkamegosztásról, döntési jogról, az együttélés szokásairól és tartalmáról.

A funkciók nagymértékben beszűkülő tendenciát mutatnak.

A gazdasági funkció termelő aspektusa annak ellenére, hogy a rendszerváltás után visszaadták eredeti tulajdonosaiknak a földet, nem rehabilitálódik. A már bemutatott okok miatt a következő generáció a kontinuitás felvállalása helyett elutasítja szülei földművelő életformáját, s ettől lényegesen eltérő ideált követve kívánja megvalósítani saját életét. Reményeik szerint családjuk dominánsan fogyasztói egység lesz.

A család szocializációs funkciója is redukálódik. Bár mindannyian azt írják, hogy a gyerek nagy szerepet játszik életükben, nevelésüket nagymértékben engedik át az erre szakosodott intézményeknek, illetve a dadáknak, baby síttereknek. A leendőbeli anyák általában egy évnél többet nem kívánnak otthon maradni újszülöttükkel, de többen még ekkor is dolgozni kívánnak csökkentett munkaidővel. A gyermekkel való foglalkozás idejének általában csupán az estéket és a hétvégéket tekintik.

A védő-érzelmi funkciót azok, akik családot akarnak alapítani, igen fontosnak tartják, sőt vallomásaikból ennek erősödésének vágyát olvashatjuk ki. Úgy tekintenek ugyanis a családra, mint ami a teljes harmóniát, a szeretetet és egyetértést jelenti tagjai számára. Nem zárják ki az esetleges kisebb konfliktusok lehetőségét sem, de ezzel az eshetőséggel úgy számolnak, mint ami nem zavarja meg az összetartozás mély élményét, s a békülésben megerősödnek az érzelmi kötelékek. A családot tartják annak a menedéknek, ami ebben a „megbomlott” világban stabilitást jelent, ahol meg lehet nyugodni, ahonnan erőt lehet meríteni. Az együttélés tartalmának tehát a szeretetet, a szolidaritást, a bajtársiasságot, a bizalmat, a törődést, a kölcsönös tiszteletet és megbecsülést, illetve a gyereknevelést tartják. A belső hierarchiáról pedig, mint a házastársak közötti maximális kiegyenlítődesről gondolkodnak, ahol a döntések és tervezések közösen.

A családi munkamegosztásban viszik tovább leginkább azt, amit otthon láttak, s amire szocializációjukban készítettek fel őket. A háztartást továbbra is kizárólag a nő feladatkörébe tartozónak vélik, amiből a fiúk nemigen kívánnak részt vállalni. Férfi

munkának a ház körüli teendők elvégzését, a különféle szerelési/javítási munkákat és az autó karbantartását nevezik meg. A gyermeknevelésben mindkét nem szerepet vállal.

Egyre növekszik annak igénye, hogy külsőket is bevonjanak. Azok, akik otthon szeretnének maradni, elsősorban édesanyjukat vagy anyósukat kívánják bevonni, a következő szerepeket szánva nekik: gyermekre vigyázás, illetve a házimunkába való besegítés, de csak amikor egy háziasszony erejét meghaladó munkálatról van szó (pl. születésnap ünnepség sok vendéggel). Ám legtöbbjük távol lesz a kibocsátó családtól. Főleg azok – de nem csak –, akik a család mellett karriert is akarnak építeni, jelzik, hogy bejárónőt, dadát, netán sofőrt fognak alkalmazni. Ez a filmek által inspirált vágy presztízsszimbólummá válik, s az életszínvonal minőségi fokmérőjeként mintegy jelzi az egyén előrejutásának és akár önmegvalósításának mértékét is. Ezek a tervek a munkamegosztás új stratégiái, melyekre szüleik családjában alig volt példa, közülük viszont igen sokan szeretnék majd alkalmazni.

A személyes tulajdon

Losonczi Ágnes az anyagi szükségetek kielégítésének hierarchiáját felállítva a következő sorrendet állapítja meg: ételmezés, ruházkodás, lakás, autó, telek, világlátás.³¹ Az elkészült dolgozatokban az első kettőről nem esik szó, ezek esetleges hiányával jövődöbeli életükben nem számolnak. Meglétüket természetesnek tartják, s a gyarapodást csak ezen felül számolják. Jövőterveikben elsősorban lakásról, háztartási felszerelésekről és autóról esik szó. De olyan módon, hogy – amint azt már több esetben is visszaigazolták – messzemenően túl szeretnék szárnyalni szüleik anyagi helyzetét.

Nagy többségük kertes házat tervez, amit sok szobával, sőt úszómedencével – íme egy újabb presztízsszimbólum – képzel el. Ez a csoport a megkérdezettek 60%-át teszi ki, a lakás kérdésére reflektálóknak pedig a 90,9%-át.

Panellakásban csupán 8-an szeretnének élni, holott a városi gyerekek közül igen sokan ebben a lakástípusban nőttek fel, és laknak a mai napig.

Szülőknél 3-an (kizárólag vidékiek), szolgálati lakásban 2-en (csak városiak), albérlésben pedig 1 (városi) diák fog élni a képzeletbeli 2011-ben.

A lakásbelsőt, elsősorban a háztartási gépekkel való felszereltséget a fejlett országok mércéjének megfelelően képzelik el hiánytalanoknak.

Az autó fontosságáról is tanúságot tesznek, de a jövődöbeli autótulajdonosok potenciális száma csak a 93-at éri el, ami csupán 39,6%.

Telekről, világlátásról pedig nem esik szó, csupán belföldi kirándulásokról.

³¹ *Losonczi* 1972. 157–163.

A szabadidő eltöltésének módja

A pihenést, a kikapcsolódást igen változatosan képzelik el, ám a tévézés elsöprő népszerűségnek örvend. Csupán egyetlen diák hangsúlyozza, hogy ezt a szórakozási módot értékrendjében alárendelt fontosságúnak tartja, és családja életében ezt így is kívánja kezelni: „*Azt szeretném, hogy az együtt töltött idők fontosabbak legyenek, mint a TV.*” A közvélemény viszont így nyilatkozik: „*Vacsora után mindenki elindul tévézni, én általában minden filmbe bele alszok a fáradtságtól.*”

Az egyéni kikapcsolódási formák közül a következőket említik: olvasás, sportolás, internetezés, zenehallgatás. A családi szórakozásmódok a sétálás, a kirándulás, a strandolás, a színház- és állatkert-látogatás, a vásárlás, a vendéglőben vacsorázás. A nukleáris családon kívül pedig szívesen töltik el szabadidejüket a rokonokkal, főleg a szülőkkel és testvéreik családjával, illetve a barátokkal.

Ami végezetül elmondható

A vizsgálat során felmerült három centrális probléma körbejárása után azt láthatjuk, hogy azt a jelent, amelynek a talaján jövőjükről gondolkodnak a mikrorégió pályakezdői és környezetük, elkeserítően nehéznek és terhesnek ítélik meg. A szebb jövő és a jobb élet megvalósítását nem a jelen továbbvívésében, esetleg mérsékelt módosításokkal történő újratermelésében vélik elérhetőnek, hanem drasztikus változásokat tartanak szükségszerűnek, amelyek sok esetben az adott életlehetőségekkel való szakítást – mondhatni pánikszerű szakítást – előfeltételezik. Erről szólnak a pályatervek, melyek túlnyomó többsége nem a szülők foglalkozásának a folytatását célozza meg, hanem azt perspektívátlanak ítélve éppen az ebből való kilépésre tesz kísérletet. De emellett tesznek tanúságot a területi mobilitásra vonatkozó utalások is. Kevesen vannak, akik nem kívánnak változtatni lakhelyükön, és siessünk hozzátenni, hogy közülük a legtöbben a helyben maradás jövőlehetőségeit nem a realitások keretei között képzelik el, hanem a fantázia valószerűtlen világában. A szinte krízisszerű menekülést mutató magatartás a magánéletet érinti legkevésbé. Bár a családalapítási és gyermekvállalási kedv megcsappant, s a család intézményének tekintélyét a karrier és az önmegvalósítás előtérbe kerülése meglehetősen csorbítja, mégis – úgy tűnik – ez marad továbbra is a társadalomnak az az alapegysége, amittől a stabilitást, a biztonságot, a pszichés rehabilitációt remélik. A mikrorégió jelentudata a szükségszerű kilépést kínálja adekvát alternatívaként, és nemcsak mérsékelt, hanem drasztikus, nemcsak az élet egy, hanem több aspektusát érintő módon is, mondhatjuk végül, bár az összegzés egyben mindig a probléma banalizálása, merész lecsupaszítása.

FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM

- Andorka Rudolf (1994): A falusi társadalom változásai. *Agrártörténeti Szemle*. 1–4: 3–26.
- Bali János (1998): Megtorpanás? A mezőgazdasági ártermelés fejlődésének korlátai egy málnatermelő településen. *Replika*. 33–34: 107–119.
- Bánlaky Pál (1994): A falu társadalmának átalakulása. *Agrártörténeti Szemle*. 1–4: 115–120.
- Bourdieu, Pierre (1978): Az értelmiségi hagyomány és a társadalmi rend megőrzése. In: Uő.: *A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése. Tanulmányok*. Bp. 7–70.
- Chelcea, Liviu (2000): A hiány kultúrája az államszocializmus idején. Áruk, fogyasztók és stratégiák egy román faluban a nyolcvanas években. *Replika*. 39: 135–153.
- Demográfiai Évkönyv 1999 (2000) KSH. Bp.
- Ferge Zsuzsa (1984): Egy nemzedék életútja. In: Cseh-Szombathy László (szerk.): *Egy korosztály életútja. Az 1928–34-ben született férfiokról. Kutatási beszámoló*. MTA Szociológiai Kutató Intézet Társadalompolitikai Osztálya. Bp.
- Fónay Mihály (2000): Értelmiségi szerepfelfogások a posztkommunista átmenetben. In: Püski Levente – Timár Lajos – Valuch Tibor (szerk.): *Politika, gazdaság és társadalom a XX. század magyar történelmében. II.* Debrecen. 173–182.
- Harcza István (1994): Polgárosodás a mezőgazdasági vállalkozók körében. *Agrártörténeti Szemle*. 1–4: 57–64.
- Kornai János (1980): *A hiány*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp.
- Losonczi Ágnes (1972): Életmód és társadalmi változások. *Szociológia*. 2: 153–178.
- Merkel, Ina (1997): A fogyasztói társadalomba vezető út. *Replika*. 26: 55–66.
- Miltényi Károly (1962): A heterogén házasságok hatása a születéskorlátozásra. *Demográfia*. 4: 486–493.
- Mureșan, Cornelia (1994): Changements des Structures Démographiques en Roumanie. *Studia Universitatis Babeș – Bolyai. Sociologia – Politologia*. 1–2: 43–57.
- Mureșan, Cornelia (1997): A reprodukív magatartás változásai Romániában. *Demográfia*. 4: 285–298.
- Oláh Sándor (1997): Láthatatlan szegénység. *Szociológiai Szemle*. 1: 63–77.
- Oláh Sándor (2000): A székelyföldi agrártermelés társadalmi feltételei 1989 után. In.: Püski Levente – Timár Lajos – Valuch Tibor (szerk.): *Politika, gazdaság és társadalom a XX. század magyar történelmében. II.* Debrecen. 349–352.
- Rychtaříkova, Jitka (2001): Második demográfiai átmenet zajlik Kelet-Európában? *Regio* 1. 111–139.
- H. Sas Judit (1972): A gyerekekkel szembeni családi követelmények alakulása és a történelmi-társadalmi változások. *Szociológia*. 2: 179–210.
- H. Sas Judit (1975): „Egy napom tíz év múlva” Fialatok elképzelései jövő életükről – és a jelen valóság. *Társadalmi Szemle*. 2: 63–74.
- Szelényi Iván (1990): Új osztály, állam, politika. Tézisek életművéből a tudományok doktora fokozatának elnyeréséhez. *Replika*. 2: 24–46.
- Takács Péter (1999): Az állam beavatkozása a földtulajdonviszonyok alakulásába Magyarországon. In.: Püski Levente – Timár Lajos – Valuch Tibor (szerk.): *Politika, gazdaság és társadalom a XX. század magyar történelmében. I.* Debrecen. 73–82.

- Tóth Pál Péter* (1997): *Haza csak egy van? Menekülők, bevándorlók, új állampolgárok Magyarországon (1988–1994)*. Bp.
- Valkovics Emil* (1964): A születésgyakoriságot befolyásoló társadalmi-gazdasági tényezőkről. *Demográfia*. 3–4: 451–458.
- Várhegyi György* (1968): Pályák vonzásában. Pályaválasztás és társadalmi rétegződés. *Valóság*. 6: 25–36.
- Vincze Mária* (1995): A családi gazdaság helye és szerepe a romániai agrártársadalomban. *Régio*. 1–2: 137–144.
- Vincze Mária* (2000): *Régió- és vidékfejlesztés. Elmélet és gyakorlat*. Kolozsvár.

Tárgyszavak:

Faluszociológia
Esettanulmányok

**WHAT IS CHATTING THE FUTURE ABOUT?
THE PRESENT TIME PICTURE OF SECONDARY SCHOOL PUPILS IN
SZILÁGYSOMLYÓ IN THE MIRROR OF FUTURE PLANS**

FIGYELŐ

Emlékezés *Ila Bálint*, *Móricz Miklós*, *Némethy Artúr* és *Thirring Lajos* életére és történeti statisztikai munkásságára. Szerk.: Kovacsics József, Bp. 2001.

A tudományok fejlődésének velejárója, hogy az időben egymást követő tudósgenerációk mindig az előbb élt nemzedék eredményeit, módszereit elsajátítva tanulnak, majd ezeket, az elődök tapasztalatait és az általuk összegyűjtött adatokat felhasználva a korábbiakat meghaladó következtetésekre jutnak. Éppen ezért minden tudományág számára etikailag fontos és a fiatalabbak számára iránymutatást jelent, ha az éppen soron lévő témájuk fölé hajoló utódok időnként felemelik a fejüket, és visszapiillantanak azokra, akiknek teljesítményeit felhasználva dolgoznak, vagy akik eredményeinek továbbfejlesztésén fáradoznak. Ezt tette *Kovacsics József* felkérésére és biztatására *Buzási János*, *Kápolnai Iván* és *Tóth Árpád*, amikor vállalkoztak arra, hogy *Kovacsics*sal közösen a címben feltüntetett alkotók munkásságát bemutassák, majd búvárkodásuk eredményeit közreadják. Maga a kötet két nagy egységre tagolódik. Az első részben foglalnak helyet a kiválasztott tudósok életét és munkásságát bemutató életrajzok, a másodikban pedig a négy tudós egy-egy olyan tanulmánya szerepel, amelyek folyóiratban vagy tőlünk már emberöltőnyi távolságban megjelent kötetekben láttak napvilágot, ám eredményeik máig érvényesek. A legtöbb tanulmánynak vagy feldolgozásnak a sorsa az, hogy az idők pora rárakódván, lassan a feledés homályába merül. A szerkesztő értő szemmel és biztos kézzel válogatta az újra kiadott írásokat, mert olvasásukkal ma is friss élményt nyújtanak azok számára, akik kézbe veszik őket.

A négy történeti demográfus, illetve pályafutása során e tárgykörben is alkotó tudós, akikkel a szerkesztő, *Kovacsics József* még alkotó idejük során találkozott, vagy dolgozott együtt, pályája és habitusa egymástól teljesen eltérő, ám sorsukat és életpályájuk alakulását meghatározták a 20. századnak a magyarság számára kegyetlen fordulatai. Mindnyájuk életét és szemléletmódjának alakulását nagymértékben befolyásolta a trianoni országcsonkítás, majd durván beleszólt sorsukba a kommunista diktatúra. Az előző rendszerben szerepet vállalt személyeknek kevés hely jutott az új nap alatt, azonban nagy erkölcsi erővel és hivatástudattal járták végig pályájukat. Munkásságukban, emberi és tudósi sorsukban megjelenik letűnt 20. század.

Ila Bálint, akinek munkásságát szikár tömörséggel *Buzási János* írta le, levéltári búvárkodása nyomán jutott el a történeti demográfiához és statisztikához, amelyet a lelkiismeretes település- és várostörténész nem kerülhet meg elemzéseit során. Ha *Ila Bálint* nevét halljuk, azonnal munkásságának zászlóshajói, a négy kötetes Gömör megye település- és népességtörténete – ide vonatkozó kutatásait fiatal korában, *Mályusz Elemér* irányításával kezdte –, valamint Veszprém megye helytörténeti lexikona jelennek meg emlékezetünkben a *Történeti statisztika forrásai* című kötetben megjelent

tanulmányai mellett. Közülük *A dézsmajegyzékek, mint a történeti statisztika forrásai* című írása látott napvilágot újra a jelen kötetben, ami nemcsak azt bizonyítja, hogy a szerző alapos ismerője forrásainak, hanem szakirodalmi ismereteiről, valamint jó történelési megfigyelőképességéről is tanúskodik.

Nem lehet azonban megfedkezünk a Magyar Országos Levéltár Filmtárának létrehozásában végzett munkájáról sem, amelynek produktumait ma annyian használjuk. Továbbá arról sem, hogy több mint 20 ezer regesztát készített a Batthyány, Balassa, Festetich, Forgách és más családoknak az országos levéltárban őrzött középkori okleveleiből. Közülük az Abaffy-, Dancs- és Hanvay-családokét utóbb *Borsa Iván* tette közzé. Ezen regeszták, azaz oklevélkivonatok közreadását nem érthette meg, pedig nem jelentett volna gondot számára az egyes regesztákat követő apparátusnak és a kötet mutatójának az elkészítése. Mint e műfajban már két évtizede fáradozó kutató bátran állíthatom, hogy *Ila Bálintnak* e munkássága teljesen egyenértékű a nagyközönség által ismert fentebb említett műveivel. A regeszták elkészítéséhez valóban magas szintű tudományos erudíció szükségeltetett.

Amíg *Ila* pályája szűk ösvényen haladt, *Móricz Miklós* több csapást vágott magának. Mint a parasztszeni, *Móricz Bálint* fia tehetségét apjához hasonlóan az élet kínálta több területen próbára tette. A technika, a tudomány és az irodalom egyaránt közel álltak hozzá. E szertelen, sokfelé csapongó világban a számok és a statisztikai adatok tisztelete tartott rendet. Nagy nekilödulásai után ismételten visszatért a statisztikához és az általa nyújtott témákhoz. Ötletgazdagsága révén könnyedséggel tallózott közöttük. *Kápolnai Ivánnak* éppen e sokfelé forduló, adatokban bővelkedő pályakép megrajzolása jelentette a legfőbb gondot, ám a jó eredményért megküzdve végül helyesen szakaszokra bontott színes pályarajzot adott, amelyből csak néhány fordulópont bemutatását ragadjuk ki, egyrészt illusztrálva az érdemdús életút egyes állomásait, másrészt felkeltve az érdeklődést az olvasásra.

Móricz Miklós már egyetemi éve alatt újságírással foglalkozott, majd a jogi kar elvégzése után Kassán a kereskedelmi- és iparkamara tisztviselője lett, ahonnan statisztikai témájú írással jelentkezett. Innen a budapesti kamarához került, majd 1923 és 1928 között a Brassói Lapok szerkesztője volt, ahol a vidéki lapból színvonalas újságot teremtett, amelynek munkatársai között mások mellett *Méliusz Józsefet* és *Ruffy Pétert* tiszteeltette, az irodalmi mellékletbe pedig *Tamási Áron*, *Molter Károly* és *Szemlér Ferenc* írtak. Budapestre költözése után újságírói tevékenységet folytatott, közben demográfiai témájú tanulmányokat írt, majd 1933-tól megkezdte a 12 évig fennállt Statisztikai Tudósító című napilap szerkesztését és közreadását. A talán a világon is egyedülálló statisztikai napilap kiadása publicisztikai és szakírói csúcsteljesítménye. Közben nyomdát vásárolt, amelynek kapcsán a tipográfia kérdéseibe merült alkotó módon. Az 1945 után bekövetkezett korszakban *Móricz* pályájára, amint *Kápolnai Iván* megállapítja, az útkeresés a jellemző, élete végén pedig testvére, *Móricz Zsigmond* pályaképének leírásába fogott. A kötetben közzétett tanulmányában: Magyarország népességének korviszonyai, 1804–1869, számos ötlettel és eleven szemléletből fakadó következtetéssel kelti fel az olvasó figyelmét.

Némethy (Benisch) Artúr (1881–1972) *Tóth Árpád* készített a pályaképét bemutató szép, szemléletes életrajzot a rendelkezésre álló jó forrásanyag felhasználásával. *Benisch* története egyrészt azt példázza, miként lehet egészen másféle területről a demográfiához eljutni, másrészt olyan életutat láttat velünk, amely ezerszámra játszódtott le a monarchia Magyarországon, nevezetesen azt: miként vált igaz magyarrá egy másik

népből, nemzetiségből jövő értelmiségi. Természetesen nemcsak e rétegben játszódtak le ezek a folyamatok. A társadalomnak szinte minden rétegéből lehetne példákat hozni a magyarrá válásra, amelynek, mint sok minden másnak, Trianon vetett véget. A *Némethy* nevet, atyai nagyanyja nevét 1945 után cserélte fel a korábbival, akkor, amikor szembe-sülnie kellett azzal, hogy mindaz, amiért élete nagy részén át fáradozott, hosszú ideig kudarcra ítéltetett. Munkásságnak célját saját szavaival idézhetjük: „Céлом pedig a magyar nemzeti állam erősítésén, a magyarság terjesztésén dolgozni aktív módon s irodalmi téren egyaránt. Nem a tudományos grádus, a professzori katedra elnyerése volt a fő célom, hanem a nemzetiségi kérdés megoldásában való – hogy mostani kifejezéssel éljek – mozgalmi munka.” Azt végezte magas szinten, amelynek a magyarság kárpát-medencei története során mindig kiemelkedő jelentősége volt, ugyanis számánál fogva sohasem tudta teljesen kitölteni hazáját. *Benisch* konzervatív gondolkodással, ám tisztességes módszerekkel dolgozott a gyakorlatban és a tudományosságában egyaránt. Így lehetett a nemzetiségi térkép kiváló ismerője, így láthatta meg e térkép adatai mögött az emberi sorsokat, így vehetett észre az időben messziről induló és hosszan tovább tartó folyamatokat. Igazgatástörténeti cikke, amelyet a tanulmánykötetben olvashatunk, lényegre törő, világos látását bizonyítja. Nem annyira a tudós, inkább a hivatalnok írása, aki nagyon jól tudja, hogy feletteseinek nem részletes okfejtésekre, hanem kristálytisza, logikusan előrehaladó összegzésekre van szüksége.

Thirring Lajos (1899–1983) az előbbi két kutatótól eltérően, és éppúgy, mint *Ila Bálint* a történettudomány és benne a történeti demográfia kutatója. Profiként, a családi hagyományokat követve művelte a statisztika és a népszámlálás tudományát és hozzájuk kapcsolódva a demográfiai stúdiumokat. Aktív pályájából 40 évet töltött a KSH-ban. Életrajzát a kötet szerkesztője, *Kovácsics József* készítette el, aki *Klinger András-sal* együtt fáradozott azon, hogy az Akadémia legalább élete végén ismerje el tudományos fokozattal pályájának eredményeit. *Thirring Lajosnak* Magyarország népessége 1869–1949 között című fő művét (maga is így látta) kötelező olvasmányként ismerték meg a történeti tudományokat elsajátítani vágyó egyetemisták generációi. Jelen kötet nagyon helyesen éppen ebből tesz közzé részleteket. Éppen az életrajz olvasása során ismerhetjük meg, mennyi munka és ismeretgyűjtés, valamint nemzetközi tudós társaságokban folytatott munkálkodás előzte meg a nagy ívű tanulmány elkészítését. Nemcsak adatai és megállapításai, hanem módszerei is méltán példaként szolgáltak kutatók nemzedékei számára. A legnagyobb elismerés egy tudós számára – bár ő nem érte meg –, hogy majd fél évszázad után is forgatott tanulmányt írt annak idején.

A kötetben bemutatott társaihoz hasonlóan ő sem volt szobatudós, hanem aktívan részt vett a KSH munkatársaként a gyakorlati munkában, főképp a népszámlálások előkészítésében és feldolgozásában. Nem állt tőle messze a különböző néposztályok helyzete, sőt kutatta is azt. Kezdeményezte a népszámlálási családstatisztika megteremtését, az épület- és lakástatistikai felvételeket. Vizsgálta a főváros környéki agglomeráció helyzetét rámutatva a sajátos ellentmondásokra és ellentétekre. Módszertani kérdésekkel foglalkozva kilenc magyar népszámlálás módszertani ismertetését készítette el.

Ma a francia „Annales iskola” kutatóinak eredményei nyomán a totális történetírás elterjedésének vagyunk tanúi, amely igény és módszer egyrészt szinte lehetetlenné tette a nagy összefoglaló művek elkészítését, másrészt megszüntette az éles határokat a történettudomány egyes ágai között. Bár a bemutatott négy tudós nem ezen szemlélet alapján dolgozott, munkásságukat áttekintve megállapíthatjuk, a 20. század történeti

tudományainak fejlődése hozta magával e szemlélet alakulását, hiszen a történeti demográfia e négy kiváló képviselőjének munkássága példázza a történeti demográfia sokszínűségét, és szoros kapcsolatát más tudományágakkal. Életrajzuk és munkásságuk egy-egy darabjának közzététele nagyban segíti a 20. századi magyar történeti demográfia helyzetének megismerését és megértését.

Blazovich László

IRODALOM

FOLYÓIRATCIKKEK

BIERAU, D.: *Neue Methoden der Volkszählung. – Der Test eines registergestützten Zensus.* (A népszámlálás új módszerei. – Egy nyilvántartásokra támaszkodó census tesztje.) *Wirtschaft und Statistik*, 2001/5. 333–341. p.

A legutóbbi népszámlálást a volt Német Szövetségi Köztársaságban 1987-ben, az egykori NDK-ban 1981-ben tartották. Németországban évenként készül mikrocensus, a statisztikai rendszer minősége lehetővé teszi az EU 2002/2003-as adatigényének kielégítését. Természetesen az időnkénti „feltárra” szükség van. Az ENSZ szerint a tagországoknak lehetőség szerint tízévenként, a 0-ra végződő években ajánlott népszámlálást lefolytatni. Ehhez a javaslathoz csatlakozva az EU irányelvet bocsátott közre, amely a tagjai számára a 2001. év első felét jelöli meg erre a célra. Igen sok ország tartja magát ezekhez az időpontokhoz, a lebonyolítás azonban a különböző feltételrendszerek miatt eltérő: van, ahol a hagyományos, interjú-alapú a számlálás, de például az észak-európai országokban elsősorban a meglévő nyilvántartásokon alapul. Számos állam, így Németország is keresi a módját a drága, közvetlen megkérdezésre épülő módszer – legalábbis részleges – behelyettesítésének. A Szövetségi Statisztikai Hivatal a tartományokkal és a településekkel együttműködve kidolgozott egy új népszámlálási modellt, melynek lényege, hogy a lakcímnnyilvántartásokra és a Statisztikai Hivatal munkaügyi adataira épül, az épületek és lakások adatait pedig a tulajdonosok postai úton történő megkeresésével veszi számba. A különböző forrásokból nyert adatokat statisztikai valószínűségi vizsgálatnak vetik alá, majd a „statisztikai” háztartásokkal kombinálva egy adatbázissá vonják össze. A cél azonos a hagyományos adatfelvétellel, azaz, hogy minden személy adatai kiértékelhetők legyenek valamennyi szempontból, továbbá, hogy minden regionális egységre mélységében tagolt kiértékelést tegyen lehetővé.

A lakcímnnyilvántartás Németországban több mint száz éves és az idők folyamán csaknem egységessé vált. Az egykori NDK területén központilag vezették, a Szövetségi Köztársaságban ez a települések feladata. Az adatok becsült hibaszázaléka 1–4%-os, ezért nem vehetők figyelembe előzetes ellenőrzés nélkül, különös tekintettel a többszörös állandó lakhelyek kiszűrésére.

A társadalombiztosítási járulékot fizető foglalkoztatottakról, a munkanélküliekről és a továbbképzésben résztvevőkről rendelkezésre állnak nyilvántartások, azonban a korábbi censzusok gyakorlatától eltérően a képzettségi felmérést a naprakész és megbízható adatforrások hiányában mellőzni kell. Hiányoznak az önálló tevékenységet űzők, valamint az egyéb munkaviszonnyal rendelkezők, azaz összesen a munkaképes korú lakosság kb. 25%-ának munkaügyi adatai. Erre a csoportra kiegészítő, 10%-os személyes megkérdezésen alapuló szűrőpróbát terveznek alkalmazni.

A lakások és épületek számlálásakor postán küldenek a tulajdonosnak kérdőívet és ezen a korábbiaktól eltérően a lakástulajdonos nevére és lehetőség szerint a lakáshasználók számára is rákérdeznek.

Az eljárás során a hibalehetőségeket a lehető legkisebbre szorítják le: a lakhelynyilvántartásokat a tartományi statisztikai hivatalok pontosítják, az épületek, lakások esetlegesen ellentmondásos adatait az illető háztartások megkérdezésével szűrik ki. Az

adatforrások kombinációja lehetőséget ad a kölcsönös ellenőrzésre. Valamennyi személyes adatot személyre vonatkoztatva kapcsolnak össze.

Ez az alternatív koncepció teljesen új a hivatalos német statisztikában. Elengedhetetlen tehát a felhasználandó nyilvántartások minőségvizsgálatára, a tervezett eljárások becslésére és javítására, az eredmények ellenőrzésére vonatkozó teszt lefolytatása, melyről 2001 januárjában nyújtott be törvénytervezetet a kormány. A próba során különösen fontos az adatvédelmi követelményeknek való megfelelés. Minden személyes vonatkozású adatot titkosan kezelve a statisztikai hivatalokban gyűjtenek és dolgoznak fel, ellenőriznek és javítanak. A neveket és aláírásokat a lehető leghamarabb törlik.

Az új eljárás várhatóan jóval kevesebbe kerül majd, mint a hagyományos, személyes megkérdezésen alapuló népszámlálás.

Sz. G. S.

HENNING, S.: *Census 2000 in the United States of America: the decennial count analyzed from a historical perspective*. (A 2000. évi népszámlálás az Amerikai Egyesült Államokban: a tízévenként megtartott census elemzése történelmi szempontból.) Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft, 2001/1. 85–125. p.

A tanulmány összefoglalja az USA demográfiai fejlődését az első népszámlástól, 1790-től kezdődően. Az eltelt kétszáz év alatt Amerika népessége 4 millióról több mint 281 millióra növekedett. A születési gyakoriság, a halálozás és a vándorlások alapján mind az etnikai szerkezet, a korösszetétel, mind pedig az egyes települések, államok népességnövekedése erősen megváltozott.

A 2000. évi népszámlálást történelmi aspektusból szemlélve a szerző rámutat az előkészítés, a lebonyolítás és az eredmények kiértékelése terén történt változásokra. Kitűnik, hogy nem csupán a kérdések száma módosult az idők folyamán, hanem a társadalmi fejlődéssel a tartalmuk és megfogalmazásuk is átalakult. Kétségtelen, hogy magát az adatok felvételét is erősen befolyásolták az ország mindenkor gazdasági, társadalmi és műszaki változásai. Míg az első számlálások során a kérdezőbiztosok személyesen keresték fel a háztartásokat, az eredményeket pedig nyilvánosságra hozták az esetleges javítások céljából, ma a polgárok maguk töltik ki a levélben kapott kérdőíveket, és postai úton juttatják el az USA Népszámlálási Hivatalának. Az egyedi eredményeket a Hivatal adatvédelmi szempontból titkosan kezeli, az Egyesült Államok elnöke, vagy más legfelső szintű vezetők sem juthatnak hozzá olyan információkhoz, melyek lehetőséget adnak egy adott személy és a hozzá tartozó adatok azonosítására. Tevékenysége során a Népszámlálási Hivatal nagyban hozzájárult az országos fejlesztésekhez a kiemelt jelentőségű adatbegyűjtés, -feldolgozás és -közzététel területén.

A szerző hangsúlyozza a népszámlálási adatok hasznát és használatát többek között a politikában, a tudományokban és a gazdaságban. A Hivatal jelentős politikai megbízatása a népesség számbavétele az egyes államok kongresszusbeli reprezentációja céljából. A Szövetség és az államok különféle támogatási programjai mind népszámlálási adatokra épülnek. Bizonyos törvények betartását is a cenzuseredmények segítségével ellenőrzik, és az információkat a tudományos kutatásban is felhasználják. Települések terveihez, cégek piackutatásaihoz szolgáltatnak alapot. Összességében megállapítható,

hogy a tízévenkénti népszámlálás az ország status quo-ját jelenti adatok formájában és az adott időpontokban az Egyesült Államok fejlődésének mutatójaként szolgál.

A továbbiakban a szerző feltárja, hogy az eddigi népszámlálások során nem sikerült a teljes lakosságot számba venni. Különböző statisztikák szerint 1990-ben hozzávetőleg négy millióan (az össznépesség 1,6%-a) nem kerültek felmérésre. Úgy tűnik, a lakosságnak ezt a részét etnikai rassz és kor szerinti összetétel szempontjából módosítják. A spanyolok 5%-át, a feketék 4,4%-át figyelmen kívül hagyták az 1990-es népszámláláskor. Gyakori a lakásváltoztatás, a bizalmatlanság az állami tisztviselőkkel szemben; a hiányzó angol nyelvtudás vagy a népszámlálással szembeni előítélet is magyarázat lehet erre az alulszámlálásra. 2000-ben a Népszámlálási Hivatal megkísérelte elkerülni a problémát.

A népszámlálások lebonyolítása a jövőben változni fog, 2010-ben a hagyományos adatgyűjtés mellett feltehetően bevezetésre kerül az 1996 óta fejlesztett Amerikai Társadalmi Szemle („American Community Survey”). A változatlan számlálás csak a népességadatok számszerű megragadására szolgál majd, és a hosszabb terjedelmű szűrőpróba-felmérések megszűnnek. A census pontos jövőjéről azonban az USA Kongresszusa fog dönteni.

SZ. G. S.

GHEE, C.: *Population review of 2000: England and Wales*. (2000. évi népesedési körkép: Anglia és Wales.) *Population Trends*, 2001/4. 7–14 p.

Anglia és Wales népességszáma 52,9 millió fő volt a 2000. év közepén, ami 253 ezer fővel több, mint egy évvel korábban. A népességnövekedés negyedét a természetes szaporodás, háromnegyedét a nemzetközi vándorlás adta.

A népesség kor szerinti összetételét számos múltbeli esemény alakította. A közölt korfán jól látható még az I. világháború születéskieséseinek és az akkori influenzajárványnak a hatása, a II. világháború alatti magasabb halandóságnak és alacsonyabb termékenységnak, majd az azt követő baby boomnak a hatásai. Igen jól kivehetők a hatvanas évek születési csúcsának, majd a hetvenes évek és az utóbbi esztendők alacsony termékenységeinek lenyomatai.

Az eltartottsági arány 1981-ben volt a legmagasabb (67 eltartott 100 munkaképes korúra), azóta – a kilencvenes évek első felében észlelt átmeneti emelkedéstől eltekintve – folyamatosan csökken (értéke 1999-ben 100 munkaképes korúra jutó 62 eltartott volt), amely csökkenés a következő években is várhatóan folytatódik.

A nemzetközi vándorlást egyenleg, mint láttuk, pozitív volt az elmúlt esztendőben. A cél-, illetve származási ország szerint vizsgálva a nemzetközi vándorlást, az Egyesült Királyságot több brit alattvaló hagyta el, mint ahányan visszatértek külföldről. Ugyanakkor az országnak enyhén negatív vándorlási egyenlege van az Európai Unió országaival, Ausztráliával, Új-Zéland-dal, Kanadával, az Egyesült Államokkal, míg jelentős pozitív egyenlege van Dél-Afrikával, Indiával, Pakisztánnal, Bangladesssel és a közeli keleti országokkal.

2000-ben 604 ezer élveszületés volt Angliában és Walesben, a csökkenés több mint 17 ezer, vagyis 3 százalékkal kevesebb, mint 1999-ben. A teljes termékenységi arány értéke 1,66 gyermek volt. A házasságon kívüli születések aránya 39 százalék volt,

amely születések túlnyomó többsége együtt élő pároktól származott. Évek óta a születések 7–8 százaléka származik csak egyedülálló anyáktól. A kor szerinti születések arányát vizsgálva megállapítható, hogy a harminc éven felüliek körében a születések gyakorisága tovább emelkedett, míg a 20–29 évesek termékenységének csökkenése folytatódott. A terhességmegszakítások száma 185 ezer volt 2000-ben. Ez azt is jelentette, hogy a fogamzások mintegy egynegyede fejeződött be terhesség-megszakítással, amely arány a 15–17 évesek körében már 43 százalék volt.

A halálozások számának csökkenő tendenciája 2000-ben is folytatódott, 538 ezer haláleset történt az országban, 3 százalékkal kevesebb, mint az előző évben. A csecsemőhalálozás mértéke is csökkent, értéke 2000-ben 6,5 csecsemőhalott 1000 élveszülöttre számítva. A csökkenő halandóság miatt a születéskor várható élettartam értékek is emelkedtek. 1981 és 1998 között az életkor növekedése a férfiaknál 71 évről 75,1 évre, a nőknél 77 évről 80 évre emelkedett.

1999-ben 264 ezer házasságkötés történt az országban, folytatódik a házasságkötések arányának hosszabb ideje tartó csökkenése. Jelentősen csökkent az első házasságkötések száma és aránya is. Az első házasságkötés-kori életkor az elmúlt tíz esztendőben mintegy 3 évvel lett magasabb.

A válások száma 1999-ben 141 ezer volt, 3 ezerrel kevesebb, mint az előző esztendőben. Ezzel már negyedik alkalommal volt kevesebb válás, mint az azt megelőző esztendőben, követve a házasságok csökkenő számát.

M. Á.

SCHWARZ, K.: *Bericht 2000 über die demographische Lage in Deutschland*. (Jelentés Németország 2000. évi demográfiai helyzetéről.) Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft, 2001/1. 3–54. p.

A 2000. év elején Németországban 82,2 millió ember élt, ebből 7,3 millió (9%) külföldi. Az utóbbi években a népességnövekedés lelassult: a halálozások száma tartósan magasabb volt a születésekénél (1999-ben 80 000-rel), a bevándorlások pedig egyre kisebb mértékben haladták meg a kivándorlásokat. A sok polgárháborús menekült visszatérését Boszniába és Koszovóba ellensúlyozta a német származású kitelepítettek visszatérése.

A népesség 23%-a 60 évnél idősebb, 21%-a 20 évnél fiatalabb, míg az országban élő külföldiek esetében ezek az arányok: 8, illetve 27%. További bevándorlások nélkül az elkövetkező évtizedekben gyorsuló népességcsökkenés következne be, mely hosszabb távon a 60 éven felüliek közel 40%-os arányához vezetne. Amennyiben a bevándorlás oly mértékű lenne, hogy a népességcsökkenést ellensúlyozná, az időskorúak hányada „csak” 30%-ra növekedne.

Az országon belül csökkent a népesség vándorlása az új szövetségi tartományokból a régiókba.

Csaknem 30 év óta igen nagy mértékben fogyott a házasodási kedv, s ez vezetett ahhoz, hogy a ma fiatal nők és férfiak harmada várhatóan élete végéig nőtlen vagy hajadon marad. Egyre erősebben tolódik ki a házasságkötési életkor is. 1998-ban 2 millió volt a házasságon kívüli együttélések száma, azonban ez a növekvő szám is elma-

rad a felnőtt korokban egyedül élők száma mögött. A házasságon kívüli életközösségeknek csak 28%-ában nevelkednek gyermekek.

Napjainkban minden harmadik házasság válással végződik, az újráházasodások egyre ritkábbak. 1998-ban a több mint 192 000 elvált pár 52%-ának volt kiskorú gyermeke. Ha a válási gyakoriság változatlan marad, egy napon minden ötödik házasságban született gyermek válási árvaságra jut.

A születések száma 25 éve csak kétharmada a generációs utánpótláshoz szükségesnek. Az 1998-as mikrocenzus szerint száz 35–39 éves nőre 143 gyermek jutott. Házasság, illetve partnerkapcsolatban élőknek pedig 173 volt a gyermekek száma. Valamennyi 35–39 éves nő 26%-a, a házasságban élőknek pedig 13%-a gyermektelen maradt. Még rosszabb az arány a nagyvárosokban. A házasságon kívül született gyermekek aránya nyugatnémet területen eléri a 16, az új szövetségi tartományokban a 47%-ot. Figyelembe kell azonban venni, hogy e gyermekek egyharmada a szülők későbbi házasságkötése, további harmada pedig az anya más férfival kötött házassága folytán teljes családban nő fel.

A várható élettartam tovább nő, újszülött fiúk esetében jelenleg 74, lányoknál 80 év, ami az elmúlt 25 évben kerek négy év emelkedést jelent. Ennek a jelenségnek az erős hatása a nyugdíjbiztosításra, az egészségügyre és az idősgondozásra nyilvánvaló, befolyásolja azonban a munkaerő-potenciált, a családok életét, a kultúrát és a társadalom hatalmi viszonyait is.

A háztartások létszáma erősen csökkent, az egyszemélyes háztartások aránya 35%, számuk 1972 óta megduplázódott. A háztartások mintegy egyharmadát teszik ki a házasok, illetve gyermeküket egyedül nevelők. Ez az arány 25 évvel ezelőtt 46% volt. Három vagy több generációs háztartások szinte már nem is léteznek.

Az 1999-es mikrocenzus alapján a munkaképes korúak 10%-a munkanélküli, a Németországban élő külföldieknél ez az arány 18%. A 15–64 év közötti nők munkaerőpiaci részvétele a régi tartományokban 62,2% (1972: 47,7%), az újakban 73,2%. A régi tartományokban mért arány annak dacára nőtt, hogy az oktatásban való részvétel időben kitolódott, a nyugdíjkorhatár pedig csökkent. Figyelemre méltó azonban, hogy a részmunkaidőben foglalkoztatott nők (kiknek nagy hányada a megélhetéshez szükséges jövedelmet nem keresi meg, valamint megfelelő mértékű nyugdíjra nem számíthat) aránya nagyon magas.

A szerző elsősorban olyan demográfiai tényekről informál, amelyek napjainkban különös érdeklődésre tarthatnak számot. Ismételtten utal arra, hogy a jelenségek tanulmányozásakor nem elhanyagolható a több mint 7 millió külföldi jelenlétének figyelembevétele.

Sz. G. S.

KYTIR, J. – WILD, H. D. – ZUSER, P.: *Demographische Strukturen und Trends in Österreich 2000*. (Demográfiai struktúrák és trendek Ausztriában 2000-ben.) Statistische Nachrichten, 2001/10. 732–750. p.

A 2000. évben Ausztriában közel 1500-zal volt magasabb a születések száma és az országba 17 300-zal több bevándorló érkezett, mint az előző évben. A népesség növekedése így ugyan valamivel nagyobb volt, mint 1999-ben, a '90-es évek átlagánál azon-

ban jóval alacsonyabb. A külföldi állampolgárok és hontalanok a lakosság 9,3%-át tették ki, ez több mint a kétszerese az 1997-es számnak, ami az EU polgárainak növekvő jelenlétére utal. A honosítások száma az állampolgárság megszerzésének szigorítása ellenére jóval meghaladta az 1993–1998 közötti mértéket, 3,2% új állampolgár jutott 100 osztrák lakosra. Többségük Jugoszlávia utódállamaiból és Törökországból érkezett 45 év alatti személy volt.

A nemek megoszlásában az idősebb korú nők magas hányada részben a második világháborúnak, részben a férfiak alacsonyabb várható élettartamának volt a következménye. A gyermekek és a fiatalok arányának csökkenése folytatódott: a 60 év feletti aránya 20,7%-ra emelkedett, a 15 év alatti gyermekek aránya 16,7%, a munkaképes korúaké 62,6% volt. Az élveszületések száma kismértékben emelkedett. Az egy nőre jutó átlagos gyermekszám (1,34) az EU igen alacsony, 1,45-ös átlagát sem érte el. A népesség reprodukciójához 36%-kal magasabb születési arányra lenne szükség.

Az átlagos termékenység kor emelkedett, 2000-ben 28,2 év volt. A házasságon kívül születettek száma 1976 és 1992 között megduplázódott, majd visszaesett ugyan, de a házasságban születettek számának csökkenése miatt arányuk az összes újszülötthöz képest mégis nőtt, 2000-ben 0,8%-kal haladta meg az előző évet. A nem házasságban született gyermekek csaknem felét szüleik általában későbbi házasságkötésükkel legitimálják.

A házasságkötések száma harminc év óta tartó erős csökkenés után 1998-tól kezdődően 40 000 alatt stabilizálódott (1990-ben több mint 45 000-en kötöttek házasságot). Az első házasságok egyre magasabb életkorban kötöttek, arányuk 2000-ben is csökkenő tendenciát mutatott. Folyamatosan csökkent az osztrák állampolgárok egymás közötti házassági aránya a külföldiek és belföldiek közötti házasságkötési gyakorisághoz képest. Az 1999-es osztrák válási rekord 2000-ben megdőlt: 19 552 házasság bomlott fel, zömmel a házasság első 3–5 évében. A válási ráta 43,1%-os volt. Nőtt a válásokban érintett gyermekek száma.

A halálozások száma öt év óta tartó csökkenés után történelmi mélypontot ért el, folytatódik tehát a fejlődés a várható élettartam növekedésében. Figyelemre méltó a fejlődés az idősebb korúaknál: egy ma 60 éves férfi várhatóan több mint 5 évvel tovább él, mint aki 1970-ben töltötte be ezt a kort. A csecsemőhalandóság évek óta 5 ezrelék alatt van, 2000-ben az előző évihez képest 10,9%-kal nőtt. Nagyon gyengén emelkedett a halvaszületések és a születés körüli (egy hetes kor előtti) halálozások száma.

A kivándorlásnál nagyobb arányú volt a bevándorlás. Az osztrák kivándorlók számára a fő célt többnyire valamely EU-tagország jelentette.

Sz. G. S.

HANIKA, A.: *Volkszählung 2001: Vorläufige Ergebnisse nach Alter und Geschlecht.* (A 2001-es népszámlálás előzetes eredményei életkor és nemek szerint.) Statistische Nachrichten, 2001/12. 904–909. p.

A tanulmány Ausztria népességének korszerkezetét vázolja fel a 2001-es népszámlálás még nem végleges adatainak alapján, összevetve a legutóbbi census eredményeivel.

Az ország népessége 2001-ben 8 065 465 fő, ebből a nők hányada 51,6%, az 1991-es censzushoz képest nagyon gyengén csökkent. Az átlagéletkor 38,1-ről 39,7 évre emelkedett. Az 55 és 85 év közötti népesség korszerkezete egyértelműen kimutatja a világháborúk emberáldozatait, a gazdasági válság hatását a születések számára. A '60-as évek baby boomjának generációja ma 30–45 éves, a '70-es évek alacsonyabb, de viszonylag stabil születésszámait a '90-es évek erős visszaesése követi.

Tágabb korcsoportokat megkülönböztetve a népesség 16,8%-a 15 év alatti gyermek, 62,1%-a munkaképes korú és 21%-a 60 év feletti. 1991-ben a gyermekek aránya még 17,4%, a 15–60 év közöttieké 62,5%, a nyugdíjas korúaké pedig 20,1% volt. Az 5 évesnél fiatalabb gyerekek száma az utóbbi tíz évben drasztikusan, 9,3%-kal csökkent, nőtt azonban a 10–14 éves korosztályé 7,6%-kal, amit némiképp e korcsoport bevándorlása is erősített. A 15–19 évesek 3,3%-kal vannak kevesebben, azonban a 20–29 éves korosztály tíz év alatt a negyedével, 328 900 fővel csökkent. Az öregedési folyamat következményeként 15,7%-kal nőtt a 30 és 64 éves korosztály. A 65–69 évesek száma 15,1%-kal alacsonyabb a harmincas évek gyenge születési évei miatt. A 80–84 éves korosztály kivételével – mely az első világháború éveiben született – általában jóval magasabb az idős korcsoportok létszáma.

Az egyes tartományokban korszerkezet tekintetében nagy a különbség, nyugaton fiatalabb a lakosság, mint keleten. Az idősebbek aránya a gyengébb infrastruktúrájú, régi iparnegyedekben, a néhai keleti blokk határterületein magasabb.

Sz. G. S.

BAGAVOS, C. – FOTAKIS, C.: Demographic dimensions of labour force trends: national and regional diversities within the European Union. (A munkaerőpiaci trendek demográfiai vonatkozásai: nemzeti és regionális különbségek az Európai Unión belül.) Genus, 2001/1. 83–107. p.

Az EU-ra vonatkozóan készült népesség-előrejelzések a munkaképes korú népesség lassú növekedését, majd 2010 után annak csökkenését vetítik előre. Ez alól Portugália, Luxemburg és Svédország lehet kivétel, ahol várhatóan mindvégig nő ennek a korosztálynak a száma, bár a növekedés mértéke ott is mérséklődni fog. A munkaképes korú népességen belül nőni fog az 50–64 évesek aránya. 1995-ben ez a korcsoport az összes munkaképes korúak 23–30 százalékát jelentette, 2025-ben pedig várhatóan 30–40 százalék lesz a részesedése. A magasabb érték Olaszországra, Németországra, Ausztriára és Spanyolországra, az alacsonyabb érték pedig Írországra, Svédországra és Finnországra lesz jellemző.

1995 és 2025 között a munkaképes korú népesség az EU átlagát tekintve várhatóan másfél százalékkal csökken. Országokon belüli régiókat tekintve lesznek olyan területek, ahol nő a munkaképes korúak száma. Ezek közül a holland, portugál, spanyol, brit és görög régiókban várható a legnagyobb mértékű növekedés. Az EU-átlagot meghaladó mértékű csökkenést mutató területek között olasz, spanyol és német régiókat találunk.

A munkaképes korú népességen belül a 15–24 évesek aránya az EU egészét tekintve 20 százalékról 17 százalékra fog csökkenni ugyanebben az időszakban. Németország keleti és Olaszország északi területein a fiatal munkába lépők aránya 14 százalék alá csökkenhet. Ugyanitt az 55–64 évesek aránya 27 százalék fölé emelkedhet. Az új mun-

kába lépők száma portugál, dán, holland, francia és spanyol régiókban haladja majd meg a nyugdíjba menők számát.

1985 és 1995 között a demográfiai változások a legtöbb EU-országban kedvező hatással voltak a munkaerő alakulására: a munkaerőforrás esetenként nagyobb mértékben nőtt, mint a munkaképes korú népesség. Ennek két oka volt: nőtt a nők gazdasági aktivitása, és nőtt a 30–50 éves korúak száma, akikre amúgy is a legnagyobb gazdasági aktivitás a jellemző. Mindez alól Dánia és Olaszország a kivétel. Változatlan gazdasági aktivitást feltételezve a demográfiai változások, legalábbis 2005-ig, a munkaerő növekedését eredményezik. Ez a növekedés azonban általában kisebb lesz, mint ami 1985 és 1995 között bekövetkezett. Görögország, Portugália és az Egyesült Királyság kivétel az általános növekedés alól. 2005 és 2015 között a demográfiai változások kedvezőtlenül fognak hatni a munkaerő arányának alakulására. A háttérben a „baby boom” nemzedék nyugdíjba menetele húzódik meg. Luxemburgban, Portugáliában és az Egyesült Királyságban ugyanakkor nem kell kedvezőtlen demográfiai hatástól tartani.

A fiatal (15–24 éves) munkaerő hiányával fog szembesülni Dánia, Hollandia, Ausztria és ezeknél kisebb mértékben az Egyesült Királyság és Luxemburg. A középkorú (30–49 éves) munkaerőn belül a férfiak foglalkoztatottsága már most minden EU-országban magas. Ugyanezen korosztályú nők foglalkoztatottsága a mediterrán országokban és Írországból 50 százalék körüli, ami kifejezetten alacsony. Ez várhatóan nem is fog lényegesen megváltozni 2005-ig. A munkaerő tartalékát az idősebb (50–64 éves) korosztály jelentheti, és ezen belül is elsősorban a nők.

Ami a regionális eltéréseket illeti, ez Spanyolországban és Olaszországban fog komoly problémát okozni, mivel ezekben az országokban sűrűn lakott területeket érint. A foglalkoztatáspolitikának meg kell találni a módot egyes korcsoportok aktivizálására, és emellett a munkaerő mobilitását is elő kell segíteni.

Sz. K.

JAIN, A.: *Implications for evaluating the impact of family planning programs with a reproductive health orientation.* (A reprodukció egészségét célzó családtervezési programok hatásának értékelése.) *Studies in Family Planning*, 2001/3. 220–230. p.

Az ENSZ 1994-ben Kairóban tartott Népesedési és Fejlesztési Konferenciáján felhívta a kormányok figyelmét arra, hogy a családtervezési programok kialakításánál a reprodukció egészségét biztosító szolgáltatásokra is tekintettel kell lenni. A kívánatos cél a termékenység és a népességnövekedés mérséklése helyett az lenne, hogy segítsék az egyéneket abban, hogy termékenységi célkitűzéseiket egészséges módon tudják megvalósítani. A szerző ezen cél elérése, vagy annak elmaradása alapján tartja értékelendőnek a családtervezési programokat. Az erre szolgáló index alkalmazhatóságát egy Peruban végzett panel vizsgálatban tesztelték. Az 1990-es évek első felében végzett vizsgálat ezernél több házaspár nőre terjedt ki.

A nők 19 százaléka két és fél éven belül legalább egy gyereket szült, és az anyák közel fele akarta is a gyereket. A tipikus családtervezési programok mind a kívánt, mind a nem kívánt gyermekek számát csökkenteni akarják. A szerző szerint a programoknak alapvetően a nem kívánt terhességek számának csökkentésére kell irányulniuk.

Amennyiben a családtervezési programnak a házastársak valamelyikének sterilizációja is részét képezi, úgy fel kell hívni azok figyelmét más módszerekre, a sterilizáció mellékhatásaira és arra is, hogy azt követően többé már nem lehet gyerekük. Mindennek hiányában többen sajnálták, hogy ezt a megoldást választották.

A szerző a perui családtervezési programot az érintettek 75 százalékánál sikeresnek értékelte. A nők 25 százaléka nem érte el reprodukciós célkitűzését: nem kívánt terhesség következett be, megbánta a sterilizálást, terméketlennek bizonyult a vizsgálat ideje alatt. Ugyanakkor a megfigyelt nők 5 százaléka olyan kórházi kezelésre szorult, ami a terhességgel vagy fogamzásgátlók szedésével volt összefüggésben. (Fogamzásgátlók használatáról a nők több mint 40 százaléka számolt be.)

A szerző tárgyalja a termékenység és a kapcsolódó egészségügyi problémák mutatóit szintetizáló index használatának előnyeit és korlátait. Elismeri, hogy az ilyen kettős megközelítésben vizsgált családtervezési programok sikere egyéb területeken tett intézkedésektől is függ (lásd oktatás, kommunikáció, tradíciók figyelembevétele). Szükség van a sokrétű feladatokat ellátni képes személyek kiképzésére.

A termékenység alakulását befolyásolni kívánó szolgáltatásoknak négy cél megvalósítására kell törekedniük: 1. megbízhatóvá kell tenni a fogamzásgátlók használatát; 2. biztonságossá kell tenni a nem kívánt terhességek kezelését, és el kell érni, hogy a kívánt terhességek biztos kimenetelűek legyenek; 3. kezelni kell a nőgyógyászati problémákat (fertőző és szexuális úton terjedő betegségek, emlő- és petefészekrák, meddőség); 4. foglalkozni kell a nők egyenlőségét gátló tényezőkkel (szexuális és házasságon belüli erőszak, leánygyermek diszkriminációja). A fejlődő országokban mindennek eléréséhez számottevő erőforrások szükségesek.

Sz. K.

MULDER, C.H. – WAGNER, N.: *The connections between family formation and first-time home ownership in the context of West Germany and the Netherlands.* (A családalapítás és az első lakástulajdon megszerzése közötti kapcsolatok Nyugat-Németországban és Hollandiában.) *European Journal of Population*, 2001/2. 137–164 p.

A családalapítás és lakáshelyzet minden országban szoros kapcsolatban vannak egymással. Az új család alapítása és különösen a gyermekvállalás miatt keletkező lakásigények befolyásolják a lakáspiacot. Más oldalról tekintve a lakáspiaci helyzet is hatással van a családalapításra: vannak, akik elhalasztják a családalapítást vagy a gyermekvállalást addig, amíg a megfelelő lakás nem áll rendelkezésükre, vagy esetleg egy meglévő lakás megkönnyíti a párok egybekelését. E kapcsolat érdekes kutatási terület lehet mind a lakáshelyzet, mind a családi ciklusok kutatói számára.

A cikkben ismertetett kutatásban a szerzők arra keresik a választ, hogy mi történik olyan helyzetekben, amikor a kedvező lakáspiac és gazdasági körülmények könnyebb helyzetet teremtenek az első lakás megszerzéséhez? Vajon együtt változik-e a lakásszerzés és a családalapítás gyakorisága? A lakásszerzés áttolódása a fiatalabb életkorra előidézi a családi életciklus hasonló változását?

A szerzők a fenti kérdésekre keresik a választ a két országra adatain alapuló kutatásukban. A vizsgálat retrospektív adatok alapján kiterjedt az 1920 és 1960 évek között született kohorszokra, és a lakásszerzés és családi események összefüggéseire a kutatásba vontak 40 éves koráig. Nyugat-Németország és Hollandia együttes vizsgálata azért is érdekes, mivel e két ország eltérő utat járt be a lakáshoz jutás mai rendszerének kialakulásában, illetve eltérő volt a lakásszerzést támogató pénzügyi rendszer is. A vizsgálat mintája arra is lehetőséget nyújtott, hogy ne csak az országok közötti különbségeket, hanem az időbeni változásokat is ki lehessen mutatni. A fő kérdés tehát az volt, vajon a párok töreksenek-e szinkronba hozni családi eseményeiket a lakáshelyzet lehetőségeivel.

A korábbi angol vizsgálatok eredményétől eltérően a szerzők azt állapítják meg, hogy sem Nyugat-Németországban, sem Hollandiában nem találtak bizonyítékot arra, hogy valamiféle törekvés lenne a lakáspiaci lehetőségek és a családalapítási események szinkronizálására. Ellenkezőleg, az események alkalmanként az ellenkező, nem várt irányba mozdultak. A tendenciákban különbségek voltak felfedezhetők az országok, de a kohorszok között is.

Természetes, hogy a legtöbb pár lakástulajdonos szeretne lenni már a családalapítás vagy az első gyermek megszületése előtt. E azonban csak a párok egy kisebb részének adatik meg, s ez a helyzet különösen Németországra jellemző. Hollandiában a párok egyre nagyobb hányada rendelkezik önálló lakással már a gyermekvállalás előtt. A növekvő lehetőségek következtében Hollandiában folyamatosan csökkent a fiatalok átlagéletkora az első lakás megszerzésekor. Németországban a lakáspiac és a pénzügyi szabályozók nem segítették ugyanezt.

Ígaz, hogy a párok egy része elhalasztotta a gyermekvállalást addig az időpontig, amíg az önálló lakás lehetősége valóra vált. Ez a halasztás azonban csak azoknál a pároknál volt megfigyelhető, akiknek a belátható jövőben oldódott meg a lakásproblémája, így a halasztás valójában csak rövid távú volt. Azok a párok, akik a közeli időben nem remélték lakáshelyzetük megoldódását, inkább a családalapítás mellett döntöttek, s elfogadták, hogy lakáshelyzetük csak a későbbiekben rendeződik. Valójában a lakásszerzés későbbi rendezése kisebb hatással van az emberek életére, mint amit a gyermekvállalás elhalasztása okozhat. A fiatalok lakásszerzésének elhalasztása vagy e folyamat elnyújtása azt a lehetőséget is biztosítja a fiatalok számára, hogy rugalmasan alkalmazkodjanak a lakáspiac változásaihoz, és anyagi helyzetük alakulásához.

A kutatás érdekes eredményei ellenére bizonyos korlátokkal rendelkezik. A megálapításokat csak az országok és kohorszok közötti különbségekből vonhatták le, ahelyett, hogy direkt megfigyelésekre támaszkodtak volna. Az események időbenisége nem jelenti szükség szerint az okozati összefüggések meglétét, ehhez a döntési folyamatok vizsgálatára lett volna szükség.

Az országok és a kohorszok közötti különbségek más, nem vizsgált tényezőkből is következthettek. Így például nem volt lehetőség a reáljövedelmek változásának vizsgálatára sem.

ROSE, A. de – RACIOPPI, F.: *Explaining voluntary low fertility in Europe: a multilevel approach.* (Az európai vállaltan alacsony termékenység magyarázata: többoldalú megközelítés.) *Genus*, 2001/1. 13–32. p.

Az európai országokban ma az alacsony termékenység megjelenik a kétgyermekes családmódelben, az egy gyermeket vállalók arányának állandósulásában és a gyermektelenek számának növekedésében. Utóbbi alól a mediterrán országok kivételek, de észak- és kelet-európai jellegzetességekről is beszélhetünk.

A szerzők az EGB-országokban az 1980-as évek végén és az 1990-es évek közepén végrehajtott egységes fogalmakat használó termékenységi és családmegfigyelésekre alapozzák a vizsgálatukat. Tekintettel arra, hogy az egyes országokban a megfigyelés eltérő időpontban (1988–1996) történt, az adatok némileg heterogének, amit azonos csoportok (részminták) kiválasztásával ellensúlyoztak. Ily módon csökkent a minta-nagyság, de javult az országok közti összehasonlíthatóság.

A ténylegesen tapasztalható arányoktól eltért a válaszadók között a gyermeket nem kívánók és a csak egy gyereket kívánók aránya. Az egy gyereknél többet nem tervező nők aránya Németországban, Ausztriában, Belgiumban és Franciaországban volt a legmagasabb. A skandináv országokban a fiatal és idős kohorszok egészen másképp vélekedtek erről. A kelet-európai országokban a fiatalabb nők általában kevesebb gyereket terveznek, mint az idősebbek. A gyereket egyáltalán nem kívánók aránya az országok többségénél csak néhány százalékot tesz ki. A fiatal belga és lengyel nők ezzel szemben nagyobb arányban kívánnak gyereket, ezért ők kivételt jelentenek.

A gyereket nem kívánók között több a párkapcsolatban élő, magasabb iskolázottságú, városlakó és vezető állású nő. Ebben a vonatkozásban az is szerepet játszik, mennyire gyakorolja valaki a vallását. Végül a megélt családmódel is befolyásoló tényező: az egyetlen gyerekként felnőtt lányok maguk is csak egy gyereket kívánnak szülni.

Európai módelről nem beszélhetünk. Ennek oka a nők országonként eltérő vállalt termékenysége mellett az eltérő társadalmi, gazdasági és kulturális háttérben is kereshető. Mindezen tényezők hatását 15 változóra kiterjedő főkomponens elemzésben vizsgálták. A vizsgálatba vont tényezők összes magyarázó ereje 70 százalék volt. Maguk a tényezők két csoportba foglalhatók: modernizáció (ami a társadalmi-gazdasági fejlődést jelzi) és a nemek közti egyenlőség. Az alacsony vállalt termékenységet elérendő célnak tekintő nők aránya azokban az országokban volt magas, ahol megkésített a modernizáció és a nők kedvezőtlen megkülönböztetésben részesülnek. Ilyenek a mediterrán országok: Olaszország és Spanyolország. A kettős skála ezzel ellentétes mezőjében helyezkednek el a skandináv államok: Norvégia és Svédország.

A többoldalú megközelítést alkalmazó módelre épülő elemzés nyitva hagy bizonyos kérdéseket. Módszertani szempontból az egyedi célnak megfelelő hierarchikus csoportosítást (klaszterezést) kell végezni. A legtöbb szociológiai és demográfiai megfigyelésből hiányzik a többoldalú megközelítés, noha ez fontos lenne. Problematikus az olyan elméleti keret kialakítása, amely alapot ad a megfelelő mutatók kiválasztásához. Végül a termékenység, valamint a gazdasági és társadalmi tényezők közti kapcsolat egyértelmű definiálására is szükség lenne – ugyanezen elméleti kereten belül.

Sz. K.

SCHERBOV, S. – VIANEN, van H.: *Marriage and fertility in Russia of women born between 1900 and 1960: a cohort analysis*. (Az 1900 és 1960 között Oroszországban született nők házasságkötése és termékenysége: kohorsz elemzés.) *European Journal of Population*, 2001/3. 280–294. p.

A vizsgálat az 1994. évi mikrocenzus során a nők életútjáról gyűjtött retrospektív adatokra épült. Az 1900 és 1960 között Oroszországban, illetve a Szovjetunióban született nőknek szülőképes életkorukban éhínséggel, háborúkkal és azok következményeivel kellett megküzdeniük. A háborúk idejéről hiányoznak a népmozgalmi nyilvántartások, viszont a mostani megfigyelés során ezen válságidőszakok termékenységről is megkérdezték a nőket. (A mikrocenzus 5 százalékos mintát használt, és a kérdéses időszakban született nők száma 2,2 millió volt.)

Oroszországra hagyományosan jellemző a korai, 22–23 éves korban kötött házasság. A kohorsz vizsgálat az 1920-as évek első felében születetteknél mutat magas értéket (25 év), ami mostanra 22 év alá esett. Nyugat-Európában magasabb a házasságkötési életkor, és újabban még emelkedik is. A soha nem házasodott nők aránya az időszak nagyobb részében, 8–10 százalék között alakult. Az utóbbi időben egyre gyakoribb az élettársi kapcsolat, és a közvélemény is inkább elnéző ebben a vonatkozásban.

A II. világháború hatása jól érzékelhető a házasságkötések, valamint az özvegyek számának alakulásában. Az 1920-ban született kohorszban a házasságkötési arányának emelkedése 1940 és 1944 között megállt, és 40 éves korukban is csak 70 százalékuk volt házas. Az 1910-ben született kohorsz tagjainak 30 éves korukban 4 százaléka volt özvegy, míg öt évvel később ennek a generációnak mintegy fele elvesztette a férjét.

A fiatalabb kohorszokban gyorsan emelkedik a válás valószínűsége. A legfiatalabbaknál 26 éves kor után állandósul a válási arány. Ennek oka nem a válások csökkenése, hanem az újránházasodás, ahol egyre kevésbé akadály a meglevő gyerek – ahogy magát a válást sem akadályozza meg a gyerek megléte. Az 1990-es években a házasságoknak közel fele felbomlott, és a házasoknak egynegyedét az újránházasodottak adták.

A kohorsz termékenység kisebb időbeli ingadozást mutat, mint a házasságkötés. A befejezett termékenység csökkenő tendenciájú: az 1900-ban születetteknél 2,9, míg az 1960-ban születetteknél 1,7. A korszpecifikus termékenységnak az anya születési éve szerinti alakulása egyes kohorszoknál torzult, esetenként bimodális görbét követ. A fiatalabb kohorszoknál a korszpecifikus termékenység görbéje kifejezett csúcsot mutat, és a legnagyobb termékenységre vonatkozó modális életkor alacsonyabb, mint a legidősebb generációknál.

Az egygyermekes anyák jóval később kötöttek házasságot, mint a háromgyermekesek. Más megfogalmazásban: mennél alacsonyabb a befejezett termékenység, annál magasabb a nők házasságkötési életkora. A házasságkötés után általában egy éven belül megszületik az első gyerek, míg a második, illetve harmadik gyerek 5–5 éves kiséssel következik és ez minden generációra jellemző. A nők ma az egy- vagy kétgyermekes családtag részesítik előnyben, és 30 éves koruk előtt befejezik a termékeny életszakasukat.

SANTOW, G. – BRACHER, M.: *Deferment of the first birth and fluctuating fertility in Sweden.* (Az első gyermekszülés elhalasztása és fluktuáló termékenység Svédországban.) *European Journal of Population*, 2001/4. 343–363 p.

A fejlett országokban az utóbbi húsz esztendőben tapasztalt termékenységsökkenés együtt járt azzal is, hogy az első gyermek egyre későbbi anyai életkorban született meg. A házasságkötési életkor emelkedésén keresztül fejtette ki hatását számos olyan tényező, mint a nők változó szerepe, a családon kívüli tevékenységek jelentőségének növekedése, a nők iskolai végzettségének emelkedése, a növekvő munkavállalási lehetőségek kialakulása, a nők fokozott részvétele a munkaerőpiacon, valamint a szexuális forradalom térnyerése párhuzamosan hatékony fogamzásgátlók elterjedésével. A felsorolt tényezők általában az egyén szintjén fejtik ki hatásukat. Ugyanakkor a tényezők egy része társadalmi szinten is kifejtheti hatását. A szerzők példának a munkanélküliséget említik: a munkanélküli egyén körülményeit – és így gyermekvállalási döntését – e tény befolyásolhatja. Ugyanakkor a társadalom nem munkanélküli többségét annak ismerte és tudata befolyásolhatja, hogy tisztában van azzal, az emberek egy részének nincs munkája.

Svédországra is jellemző a későbbi gyermekvállalás, sőt azon országok körébe tartozik, ahol ez korábban következett be. A fejlett országokban tapasztaltakkal ellentétben az 1980-as években a termékenység még emelkedett is a '90-es évek csökkenését megelőzően. A szerzők cikkükben az első gyermek megszületésének időzítését vizsgálják az 1966–1992 közötti időszakban. A vizsgálat céljára egy modellt állítottak fel, amely mind az individuális, mind a társadalmi körülményeket igyekszik figyelembe venni, hogy kimutassák, az első gyermek megszületésének időzítése mennyire válasz a változásokra. Ugyanakkor nem csak az első gyermek születésének időzítését vizsgálták, hanem azt is, hogy ez miként befolyásolja naptári termékenységet.

A vizsgálatot születési kohorszokként és azok viselkedésének összehasonlításával végezték. Az összehasonlítások elején kiderült, hogy azonos irányú változások mögött időszakonként más és más körülmények húzódnak meg. Az 1949–54 között születettek termékenységsökkenése a tizenéves kor végén a terhességmegszakítások elérhetővé tételével magyarázható, majd az 1955–59. évi kohorszok termékenységsökkenése a szexuális oktatás bevezetése és a modern fogamzásgátlók terjedésének hatására következett be.

A családtervezés hatékonyságának térnyerése olyan tényezők hatását is érvényre juttatja, amelyek a termékenység szezonálisának fokozódásához vezetnek. Ilyenek például a gyermek vélt vagy valós iskolai előnyei (pl. ha az év elején születik a gyermek, akkor az osztályban az érettebbek közé fog tartozni), vagy a gyermeknevelés terén vélt előnyök (pl. az év elején született gyermekkel az anya két nyarat tud otthon tölteni, aminek jelentőségét Svédországban az éjjelek-nappalok jelentősen eltérő hossza miatt nehéz vitatni).

Ugyancsak fontos tényező a családi állapot szerint specifikus terménységi arányszámok eltérése is. A fiatalok körében a házasok termékenysége a legmagasabb, azt követi az együtt élők majd a hajadonok termékenysége. A fiatalok növekvő arányú felsőfokú iskolai végzettsége elsősorban a tanulmányok végzésének időszakában a házasságok helyett az együttélést helyezte előtérbe, ami önmagában is a fiatakkori termékenység csökkenéséhez vezet.

Ugyancsak a kutatás tárgyát képezte, hogy miként hathatott a termékenységre, az első gyermek megszületésére a nemzetgazdaság helyzete. Várhatóan a munkanélküliség emelkedése a fiatalkori termékenység csökkenéséhez vezethet. Ettől eltérően az adatok azt mutatják, hogy a gyermekvállalásra nem a nemzetgazdaság helyzete, hanem a szülők anyagi körülményei, ezen belül is a megelőző két esztendőben akkumulált összeg mértéke van hatással. Ez a hatás nem csak a termékenység és az akkumuláció között, hanem az akkumuláció és az első együttélés között is fellelhető. A szerzők érdekesnek tartják, hogy az első munkába lépést követő két éves felhalmozási időszak hossza megegyezik a Norvégiában tapasztaltakkal.

M. Á.

CARLSON, M.J. – CORCORAN, M.E.: *Family structure and children's behavioural and cognitive outcomes*. (Családszerkezet és hatása a gyerekek viselkedésére és szellemi képességeire.) *Journal of Marriage and Family*, 2001/3. 779–792. p.

A szerzők az amerikai fiatalok longitudinális megfigyelésének az anyákra és gyermekeikre egyidejűleg vonatkozó adatait elemezték. A vizsgálat lezárásakor a gyerekek 7–10 évesek, azaz általános iskolás korúak voltak. A gyerekek viselkedését az anyák beszámolóí alapján minősítették, míg a szellemi képességeket a számtan és az olvasás terén elért eredmény alapján értékelték. A vizsgálat független változói voltak a család-szerkezet, az anyagi helyzet (azaz a család jövedelme), a gyerekek szocializációja (tekintettel az otthoni környezet pozitív érzelmi és értelmi hatására), stresszhelyzetek (amit a család felbomlása vált ki), a gyerekek jellemzői (kisebbséghez tartozás, nem stb.), az anya demográfiai jellemzői (életkor, iskolázottság stb.), az anya pszichológiai állapota (depresszió, életvitel).

A mintát alkotó gyerekek több mint fele a megfigyelés teljes időszakában kétszülős családban élt. Több mint háromnegyed részük fehér (nem afro-amerikai vagy nem spanyol-amerikai) volt. Az anyák átlagos életkora az első gyermek születésekor 22 év volt. A mindvégig készülő családok jövedelme kereken kétszerese volt a csonka családokénak.

Az egyszülős családban felnövő gyerekeknél gyakoribbak voltak a viselkedési problémák, mint azoknál, akik születésüktől fogva teljes családban éltek. Ennek nagyrészt a gyermeküket egyedül nevelő anyáknál fellépő depresszió volt a kiváltó oka, ami a mindennapi stresszhelyzetek hatására lép fel. Az ilyen helyzetben levő anyák kevésbé képesek hatékony szülői szerepet vállalni és pszichológiailag is labilisabbak. A gyerekek viselkedési problémái és a családi jövedelem között szignifikáns kapcsolat mutatkozott: az alacsonyabb jövedelmű családok gyerekeinél az átlagot tekintve több viselkedési probléma jelentkezett, mint a magasabb családi jövedelemmel rendelkezőknél.

A kiegyensúlyozott otthoni környezet mellett kevesebb viselkedési problémát tapasztaltak a gyerekeknél. Lányoknál és testvéreknél ritkábbak voltak a viselkedési problémák, mint fiúknál és egyetlen gyerek esetében. Ami a több gyereket illeti, az irodalom ennek ellenkezőjéről számol be. A szerzők az anyák beszámolóira támaszkodtak, és úgy gondolják, hogy több gyereknél megosztott az anyák figyelme, és nem tudatosultak bennük a viselkedési problémák.

A csonka családban felnövő gyerekeknel gyakoribbak voltak az olvasási nehézségek. Ennek mértéke az ilyen családban töltött idő hosszával együtt emelkedett. Az olvasási nehézségek előfordulása jelentősen csökkent az anyák magasabb iskolázottsága esetén. Az alacsony családi jövedelem, minden mástól függetlenül, számottevő és negatív hatással volt az olvasási problémákra. Ezt valamelyest ellensúlyozni tudta az ismereteket közvetítő családi környezet. Lányoknál és elsőszülött gyerekeknel ritkábban adódott olvasási nehézség.

A csonka családokban felnövő gyerekeknel számolási nehézségek is jelentkeztek. Az anyák iskolázottsága ilyenkor is a nehézségeket mérséklő hatású volt. Alacsony családi jövedelem esetén több számolási nehézséget tapasztaltak. Az afro-amerikai családok gyerekeinél gyakoribb számolási nehézségekről számoltak be. A magasabb családi jövedelem és a kedvezőbb otthoni környezet ezeknél a családoknál is mérsékelte az ilyen problémát.

A szerzők úgy értékelik a vizsgálat eredményeit, hogy a családszerkezet alapvetően a családi jövedelmen keresztül érezteti hatását a gyerekek viselkedése és tanulása területén. Az anyák magasabb iskolázottsága és kedvező pszichológiai állapota ugyanakkor általában csökkenti a gyerekek ilyen természetű nehézségeit.

Sz. K.

HANK, K. – TILMANN, K. – WAGNER, G.G.: *Ausserhäusliche Kinderbetreuung in Ostdeutschland vor und nach der Wiedervereinigung. Ein Vergleich mit Westdeutschland in den Jahren 1990–1999.* (Intézményes gyermekgondozás Kelet-Németországban az újraegyesítés előtt és után. Az 1990–1999 közötti időszak összehasonlítása Nyugat-Németországgal.) Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft, 2001/1. 55–65. p.

Az egykori NDK gyermekgondozási intézményei egyrészt hozzájárultak a kisgyermekes anyák munkába állásához, másrészt biztosították a gazdaság munkaerő-szükségletét, s ezzel sok nő igényeit elégítették ki. A nyugatnémet gyakorlatban a gyerekek ellátása elsősorban a család, ezen belül is az anyák feladata volt és ma is az, a megfelelő intézményrendszer hiánya miatt is.

Az NDK szociális vívmányaként emlegetik gyakran ma is a gyermekintézmények hálózatának kiépítettségét. Bölcsődétől a napköziig rendelkezésre álltak az intézmények mindenkinek, aki igényelte. A nyitvatartási idő igazodott az édesanyák munkaidejéhez, indokolt esetben akár vasárnap is megoldható volt az elhelyezés, a napközik a szünidőben is üzemeltek. Az egész napos ellátásért a szülők minimális díjat fizettek. A bentlakásos intézmények különösen olcsók voltak. Szinte minden intézmény az állam kezelésében állt, 12% volt üzemi, 164 intézet pedig egyházi fenntartású.

Az újraegyesítés után pénzügyi problémák miatt különösen a napközik kerültek rossz helyzetbe, összességében azonban az ellátottság a félnapos óvodák kivételével 1994-ben magasan a nyugatnémet kvóta felett volt. Megjegyzendő azonban, hogy a születések száma az új szövetségi területen az egykori NDK-hoz viszonyítva a felére esett vissza.

A szerzők a berlini Német Gazdaságkutató Intézet társadalmi-gazdasági vizsgálatainak (SOEP) adatai alapján elemzik a kelet- és nyugatnémet háztartások gyermek-

elhelyezési gyakorlatát 1990 és 1999 között. A bölcsődében elhelyezett gyermekek aránya a keletnémet területeken 1990–1992-ben 60%-os volt (ebből egész napos elhelyezés: 45–50%), 1993-tól kezdett rohamosan visszaesni, a '90-es évek végére 30%-ot (egész napos elhelyezés: 15%) ért el. Az óvodai (félnapos) elhelyezés aránya viszonylag egyenletesen és csekélyebb mértékben csökkent, az 1990-es 98%-ról nyolc év alatt a nyugatnémet arányhoz közelítő 89%-ra. Egész napos óvodai elhelyezések tekintetében azonban az arány 80%-ról 50%-ra esett vissza. A 7–11 éves gyermekek napközi otthonos ellátása 35%-ról csupán 25–30%-ra csökkent.

A nyugatnémet területen ugyanebben az időszakban az arányok nem módosultak: bölcsőde: 6%, óvoda: 80–85%, napközi: 30%.

A vizsgálatok eredményeiből két következtetés vonható le. Egyrészt a bár csökkent, de a nyugatnémet arányokhoz képest még mindig kedvezőbb keletnémet lehetőségek a nyugatnémettől eltérő képet mutatnak az anyaság és a munkavállalás összehangolásáról. A lehetőségek kihasználása azonban a keleti munkaerőpiac helyzete miatt nem teljes: az 1992 óta 3 évre meghosszabbodott gyermekgondozási szabadság és különösen a magas női munkanélküliség miatt a kicsik ellátása inkább az anyák feladatkörébe került. Ebből adódik a másik következtetés: félő, hogy így további férőhelycsökkentésre kerül majd sor a gyermekintézményekben, és a nők munkához jutásának kedvezőbb feltételei esetén ezek már nem állnának rendelkezésre a szükséges mértékben.

Sz. G. S.

AURELU, E. – BALDAZZI, B.: *Gender differences in the elderly population: different satisfaction levels in selected spheres of life.* (Nemek közötti különbségek az öregkorú népességben: eltérő mértékű elégedettség az élet különböző területein.) *Genus*, 2001/2. 103–122. p.

Olaszországban – mint számos más fejlett országban – a népesedési trendeket a születések számának csökkenése és a várható átlagos élettartamok növekedése jellemzi. Fenti folyamatok az öregkorú népesség létszámának és népességen belüli arányának emelkedéséhez vezettek. 1999-ben Olaszországban a 65 éves és idősebb népesség aránya az össznépességén belül 17,6 százalék volt már.

Az öregkorúak körében lejártszódó folyamatok különböző társadalmi hatásokkal járnak: általánosságban javul egészségi állapotuk, növekszik az általuk képviselt vásárlóerő tömege stb. A kronológiai és a biológiai életkor megkülönböztetésének jelentősége nő, új fogalom a szociális életkor. A kronológiai életkor alapján határozzuk meg általában az egyes életciklusokat: pl. az iskolaköteles kor kezdete és vége, a munkaképes kor kezdete és vége, s ezeket általában a jogszabályok is tükrözik. A családi szerepek is a kronológiai életkorhoz kötődnek, de társadalmi konszenzus alapján alakulnak ki: pl. hány éves korban kötnék házasságot, hány éves korban szülnék gyermeket stb.

Az élettartam meghosszabbodása és különösen az időskorúak egészségi-fizikai állapotának javulása ellentmondáshoz vezethet a kronológiai életkorhoz kapcsolható társadalmilag elismert életciklus határok és az időskorúak biológiai képességeinek összevetésében. Az idősek hosszabb várható élettartamuk és javuló egészségi állapotuk következtében többre, másra képesek, mint elődeik.

Jelen kutatás arra terjed ki, hogy a különböző nemű, életkorú és társadalmi osztályhoz tartozó időszerűak körében mennyire válik el egymástól a kronológiai és a szociális életkor, másként fogalmazva, az időszerűak milyen mértékben tudnak megfelelni a biológiai életkorukban elvárt szerepüknek.

A vizsgálathoz az indikátorok négy csoportját alakították ki:

- a szubjektív megelégedettség mutatói, amelyek a gazdasági helyzetüket, az egészségi állapotukat, a szabadidő eltöltését, a baráti és családi kapcsolatok alakulását értékelték,
- a szubjektív értékelés mutatói, amelyek a család gazdasági helyzetének változását és jelen gazdasági helyzetét, a megkérdezett egészségi állapotát értékelték,
- az objektív helyzet mutatói, melyek a jövedelem forrásait, a szabadidős tevékenységeket, a társadalmi aktivitást értékelték,
- a társadalmi-gazdasági helyzet mutatói, amelyek az életkorról, iskolai végzettségről, családi állapotról, családtípusról, gazdasági aktivitásról és a területi jellemzőkről tartalmaztak információkat.

A fenti kérdések együttes vizsgálata alapján az időszerűak négy csoportját azonosították az alábbiak szerint:

Passzív elfogadók: Ebbe a csoportba tartozik a nők 51, a férfiak 58 százaléka. Az jellemzi őket, hogy nincs semmilyen kifejezett érdeklődésük, háztartásukon kívül nem fejtenek ki semmilyen lényeges aktivitást, nem követik a politikai eseményeket, és nem vállalnak semmilyen önkéntes munkát. Általában alacsony iskolai végzettség, délszlországi lakóhely jellemzi őket és a kis és a közepes lélekszámú településeken élnek. A passzív elfogadó nők általában házások, többségük 75–79 éves, általában napi 3 órát néznek televíziót, nincs semmilyen komolyabb betegségük, de ennek ellenére nem érzik jól magukat. Általában elégedettek életükkel. A férfiak 75 évesek vagy idősebbek ebben a csoportban, főleg a baráti körben töltik szabadidejüket és elégedettek életükkel.

A második csoport az új iránt fogékonyak és elkötelezettek csoportja. Ide tartozik a nők 9, a férfiak 14 százaléka. A legfőbb jellemzője e csoportnak az igen erős társadalmi elkötelezettség, amely megnyilvánulhat a vallásosságban, önkéntes munkában, politikai feladatvállalásban vagy más, hasonlóan aktív tevékenységben. Szabadidejüket hatékonyan tervezik, s e téren az elégedettség jellemzi őket. Rendszeresen olvasnak újságot, könyveket, nyaralnak, és utazásokon vesznek részt. Közép- vagy felsőfokú iskolai végzettséggel rendelkeznek és Észak-Olaszországban élnek. A nők általában 65–74 évesek, a férfiak többsége a 65–69 évesek csoportjába tartozik. A nők általában egyedülállóak és a kis- és közepes lélekszámú településeken laknak. A férfiak között inkább a házassaládi állapotúak vannak többségben.

A harmadik csoport tagjainál a család és a családi otthon áll a középpontban. A nők 18, a férfiak 22 százaléka tartozik e csoportba. Az élet minden területén a nagyfokú elégedettség és a jó gazdasági helyzet jellemzi őket. Nagyfokú elkötelezettség a család iránt ugyancsak jellemző. A férfiak érdeklődnek a politika, az önkéntes munka, társasági élet iránt, sokat olvasnak. Ez a nőkre nem jellemző. Mind a nők, mind a férfiak magas iskolai végzettségűek. A férfiak általában kereső tevékenységet végeznek, ez is hozzájárul ahhoz, hogy anyagi helyzetüket jónak ítélik. Elégedettek munkájukkal, egészségükkel és gazdasági helyzetükkel. Magas iskolai végzettségűek és az 50 ezer főnél

népesebb városokban laknak. A nők főleg Északkelet-Olaszország 50 ezer lakosúnál nagyobb városaiban laknak.

A negyedik csoport az igen öregek csoportja. Ezek közé tartozik a férfiak 7, a nők 21 százaléka. Az igen idős korúak jellemzője a betegségek jelenléte és az elégedetlenség az élet sok területén. A csoport női tagjai közül az idősebbeket a kedvezőtlen gazdasági helyzet, a csökkenő jövedelem és az önálló lakás hiánya jellemzi.

Fenti csoportosítások közelebb vezethetnek az időskorúak különböző csoportjaiban a specifikus problémák megértéséhez és a körükben kialakítandó életstratégiák elősegítéséhez.

M. Á.

LUSYNE, P. – PAGE, H. – LIEVENS, J.: *Mortality following conjugal bereavement, Belgium 1991–96: The unexpected effect of education.* (Halandóság a házastárs halála után Belgiumban 1991–1996 között. Az iskolai végzettség nem várt hatása.) *Population Studies*, 2001/3. 281–289 p.

A társ elhalálása minden ember életében megrázkódtatás, amely helyzet az életben maradt partnernél magasabb halandósági rizikót is jelent. Ezt a tényt számos tanulmányban igazolták már. Több szerző azt is kimutatta, hogy a halandósági rizikó emelkedése eltérő lehet a különböző nemek, korcsoportok között, de attól is függ, hogy mennyi idő telt el a partner halála óta. Néhány tanulmány a társadalmi csoportok közötti különbségek kutatására is kitért. A szerzők jelen cikkükben az iskolai végzettség differenciáló hatását tanulmányozzák.

A tanulmány az 1991. évi belgiumi népszámlálást követő öt esztendő népmozgalmi eseményeit vizsgálja. A kutatás mintegy 55 ezer férfi és 141 ezer nő adataira terjed ki, akik a népszámlálás időpontjában éltek, házas családi állapotúak voltak, a 30–84 évesek csoportjába tartoztak, és a népszámlálást követő 5 éves időszakban megözvegyültek. A vizsgálatból kimaradtak azok a személyek, akik a házastárs halálát követően igen rövid időn belül elhaláloztak, így kizárva ki az együttes baleseti halálozás esetleges torzító hatásait.

A vizsgálat általános megállapításai egybeesnek a korábbi kutatások eredményeivel. A megözvegyültek halandósági rizikója minden korcsoportban, és mindkét nemnél magasabb, mint akik családjában hasonló tragédia nem következett be. Újabb eredmény, hogy az özvegyülés halandóság-növelő hatása erősebb az eseményt követően, és erősebb a fiatalabb korcsoportokban a férfiak körében, mint a nőknél.

A vizsgálat eredményei alátámasztják a korábbi finn vizsgálat eredményeit, miszerint az iskolai végzettség magasabb szintje nem mérsékli a halandóság rizikóját. Ezen túlmenően, ha a megözvegyülés óta eltelt időtartam szerint vizsgáljuk a kérdést, ha távolabb kerülünk a megözvegyülés időpontjától, a magasabb iskolai végzettségűek csoportjában a többlethalandóság szintje még emelkedik is, az általános csökkenő tendenciával szemben. E váratlan eredményre nagyon nehéz magyarázatot találni. A szerzők arra gondolnak, hogy a halálesetet követő időszakban a hátramaradtnak elsősorban a megértésre van szüksége, a későbbi időszakban azonban a társadalmi kapcsolatok jelentősége emelhető ki.

Vélhetően az alacsonyabb iskolai végzettségűek körében az érzelmi támogatás, amely elsősorban a családi közösségen belül válik valóra, sokkal hatékonyabban működik. A magasabb iskolai végzettségűek csoportjában a társadalmi támogatás rendszere szélesebb körű, bonyolultabb, s ennél fogva feltehetően nem is képes az emocionális támogatást krízis helyzetekben, mint a házastárs elvesztése, a szükséges szinten biztosítani.

Egy másik magyarázata az lehet a dolgoknak, hogy a kivételes események feldolgozási mechanizmusában is különbségek lehetnek a különböző csoportokban, más a dolgok lereagálási módja, nincsenek eltanulható példák a követendő magatartásra stb. Az is közrejátszhat a különbségek kialakulásában, hogy a szociális környezetet alkotó személyek, akiknek feladatuk lenne a szükséges támogatás biztosítása, nincsenek kellően felkészülve e feladatra. Mindezek hozzájárulhatnak ahhoz, hogy a magasabb iskolai végzettségűek csoportjában, ahol e rendkívüli események bekövetkezése ritkább, nincsenek felkészülve a szükséges támogatás megadására. Ezt támasztja alá a fiatalabbak magasabb többlet-halandósága is.

Ugyancsak magyarázat lehet a magasabb iskolai végzettségűek többlet-halandóságára, hogy a házastárs halála némileg más hatással van a hátramaradottra, mint az alacsonyabb iskolai végzettségűek csoportjában. Az iskolázottabbak körében feltehetőleg magasabbak a pszichológiai és a házasságon belüli bensőséges társas kapcsolatok iránti igények, melyeknek elvesztése végzetes hatásokat is kiválthatnak.

Összefoglalva a szerzők azt a megállapítást tették, hogy annak ellenére, hogy a magasabb iskolai végzettségűek halandósága általában alacsonyabb, a házastárs halála esetén az alacsonyabb halandóságot eredményező mechanizmusok nem működnek.

M. Á.

GAMINIRATNE, W.K.: Recent developments in causes of death statistics in Australia: automation and multiple cause coding. (A halálóki statisztika újabb fejleményei Ausztráliában: automatizálás és többes halálóki kódolás.)

Az Ausztrál Statisztikai Hivatal 1997-tel kezdődően a halotti bizonyítványon szereplő valamennyi, a halálhoz vezető okot kódolja, és ezek közül számítógépes program választja ki az alapvető halálókokat. A szerző 1901-ig visszanyúlva áttekinti a korábbi gyakorlatot, majd az új rendszer előnyeit és korlátait tárgyalja.

Az elmúlt évszázadban Ausztráliában lényegesen átalakult a halálókok gyakorisági sorrendje, és az elhaltak átlagos életkora is változott. A születéskor várható átlagos élettartam férfiaknál az 1902. évi 55 évről 1996-ig 74 évre emelkedett. A nők körében 59 évről 84 évre nőtt a mutató értéke. Ugyanekkor csökkent a fertőző betegségek által kiváltott halálozások száma, nőtt a degeneratív és az emberi tevékenységgel kapcsolatos okok miatti halálozások száma. Az összes halálozás háromnegyedét a 65 éves kor felett meghaltak, míg az összes halálozás mintegy egynegyedét a 85 évesnél idősebb korban meghaltak teszik ki. Az idősök között a leggyakoribb halálókok a rák, a reumatikus szívbetegségek és az idegrendszeri betegségek.

Az 1997-ben Ausztráliában regisztrált halálozások 18 százalékánál csak egy halálókot jelöltek meg. A halálozások több mint 50 százalékánál két vagy három, míg 12 százalékuknál öt vagy több haláló került feljegyzésre. Az egyes betegségek eltérő

arányban szerepeltek úgy, mint alapvető és egyéb kapcsolódó halálokok. Amikor a rák szerepelt a halotti bizonyítványban, az az esetek 68 százalékában alapvető halálokot jelentett. Amikor reumatikus szívbetegségeket vagy idegrendszeri betegségeket tüntettek fel, ezek az esetek 58, illetve 56 százalékában alapvető halálokot jelenthettek. A fertőző betegségek és a magas vérnyomás alapvető halálökként való megjelenése nem érte el ezen betegségek halotti bizonyítványban való előfordulásának 10 százalékát. Ausztráliában különben közel azonos gyakorisággal a rák és a szívbetegségek a vezető halálok.

A több halálok számítógépes kódolásának számos előnye van. Megfelelően kialakított rendszerben az adatok gyorsabban dolgozhatók fel és részletesebb adatösszeállítások készíthetők, mint a korábbi kézi feldolgozás mellett. Hosszú távon jelentős költségmegtakarítást lehet elérni a munkavégzéshez szükséges személyzet számának csökkenése révén. További előny, hogy pontosabb adatokat lehet kapni és ezekre alapozva kiterjedt járványügyi és demográfiai kutatás végezhető. A Betegségek Nemzetközi Osztályozásának újabb változatára való áttérés és a fordítókulcs kialakítása is egyszerűbb lesz. A rendszert alkalmazó országok körének bővülésével a nemzetközi összehasonlítás lehetősége is nőni fog.

Az egyetlen alapvető halálokot feljegyző rendszer egydimenziós képet ad a halálhoz vezető állapotról. A több halálokot feldolgozó rendszer végül is nem helyettesíteni, hanem kiegészíteni hivatott az előbbit. A halálteki statisztika számítógépre vitelénél szerzett tapasztalatok jól hasznosíthatók a betegségekről a kórházaktól kapott adatok feldolgozásánál. A foglalkozási, tevékenységi, oktatási és területi megfigyeléseknél is szóba jöhet az ilyen rendszer bevezetése.

Sz. K.

DEMOGRÁFIAI FOLYÓIRATSZEMLE

DEMOGRAFIE

a Cseh Statisztikai Hivatal folyóirata

2001. No. 4.

MORÁVKOVÁ, S.: A 2001. évi népszámlálás előzetes eredményei.

KOSCHIN, F.: A termékenység struktúrája a kilencvenes években és következményei.

POLLNEROVÁ, S.: Easterlin elmélete és a termékenység alakulása a nyugat-európai országokban, a Cseh Köztársaságban, Magyarországon és Lengyelországban.

STLOUKAL, L.: A fejlődő országok népességstruktúrájának változása 2000 és 2050 között.

SRB, V.: 2001. március 1-jén 11 716 cigány nemzetiségű lakos volt a Cseh Köztársaságban.

KRAUS, J.: Alternatív vagy hagyományos népszámlálás: folyamatos népszámlálás Franciaországban.

DEMOGRAPHY

az Amerikai Népesedési Társaság folyóirata

2001. No. 3.

- HIRSCHMAN, C.*: A bevándorló fiatalok iskolai végzettsége: a részekre bontott asszimiláció elméletének próbája.
- ROSENBAUM, E. – FRIEDMAN, S.*: Különbségek a bevándorló és a helyben lakó gyermekes háztartások elérési távolságaiban, New Yorkban.
- ALBA, R. – LUTZ, A. – VESSELINOV, E.*: Mennyire maradandó a bevándorló csoportok közötti egyenlőtlenség az Egyesült Államokban?
- BORJAS, G.J.*: Az etnikai csoportok felkészültségbeni különbségeinek hosszú távú konvergenciája
- REED, D.*: Bevándorlók és a férfiak jövedelmi különbségei az Egyesült Államok régióiban.
- HAO, L. – KAWANO, Y.*: A bevándorlók és a jóléti szolgáltatások, lehetőség a kapcsolatra a saját etnikumhoz tartozókkal.
- CHISWICK, B.R. – MILLER, P.W.*: A „célország nyelvének megszerzése” modell: alkalmazása a kanadai férfi bevándorlók körében.
- BEAN, F.D. – CORONA, R. – TUIRAN, R. – WOODROW-LAFIELD, K.A. – VAN HOOK, J.*: Visszatérő, láthatatlan és kiismerhetetlen vándorlók: az Egyesült Államokban engedély nélkül bevándorló mexikóiak számára vonatkozó becslések eltéréseinek összetevői.
- SANDBERG, J.F. – HOFFERTH, S.L.*: Változások a gyermekek és szülők által közösen eltöltött időben: Egyesült Államok, 1981–1997.
- DUNCAN, G.J. – BOISJOLY, J. – HARRIS, K.M.*: Testvér, kortárs, szomszéd és iskola-társak: összefüggések, mint a tizenévesek fejlődésének fontos jelzőszámai.

2001. No. 4.

- THORNTON, A.*: A fejlődési paradigma, történelmi mellékutak és családi változások.
- ZULU, E.M.*: A szülés utáni szexuális megtartóztatás gyakorlatának és okszerűségének különbözőségei az etnikai csoportokban, Malawiban.
- ARENDS-KUENNING, M.*: Hogyan befolyásolják a családtervezési tanácsadó munkatársak látogatásai a nők fogamzásgátlási magatartását Bangladesben?
- ROUS, J.J.*: Helyettesíti a szoptatás a fogamzásgátlást a családtervezési gyakorlatban?
- CAMBOIS, E. – ROBINE, J-M. – HAYWARD, M.D.*: A fogyatékoságmentes várható élettartam társadalmi különbségei a francia férfiak körében, 1980–1991.
- PORTRAIT, F. – LINDEBOOM, M. – DEEG, D.*: Különböző egészségi helyzetekben várható élettartamok: eredmények az öregkorúak egészségi állapotának és halandóságának közös modelljéből.
- LEE, R. – MILLER, T.*: A halandóság előrejelzésére kialakított Lee-Carter módszer eredményének értékelése.
- LAUDERDALE, D.S.*: Oktatás és túlélés: születési kohorsz, naptári és életkori hatások.
- FRANK, R.*: A biológia helytelen alkalmazása a rassz szerinti különbségek demográfiai kutatásában: válasz van den Oord-nak és Rowe-nek.

- ZUBERI, T.: Visszalépés a születéskori súly rassz szerinti különbözőségeinek megértésében.
- VAN DEN OORD, E.J.C.G. – ROWE, D.C.: Egy lépés más irányba: az anya genetikai hatása és a környezeti tényezők befolyása a születéskori súly rassz szerinti különbségeire.

EUROPEAN JOURNAL OF POPULATION

az Európai Népesedési Társaság folyóirata

2001. No. 3.

- CASTIGLIONI, M. – DALLA ZUANNA, G. – LOGHI, M.: Tervezett és nem tervezett születések és fogamzások Olaszországban, 1970–1995.
- GRIMM, M. – BONNEUIL, N.: A francia nők részvétele a munkaerőpiacon életük folyamán, 1935–1990.
- HARWOOD-LEJEUNE, A.: Emelkedő házasságkötési kor és termékenység Dél- és Kelet-Afrikában.
- SCHERBOV, S. – VIANEN, VAN H.: Az 1900 és 1960 között Oroszországban született nők házasságkötései és termékenysége: egy kohorsz elemzés.

2001. No. 4.

- KING, L.: A pronatalizmustól a népijólétig? A családi támogatások kiterjesztése a kisebbségekre Franciaországban és Izraelben.
- RYCHTARIKOVÁ, J. – DEMKO, G.J.: Egyenlőtlenségek a csecsemők továbbélésében: a cseh összekapcsolt adatállományok elemzése.
- SANTOW, G. – BRACHER, M.: Az első gyermekszülés elhalasztása és fluktuáló termékenység Svédországban.
- RENDALL, M.S. – JOSHI, H. – OH, J. – VERROPOULOU, G.: A gyermeknevelési időszak összehasonlítása az Anglia válási forradalmát átélő férfiak és nők között.

GENUS

A Római Tudományegyetem Népeségtudományi Intézetének folyóirata

2001. No. 1.

- ROSE, A. de – RACIOPPI, F.: Az európai vállaltan alacsony termékenység magyarázata: többoldalú megközelítés.
- DALLA ZUANNA, G. – LEONE, T.: A nemi preferencia becslése: az utolsó születések nemi aránya.
- QIAO, X.: A termékenység csökkenésétől a korstruktúra változásaiig: öregedés és politikai hatásai Kínában.
- BAGAVOS, C. – FOTAKIS, C.: A munkaerő-piaci trendek demográfiai vonatkozásai: nemzeti és regionális különbségek az Európai Unióban.
- DAOUDI, N.: A halandóság alakulása Algériában a függetlenség elnyerése után.

GAMINIRATNE, W.K.: A halálloki statisztika újabb fejleményei Ausztráliában: automatikus és többes halálloki kódolás.

2001. No. 2.

- ALDERS, M.P.C. – MANTING, D.*: Háztartás-előreszámítási scenáriók az Európai Unióra, 1995-2025.
- LARSEN, U. – YAN, S.*: A fekundabilitás és a sterilitás becslése teljes termékenységtörténeti adatokból.
- BILLARI, F.C. – ROSINA, A.*: Az életkor hatása az ovuláció jelentkezésére a menstruációs cikluson belül. Longitudinális elemzés.
- ROBINE, J-M. – JAGGER, C. – ROMIEU, I.*: A fogyatékoságmentes várható élettartamok az Európai Unió országaiban: számítások és összehasonlítások.
- AURELI, E. – BALDAZZI, B.*: Nemek közötti különbségek az öregkorú népességben: eltérő mértékű elégedettség az élet különböző területein.

JOURNAL OF MARRIAGE AND THE FAMILY

az USA Családi Kapcsolatok Nemzeti Tanácsának folyóirata

2001. No. 4.

- MURRY, V. – SMITH, E.P. – HILL, N.E.*: Rasz, etnikum és kultúra a vizsgált családokban.
- MURRY, V. – BROWN, P.A. – BRODY, G.H. – CUTRONA, C.E. – SIMONS, R.L.*: Rasszok szerinti megkülönböztetés, mint a stressz, az anya fiziológiai szerepe és a családi kapcsolatok közötti közvetítő.
- CEBALLO, R. – DAHL, T.A. – ARETAKIS, M.T. – RAMIREZ, C.*: A belvárosi gyermekek közösségi-erőszak veszélyeztetettsége: mennyire tudják a szülők?
- PINDERHUGHES, E.E. – NIX, R. – FOSTER, E.M. – JONES, D.*: Gyermeknevelés: a szomszédok szegénységének, a lakóhely stabilitásának, a közösségi szolgáltatásoknak és a társadalmi közegnek a veszélyei és hatásai a szülői magatartásra.
- HILL, N.E. – BUSH, K.R.*: A nevelési környezet és a gyermekek mentális egészsége közötti kapcsolat az afro-amerikai és az európai származású amerikai anyák és gyermekeik körében.
- SMITH, E.P. – PRINZ, R.J. – DUMAS, J.E. – LAUGHLIN, J.*: A családi folyamatok látens modelljei az afro-amerikai családokban: a gyermek képessége, teljesítménye és nevelési problémái közötti kapcsolatok.
- HUGHES, D. – JOHNSON, D.*: A gyermekek tapasztalatai a szülők szocializációs viselkedéséről rasszok szerint.
- BRODY, G.H. – MURRY, V.*: A testvérek szocializációja a vidéki, egyszülős, afro-amerikai családokban.
- THORNTON, A. – YOUNG-DE MARCO, L.*: A családi kérdések megítélésének négy évtizede az Egyesült Államokban: az 1960-as évektől az 1990-es évekig.
- AMATO, P.R. – DeBOER, D.D.*: A házasságok instabilitásának generációk közötti átöröklése: a kapcsolattartás tudománya vagy a házasság iránti elkötelezettség?

- ROBERTS, N.A. – LEVENSON, R.W.: A munkanap maradéka: a munkahelyi stressz és kimerültség hatása a házassági kapcsolatokra a rendőr házaspárok körében.
- MARKS, S.R. – HUSTON, T.L. – JOHNSON, E.M. – MacDERMID, S.M.: Szerepegyensúly a fehér házaspárok között.
- HELMS-ERIKSON, H.: A házasság minősége tíz évvel a gyermekek születése után: a gyermekvállalás időzítésének és a háztartási munkamegosztásnak a hatásai.
- PITTMAN, J.F. – KERPELMAN, J.L. – SOLHEIM, C.A.: Stressz és végrehajtás: a háztartásra fordított idő dinamikus megközelítése.
- ZUO, J. – BIAN, Y.: Nemi szerepek, háztartási munkamegosztás és az érzékelt méltányosság: egy eset a városi Kínából.
- NOONAN, M.C.: A háztartási munka hatása a férjek és feleségek jövedelmére.
- MOORE, M.R. – CHASE-LANDSDALE, P.L.: Nemi együttlét és várandósság a nagyon szegények szomszédságában élő afro-amerikai lányok körében: a család és az érzékelt környezet szerepe.
- UPCHURCH, D.M. – ANESHENSEL, C.S. – MUDGAL, J. – McNEELLY, S.: Az első szexuális kapcsolat idejének társadalmi-kulturális háttere a spanyol-amerikai tizenévesek körében.
- WOODWARD, L. – FERGUSON, D.M. – HORWOOD, L.J.: Rizikó tényezők és életeseemények a tizenévesek terhességével összefüggésben: az élet első húsz esztendejére kiterjedő prospektív adatfelvétel eredményei.
- VOLLENBERGH, W.A.M. – IEDEMA, J. – RAAJIMAKERS, Q.A.W.: A kulturális orientáció nemzedékek közötti átörökítése és kialakulása tizenéves és fiatal felnőtt korban.

POPULATION

a Francia Nemzeti Népeségtudományi Intézet folyóirata

2001. No. 4.

- HAMMER, R. – BURTON-JEANGROS, C. – KELLERHALS, J.: Rokonsági kapcsolatok a fiatal svájci generációkban: kapcsolat, struktúra és funkció.
- CHARTON, L. – WANNER, P.: Az első párkapcsolatok Svájcban: az együttlét formái és a házasságon kívüli együttlét trendjei.
- PRIoux, F.: Franciaország demográfiai fejlődése.
- TOULEMON, L. – MAZUY, M.: A gyermekszülés elhalasztva, de a termékenység változatlan.
- TOULEMON, L. – MAZUY, M.: Öt termékenységi előrejelzés stabil magatartásbeli feltételezésekkel.
- RAZAFIMANJATO, J. – RANDRIAMANJAKASOA, J. – RABEZA, V. – RAKOTONDRAJAONA, N. – ALLMAN, J.: Madagaszkár demográfiai helyzete.

2001. No. 5.

- ANDRO, A. – HERTRICH, V.: A fogamzásgátlás iránti igény a Sahel-országokban: a férfiak és feleségük nézetének konvergenciája.

- BARBARY, O.*: A társadalmi és a rassz szerinti elkülönülés becslése és gyakorlata Calibanban. Az afro-kolumbiai háztartások vizsgálata.
- TAIN, L.*: Kórházak, nők és orvosok: az in vitro fertilizáció útjainak kialakítása.
- VIROL, M.*: A királyságok lakosságának becslése és megtöbbszöröződése: Vauban és népesség.

POPULATION AND DEVELOPMENT REVIEW

az Amerikai Népesedési Tanács folyóirata

2001. No. 3.

- CAREY, J.R. – JUDGE, D.S.*: Az emberi élettartam-meghosszabbodás, mint önmegerősítés: a hosszú élet általános teóriája.
- WEINREB, A.A.*: Először a politikák, aztán a kultúra: az etnikai különbségek számbavétele a demográfiai magatartásban Kenyában.
- MUELLER, U.*: Létezik-e az átlagos termékenység körüli stabilizáló tényező a modern humán populációkban?
- LIANG, Z.*: A vándorlók életkora Kínában.
- FREEMAN, G.P. – BIRRELL, B.*: Elterő utak a bevándorlási politikában az Egyesült Államokban és Ausztráliában.
- SCHOEN, R. – STANDISH, N.*: A házasságkötések korlátozása: eredmények az Egyesült Államok 1995. évi családi állapot szerinti halandósági tábláiból.

POPULATION RESEARCH AND POLICY REVIEW

a KLUWER Akadémiai Kiadó és a Déli Demográfiai Egyesület folyóirata

2001. No. 4.

- WOODROW-LAFIELD, K.A.*: A bevándorlás hatása a népesség területi megoszlására.
- LEE, M.A. – RENDALL, M.S.*: Az önfoglalkoztatás hátrányai a feketék és a nők aktív életében.
- GORMAN, B.K. – BOHON, S.A.*: HIV ellenőrzés, az AIDS rizikójának felismerése és a kondom használatának motivációi az Egyesült Államok női lakossága körében.
- STEWART, S.D.*: Kortárs amerikai nevelőszülők: az együtt élő, de nem együtt lakó nevelőszülők integrálása.

2001. No. 5.

- HEUVELINE, P.*: Demográfiai nyomás, gazdasági fejlődés és társadalmi technika: a huszadik század második felében tapasztalt termékenységsökkenés számbavétele.
- PAMPEL, F.C.*: Különbségek és azonosságok a nemek szerinti differenciális baleseti halandóságban a magas jövedelmű országokban.
- KLAWON, E. – TIEFENHALER, J.*: Üzleti vita a családnagyságról: a termékenység meghatározói Brazíliában.

POPULATION STUDIES

A Londoni Közgazdasági Főiskola Népeségvizsgáló Bizottságának folyóirata
2001. No. 3.

- REID, A.*: Az újszülöttkori halandóság és a halvaszületések a huszadik század elején Derbyshire-ben, Angliában.
- VANLANDINGHAM, M.* – *HIRSCHMAN, C.*: Népesedési nyomás és termékenység az átmenet előtti Thaiföldön.
- HOEM, J.M.* – *PRSKAWETZ, A.* – *NEYER, G.*: Autonómia vagy konzervatív beavatkozás: a társadalompolitika és az iskolai végzettség hatása a harmadik gyermek megszületésére Ausztriában, 1975–1996.
- BONGAARTS, J.*: Háztartásnagyság és -összetétel a fejlődő országokban a kilencvenes években.
- LUSYNE, P.* – *PAGE, H.* – *LIEVENS, J.*: Halandóság a házastárs halála után Belgiumban 1991–1996 között. Az iskolai végzettség nem várt hatása.
- YOUNH, K.M.*: A leányok többlethalandósága a Közel-Keleten a hetvenes és nyolcvanas években: jellegzetességek, összefüggések és hiányzó lépések a kutatásban.
- FALKINGHAM, J.* – *GJONCA, A.*: termékenységi átmenet a kommunista Albániában, 1950–1990.
- LAVELY, W.* – *LI, J.* – *LI, J.*: A gyermekek nemi preferenciája Hainan tartomány Meifu Li közösségében, Kínában.

POPULATION TRENDS

Nagy-Britannia Nemzeti Statisztikai Hivatalának folyóirata
2001. No. 2.

- PEARCE, D.* – *BOVAGNET, F.-C.*: Az Európai Unió demográfiai helyzete.
- BERTHOUD, R.*: Tizenéves anyák szülei az etnikai kisebbségek körében.
- HASKEY, J.* – *ERRINGTON, R.*: Örökbefogadottak és rokonok, akik kapcsolatba kívánnak lépni egymással: az Örökbefogadások Kapcsolati Nyilvántartása.
- RUSHBROOKE, R.*: Azon örökbefogadottak aránya, akik megkapták születési adataikat Angliában és Walesben.

2001. No. 3.

- SCOTT, A.* – *PEARCE, D.* – *GOLDBLATT, P.*: A kisebbségi etnikai közösségek száma és jellemzői Nagy-Britanniában: a legújabb becslések.
- HASKEY, J.* – *SCOTT, A.*: Megbízhatóbb kisebbségi közösségi becslések kisebb területi egységekre: mely területeket kell kiválasztani, és milyen más döntéseket kell hozni: probléma-megközelítés.
- EVANDROU, M.* – *FALKINGHAM, J.* – *RAKE, K.* – *SCOTT, A.*: A lakókörnyezet dinamikája az idősebb korban: kutatási eredmények az Angol Háztartási Panel Vizsgálatból.
- SHAW, C.*: A 2000. évi Nemzeti Népeségelőreszámítás feltételei.

2001. No. 4.

- GHEE, C.*: 2000. évi népesedési körkép: Anglia és Wales.
- HASKEY, J.*: Örökbefogadottak és rokonaik, akik az Örökbefogadások Kapcsolati Nyilvántartása segítségével kívántak találkozni egymással: trendek, kapcsolatok és a párosodott rekordok aránya.
- DOBSON, J. – McLAUGHLAN, G.*: Kifelé és befelé irányuló nemzetközi vándorlások az Egyesült Királyságban, 1975–1999: konzisztencia, változások és hatásuk a munkaerőpiacra.

STUDIA DEMOGRAFICZNE

A Lengyel Tudományos Akadémia Népeségtudományi

Bizottságának folyóirata

2000. No. 1.

- PODRAZKA-MALKA, A.*: A népesség egészségi állapotának kutatása és a mérés eszközei.
- SAKSON, B.*: Lengyelország 1988. december 6-ai népessége számára és összetételére vonatkozó becslések, az 1980-as évek kivándorlásának figyelembevételével.
- KRUPOWICZ, J.*: A változásokat azonnal, ill. a késleltetve jelző mutatószámok koncepciója Lengyelország demográfiai helyzetének kutatásában.

ZEITSCHRIFT FÜR BEVÖLKERUNGSWISSENSCHAFT

a Német Szövetségi Népeségtudományi Intézet folyóirata

2001. No. 1.

- SCHWARTZ, K.*: Jelentés Németország 2000. évi demográfiai helyzetéről.
- HANK, K. – TILLMANN, K. – WAGNER, G.G.*: Intézményi gyermekellátás Kelet-Németországban az egyesítés előtt és után. Összehasonlítás Nyugat-Németországgal, 1990–1999.
- HELLWIG, J.O.*: A „kis válás”. A házasság előtti partnerkapcsolatok felbomlásának pozitív hatása a későbbi házasság válási valószínűségére.
- HENNING, S.*: Az Egyesült Államok 2000. évi népszámlálása: a tízévenkénti számlálás elemzése történelmi szempontból.

DEMOGRÁFIA

Megjelenik negyedévenként

Felelős szerkesztő: Kamarás Ferenc

Szerkesztőség: Budapest, KSH Népeségtudományi Kutató Intézet, XIV. Angol u 77.

Postai irányítószámunk: 1149

Telefon: 251-0288

Kiadóhivatal: 1149 Budapest, Angol u. 77.

Telefon: 383-3535 Fax: 383-3111

Kiadásért felel a KSH Népeségtudományi Kutató Intézet igazgatója

Nyomdai megrendelés törzsszáma: - - - -

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt.

Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a hírlapkézbesítőknél

és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál

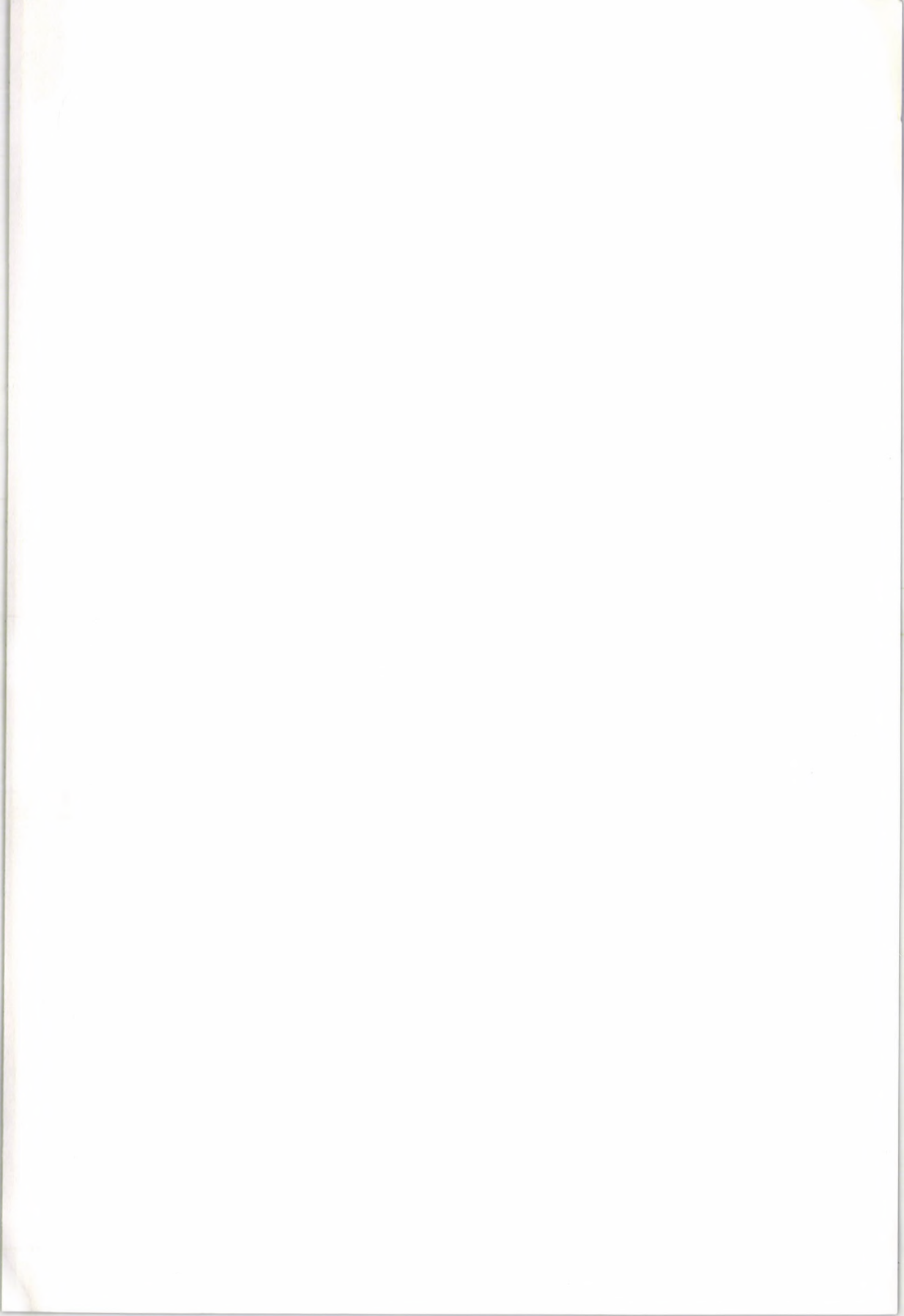
(HELIR, Budapest XIII., Lehel u. 10/a. - 1900)

közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a

Postabank Rt.: 219-98636/021-02809 pénzforgalmi jelzőszámra.

Előfizetési díj: félévre 520, - Ft, egész évre 1040, - Ft

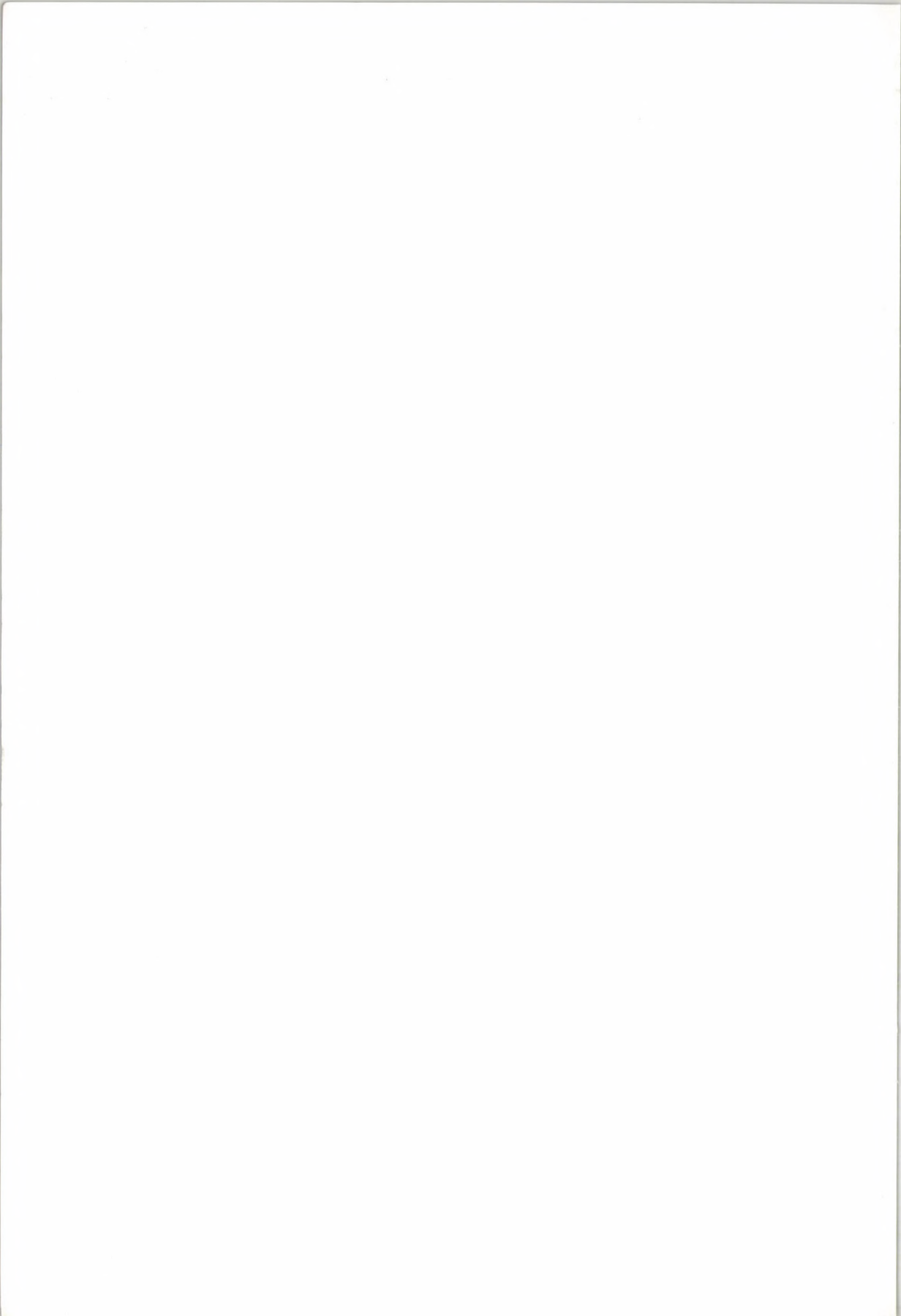
Szedte: a Szerkesztőség

Ára: 260,-Ft

DEMOGRÁFIA

2002. XLV. ÉVF. 2–3.

2002 OKT 28.

DEMOGRÁFIA

45. ÉVF. 2-3. SZÁM

BUDAPEST
2002

AZ MTA DEMOGRÁFIAI BIZOTTSÁGA
ÉS A KSH NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KUTATÓ INTÉZET
FOLYÓIRATA

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI:

CSEH-SZOMBATHY LÁSZLÓ, HABLICSEK LÁSZLÓ,
HOÓZ ISTVÁN, JÓZAN PÉTER, KAMARÁS FERENC, KLINGER ANDRÁS
KOVACSICS JÓZSEF, MILTÉNYI KÁROLY, PONGRÁCZ TIBORNÉ
SCHULER DEZSÓ, VUKOVICH GYÖRGY

SZERKESZTŐSÉG:

KLINGER ANDRÁS főszerkesztő
KAMARÁS FERENC felelős szerkesztő
HABLICSEK LÁSZLÓ szerkesztő

BOARD OF EDITORS:

ANDRÁS KLINGER managing editor
FERENC KAMARÁS responsible editor
LÁSZLÓ HABLICSEK editor

TECHNIKAI SZERKESZTŐK:

KARDULESZ FERENCNÉ, VÁRNAINÉ ANEK ÁGNES

FELELŐS KIADÓ:

SPÉDER ZSOLT igazgató

ISSN 0011-8249

DEMOGRÁFIA

A population Quarterly of the Committee for Demography
of the Hungarian Academy of Sciences
and the Hungarian Central Statistical Office
Demographic Research Institute

Editor-in-Chief: *Dr. András Klinger*

Editorial Office: H-1149 Budapest, Angol u. 77.

Orders may be placed with KULTURA: Hungarian Trading Company for Books
and Newspapers (Budapest, 62. P.O.B. 149)

or with any greater bookseller or distributor of periodicals

Subscription for a year: US \$ 40,00

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

<i>Klinger András</i> : A munkapiac válaszai a népesség öregedésére és más társadalmi-gazdasági változásokra	191
<i>Tóth Pál Péter</i> : Magyarok és külföldiek	224
<i>Nánási Irén</i> : A környezeti tényezők vándormozgalmat befolyásoló szerepe	250

KÖZLEMÉNYEK

<i>H. Richter Mária</i> : A népesség becslése évközi időpontokra. A kanadai népesség-továbbszámítási modell adaptációja	273
<i>Vavró István</i> : Kábítószerrel történő visszaélés miatt elítéltek (1991–2000)	304
<i>Veres Valér</i> : A romániai magyarok demográfiai viszonyai a 2002. évi népszámlálás előzetes adatai tükrében	319

FIGYELŐ

<i>Blazovich László</i> : Városok az Alföldön a 14–16. században (<i>Antal Tamás</i>)	338
---	-----

IRODALOM

FOLYÓIRATCIKKEK

<i>Schulz, R.</i> : Die demographische Lage im Jahr 2000. – Weltbevölkerungsstrukturen, Entwicklungen und deren Determinanten. (A demográfiai helyzet 200-ben. – A világ népessége, struktúrák, fejlődés és ezek meghatározói.) Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft, 2001/2. 145–171. p. (Sz. G. S.)	342
<i>Schimary, P.</i> : Die Demographische auf neuen Wegen? – Ein Besprechungssatz zu: U. Mueller, B. Nauck, A. Diekmann: Handbuch der Demographie. (Új utakon a demográfia? – Mueller, U. – Nauck, B. – Diekmann, A.: A demográfia kézikönyve 1–2. köt. Berlin: Springer, 2000. c. könyvének ismertetése.) Demographische Informationen 2001. Wien: Institut für Demographie der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2001. 108–117. p. (Sz. G. S.)	343
<i>Finkle, J.L. – McIntosh, C.A.</i> : United Nations population conferences: Shaping the policy agenda for the twenty-first century. (Az ENSZ népesedési konferenciái: a 21. század politikai teendőinek kialakítása.) Studies in Family Planning, 2002/1. 11–23. p. (Sz. K.)	344
<i>Harbison, S.F. – Robinson, W.C.</i> : Policy implication of the next world demographic transition. (A világ legközelebbi demográfiai átmenetének politikai kihatásai.) Studies in Family Planning, 2002/1. 37–48. p. (Sz. K.)	344

<i>Goldstein, J.R.</i> : Population momentum for gradual demographic transitions: an alternative approach. (A fokozatos demográfiai átmenet népességet érintő tényezői: egy alternatív megközelítés.) <i>Demography</i> , 2002/1. 65–73. p. (<i>M. Á.</i>)	345
<i>Bretz, M.</i> : Zur Treffsicherheit von Bevölkerungsberechnungen. (A népességlelőrejelzések pontosságáról.) <i>Wirtschaft und Statistik</i> , 2001/11. 906–921. p. (<i>Sz. G. S.</i>)	346
<i>Clarke, A.L. – Low, B.S.</i> : Testing evolutionary hypotheses with demographic data. (Fejlődési hipotézisek ellenőrzése demográfiai adatokkal.) <i>Population and Development Review</i> , 2001/4. 633–660. p. (<i>M. Á.</i>)	347
<i>Gisser, R. – Wild, H.</i> : Natürliche Bevölkerungsbewegung im Jahr 2001. Vorläufige Ergebnisse. (Természetes népmozgalom 2001-ben. Előzetes eredmények.) <i>Statistische Nachrichten</i> , 2002/4. 258–264. p. (<i>Sz. G. S.</i>)	348
<i>Ladstätter, J.</i> : Volkszählung 2001: Ausländer in Österreich. Vorläufige Ergebnisse. (Külföldiek Ausztriában: A 2001. évi népszámlálás előzetes eredményei.) <i>Statistische Nachrichten</i> , 2002/1. 8–13. p. (<i>Sz. G. S.</i>)	348
<i>Tammilehto-Luode, M.</i> : Disclosure contor for demographic statistics. – Redefined guidelines and development of methods at statistics Finland. (Adatvédelem a népességi statisztikában. A célok újrafogalmazása és a kialakított módszerek a Finn Statisztikai Hivatalban.) <i>Statistical Journal of the United Nations ECE</i> , 2001/4. 329–336. p. (<i>M. Á.</i>)	349
<i>Caldwell, J.C. – Philips, J.F. – Khuda, B.</i> : The future of family planning programs. (A családtervezési programok jövője.) <i>Studies in Family Planning</i> , 2002/1. 1–10. p. (<i>M. Á.</i>)	350
<i>Thornton, A. – Young DeMarco, L.</i> : Four decades of trends in attitudes toward family issues in the United States: the 1960s through the 1990s. (A családi kérdések megítélésnek négy évtizede az Egyesült Államokban az 1960-as évektől az 1990-es évekig.) <i>Journal of Marriage and Family</i> , 2001/4. 1009–1037. p. (<i>Sz. K.</i>)	351
<i>Sweeney, M.M.</i> : Two decades of family change: the shifting economic foundations of marriage. (A házasság változásának két évtizede: eltolódás a házasság gazdasági alapjaiban.) <i>American Sociological Review</i> , 2002/1. 133–147. p. (<i>Sz. K.</i>)	352
<i>Goldscheider, F.K. – Hogan, D. – Bures, R.</i> : A century (plus) of parenthood changes in living with children 1880–1990. (A szülő státusz évszázados változása a gyermekekkel való együttélésben, 1880–1990.) <i>History of the Family</i> , 2001/4. 477–494. p. (<i>Ő. P.</i>)	353
<i>Buber, I. – Kytir, J.</i> : Erfahrungen mit Elternschaft und Kinderwunsch. – Ergebnisse für 20- bis 40-jährige Mütter und Väter in Oberösterreich. (Tapasztalatok az anyaság és az apaság, valamint a gyermekvállalási kedv köréből. – A 20 és 40 év közötti szülők vizsgálatának eredményei Felső-Ausztriában.) <i>Demographische Information</i> 2001. Wien: Institut für Demographie der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2001. 20–38. p. (<i>Sz. G. S.</i>)	356
<i>Henkens, K. – Grift, Y. – Siegrems, J.</i> : Changes in female labour supply in the Netherlands 1989–1998. – The case of married and cohabiting women. (Változások a nők munkaerő-kínálatban Hollandiában 1989–1998 között. – Házasságban, illetve élettársi kapcsolatban élő nők esete.) <i>European Journal of Population</i> , 2002/1. 39–57. p. (<i>Sz. K.</i>)	357

<i>Faron, O.</i> : Father-child relations in France: changes in parental authority in the nineteenth and twentieth centuries. (Apa-gyermek kapcsolat Franciaországban: az atyai hatalom változásai a 19. és a 20. században.) History of the Family, 2001/3. 365–375. p. (Ő. P.)	358
<i>Schimay, P.</i> : Altern aus bevölkerungssoziologischer Perspektive. – Anmerkungen zur Verschränkung von Demographie und Soziologie. (Az öregedés népeszsociológiai nézőpontból. – Gondolatok a demográfia és a szociológia összefonódásáról.) Demographische Informationen 2001. Wien: Institut für Demographie der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2001. 59–68. p. (Sz. G. S.)	359
<i>De Vos, S. – Sandefur, G.</i> : Elderly living Arrangements in Bulgariy, the Czech Republic, Estonia, Finland, and Romania. (Az időskorúak életkörülményei Bulgáriában, a Cseh Köztársaságban, Észtországban, Finnországban és Romániában.) European Journal of Population, 2002/1. 21–38. p. (M. Á.)	360
<i>Portrait, F. – Linderboon, M. – Deegs, D.</i> : Life expectancies in specific health status: results from a joining model of health status and mortality of older persons. (A különböző egészségi állapotokban várható élettartamok: eredmények az öregkorúak egészségi állapotának és halandóságának modelljéből.) Demography, 2001/4. 525–536. p. (Sz. K.)	361

DEMOGRÁFIAI FOLYÓIRATSZEMLE

Demografie	362
Demography	363
European Journal of Population	364
Genus	364
Journal of Marriage and Family	365
Population	367
Population and Development Review	367
Population Studies	368
Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft	368

*Utánnnyomás csak a forrás megjelölésével.
Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.*

CONTENTS

STUDIES

<i>András Klinger</i> : Labour market responses to population ageing and other socio-demographic change	191
<i>Pál Péter Tóth</i> : Hungarians and foreigners	224
<i>Irén Nánási</i> : The role of environmental factors influencing migration	250

ARTICLES

<i>Mária H. Richter</i> : Population projection for reference dates. An adaptation of Canadian population estimation model	273
<i>István Vavró</i> : Number of persons condemned of drug misuse (1991–2000)	304
<i>Valér Veres</i> : Demographic situation of ethnic Hungarians in Romania as mirrored in the preliminary data of the population census in 2002	319

CHRONICLE

<i>László Blazovich</i> : Towns on the Great Plane in the 14 th – 16 th centuries (<i>Tamás Antal</i>)	338
---	-----

REVIEW

ARTICLES

<i>Schulz, R.</i> : Die demographische Lage im Jahr 2000. – Weltbevölkerungs-Strukturen, Entwicklungen und deren Determinanten. (The demographic situation in the year 2000. – Structures of world population, development and its determinants.) Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft, 2001/2. 145–171. p. (<i>S. G. Sz.</i>)	342
<i>Schimay, P.</i> : Die Demographische auf neuen Wegen? – Ein Besprechungssatz zu: U. Mueller, B. Nauck, A. Diekmann: Handbuch der Demographie. (Demography on new ways? – A debate on: U. Mueller, B. Nauck, A. Diekmann: Handbuch der Demographie. Vols 1–2., Berlin: Springer, 2000.) Demographische Informationen 2001. Wien: Institut für Demographie der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2001. 108–117. p. (<i>S. G. Sz.</i>)	343

<i>Finkle, J.L. – McIntosh, C.A.</i> : United Nations population conferences: Shaping the policy agenda for the twenty-first century. <i>Studies in Family Planning</i> , 2002/1. 11–23. p. (K. Sz.)	344
<i>Harbison, S.F. – Robinson, W.C.</i> : Policy implication of the next world demographic transition. <i>Studies in Family Planning</i> , 2002/1. 37–48. p. (K. Sz.)	344
<i>Goldstein, J.R.</i> : Population momentum for gradual demographic transitions: an alternative approach. <i>Demography</i> , 2002/1. 65–73. p. (Á. M.)	345
<i>Bretz, M.</i> : Zur Treffsicherheit von Bevölkerungsberechnungen. (Accuracy of population forecasts.) <i>Wirtschaft und Statistik</i> , 2001/11. 906–921. p. (S. G. Sz.)	346
<i>Clarke, A.L. – Low, B.S.</i> : Testing evolutionary hypotheses with demographic data. <i>Population and Development Review</i> , 2001/4. 633–660. p. (Á. M.)	347
<i>Gisser, R. – Wild, H.</i> : Natürliche Bevölkerungsbewegung im Jahr 2001. Vorläufige Ergebnisse. (Natural population movement in 2001. Preliminary data.) <i>Statistische Nachrichten</i> , 2002/4. 258–264. p. (S. G. Sz.)	348
<i>Ladstätter, J.</i> : Volkszählung 2001: Ausländer in Österreich. Vorläufige Ergebnisse. (Population Census 2001: Foreigners in Austria.) <i>Statistische Nachrichten</i> , 2002/1. 8–13. p. (S. G. Sz.)	348
<i>Tammilehto-Luode, M.</i> : Disclosure contour for demographic statistics. – Redefined guidelines and development of methods at statistics Finland. <i>Statistical Journal of the United Nations ECE</i> , 2001/4. 329–336. p. (Á. M.)	349
<i>Caldwell, J.C. – Philips, J.F. – Khuda, B.</i> : The future of family planning programs. <i>Studies in Family Planning</i> , 2002/1. 1–10. p. (Á. M.)	350
<i>Thornton, A. – Young DeMarco, L.</i> : Four decades of trends in attitudes toward family issues in the United States: the 1960s through the 1990s. <i>Journal of Marriage and Family</i> , 2001/4. 1009–1037. p. (K. Sz.)	351
<i>Sweeney, M.M.</i> : Two decades of family change: the shifting economic foundations of marriage. <i>American Sociological Review</i> , 2002/1. 133–147. p. (K. Sz.)	352
<i>Goldscheider, F.K. – Hogan, D. – Bures, R.</i> : A century (plus) of parenthood changes in living with children 1880–1990. <i>History of the Family</i> , 2001/4. 477–494. p. (P. Ö.)	353
<i>Buber, I. – Kytir, J.</i> : Erfahrungen mit Elternschaft und Kinderwunsch. – Ergebnisse für 20- bis 40-jährige Mütter und Väter in Oberösterreich. (Experiences on the parenthood inclination – Results of a study on parents aged 20 and 40 years in Austria.) <i>Demographische Informationen</i> 2001. Wien: Institut für Demographie der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2001. 20–38. p. (S. G. Sz.)	356
<i>Henkens, K. – Grift, Y. – Siegrems, J.</i> : Changes in female labour supply in the Netherlands 1989–1998. – The case of married and cohabiting women. <i>European Journal of Population</i> , 2002/1. 39–57. p. (K. Sz.)	357
<i>Faron, O.</i> : Father-child relations in France: changes in parental authority in the nineteenth and twentieth centuries. <i>History of the Family</i> , 2001/3. 365–375. p. (P. Ö.)	358
<i>Schimary, P.</i> : Altern aus bevölkerungssoziologischer Perspektive. – Anmerkungen zur Verschränkung von Demographie und Soziologie. (Parents in the perspective of combining demography and sociology.) <i>Demographische Informationen</i> 2001. Wien: Institut für Demographie der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2001. 59–68. p. (S. G. Sz.)	359

<i>De Vos, S. – Sandefur, G.: Elderly living Arrangements in Bulgariy, the Czech Republic, Estonia, Finland, and Romania. European Journal of Population, 2002/1. 21–38. p. (Á. M.)</i>	360
<i>Portrait, F. – Linderboon, M. – Deegs, D.: Life expectancies in specific health status: results from a joing model of health status and mortality of older persons. Demography, 2001/4. 525–536. p. (K. Sz.)</i>	361

REVIEW OF DEMOGRAPHIC JOURNALS

Demografic	362
Demography	363
European Journal of Population	364
Genus	364
Journal of Marriage and Family	365
Population	367
Population and Development Review	367
Population Studies	368
Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft	368

Reproduction permitted only with indication of source.

Manuscripts are not kept or sent back.

A MUNKAPIAC VÁLASZAI A NÉPESSÉG ÖREGEDÉSÉRE ÉS MÁS TÁRSADALMI-GAZDASÁGI VÁLTOZÁSOKRA*

KLINGER ANDRÁS

1. A népesség öregedése hosszú távú kihívásokat állít a társadalom elé, olyanokat, amelyek az öregedési folyamat előrehaladásával növekszenek. Ezek között két kulcsfontosságú, egymáshoz kapcsolódó kihívás van:

- a) az idősebb személyek részére készült programok pénzügyi fenntarthatósága és
- b) valamennyi népességcsoport magas szintű gazdasági aktivitása, beleértve az időseket is.

Ezek és a többi kihívás hosszú távú, fenntartható gazdasági és társadalmi politikákat kívánnak. A politikák között azok a legfontosabbak, amelyek lehetővé teszik, hogy a munkapiac alkalmazkodjék az öregedés kihívásaihoz. Az alkalmazkodás középpontjában a munkaerő és a foglalkoztatás emelése áll.

2. Az ENSZ-EGB tagállamainak a demográfiai öregedésről szóló Miniszteri Konferenciája (Berlin, 2002. szeptember 11–13.) első ízben tekinti át a helyzetet és készül egy olyan stratégia elfogadására, mely a népesség öregedésével kapcsolatos gazdaság- és társadalompolitikai válaszokkal foglalkozik, nagy figyelmet szentelve a gazdasági, munkapiaci és ágazati kérdéseknek és politikáknak.

3. Ez a cikk a népesség öregedésére adott munkapiaci válaszokat elemzi, továbbá foglalkozik más társadalmi-gazdasági változásokkal is, különös tekintettel a nők hozzájárulására az általános gazdasági aktivitás jövőbeni emelkedését célzó erőfeszítésekhez.

4. A tanulmány a következő tématerületekre összpontosít:

- a) Az öregedés Európában – múlt és jövő.
- b) Férfiak és nők részvétele a munkapiacon – múlt és jelen és a várható jövőbeli alakulás.
- c) A gazdasági aktivitás növekedésének akadályait elhárító politikák, különös tekintettel a női foglalkoztatottságra.

* A United Nations Economic Commission for Europe (Egyesült Nemzetek Szervezete Európai Gazdasági Bizottság = ENSZ-EGB) 27. Közgyűlésén 2002. május 7-én megtárgyalt „issue paper” magyar változata.

A) DEMOGRÁFIAI ÖREGEDÉS – MÚLT ÉS JÖVŐ

1. Az öregedő világ

5. Az Egyesült Nemzetek Népesedési Osztályának egy újabb kiadványában (1) az egész Föld népességének öregedési folyamatát a következőképp összegzi:

a) A népesség öregedése precedens nélküli folyamat, nincs ehhez hasonló az emberi történelemben. Az idősebb személyek (60 éves és idősebb) arányának növekedését a fiatalok arányának csökkenése kíséri (15 év alattiak). 2050-re az idősebb személyek száma a történelemben először az egész Földön meghaladja a fiatalokét. Sőt, a fiatalok és az idősek arányának ez a történelmi fordulata a fejlettebb régiókban már 1998-ban megtörtént.

b) A népesség öregedése átütő erejű, általános jelenség, ami minden férfit, nőt és gyermeket érint. Az egyes országok idősebb korcsoportjainak tartós növekedése mind abszolút számban, mind a munkaképes korú népességhez viszonyítva közvetlenül kihat mind a generációk közötti, mind az azokon belüli egyenlőségre és szolidaritásra, ami viszont a társadalmak alapját képezi.

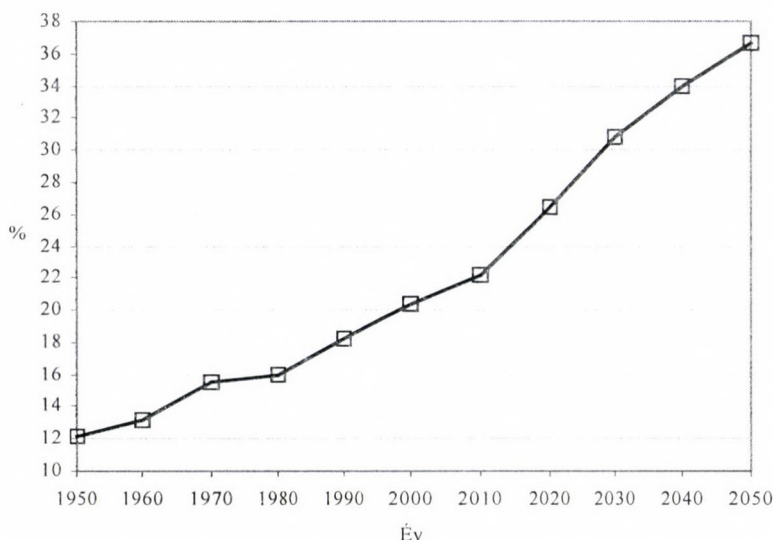
c) A népesség öregedése mélyreható folyamat, átfogó következményekkel az emberi élet számos területén. Közgazdasági vonatkozásokban az öregedésnek hatása lesz a gazdaság fejlődésére, a megtakarításokra, a beruházásokra és a fogyasztásra, a munkapiacra, a nyugdíjakra, az adózásra és a generációk közötti transzferekre. Társadalmi vetületekben az öregedés befolyásolja az egészséget, az egészségi ellátást, a családösszetételt, az együttélési formákat, a lakhatást és a költözéseket. A politika területén a népesség öregedése befolyásolhatja a választási magatartást és a képviseletet.

d) A népesség öregedése tartós folyamat. A huszadik században tovább folytatódott az idősebb emberek arányának növekedése, és ez a trend várhatóan tovább folytatódik a huszonegyedik században is. Az öregek aránya például az egész világon az 1950-es években 8 százalék volt, 2000-ben 10 százalék, és az előreszámítások szerint 2050-re 21% lesz.

2. Öregedés az ENSZ-EGB országokban 1950 és 2050 között

6. Az ENSZ-EGB régióban új reprodukciós magatartásra történő áttérés, ezt követő termékenységszökkenés kezdődött el. Ugyanakkor a régióban lévő országok tapasztalták először a halandóság tartós csökkenését és a meghosszabbodott élettartamot. Ennek eredményeként a népesség „öszülése” Európában és Észak-Amerikában, valamint Japánban nagyobb volt, mint a Föld többi részén.

Történetesen ugyanez a demográfiai folyamat a népességszám jelentős csökkenéséhez vezet számos országban.

I. A 60 éves és idősebb népesség aránya Európában, 1950–2050 (százalékban)
Proportion of population aged 60 and over in Europe, 1950–2050 (in per cent)

7. Az utolsó 50 évben nagyon erős öregedési folyamat ment végbe az ENSZ-EGB legtöbb országában. Európában a 60 éves és idősebb személyek aránya 1950-ben még csak 12% volt, 2000-ig 20%-ra nőtt. Az idősök abszolút száma közel 2 és félszeresére emelkedett, miközben a teljes népesség csak 30%-kal nőtt ez alatt az 50 év alatt. Még jelentősebb, hogy a fiatalok, 15 év alattiak részaránya 26%-ról 17,5%-ra csökkent, számuk is 30%-kal kevesebb, mint 50 évvel ezelőtt. A munkaképes korú 15–59 éves népesség aránya nem változott ezen idő alatt (végig 60% körül volt), és abszolút számuk is csak egyharmadával nőtt 1950-től 2000-ig.

8. Az öregedési folyamat nem teljesen azonos módon alakult a régióban. 50 évvel ezelőtt a mainál sokkal nagyobbak voltak a különbségek az idősök arányában. A 60+ évesek arány 1950-ben Közép-Európában mindössze 9% volt, a kontinens keleti és déli részén 10–11 %. Ugyanakkor már 15%-ot figyelhetek meg Észak- és Nyugat-Európában, Észak-Amerika közepén. Az elmúlt 50 év alatt az öregek abszolút száma ott nőtt gyorsabban, ahol arányuk alacsonyabb volt. Például Közép-Európában több mint megháromszorozódott az idősök aránya, több mint 2 és félszeres lett Kelet- és Dél-Európában és Észak-Amerikában is. Nyugat-Európában a változás mértéke „csak” 90%-os, Észak-

Európában 60 százalékos. Az eltérő fejlődés okán – ami jelentős volt a fiatalok között is – 2000-ben a regionális eltérések sokkal kisebbek, mint 50 évvel előbb. Az idősök legmagasabb aránya ma Dél- és Nyugat-Európában található (22%). Kicsivel alacsonyabb Európa északi részén (20%), 18–19% Közép- és Kelet-Európában és csak 16% Észak-Amerikában.

9. Ám az elmúlt 50 év során az öregedési folyamat sokkal kevésbé volt drámai, mint az előrejelzett változások (2). Európában az előrebecslések szerint több mint 220 millió lesz az öregek száma 2050-re, Észak-Amerikában pedig 120 millió. Ez közel 40%-os növekedést jelentene a következő 50 év során, miközben Európa teljes népessége várhatóan 15%-kal csökkenni fog. A fiatal népesség száma közel egyötödével lesz alacsonyabb. Kibontakozik egy teljesen új, a múlttól nagyon eltérő jelenség is: kisebb lesz a munkaképes korú népesség száma, 2050-re a jelenlegi létszámnak csak a kétharmadát becsülik. Mindeközben az idős népesség várható aránya 37% lesz (a jelenlegi 20%-kal szemben), ami több mint 80%-os növekedés, szemben az utolsó 50 év alatti kétharmados növekedéssel. Az is jelentős dolog, hogy a következő 50 éves időszakban a fiatal népesség aránya egy kicsit lassabban csökken (18-ról 14%-ra), mint a munkaképes korú népességé (ami most 63%, de az előrejelzés szerint 49%-ra mérséklődik).

10. Az előrejelzések szerint az európai régiókban bekövetkező jövőbeli változások kevésbé lesznek differenciáltak, mint az elmúlt fél évszázadban. A legtöbb régióban az idős népesség száma felével fog nőni, csak Észak-Európában jeleznek valamivel magasabb növekedést (kétharmadost), Észak-Amerikában pedig az idős népesség száma a 2000-es számhoz képest megkétszereződik (miközben itt a teljes népesség is több mint egyharmadával növekedik, míg Európában már egy egyhatodos csökkenést jeleznek). 2050-ben az idősök aránya a legmagasabb Dél-Európában lesz (40%, szemben a jelenlegi 22%-kal), valamivel alacsonyabb Közép- és Kelet- valamint Nyugat-Európában (36–37%, szemben a jelenlegi 18–22%-kal). Legalacsonyabb lesz az arány Észak-Európában (34%). Észak-Amerika marad a „legfiatalabb” rész az ENSZ-EGB régióban 27%-os idős népességgel, szemben a jelenlegi 16%-al.

11. Az öregedési folyamat jobban interpretálható, ha nemcsak az idős népesség arányát elemezzük, hanem annak relatív súlyát is a munkaképes korú népességhez viszonyítva. Ezt általában úgy hívják, hogy időskori függőségi arány, ami az idősebb személyek (60 éves és idősebbek) száma osztva a munkaképes korúak számával (15–59 évesek). Ez jelenti a potenciális dolgozók eltartási terhét az idősök vonatkozásában. A demográfiai öregedés hatása észlelhető az eltartottsági arányban is, ami eddig is emelkedett és a növekedés tovább folytatódik. Európában – a munkaképes korú népesség stabil aránya miatt – az időskori függőségi arány viszonylag lassan nőtt az utóbbi 50 év alatt, 20-ról 33-ra (kétharmaddal). Ennél sokkal nagyobb hatása lesz a 15–59 évesek jelzett csökkenésének és az idősök aránya növekedésének a jövőben. 2050-ben

az időskori függőségi arány már 74 lesz, ami közel két és félszeres növekedést jelent a következő 50 év során (és különösen 2030 után). Eközben az általános, a fiatalokat és az időseket egyaránt tekintetbe vevő eltartottsági arány nem nőtt jelentősen az utolsó 50 évben (még ha valamivel alacsonyabb is 2000-ben, mint 1950-ben). Ez a termékenység erős csökkenése, ezáltal a fiatal eltartottak mérséklődése miatt történt így. Am 2050-re itt is váratlan helyzet alakul ki: *több* lesz az eltartott (nem-munkaképes korú), mint a munkaképes korú (a teljes eltartottsági arány 102 lesz). Az eltartott csoportban az idősek részaránya erősen emelkedik: az öreg/fiatal arány 1950-ben csak 46 volt, jelenleg már öreg túlsúlyt mutat (az arány 116 volt 2000-ben), de hihetetlenül magas lesz 2050-ben, 264 öreg várható mindez 100 fiatallal szemben. A jövőbeli munkaerőpolitikai megfontolásokat ezekre a drámai változásokra kell alapozni.

12. A múltban viszonylag nagy különbségek voltak a régiókban az öregek eltartottsági mutatói között, 50 évvel ezelőtt 14–16 volt Közép- és Kelet-Európában, 24–25 Észak- és Nyugat-Európában, Dél-Európa és Észak-Amerika a két érték között helyezkedett el. 2000-ben az eltérések valamivel kisebbek voltak. Legalacsonyabb arányokat Észak-Amerikában (26) és Közép-, valamint Kelet-Európában (28–30) figyelhetünk meg, a másik három régióban magasabbak, de nagyon hasonlóak (34–36). Az időskori függőségi ráta növekedése legnagyobb volt Közép-, Dél- és Kelet-Európában (kétszer annyi, mint 50 évvel ezelőtt), a legalacsonyabb Észak-Európában és Észak Amerikában (itt a növekedés kisebb, mint egyharmad-rész). A helyzet más lesz a következő 50 év során, a ráta mindegyik régióban kétszeres, sőt két és félszeres lesz a jelenlegihez képest.

13. Európában az utolsó 50 év alatt az idős népesség sokkal gyorsabban nőtt, mint a teljes népesség. A 60+ évesek száma évente 1,2 százalékkal nőtt, miközben a fiatal népesség fogyott, és a munkaképes korú népesség száma is lassabban emelkedett. A következő 50 év alatt a 60 éves és idősebbek létszám-növekedése az eddigiekhez hasonló marad (évi 1,1%), de a másik két csoport népessége csökkenni fog (évi 0,8%-kal).

14. Az öregedési folyamat kiterjedése jellemezhető az átlagos életkor növekedésével is. Európában a népesség átlagos életkora 1950-ben 28 év volt, ami 8,5 évvel, csaknem 38 évre nőtt 2000-re. Az előrejelzés további 12 évnyi növekedést mutat a következő 50 évre, ami azt jelenti, hogy az átlagos kor 2050-ben közel 50 év lesz. 1950-ben a regionális eltérések egészen jelentősek voltak: miközben az átlagos kor csak 26 év volt Közép- és Kelet-Európában, már 35–36 év Észak- és Nyugat-Európában. Ma más a helyzet: legalacsonyabb még mindig a fent említett két régióban (37 év), de a különbségek csökkentek a legmagasabb értékeket képviselő három régióban (ahol az csak 38–39 év). 2050-re Dél-Európában várható a legmagasabb érték (52 év). Észak-Amerikában ez a mutató mindig alacsonyabb, és 2050-re csak 41 évet jósolnak.

15. Az idős népesség maga is öregszik. A leggyorsabban öregedő korcsoport Európában a legöregebb öregeké, akik 80 évesek vagy afölöttiek. 50 évvel ezelőtt csak a teljes népesség 1%-a tartozott a legöregebb öregek csoportjába, jelenleg 3%, és 2050-re Európában a teljes népességnek 10%-át fogják képviselni. Ez azt jelenti, hogy a század közepén az idős személyek több mint negyede 80 éves vagy idősebb lesz (jelenleg ez a részarány csak 15%).

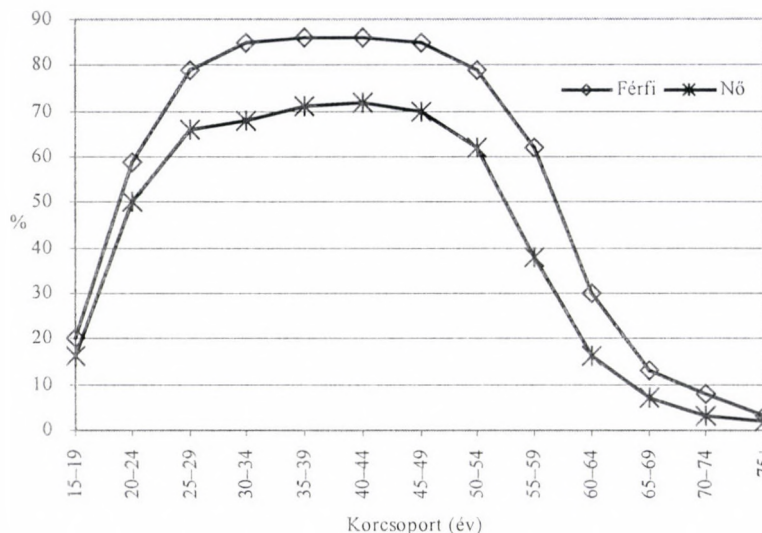
16. Az európai idős személyek többsége nő, mivel a nők születéskor várható átlagos élettartama magasabb, mint a férfiaké. A nők között jelenleg az idősek aránya 23%, szemben a férfiak 17%-ával. 2050-re a különbségek csökkennek, mert az előrejelzések szerint a férfiak születéskor várható átlagos élettartama gyorsabban nő, mint a nőké, de bizonyos eltéréseket még akkor is meg lehet majd figyelni. Mostantól számított 50 év múlva az idősek eme aránya – a teljes női népességben – 40% lesz, szemben a férfiak 33%-val. Emiatt az idős népéségen belüli női többség 60-ról 56%-ra csökken.

17. Konklúzió: az európai korösszetétel jövőbeli kilátásai, különösen a munkaképes korú népesség jövőbeli csökkenő, az idős és a nagyon idős népesség folyamatosan és jelentősen növekvő száma és aránya szükségessé teszi, hogy újragondoljuk a kontinens teljes gazdasági és társadalmi politikáját. A gyorsan növekvő időskori eltartottsági arány szükségessé teszi, hogy növeljük a munkaképes korú népesség gazdasági aktivitását, mert a csökkenő népességgel csak úgy lehet fenntartani Európa gazdasági stabilitását, ha nagyobb lesz a munkapiaci részvétel, hogy ellensúlyozni lehessen az öregedő társadalom növekvő terheit.

B) MUNKAPIACI RÉSZVÉTEL ÉS AZ ÖREGEDÉS

1. Jelenlegi gazdasági aktivitás az ENSZ-EGB országokban

18. Általános képet adunk a 2000. évi európai gazdasági aktivitás egészéről úgy, hogy megkülönböztetjük a foglalkoztatott és a munkanélküli népességet, továbbá felhasználjuk a különböző statisztikai forrásokat, alapvetően az ILO (International Labour Office [Nemzetközi Munkaügyi Szervezet]) (3), az Európai Bizottság (4) és a US Census Bureau (USA Népszámlálási Hivatal) (5) által közzétett adatokat. A Európai Unió tagállamaiban a gazdasági aktivitásról rendelkezésünkre áll ezen kívül egy igen alapos elemzés (6), amit szintén fel lehet használni.

*II. Foglalkoztatottsági arányok Európában nem és korcsoport szerint, 2000
(százalékban)*

Employment rates in Europe by sex and age, 2000 (in per cent)

19. A férfi népességet tekintve megállapíthatjuk, hogy 2000-ben a 15–64 éves népességnek csak 75%-a volt gazdaságilag aktív, amiből 68% számított a foglalkoztatottak és 7% a munkanélküliek közé. Ez azt jelenti, hogy a kontinensen 2000-ben közel 160 millió foglalkoztatott férfi mellett több mint 17 millió férfi volt munkanélküli. Ha a korszpecifikus foglalkoztatottsági arányokat tekintjük, a következőket állapíthatjuk meg:

a) Viszonylag alacsony a foglalkoztatottság a 25 év alatti férfiak között (az iskoláztatásban való magas részvétel miatt, különösen a legfiatalabb korcsoportokban). Ugyanakkor meglehetősen magas a munkanélküliségi arány a fiatal férfiak körében (és ez okozza a viszonylag magas gazdasági aktivitást, ami a 20–24 évesek körében 59%, a 25–29 éveseknél 79%).

b) A középkorú férfiak gazdasági aktivitása meglehetősen magas szintű (a 30–49 évesek között 85% körül van), de ezt is befolyásolja a munkanélküliség, és jelentős inaktív „tartalék” népesség is van az aktív korúak legtöbb korcsoportjában.

c) 50 éves kor felett a férfiak gazdasági aktivitása fokozatosan csökken. Az 50–54 évesek között kevesebb, mint 80%, az 55–59 éveseknél már csak kicsivel nagyobb mint 60%, bár mindkét korcsoport alatta van az elfogadott nyugdíjkorhatárnak. Az 50 évesek gazdasági aktivitását alapvetően befolyásolják az eltérő nyugdíjazási politikák, valamint a munkaadók alkalmazási politikája az idősebb emberekkel szemben, ezek a foglalkoztatottság korai csökkenésének

alapvető okai. Egyúttal ezek azok a korcsoportok, melyek egy növekvő munkapiaci részvétel legnagyobb tartalékát képezik.

d) 60 éves kor fölött – ami a legtöbb európai országban a nyugdíjas kor kezdetét jelenti – a gazdasági aktivitás gyorsan csökken. A 60–64 éves férfiak gazdasági aktivitási aránya már csak 30%, 65 éves kor felett pedig fokozatosan eltűnik.

20. A női foglalkoztatottsági arányokban – az aktivitás emelkedését célzó megfelelő politikák esetén – jóval több a kiaknázatlan lehetőség. 2000-ben a 15–64 éves nőknek alig több mint fele volt foglalkoztatott európai átlagban és 7% volt munkanélküli. Ez azt jelenti, hogy csaknem 130 millió nőt foglalkoztattak, 16 millió nő viszont munkanélküli volt. A nők foglalkoztatottsági aránya a férfiakéhoz viszonyítva csak 80%-t tesz ki. A tartalékok ugyanazokban a korcsoportokban jelentkeznek, mint a férfiaknál, de a növekedési lehetőségek sokkal nagyobbak:

a) A fiatal (20–24 éves) nők gazdasági aktivitási aránya ugyan nem túl alacsony – 50% – a férfiakéhoz hasonlítva (59%), de a leggyakoribb gyermekvállalási időszakban, 25–34 éves korban az arányok alacsonyabbak; a nőknek csak körülbelül kétharmada dolgozik. A legnagyobb aktivitás a 35–49 éves korcsoportban van, de itt is több mint egyhatodával alacsonyabb, mint a férfiaké. Hatasos politikával fel lehetne oldani az ellentétet a gyermekszülés és –nevelés és a munkapiaci részvétel között.

b) A korrallal járó aktivitás-csökkenő tendencia korábban kezdődik a nők körében, mint a férfiaknál, és a csökkenés gyorsabb is. 50 éves kor fölött nagyon gyors csökkenést találhatunk a foglalkoztatottsági arányokban, és ez nem magyarázható a nyugdíjazással. Az ötvenes életkor elején a nőknek kevesebb mint 60%-a dolgozik, az 55–59 évesek között az arány 40%-nál is alacsonyabb. 60 éves kor fölött megszűnik a nők gazdasági aktivitása. Ezért a munkaerő-tartalék a viszonylag idősebb nőknél (különösen az 50–64 éves korúaknál) magas.

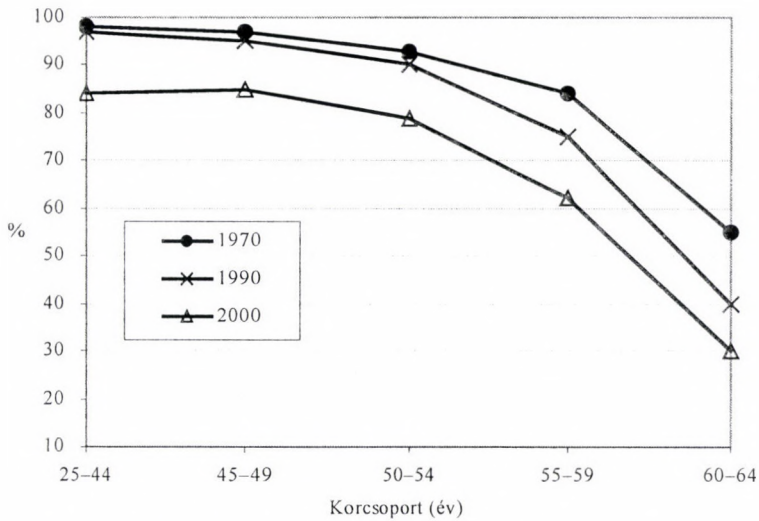
2. A munkapiaci részvétel regionális eltérései

21. Ez az általános helyzet – természetesen – nem minden európai régióban ugyanolyan. Már a férfiak általános – a 15–64 évesekre számított – foglalkoztatottsági aránya is nagy eltéréseket mutat: a legmagasabb Észak-Európában (76%), ezt követi Nyugat-Európa (73%), a legalacsonyabb pedig Közép- és Kelet-Európában (62–63%). Dél-Európa a jelzett értékek között van (68%-kal). Az észak-amerikai foglalkoztatottsági arány magasabb (80%), mint az európai. Ezeket az eltéréseket alapvetően a munkanélküliségi arányok eltérései okozzák (melyek a kelet-európai 10%-tól az észak-amerikai 4%-ig terjednek).

22. A korszpecifikus eltérések a régiók között többé-kevésbé ugyanilyen tendenciát követnek. A fiatal felnőttek között – 20–24 évesek – 82–88 százalék közötti foglalkoztatási arányokat találhatunk Észak-Amerikában és Észak-Európában, viszont 51%-ot Közép- és Dél-Európában. „Normális” korok esetén az eltérések kevésbé jelentősek, de 50 fölött ismét nagyok lesznek a különbségek. Például az 55–59 éves férfiak között Észak-Amerikában még mindig 75%, Észak-Európában 72% dolgozik, míg Közép-Európában csak 55%, Dél-Európában 59%, a másik három régióban csak 62%. A különbségek 60 éves kor felett még jelentősebbek, érdekes, hogy a növekvő korai nyugdíjazási lehetőségek következtében a nyugat-európai arányok a legalacsonyabbak.

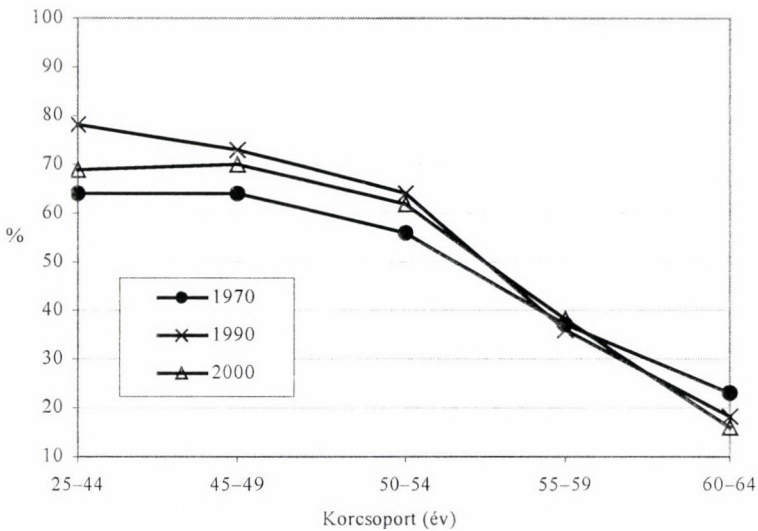
23. A munkapiaci részvételi arányok regionálisan sokkal differenciáltabbak a nőknél, mint a férfiaknál. Az általános foglalkoztatottsági arány 65–67% (Észak-Amerikában és Észak-Európában) és 42% között mozog (Dél-Európában). A másik három európai régióban 53–58%. A munkanélküli arány 8% (Közép-, Kelet- és Dél-Európában) és 4% (Észak-Európa) között változik.

24. A korszpecifikus arányok a nők foglalkoztatása tekintetében az általános helyzetképpel mutatnak összhangot Európa különböző részein. Nagyon érdekes viszont, hogy Észak- és Nyugat-Európában – ahol jelenleg a termékenységi arányok a legmagasabbak egész Európában – a 25–34 évek közötti, leginkább reprodukzív időszakukban lévőeknek még mindig több mint 70%-a dolgozik, viszont Dél-Európában, ahol a termékenységi szint a legalacsonyabb, ez az arány kevesebb mint 60%. Az is jelentős körülmény, hogy Észak-Európában a 35–49 éves korú (reprodukciós szempontból idősebb nők) közel 80%-a dolgozik, viszont Dél-Európában ez az arány 60% alatt van. A többi régióban ebben az életkori csoportban az arányok 70% körüliek, Észak-Amerikában ennél magasabbak. 50 éves kor fölött mindenütt elkezdődik a csökkenés, de a különbségek még mindig jelentősek. Például Észak-Európában és Észak-Amerikában az 55–59 éves nők közel 60%-a még mindig dolgozik, viszont Dél-Európában csak egynegyedük, Közép- és Kelet-Európában csak egyharmaduk. 60 fölött az eltérések megmaradnak, de az aktivitási szint már mindenütt alacsony.

III. A férfiak foglalkoztatottsági arányai Európában korcsoport szerint,
1970, 19890, 2000 (%)

Male employment rates in Europe by age, 1970, 1990, 2000 (in per cent)

IV. A nők foglalkoztatottsági arányai Európában korcsoport szerint,
1970, 19890, 2000 (%)

Female employment rates in Europe by age, 1970, 1990, 2000 (in per cent)

3. A foglalkoztatottsági arányok változásai 1970 és 2000 között

25. A jelenlegi helyzet az utolsó évtizedekben, különösen a kilencvenes években bekövetkezett jelentős változások eredménye. Ezeket az említésre méltó változásokat különböző motívumok befolyásolták, de az eredmény a foglalkoztatottsági arányok általános csökkenése lett. Közép- és Kelet-Európában a fő motívum a bekövetkezett gazdasági és társadalmi változás volt, ami együtt járt a gazdasági aktivitás erős csökkenésével, a munkanélküliség megjelenésével. Európa nyugati részében szintén a munkanélküliség okozta a foglalkoztatottsági arány mérséklődését, de a korai nyugdíjba vonulás is komoly csökkenést váltott ki az idősebb népesség aktivitásában. Ha összegezni kívánjuk, hogy mi történt az utolsó évtizedekben, a következőket mondhatjuk:

a) A férfiak foglalkoztatottsági arányának csökkenése egész Európában leginkább a legaktívabb korcsoportban – a 25–49 éveseknél – alakult ki: 96–97%-ról (1970 és 1990 között) a jelenlegi 84%-ra. A nők körében a csökkenés kevésbé volt jelentős, sőt 1970 és 1990 között jelentős volt a foglalkoztatottság emelkedése (64-ről 77%-ra), ezt követően jött a csökkenés a jelenlegi 69%-ra. A csökkenés jelentősebb volt Közép- és Kelet-Európában, ahol 30 vagy 10 évvel ezelőtt a 25–49 éves férfiaknak még 97–98%-a dolgozott, szemben a jelenlegi kevesebb mint 80%-kal. A nők körében a foglalkoztatottság szintén növekedett 1970 és 1990 között, ami aztán erőteljesen csökkent a kilencvenes évek során (Közép-Európában 85%-ról 70%-ra, Kelet-Európában 94%-ról 75%-ra). A régió más területein (Észak-, Nyugat- és Dél-Európában) sokkal lassúbb csökkenés mutatkozott a férfiak aktivitásában, és nagyon jelentős volt a növekedés a női foglalkoztatottság területén 1970 és 1990 között, és még mindig magasabbak az arányok 2000-ben, mint 1990-ben.

b) A foglalkoztatottság csökkenése még jelentősebb az idősebbek körében. Európában az 55–59 éves férfiaknak általában 84%-a dolgozott 30 évvel ezelőtt, 10 évvel ezelőtt is még 75%-a, szemben a jelenlegi alig több mint 60%-kal. Ugyanilyen a tendencia a 60–64 éves férfiaknál, ahol a foglalkoztatottsági arány az első időszakban 55%-ról 40%-ra csökkent, majd újabban 30%-ra. Az 50–59 éves nők körében kisebb változások történtek az elmúlt 30 év során, de a 60–64 évesek csoportjában az aktivitás itt is csökkent (23-ről 16%-ra). A legjelentősebb visszaesés az 55–59 éves férfiak korcsoportjában Közép-, illetve Kelet-Európában történt (ahol az elmúlt 30 év folyamán a gazdasági aktivitás 85%-ról 55%-ra, illetve 80%-ról 62%-ra csökkent). Ám ugyanebben a korcsoportban nagymértékű volt a csökkenés Európa nyugati részén és Észak-Amerikában is. Hasonló visszaesés figyelhető meg a 60–64 éves férfiak körében (különösen Közép-Európában, ahol a foglalkoztatottsági arány az 1970-es szint felére zuhant vissza).

4. Lehetséges jövőbeli foglalkoztatottsági arányok

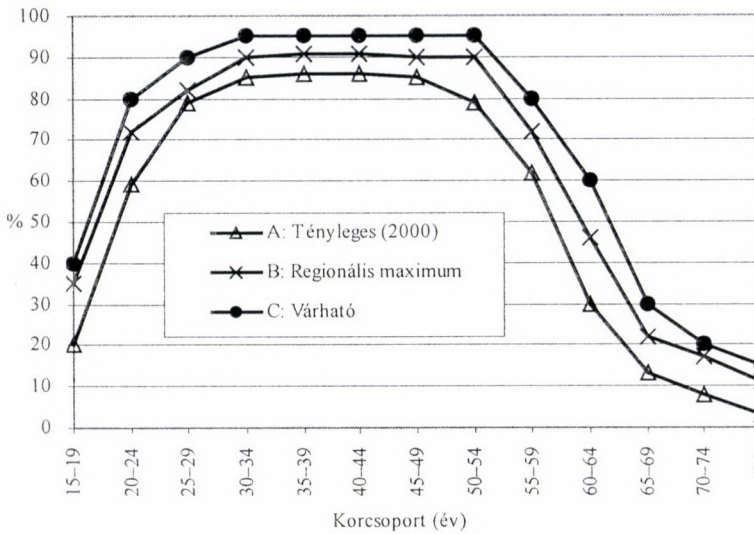
26. Tekintettel a jelenlegi viszonylag alacsony foglalkoztatottságra (a nők, valamint az idősebb férfiak körében, de a fiatalabb férfiak és nők magas munkanélkülisége miatt is) lehetőség kínálkozik arra, hogy fokozatosan emeljék a foglalkoztatott népesség számát Európában. A lehetséges jövőt a jelenlegi régiós különbségek mérséklődésére lehet alapozni, és/vagy előirányozhatunk egy „lehetséges” magasabb aktivitást is (nem és kor szerint), olyat, ami lehetővé teszi a teljes népesség, azon belül a munkaképes korú népesség csökkenésének, ezáltal a foglalkoztatott népesség csökkenésének és az eltartott idősebb népesség növekedésének ellensúlyozását.

27. A jövőbeli foglalkoztatottsági arányt három megfontolás alapján számítottuk ki (2000 és 2050 között):

A-becslés: stabil helyzeten alapul, ami azt jelenti, hogy az európai átlagos foglalkoztatottsági arányok nem és kor szerinti 2000. évi arányai azonosak maradnak a teljes időszakban,

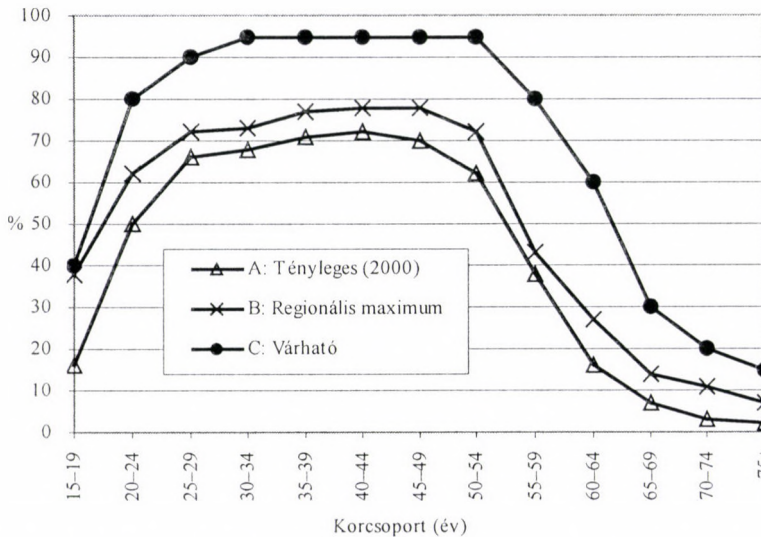
B-becslés: azon alapszik, hogy a 2000.évi legmagasabb regionális nem és kor szerinti arányok egyformák lesznek mindenütt (minden régióban), és megmaradnak a teljes időszakban 2050-ig.

C-becslés: a múltbeli trend figyelembe vételén és a munkapiaci részvétel „maximális” növekedésén alapszik, ezt „lehetséges” variánsnak tekinthetjük, ahol fokozatosan növeljük a nem és korcsoport szerinti foglalkoztatottsági arányokat, miközben a nemek szerinti eltérések el is tűnnek (ami azt jelenti, hogy a nők foglalkoztatottsági arányai hasonlóak lesznek a férfiakéhoz).

V. A férfiak foglalkoztatottsági arányai Európában korcsoport szerint a három változatban (%)

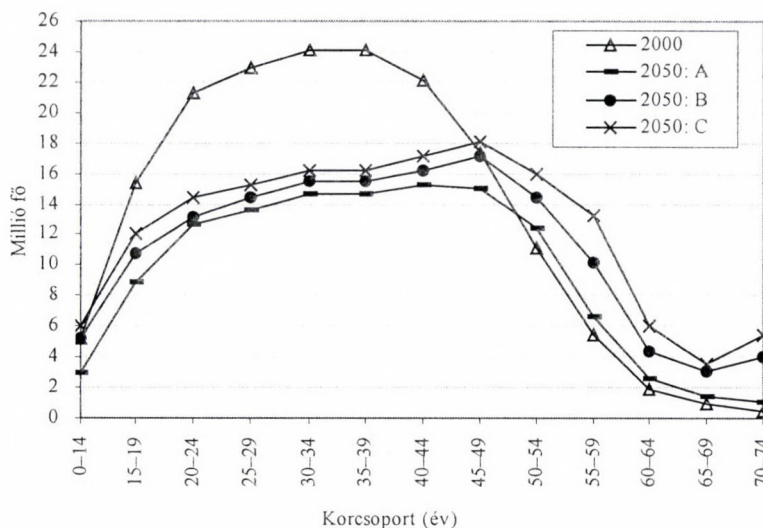
Male employment rates in Europe by age in the three variants (in per cent)

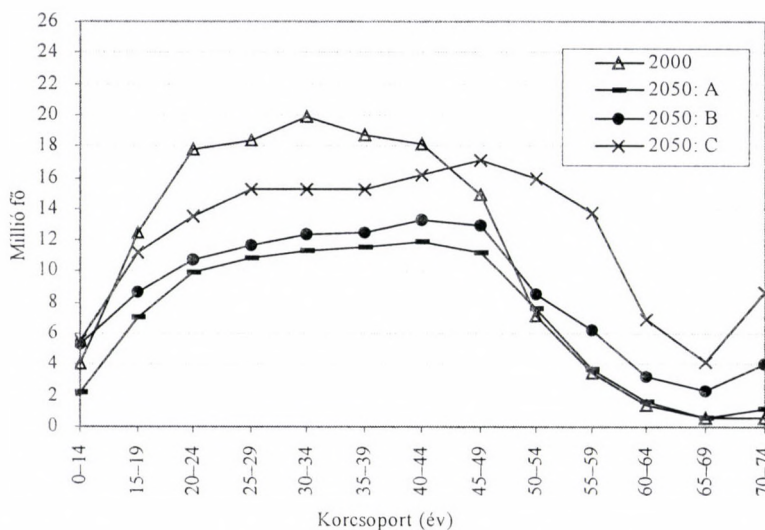
VI. A nők foglalkoztatottsági arányai Európában korcsoport szerint a három változatban (%)

Female employment rates in Europe by age in the three variants (in per cent)

28. Ha ezeket a hipotéziseket használjuk, könnyen beláthatjuk, hogy jelentős tartalékok vannak az európai munkaerőben. Állíthatjuk például, hogy a jelenlegi 310 millió munkavállaló 360 millióra nőhetne, ha a jelenlegi legmagasabb foglalkoztatottság lenne érvényes mindegyik régióban, és 435 millió lehetne a „lehetséges” magas foglalkoztatás esetén, ami 40%-os emelkedés lenne. Az így adódó 125 milliós „tartalékból” 83 millió származna a női és 42 millió a férfi oldalról.

VII. A foglalkoztatott férfi népesség Európában korcsoport szerint a három számítási változatban, 2000, 2050 (millióban)
Male employed population in Europe by age in the three variants, 2000, 2050 (in millions)

VIII. A foglalkoztatott női népesség Európában korcsoport szerint a három változatban, 2000, 2050 (millióban)

Female employed population in Europe by age in the three variants, 2000, 2050 (in millions)

29. Ha ugyanazt a becslést használjuk 2050-re – az ENSZ Népesedési Osztály legutóbbi népesség-előreszámítását véve alapul –, a mai foglalkoztatottsági arányokat feltételezve a foglalkoztatott népesség száma 210 millióra csökkenne (ami csak mintegy kétharmada a jelenleginek). A „legmagasabb” jelenlegi regionális foglalkoztatottsági arány alkalmazása mellett a foglalkoztatott népesség ismét kevesebb mint 260 millió lenne (ami 17%-kal még mindig kevesebb lenne a jelenleginél). Feltételezve a maximálisan „lehetséges” foglalkoztatottsági arányok általánossá válását, 2050-ben a foglalkoztatott népesség száma egy kicsivel már több lenne, mint a jelenlegi tényleges (310 millió). Az előrebecslések szerinti változások különböznek az európai régiókban. A változások nem lesznek hasonlóak az eltérő jelenlegi foglalkoztatottsági arányok miatt, és azért sem, mert az előre jelezett népességsökkenés is eltérőnek mutatkozik. Ez azt jelenti, hogy Észak- és Nyugat-Európában a „lehetséges” foglalkoztatottsági hipotézissel számolva a foglalkoztatott népesség száma 10%-kal növekedhetne a következő 50 év során, miközben Közép- és Dél-Európában állandó maradhatna, Kelet-Európában viszont csökkenhetne 10%-kal. Teljesen eltérő lehet a munkaerő jövőbeni összetétele is. A fiatalabb (50 alatti) munkavállalók száma 80%-ról 60%-ra csökkenne. Ez azt jelenti, hogy a foglalkoztatott népesség sokkal öregebb lesz (az 50 éves és idősebb rész 20%-ról 40%-ra nőhet). Másik jelentős változás lenne a foglalkoztatott nők számának gyors növekedése, ará-

nyuk pedig az összes foglalkoztatotton belül a jelenlegi 45%-ról 50%-ra növekedne. Ehhez a fejlődéshez új munkaerő-gazdálkodási politikát kell folytatni egész Európában. Az előzőekhez hasonló trendeket számított az első évtizedre (2000–2010) az ILO (7) és az Európai Bizottság (8).

C) NÖVEKVŐ MUNKAPIACI RÉSZVÉTELRE VONATKOZÓ POLITIKÁK

1. A népesség öregedése tágabb közgazdasági értelemben

30. Az olyan demográfiai változások, mint a népesség öregedése is, rendszerint elmozdulásokat okoznak egy gazdaság eltartottsági arányaiban, azoknak az arányában, akik egyik vagy másik ok miatt (betegség, munkanélküliség, fiatalság, nyugdíjazás) nem dolgoznak, viszonyítva azokhoz, akik dolgoznak. Azoknak az életszínvonalak, akik nem dolgoznak, függ a nyugdíj, a munkanélküli segély és egyéb címen kapott juttatások – javak és szolgáltatások – színvonalától. A népesség öregedése a figyelmet az eltartottsági arány „időskori” komponensére irányította, különösen a nyugdíjak finanszírozására (9).

31. A társadalom tagjainak életszínvonalát leginkább az határozza meg, hogy milyen mértékű a javak és szolgáltatások felett való rendelkezésük, beleértve azokat is, melyeket olyan tökeszerű javak nyújtanak, mint a lakásviszonyok. Modern piacgazdaságban az ilyen javak és szolgáltatások feletti rendelkezést nagymértékben meghatározzák az egyének aktuális kiadásokra vonatkozó pénzügyi igényei, bár az ilyen jellegű juttatásokat többnyire az állam nyújtja, különösen az egészségügyi, oktatási és társadalmi szolgáltatások terén, és bár kisebb mértékben, de a lakáskörülmények tekintetében. Az aktuális pénzügyi igények számos forrásból erednek. A társadalom legtöbb tagjának élete nagy részében a munkapiacra történő részvételért kapott bérjövedelem a legfontosabb, amit sok esetben a jóléti szervezetek által nyújtott különböző juttatások egészítenek ki (táppénz, munkanyugdíj stb.). Az egyéni pénzügyi források származhatnak továbbá személyes biztosításból, nyugdíjrendelkezésekből és az egyéni magtakarítás egyéb formáiból. Az állam egy sor esetben ugyancsak nyújt azonnali pénzügyi támogatásokat, általában társadalombiztosítási juttatások formájában (nyugdíjba menetel, munkanélküliség, szegénység stb., továbbá olyan speciális társadalmi csoportok részére, mint a gyermekek vagy a rokkantak). Makrogazdasági szempontból a folyó kiadásokra vonatkozó igények a foglalkoztatásból származó jövedelmek és a társadalom más tagjaitól átirányított transzferek keverékéből származnak; az utóbbi rendszerint állami közvetítéssel történik. Mivel a legtöbb áru és szolgáltatás nem raktározható (pl. hosszabb időre), ezért a transzferek nagymértékben olyan jövedelem-átáttelek,

melyeket az aktuális gazdasági produktumot éppen előállítók nyújtanak az éppen nem dolgozó különböző csoportok számára.

32. Egy ország gazdaságában a teljes függőségi arány megváltozásával (növekedésével) a demográfiai változások módosítják (erősítik) a dolgozóktól az eltartott népesség felé irányuló transzferek iránti keresletet. Ez egy alapvető gazdasági kérdés, amit gyakorta szem előtt tévesztenek például a nyugdíj-finanszírozás különböző technikáinak tárgyalásánál, vagy az állam és az egyén jóléti juttatásokban történő szerepéről folytatott vitákban. Valójában a legfőbb megválaszolandó kérdések a következők:

- hogyan lehet az ilyen transzfereket kiváltani,
- milyen szintre kell a transzfereket beállítani,
- melyek a transzferek leghatékonyabb finanszírozási módjai,
- milyen új politikákat kellene alkalmazni e kérdések megoldására.

33. Hangsúlyozni kell azonban, hogy az eltartottsági arány változásai semmiképpen sem teljesen a demográfiai változásoknak, nevezetesen az öregedési folyamatnak tulajdoníthatók. Így például a nyugdíjasok számának, arányának növekedése részben a hivatalos korhatár előtt nyugdíjba vonuló emberek számának növekedéséből adódik. Ez pedig függ a korai nyugdíjba-menetel országokénti alkalmazásától; némely országban a rokkantsági nyugdíjazás elterjedése egyfajta válasz a munkanélküliség állandóan magas szintjére az utóbbi három évtizedben. Az „időskori” eltartottsági arány emelkedése továbbá nem csak a csökkenő termékenységnek vagy a nyugdíjkorhatár feletti élettartama meghosszabbodásának következménye, hanem a makro-gazdasági feltételekre történő korábbi ellentmondásos reagálásoknak is. A folyamatok visszafordítása nem lehetséges, bár kiterjedésüket bizonyos mértékig csökkenteni lehet, de állandóan szem előtt kell tartani ezeket, amikor az „úgynevezett” öregedési krízisre adandó válaszokról beszélünk az ENSZ-EGB régióban.

34. Az öregedés és nyugdíj-probléma alapkérdése, hogy a jelenlegi gazdasági produktum egy részét a dolgozóktól a nyugdíjasokhoz tegyük át. A transzfer-problémákat általában könnyebb kezelni akkor, ha a teljes kibocsátás növekszik. Nagy kérdés tehát az, hogy a GDP növekedésének mi lehet a hosszabb távú alakulása, mi várható az ENSZ-EGB-ben. Jelenleg a kapacitás-növekedést évi 2 1/2 százalékra taksálják, miközben az Európai Bizottság „egységes piac” programjában 3%-os állandó növekedést jósoltak az 1990-es évekre. Az 1990-es az évtizedben a GDP éves növekedése többnyire 2 és 1/2 százalék vagy kevesebb volt, és ennek következtében a munkanélküliségi arányok tartósan magasak voltak. A növekedési képesség javítása az európai tagállamokban a következő egy-két évtizedben elsőbbséget élvez az előző két évtizedhez viszonyítva. Ehhez szükség arra, hogy a gazdaság (és a foglalkoztatottság) növekedése, jobb egyensúly kialakítása újból a politika elsőrendű prioritásai közé tartozzon. A Közép- és Kelet-Európa átmeneti gazdaságaiban szükség van a magas növekedési ütemek fenntartására közép és hosszú távon, miközben az

általunk tárgyalt kérdések még alapvetőbbek a gazdasági fejlődés és felzárkózás szempontjából. Az átmeneti gazdaságok nagyarányú növekedési arányai nélkül nehezen látható, hogyan lehetne megfordítani a nyugdíjasok és a népesség egyéb eltartott rétegeinek elszegényedését.

2. Az öregedés gazdasági következményeinek válaszoló munkapiaci politikák

35. A termelékenység emelése egy komplex témakör, amihez számos változó tartozik, de rendszerint kulcselemnek tekintik a fix és a humán tőkébe történő beruházásokat. De a beruházás nagymértékben a termelés-növekedési kilátások függvénye, ezeket viszont részben a makro-gazdasági politikai hozzáállás határozza meg, ami arra irányul, hogy a szóban forgó növekedési arányt emelje.

36. Másik kulcselem a transzfer mértékének kezelésében van, és abban, hogy a gazdaság erős növekedését segítsük a gazdaságilag aktívak létszámának emelkedésével. Ez csökkenteni fogja az egyenlőtlenséget a dolgozó és nem dolgozó (főleg nyugdíjas) népesség között. Egy sor politikai akciót szükséges itt megfelelően alkalmazni:

a) csökkenteni kell a munkanélküliséget, amennyire lehet, különösen a fiatalok között, ahol a munkanélküliség különösen magas,

b) elő kell segíteni a nők foglalkoztatási arányának növekedését, szem előtt tartva azt is, hogy ez fokozhatja a gyermekellátási eszközök iránti igényt stb.,

c) növelni kell a férfiak részvételi arányát a magasabb életkorokban, a hivatalos nyugdíjkorhatárhoz közeledve. Lehet, hogy ez továbbképzési programokat tesz szükségessé, de a foglalkoztatókat is ösztönözni kell arra, hogy ne bocsássák el az idősebb dolgozókat recessziós vagy alacsony növekedésű időszakokban,

d) emelni kell a hivatalos nyugdíjkorhatárt, aminek hozzá kell járulni a hosszabb (és egészségesebb) élettartamhoz,

e) javítani kell a nyugdíjba menők azon szándékát, hogy részt vegyenek a munkapiacon részfoglalkozás formájában. Jelenleg adózási és egyéb intézkedések sokszor erős korlátozást jelentenek az ilyen részfoglalkoztatás ellenében,

f) munkaerő behozatala külföldről. Ez nagyon ellentmondásos politika, és nem szabad úgy beállítani, hogy az egy „egyszerű” megoldás. Alaposan végig kell gondolni a fogadó ország költségvetésére vonatkozó következményeket, jobb politikát kell folytatni a bevándorlók integrációjának érdekében és szembe kell helyezkedni a rasszizmussal. Nagyon szoros kapcsolat van e területen a fogadó ország munkanélküliségi arányával is.

37. A teendők másik csoportja a termelékenység-növekedés emelése és a jövedelmi egyenlőtlenségek csökkentése érdekében a munkaerő minőségének javítása. Ez különösen azt jelenti, hogy növelni kell az iskolából kikerülő képzettségi színvonalát, különösen azokét, akik még mindig alacsony szintű

vagy semmilyen szakképzést sem kap. Emelni kell a nők szakképzettségét, akik közül sokakat foglalkoztatnak alacsony képzettséget igénylő munka-intenzív foglalkozásokban, s ennek is prioritást kell adni. Szakképzett dolgozókkal való jobb ellátottság megnöveli a kibocsátásban a magasabb szintű hozzáadott értékkel bíró tevékenységeket, s ezzel a nemzeti jövedelmet is egy magasabb szintre emeli.

38. A munkapiaci politika valószínűleg nagyban hozzájárulhat ahhoz, hogy könnyítse a népesség öregedésével kapcsolatos transzferproblémák megoldását. Valószínű, hogy ez produktívabb területe a politikai tevékenységnek, mint azon töprengeni, hogy vajon a tőkésített vagy a felosztó-kirovó nyugdíj-finanszírozási rendszer az előnyösebb. A gazdasági növekedés az a kulcskérdés, amely ösztönzi a nőket, nyugdíjasokat stb. a gazdasági aktivitásra, és ösztönöz mindenki, hogy emelje iskolai végzettségét és szakképzettségének szintjét, de ezt az ösztönzést nagymértékben csökkentheti az, ha a megfelelő munkához való jutás kilátásai nem kedvezőek. A növekedés fontos abból a szempontból is, hogy csökkenjenek a társadalombiztosítási igények, de a társadalmi beilleszkedés és egyéni méltóság szempontjából a társadalmi biztonság sohasem helyettesíthető a teljes foglalkoztatással. Viszont azok számára, akik kimaradnak a foglalkoztatásból, egy teljes foglalkoztatottságú gazdaság magasabb szintű jóléti és szociális támogatások nyújtására képes.

39. A fenti ajánlások széles területekre kiterjednek, és hangsúlyozni kell az ezek közötti összefüggéseket. A munkapiac talán az a terület, amely a leginkább hozzá tud járulni az öregedési „teher” csökkentéséhez. A nyugdíjkorhatár növekedése és a nők munkapiaci részvételének fokozása a függőségi (eltartottsági) arányok erős csökkenéséhez vezethet a következő húsz év során és valószínűleg a továbbiakban is, ezek egybeesése az alacsonyabb munkanélküliséggel és egy erőteljes gazdasági növekedés a szóban forgó „terhet” jelentősen csökkentheti. De a politika és a célok az egyik területen – például a munka területén – támogatandók más területek megfelelő, konzisztens politikájával is, esetünkben egészségügygel, oktatással, szociális gondozással. Ebben a szemléletben, ahelyett, hogy egyetlen változóra koncentrálnó politikát folytatnánk (pl. több munkaerőt importálnánk külföldről, vagy adóemeléshöz folyamodnánk, s ezekkel a lépésekkel aggasztó „eredményeket” hoznánk létre), viszonylag kisebb változásokat érvényesítve a változók és szektorok széles körében nagyobb, tartósabb és kiegyensúlyozottabb változásokat érhetünk el.

40. Ez a fajta közelítés a népesség öregedésével kapcsolatos általánosabb stratégiai megközelítést von maga után, ami konzisztens válaszokat kíván meg a kormányzati politika széles területein. Továbbmenve, annak felismerése, hogy válaszolni kell az öregedő népesség jelenségére, az indítógomb szerepét játszhatja az átfogó (vagy a háttérben ható) gazdaságpolitikai hozzáállás megfelelő megváltozásában.

41. Nemrég az Európai Bizottság kiadott egy jelentést „A munkapiaci részvétel növelése és az aktív öregedés elősegítése” tárgyban (10), mely igen átfogó képet ad és politikai akciókat javasol a tagországok számára. Szükségtelen hangsúlyozni, hogy ezek az akciók nemcsak a tagországokra, hanem Európa egészére is érvényesek. Két korábbi dokumentum is hasonló megfontolásokat javasol (11 és 12). A kiadott jelentés állítja, hogy az EU egészében jelentős munkaerő-tartalékok vannak. Azon 77 millió személy közül, aki jelenleg inaktív, egy hatod dolgozni szeretne. Ezen felül a férfiak 56%-a, a nők 49%-a szeretne munkát vállalni a következő 5 év során azok közül, akik jelenleg nincsenek fizetett foglalkoztatásban, és csupán az összes nem-aktív személy egyharmadát teszik ki azok, aki a jövőben sem szándékoznak keresőtevékenységet végezni.

42. Az inaktivitás főbb okai: személyes vagy családi kötelezettségek (az összes inaktívak mintegy 20%-a), saját betegség vagy rokkantság (9%), oktatás és szakképzés (27%, ami a 15–24 évesek csoportjában csaknem 90%) és nyugdíjazás (16%, ami kb. 90% az 55–64 évesek csoportjában). Az inaktivitás ezen okainál erősek a nemek szerinti eltérések. A férfiak inaktivitása főleg oktatási, vagy nyugdíjazási okú, míg a 25–54 éves korú nők csaknem felénél családi vagy háztartási kötelezettségeknek tudható be. A saját betegség vagy rokkantság miatti inaktivitás az egyetlen fontos ok a 25–54 éves férfiaknál, és a második legfontosabb a nők eme korcsoportjában. A munkapiacon való részvétel négy fő meghatározóját különíthetjük el: az állások elérhetősége (43), a jövedelmek mérlege (44), az adó- és járadékrendszer hatásai (45) és az egyéni képzettség, szakértelem (46). Mindegyiknek megvan a saját hatása, de erős kölcsönhatás van közöttük.

43. Az állások elérhetőségét befolyásolja adott időpontban az általános makrogazdasági helyzet. Másrészt befolyásolják a foglalkoztatás strukturális trendjei és a munkapiac működése, beleértve a bérarányokat is, ettől függ, hogy milyen mennyiségben ajánlanak munkát a munkaadók. Ezen kívül lehetnek regionális eltérések a munka iránti keresletben, tükrözve az aktivitás szerkezetét és koncentrációját a régióban. A megfelelő állások elérhetősége a fő tényező, ami felbátorítja az embereket, hogy belépjenek vagy újra belépjenek a munkapiacba. A munkára való igény maga serkenti a kínálatot, mely maga is előhívja a további igényeket. Másrészt viszont az a felismerés, hogy nincsenek megfelelő állások, arra vezetheti az embereket, hogy még csak ne is keressenek munkát, és ez „elbátortalanodáshoz” vezethet. A hozzáállás mértékét meghatározzák az állások minősége (fizetség, produktivitás); munkakörülmények és biztonság a munkában, különösen idősebb dolgozók számára; munkaidő és annak rugalmassága, a munkabeli és a családi kötelezettségek összeegyeztetése; a munkaszerződésben rögzített biztosítási elemek.

44. A munkapiacon való részvétel attól is függ, hogy mi a mérlege a munkából származó jövedelemnek a lehetséges alternatívákkal szemben, figyelem-

be véve a költségeket is. Az adórendszerek és a bérszintek kölcsönhatása meghatározó a munkanélküliség és szegénység kiterjedésében. Magas szintű munkanélküliségi segély, más kapcsolódó juttatások hosszú távú lehetősége, a szabályok elnéző alkalmazása alááshatja azokat a szándékokat, hogy munkát vállaljon valaki, és növelheti a hosszú távú eltartottság, függés veszélyét. Másrészt viszont a foglalkoztatással kapcsolatos társadalombiztosítási formák, különösen a munkanélküliséggel kapcsolatosak, serkenthetik, hogy az emberek felvegyék a munkát, vagy a be nem jelentett munkát bejelentettre cseréljék. Ezen felül a munkanélküliségi biztosítás kiválthatja az ellátottak nagyfokú ragaszkodását a munkapiachoz, különösen, ha a foglalkoztatást komolyan veszik, a munkakeresést bátorítják.

45. Úgy tűnik, hogy némely csoportok élénkebben, mások kevésbé élénken reagálnak az adó- és járadékrendszer változásaira, mint a többiek. Például a fiatal férfiak, vagy azok, akiknek határozott kilátásaik vannak a jövőbeni magasabb bér elérésére, kevésbé érzékenyen reagálnak az adó- és járadékrendszerek módosulásaiba „csomagolt” ösztönzésekre. Ezzel szemben az olyan párok tagjai, akiknek házastársa nem dolgozik (rendszerint a nők), valamint az egyszülős családok általában érzékenyebbek ezekre az ösztönzőkre, esetünkben a munkapiaci részvételt ösztönző változásokra. Az adóterhek növekedése hátrányosan érinti a nők munkavállalását, különösen, ha gondozási feladataik is vannak, és ha a nemek közötti jövedelmi szakadék továbbélése miatt a várható munkajövedelem még alacsonyabbá válik.

46. A képzettség és a szakértelem nemcsak annak mértékét határozza meg, hogy a munkapiacra belépők vagy visszalépők a felajánlott állásokat elfogadják vagy önállóvá válnak, hanem még inkább annak mértékét is, hogy a már dolgozók mennyire tudják megtartani az állásukat a változó technológiai és gazdasági környezetben, illetve mennyire tudják elősegíteni karrierjüket. Minél magasabb a munkaerő képzettsége, annál magasabbak, sőt jóval magasabbak az aktivitási arányok minden életkorban. Az Európai Unió szintű aktivitási arány 2000-ben 87%-on állt a magas képzettségűeknél, szemben az alacsony képzettségűek 57%-ával. A különbségek nagyobbak a nők között: az alacsony képzettségű nők az egyetlen olyan népességcsoport, melynek több mint fele inaktív. Ami a trendeket illeti, a felsőfokú végzettségű, magasan szakképzett fiatalok aránya emelkedik, az alacsony képzettségűek (középfokú végzettséggel nem rendelkezők) aránya csökken, de továbbra is számottevő. A munkaerő-felvételekből nyerhető képzettségi tervek világosan mutatják, hogy tovább növekszik a szakképzett munkavállalók iránti igény, míg a nem-szakképzetteké csökken; a foglalkoztatottság-növekedés a szolgáltató szektorban lesz továbbra is a legerősebb, különösen a tudás-intenzív ágazatokban.

47. Sok ember számára a munkapiaci részvétel elhatározása nemcsak a fent leírt tényezők alakulásán múlik, melyek elsősorban meghatározzák a munkavonzerejét, hanem olyan tényezőkön is, mint napközi-otthon elérhetőség, hoz-

záférés, közlekedés, tanácsadási szolgáltatások, vagy a kulturális környezettel kapcsolatos szolgáltatások. Napközi otthonok léte és a tömegközlekedés elérhetősége ugyancsak hatással lehet arra, hogy pl. a könyvtárak és a felnőttoktatási intézmények mindenki számára hozzáférhetőek legyenek, akik igénylik azokat a munkapiaci részvételi lehetőség javítására. Ezek közül sok a közintézmények körébe tartozik és politikai tevékenységet is érint.

3. Férfiak és nők közötti egyenlő lehetőséget biztosító politika

48. Az öregedés számos egyenlőségi témát vet fel. A nők növekvő részvétele a jövőbeni munkaerő-növekedés fő forrása lesz sok európai országban. A politikusok egyre inkább felismerik, hogy a demográfiai öregedés még inkább aláhúzza, mennyire fontos a nők részvétele a gazdasági növekedésben. Ennek ellenére – mint már említettük – a női foglalkoztatottság még mindig nagyon alacsony sok országban (különösen Dél-Európában). Ez részben annak következménye, hogy nehéz összeegyeztetni a gazdasági tevékenységet a családi kötelezettségekkel. Ezen felül a nők továbbra is felülreprezentáltak a gazdaságilag sérülékeny és rosszabbul fizető ágazatokban.

49. Ezek a trendek politikai akciókat igényelnek az alábbi célok megvalósítására:

a) Meg kell könnyíteni a nők hozzáférését a biztonságosabb és jobban fizetett életpályákhoz, egyenlő lehetőségeket kell teremteni a képzésben és a szakismeretek megújításában való részvételre a teljes aktív életszakaszban.

b) További politikai összpontosítás szükséges a családi élet és a munka összeegyeztetésére. Jobban meg kell osztani a családi kötelezettségeket a férfiak és a nők közt, és családbarát foglalkoztatás-politika kialakítását kell előmozdítani (idős eltartottak családon belüli gondozása, gyermeknevelés a munka mellett).

c) További lehetőségek, pénzügyi és családpolitikai eszközök keresése a női foglalkoztatottság emelésére.

50. Egy hatékonyabb politikának a nők munkapiacon való részvételére hatása lehet az európai országok jelenlegi reprodukciós helyzetére is. Európa termékenységeinek szintje – a teljes termékenységi arányokat tekintve – 1950 óta 2,7-ről 2000-re 1,3-ra csökkent. Az Egyesült Nemzetek népességelőreszámítása ehhez hasonló, nagyon alacsony termékenységgel számol a következő 20 éves időszakra, és csak 2030 utánra jósolnak nagyon lassú növekedést, előrevetítve az 1,8-es szint elérhetőségét a század közepére. Egy ilyen helyzet távlati kialakulása – miközben szükség van a nők növekvő munkapiaci részvételére is – olyan hatékony politikát igényel, ami egyszerre, egy időben eredményez magasabb termékenységet és nagyobb részvételt a munkaerőben.

51. Némely európai ország már talált megoldást erre a nagyon komplikált formális ellentmondásra. A hatvanas években néhány közép-európai országban, később, a nyolcvanas években észak-európai országokban (Skandináviában) fogadtak el olyan intézkedéseket, amelyek egyszerre tartották meg, vagy ép-penséggel emelték a termékenység szintjét és eredményeztek magas, sőt emelkedő női gazdasági aktivitást. A közép-európai régióban a gazdasági és társadalmi átalakulással ezek az intézkedések többé-kevésbé visszaszorultak, ennek is következménye a gyorsan csökkenő termékenység. Ám a legtöbb skandináv országban ezek a pozitív intézkedések még mindig hatnak, ezért is itt a legmagasabb jelenleg a gyermekszám. Ezzel szemben a legtöbb dél-európai országban alig van olyan igénybe vehető támogatás, amely kompenzáló hatású a nők családi és munkavállalási tevékenységében. Nem véletlen, hogy ezekben az országokban a legalacsonyabb a női foglalkoztatás és egyúttal legalacsonyabb a termékenység is az utóbbi két évtizedben.

52. Ha összegezni kívánjuk, melyek a leghatékonyabb, politikai akciókat igénylő eszközök a nők kétféle aktivitásának összehangolására, akkor hatékonyságuk sorrendjében az alábbiakat sorolhatjuk fel:

a) lehetőséget adni a gyermeket nevelő anyának arra, hogy egy adott időszakon át otthon maradhasson és kompenzációt kapjon az elmaradt bérért a társadalomtól (állam, társadalombiztosítás). Ezt „gyermekgondozási segélynek” hívják a legtöbb országban, ahol ez bevezetésre kerül, és legjobb, ha ez a gyermek születésétől számítva három éven át tart,

b) lehetővé tenni – vagy éppen kötelezővé –, hogy az apa részt vegyen a gyermek gondozásában egy adott időszakban (felhasználva részben a gyermekgondozási segély rendszerét, részben az anya helyett),

c) hatékonyabb, ha a gyermekgondozási segély összege nem egy fix pénzügyi hozzájárulás, hanem az anya korábbi fizetésétől függ (vagy az apáétól). A gyermekgondozási időszak után – vagy alatt – fontos, hogy a legnagyobb lehetőséget biztosítsák (az anyának vagy esetleg az apának) arra, hogy nem teljes idejű, hanem részidejű és rugalmas időszakos alkalmazást kapjon. Ehhez arra van szükség, hogy érdekltté tegyék az ilyen munkarendszer irányában mind a foglalkoztatót, mind a munkavállalót adókedvezményrel, társadalombiztosítási juttatással, helyi infrastruktúrával (beleértve a gyermekgondozási intézményeket vagy a közlekedést is),

d) kiépíteni a gyermekgondozási intézmények rendszerét, ahol minden gyermek – minden korcsoportban, legyen szó bölcsődéről, óvodáról, napközis iskoláról – elhelyezhető, és amihez a társadalom elegendő segítséget nyújt (olcsó díjjal, különösen a rászorulóknak részére), és olyat, ami nemcsak felügyeletet, hanem étkezést és gondozást is nyújt a teljes napszakban, amikor az anya (vagy az apa) dolgozik,

e) növelni a közvetlen, vagy közvetett pénzügyi támogatást a gyermekes családoknak, hogy az egy főre jutó jövedelmi differenciák a gyermektelen, egy-

vagy többgyermekes családok között kisebbek legyenek. Jelenleg az egyes országok különböző, egymással kombinált eszközöket használnak ehhez a kompenzációhoz (fix vagy jövedelem szerint differenciált családtámogatási rendszer, adókedvezmény a gyermekes családoknak, családi jövedelemadó rendszer).

53. Mindezeket a pozitív intézkedéseket fokozatosan ki lehet építeni, mindegyikkel kapcsolatban azonban az a legfontosabb követelmény, hogy hosszú távra stabil maradjon. Ha egy adott ország lenyesegeti e politika egy vagy több elemét, a negatív hatás azonnal megjelenik, és a helyreállítás, az azt követő pozitív hatások kibontakozása hosszú időre lehetetlenné válik. Támogatni kellene mindenütt – olyan országokban is, ahol most ilyen nem létezik – egy gyermekgondozási / gyermeksegítő rendszer kiépítését, hogy legyen egy hatékony eszköz, ami nem túl hosszú idő alatt mind a család, mind a nők munkapiaci részvétele érdekében működik. Ilyen hatékony, egyúttal több nemzeti forrást igénylő politikával lehetne növelni az európai munkaerőt és támogatást adni a növekvő idősebb népességnek is.

4. Prioritások a munkaerő keresletet és kínálatot befolyásoló azonnali cselekvésben

54. A fent leírt átfogó közelítésen belül elsőbbséget kell adni a következő kezdeményezéseknek, válaszként azokra a hiányosságokra, melyeket az EU tagállamaiban és egyéb európai országokban tapasztaltak. Ezeknek a következőkre kell kiterjedni:

- Vállalati képzés. A munkáltatóknak nagyobb gondot kell fordítani, beruházásaikat növelni emberi tőkéjük erősítésére. Különösen támogatni kell a képzésben és a karrier-lehetőségek fejlesztésében az alacsonyan fizetett / alacsony képzettségű munkásokat, valamint a csökkent munkaképességűeket. Ilyen befektetés kellene a lehetséges gazdasági rekonstrukciókhoz és a dolgozók alkalmazkodó-képességének növeléséhez. A későbbi nyugdíjazás pénzügyi ösztönzése nem-kívánatos hatásokat válthat ki, ha az idősebb emberek nem újítják meg a szükséges ismereteiket és nem tartanak lépést a gazdasági és munkakörnyezeti változásokkal.

- Munkafeltételek és munkaszervezés minőségének javítása, különös tekintettel arra, hogy biztassák a nőket és a tapasztalt dolgozókat, hogy tovább maradjanak a munkahelyen, valamint elégítsék ki a különböző fogyatékkal küzdő dolgozók igényeit.

- Meg kell változtatni azt a nézetet, hogy a korai nyugdíjba menetel elfogadható megoldás a létszámcsökkenés és a tevékenység-átrendezés kérdéseire.

Egy ilyen kezdeményezésnek annak megértésén kell alapulnia, hogy ezek az erőfeszítések széles érdeklődést váltanak ki és támogatást találnak a társadalom

egészsében, és ezáltal maguk után vonhatják a társadalmi támogatás átirányítását ezen terület pártfogására.

55. Sürgető prioritása van sok EU tagállamban az adózás és a juttatások kombinált hatását célzó átfogó reformoknak. Az ilyen reformoknak, valamint az ellenőrző rendszerek és a hozzáférési szabályok újragondolásának a munkára / aktivitásra ösztönzés erősítésének irányába kell hatnia. Hangsúlyt kell helyezni arra, hogy:

- felülvizsgáljuk a korai nyugdíjba-menetel ösztönzőit mind az egyének, mind a vállalatok vonatkozásában, hogy megbirkózzanak a leépítés és átszervezés problémáival. Elő kell mozdítani a részleges/fokozatos átmenetet a nyugdíjazásba és jutalmazni azokat, akik a munkában maradnak a rendelkezések szerinti korhatáron túl, a hangsúlyt a munkaszervezés javítására helyezve.

- felülvizsgáljuk a jelenlegi politikákat a munkapiaci részvétel vonatkozásában (ösztönző rendszerek kiépítése, a nyugdíjazás utáni alternatív munkavállalás büntetésének leépítése); vizsgálni kell a rászorultság-elvű juttatásokat célzó reformokat (anélkül, hogy kockáztatnánk a szociálpolitikai célokat, oktatási, továbbképzési ösztönzőket) úgy, hogy a háztartás minden tagját ösztönözzük a munkavállalásra.

56. Erős kezdeményezésre van szükség ahhoz, hogy csökkentsük a nemek közötti megkülönböztetést mind a köz-, mind a magánszektorban. Ebbe beletartozhatnak a következők:

- az okok általánosan felderítése – beleértve a termelékenységi különbségeket is –, a férfiak és nők közötti fizetési különbségek kimutatása minden országban,

- felülvizsgálni a munkapiaci választási lehetőségeket érintő korlátokat, különös figyelemmel az oktatási rendszerre, a munkaadók „beszervezési” rendszerével kapcsolatban, valamint a meglévő szervezési és munkakultúrával összefüggésben,

- felülvizsgálni a munka-minősítés és a bérkialakítás folyamatait, hogy ki lehessen küszöbölni a munka alulértékelését a nő-túlsúlyú ágazatokban és foglalkozásokban, javítva a statisztikai és megfigyelési rendszereken, növelve a fizetésbeli eltérések tudatosítását és átláthatóságát.

57. A gondozási feladatok képezik az egyik jelentősebb akadályt a munkapiacon való részvétel tekintetében, főleg a nőknél. Az erőfeszítéseket koncentrálni kell a következőkre:

- fejleszteni kell a gyermekgondozási szolgálatokat abból a célból, hogy elősegítsük a szülők további bevonását – főleg a nőket – a munkapiacra, és ugyanakkor biztosítani kell ezek elérhetőségét és magas színvonalát;

- gondoskodni kell az egészségügyi gondozás, idősgondozás hatékonyságáról, fejleszteni a kapcsolatukat az általános szociálpolitikával. A reformoknak az eddigieknél jobban figyelembe kell venniük az idősödő népesség szükségleteit.

58. A Foglalkoztatás irányvonalai című kiadvány felhívja az EU tagállama-
it, hogy dolgozzanak ki olyan intézkedéseket, melyeknek célja, hogy 2010-re
felére csökkenjen az iskolát korán elhagyók száma. Hangsúlyt kell helyezni a
követezőkre:

- különítsenek el hatékony eszközöket a társadalomba való beilleszkedés
témájában, melyek segítenek azoknak, akik korán elhagyják az iskolát, hogy
újra tanuló státusba kerüljenek formális és/vagy nem formális oktatás és képzés
útján. Ezeknek az eszközöknek célja, hogy megfeleljenek azoknak a különleges
követelményeknek, melyek „gyenge képességű” fiataloknál vagy nehezen ta-
nuló fiataloknál előfordulhatnak. Képzési programokat kellene kidolgozni,
hogy ezek a fiatalok közelebb kerüljenek az iskolához és a munka világához is,

- javítsák a hozzáférést és támogassák az infrastrukturális/képzési intézmé-
nyeket, hogy megfeleljenek az ilyen tanulók jellegzetes igényeinek és körülmé-
nyeinek, társulva különböző közintézmények, ágazatok szereplőivel,

- fejlesszenek ki speciális képzési programokat a fiatal „vándorlók” körül-
ményeihez szabva, akiknek különös nehézségeik vannak az oktatási rendszerbe
való bekapcsolódás terén és a munkapiacba való bekerülés és alkalmazkodás
során.

59. A növekvő gazdasági aktivitás kihívásait nagyobb nyomatékkal lehet
kezelni, ha a munkapiaci reformok hatékony bevezetésében támaszkodunk az
EU irányelveire (Economic Guidelines és Broad Economic Policy Guidelines
of the European Union). Az irányelveket természetesen Európa más részeire
is alkalmazni lehet. A Foglalkoztatottsági Irányelvek, hangsúllyal a jelenlegi
foglalkoztatási arányokon, a munka minőségén és egész életen át való tanulá-
son, széles körű megközelítési keretet kínálnak a férfiak és a nők minden élet-
korra kiterjedő munkapiaci részvételének befolyásolásához. A Gazdaságpoliti-
kai Irányelvek pedig a hangsúlyt a növekedésre és a stabilitást célzó makro-
gazdasági politikára, a strukturális reformokra helyezik. A munkapiaci részvé-
tel növelése tartós prioritás lesz a jövőben. A munkapiaci részvétel növelése és
az aktív öregedés biztosítása eszközeinél figyelembe kell venni a nyugellátás és
az egészségügy közötti kapcsolatokat, beleértve a rendszerek szociális céljait és
pénzügyi fenntarthatóságát is. A politikai prioritás megállapítása során a szoci-
ális partnerek számára fontos, hogy szembenézzenek az öregedő népesség kihí-
vásaival: ez a Társadalmi Párbeszéd (Social Dialogue) elsőrendű prioritása is.
A Társadalmi Párbeszéd Akcióprogramja (Action by Governments and Social
Partners) csak akkor lesz sikeres, ha azokkal alapvető magatartás-változás jár
együtt a vállalatoknál és oktatási rendszerben, többek között a nemek közötti
eltérés, az idősebb dolgozók, más hátrányos helyzetű csoportok irányában,
beleszámítva a vándorlókat és a különböző fogyatékkal küzdő dolgo-
zókat is. Az ilyen magatartásbeli változás a társadalmi erők széles körű mozgó-
sítását kívánja meg a legfelső politikai szintekig, amint azt az Európa Tanács
kezdeményezte Lisszabonban és Stockholmban.

60. A fő célt jól összegzi az „Európa válasza a Világ öregedésére” című nyilatkozat, amit az Európai Bizottság (12) adott ki, s amely megállapítja: „Az öregedés újra megerősíti azt az általános törekvést, hogy emelni kell az aktivitást és a foglalkoztatási arányokat Európában”. A Nyilatkozat szerint a munkapiaci részvételt minden munkaképes korban, főleg a nők és az idősebb dolgozók körében kell növelni. A nők foglalkoztatottsági arányainak vonatkozásában még inkább aláhúzza annak a politikának a szigorú fenntartását, aminek célja a nemek közötti egyenlőség biztosítása a munka világában és az igényt, hogy össze lehessen egyeztetni a családot a munkával. Az idősebb dolgozók öregedését illetően a Nyilatkozat rámutat, hogy változásokra van szükség a korszerinti menedzselés jelenlegi munkahelyi és munkapiaci gyakorlatában. Fontos, hogy olyan politika és a gyakorlat érvényesüljön, ami lehetővé teszi és motiválja, hogy az idősebb dolgozók ki tudják használni az új lehetőségeket. Számos változtatás igen fontos: eltolódás az idősebb dolgozók, férfiak és nők munkaképességének és foglalkoztatásának fenntartásában olyan eszközökkel, mint a képzés, az egészségügyi és biztonsági intézkedések, illeszkedés a munkahelyhez és a foglalkozás jellemzőihez, munkakönnyítő technológiák bevezetése, új munkaidő beosztás, speciálisan az idősebb munkavállalók részére felkínált foglalkozások, stb. Ezek eredményeként emelkedni fog a férfiak és nők tényleges nyugdíjkorhatára és elkerülhetők azok a negatív hatások, amihez a jelenlegi politika vezet.

D) KÖVETKEZTETÉSEK

61. Három pontban foglaljuk össze az e cikkben tárgyaltakat:

- a) az öregedési folyamat felgyorsul a következő évtizedekben,
- b) a foglalkoztatott népesség száma csökkenni fog, ha nem növekszik az 50 év feletti férfiak és nők gazdasági aktivitása,
- c) minden szükséges eszközt igénybe kell venni a foglalkoztatottság változtatásához.

62. E célok elérésének fő kérdése, hogy milyen országos és nemzetközi intézkedések, aktivitás lesz a jövőben. Különböző lépéseket kell tenni a jövőbeli öregedés hatásainak ellensúlyozására az ENSZ-EGB régióban. Ezeket a következőkben lehet összegezni:

a) Szükséges, hogy a fejlesztéseket ne az egyes minisztériumok vagy ágazatok koordinálatlan politikájára alapozzák. Arra van szükség, hogy kialakuljon az átfogó, jól koordinált, országos szintű, ágazatközi politikák rendszere, melyet kellően hosszú időtávon működtetnek. A különböző politikák, jól meghatározott rövid, közép és hosszú távú prioritásokkal, kötelesek egymást támogatni.

b) Szükséges, hogy a jövő politikái kialakításánál tekintetbe vegyünk az ország demográfiai helyzetét, a munkapiaci részvételt és az általános gazdasági

fejlődést. Számos lehetőség lesz az ilyen típusú politikák kidolgozásához és alkalmazásához a jelenlegi és jövőbeni európai uniós országok esetében. Viszont kisebbek lesznek a lehetőségek azokban az országokban, ahol a gazdasági növekedés késik, ugyanakkor a demográfiai helyzet is eltérő. Ezek az országok több segítségre szorulnak a régiós együttműködés során.

c) A nemzeti politikákat támogatni kell regionális együttműködésekkel és koordinációval. A következő ENSZ-EGB Miniszteri Konferencia az öregedésről jó alkalom lesz arra, hogy meghatározzák az ENSZ-EGB régióban a jövőbeni regionális kooperációt szolgáló mechanizmusokat. Kormányközi munkacsoportot kell létrehozni, mely előmozdítja és ellenőrzi a fejlődést és a kérdése politikák bevezetését nemzeti szinten. Ezeknek a politikáknak követnie kell a „Madridi Nemzetközi Öregedési Akcióterv”-et az ENSZ-EGB régióban. Ehhez szükség lenne új tevékenységekre az Európai Gazdasági Bizottság munkaprogramján belül, támogatva a regionális együttműködést. Erre a célra megfelelő infrastruktúrát kellene teremteni.

d) Bár a szükséges politikát főleg az országok kormányainak kell elfogadni, a közszféra egyedül nem képes megoldani az összes problémát. Ezért meg kell találni annak módját, hogyan lehet a magán szektort növekvő mértékben bevonni a fejlesztésbe (pl. az állami nyugdíjrendszer mellett második nyugdíjpíllért létesíteni, bevonni a magántőkét egészségügyi, társadalmi és oktatási szolgáltatások létesítésébe és fejlesztésébe, oktatási programokba, idősebb dolgozók átképzésébe). Valódi partneri kapcsolatra van szükség ezen a területen az állami, a magánszektor és a civil szektorok között.

HIVATKOZÁSOK

- (1) World Population Ageing 1950–2050. (A világnépesség öregedése 1950–2050.) Population Division, DESA, United Nations, 2002.
- (2) World Population Prospects: The 2000 Revision (Medium variant). (A világ népességének kilátása: a 2000-i revízió /középső variáns/.) Population Division, DESA, United Nations, 2001.
- (3) Yearbook of Labour Statistics 2000. (Munkaügyi Statisztikai Évkönyv 2000.) International Labour Office, 2001.
- (4) Employment in Europe 2001: Recent Trends and Prospects, European Commission, 2001. (Foglalkoztatottság Európában 2001: Jelen trendek és előrejelzések, Európai Bizottság 2001.)
- (5) K. Kinsella – V. Velkoff: An Aging World: 2001. (Egy öregedő világ: 2001.) US Census Bureau, 2001.
- (6) C. Bagavos – C. Potakis: Demographic Dimension of Labour Force Trends: National and Regional Diversities within the European Union. (Munkaerő trendek demográfiai dimenziói: országos és regionális eltérések az Európai Unióban.) Genus, 2001.
- (7) Economically Active Population Estimates and Projections (1950–2010). (Gazdaságilag aktív népességi becslések és előrejelzések /1950–2010/.) International Labour Organization, 2000.

- (8) The Future European Labour Supply. European Commission, 1999. (Európa jövőbeli munkaügyi ellátottsága. Európa Bizottság, 1999.)
- (9) *Paul Raymont*: Population ageing in the ECE region: The broader economic context (mimeographed), 2002. (*P. Raymont* cikke alapján: A népesség öregedése az ECE régióban: szélesebb gazdasági összefüggésben /soksz./ 2002.)
- (10) Increasing Labour Force Participation and Promoting Active Ageing, European Commission, 2002, Toward a Europe for All Ages, European Commission, 1999. (A munkaerőben való részvétel növelése és az aktív öregedés segítése, Európa Bizottság, 2002, Európa felé minden életkorban, EU Bizottság, 1999.)
- (11) *Von Nordheim Nielson*: Active Ageing – key paradigm in European Commission policy response to demographic change. (Aktív öregedés – kulcs-megállapítás az Európa Bizottságban – politikai válasz a demográfiai változásokra.) 2002.
- (12) Europe's Response to World Ageing. Europe's response to World Ageing. Promoting economic and social progress in an ageing world, European Commission, 2002. (Európa válasza a világ öregedésére. A gazdasági és társadalmi fejlődés támogatása egy öregedő világban. EU Bizottság, 2002.)

1. Népesség fő korcsoportok szerint az európai régiókban, 1950–2050
Population by main age groups in the European regions, 1950–2050

Év	Közép	Kelet	Észak	Dél	Nyugat	Európa	Észak-Amerika
0–14 évesek a teljes népesség százalékában							
1950	28,6	26,0	28,1	27,5	23,4	26,2	27,2
1960	25,9	29,1	24,4	27,1	25,2	26,7	31,1
1970	25,3	26,3	24,1	26,0	24,1	26,3	28,5
1980	23,7	22,2	21,1	24,6	20,0	22,2	22,6
1990	23,2	22,8	19,4	18,9	17,6	20,4	21,8
2000	18,1	18,1	18,9	15,8	17,0	17,5	21,5
2010	14,2	13,6	15,9	14,0	14,9	14,4	19,1
2020	13,4	14,0	14,9	12,6	13,9	13,7	20,3
2030	13,8	12,6	15,4	12,1	14,1	13,5	18,3
2040	14,1	12,5	15,0	12,3	13,9	13,4	18,2
2050	14,9	13,7	15,2	12,7	14,0	13,9	18,3
15–19 évesek a teljes népesség százalékában							
1950	62,9	62,0	61,5	61,5	61,7	61,7	60,4
1960	60,5	60,5	59,8	60,2	69,6	60,2	55,9
1970	60,9	61,1	57,5	59,1	57,2	58,2	57,7
1980	62,9	63,6	58,9	60,1	61,8	61,8	62,0
1990	61,1	60,5	62,4	62,2	62,5	61,4	61,7
2000	64,0	63,0	60,7	62,4	61,3	62,3	62,3
2010	65,0	67,9	60,7	61,6	60,7	63,5	62,4
2020	61,7	62,4	58,3	59,3	57,6	60,0	56,7
2030	51,6	63,9	53,3	54,2	52,3	55,7	53,6
2040	56,5	56,5	52,2	49,0	51,3	52,6	53,2
2050	49,0	49,2	50,9	47,2	50,4	49,4	54,5
60–x évesek a teljes népesség százalékában							
1950	8,6	10,0	15,4	11,0	14,9	12,1	12,4
1960	11,1	9,9	15,9	12,7	16,6	13,1	13,0
1970	13,8	12,6	18,4	15,0	18,7	15,5	13,8
1980	13,4	14,1	20,0	15,2	18,2	16,0	15,4
1990	15,8	17,7	20,4	18,9	19,9	18,2	16,5
2000	17,9	18,9	20,4	21,8	21,7	20,3	16,2
2010	19,9	18,9	23,4	24,4	24,4	22,1	18,5
2020	24,9	23,6	26,8	28,1	28,5	26,4	23,0
2030	34,6	23,5	31,3	33,7	33,6	30,8	28,1
2040	32,6	31,0	32,8	38,7	34,8	34,0	28,6
2050	36,1	37,2	33,9	40,1	35,6	36,7	27,2
60–x évesek a 15–19 évesek százalékában							
1950	13,6	16,1	25,0	17,9	24,1	19,6	20,5
1960	18,4	16,3	26,5	21,1	27,8	21,8	23,3
1970	22,6	20,7	32,0	25,3	32,6	26,6	23,9
1980	21,3	22,2	34,0	25,3	29,5	25,9	24,8
1990	25,9	29,2	32,8	30,3	31,8	29,6	26,7
2000	28,0	30,0	33,6	34,9	35,4	32,6	26,0
2010	30,6	27,8	38,6	39,6	40,2	34,8	29,6
2020	40,4	37,8	46,0	47,4	49,5	44,0	40,6
2030	67,1	36,8	58,7	62,2	64,2	55,3	52,4
2040	57,7	54,9	62,8	79,0	67,8	64,6	53,8
2050	73,7	75,6	66,6	85,0	70,6	74,3	49,9

2. Foglalkoztatottsági arány nemek és fő korcsoportok szerint az európai régiókban, 1970–2000 (százalékban)

Employment rates by sex and main age groups in the European regions, 1970–2000 (in percentages)

Korcsoport, régió	Foglalkoztatottsági arány (%)						2000 az 1970 százalékában	
	Férfi			Nő			Férfi	Nő
	1970	1990	2000	1970	1990	2000		
25–49								
Közép	98	97	82	78	85	70	84	90
Kelet	98	97	79	92	94	75	81	82
Észak	97	94	85	54	74	76	88	141
Dél	96	96	86	33	56	56	90	170
Nyugat	97	95	89	50	67	72	92	144
Európa	96	97	84	64	77	69	88	108
Észak-Amerika	94	94	89	49	75	75	95	153
50–54								
Közép	92	84	72	67	69	62	78	93
Kelet	92	91	76	81	85	71	83	88
Észak	95	89	82	57	69	72	86	126
Dél	88	87	81	25	33	41	92	164
Nyugat	93	92	84	44	55	64	90	145
Európa	93	90	79	56	64	62	85	111
Észak-Amerika	91	88	84	51	67	72	92	141
55–59								
Közép	86	87	55	48	36	32	64	67
Kelet	80	79	62	39	34	35	78	90
Észak	92	78	72	47	54	58	78	123
Dél	76	71	59	19	22	26	78	137
Nyugat	85	75	62	35	40	43	73	123
Európa	84	75	62	37	36	38	74	103
Észak-Amerika	87	79	75	46	55	59	86	128
60–64								
Közép	59	59	30	31	20	19	51	61
Kelet	35	34	27	24	19	17	77	71
Észak	79	53	46	27	25	27	58	100
Dél	48	31	35	13	14	14	73	108
Nyugat	65	30	21	21	13	11	32	52
Európa	55	40	30	23	18	16	55	70
Észak-Amerika	73	55	52	35	34	37	71	106

3. Foglalkoztatottsági arány nemek és ötéves korcsoportok szerint az európai régiókban, 2000 (százalékban)

Employment rates by sex and five-year age groups in the European regions, 2000 (in percentages)

Nem, kor	Foglalkoztatottsági arány						
	Közép	Kelet	Észak	Dél	Nyugat	Európa	Észak-Amerika
Férfiak							
15–19	10	13	35	15	29	20	45
20–24	51	60	72	51	63	59	76
25–29	79	76	82	74	84	79	88
30–34	85	80	84	86	90	85	88
35–39	85	80	84	89	91	86	90
40–44	83	78	88	91	90	86	90
45–49	80	81	86	90	89	85	88
50–54	72	76	82	81	84	79	84
55–59	55	62	72	59	62	62	75
60–64	30	27	46	35	21	30	52
65–69	22	15	15	12	6	13	23
70–74	17	8	7	8	3	8	16
75–x	11	1	3	3	2	3	8
15–64	62	63	76	68	73	68	80
Nők							
15–19	8	7	38	9	23	16	44
20–24	42	50	62	37	58	50	68
25–29	60	68	72	56	72	66	73
30–34	66	72	73	57	71	68	73
35–39	73	77	75	59	72	71	74
40–44	75	77	78	56	73	72	76
45–49	72	78	78	51	72	70	77
50–54	62	71	72	41	64	62	72
55–59	32	35	58	26	43	38	59
60–64	19	15	27	14	11	16	37
65–69	14	9	9	5	2	7	14
70–74	11	2	3	3	1	3	9
75–x	7	1	1	1	1	2	3
15–64	53	55	65	42	58	54	67

Tárgyszavak:

Öregek

Gazdasági aktivitás

Foglalkoztatáspolitikai

LABOUR MARKET RESPONSES TO POPULATION AGEING AND OTHER SOCIO-DEMOGRAPHIC CHANGE

Summary

Concluding, we can sum up with the following three main points, which are discussed in this paper:

- a) the ageing process accelerates during the following decades,
- b) the employed population declines, if the low labour force participation of the females and of the males over 50 could not be increased,
- c) all necessary measures needed for the changes in employment.

The main question is for achieving these goals are, what kind of national and international activity will be present in the future. There are different steps to be taken to compensate for the effects of future ageing in the UNECE region. They could be summarized as follows:

a) It is necessary that the improvement should not be based on uncoordinated policies of individual ministries or sectors. What is needed is a comprehensive, well-coordinated, national, cross-sectoral set of policies that will be implemented over a relatively long time period. The different policies, with well-established short-, medium- and long-term priorities should be helping each other.

b) It is also necessary to consider given country's demographic situation, labour force participation and general economic development when developing such future policies. There will be many opportunities for this type of policy development and implementation in the present and future European Union's member countries. However, opportunities will be fewer in those countries where economic development is lagging and, at the same time, the demographic situation is different. These countries will need more help from the regional co-operation.

c) The national policies should be helped by regional co-operation and co-ordination. The forthcoming UNECE Ministerial Conference of Ageing is a good opportunity to establish the mechanisms in the UNECE region for a future regional co-operation. An intergovernmental working group is needed to promote and monitor the development and implementation of the policies in question at the national level. Those policies should be in line with the implementation of the Madrid International Plan of Action on Ageing in the UNECE region. This would require that in the context of the programme of work of the Economic Commission of Europe new activities be envisaged in support of this regional co-operation. For this, an adequate infrastructure should be established.

d) Even though the needed policies should be adopted mainly by the national governments, the public sector alone is not able to solve all the problems. Therefore it is necessary to find the mechanisms to increasingly involve the private sector in each of the improvements (e.g. besides the state pension system to establish the second pillar of the old age retirement, to involve the private capital in establishing and management of health, social and educational services – in-school and after school programmes and re-educating elderly workers, based on a life-long education and training). A real partnership is needed in this field between the state, the private and the civil sectors.

MAGYAROK ÉS KÜLFÖLDIEK

TÓTH PÁL PÉTER

2000 végén lezajlott egy adatfelvétel, amelynek központi kérdése a család, a családi együttélés változásainak, a gyermekvállalási szokások módosulásainak, és a gyermekneveléssel kapcsolatos vélemények megismerése volt¹. A vizsgálatra Nyugat-, Közép- és Kelet-Európa számos országában nemzetközi kutatás keretében került sor. A felvétel Magyarország mellett a volt szovjet blokk országai közül szintén többen megtörtént. Így arra is lehetőség van, hogy a hazai vizsgálat eredményét ne csak a többé-kevésbé már „letisztult” társadalmi, gazdasági és politikai viszonyok között élő nyugat-európai, hanem a 90-es évek elején hozzánk hasonló radikális változásokon átesett volt szocialista országok állampolgárainak vélemény- és értékváltozásaival is összehasonlítsuk. Jelen tanulmány az adatfelvétel külföldiekre vonatkozó kérdéssorára adott magyarországi válaszokkal foglalkozik.

A külföldiekre vonatkozó kérdések csoportja

A kutatás központi problémáját tükröző kérdéssorhoz kapcsoltan a megkérdezettek 78 kérdésre és számtalan alkérdésre adtak választ, illetve a vizsgálat-hoz kapcsolt modulok segítségével egyéb fontos összefüggésekről is véleményt nyilvánítottak. Tanulmányunkban a választható kérdéscsoportok közül a külföldiekkel kapcsolatos véleményekre, attitűdökre vonatkozóra adott válaszok elemzésével foglalkozunk. Döntésünket a szakmai érdeklődés mellett az is befolyásolta, hogy egy tanulmány kapcsán a magyar tömegtájékoztatási eszközök az adatfelvételt megelőző hónapokban és azt követően számos alkalommal foglalkoztak a hazai népesség külföldiekhez való viszonyával².

Az adatfelvétel külföldiekkel kapcsolatos modulja hat kérdésből állt. Ezek mellett a 78 alapkérdés között még három olyat találunk, amely közvetlenül a bennünket érdeklő kérdésblokkhoz kötődik. A külföldiekkel kapcsolatos attitűdök mélyebben fekvő okainak feltárása érdekében a megkérdezettek ún. ke-

¹ Lásd a PPA (Population Policy Acceptance) – 2000 kutatás keretében végzett vizsgálat kérdőívét. Az adatfelvételt a TÁRKI végezte.

² Lásd: *Hablicsek László–Tóth Pál Péter: A nemzetközi vándorlás szerepe a magyarországi népesség számának megőrzésében 1999–2050 között.* 395–429. In: *Népesedés és népesedéspolitikai.* Szerk.: *Cseh-Szombathy László–Tóth Pál Péter.* Századvég Kiadó, Budapest 2001.

mény adataira vonatkozó kérdéseket, illetve az adatfelvétel központi problémájához kötődőkre adott válaszok egy részét is elemeztük.

A hazai adatfelvétel során 3057 személy választ rögzítették, akiknek 46,9 százaléka férfi, s 53,1 százaléka nő. A megkérdezettek 60,5 százaléka volt házas (1,9 százalékuk házastársával nem élt együtt). A hajadonok aránya 20,8 százalék, az özvegyeké pedig 12,5 százalék. 77,4 százalékuknak volt gyermeke. A legtöbbnek (49,5%) két gyermeke volt. Az egygyermekesek aránya 25,4, a háromgyermekeseké 16,7 százalék, a négygyermekesek pedig 4,5 százalékos aránnyal voltak képviselve. Megemlítjük továbbá, hogy 46,6 százalékuk volt aktív kereső, tehát a többség a gazdaságilag inaktívak közé tartozott. Az inaktívak között a nyugdíjasok aránya (35%) volt a legmagasabb, mellettük a munkanélküliek (6,6%), a gyermekgondozási segélyben részesülők (4,3%), illetve a tanulók (3,9%) arányát tartjuk szükségesnek megemlíteni. Ezek mellett az adatfelvétel természetesen lehetőséget biztosít arra is, hogy egyéb összefüggés, például iskolai végzettség, valláshoz való viszony, foglalkozási megoszlás stb. mentén is megismerhessük a megkérdezettek megoszlását.

A kérdőív elkészítése, a minta kiválasztása, az adatfelvétel lebonyolítása, vagy általánosabban megfogalmazva a vizsgálat minden fázisa megfelelt mindezoknak a követelményeknek, amelyek egy szakmailag korrekt, tudományosan megalapozott vizsgálat esetében szükségesek. Ennek következtében biztosított, hogy az adatfelvétel a hazai népesség külföldiekhez való viszonyát valószínű tükrözze. A vizsgálat érvényességéhez még az is hozzájárult, hogy a megkérdezettek között nem magyar állampolgárok csupán ketten voltak, s azoknak az aránya sem jelentős, akinek a házastársa, vagy élettársa nem volt magyar állampolgár³. Ennek ellenére módszertani szempontból föl kell vetnünk azt a kérdést, hogy a mintába került nem magyar állampolgárságú személyek véleménye, illetve azoké, akinek a házastársa vagy élettársa nem volt magyar állampolgár, mennyiben és hogyan befolyásolta az adatfelvétel eredményét. A mintába, mint említettük két nem magyar állampolgárságú személy került. Azok pedig, akinek a házas- vagy élettársuk nem volt magyar állampolgár, 17-en voltak. Arányait tekintve ez azt jelenti, hogy a megkérdezettek 0,6 százalékának a véleménye feltételezhetően eltért a magyar állampolgárok véleményétől. A megkérdezettek 0,5 százaléka esetében pedig, tehát azoknál, akinek a házas- vagy élettársa nem volt magyar állampolgár azt tételezhetjük fel, hogy véleményük családi állapotuk következtében más lehetett, mint a többi megkérdezetté. Amennyiben e két „elemet” összevonjuk, akkor is a valamilyen formában közvetlenül érintettek aránya a megkérdezetteknek alig több mint fél százalékát teszik ki. Ennek a fél százaléknak a magyar állampolgároktól valamilyen formában eltérő véleménye azonban érdemben nem módosíthatta a vizsgálat alapján megrajzolható külföldiekkel kapcsolatban kialakított, kialakult

³ Lásd a Család-kérdőív 10. (Mi az Ön állampolgársága?), illetve a 12. kérdésre (Házastársának/élettársának mi az állampolgársága?) adott válaszokat.

viszony tartalmát, jellegét⁴. A migrációs adatok bizonytalansága miatt pontosan nem tudjuk, hogy huzamosabb ideig jelenleg hány külföldi él Magyarországon. Ennek ellenére fogadjuk el, hogy 2000-ben a Belügyminisztériumtól megkapott adatállomány szerint összesen 89 432 külföldi állampolgár élt huzamosabb ideig az országban, vagyis az adatfelvétel időszakában a hazai lakosság 0,9 százaléka nem volt magyar állampolgár. Ez egyben azt jelenti, hogy a mintában a nem magyar állampolgárságú személyek alul voltak reprezentálva⁵.

Mindezek ellenére szükségesnek tartjuk megjegyezni, hogy az adatfelvétel koncepciójához kapcsolt modul esetében külön nemcsak azt nem értelmezték, hogy mit is értenek a *külföldi*, hanem azt sem, hogy mit értenek *az országban élő, vagy az itt letelepedett külföldi* fogalmán. Ennek következtében egyrészt elmosódnak a határok a szomszédos országokból érkező magyar nemzetiségűek, a világ bármely országába különböző időszakban emigrált, s elmúlt évtized során visszavándorolt magyar állampolgárok, illetve a Magyarországra vándorló nem magyar nemzetiségű és nem magyar állampolgárságú személyek között. Emellett nem értelmezték, vagy nem határozták meg, hogy kit is értenek a *letelepedett*, illetve az *itt élő külföldiek* fogalma alatt. Egyszerűbb a helyzet a *letelepedett* fogalom esetében, hiszen ez nemcsak azt sugallja, hogy nem átmeneti, ideiglenes, rövid ideig tartó ittlétről van szó, hanem a végleges döntés lehetőségének feltételezését is megengedi. Az *itt élő* kifejezés tartalma ennél bonyolultabb, hiszen a rövidebb időt itt tartózkodó külföldi is itt él. Ez esetben a megkérdezett nagyobb szabadságfokkal rendelkezett az *itt élés* időtartamának „meghatározásában”. A használt fogalmak pontos meghatározása hiányában a válaszokban nem különülnek el a huzamosabb ideig, például az egy éven túl itt tartózkodó külföldiek csoportja azoktól, akik csak átmeneti jelleggel tartózkodnak az országban⁶.

Következtetéseink megfogalmazása szempontjából többek között jó lett volna ismerni, hogy a megkérdezettek hány százaléka élt huzamosabb ideig külföldön illetve, hogy a szűkebb családi, baráti körben volt-e, van-e olyan személy, aki huzamosabb ideig külföldön élt vagy jelenleg is a világ valamegyik országában tartózkodik. Ezek mellett az összefüggések mellett az sem ismeretes, hogy a megkérdezettek hány százaléka volt korábban egy másik ország állampolgára, illetve hogy az adatközlő élete során került-e szorosabb

⁴ Szükségesnek tartjuk megjegyezni, hogy gondolatmenetünk két hibát tartalmaz, mivel egyrészt azonosságot teszünk a nem magyar állampolgárok és azok között, akinek a házastársa, vagy az élettársa nem magyar állampolgár, másrészt pedig a megkérdezettek és a megkérdezett házastársa, vagy élettársa között. Úgy véljük könnyen belátható, hogy a megkérdezett véleményét, ha nem egyértelműen, s ha nem direkt formában is, de házastársuk vagy élettársuk véleménye befolyásolja.

⁵ A magyarországi nemzetközi vándormozgalomra vonatkozó adatokkal kapcsolatban a KSH 2000-ben korrigált számításaira támaszkodunk.

⁶ A hazai statisztikai adatszolgáltatás szerint a nemzetközi vándormozgalom szereplői a bevándorló státuszúak, illetve azok a külföldi állampolgárok, akik egy éven túli magyarországi tartózkodási engedéllyel rendelkeznek.

kapcsolatba külföldivel. Mindezek mellett még meg kell jegyeznünk azt is, hogy mivel az adatfelvételre nemzetközi kutatás keretében került sor a modul kérdései nem minden esetben tükrözik pontosan a hazai helyzetet, s így nem teljesen vannak szinkronban a hazai feltételekkel. Ezt a gondot a megfelelő kérdéseknél jelezni fogjuk.

Migrációs tapasztalatlanság

1990-et megelőzően a hazánkat valamilyen formában érintő nemzetközi vándormozgalom történései sem a hivatalos, sem a magán diskurzus keretében nem volt természetes és mindennapos téma, miközben a hazai népesség a vándormozgalommal kapcsolatos konkrét tapasztalatokkal sem rendelkezett. Annak ellenére így volt ez, hogy egyrésről a hivatalos szervek igen nagy figyelmet szenteltek a hazánkba érkező külföldieknek és a hosszabb-rövidebb ideig külföldön tartózkodó magyar állampolgároknak, valamint honfitársaink külföldi kapcsolatainak. Másrésről pedig a magyar állampolgárok nehezen megítélhető százalékának rokonai élnek a szomszédos országokban és szerte a nagyvilágban, illetve baráti, szakmai kapcsolatok fűzik külföldi állampolgárokhoz. Mindez a nyilvánosság szintjén csak igen ritkán törte át az elhallgatás kikényszerített határait. Azok a migrációs „élmények” pedig, amelyek 1944/45 fordulóján és az azt követő három évben, illetve 1956 októbere és 1957 márciusa között felhalmozódtak fokozatosan elhalványultak. Ezek mellett azok az ismeretek, amelyeket az 1960-as évektől az illegálisan, vagy az egykori szóhasználattal jogellenesen külföldön maradtak halmozhattak fel csak egyedi esetekben „törte” át a családi, baráti kör falát, s így nem jelenthetett tapasztalatot azok számára sem, akik valami hasonlóra szerettek volna vállalkozni. A migrációs tapasztalatlansághoz még az is hozzájárult, hogy nemcsak jelentéktelen volt az országban élő külföldiek száma, hanem arról a csekély számú külföldiről sem lehetett a nyilvánosság szintjén szinte semmit sem tudni, akiknek a hazai szervek az évtizedek során letelepedési engedélyt vagy magyar állampolgárságot adtak. Sajátos módon a mögöttünk hagyott rendszer még azoknak sem biztosított nyilvánosságot, például a görög, a chilei, a palesztin menekülteknek, tehát akiknek politikai alapon biztosított befogadást, megélhetést az országban.

A hivatalos színlelés és az állampolgári „hallgatás” keretei a magyar nemzetiségű román állampolgárok 1988. és 1989. évi itt maradásuk, majd a kelet-német állampolgárok hasonló döntése következtében már a rendszerváltoztatást megelőzően széttörtek. 1990-et követően pedig a migráció tabu jellege megszűnt. S, hogy valójában mit is jelent vagy jelenthet a külföldiek hazai „megjelenése”, azt a hazai népesség valójában nem is a magyar nemzetiségű román

állampolgárok országban maradásakor, hanem a délszláv háború kirobbanása után ismerhette, tapasztalhatta meg.

A hazai népesség és az országban élő külföldiek száma

Mielőtt a külföldiekkel kapcsolatos véleményeket elemeznénk, illetve azok alapján összefüggéseket állapítanánk meg és következtetéseket vonnánk le, mintegy kiindulópontként bemutatjuk, hogy a megkérdezettek szerint 2000-ben hány lakosa volt az országnak. A kérdést nagyon egyszerűnek és alapvetőnek tartjuk⁷. Mint az közzismert, az ország lakosainak száma évtizedek óta tízmillió néhány százezer. Ez a szám, vagy az egyszerűség kedvéért csak az, hogy tízmillió, azok számára is könnyen megjegyezhető, akiket ez a probléma nem érdekel, vagy akik semmiféle érdeklődést sem mutatnak ezzel a kérdéssel kapcsolatban. Emlékeztetésként megismételnénk, hogy a megkérdezettek között összesen két nem magyar állampolgár volt!

Úgy véljük, nem torzítjuk a valóságot, amennyiben mindazoknak, azaz a megkérdezettek 47,6 százalékának a választ „pontosnak” tartjuk, akik az ország lakosainak számát tízmillióra vagy tízmillió-kétszázezer főre becsülték. Azt azonban, hogy a „pontos” választ adók aránya sok-e vagy kevés nem tudjuk, mert a megkérdezettek 20,8 százaléka a kérdésre nem válaszolt. Ez azért meglepő, mert az 1990-es évek közepétől a gyermekgondozási támogatások visszavételével, majd 1998-tól az elvett támogatások visszaadásával összefüggésben, de ezektől függetlenül is – különösen az elmúlt három évben – a hazai népesség fogyásával, korstruktúrájának elöregedésével, az ország lakossága számának alakulásával a tömegtájékoztatási eszközök igen sokat foglalkoztak.

Jó, vagy pontos választ adók száma összesen 1451 volt. A legtöbben, a megkérdezettek 43,2 százaléka – érthető módon – a népesség számát tízmillióra becsülte. Érdekes megoszlást mutatnak azok, akik az ország lakosainak számát ennél kevesebbre, illetve többre becsülték. A megkérdezettek 17,5 százaléka szerint ugyanis a népesség száma nem éri el a tízmilliót (a becsült szám 800 ezer és 9 999 999 között mozgott). Ennél valamivel kevesebben, a megkérdezettek 14,2 százaléka szerint pedig 10,2 milliónál többen élünk az országban. Ez esetben a 10 227 000-es és a 30 milliós népességszám között vándorolt a fantázia. (Egy személy pedig feltételezhetően jó kedvében a lakosság létszámát 150 millióra becsülte.)

⁷ Lásd a Család-kérdőív 31. kérdését: *Tudomása szerint jelenleg hány lakosa van az országnak?*

1. A hazai népesség száma (PPA – 2000)
Number of the native population (PPA – 2000)

Vélemény	Fő	% (nem tudja nélkül)	A választ adók %-os megoszlása
9,5 millió alatt	209	8,6	6,8
9,5–10 millió	327	13,5	10,7
10 millió	1321	54,5	43,2
10–10,2 millió	130	5,4	4,3
10,2 millió felett	435	18,0	14,2
Nem tudja	635		20,8
Összesen	3057	100,0	100,0

A fenti táblázat összefoglalóan tartalmazza azokat az adatokat, amelyeket a kérdésre válaszolók, illetve az összes megkérdezett az ország lakosainak számára vonatkozóan megfogalmaztak. Az adatok arról tanúskodnak, hogy többségük az előző népszámlálás óta továbbvezetett és megfelelő rendszerességgel nyilvánosságra hozott 10 millió körüli létszámot ismerte. Amennyiben figyelmen kívül hagyjuk azokat, akik a kérdésre nem tudtak válaszolni, akkor azoknak az aránya, akik alul vagy felül becsülték a lakosság számát (22,1, illetve 23,4%) körülbelül megegyezik. Érdekes azonban külön figyelmet fordítani azokra is, akik egy reális értékhatáron belül becsülték alacsonyabbra (9,5–10 millió), mint amit a különböző hírforrások alapján valójában tudni lehetett⁸. A meglepő az, hogy ezen a tartományon belül két és félszer többen gondolták alacsonyabbnak a lakosság számát azoknál, mint akik 10–10,2 millióra becsülték.

Az országban élő külföldiek számát, amennyiben nem csupán vélekedünk igen nehéz megbecsülni⁹. Ahhoz pedig, hogy becslésünk megközelítse a külföldiek tényleges számát, igen tájékozottnak kell lennünk, kivéve akkor, ha ennek megállapításához a Belügyminisztérium hon-lapját hívjuk segítségül. Bár még ebben az esetben sem egyszerű a helyzet. Hasonló gonddal találjuk szembe magunkat akkor is, ha a hazai nemzetközi vándormozgalom adatait a különböző közlemények, nyilatkozatok vagy szaktanulmányok alapján kívánjuk megállapítani. A nyilvánosságra hozott adatok ugyanis nemcsak számos belső ellentmondást tartalmaznak, hanem a különböző kiadványokban ugyanarra az időszakra vonatkozó adatok is eltérnek egymástól.

2000-ben összesen 89 432 külföldi élt az országban. Éppen ezért azokat a válaszokat, amelyek szerint nem kevesebb, mint 70 ezer és nem több, mint 100

⁸ A 2001. évi népszámlálás adatai szerint az ország lakosainak száma 10 195 513. Népszámlálás 2001, 2. Részletes adatok a képviselői minta alapján. KSH, Budapest 2001.

⁹ Lásd a Család-kérdőív 80. kérdését: *Mit gondol, körülbelül hány külföldi és ma Magyarországon?*

ezer külföldi élt az országban „pontos” válasznak tartjuk. Az itt tartózkodó külföldiek számához tapadó bizonytalanságot a felvétel egyértelműen tükrözi. A megkérdezetteknek ugyanis több mint fele, 54,6 százaléka a kérdésre nem tudott válaszolni. Azoknak a válaszai, akik a becslésre vállalkoztak jelentős szóródást mutat. Az 1389 választ adó között ugyanis akadt egy személy, aki az itt élő külföldiek számát százra, de három olyan is, aki tízmillióra „becsülte”. Természetesen ezek a szélső értékek nem jelentenének gondot, ha a többi becslült érték a valóságos szám környezetében helyezkedne el, de erről szó sincs. A fentiekben említettek mellett ugyanis a választ adók még 72 féle becslést adtak. Határozott vagy egyértelmű csomósodási pont azonban egyetlen létszá-mához sem kapcsolódik. A kérdésre válaszolók 23,6 százalékának feltételezése szerint az országban élő külföldiek száma kevesebb mint 70 ezer, 63,8 százalékának véleménye szerint pedig több mint százezer. Amennyiben ezt a „hal-mazt” részeire bontjuk, azt tapasztaljuk, hogy a megkérdezettek 13,4 százaléka úgy vélte, hogy ötszázezer, 11,8 százaléka szerint pedig legalább egy millió külföldi él az országban. Sajátos módon ebben a „tartományban” is igen szórta-k voltak az értékek. Az a 115 fő ugyanis, aki úgy vélte, hogy az országban élő külföldiek száma meghaladja az egy milliót az itt élő külföldiek számát 1,2 és 10 millió közöttinek becsülte.

2. Magyarországon élő külföldiek száma 2000-ben (PPA – 2000)
Number of foreigners living in Hungary in 2000 (PPA – 2000)

Vélemény	Fő	% (nem tudja nélkül)	A választ adók %-os megoszlása
10 ezer alatt	119	8,6	3,9
10 001–25 ezer	77	5,6	2,5
25 001–69 999	131	9,4	4,3
70–100 ezer	176	12,7	5,7
100 ezer felett	886	63,8	29,0
Nem tudja	1668		54,6
Összesen	3057	100,0	100,0

A 2. táblázatban a kérdésre válaszolók becsléseit öt csoportba vontuk össze. Az elfogadható becslés igen alacsony arányát a nem válaszolók magas aránya még egyértelműbbé tette és eljelentéktelenítette azokat is, akik a valóságnál kevesebb itt élő külföldit „éreztek” maguk körül. A valóságnál jóval több itt élő külföldit feltételezők igen magas, közel 64 százalékos aránya is különösen akkor válik szembetűnővé, ha a kérdésre választ adni nem tudók számáról sem feledkezünk meg.

Találunk-e valamilyen jellegzetességet akkor, ha a kérdésre adott válaszokat nemek, gazdasági aktivitás és iskolai végzettség szerinti bontásban vizsgáljuk?

A válaszadók között többségben voltak a férfiak (57,5%), s mindkét nemből azok, akik alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkeztek. 55,5 százalékuknak ugyanis alapfokú, 29,3 százalékuknak középfokú, s 15,1 százalékuknak pedig felsőfokú iskolai végzettsége volt. A válaszadók korcsoport szerinti megoszlása semmiféle jellegzetességet sem mutat, tehát a nagyobb élettapasztalat ebben a vonatkozásban nem jelentett pontosabb ismereteket. A teljes mintához viszonyítva jelentősebb arányban, 5,7, illetve 12 százalékponttal nyilvánítottak többben véleményt a házások és az aktív keresők. A nemek szerinti válaszköznél, annak ellenére, hogy több férfi becsülte pontosabban az itt élő külföldiek számát, mint nő markáns különbséget nem lehet megállapítani. Különbség csak abban van, hogy a férfiak a valóságosnál jóval többnek tartják az itt élő külföldiek számát, mint a nők. Emellett, a nők között jelentősebb arányban (63,7 százalékuk) voltak azok, akik a kérdésre nem tudtak válaszolni. A férfiak esetében ez az arány 44,2 százalék volt. Elgondolkodtató, hogy mi lehet annak az oka, hogy a gazdaságilag aktívak és a magasabb iskolai végzettségűek, bár a választ adók átlagánál pontosabb becslést adnak, ennek ellenére ők voltak azok is, akik szerint az itt élő külföldiek száma jóval magasabb, mint amilyen az a valóságban. Csak példaként említjük, hogy amíg az aktívak 34,6 százaléka vélte úgy, hogy az itt élő külföldiek száma meghaladta a százezer főt, addig a nyugdíjasoknak csak a 21,3 százaléka. Iskolai végzettség esetében hasonló volt a véleménye az alapfokú végzettségűek 18,5, a felsőfokú végzettségűek 41,6 százalékának.

Talán nem érdemtelen, ha megnézzük, hogy azok közül, akik megfelelő választ adtak az ország lakosainak számát tudakozó kérdésre, azok szerint körülbelül hány külföldi élt Magyarországon 2000-ben. Elgondolkodtató, hogy az ország lakosainak számára elfogadható választ adó 1451 személy közel fele, 48,8 százaléka a kérdés megválaszolására nem vállalkozott. A többiek közül pedig azoknak az aránya, akik 70 és 100 ezer közé tették az országban élő külföldiek számát igen csekély, csupán 13,8 százalék volt. Az igazi meglepetést valójában nem az okozza, hogy a választ adók 86,2 százalékának a válasza rossz, hanem az, hogy ezek többsége (638-ból 444 fő) szerint 2000-ben több mint 100 ezer külföldi élt az országban. A megbecsült szám „skálája” ez esetben is igen szórt: 120 ezertől 10 millióig tart. A „skálán” két csomósodási pont jól elkülöníthető. Azonban mindkettő igen távol esik a valóságos adattól, az egyik a 200–600 ezer, a másik pedig az egy és kétmillió közé esik.

A fentieket követően ismerkedünk meg a külföldiek számának éves növekedésével kapcsolatos véleményekkel. Ezt a kérdés még az alap-kérdéssor része, s azt tudakolja, hogy a megkérdezett véleménye szerint egy évvel korábban, vagyis 1999-ben, hány külföldi telepedett le az országban¹⁰. A kérdés jól illeszkedik környezetéhez, hiszen az előtte lévő az ország lakosainak becsült számá-

¹⁰ Lásd a Család-kérdőív 32. kérdését: *És mit gondol, tavaly hány külföldi telepedett le Magyarországon?*

val kapcsolatos, az utána lévő négy kérdés alapján pedig a külföldiek Magyarországon történő letelepedésének támogatásával vagy elutasításával kapcsolatos véleményekről lehet közvetett formában ismeretekhez jutni. Ezek közül a kérdések közül az első a 65 évesnél idősebb lakosok aránya után „érdeklődik”. A következő az ország lakosságának 20 évvel későbbi létszámára (nagyobb, ugyanannyi, illetve kevesebb lesz, mint most) vonatkozó becslés. A követő kérdésre adott válaszokból pedig azt lehet megtudni, hogy a megkérdezett jó-nak tartaná-e, ha az ország lakosságának száma a jövőben növekedne, csökkenne, vagy ugyanolyan maradna, mint amennyi jelenleg. S végül, e gondolatsor-hoz kapcsolatosan a negyedik kérdés a népesség előregedésének problémájával szembeesíti a megkérdezettet azt állítva, hogy ötven év múlva a népességen belül a 20 éven aluliak aránya a jelenlegi 24 százalékról 19 százalék körülire fog csökkenni. Ezzel a kérdéssel a vizsgálat megtervezői azt szerették volna mérni, hogy a feltételezhetően bekövetkező változást a megkérdezettek hogyan ítélik meg.

Természetesen ezek a kérdések nem a külföldiekre vonatkoznak, de összefüggésben vannak a külföldiek népességszámot befolyásoló szerepével kapcsolatos attitűdök alakításával, módosításával.

A válaszok azt tükrözik, hogy a *Mit gondol, tavalý hány külföldi telepedett le Magyarországon?* kérdés esetében hasonló, illetve talán még nagyobb a bizonytalanság, mint amilyent a hazánkban élő külföldiek számával kapcsolatban tapasztalhattunk. Ez esetben ugyanis azoknak az aránya, akik a kérdésre nem tudtak vagy nem akartak válaszolni 56,1 százalék. Ez az arány 1,5 százalékponttal volt magasabb, mint amit a hazánkban élő külföldiek számával kapcsolatos kérdés esetében rögzítettünk. Azok pedig, akik a kérdésre válaszoltak nem 72, hanem 89 féle adatot valószínűsítettek.

1999-ben a statisztikai adatok szerint 20 061 külföldi érkezett és 6840 távozott az országból, vagyis az év során 13 221 fővel növekedett az országban élő külföldiek száma. Némi megszorítással tehát azt is mondhatjuk, hogy 1999-ben 13 221 külföldi telepedett le az országban. Így ez esetben azoknak a választát tekinthetjük „pontosnak”, akik 10 és 15 ezer fő közé tették az 1999-ben Magyarországon letelepedett külföldiek számát. A kérdésre adott válaszok két szélső értéke között igen jelentős a különbség. Hárman ugyanis úgy vélték, hogy senki, ketten pedig, hogy 7 millióan telepedtek le 1999-ben az országban. A kérdésre elfogadható választ tehát igen kevesen, a megkérdezettek csupán 6 százaléka (186 fő) adott. Ez az arány 13,8 százalékra ugrik, amennyiben azokra szűkítjük, akik nem zárkóztak el a válaszadástól. Azoknak a száma, akik többnek „érezkelték” az 1999-ben letelepedett külföldieket háromszorosa volt annak, mint akik úgy vélték, hogy ez a szám nem érte el a 10 ezret. Sajátos módon ez esetben is igen jelentős (51,1%) volt azoknak az aránya, akik erre a kérdésre nem válaszoltak azok közül, akik az ország lakosainak számát „pontosan” megmondták. Itt is azok jelentették a túlsúlyt, akik több külföldit vélték

letelepedni, mint 15 ezer. Ezek 2,6-szer voltak többen azoknál, mint akik szerint 10 ezernél kevesebb külföldi telepedett le az országban. Tehát ez esetben is a megkérdezettek több külföldit „éreztek”, mint amennyien valójában voltak.

3. 1999-ben Magyarországon letelepedett külföldiek száma (PPA – 2000)

Number of foreigners settled in Hungary in 1999 (PPA – 2000)

Vélemény	Fő	% (nem tudja nélkül)	A választ adók %-os megoszlása
1000 alatt	62	4,6	2,0
1001–9999	233	17,4	7,6
10–15 ezer	186	13,8	6,1
15001–100 ezer	484	36,1	15,8
100001–	376	28,1	12,3
Nem tudja	1716		56,1
Összesen	3057	100,0	100,0

Az 1999-ben letelepedett külföldiek becsült számának fenti táblázatban összevont adatai még egyértelműbben mutatják azt a torzulást, amelyről a külföldiek összlétszámára vonatkozóan már szóltunk. Ez esetben is azoknak az aránya magas, akik a kérdésre nem tudtak válaszolni, s ezzel még hangsúlyosabbá tették azoknak a becslését, akik az 1999-ben letelepedők számát a 15 ezer főt meghaladónak ítélték. Az, hogy csupán a megkérdezettek 6,1 százalékának a becslése közelítette meg, felelt meg a valóságos arálynak egyértelműen azt jelzi, hogy ezen a területen is a hazai népesség minimális konkrét, valóságnak megfelelő ismerettel rendelkezik.

Feltételeztük, hogy az itt élő, illetve az 1999-ben letelepedett külföldiek számát azok nagyobb arányban fogják „pontosan” tudni, akik az országban élők létszámát „pontosan” ismerték. A vizsgálat adatai azonban ezt nem támasztották alá. Emellett az egyéb változók sem jelentettek választóvonalat a kérdésre adekvátan és inadekvátan válaszolók között. Nem lehetett ugyanis megállapítani, hogy a hazánkban élő, vagy egy adott évben itt letelepedett külföldiek számának megállapításában (becslésében) különösebb szerepet játszana a megkérdezett neme vagy az, hogy aktív kereső vagy inaktív. A kérdésre a férfiak 47,4, a nők 63,6 százaléka nem válaszolt. Ez esetben is a nem válaszolók között a nők voltak többségben. Az aktív keresők közül ismét többen érzékelték a valóságos helyzetnek megfelelően az 1999-ben itt élő külföldiek számát, mint a nyugdíjasok vagy az egyéb inaktívak (7,9 – 4,6, illetve 4,4 százalékponttal), viszont szintén közülük kerültek ki azok is, akik jóval több 1999-ben letelepedő külföldit valószínűsítettek. (15 ezernél többre becsülte az aktívak 33,1, a nyugdíjasok 21,2 és az egyéb inaktívak 29,3 százaléka.) Lényegében ez volt a hely-

zet az iskolai végzettség esetében is, bár a reálisan becslők között éppen úgy a magasabb iskolai végzettségűek voltak többen, mint az irreálisan becslők között. (15 ezernél többre becsülte az alsó fokú végzettségűek 18,3, a középfokúak 32,9 és a felsőfokúak 37,4 százaléka.) Arra a kérdésre, hogy hány külföldi él az országban csupán két alsó fokú, három középfokú és két felsőfokú iskolai végzettségű megkérdezett válaszolt pontosan (80 ezer fő). Ennél jobb a „találati” arány az 1999-ben letelepedett külföldiek számának megállapítás esetében. Ez esetben ugyanis az alsó fokú iskolai végzettséggel rendelkezők 11,7, a középfokúak 9,1 és a felsőfokú végzettséggel rendelkezők 12,9 százaléka adott „pontos” (10 ezer fő) választ.

A kérdésre adott válaszok alapján ismételten csak azt állapíthatjuk meg, hogy a válaszok valóságtartalma és a tényleges értékek között szinte áthidalhatatlan szakadék tátong. Ennek okai még homályban vannak, annyit azonban már most megállapíthatunk, hogy ezeknek a nagyon egyszerű kérdéseknek a valósággal szembeni rezisztenciája feltételezhetően az évtizedeken át tartó izoláltságukból fakad. Egyelőre nem lehet megállapítani azt sem, hogy van-e valami racionális összefüggés abban, hogy közel azonos arányban (körülbelül a megkérdezettek 14 százaléka) érzékelik többen az ország össznépességét, valamint az itt élő külföldiek és egy adott évben az országban letelepedett külföldiek számát¹¹. Megválaszolandó kérdés marad tehát továbbra is, hogy mi lehet annak a nagyfokú immunitásnak az oka, amelyet a fenti kérdésekkel kapcsolatban tapasztalni lehet. A fentiekben tárgyalt kérdések kapcsán már felhívtuk a figyelmet a válaszolni nem tudók (nem akarók) magas arányára. Ismerethiány és alulinformáltság mellett megítélésünk szerint ez a helyzet egyben annak a fél évszázadnak a lenyomata is, amely alatt a természetes módon megnyilvánuló nemzetközi vándormozgalomban való részvételre nem volt lehetőség, illetve amikor a külföldiekkel való kapcsolattartás hivatalos megítélése negatív volt.

A külföldiekkel kapcsolatos kérdésblokk első kérdése – nyugodtan megfogalmazhatjuk – nem szokványos kérdés. Annak ellenére, hogy „értékmentes”, semleges, egyszerű és nagyon is mindennapi, mégis a kérdésre adott válasz egyértelműen a megkérdezett külföldiekkel kapcsolatos szimpátiájának vagy antipátiájának, a megkérdezett előítéletes vagy előítélet-mentes nézeteinek alárendelten nyer megfogalmazást¹².

¹¹ Az okok között anélkül, hogy a sorban ennek helyét megállapítanánk szerepe lehet annak is, hogy a külföldiekkel kapcsolatos kérdésblokk első kérdése a következőképpen hangzik: *Ma elég sok külföldi él Magyarországon...* Megítélésünk szerint az ilyen típusú bevezetés azt sugallja, hogy a megkérdezett – a kérdezővel vagy a vizsgálat alapkoncepciójával megegyezően – tartsa soknak az országban élő külföldiek számát. Ezt a kérdőív típus hibájának tartjuk, a nemzetközi összehasonlítás érdekében azonban a kérdés bevezető mondatán nem változtattunk.

¹² Lásd a Család-kérdőív 79. kérdését: *Ma elég sok külföldi él Magyarországon, ezzel kapcsolatban szeretnék néhány kérdést feltenni. Amikor a Magyarországon élő külföldiekről beszélünk, Ön milyen nemzetiségűekre gondol?*

A külföldiek megítélésében, a hozzájuk való viszony alakulásában, alakításában, módosulásában nem elhanyagolható szerepet játszik az, ha *egy* külföldire (konkrét személyre), vagy ha *általában* a külföldiekre gondolunk, hogy akkor milyen nemzetiségű külföldi állampolgár „képe” jelenik meg tudatunkban. Az ezzel kapcsolatos kérdésre adott válasz nemcsak a megkérdezett külföldiekkel kapcsolatos valóságos tudását, ismeretét tükrözi, hanem a megkérdezett külföldiekhez kötődő feltételezéseit, szimpátiájának, antipátiájának, előítéleteinek mértékét is. A kérdés megválaszolásához nem szükséges külföldiekhez kötődő, köthető konkrét ismeret, s ennek megfelelően a kérdés a megkérdezett külföldiek nemzetiségéhez kapcsolódó valóságos ismereteit és feltételezéseit egyszerre „méri”. A valós vagy az elképzelt külföldi nemzetiségének „megállapításához” a kérdés a megkérdezetteknek három válaszlehetőséget ajánl. Ez pedig lehetőséget biztosít arra, hogy az itt élő külföldiek feltételezett létszáma alapján sorrendet állítsunk fel közöttük. Amennyiben a kérdést bevezető mondata nem tartalmazná a *Ma elég sok külföldi él Magyarországon...* állítást, akkor értékítélétől mentes kérdésre válaszolhattak volna a megkérdezettek. Így azonban nem. Annak ellenére, hogy nem végeztünk vizsgálatot annak megállapítására, hogy a fenti állítás milyen asszociációt ébresztett a megkérdezettekben elégséges okunk van annak feltételezésére, hogy a kérdés bevezető mondata sokkal inkább alkalmas a külföldiekhez kapcsolódó negatív tudások mobilizálásához, mint a pozitív attitűdök megerősítéséhez.

A kérdés megfogalmazása, tartalma már önmagában garanciát jelentett arra, hogy ez esetben a válaszmegtagadók, vagy a kérdésre válaszolni nem tudók aránya alacsony lesz. Ez nemcsak az első válaszlehetőség esetében, hanem, bár fokozatosan csökken a válaszolók aránya, mindhárom felkínált lehetőség esetében igaz. Az első válaszlehetőségre a megkérdezettek 93,2, a másodikra 85,8, a harmadikra pedig 70,7 százaléka válaszolt. Azoknak az aránya pedig, akik a kérdésre nem tudtak válaszolni az első válaszlehetőségnél csupán 0,2 százalék (ez esetben a megkérdezettek 4,5 százaléka nem adott választ), a másodiknál 7,6, a harmadiknál pedig már 18,1 százalék volt.

Ezek az arányok azt tükrözik, hogy a megkérdezetteknek határozott, s talán még azt is megfogalmazhatjuk, hogy rögzült ismerete van arról, hogy a hazánkban élő külföldiek milyen nemzetiségűek. Ez esetben az is valószínűsíthető, hogy a 2. és a 3. válaszlehetőség esetében a *nem tudja* válaszarány növekedése nem elbizonytalanodást, hanem az itt élő külföldi nemzetiségének biztos tudását, ismeretét tükrözi.

A fentiek után nézzük meg, hogy a vizsgálat három válaszlehetősége szerint milyen nemzetiségű külföldiek is élnek az országban.

4. A Magyarországon élő külföldiek nemzetiség szerinti megoszlása
(PPA – 2000)

Number of foreigners living in Hungary by nationality (PPA – 2000)

1. válasz		2. válasz		3. válasz	
Nemzetiség	Százalék	Nemzetiség	Százalék	Nemzetiség	Százalék
Román	37,8	Román	22,8	Román	17,6
Kínai	23,0	Kínai	16,3	Kínai	16,4
Német	16,8	Ukrán	12,1	Ukrán	13,8
Ukrán	3,7	Német	8,7	Egyéb EU	7,1
Oszttrák	3,1	Arab	5,9	Szerb	6,9
Arab	2,1	Egyéb EU	5,6	Német	6,7
Romániai magyar	1,6	Szerb	5,4	Arab	6,7
Szerb	1,6	Oszttrák	3,7	Orosz	5,0
Egyéb EU	1,5	Orosz	3,2	Horvát	3,1
Orosz	1,2	Szlovák	1,7	Szlovák	2,6
Szlovák	0,9	Egyéb ázsiai	1,2	Oszttrák	1,9

Említettük, hogy a vizsgálat résztvevőinek 93,2 százaléka határozottan „tudta”, hogy az országban élő külföldiek milyen nemzetiségűek. S bár csökkent azoknak az aránya, akik nem egy, hanem kettő, illetve három nemzetiséget is megjelöltek, abban azonban mindhárom esetben megegyeztek, hogy az első helyet a román nemzetiségűek foglalják el. A román nemzetiségűek mellett a továbbiakban a kínai, a német és az ukrán nemzetiségűek dominanciája rajzolódik ki. (Sajátos „helycserét” figyelhetünk meg az 1., illetve a 2. válasz-helyen említett német és az ukrán nemzetiségűek esetében.) Az először említett nemzetiségűek között, igaz csak a 7. helyen a romániai magyar nemzetiségűek is megjelentek. Éppen ezért, de ettől függetlenül is felvetődik az a kérdés, hogy mindazok, akik az első helyre – bármelyik válaszlehetőség esetében – a románt tették, azok románokra, vagy Románia magyar nemzetiségű állampolgáira, mint hazánkban élő külföldre gondoltak-e vagy sem. (S ez a kérdés, ha nem is ilyen súllyal, de a szlovákok, az ukránok esetében is felvetődik.) Sajnos ezt a kérdést, mivel a vizsgálat során erre nem kérdeztek rá, nem lehet megválaszolni. Legfeljebb egyéb ismeretek alapján azt mondhatjuk, hogy nagy a valószínűsége annak, hogy a válaszban összesemosódott a román, a szlovák, az ukrán stb. és a magyar nemzetiségű román, szlovák, ukrán stb. állampolgár fogalma. Érvelésünket azonban gyengíti az a tény, hogy a megkérdezettek egy része az első válaszlehetőségnél – igaz jelentéktelen arányban – nemcsak a romániai magyar nemzetiségű külföldről, hanem a szerbiai magyar, illetve az ukrainai és a szlovákiai magyar nemzetiségű külföldiekről is említést tettek.

Szó volt már arról, hogy 2000-ben 89 432 külföldi élt az országban. Ezek közé tartoztak azok, akik 1990-ben vagy az azt követő években léptek be az

országba s még 2000-ben is itt tartózkodtak. Mivel a jogszabályok nem teszik lehetővé, hogy az országba belépő külföldi állampolgár nemzetiségét rögzítsék, így csak azt lehet megmondani, hogy az itt tartózkodók mely országoknak voltak állampolgárai. 2000-ben a Magyarországon élő külföldiek között első helyen Romániából, a második az Ukrajnából érkezettek voltak. A harmadik helyre pedig az ukránoktól nem sokkal lemaradva a szerbek kerültek. (Annak következtében azonban, hogy pontosan nem lehet megállapítani, hogy a volt Jugoszláviából érkezettek között hány Szerbiából érkező volt, illetve hogy a volt Szovjetunióból érkezők között pontosan hány ukrainai volt lehetséges, hogy a tényleges sorrend nem ukrán, szerb, hanem éppen fordítva. Ugyanez a helyzet a 4. és az 5. „hely” vonatkozásában is, amelyen Németország illetve Oroszország állampolgárai „osztoznak”.) Ebben a sorban a kínaiak nem szerepelnek. Ennek ellenére az adatfelvétel arról tanúskodik, hogy a megkérdezettek a kínaiakat mindhárom esetben a második helyen említik. Ezt a helyet feltételezhetően látványos (bolt- és étterem hálózataknak valamint a kínai típusú leszámoláshoz kapcsolódó) médianyilvánosságuk biztosítja számukra.

Az adatfelvétel szerint tehát, ha külföldiekről beszélünk, akkor a lakosság közel 40 százalékának a románok jutnak az eszünkbe. Őket a kínaiak, a németek, az ukránok, vagy az ukránok és a németek követik, majd ettől a csoporttól jelentős mértékben leszakadva jönnek a többiek. A 4. táblázatban a legnagyobb gyakorisággal említett első tíz nemzetiséget tüntettük fel. Mellettük még afrikai, néger, angol, amerikai, cigány, holland, japán, lengyel, szlovén, vietnámi nemzetiségű külföldiek is meg lettek említve. Ezeknek a nemzetiségeknek az említési aránya néhány esetben csupán a második és a harmadik válaszlehetőségeknél haladta meg az egy százalékot.

Emlékeztetni szeretnénk arra, hogy az első válaszlehetőség esetében a megkérdezett 37,8 százaléka a román, 23 százaléka a kínai, 16,8 százaléka a német és 3,7 százaléka az ukrán nemzetiséget nevezte meg, amikor a Magyarországon élő külföldire gondolt. Nemek szerinti bontásban, annak ellenére, hogy a németeket és a románokat a nők, a kínaiakat és az ukránokat pedig a férfiak gondolták valamivel többen alig differenciálódik ez az álláspont. Az iskolai végzettség esetében a románok, a németek és az ukránok leginkább az alapfokú végzettséggel rendelkezőknek, a kínaiak pedig a felsőfokú végzettségűeknek jutottak a legnagyobb gyakorisággal eszükbe. Hasonló a helyzet abban az esetben is, ha az aktív-inaktív változó alapján szeretnénk közelebb jutni a megfigalmazott álláspontok okainak megismeréséhez. De ugyanerre a következtetésre jutottunk akkor is, ha az életkor, a családi állapot, a gyermekek száma, a jövedelem, vagy éppen a valláshoz való viszony alapján próbáltuk a válaszokat értelmezni.

Egyértelműen megállapítható, hogy miközben a vizsgálat résztvevői nem érzékelték a magyar nemzetiségű román, szlovák, szerb és ukrán állampolgárok magyarországi jelenlétét, addig jelentős mértékben túlbecsülték az országban

letelepedett kínaiak számát. A rendelkezésünkre álló adatok szerint 2000-ben az országban élő külföldiek közül csak 5819-en voltak kínaiak (3269 férfi és 2550 nő). Szinte valamennyien – 33 fő kivételével – 1990 után érkeztek az országba. Az itt élő külföldieknek csupán 6,5 százalékát teszik ki, melynek következtében sem számukat, sem a külföldiek közötti arányukat nem lehet jelentősnek mondani. Ennek ellenére a megkérdezettek a kínaiakat mindhárom válaszlehetőségnél a második helyen említették. Ennek okaira ez alapján a vizsgálat alapján azonban nem lehet feleletet adni.

Összességében aszinkronitás állapítható meg a hazánkban tartózkodó domináns létszámú külföldiek nemzetisége és azok között, akiket a magyar állampolgárok itt tartózkodó külföldinek gondol, tart meghatározónak. Ez egyben azt a problémát is magában hordozza, hogy a „gondolt” külföldi (jelen esetben a román, a kínai és az ukrán) tulajdonságait, vagy a róluk kialakított képet általánosítva mond vélemény, foglal állást azokkal a külföldiekkel kapcsolatban is, akik valójában Magyarországon élnek. Szóltunk arról, hogy a személyiségi jogok védelme nem teszi lehetővé, hogy a hazánkba letelepedő külföldiek nemzetiségét rögzítsék. Ennek ellenére több kérdőíves vizsgálat eredményei és egyéb ismeretek alapján nagy biztonsággal állítható, hogy a szomszédos országokból érkező és itt letelepedő személyek jelentős része magyar nemzetiségű. Ezt a helyzetet azonban a vizsgálat adatai egyáltalán nem tükrözik. A 37,8 százalékos román említéssel szemben ugyanis 1,7 százalékos romániai magyar, a 3,7 százalékos ukrán említéssel szemben pedig 0,4 százalékos ukrainai magyar nemzetiségű külföldi lett csupán megemlítve. A szlovákok esetében – a románokhoz, az ukránokhoz viszonyítva – még rosszabb a helyzet, amíg ugyanis 26-an vélték az itt élő külföldiben a szlovákokat „felfedezni”, addig csak egy olyan személy volt, aki szlovákiai magyart említett.

Annak következtében, hogy a vizsgálat szerint a hazai közvélekedés a magyar nemzetiségű külföldi állampolgárokat nem tartja számon vagy magyar nemzetiségük ellenére románnak, szlováknak, szerbnek, illetve ukránnak tartja, illetve hogy mellettük az itt élő külföldiek között igen nagyszámú kínait vél felfedezni, azt mondhatjuk, hogy egy feltételezett, a valóságos összefüggésekkel alig, vagy csak igen felületesen érintkező meghatározottság az, amely a hazai népesség külföldiekkel kapcsolatos nézeteit alapvetően befolyásolja.

Az eddig tárgyalt kérdésekre adott feleletek a következő két kérdésre adott válaszokat is szükségszerűen meghatározták. Abban az esetben ugyanis, ha valaki jóval több országban élő külföldről „tud”, mint amennyi valójában van, akkor szerintük számuk feltételezhetően az elmúlt tíz évben nőtt és létszámukat is túl soknak tartja¹³.

¹³ 81. kérdés: Tudomása szerint az elmúlt tíz évben a külföldiek száma nálunk...

– nőtt

– majdnem ugyanannyi, mint 10 évvel ezelőtt volt, vagy

– csökkent?

5. A külföldiek számának alakulása az elmúlt tíz évben (PPA – 2000)
Number of foreigners during the last ten years (PPA – 2000)

Vélemény	Szám	Százalék	A választ adók %-os megoszlása
Csökken	12	0,4	0,4
Annyi, mint 10 éve	47	1,5	1,6
Nőtt	2884	94,3	98,0
Nem tudja	112	3,7	
Hiba	2	0,1	
Összesen	3057	100,0	

A fenti táblázat adatainak értelmezése a látszat ellenére nem egyszerű. Abban az esetben ugyanis, ha az előző kérdésekre adott válaszokat nem ismer-nénk, akkor egyértelműen azt fogalmazhatnánk meg, hogy az adatfelvétel pontosan tükrözi azt a változást, amely a nemzetközi vándormozgalom területén hazánkban a rendszerváltoztatás hatására bekövetkezett. Így lenne ez még akkor is, ha a múlt század kilencvenes éveinek közepére – az azt megelőző három-négy évhez viszonyítva – lényegesen nem csökkent volna hazánkban a külföldiek „utánpótlása”, illetve ha a délszláv háború menekült hullámának lecsendesedését követően pedig az évente letelepedni szándékozók száma – nem jelentős ingadozás mellett – a korábbi évekhez viszonyítva némileg nem lett volna magasabb. Megítélésünk szerint azonban az 5. táblázat adatai első-sorban nem az 1990-ben bekövetkezett változásra reflektál, hanem annak a következménye, hogy a megkérdezettek 63,8 százaléka szerint az itt élő külföldiek száma jelentősen több, mint amennyien a statisztikai adatok szerint hazánkban élnek.

A külföldiek számának alakulásával kapcsolatos kérdésre majdnem mindenki, a megkérdezettek 96,3 százaléka válaszolt, meglepően kevesen voltak tehát azok (112 fő), akik nem válaszoltak. Elfogadható magyarázatot arra, hogy ennek mi az oka nem tudunk adni¹⁴. Azoknak az aránya, akik szerint a külföldiek száma az elmúlt tíz évben *csökkent*, illetve *ugyanannyi maradt, mint az évtized elején* elhanyagolható, mivel a megkérdezettek 94,4 százalékanak álláspontja szerint az országban élő külföldiek száma nőtt. Azaz evidencia volt számukra, hogy a XX. század utolsó évtizedében a hazánkban élő, letelepedett külföldiek száma nőtt. Ennek következtében említésre érdemes véleményelté-

¹⁴ A kérdés megfogalmazása nem tér el az eddig bemutatottaktól, hiszen a *mit gondol, vagy véleménye szerint* típusú bevezető szavak s az ennél a kérdésnél használtak (*tudomása szerint*) ugyanolyan tartalmúak, hangulatúak.

rést sem nem, sem kor, iskolai végzettség, foglalkozás, családi állapot, gazdasági aktivitás stb. metszet mentén nem találtunk.

A következő kérdésre¹⁵ adott válaszok alapján egyrészt „mérni” lehet a megkérdezettek országban élő külföldiek feltételezett létszámához való viszonyát, másrészt a létszámára vonatkozó becslés pontosságát (lásd a 6. táblázat adatait).

6. Jelenleg a külföldiek száma (PPA – 2000)
Number of foreigners at present (PPA – 2000)

Vélemény	Szám	Százalék	A választ adók %-os megoszlása
Túl kicsi	14	0,4	0,5
Sem túl nagy, sem túl kicsi	919	30,1	32,4
Túl nagy	1901	62,2	67,1
Nem tudja	220	7,2	
Hiba	3	0,1	
Összesen	3057	100,0	

Ez esetben is, mint az előző kérdésnél elenyésző volt a nem válaszolók aránya (7,2%). Az értékelhető válaszok megoszlása 2/3–1/3 arányban azok számára billen el, akik a velünk együtt élő külföldi állampolgárok létszámát túl nagyoknak tartják. Az eddig elemzett kérdésekre adott válaszok alapján természetesen az lett volna logikus, ha a külföldiek létszámát túl nagyoknak tartók aránya még ennél is nagyobb. A kérdésre adott válaszok alapján az egyik póluson elenyésző kisebbségként azok találhatók, akik a migránsok létszámát *túl kicsinek* tartják. Számuk, arányuk jelentéktelen, ennek következtében véleményük elhanyagolható súlyú a külföldiekkel kapcsolatos viszony alakításában. Azoknak a csoportja azonban, akiknek a véleménye szerint a külföldiek jelenlegi létszáma *sem túl nagy, sem túl kicsi* már 30 százalék. Álláspontjuk, ha nem is ellentétes a másik póluson elhelyezkedőkével, pozitív attitűdöt sugall. A kérdés megítélésében a két nem véleménye eltér egymástól. A férfiak között ugyanis 8,1 százalékponttal több azoknak az aránya, akik szerint a külföldiek jelenlegi létszáma *sem túl nagy, sem túl kicsi*. Jelentős eltérés van viszont az alapfokú és a felsőfokú iskolai végzettséggel rendelkezők véleménye között. Amíg ugyanis az alsó fokú végzettségűeknek csupán 26,9, addig a felsőfokúak 52,6 százaléka gondolja azt, hogy a külföldiek jelenlegi létszáma *sem túl nagy, sem túl kicsi*!

¹⁵ 82. kérdés: Ön szerint a külföldiek létszáma Magyarországon jelenleg ...

– túl nagy

– sem túl nagy, sem túl kicsi, vagy

– túl kicsi?

Az egyes korcsoportokhoz tartozók megítélése között lényeges különbséget nem találtunk, bár a 40–44 és a 60–64 évesek esetében nem éri el a 30 százalékot azoknak az aránya, akik szerint a külföldiek jelenlegi létszáma *sem túl nagy, sem túl kicsi*. Ezzel az állásponttal az aktív keresők közül 7,6 százalékponttal többen értenek egyet, mint a nyugdíjasok. Ennél valamivel nagyobb távolság (9,2 százalékpont) van azok között, akiknek nincs, illetve akiknek három vagy annál több gyermekük van. Az iskolai végzettséghez hasonló érzékenységet tapasztalunk abban az esetben is, ha a különböző jövedelműek véleményét hasonlítjuk össze. Az 50 ezer forint alatti havi jövedelemmel rendelkezőknek ugyanis csak 26, a 150 ezer forintnál több havi jövedelműeknek pedig 47,6 százaléka értett egyet azzal az állítással, hogy a külföldiek jelenlegi létszáma *sem túl nagy, sem túl kicsi*. Összességében tehát, bár meghatározóak azok, akik szerint az országban élő külföldiek száma túl nagy, mégis az ország érdekeinek alárendelt migrációpolitikai gyakorlat kialakítása szempontjából biztató a közbülső (se nagy, se kicsi) álláspontot elfogadók súlya. Különösen így van ez, ha figyelembe vesszük, hogy a megkérdezettek döntő többségének (94,3%) véleménye szerint az elmúlt tíz évben a külföldiek száma nőtt.

A külföldiekre vonatkozó modul következő kérdése¹⁶ hét állításból áll. Ezek a következők: 1. *Jó, hogy élnek nálunk külföldiek, mert így különböző kultúrák találkoznak.* 2. *Szükség van a külföldiekre, mert elvégzik azt a munkát, amit a magyarok már nem vállalnak.* 3. *A külföldiek számának növekedése azzal jár, hogy terjed a bűnözés, a terrorizmus.* 4. *A külföldiek elveszik a munkalehetőséget a magyarok elől.* 5. *Magyarország a magyar népe, nem kellene, hogy külföldiek éljenek itt.* 6. *Ha egy külföldi hosszabb ideig Magyarországon akar élni, tanulja meg a nyelvünket, és alkalmazkodjon a mi szokásainkhoz, törvényeinkhez.* 7. *A hozzánk költöző külföldiek gyermekeinek nem külön iskolába kellene tanulni, hanem a magyar gyerekekkel együtt.*

Ezek az állítások annak ellenére, hogy a külföldiekkel kapcsolatos igen leegyszerűsített általános véleményeket tükröznek, azt a célt szolgálják, hogy segítségükkel a hazai lakosság külföldiekkel kapcsolatos véleményét megismerhessük. Annak érdekében pedig, hogy ne csak egyetértő vagy elutasító válaszok szülessenek a megkérdezettnek módja volt az állításokkal kapcsolatos bizonytalan, nem teljesen egyértelmű véleményét is megfogalmazni. Amennyiben a megkérdezett az állítással teljes mértékben egyetértett, akkor azt 5-ös, ha viszont egyáltalán nem értett egyet azzal, akkor 1-es osztályzattal minősítette. Abban az esetben, ha az adott állítással a megkérdezett nem tudott teljes mértékben azonosulni, vagy pedig egyáltalán nem értett egyet, akkor véleményét a 2-es, a 3-as és a 4-es osztályzatok segítségével fejezhette ki. Ezek az

¹⁶ A Család-kérdőív 83. kérdésének állításait a következő szöveg előzi meg: *Néhány véleményt fogok felolvasni, kérem, mondja meg, hogy mennyire ért egyet ezekkel. Osztályozzon, mint az iskolában. Ha teljes mértékben egyetért ötöst adjon, ha egyáltalán nem ért egyet, akkor egyest. Természetesen a közbülső osztályzatokat is használhatja.*

osztályzatok a két szélső érték között, mint köztes értékítéletek szerepeltek. A két szélső érték tehát a megkérdezettek állítással kapcsolatos egyértelmű elutasítását vagy elfogadását tükrözik, s ennek megfelelően a véleményformálásban hangsúlyosabb szerepet kapnak.

A hét állítás közül az első a külföldiekkel kapcsolatban egyértelműen pozitív, a többi pedig, talán a második állítás kivételével egyértelműen negatív attitűdöt sugall. Természetesen a második állítás sem pozitív tartalmú, viszonyaink között azonban azért „szelídül” meg, mert a hazánkban élő külföldiek azt a funkciót, amelyet ez az állítás tartalmaz, nem töltik be¹⁷. A kérdéshez tartozó állítások többsége negatív meghatározottságúak, s bár ez esetben sem végeztünk külön vizsgálatot, feltételezhető, hogy hatással voltak a megkérdezettek véleményére és a kérdésekkel kapcsolatos értékítéleteiket negatív irányba befolyásolták¹⁸.

7. Mennyiben ért egyet ... (PPA – 2000)

How do you agree ... (PPA – 2000)

Minősítés	Állítások						
	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.
Egyáltalán nem	23,2	55,6	4,4	10,8	18,1	2,7	4,2
2	13,8	16,9	5,1	12,0	12,4	2,3	3,7
3	33,4	18,2	17,1	23,4	27,4	13,8	19,5
4	15,7	5,7	19,5	15,9	13,4	20,2	18,6
Teljes mértékben	13,9	3,5	53,9	37,9	28,8	61,0	54,0
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Jelmagyarázat (állítások): 1. Jó, hogy élnek nálunk külföldiek, mert így különböző kultúrák találkoznak. 2. Szükség van a külföldiekre, mert elvégzik azt a munkát, amit a magyarok már nem vállalnak. 3. A külföldiek számának növekedése azzal jár, hogy terjed a bűnözés, a terrorizmus. 4. A külföldiek elveszik a munkalehetőséget a magyarok elől. 5. Magyarország a magyar népé, nem kellene, hogy külföldiek éljenek itt. 6. Ha egy külföldi hosszabb ideig Magyarországon akar élni, tanulja meg a nyelvünket, és alkalmazkodjon a mi szokásainkhoz, törvényeinkhez. 7. A hozzánk költöző külföldiek gyermekeinek nem külön iskolába kellene tanulni, hanem a magyar gyerekekkel együtt.

Ez a kérdés is, éppen úgy, mint az ezt követő, ahhoz a kérdés-típushoz tartozik, amely mobilizálta a megkérdezetteket. Ennek megfelelően az érvényes válaszok aránya 93,2 és 97,6 százalék között mozgott, a válaszhiányok aránya tehát igen alacsony. A megkérdezettek véleménye természetesen állításonként különböző arányú megoszlást mutat. Összességében azonban megegyezik a

¹⁷ Az állítások a külföldiek fejlett nyugat-európai országokban betöltött funkcióját tükrözi.

¹⁸ Összehasonlító módszertani vizsgálat hiányában nem tudunk választ adni arra a kérdésre, hogy a külföldiekkel kapcsolatos attitűdök abban az esetben is hasonló megoszlást mutatnának-e, amennyiben a kérdésekbe foglalt állítások többsége nem a külföldiekkel kapcsolatos negatív, hanem a hozzájuk kötődő egyértelműen pozitív megállapításokat tartalmaznának.

kérdésbe kódolt véleménnyel, azaz a külföldiekkel kapcsolatban elutasító magatartást, negatív attitűdöt mutat. A két szélső vélemény esetében csak az első és az ötödik, illetve részben a negyedik állításra adott válaszok arányai nincsenek nagyon távol egymástól. A többi esetben 12,2-szeres (3. állítás), illetve 22,6-szoros (6. állítás) a különbség az állítással teljes mértékben és az egyáltalán nem egyetértők véleménye között. Némileg árnyaltabb a helyzet amennyiben az állításra közepes osztályzatokat adók arányát, s az 1-ső állítás esetében az ez alatti, a többinél pedig az e fölötti arányokat nézzük. A sorba csak a 2. állításra adott válaszok százalékos megoszlása nem illeszkedik pontosan. Megítélésünk szerint azonban ennek nem az az oka, mert úgy vélik, hogy a külföldiek nem a hazai munkaerő által már el nem vállalt munkát végzik, hanem mert saját tapasztalatuk alapján tudják, hogy a hazánkban élő külföldiek nem ezen a munkaterületen találhatók.

Az első állítással a többség, a megkérdezettek 63 százaléka ért egyet, s ezt a véleményt, álláspontot elutasító, külföldiekkel szembeni negatív attitűdnek egyáltalán nem minősíthetjük. A 3. állítás esetében azonban azoknak az aránya, akik nem gondolják, hogy a külföldiek növekvő száma a bűnözés, a terrorizmus terjedésével jár már csak 26,6 százalék. Tehát ez esetben a többség egyetért az állítással. Ezzel kapcsolatban rá kell mutatnunk arra a módszertani problémára, hogy az állításra adott válaszban együtt, szétválaszthatatlanul jelenik meg a megkérdezett saját, hazai „konkrét”, közvetlen tapasztalata, tudása s mindaz, amit ezzel kapcsolatban a világban megtörténteiből a tömegkommunikációs eszközök révén a külföldiekről, az illegális migránsokról tudomására jut. A 4. állítással kapcsolatban meglepően magas, 46,2 százalék volt azoknak az aránya, akik nem féltek, nem tartottak attól, hogy a külföldiek elveszik a munkalehetőséget a hazai munkavállalók elől. (Jó volna tudni, hogy a státusz-törvény kapcsán az ellenzéki pártok részéről kibontakozott külföldi munkavállalók elleni kampány ezen a helyzeten mennyiben változtatott.) Az 5. állítás esetében feltelezhetőek azok, akik közepes minősítést adtak egyet értettek az állítással. Ebben az esetben tehát a megkérdezettek 30,5 százalékanak tért el a véleménye az állításban megfogalmazott gondolattól. Tehát a megkérdezettek 1/3-a az, akik a külföldieket nem kívánják kirekeszteni az országból. S ez nem rossz arány. A valóságos helyzet talán még ennél is jobb, hiszen a közepes osztályzatot adók egy részét is ide sorolhatjuk. A 6. állításra adott válaszok, hiszen az állítással egyértelműen csak a megkérdezettek 3 százaléka, a közepes osztályzatot adókkal együtt is csak 16,8 százaléka nem értett egyet egyértelműen annak az izoláltságnak a lenyomata, amely az első világháború végétől, de különösen 1948-tól jellemezte az országot. Ezt tükrözi a 7. állításra adott válaszok százalékos megoszlása is. Hiszen ez esetben a véleményt nyilvánítok 7,9, illetve 27,4 százaléka támogatta azt a nézetet, hogy a hozzánk költözött külföldiek gyermekei identitásuk megőrzése érdekében saját iskoláikban tanulhassanak, s ne kelljen nekik magyarul, a magyar gyermekekkel együtt tanulniuk.

A külföldiekre vonatkozó utolsó kérdéséhez¹⁹ kapcsolódó kilenc állítást a vizsgálatban résztvevők külön-külön – az előző kérdésnél használt módszer szerint – szintén egy ötfokozatú skálán értékelték. Ez esetben a megkérdezetteknek a következő állításokkal kapcsolatban kellett véleményt nyilvánítaniuk: *1. Meg kellene szabni a felső határát annak, hogy évente hány külföldi települhessen le Magyarországon. 2. Azoknak a külföldieknek, akik legalább 5 éve nálunk élnek szavazati jogot kellene adni a parlamenti választásokon. 3. Jó lenne, ha az állam anyagi támogatást adna az olyan külföldieknek, akik több év után végleg vissza akarnak térni saját hazájukba. 4. Minden illegálisan itt tartózkodó külföldit ki kellene utasítani az országból. 5. Azoknak a külföldieknek, akik beilleszkednek rövid időn belül meg kellene adni a magyar állampolgárságot. 6. Azokat a cégeket, amelyek illegális bevándorlót alkalmaznak, magas pénzbüntetéssel kellene sújtani. 7. Az állam időnként adhatna amnesztiát (soron kívül büntetés elengedést) az illegálisan itt tartózkodó külföldieknek. 8. Támogatni kellene azt, hogy a külföldiek minél jobban be tudjanak illeszkedni. 9. Olyan külföldiek, akik legalább 5 éve nálunk élnek, de nem képesek beilleszkedni, térjenek vissza a saját hazájukba.*

A kérdés állításai közül a külföldiekkel kapcsolatban az 1-es, a 4-es, a 6-os és a 9-es negatív, a 2-es, az 5-ös és a 8-as pozitív attitűdöt, a 3-as és a 7-es pedig megengedő (de inkább pozitív, mint elutasító) álláspontot sugall.

A kilenc állítás közül a 2. és 7. esetben mutattak nagyobb bizonytalanságot a megkérdezettek, bár a válaszadók aránya a 91 százalékot ekkor is meghaladta. A többi állítás esetében ez az arány 93,6 és 96,6 százalék között mozgott. A legegységelműbben a 6-os, a 9-es és a 4-es állítással értettek egyet. A megkérdezetteknek mintegy 79 százaléka ugyanis úgy vélte, hogy magas pénzbüntetéssel kellene sújtani azokat a cégeket, amelyek illegális bevándorlót alkalmaznak (6. állítás). Különösebb meglepetést nem okozhat, hogy szinte hasonló arányban, a megkérdezettek 77 százaléka fogadta el azt az állítást is, hogy az öt éve nálunk lakó, de beilleszkedni nem képes külföldieknek vissza kell térniük hazájukba (9. állítás). Nagyfokú egyetértés mutatkozott a 4. állítással kapcsolatban is, mely szerint az illegálisan itt tartózkodó külföldieket ki kell utasítani az országból. Ezt az álláspontot a megkérdezettek 72,8 százaléka fogadta el. Ezekhez az állításokhoz végezettül – igaz, hogy a megkérdezettek „csupán” 64,1 százalékának a teljes támogatásával – az az állítás csatlakozik, mely szerint az évente leteleplő külföldiek számát meg kellene határozni (1. állítás). Megállapíthatjuk, hogy a fenti negatív állítást tartalmazó kérdések természetüknek megfelelő válaszokat indukáltak. A külföldiekhez pozitívan viszonyuló állítások esetében viszont azt állapíthatjuk meg, hogy az elutasításuk lényege-

¹⁹ A Család-kérdőív 84. kérdésének állításai a következő szöveg előzi meg: *Az állam különböző intézkedéseket hozhat a külföldiekkel kapcsolatban. Néhány ilyen lehetőséget szeretnénk felolvasni, arra kérve Önt, hogy most ismét mondja meg, mennyire értene egyet ezekkel. Osztályozzon az előbbiekhöz hasonlóan!*

sen kisebb intenzitásúak. Ezt tükrözi azt, hogy ha különböző mértékben is, de a megkérdezettek 38,8 százaléka támogatja azt a javaslatot, hogy a legalább öt éve itt élő külföldiek részt kellene, hogy vegyenek a parlamenti választásokon (2. állítás). Imponálóan magas (56,1 százalék) azoknak az aránya, akiknek az a véleményük, hogy azoknak a külföldieknek, akik beilleszkednek, rövid időn belül meg kellene adni a magyar állampolgárságot (5. állítás). Közel azonos, 55,7 százalékos a 8. állításnak a támogatottsága is, mely szerint segíteni kell a külföldieket annak érdekében, hogy minél jobban be tudjanak illeszkedni. A két megengedőnek minősített kérdés közül a 7. állítás esetében voltak kevésbé engedékenyek a megkérdezettek. Azzal a javaslattal, hogy az állam időnként amnesztiát adhatna az illegálisan itt tartózkodó külföldieknek csak a megkérdezettek 28,2 százaléka értett egyet. Azt az álláspontot viszont, hogy a több év után végleg hazatelepülőket az államnak anyagilag is támogatnia kellene (3. állítás) 33,2 százalékos arányban támogatták.

8. Az állam különböző intézkedéseket hozhat ... (PPA – 2000)
The state may introduce various actions ... (PPA – 2000)

Minősítés	Állítások								
	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.
Egyáltalán nem	7,7	49,4	55,6	5,1	28,7	2,2	60,4	30,6	2,9
2	4,0	11,7	11,1	4,5	15,2	2,0	11,7	13,8	3,1
3	11,4	17,0	13,6	9,3	26,9	6,6	17,0	30,5	8,9
4	12,8	8,9	7,6	8,3	13,1	10,4	6,7	13,8	8,1
Teljes mértékben	64,1	12,9	12,0	72,8	16,1	78,8	4,5	11,4	77,1
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Jelmagyarázat (állítások): 1. Meg kellene szabni a felső határát annak, hogy évente hány külföldi települhessen le Magyarországon. 2. Azoknak a külföldieknek, akik legalább 5 éve nálunk élnek szavazati jogot kellene adni a parlamenti választásokon. 3. Jó lenne, ha az állam anyagi támogatást adna az olyan külföldieknek, akik több év után végleg vissza akarnak térni saját hazájukba. 4. Minden illegálisan itt tartózkodó külföldit ki kellene utasítani az országból. 5. Azoknak a külföldieknek, akik beilleszkednek rövid időn belül meg kellene adni a magyar állampolgárságot. 6. Azokat a cégeket, amelyek illegális bevándorlót alkalmaznak, magas pénzbüntetéssel kellene sújtani. 7. Az állam időnként adhatna amnesztiát (soron kívül büntetés elengedést) az illegálisan itt tartózkodó külföldieknek. 8. Támogatni kellene azt, hogy a külföldiek minél jobban be tudjanak illeszkedni. 9. Olyan külföldiek, akik legalább 5 éve nálunk élnek, de nem képesek beilleszkedni, térjenek vissza a saját hazájukba.

Összegzés

Az adatfelvétel alapján nem egyszerű koherens képet rajzolni a hazai népesség külföldiekkel kapcsolatos attitűdjéről, értéktételeiről, a hazánkban huzamosan ideig élő vagy letelepedett külföldiekhez való viszonyáról. Abban az esetben, ha figyelmen kívül hagyjuk a megkérdezettek véleményét meghatározó,

befolyásoló történelmi tényeket, a változó politikai rezsimeket, az 1990-et megelőző migráció ellenes, majd az azt követő időszak migrációt többé-kevésbé támogató hazai politikai viszonyok hatását, s ha nem vesszük figyelembe a kérdőív nemzetközi jellegéből, valamint a kérdések által sugallt álláspontokból fakadó problémákat, akkor a hazai népesség külföldiekkel kapcsolatos viszonyáról egyfajta, a külföldiekkel szemben megnyilvánuló tartózkodó, elutasító magatartás természetesen megfogalmazható. Kérdés csupán az, hogy az így megrajzolt kép milyen mértékben tükrözi a külföldiekhez kötődő valóságos állapotot, s mennyiben tér el attól, torzíja el azt. Nem az a probléma, hogy az adatfelvétel alapján megfogalmazható következtetéseink nem igen lennének szinkronban egy feltételezett, a külföldiekhez tapadó, kötődő ideál-típusos képpel, hanem az, hogy a kérdésekre adott válaszok alapján valójában csak töredékesen rekonstruálható a befogadó népesség külföldiekhez való viszonya. Abban az esetben tehát, ha nem vesszük figyelembe a vizsgálat adatai alapján megfogalmazható vélemények, álláspontok korlátozott érvényességét s, ha azt automatikusa és egyértelműen a hazai népesség külföldiekkel kapcsolatos véleményének tekintjük, akkor a valóságos összefüggések feltárása helyett hamis következtetésekre jutunk. Az adatfelvétel segítségével mérhető vélemények korlátjainak ismeretében pedig joggal vetődik fel a kérdés, hogy a használt kérdőív alkalmas-e arra, hogy a kérdésekre adott válaszok alapján a hazai népesség itt élő külföldiekhez való viszonyát egy koherens nézet-rendszer keretében bemutathassuk.

Említettük, hogy az adatfelvétel kérdéseinek megfogalmazásakor nem a hazai állapotokat, migrációs tapasztalatokat vették figyelembe. Ezt egy nemzetközi vizsgálat esetében természetesnek kell tartani. Ez a probléma elsősorban azokhoz a kérdésekhez kötődik, amikor nem valaminek az ismeretéről (pl. hány külföldi él ma Magyarországon? Vagy, hogy mennyi a külföldiek létszáma ma Magyarországon stb.) kellett a megkérdezettnek „számot adnia”, hanem mint pl. az utolsó két kérdés esetében a kérdéssel kapcsolatos állításokhoz kötődő véleménynyilvánítás volt a megkérdezett „feladata”. Migrációs tapasztalatok hiányában ugyanis a válaszadó véleménye nem az adott állításra reflektál, hanem a külföldiek valóságos szerepétől független összefüggésekre. Ebben az esetben pedig nem egyszerű a vélemények összegzése s az értékelést készítő beállítottságának megfelelően vagy a valóságnál negatívabb, vagy pozitívabb kép megrajzolására van lehetőség. Példaként megemlítenénk a 83. kérdés első, illetve ötödik állítására adott vélemények alapján megfogalmazható következtetéseket. Az első állítással kapcsolatban konkrét ismerete a hazai népességnek nincs. Természetesen a magyar kultúra nem egy monolitikus tömb, ennek ellenére különböző kultúrák hazai együttéléséről nem beszélhetünk. Ennek ellenére az ezzel kapcsolatos állítást a választ adók 37 százaléka utasította el, s 29,6 százaléka támogatta. A közbülső álláspontot elfoglalók aránya 33,4 százalék volt. Annak megfelelően, hogy ezt, a közbülső nézőpontot elfoglalók az állás-

pontját hová soroljuk vagy 70,4 százalékos lesz az elutasítók, vagy 63 százalékos lesz a támogatók aránya. A kérdés ötödik állításával kapcsolatban a megkérdezettnek nem volt szüksége konkrét tapasztalatra, hiszen képletesen szólva arról kellett döntenie, hogy saját „tulajdonát” meg szeretné-e, meg akarja-e osztani másokkal vagy sem. Azoknak az aránya (a közbülső érték nélkül), akik ezzel a lehetőséggel nem kívántak élni 30,5 százalék volt, azoké viszont, akik támogatták az elképzelést 42,2 százalék. Így is, de abban az esetben, ha a közbülső véleményt megfogalmazóknak például csupán a felét számítjuk az állítással egyetértőkhöz, akkor egyértelműen a hazai népesség külföldiekkel kapcsolatos pozitív attitűdjéről beszélhetünk.

A második összefüggés, amiről szólnunk kell az a kérdések főszövegének, illetve az ezekhez tartozó állítások külföldiekhez kapcsolódó pozitív, semleges, vagy negatív attitűdöt sugalló meghatározottsága. Ezek pedig, lényegében mindegy, hogy pozitív vagy negatív irányban, de a megkérdezettek véleményét számos esetben jelentős mértékben és egyértelműen deformálják, torzítják. Erre az összefüggésre a modul utolsó két kérdésének elemzése során részletesen kitértünk.

A következő probléma, amely nem egy esetben már a kérdésre adott válaszok feldolgozhatóságának kérdését is felveti az a tényadatokkal kapcsolatos ismerethiányhoz, s az ebből fakadó nagyfokú bizonytalansághoz kötődik. Ezt a kérdésre nem válaszolók (nem tudja) és a válaszhiányok magas aránya tükrözi. A mit gondol?, mi a véleménye? és a mennyi? típusú kérdések esetében (az ország népességszámára vonatkozó kérdés kivételével, mely esetben „csak” 20,7 százalék volt a valamilyen ok miatt nem válaszolók aránya) 50 százalékhoz közeleli, vagy azt meghaladó mértékű a válaszhiányok aránya. Ennek okait nem ismerjük, valószínűleg összefüggésben van azzal is, hogy hivatalosan 1990-ig nemcsak nem létezőnek tekintették a migrációt, hanem a migránshoz, annak szűkebb-tágabb családi, baráti köréhez negatív értékítélet, megbélyegzettség tapadt. E stigmatizáló tényező mellett a migrációval kapcsolatos ismeretek, tudás hiányát fenntartotta az a tény, hogy öt évtizeden át az országot érintő nemzetközi vándormozgalomra vonatkozó adatok nem kerültek nyilvánosságra. Ennek következtében pedig paradox módon az lett volna a meglepő, ha a hazai migrációs adatokkal kapcsolatban a megkérdezetteknek többé-kevésbé pontos ismereteik lettek volna.

Annak ellenére tehát, hogy a modul kérdéseire adott válaszok százalékos megoszlása alapján a hazai népesség idegenellenességére következtethetnénk, a fentiekben kifejtett összefüggések alapján mégsem tesszük²⁰. A válaszok alap-

²⁰ A nemzetközi vándormozgalom szereplőivel kapcsolatban pontatlannak és félrevezetőnek tartjuk az *idegenek* kifejezés használatát. Ez a fogalom nemcsak negatív attitűdöt sugall, hanem vonatkozik mindenkire, akit nem ismerünk. Ennek következtében pedig nem lehet egzaktan elkülöníteni a külföldi állampolgárokat és a számomra ismeretlen magyar állampolgárokat vonatkozó értékítéleteket.

ján természetesen a hazai népesség befogadó képességének szintje, külföldiek befogadásával kapcsolatos toleranciájának határai (függetlenül attól, hogy a migráns magyar származású-e vagy sem) kitapinthatók. Ez pedig mind a mai napig szoros kapcsolatban van a korábbi évtizedek idegenellenes, elzárkózó politikájával és az ezen az alapon megvalósult gyakorlattal. Összegzőképpen tehát, anélkül, hogy a korábban megfogalmazottakat megismételnénk az adatfelvétel alapján a hazai népesség külföldiekkel kapcsolatos tartózkodó, fenntartásait megfogalmazó, de a külföldiek értékeit elismerő álláspontját hangsúlyoznánk.

A nemzetközi vándorlás területén bekövetkezett radikális változás szükségszerűen előtérbe állította a hazai lakosság külföldiekhez való viszonyának kérdését. A 90-es évek közepétől e témakörben készült tanulmányok azonban nem foglalkoznak azokkal az összefüggésekkel, amelyek ezt a viszonyt az első világháborút követően, illetve az elmúlt ötven évben a magyar népesség esetében speciálisan meghatározták. A bevándorlók fogadtatásával kapcsolatban tehát a valóságos helyzetnek megfelelő képet csak akkor tudunk felvázolni, ha azokról a sajátos összefüggésekről, melynek keretében a hazai népesség külföldiekkel kapcsolatos tartózkodó magatartását értelmezni lehet, nem feledkezünk meg. Ennek, illetve az 1990-es években bekövetkezett elmozdulások ismeretét pedig azért tartjuk fontos, mert ha a hazai migrációs-politika gyakorlat nem találkozik az itt élők többségének egyetértésével, akkor az a befogadó népesség körében csak újabb (kulturális, nyelvi, vallási, gazdasági, foglalkoztatási stb. téren) feszültségeket generál.

Tárgyszavak:

Nemzetközi vándorlás
Vándorláspolitikai

HUNGARIANS AND FOREIGNERS*Summary*

At the end of 2000 in several West, Central and East European countries surveys were conducted in order to understand the changes in the patterns of family formation and child bearing. These surveys asked the opinion of the respondents about several problems related to the central issues by the help of question modules. This study analyses the answers given with regard to foreigners. On the basis of the survey the author comes to the conclusion that a cautious or in some aspects the overtly excluding attitude against foreigners can be demonstrated in the Hungarian population. But due to the constraints of the survey (as a result of the international character of the investigation the local circumstances have not been taken into account in the formulation of the questions) the attitude of the Hungarian population toward foreigners cannot be analysed systematically within the complete system of views in Hungary.

A KÖRNYEZETEI TÉNYEZŐK VÁNDORMOZGALMAT BEFOLYÁSOLÓ SZEREPE¹

NÁNÁSI IRÉN

1. A normális-optimális életvitel környezeti feltételeinek megváltozása, az emberi tevékenység globálissá válása

Az ipari társadalom szerveződésével, az emberi tevékenység globálissá válásával alapvetően megváltoztak a környezeti (a természeti, a pszichológiai, a társadalmi) feltételek. A városokban létrejövő munkahelyeken (a manufaktúrában) megszűnik a közvetlen kapcsolat a természettel. Az urbanizáció átalakítja a társas létet, a társas lét atomisztikus szerveződésének irányába hat. Beszűkül a személyes tér, velejárója az agresszió növekedése és a civilizációs betegségek létrejötte. A nagyvárosi életformával összefüggő stressz, elmagányosodás, a természetes társas kapcsolatok szétesése, az általuk nyújtott biztonság megszűnése az immunrendszer egyensúlyának felbomlásához vezethet. Ennek következményei a legkülönbözőbb betegségek az allergiától a különböző fertőzésekig keresztül a daganatos betegségekig. Súlyosbítja a helyzetet a nagyvárosok levegőjének nagyfokú szennyezettsége.

Megváltozott az értékrend. Az értékhierarchia csúcsán a nyereség áll, minden alárendelődik a pénzszerezésnek. A természet és az épített környezet szépsége nem érték, ahogyan az egészség sem az. Megőrzéséért semmit nem tesz az emberek nagyobbik hányada. Az orvoslás a tüneti kezelésre, a gyógyításra és nem a megelőzésre orientált. Az egészség megőrzése, illetve sok esetben a gyógyítás szempontjából is a legfontosabb tényezők: a (tiszt) környezet, a táplálkozás, a mozgás és a tolerancián, odafigyelésen alapuló társas kapcsolatok.

A természeti környezet soha nem látott mértékben károsodott. Az ember egyre nagyobb területet von be a gazdaságba. Ennek egyik következménye a fajdiverzitás csökkenése, ami veszélyezteti az emberi lét természetes alapját, a bioszféra egyensúlyát. A meg nem újuló természeti erőforrások mennyisége gyors ütemben csökken. A mezőgazdaság, az ipar, az energiatermelés, a közlekedés az utóbbi 300 évben növekvő mértékben szennyezi a környezetet, a szennyezés mértéke a XX. században radikálisan emelkedett, beleértve a kibocsátott anyagokat és a hulladékot. Az emberi tevékenység által okozott károso-

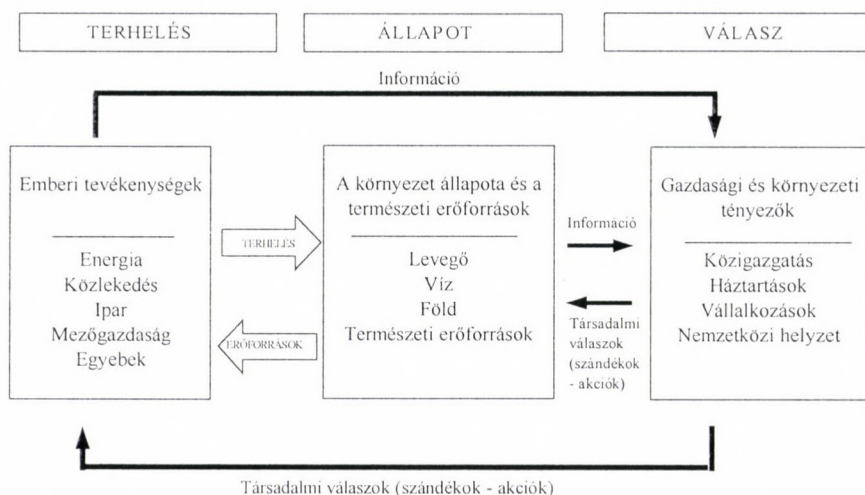
¹ A tanulmány a NKFP-5/175/2001 projekt „A kistérségeket érintő belföldi és nemzetközi vándorlások” című 4. számú programja keretében készült dolgozat rövidített változata.

dások visszahatnak a gazdaságra, ezáltal befolyásolják a megélhetési lehetőségeket, valamint egészségkárosodást idézhetnek elő. Külön figyelmet érdemel az üvegházgázok kibocsátása, amely globális klímaváltozást okoz, ez érzékenyen érinti Magyarországot is (lásd alább a vándorlás lehetséges környezeti tényezői című fejezetet).

2. A környezeti mutatók vizsgálata

A globális problémák (környezeti problémák) felismerése és szisztematikus vizsgálata a múlt század hatvanas éveiben kezdődött, a 90-es évek fordulatot hozott. A fejlett országokat tömörítő Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet (OECD) Tanácsa által 1991. január 31-én elfogadott „Ajánlásban” a tagországok kormányai megállapodtak abban, hogy nemzetközi szinten biztosítják a tárgyilagos és összehasonlítható környezeti statisztikát és információkat (kétévenkénti OECD Környezeti Adattár). Az egyik cél a tagországokban a környezet állapotára vonatkozó adatok összegzése, nemzetközi összehangolása. Valamint a társadalom környezeti információk iránti igényének kielégítését szolgálja és felhasználhatók a környezetpolitikák összehangolásában és fejlesztésében.

1. A környezeti adatok OECD-alapkészletének rendszere The system of OECD basis of environmental data

Az adatok nagyobbik hányada a környezetállapotról szól, tartalmazza a környezeti terhelést okozó gazdasági tevékenységet, a környezetvédelmi irá-

nyítás gazdasági és jogi eszközeit, valamint a környezetvédelmi ráfordításokra vonatkozó információkat (OECD Környezeti Adattár 1999).

*2. A környezeti mutatók
The environmental elements*

TERHELÉS	ÁLLAPOT	VÁLASZ
1. GAZDASÁGI ÉS KÖRNYEZET		
<ul style="list-style-type: none"> - Bruttó hazai termék (GDP) - A bruttó hazai termék termelésének volumenindexe - A bruttó hazai termék változása, ágazati trendek és környezetterhelés - A légszennyezőanyag-kibocsátás és a GDP szétválása - Gazdasági aktivitás, bruttó hazai termék, beruházás - Beruházások folyó áron - Bruttó hozzáadott érték ágazatok szerint, folyó áron - Energiamérleg - Energiahordozó-források szerkezete - Közüti gépjárműállomány - Egyéb közúti gépjárműállomány - Személyszállítás - Áruszállítás - Nemzetközi idegenforgalom - Nemzetközi idegenforgalom havonként - Külföldi közvetlen beruházások - Halmozott külföldi közvetlen beruházások a GDP százalékában - Egy főre jutó halmozott külföldi beruházások 	-	<ul style="list-style-type: none"> - A Központi Környezetvédelmi Alap bevételei és kiadásai - A környezetvédelmi beruházások teljesítményértéke és üzembe helyezett értéke célok szerint - A környezetvédelmi beruházások teljesítményértéke rendeltetés szerint - Kiemelten kezelt támogatási célok
2. ÉGHAJLATVÁLTOZÁS		
<ul style="list-style-type: none"> - Széndioxid kibocsátás források szerint - Antropogén eredetű metánkibocsátás források szerint - Az antropogén eredetű metánkibocsátás alakulása - Dinitrogén-oxid kibocsátás források szerint 	<ul style="list-style-type: none"> - A szén-dioxid koncentráció hosszú távú alakulása K-pusztán - Az évi átlaghőmérséklet hosszú távú alakulása Budapesten 	<ul style="list-style-type: none"> - A háztartási villamos energia, gáz és más fűtőanyagok átlagos ára - Energiatermelés
3. SZTRATOSZFÉRIKUS ÓZONCSÖKKENÉS		
<ul style="list-style-type: none"> - A klórozott szénhidrogének, halonok és az összes halogénezett klórozott szénhidrogének felhasználása - Ózonkárosító anyagok felhasználása 	<ul style="list-style-type: none"> - Az UV-B sugárzás napi összegének évi járása Keszthelyen - A teljes ózontartalom évi átlagának elérése a sokévi (1969–1991) átlagtól Budapest fölött - A teljes ózontartalom Budapest fölött 	

TERHELÉS	ÁLLAPOT	VÁLASZ
4. EUTROFIZÁCIÓ		
- Tényleges műtrágya-felhasználás	- Az oldott oxigén éves átlaga a főbb folyókban	- A vízvezeték-hálózatra és a közcsetorna-hálózatra csatlakoztatott lakások aránya
- Műtrágya- és szerves-trágya-felhasználás	- A biológiai oxigénigény éves átlaga a főbb folyókban	- Az egy kilométer vízvezetékre jutó közcsetorna hossza
- Állatállomány	- Az összes foszfor évi átlagos koncentrációja a főbb tavakban	
- Szennyvízelvezetés és -tisztítás	- Az összes nitrogén évi átlagos koncentrációja a főbb tavakban	
- A közcsetornán elvezetett szennyvíz mennyisége	- A biológiai oxigénigény éves átlaga a főbb tavakban	
- III. tisztítási fokozattal tisztított szennyvíz mennyisége		
- A szennyvíztisztítás alakulása		
- A Balaton összes foszforterhelése		
- A Balaton összes nitrogénterhelése		
5. SAVASODÁS		
- Kén-dioxid kibocsátás források szerint	- A csapadékvíz pH-ja, szulfát- és nitrátkoncentrációja K-pusztán	
- Nitrogén-oxidok kibocsátása források szerint	- A kén és nitrogén nedves ülepedésének alakulása K-pusztán	
- Antropogén eredetű ammónia-kibocsátás	- A kén-dioxid és nitrogén-dioxid koncentráció alakulása K-pusztán	
6. TOXIKUS ANYAGOK SZENNYEZÉSE		
- Nehézfémek kibocsátása I.	- A levegő ólomkoncentrációja	- A benzin átlagos ólomtartalma
- Nehézfémek kibocsátása II.	- A főbb folyók kadmium-koncentrációja	- Az ólmozott és ólommentes benzin felhasználása
- Ólomkibocsátás források szerint	- A főbb folyók krómkoncentrációja	
- Növényvédő szerek értékesítése	- A főbb folyók ólomkoncentrációja	
- Növényvédő szerek felhasználása	- A főbb folyók rézkoncentrációja	
- Növényvédő szerrel kezett terület		
7. A TELEPÜLÉSI KÖRNYEZET MINŐSÉGE		
- Városok és községek száma	- Nitrogén-dioxid koncentráció	- Városok közhasználatú zöld területei
- Népesség településnagyság szerint	- Kén-dioxid koncentráció	- A városi zöldterületek gondozottsága
- Szilárdanyag-kibocsátás források szerint	- Ülepedő és szálló por koncentráció	- Városi parkok
- A nem-metán illékony szerves vegyületek kibocsátása források szerint	- Az ózonkoncentráció alakulása a Phare-monitorállomásokon	- Zaj- és rezgésbíróság folyó áron
- Lakásállomány és közműellátás	- Az ózonkoncentráció határérték túllépése a Phare-monitorállomásokon	- Zaj- és rezgésvédelmi beruházások ágazatok szerint
- A háztartások vízfogyasztása és vízellátása	- A különböző zajterhelésű lakásokban élő népesség	- A települési hulladék gyűjtése
- Nappali zajterhelés a főutak mentén		- Egyes árúk és szolgáltatások évi átlagos díja
- Éjszakai zajterhelés a főutak mentén		
- A határértéket 5dBA-nál nagyobb mértékben túllépő üzemek száma		

TERHELÉS	ÁLLAPOT	VÁLASZ
----------	---------	--------

8. BIOLÓGIAI ÉS TÁJ SOKFÉLELÉSÉ

- Földterület földhasználati kategóriák szerint

- Halastavak felülete
- Haltermelés
- Természetes vízi halászat és horgászat
- Nagyvadállomány

- Apróvadállomány

- Veszélyeztetett növény- és állatfajok

- Védett területek

- Védett növény- és állatfajok
- UNESCO Bioszféra Rezervátumok
- Nemzetközi jelentőségű vizes élőhelyek
- A veszélyeztetett növény- és állatfajok nemzetközi kereskedelméről szóló Washingtoni Egyezmény (1973) hatálya alá tartozó védett fajok
- Kilőtt nagyvad
- Kilőtt apróvad

9. HULLADÉK

- Hulladékkezelés ágazatonként

- Települési szilárd hulladék elszállítása

- Települési folyékony hulladék elszállítása

- A keletkezett veszélyes hulladék mennyisége

- A veszélyes hulladék mennyisége eredet szerint

- A települési hulladék összetétele

- A települési hulladék összetétele Budapesten

- Az elszállított települési hulladék ártalmatlanítása

- A folyékony települési hulladék elhelyezése és ártalmatlanítása

- A nem veszélyes termelési hulladékok mennyisége hulladékcsoportonként, további sorsuk szerint

- Kereskedelmi hulladékkátevő helyeken gyűjtött hasznosítható hulladék mennyisége

- A felhasznált és átadott ipari termelési hulladék mennyisége anyagtípusok szerint

- Az 1000 t/év kapacitást meghaladó veszélyeshulladék-égetők

10. VÍZKÉSZLETEK

- Vízkivétel források szerint

- Vízellátás a felszín alatti vizekből, típus szerint

- A szennyvíz mennyisége

- A felszíni vizekbe vezetett szennyvizek megoszlása gazdasági ágazatonként

- A felszíni vizekbe vezetett szennyvíz mennyisége vízgyűjtők szerint

- Megújuló vízkészletek

- Szennyvíztisztító telepek tényleges terhelése

- A vízvezeték- és közcsonterna-hálózat hossza

- A közcsonterna- és szennyvízcsonterna-hálózat hossza

- Víz- és csatornadíj

- A közcsonternás gyűjtött szennyvíz tisztítása és a rendelkezésre álló tisztító kapacitás

- Szennyvizek tisztítása ágazatok szerint

TERHELÉS	ÁLLAPOT	VÁLASZ
----------	---------	--------

11. ERDŐVAGYON

- Fakitermelés
- A véghasználat, éves folyónövedék és élőfakészlet alakulása

- Erdőterület
- A lombos erdők egészségi állapota a levévesztés alapján fafajonként
- A fenyőerdők egészségi állapota a levévesztés alapján fafajonként
- Levévesztés

- Az erdőgazdálkodás fött mutatói
- Erdőtelepítés, fásítás és pótlás
- Erdőfelújítás
- Erdőterület nagysága erdőtulajdonosok szerint

12. TALAJ

- Földterület földhasználati kategóriák szerint

- Talajpusztulás

- Talajjavítás

- Kedvezőtlen adottságú szántóterületek

- Állami támogatásból megvalósult meliorációs beruházások

13. TÁRSADALOM ÉS KÖRNYEZET

- Néesség korcsoportok szerint

- Foglalkoztatottak aránya ágazatonként
- Foglalkoztatottak száma ágazatonként
- A születéskor és 60 éves korban még várható élettartam
- A krónikus hörghurutos megbetegedések alakulása

- Az aktív internetezők összetétele településtípus szerint
- Az aktív internetezők összetétele iskolai végzettség szerint
- A lakossági tájékoztatás témakörök szerinti megoszlása
- Környezetvédelmi témák a magyar sajtóban
- Közvélemény-kutatás (Magyarország-értéktér kor szerint)

- Gazdaságilag aktív népesség

- A háztartások egy főre jutó éves nettó jövedelme decilisenként
- A fogyasztás szerkezete
- Háztartások egy főre jutó kiadásai rendeltetés szerinti bontásban jövedelmekategóriák (kvintilisek) szerint
- Egyes tartós fogyasztási cikkek 100 háztartásra jutó állománya

- Környezet- és természetvédelmi közigazgatási perek
- Közigazgatási perek tárgyi megoszlása
- A Környezet- és Természetvédelmi Főfelügyelőség közigazgatási perei
- A környezetvédelmi célú nonprofit szervezetek számának alakulása
- Környezetvédelmi nonprofit szervezetek bevételei folyó áron
- A környezetvédelmi nonprofit szervezetek megoszlása a kommunikációs eszközök rendelkezésre állása szerint

14. NEMZETKÖZI KITEKINTÉS

- A bruttó hazai termék (GDP) alakulása
- Hazai energiatermelés

- Egy főre jutó összes végső energiafogyasztás
- GDP egységre jutó összes végső energiafogyasztás
- Közúti gépjárműforgalom
- Kén-oxidok kibocsátása
- Egy főre jutó kén-oxid kibocsátás
- Szén-dioxid kibocsátás
- Egy főre jutó szén-dioxid kibocsátás
- Nitrogén-oxidok kibocsátása
- Egy főre jutó nitrogén-oxid kibocsátás
- Felszín alóli vízkivétel
- Egy főre jutó felszín alóli vízkivétel
- Felszíni vízkivétel

- Közütemi szennyvíztisztító telepek száma
- A közütemi szennyvíztisztító telepek rendelkezésre álló kapacitása
- Szennyvíztisztító telephez csatlakoztatott lakosság aránya

TERHELÉS	ÁLLAPOT	VÁLASZ
<ul style="list-style-type: none"> - Egy főre jutón felszíni vízkivétel - Erdővagyon és fakitermelés I. - Erdővagyon és fakitermelés II. - A veszélyes hulladék mennyisége, nemzeti osztályozás alapján - Egy főre jutó veszélyes hulladék mennyisége, nemzeti osztályozás alapján - A települési hulladék mennyisége - Egy főre jutó települési hulladék mennyisége 		

Megjegyzés: A vastag betű és árnyékolás a környezeti mutató OECD-alapkészlethez tartozását jelöli. (Magyarország környezeti mutatói 2000.)

Az 1980-as évek végétől Magyarországon is egyre nagyobb az igény a környezet állapotára vonatkozó információk iránt. Ez az igény felerősödött a rendszerváltás után. Az első jelentés 1994-ben jelent meg, majd az 1995-ben elfogadott környezetvédelmi törvény lerakta a kormányzati szervek által elvégzendő rendszeres jelentések jogi alapjait. Magyarország 1996-ban az OECD tagja lett, bekapcsolódott a környezeti mutatók fejlesztésébe. Az 1997-ben jóváhagyott Nemzeti Környezetvédelmi Program széles körű állapotelemzésen nyugodott. 2000-ben a Környezetvédelmi Minisztérium megjelentette a „Magyarország környezeti mutatói” című kiadványt, amely a hagyományos környezeti elemek és a hatás elemzése mellett a komplex környezeti témák bemutatására is kiterjed, valamint vizsgálja a gazdaság és a környezet összefüggéseit a „Környezeti Adatok OECD-alapkészletének rendszerét figyelembe véve. A kiadványban szereplő adatok zömében az ország általános állapotára vonatkoznak, a területi sorok ritkák, így a belföldi vándorlás vizsgálatában kevésbé használhatók.

3. A kistérségi vándorlás lehetséges motiváló környezeti tényezői, ezek egymáshoz való viszonya, különös tekintettel a humánökológiai (természeti, pszichológiai, társadalmi és környezeti) faktorokra

3.1 A problémák tudatosítása

Ahhoz, hogy a környezeti tényezők a vándorlók motívumrendszerének elemei legyenek, tudatosulniuk kell. A tudatosulásnak több csatornája van. Elvileg a család lenne a legfontosabb az egyedfejlődés kritikus korszakai miatt, de nem tölti be ezt a funkciót. A nagyszülői, szülői generáció olyan korszakban nőtt föl, amelyben sem a természeti környezet, sem a kulturális örökség, sem az ember (nem csak az egészsége) nem volt érték. Így a közoktatás, beleértve az óvodát is, és a felsőoktatás játszik döntő szerepet a tudatosításban. A rendszerváltás előtt a környezeti nevelés nem volt a hivatalos oktatási programban. A felső-

oktatásban 1989-ben kezdődött a természetvédelemmel, környezetvédelemmel, egészségvédelemmel kapcsolatos tanár-továbbképzési, ill. szakember-továbbképzési programok szervezése. Mára csaknem minden felsőfokú intézményben futnak ilyen programok nem csak a továbbképzésben, hanem az alapképzésben is. Nem mondható ez el a közoktatásról, az iskolák nagyobbik hányadában, feltételek híján (erre kiképzett pedagógus) nincs vagy nagyon szegényes a környezeti nevelés, noha vannak nagyon jó iskolák, nagyon jó programokkal. Megjegyezve azt, hogy a közoktatásnak környezeti nevelés címszó alatt (helyesebb lenne az ökológiai nevelés fogalma) nem csak a környezetvédelem, természetvédelem, esetenként az egészségvédelem fontosságát kellene tudatosítani, hanem a normális-optimális életvitelre (egyedfejlődésre) vonatkozó ismereteket is, mert ezek szervesen összetartoznak.

A tömegkommunikációnak (legnagyobb hatású a televízió) felemás a szerepe. Sajnálatos módon sokkal erősebb a negatív hatása, mint a pozitív. Vannak ugyan a természet-, a környezet- és az egészségvédelemmel kapcsolatos műsorok, de a műsoridő zömét a pazarló és egészségtelen fogyasztás, az agresszió, a teljesen abnormális emberi viszonyok reklámozásával kapcsolatos adások teszi ki. A filmek tetemes hányada és a reklámok azt a fogyasztói modellt népszerűsítik, amelynek a XX. század 30-as éveitől napjainkig soha nem látott mértékű természet- és önpusztítás a következménye. Sajnálatos módon, az esetek többségében, sem a család, sem az iskola nem képes közömbösíteni ezt a negatív hatást. Ezzel is összefügg az, hogy az emberek egy része a környezeti problémák és következményeik „kiküszöbölésére” álmegoldást választ, a vándorlást. Zömében álmegoldás, mert az otthagyt területen a problémák megmaradnak, a célterületen pedig, éppen az odavándorlás miatt, létrejönnek (lásd Budapest és az agglomerációja viszonyát).

3.2 A vizsgálódás nehézségei

Nem csak a környezeti problémák tudatosulásával kapcsolatban vannak nehézségek, hanem a mutatók vizsgálatával kapcsolatban is. A múlt század 90-es éveiben bekövetkezett pozitív változás ellenére nem kielégítő a környezeti mutatók vizsgálata, ill. a meglévő információk hozzáférhetősége, nyilvánosságra hozatala. Ennek több oka van, ezek egyike szemléleti. A politikusok, a gazdasági szakemberek nagyobbik hányada (nem csak Magyarországon) szembeállítják a nyereséges termelést és a környezetvédelmet. A környezetvédelmi beruházásokat nyereségcsökkentő tényezőknek tekintik, mert rövidtávban és egy tényezőben (nyereség) gondolkodnak. Számításaikból kimaradnak a környezetszennyezés okozta károk helyreállításának költsége, az egészségkárosodással összefüggő költségek stb.

A lakosság körében is lényegesek a szemlélettel, értékrenddel összefüggő tényezők, mind a környezetkárosodás és az egészségkárosodás megelőzését, mind a vándorlást illetően. A károsodás megelőzésének feltétele a humánökológiai szemlélet, amibe szervesen beletartozik az önismeret (a normális-optimális életvitel/egyedfejlődés adekvát környezeti feltételeinek az ismerete, ebben a tekintetben nagyon rossz a helyzet, a test felépítéséről, működéséről, valamint a lelki folyamatokról rendkívül szegényes minden korosztálynak a tudása), a környezeti problémák széles spektrumának, okainak, hatásának az ismerete, az egészség értéként kezelése. Elsősorban a már megtapasztalt károsodás (pl. az épületek rongálódása, egészségkárosodás stb.) az, ami cselekvésre készteti az embereket. Nagy forgalmú helyeken tiltakoznak a lakóházak falainak repedezése miatt, de kevésbé vagy egyáltalán nem érdekli az emberek többségét a halláskárosodás.

Probléma az is, hogy a vizsgálatokban a faktorok mérhetősége alapkritérium (határértékek). Pedig legalább ilyen fontosak a nem mérhető tényezők: a közösségi kötődés, a stressz, érzelmi kötődés a lakóhelyhez. Ez utóbbi elsősorban idős emberek körében gyakori és vándorlás ellen ható tényező, háttérbe szorítja, pl. a környezetszennyezéssel összefüggő problémákat. E tényezők az egészségkárosodás szempontjából legalább olyan fontosak, mint a betegségeket okozó fizikai, kémiai hatások, mert az immunrendszer egyensúlyi állapotára hatva, érzékennyé teszik a szervezetet a fizikai, a kémiai és a mikrobiológiai szennyezőkre, gyengítik a szervezet ellenálló képességét.

A környezeti mutatók, ill. e mutatók hatásainak vizsgálata költséges és nehéz. Pedig nagyon fontos többek között azért, mert Magyarország lakosságának egészségi állapota nagyon rossz. Mutatják ezt a halálozási adatok. A halálozások 85–90%-át a keringési betegségek, a daganatok és az emésztőszervi betegségek teszik ki. A természeti és az épített környezet tényezői és az egészség közötti kapcsolat eléggé ismert. A károsító hatások azonosítása, az okok-okozat közötti összefüggés felderítése, ezek soktényezős volta miatt, nagyon nehéz. A jelenlegi ismereteink szerint a halálozás okai között 10–12%-ban felelős a környezet, a környezetszennyezés 4–6%-ra tehető (Magyarország környezeti mutatói 2000). Véleményünk szerint mindkét esetben nagyon problematikus a becslés, mert a vizsgálatok a mérhető környezeti faktorokkal számolnak (pl. a levegő szennyezettsége), pedig amint már volt róla szó, a nem mérhetők legalább ilyen fontosak. Eltekintve az örökletes genetikai rendellenességektől, minden betegség összefügg a fizikai (itt a nem pszichikait, a nem társadalmi jelentő), a pszichológiai és a társadalmi környezettel. A betegségek túlnyomó többsége pszichoszomatikus. A karteziánus tudományokon nyugvó mai nyugati orvoslás, amely felszabdalja, és gépként kezeli az embert, „feledkezik” meg erről a fontos tényről.

Nehezíti a vizsgálatot és a tudatosítást az, hogy a környezeti tényezők általában alacsony szinten, kis koncentrációban, de hosszantartóan fejtik ki hatásu-

kat. A lakó- és a munkahelyi környezet számos szennyező anyagot tartalmaz, amelyek különböző károsodásokat okoznak, így az egyes megbetegedések okaiként nehéz ezeket azonosítani.

3.3 A vándorlás lehetséges környezeti tényezői

A vándorlás a környezeti tényezők szempontjából meglehetősen ellentmondásos folyamat, mind irányát, mind a vándorlókat, illetve a motívumrendszerben elfoglalt helyét illetően.

I. Alapvető motiváló tényező a *megélhetés* (a munkalehetőség, a lakáslehetőség).

II. Ezt követik a *szolgáltatások*: iskoláztatás, orvosi ellátás, bevásárlási lehetőségek, kommunális ellátottság, közlekedés, közbiztonság, sportolási, kulturális lehetőségek.

III. A *környezeti tényezők* (ma ezen elsősorban a fizikailag, kémiaiilag szennyezett környezetet értik, de ez előreláthatólag bővülni fog, lásd később). A környezeti tényezők a megélhetést és a szolgáltatásokat követve játszanak, játszhatnak szerepet a vándorlásban. Eltekintve azoktól az esetektől, amikor bizonyos környezeti tényezők károsítják az egészséget, pl. súlyos allergiát okoznak. Szeged jó példa erre: földrajzi helyzeténél fogva viszonylag alacsony a levegő páratartalma. A finom homok, a környezetszennyezésből származó szálló por, a kén-dioxid és az alacsony páratartalom légúti megbetegedéseket, allergiát okoz. Három különböző szennyezettségű, a gyermekszakrendeléshez tartozó körzetben vizsgálták a gyermekpopuláció légúti betegségeinek a számát (Fodré, 1982). A légúti megbetegedések havi száma mindhárom helyen a kén-dioxid és a hőmérséklet havi értékeit követte. Kisgyerekes családok, ahol a gyerekek fokozottan érzékenyek ezekre a környezeti tényezőkre, kedvezőbb mikroklimájú, tisztább levegőjű régióba költöztek (pl. Mór, Sopron).

1. Az elkövetkezendő 10 évben feltehetően folytatódni fog és megerősödik a *természettel való közvetlen kapcsolat felértékelődése, a természeti környezet szépsége iránti igény*, ill. az épített környezet szépsége iránti igény is (eltekintve az újjazdagok egy részének hivalkodó ízléstelenségétől). Ebben alapvető szerepet játszik az, hogy a felső- és a közoktatás egyre szélesebb körben közvetíti ezeket az értékeket. Így a felnövekvő generációk számára újra létszükségletté, az életforma részévé válhatnak ezek a tényezők.

2. A zsúfolt nagyvárosok beszűkítették a *személyes teret*. A lakások kis mérete, egymástól való elszigetelődése, az 1 főre jutó laktér szűkös volta stresszhatást vált ki, amely a civilizációs betegségek egyik alapvető oka az immunrendszeren keresztül kifejtett hatása miatt. Megjegyezve azt, hogy a régebbi falusi házak, amelyekben több generáció élt együtt, nem biztosítottak nagyobb lakóteret egy-egy főre, de ellensúlyozta ennek a hatását a családi ház-

hoz kapcsolódó udvar és kert, ami bőven kielégítette a személyes tér iránti igényt és közvetlen kapcsolatot jelentett a természettel. Nem beszélve arról, hogy a több generációs közösségi kötődés színterei voltak, egyfajta biztonságot nyújtottak a családtagok számára.

3. A személyes tér beszűkülése és a *közösségi kötődés* szétesése (ezekkel együtt a civilizációs betegségek megjelenése) szorosan összefüggnek. A közösségi kötődéssel kapcsolatban a 90-es években két új, egymásnak ellentmondó tendencia jelent meg. Mindkettő szerepet játszhat a vándorlásban, mind a településeken belül, mind a város és az agglomeráció között. Mindkettő a magas vagy kiemelten magas jövedelműek körében tapasztalható és kiegészül a tiszta, szép természeti környezet iránti igénnyel. Az egyik a közösségi kötődés ellenható tendencia, amely elsősorban a kiemelten magas jövedelműek körére jellemző. Ez a másoktól való elkülönülés önálló villában, vagy a nem lakótelep jellegű magas kerítéssel, biztonsági örrrel védett luxus lakóparkokban, a szélsőséges társadalmi polarizáció megnyilvánulásaként. Megjegyezve azt, hogy a nem luxus lakóparkok zömének létesítése sokkal inkább a nyereségszerzés eszköze, mintsem a tiszta, szép természeti környezet elérésének lehetősége. Sokban hasonlítanak a korábban épült lakótelepekhez, csak más az építési technológia. Az elkövetkezendő 10 évben ez a tendencia (a kiemelten magas jövedelműek elkülönülése) valószínű növekedni fog. A közösségi kötődés felértékelődését jelzi a másik tendencia, amely elsősorban a magas jövedelműek körében tapasztalható. A közösségi kötődés mellett számukra fontos a tiszta, szép természeti környezet és a tágas tér. Új jelenséggént kibontakozóban van a többgenerációs (3, 4) családok, önálló lakással rendelkező nemzedékek összeköltözése. Eladják a több szobás önálló lakásukat, építenek egy több szintes családi házat. Budapest esetén zöldövezetben vagy a főváros vonzáskörzetében. Ez utóbbi esetben fontos a munkahely elérhetősége. Minden családnak megvan az önálló lakása és önálló a háztartása. Tehát nem a hagyományos több generációs nagycsalád szerveződik újra, amelyben a nemzedékek egy háztartásban éltek, amelyben nagyon erősek voltak az alá-fölérendeltségi viszonyok, szigorú volt a hierarchia. Ezen újraszerveződés legfontosabb motívója a közösségi kötődés, az önállóság megtartásával. Ez a forma szabadságot és biztonságot nyújt, valamint szükség esetén egymásról való gondoskodást.

Ma még a lakosság kis hányadát érinti ez a folyamat. Ennek két okcsoportja van:

a) a megélhetés, a közös családi ház nagyon költséges. Áthidaló megoldás az, amikor a nemzedékek egymás közelébe költöznek (egy társasházba, egy utcába, egy kerületbe).

b) Az ipari társadalom atomizált világában, ahol az „önmegvalósítás”, az egyéni érdek maximális megvalósítása a cél, nem érték a hagyományos közösségi kötődés, a kooperáció. Nem alakulnak ki ezen együttélési formához szükséges képességek: a kölcsönös alkalmazkodás, a tolerancia, a konfliktuskeze-

lésnek a szolid, emberséges módjai. Pedig hosszabb távon fontos lehet az együttélésnek ez a módja. Kimutatható egy globális öregedési folyamat, amely Magyarországot is érinti. A probléma megoldása társadalmi és családi szintű. Biztosítani kell mind a gazdaságban, mind a családban az idős generáció számára az értelmes és hasznos élethez a feltételeket. Kézenfekvő, hogy ezek egyike az utógondozásban való folyamatos és aktív részvétel. Ez történelmileg jól bevált forma.

A több generáció együttélése megoldást jelenthet még egy problémára, ez a „gyes-depresszió”, amely elsősorban a közösségi kötődés hiányára, és az ezzel is összefüggő értékzavarra vezethető vissza. (Az „önmegvalósító” amerikai életforma átvétele, a gyermeknevelés társadalmi szintű elértéktelenítése mutatja ezt az értékzavart). A „gyes-depresszió” megnyilvánulásának ismert mindkét formája. Az egyik a prostitúció, a gyesen lévő kismamák egy része „unalom-űzőként” szexuális szolgáltatást nyújt. A másik a csoportos gyilkosság, amikor az anya megöli gyermekeit, majd maga is öngyilkos lesz. (Amint a közelmúlt szomorú eseménye mutatja, depressziós állapotban a csoportos gyilkosságot az apa is elkövetheti, amennyiben a család összetartása, a gyerekek nevelés jórészt az ő feladata.) A stabil, több generációs közösségi kötődés esetén ez nem igen fordul elő, mert a konfliktusok ellenére biztonságot nyújt és megoszlik a felelősség. Az ember társas lény, életének szerveződése a társas léten nyugszik. Ennek sérülése, szétesése okozza a legsúlyosabb pszichés zavart. Kutatók körében eléggé ismert az, hogy még a XX. században is a természeti népeknél a legsúlyosabb büntetés a kiközösítés. Ez olyan súlyos pszichés teher, hogy rövid időn belül a kiközösített halálával jár.

A vándorlásnak az a formája, amelyben a közösségi kötődés felértékelődik, az elkövetkező 10 évben, de még inkább az azt követő évtizedekben valószínű felerősödik. Ez egy hosszabb távú folyamat, mert a szemlélet és az értékrend megváltozása a feltétele és ez igen lassan módosul. A folyamat ellen hat a televízió által közvetített, már jelzett, ellentendenciát képviselő értékrend.

4. A vándorlást motiváló tényező lehet a *zaj*. A levegő szennyezettségével együtt a zajt szokás káros környezeti tényezőnek tekinteni, mert jól mérhető, pontosan megadhatók a határértékek (Nagy és mtsai, 2000). Legfontosabb zajforrás a közúti közlekedés. De szerepet játszhat a légi közlekedés, bizonyos munkahelyek, valamint a zenés szórakozó helyek zajhatása és a társas házakban másokra tekintettel nem lévők rendszeres és tartós hangoskodása.

5. A *levegő szennyezettsége* a legfontosabbnak tartott környezeti tényező, amely a vándorlásban szerepet játszhat, elsősorban az egészségkárosító hatása miatt. A levegőszennyezés fő forrásai fontossági sorrendben: a közlekedés, a tüzelőanyagok égetése, hulladékégetés, ipari folyamatok, oldószerek párolgása.

A legfontosabb szennyező anyagokat, az alábbi táblázatok foglalják össze (Papp-Kümmel, 1992):

3. *Antropogén porok forrásai, fajtái és fő alkotórészei*
Sources, types and main elements of anthropogeneous dust

Forrás	Fajta	Fő alkotórészek
energia-előállítás	pernye, korom	SiO ₂ , 2 CaO · SiO ₂ , CaO, CaSO ₄ , CaCO ₃ , szén, kalcium-aluminátok
szénfeldolgozás	szénpor	szén
fémkohászat	szálló por	fém-oxidok, fémek, adalékanyagok, ércpor
kémiai porok	ipari porok	szulfát, klorid, foszfát, kokszpor, CaO, fém-oxidok, műanyagszemcsék
építőanyag-ipar	szálló por	cement, mész, salakrészecskék
üvegipar	szálló por	kvarc, szilikátok, fém- és nemfém-oxidok
közlekedés	szálló por	olaj-, korom- és gumimaradványok, szénhidrogén aeroszolok, ólomvegyületek
mezőgazdaság	műtrágya-, termény és tápanyag szálló port	műtrágya, növényvédő szerek
fafeldolgozás	fűrészpor	cellulóz
textilipar	a szálanyagok pora	pamut, műanyag

4. *Az atmoszféra fémszennyezésének forrásai és hatásuk*
Sources and effects of metallic pollution of the atmosphere

Fém	Forrás	Hatás
Ni	ásványolaj- és szénfeldolgozás	belégzés esetén karcinogén hatás
Be	szénfeldolgozás, nukleáris technológia	akut és krónikus mérgezés
B	szénfeldolgozás, üveggyártás	nagyobb koncentrációk esetén mérgező
As	szénfeldolgozás, biocidek és detergenszek előállítása	mérgező
Se	szén- és kénkémia	mérgező és karcinogén hatás
Hg	kémiai ipar, elektrotechnika	erősen toxikus
V	ásványolajipar, kémiai ipar (katalizátorok)	mérgező
Cd	szénfeldolgozó ipar, nemvasfémek metallurgiája	enzimblokkoló hatás
Pb	közlekedés, festékek	krónikus mérgezés
Cu	füstgázok, fémkohászat	mérgező
Mn	bányászat, ipar	
Cr	galvántechnika	karcinogén (Cr(VI))
Ag	fényképészet	bőrelszíneződés
Zn	kohászat, füstgázok	a biológiai rendszerek működéséhez alapvetően szükséges, nagyobb koncentrációk esetén káros

5. Az atmoszférába jutó gázok forrásai és hatásuk
Sources and effects of gases got into the atmosphere

Gáz	Forrás	Globális emisszió (Mt a ⁻¹)	Antropogén hányad %	Hatás
CO ₂	légzés, mineralizáció, energiatermelés	870 000	2	melegházhatás
SO ₂	energiatermelés	390	53	H ₂ SO ₄ -képződés, aeroszolk, redukáló füstköd, savas ülepedés
NO _x	energiatermelés, közlekedés	170	33	az atmoszféra folyamatainak meggyorsítása, önfogyás, oxidáló füstköd, savas ülepedés
flour-klór-metánok	hűtőközeg, hajtógáz	0,6	100	melegházhatás, ózonzfogyás
CO	égésfolyamatok, szénhidrogén-oxidáció	700	210	ózonzfogyás, a troposzféra folyamatainak megzavarása
CH ₄	mezőgazdaság, földgázfeldolgozás	350	16	melegházhatás
nagyobb molekulatömegű szénhidrogének	ásványolaj-feldolgozás, véggázok	1000	6	ózonzfogyás
NH ₃	ipar, mezőgazdaság			melegházhatás, aeroszol-képződés
N ₂ O	denitrifikációs folyamatok (műtrágya)	25	10	melegházhatás, ózonzfogyás a sztratoszférában

A levegő szennyezettségének ismerete nagyon fontos, mert számítások szerint (Várkonyi és Bejczy, 1987) a légúti megbetegedések 25%-át és a keringési-ek 20%-át, évi 2200 kórházi ágy elfoglalását, minden 24. rokkantságot és 17. halálesetet a szennyezett levegő okozza. 1993-ban a légúti betegségek a keresőképtelenséget okozó betegségek 13,7%-át tették ki (Csorba, 1994). 1994 óta nem javult a helyzet.

Magyarország levegőszennyezettsége Európához képest közepesnek mondható. Az ország legsűrűbben lakott részei, legnagyobb települései terheltek leginkább. A települések levegőjének szennyezettségét a szennyező anyagok immissziójával vagy emissziójával lehet becsülni. Magyarországon az ÁNTSZ (1991-ig a KÖJAL) hatáskörébe tartozó Regionális Immisszióvizsgáló Hálózat (RIV) 1974 óta működik, egységes, szabványozott módszerekkel, településenként legalább 3 állomással (Várkonyi és mtsai, 1997). Az ország 90 településén és 11 régiójában (itt még 73 településen) ellenőrzi a levegő minőségét. A legtöbb településen a kén-dioxid, a nitrogén-dioxid és az ülepedő por mennyiségét mérik.

A 80-as években (Várkonyi és mtsai, 1987) a települések mérete alapján az ország területének 11,2%-a (10 500 km²) minősült szennyezettnek, és itt élt a lakosság 44,3%-a (4 700 000 ember). A három mért szennyező anyag által egyidejűleg szennyezett terület az ország területének 3,8%-a volt és itt élt a lakosság 29,9%-a. Ebből csak 2,9% falusi, a többi városi. Összességében az ország városlakóinak a 65%-a élt szennyezett levegőjű területen, 50%-uk mindhárom anyagra nézve szennyezett területen. A fővárosi és a borsodi régió volt a legszennyezettebb és az exponált lakosság számát tekintve a legnagyobb. A 90-es években némileg változott a helyzet (Várkonyi és mtsai, 1994). A borsodi, a közép-dunántúli iparvidék és a baranyai régió helyzete javult. A kén-dioxid domináns szerepét a nitrozus gázok vették át. A változások oka az ipari termelés visszaesése és a közúti forgalom növekedése, összetételének változása (a kétütemű motorok arányának csökkenése). Országos szinten a nitrogén-dioxid immisszió kissé növekvő tendenciát mutat. Az ülepedő por esetében 10 városnál volt magasabb az éves immissziók átlaga, mint az éves határérték, és további három városban volt magasabb a nem fűtési félévek átlaga (Dunaújváros, Várpalota, Kecskemét, Vác, Tatabánya, Dorog, Ajka, Ózd, Békéscsaba, Székesfehérvár, Miskolc, Zalaegerszeg és Szolnok).

Az 1993–95 közötti években (Kertész és mtsai, 1996) a három legszennyezettebb város kén-dioxid alapján: Sajószentpéter, Ózd és Miskolc volt (a legtisztább nagyváros Veszprém), nitrogén-dioxid alapján Budapest, Zalaegerszeg és Székesfehérvár (a legtisztább nagyváros Szekszárd), ülepedő por alapján pedig Dunaújváros, Kecskemét és Békéscsaba. A szennyezett minősítésű települések száma a korábbi 23-ról 7-re csökkent, a mérsékelten szennyezetteké 61-ről 69-re nőtt, a megfelelők száma 17-ről 25-re nőtt. A szennyezett és a mérsékelten szennyezett terület mérete együtt az ország területének 9,9%-a, de itt él a lakosság 49,1%-a.

Európai összehasonlításban Budapest levegőszennyezettsége a többi nagyvároshoz képest a középmezőnyben van, a kén-dioxid szempontjából a 12., a nitrogén-dioxid szempontjából a 10. Magyarországon viszont Budapest a legszennyezettebb a nitrogén-dioxidra nézve.

Három erősen szennyezett területen (Várpalota, Ózd, Dorog) háromszor akkora krónikus bronchitis prevalenciát regisztráltak a tüdőgondozók, mint három kevésbé szennyezett levegőjű településen (Keszthely, Gyula, Szolnok) 1977-ben (Lugosfalvi és mtsai, 1980).

Budapest egy szennyezett és egy tisztább levegőjű, azonos évben épült lakótelepén élők morbiditását hasonlították össze Szabó és munkatársai (1983) 1978–81 között. A Csepelen mért kén-dioxid koncentrációk többszöröse voltak az Újpalotán mérteknek, gyakran többszörösen meghaladták a határértékeket. Mindkét helyen véletlenszerűen kiválasztottak 2000 embert. Az 5 éven aluliak összes és légúti megbetegedéseiből több volt Újpalotán, az orvosi rendelők kartonjai alapján. A 6–14 éveseknél már Csepelen volt több az összes

(39%-kal) és a légúti megbetegedés (23%-kal). A 18–60 évesek táppénzes napjainak a száma Csepelen követte a kén-dioxid havi koncentrációját (Újpeletán nem változott a kén-dioxid koncentráció az év során). A 60 év fölöttiek légúti megbetegedéseinek a száma is ehhez hasonlóan különbözött a körzeti orvosi kartotékok alapján.

A 80-as években Budapestről elindult egy kivándorlási folyamat, amely a 90-es években fölerősödött (Földi, 2000). A kivándorlás oka a tisztább, egészségesebb zöld környezet, a természetközelség volt. A célterület előbb az agglomeráció volt, majd a 100 km-es körzet. Napjainkban megfordult a folyamat, elkezdődött a visszavándorlás. A ki- és visszavándorlásról nincsenek pontos felmérések. A folyamat ellentmondásos, mert a kivándorlásnak ugyanazok a következményei, mint a főváros elhagyásának okai: a közlekedés, az infrastruktúra kiépítése szennyezi a környezetet. A szolgáltatások (pl. orvosi ellátás, iskoláztatás stb.) rosszabbak, mint a fővárosban (Studio Metropolitana Urbanisztikai Kutató Központ Kht.).

Ajka és Pápa teljes 12 éven aluli gyermekpopulációjának morbiditásbeli különbségeit vizsgálták Rudnai és munkatársai (1987) az óvodai és iskolai hiányzások körzeti orvosi igazolásai alapján, valamint a testi fejlettség és légzésfunkciós mérések alapján. Ajkát szennyezett levegőjűnek, Pápát megfelelő levegőjűnek tartják. Ajkán az arcüreggyulladás háromszor, a laryngitis és az astma bronchiale kétszer gyakoribb volt, mint Pápán. Ajkán szignifikánsan alacsonyabb értékeket találtak a magasságra, a testsúlyra, a mellkaskerületre, a felkar- és a lábszárkerületre és a kéz szorító erejére, mint Pápán, a megfelelő korcsoportban. Ajkán a kén-dioxid, a korom, a fluorid és a por előző havi átlagkoncentrációja és a légúti morbiditás között a többszörös korrelációs együttható 0,76-nak adódott.

Több mint 1000 dorogi gyermek légúti megbetegedéseinek a számát vizsgálták Dávid és munkatársai (1990). A 0–3 évesek megbetegedéseit 15 évre visszamenőleg elemezve azt találták, hogy azon gyermekeknek, akiket legalább 3 hónapig anyatejjel tápláltak, 66%-a esett már át légúti megbetegedésen, a mesterségesen tápláltaknak 79%-a (védettséggel összefüggő különbség, ugyanez a szerepe az immunrendszernek, egyensúlyának felbomlása – stressz, egészségtelen táplálkozás, mozgáshiány stb. – csökkenti a szennyező anyagok elleni védekezőképességet). A havi bronchitis esetszáma és az összes légúti esetszám erősen korrelált a kén-dioxid havi koncentrációjával. A 0–14 évesek standardizált esetszámaira ugyanez volt a jellemző.

A halandósági vizsgálatok azt mutatják, hogy az országban 10, egészségügyi szempontból kedvezőtlen térség azonosítható, ahol az ország népességének 26%-a él. E térségek összevont lakosságára vonatkozó halálozás 14%-al magasabb, mint az országos szint. Mindkét nemnél halálozási többlet figyelhető meg a Dunántúl nyugati és déli részén, a Duna-Tisza közén és Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. A nők összhálalozásában az országos szinthez képest

többlet mutatkozik Pest, Jász-Nagykun-Szolnok, Csongrád és Somogy megye kisebb összefüggő területein és Budapesten.

A fenti vizsgálati adatok jelzik, hogy van összefüggés a légúti megbetegedések és a levegő szennyezettsége között. A kérdés az, hogy a fent jelzett településeken, illetve a halálozás szempontjából kedvezőtlen térségekben milyen az elvándorlás mértéke és ebben szerepet játszanak-e ezek a környezeti tényezők. Célszerű lenne összevetni ezeket az adatokat az e térségekre, településekre vonatkozó migrációs adatokkal (ha vannak ilyenek). Ezekből talán körvonalazódna, hogy játszottak-e, játszanak-e szerepet a környezeti tényezők a vándorlásokban. Ha igen, akkor milyen mértékűek a vándorlásban ezek a környezeti tényezők és következményeik.

A víz és a talaj szennyezettsége – a levegőhöz képest – kevésbé van az érdeklődés középpontjában mind az egészségkárosodással, mind a vándorlással összefüggő vizsgálatokban. Pedig nagyon fontos, mert az ivóvízzel és a talajon keresztül (élelmiszerek) sok szennyező anyag jut a szervezetbe.

3.4 Antropogén szennyező anyagok a hidroszférában

Szervetlen tápanyagok (műtrágyák): a foszfátok, ammóniumsók, nitrátok, karbamind és káliumsók. A természetes vizek eutrofizációját (a növényi biomassa mennyiségének a felszíni vizekben bekövetkező, mértéken felüli megnövekedését) és egészségkárosodást okoznak.

6. Szerves vegyületek a felszíni vizekben és a talajvízben *Organic compounds in surface and subsurface waters*

Típus	Vegyület
szénhidrogének	ciklohexán, hexadekán, benzín-szénhidrogének; benzol, toluol, sztirol, benzo[a]pirén, krizén, naftalén
halogénezett szénhidrogének	kloroform, vinil-klorid, tetraklór-etén; hexaklór-ciklohexán, hexaklór-benzol, poliklórozott bifenilek
poliklór-dibenzo-dioxinok	2, 3, 7, 8-tetraklór-dibenzo-dioxin
szerves foszforvegyületek	tributil-foszfát
szerves nitrogénvegyületek	akril-amid, akrilnitril, o-nitro-toluén
fémorganikus vegyületek	metil-higany-klorid
szerves kénvegyületek	metil-merkaptán
tenzidek	alkil-benzol-szulfonsavak
alkoholok és éterek	2-etil-hexanol, difenil-éter
aldehidek, ketonok, savak	formaldehid, aceton, benzoészav
fenolok	fenol, krezol
természetes anyagok	szénhidrátok, zsírok, aminosavak, fehérjék

A felszín alatti vizek esetében, a múltbéli vízbázis minőségi adatai hiányában, a károsodás mértéke nem mérhető fel pontosan. Az azonban bizonyos, hogy egyes területeken a vízbázisok jelentős károsodást szenvedtek. A Dunántúli- és az Északi-középhegység területén, a Mecsek térségében, valamint Budapest környékén a felszín alatti vizek minőséges nem megfelelő.

A nitrát a talajvízben sok helyen, különösen a települések közelében, meghaladja a 40mg/l határértéket. A mélységi víztartó rétegek nem mindig felelnek meg a vízminőségi szabványoknak természetes eredetű metán, vas, mangán, ammónia és arzén tartalmuk miatt. A parti szűrészű víz általában a folyó vízminőségével van összefüggésben.

A vízkészletek egy része magas vastartalmú, az ország területének kb. a felén a vízkészlet vaskoncentrációja meghaladja a 0,5 mmg/l-t, az Alföld egyes részein (Nyíracád és Szikszó környéke) az 1mg/l értéket is. A földtani védettség tekintetében a hazánk területén található vízbázisok (talaj-, parti szűrészű és karsztvízkészletek) 3/4-e sérülékeny.

1977-ben az ivóvíz bakteriológiai és kémiai minősége a minták 16, ill. 26%-ánál elfogadhatatlan volt. A rossz minőségű minták aránya a kutakban magasabb volt, mint a vízműveknél. A lakosság vízellátása kb. 75%-ban jó vagy elfogadható és 5%-ban elfogadhatatlan minőségű vízzel (arzén, nitrát fekáli) történik. A 20% esztétikailag kifogásolható minőségű vizet kap, nem felel meg a vasra, mangánra vagy egyéb fémekre vonatkozó határértékeknek. A talajvizek nitráttartalma régóta meglévő ivóvízminőségi probléma az Alföldön és a Kisalföldön. Az Alföldön a fő problémát a mélyfúrású kutak vizének baktériumszennyezettsége és a talajvizek természetes eredetű arzéntartalma jelenti. A lakosság kb. 80%-a alacsony jódtartalmú vizet fogyaszt, ami a golyva gyakori előfordulásához vezet.

Napjainkban az ivóvíz minőségével összefüggésben felmerült egy újabb probléma: az ivóvíz gyógyszer tartalma (antibiotikum, fájdalomcsillapító, fogamzásgátlók). Ennek következményeire (pl. a látszólag ok nélküli meddőségre) a kutatók csak most kezdenek odafigyelni. A folyókba ömlő szennyvíz tisztítása és a víz minőségének vizsgálata nem terjed ki a gyógyszerekre.

3.5 Antropogén szennyező anyagok a talajban, talajkárosodás

Az elmúlt évtizedekben a mezőgazdasági hasznosítású területek jelentősen csökkentek. A mezőgazdasági művelés alatt nem álló területeken (települések, ipari és katonai területek, infrastrukturális létesítmények, meddőhányók) potenciális szennyező források. A bekövetkezett szennyezések száma folyamatosan emelkedett az utóbbi évtizedekben. A ténylegesen szennyezett területek nagysága, a szennyezések mértéke ismeretlen.

A víz-és szélerezio által veszélyeztetett teruletek aranya jelentős. Romlott a talajok fizikai, kémiai és biológiai állapota is. Az erózió 2,3 millió hektáryi hegy- és dombvidéki területet károsít, a deflációval veszélyeztetett teruletek kiterjedése 1,4 millió hektár. A talaj pusztulása az ország területének több mint 40%-át érinti.

Az árvizek és belvizek által veszélyeztetett terület az ország területének 52%-a. Sokéves átlag szerint az elöntött terület 130 ezer hektár, további fél millió hektár túlnedvesedett.

Genetikailag szikes talajok területe 560 ezer hektár, de a szikesedés antropogén hatásra is bekövetkezhethet. A másodlagosan szikesedett teruletek nagysága eléri a 400 ezer hektárt (Papp, 1999).

A talajban, a talajvízben és a növényekben feldúsuló nitrát a szakszerütlenül tárolt, helytelenül adagolt műtrágya, a savas ülepedés és a talajra kihelyezett hígtrágyák következménye. Ehhez járulhat még a települések csatornázatlansága. A nitrátherelés a csökkenő műtrágya-felhasználás, a nagyüzemi állattartás és a falusi térségek csatornázottságának javulásával valamelyest mérséklődött. A nagyüzemi állattartás visszaesése mellett továbbra is gondot okoz a hígtrágya-kezelés, pedig a hígtrágyából lehetne biogázt előállítani, megvan hozzá a technológia.

A műtrágyák talajsavanyító és nitrátherelést növelő szerepén túl a ballasztanyaga, valamint a peszticidek és herbicidek kedvezőtlenül befolyásolják a talaj nyomelem-összetételét.

Nem hanyagolható el a talajszennyezéssel összefüggő egészségkárosodás, valamint a talajkárosodás megélhetést befolyásoló gazdasági következményei.

3.6 A levegőszennyezés éghajlati hatása: globális klímaváltozás és ennek magyarországi következményei

Az IPCC (Éghajlatváltozások Kormányközi Testülete) 1992–96-os globális jelentése a teljes Földre, illetve annak 5 kiválasztott régiójára (Észak-Amerika, Dél-Ázsia, Szahel övezet, Dél-Európa – a Kárpát-medencét ebbe a régióba sorolták –, Ausztrália) ismerteti a 2030-ra várható éghajlati módosulásokat (1,8 °C-os hőmérsékletemelkedés, a felmelegedési tendencia már ma is kimutatható).

Az előrejelzés azon a forgatókönyvön alapul, amely a légköri szén-dioxid megduplázódását 2030-ra teszi (az alapszint az ipari társadalom előtti széndioxid mennyiség). Dél-Európa (Kárpát-medence) térségében az előrejelzés szerint télen 2 °C-os melegedés és kismértékű csapadéknövekedés várható, nyáron pedig 2–3 °C-os melegedés és 5–15%-os csapadék csökkenés (IPCC 1996). Az IPCC jelentések 2001-es kiadványa kiterjeszti az előrejelzést (a forgatókönyvek futamidejét) 2100-ra (IPCC 2001). Az eredmények itt még ijesztőbbek.

A Kárpát-medencében határozott felmelegedés és az évi csapadékmennyiség csökkenése várható (Bartholy, Matyasovszky, 1998). Az Alföld és a Sió-Balaton vízgyűjtő területe Közép-Európa egyik legveszélyeztetettebb zónája. A tendencia már most is tapasztalható. Az Alföldön termesztett növénykultúráknak évtizedek óta nem kielégítő vízellátottsága. A Balaton térségében már most is tapasztalhatók az időszakos vízcsökkenés által okozott problémák. Az Alföldön télen intenzívebb felmelegedés várható, mint nyáron, évi átlagban kb. 0,7 °C-os. A téli, a tavaszi és a nyári hónapokban csökken a csapadékhullás valószínűsége (Bartholy, Matyasovszky, 1998; Weidinger, Bartholy, Matyasovszky, 2000). A Sió-Balaton régióban csökken a nyári és a téli csapadék is. Nyáron az esős napok száma és a csapadék gyakorisága 25–35%-kal csökken, télen 0–10%-kal. A nedves napok csapadéka a régió nagyobb részén csökken, kisebb déli területeken nő csak. Az összesített várható évi csapadékcsökkenés átlagosan 10–20% (Bartholy, Bogárdi, Matyasovszky, 1995).

Ezek a várható változások alapvetően befolyásolhatják a térség lakosainak megélhetési lehetőségeit, így az elvándorlás motiváló tényezői lehetnek.

Végül a vándorlást befolyásoló tényező lehet (pontosabban a vándorlás ellen ható tényező) az *érzelmi kötődés*. Ez elsősorban az idős emberekre jellemző: szennyezettség, zsúfoltság ellenére maradnak az eredeti lakóhelyükön, mert az eredeti lakóhelyükhöz való érzelmi kötődés sokkal erősebben ható tényező, mint a környezetszennyezés és a zsúfoltság várható vagy már meglévő következményei.

4. Összegzés

1. A vándorlás nem jelenti a környezeti problémáknak és következményeiknek valódi és végleges megoldását, azok számára sem, akiknek van módjuk egészséges, szép környezetbe költözni. A szennyezett környezetből való elköltözés az új lakóhelyen ugyanazt a helyzetet eredményezi, mint ami a vándorlást motiválta. Jó példa erre Budapest és környéke, aminek két figyelemre méltó jellemzője van:

- a már a vonzáskörzetbe költözöttek megpróbálják megakadályozni mások letelepülését,
- elindult a visszavándorlás.

A környezeti problémákra a valódi megoldás a megelőzés és a helyreállítás, de az elkövetkezendő 10 évben ebben a tekintetben lényeges javulás nem várható. Az elkövetkező 10 évben azonban előreláthatólag folytatódni fog a jövedelmi viszonyok szélsőséges polarizációja. Így a kivételesen magas jövedelműek körében a szép, tiszta környezet, a természetközelség, az elkülönülés más rétegektől továbbra is meghatározó szerepet játszhat a vándorlásban. Illetve

valószínű erősödni fog a közösségi kötődés motiváló szerepe a magas jövedelműek bizonyos körében.

2. A léghő szennyezettségével összefüggő globális klímaváltozás magyarországi hatása (Sió-Balaton régió, Alföld) hozzájárulhat a vándorláshoz megélhetési problémák miatt. Ez valószínű hosszabb távon (30–50 év) fog érvényesülni, de az elkövetkezendő 10 éven belül elkezdődhet a folyamat.

3. Ahol környezetszennyezés miatt súlyos egészségkárosodás mutatható ki és az egyének anyagi helyzete lehetővé teszi, továbbra is várható az elvándorlás.

4. A környezeti tényezők és hatásaik vándorlást motiváló tényezővé – szélesebb körben – hosszabb távon válhatnak. Ennek okai:

- a rövid távú, pénzcentrikus gondolkodás,
- a megélhetés elsőbbsége,
- az önismeret hiánya,
- a környezeti tényezők (mind a kedvezők, mind a kedvezőtlenek) hatását illető tudatlanság,
- az értékrend: az igazi emberi értékek (közösségi kötődés, természet- és embertisztelet, bizalom, szeretet, tolerancia) hiánya.

Kedvező esetben 30–50 éves időtávra tehetjük azt, amikor a vándorlást motiváló faktorok között a megélhetéssel, szolgáltatásokkal egyenértékűvé válhatnak az emberi élet minősége (nem csupán az egészség, hanem a normális, optimális egyedfejlődés) szempontjából fontos környezeti tényezők; amikor a környezet megóvása sokkal fontosabb lesz, mint most vagy az elkövetkezendő 10 évben; amikor a környezet már nem lesz élesen szembeállítva a gazdaságossággal, a hasznossággal, mint nyereségcsökkentő tényezővel. Ezeknek a változásoknak a bekövetkezése alapvető szemléletváltást, értékrendváltást igényel, ami lassú, hosszú folyamat és a megélhetési viszonyok javulásának is függvénye.

IRODALOM

- Bartholy J., Bogárdi, I., Matyasovszky I. (1995): Effect of climate change on regional precipitation in Lake Balaton. *Watershead, Theoretical and Applied Climatology* Vol. 51, No. 4, pp. 237–249.
- Bartholy J., Matyasovszky I. (1998): A Kárpát-medence hőmérsékleti és csapadék viszonyainak alakulása a globális éghajlatváltozás tükrében. In: *Dunkel Z. (szerk.): Meteorológiai Tudományos Napok '97. Az éghajlatváltozás és következményei.* OMSZ, Budapest, pp. 117–125.
- Carson, R. (1994): Néma tavasz. Katalizátor Iroda, Budapest.
- Csorba I. (1994): Belső környezetvédelem és a környezetegészségügy összefüggései. In: *Schweiger O. és Szabó T. (szerk.): Környezeti ártalmak és a légzőrendszer IV.* 30–32. KTM, Hévíz.
- Dávid A., Kégel E., Rudnai P., Sárkány E., Kertész M. (1990): Van-e összefüggés Dorogon a levegő szennyezettség mértéke és a gyermekek légúti megbetegedésének aránya között? *Gyermekgyógyászat* 41, pp. 108–115.
- Fodré Zs., Kiss Á., Lugosfalvi E., Mile I., Wayer P. (1982): A gyermekpopuláció légúti megbetegedése és a légköri levegő állapota közti összefüggés tanulmányozása. *Budapesti Közegészségügy* 14, pp. 88–93.
- Földi Zs. (2000): A lakókörnyezet minőségének szerepe a főváros migrációs folyamataiban, az 1990-es években. *Tér és Társadalom* XIV. évf. 2–3, pp. 219–228.
- Hardin, G. (1968): The Tragedy of the Commons. *Science*, pp. 1243–1248.
- IPCC 1996 Report: Second Scientific Assessment of Climate Change. Cambridge University Press, Cambridge, UK.
- IPCC (2001): Climate Change (2001): (a) Third Assessment Report. (b) The Scientific Basis. Cambridge University Press, Cambridge, UK.
- Kertész M., Várkonyi T., Bácskai, Gy., Bánházi A., László B., Vaskövi B. (1996): Országos helyzetkép a levegőminőség (imisszió) alakulásáról a mérőhálózati adatok elemzése alapján. *Egészségtudomány* 40, pp. 338–355.
- Lugosfalvi E., Nyárádi I., Vadász I., Meskó A., Szegedi Zs. (1980): Van-e összefüggés a levegő szennyezettsége és a krónikus bronchitis között? *Egészségtudomány* 24, pp. 354–360.
- Magyarország környezeti mutatói 2000. Környezetvédelmi Minisztérium, Budapest.
- Nagy I., Técs, Z., Tózsá I. (2000): Az alföldi települések környezetterhelésének vizsgálata. *Földrajzi Értesítő* XLIX. évf. 3–4. füzet, pp. 245–263.
- Nánási I. (1999): Ökológiai antropológia. In: *Nánási I. (szerk.) Humánökológia, Medicina* Könyvkiadó Rt., Budapest. pp. 357–386.
- Nánási I. (1999): A természet és az ember viszonyának történetisége, fordulópontok a természet rendjében. *uo.* pp. 25–59.
- OECD Környezeti Adattár 1999 (2001) *Szabó E., Pomázi I. (szerk.), Környezetvédelmi Minisztérium, Budapest.*
- Papp S., R., Kümmel (1992): Környezeti kémia. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Papp S. (1999): Talajtan, talajvédelem Magyarországon. In: *Nánási I. (szerk.) Humánökológia, Medicina* Könyvkiadó Rt., Budapest, pp. 241–259.
- Rudnai P., Sárkány E., Virágh Z., Pápay D., Lugosfalvi E., Németh Cs., Uhl K., Sehlinger T., Szőke K., Szeili K., Kertész M. (1987): Epidemiológiai vizsgálatok az ajkai alumíniumkohó és hőerőmű által okozott környezetszennyezés egészségügyi hatásainak feltárására I. A gyermeklakosság körében végzett vizsgálatok. *Egészségtudomány* 31, pp. 189–195.

- Szabó M., Wessell Gy., Mihalovics K., Gajdos J. (1983): Szennyezett és tiszta levegőjű városrészekben élők összehasonlító morbiditási vizsgálata. Budapesti Közegészségügy 15, pp. 72–78.
- Várkonyi T., Bejczik K. (1987): A levegőszennyezettség egészségkárosító hatásának gazdasági következményei hazánkban. Egészségtudomány 31, pp. 34–46.
- Várkonyi T., Kertész M., Cziczó T., Kovács E., Papp K., Szeili J. (1987): Magyarország szennyezett levegőjű területei és lakosságuk az újabb adatok alapján. Egészségtudomány 31, pp. 314–323.
- Várkonyi T., Cziczó T., Kertész M. (1994): Településeink levegőszennyezettsége. Egészségtudomány 38, pp. 290–306.
- Várkonyi T., Kertész M., Pintér A. (1997): Települési levegőminőség-mérő hálózatunk fejlesztési koncepciója. Egészségtudomány 41, pp. 118–136.
- Weidinger T., Bartholy J., Matyasovszky I. (2000): A globális éghajlatváltozás lokális hatásainak vizsgálata hazánkban. Földrajzi Közlemények CLVIII. kötet, 1–4. sz. pp. 75–92.

Tárgyszavak:

Környezetvédelem
Környezeti statisztika
Életmód

THE ROLE OF ENVIRONMENTAL FACTORS INFLUENCING MIGRATION

Summary

The importance of environmental elements regarding migration follows after labour and housing factors. Migration can be motivated by environmental elements only on long run. Migration does not mean the only solution of the environmental problems and their consequences. Moving from the polluted area often results in the same situation in the receiving area. The impact of climate change caused by air pollution in Hungary can contribute to migration because of the desertification problem in region of Lake Balaton and the Great Plain. Migration potential can be remained high in the areas where environmental pollution causes direct and serious damage on health and if the material conditions give the opportunity to move.

KÖZLEMÉNYEK

A NÉPESSÉG BECSLÉSE ÉVKÖZI IDŐPONTOKRA A KANADAI NÉPESSÉG-TOVÁBBSZÁMÍTÁSI MODELL ADAPTÁCIÓJA¹

H. RICHTER MÁRIA

BEVEZETÉS

A statisztikai hivatalok általában évente egyszer, egy meghatározott időpontban teszik közzé ismereteiket a népesség számáról és összetételéről. Azokban az országokban, ahol működik népességregiszter, ez az aktus egyszerűen a regiszter állapotának lekérdezését jelenti. Ott – és Magyarország is ebbe a körbe tartozik –, ahol ilyen regiszter nincs, vagy nem használatos a népesség létszámának megállapítására, a demográfiai adatokat meghatározott időponttól (a népszámlálásoktól) kezdve a változások számbavételével továbbvezetik. Magyarországon évente január 1-jére vezetjük tovább és tesszük közzé a népesség számát és összetételét.

Az utóbbi időben a nemzetközi gyakorlatban felmerült, hogy az éves demográfiai adatok már több tekintetben nem elégítik ki a felhasználói igényeket, szükség van évközi népesség-továbbszámításra² is. Ezt többek között az alábbiak indokolják:

- A nemzeti statisztikai hivatalok különböző évközi időpontokra teszik közzé nemek és életkorok szerinti népességszámaikat. A nemzetközi összehasonlítások igényelnek, hogy az év egy meghatározott időpontjára rendelkezünk népesség-továbbszámítással.
- A fő népmozgalmi adatokat folyamatosan (havonta) szolgáltatja a statisztika, tehát az adott évről bizonyos rész-információk már rendelkezésre állnak az év folyamán, végén. Ugyanakkor a kor-nem szerinti év végi népességszámok csak a következő évben, több hónappal később jelennek meg. A legfrissebb információk értékeléséhez elengedhetetlen az, hogy becsléssel rendelkezünk az év végi népességszámmra és összetételre (*now-cast népességbecslés*).
- Külön területe az évközi népesség-továbbszámításoknak a reprezentatív adatfelvételek igényeinek kielégítése. Az adatfelvételek lekérdezésének ideje (eszmei időpontja) általában nem azonos a szokásos népességi továbbszámítások időpontjával. Az adatfelvételek szervezői elvárhatják, hogy rendelkezésükre álljon a népesség létszáma és összetétele az általuk kívánt időpontban a felvételi eredmények megfelelő súlyozásához.

¹ Ez a tanulmány egy hosszabb vizsgálat első terméke. A feladat, melyre az eredeti kanadai népesség-becslési modellt kidolgozták, magában foglalja a regionális népesség becslését és a munkaerő-felvétel célsokaságának becslését is. Ezek adaptálása folyamatban van, csakúgy, mint a jelen tanulmányban ismertetett adaptáció fejlesztése is. Különösen a népmozgalmi komponensek (születések, halálozások, költözések) rövid távú előrebecslésénél jöhet szóba az Európában honos speciális eljárások beépítése, mint például a *Calot*-módszer.

² Ebben a tanulmányban népesség-továbbvezetésen ismert adatok alapján történő létszám-kalkulációt, népesség-továbbszámításon, előrebecslésen pedig a részben ismert, részben becsült népmozgalmi adatok alapján történő létszám-kalkulációt értjük.

- Továbbá, az adatfelvételek mintájának kiválasztása és a lekérdezés között bizonyos idő telik el. Minél hosszabb ez az idő, annál inkább jogos az a felvetés, hogy a mintavétel az adatfelvétel jövőbeni eszmei időpontjában létező népesség (előrebecsült) adataira támaszkodjon. Jogos tehát az az igény is, hogy jövőbeni eszmei időpontokra is rendelkezünk rövidtávú előrebecslésekkel a népesség számára és összetételére vonatkozóan.
- Az adatfelvételek jelentős részében a mintavétel alapjául szolgáló népesség (célnépesség) szűkebb a teljes népességnél. Meg kell oldani tehát a célnépesség eszmei időpontokra történő továbbszámítását is.

Az évközi speciális népesség-továbbszámításoknak jelentős múltja és gazdag tapasztalata van Kanada Statisztikai Hivatalában. Az ún. kanadai népesség-továbbszámítási modell elsősorban a munkaerő-felvételek célnépességének előállítására szolgál. A magyar Központi Statisztikai Hivatal és Kanada Statisztikai Hivatal közötti, hosszabb ideje folyó és igen gyümölcsöző együttműködés egyik témája éppen ennek a modellnek magyarországi felhasználása, adaptálása.

A teljes modell lényegében négy szakaszban végzi a népesség-továbbszámítást. Először az országos népességet becsli, ezt követik a megyei szintű becslések, majd egy – érthetően elnagyolt – kistérségi becslés következik. Mindez még a teljes népességre szól, ez után térnek át az ennél szűkebb célnépességek kiszámítására.

Hazai viszonylatban *három lépést* tervezhetünk.

1. *Országos népesség-továbbszámítás eszmei időpontokra*
2. *Megyei népesség-továbbszámítás eszmei időpontokra*
3. *Országos és megyei célnépességek becslése*

Ebben a tanulmányban elsősorban az első részfeladat – a teljes országos népesség – eszmei időpontokra történő továbbszámításával foglalkozunk. Ismertetjük a kanadai modellt, vizsgáljuk a modell hazai átültetésének lehetőségeit. Az 1990-es évek adataival végzett elemzés alapján *módosított kanadai modell* bevezetését javasoljuk.³

A KANADAI NÉPESSÉG-TOVÁBBSZÁMÍTÁSI MODELL

Kanada Statisztikai Hivatalában 1945 óta készülnek évközi népesség-továbbszámítások. A folyamatos módszertani fejlesztés következtében ma már egy kiterjedt és komplex rendszert használnak, elsősorban a munkaerő-felvételek népességi adatigényeinek kielégítésére.⁴

A tipikus feladat, amit a modell alkalmazásával megoldanak, a következő:

- Tegyük fel, hogy az év elején⁵ vagyunk. Ismerjük az előző év eleji népességet nem-kor szerinti bontásban. Ismerjük továbbá az előző év havi összevont születésszámait, halálozásszámait, a költözések (vándorlások) számait bizonyos hónapig (általában három hónapos késéssel). Ismerjük az előző évet megelőző év részletes népesedési és népességi adatait.

³ Szerző köszönetet mond a munka elindításában, a tanulmány elkészítésében nyújtott segítségért a KSH Népesedés-, Egészségügyi és Szociális Statisztikai Főosztály munkatársainak, Mihályffy Lászlónak, a KSH Statisztikai Mintavételi és Módszertani Osztály tanácsadójának, és Hrabcsák Lászlónak, a KSH Népességtudományi Kutató Intézet munkatársának.

⁴ Lásd Rosemary Bender: *Population Estimation Programme of Labour and Household Surveys Analysis Division: A Methodological Documentation* c. kiadványát (Statistics Canada, 1992, 111 p.)

⁵ Kanadában a „statisztikai év” kezdete június 1, a népszámlálások tradicionális időpontja.

- Ezekből az információkból becsülni akarjuk az év eleji és a következő év eleji nem-kor szerinti népességet (*now-cast becslések*).
- Becsülni akarjuk továbbá az előző év és a jelenlegi év *tetszőleges időpontjára* a nemek és életkorok szerinti népességszámokat (*évközi népesség-továbbszámítások*).

Bonyolítja a feladatot az, hogy népességen általában *mintavételi célnépességet* értenek, tehát a teljes népességnél szűkebb sokaságot,⁶ amire külön speciális módszereket használnak.

Maradva a teljes népességnél, a kanadai modell alapja a jól ismert *kohorsz-komponens módszer*. Magyarországon *alkotóelem-módszernek* is hívjuk az eljárást. Ennek lényege, hogy pontosan követjük a népesség változásának folyamatát, figyelembe vesszük a változás tényezőit (a komponenseket). Különböző becslő eljárásokkal hasznosítjuk a legfrissebb információkat, arra törekedve, hogy a lehető legpontosabb becsléseket nyerjük.

A következőkben az egyes lépéseknél ismertetjük a modell elgondolásait és eljárásait, miközben elvégezzük a módszerek tesztelését az 1990–2000 közötti országos népességi adatokon, illetve évközi becsléseknél az 1998. évi adatokon.

A konkrét tesztelési munka a következőket tartalmazta:

- A. Becsültük és a hivatalos népesség-továbbszámítással összevetettük az év végi népességeket 1990-től 2000-ig. Ez a vizsgálat arra szolgált, hogy kiválasszuk, illetve kidolgozzuk a *halandóság* továbbszámítására szolgáló „legjobb” eljárást.
- B. Meghatároztuk az évközi népességet 1998. évre minden hónap 15-i eszmei időpontra. Megvizsgáltuk, hogy az 1998. december 31-i (24 órai) időpontra becsült népesség mennyiben tér el a hivatalos 1999. január 1-jei népességtől.

Népességen a továbbiakban a nemek és életkorok szerint bontott népességet értjük, becsléseink a férfiakra és nőkre, azon belül 0-tól 89-ig életkoronként, azon felüli korok esetében összevontan értendők (90+ évesek).

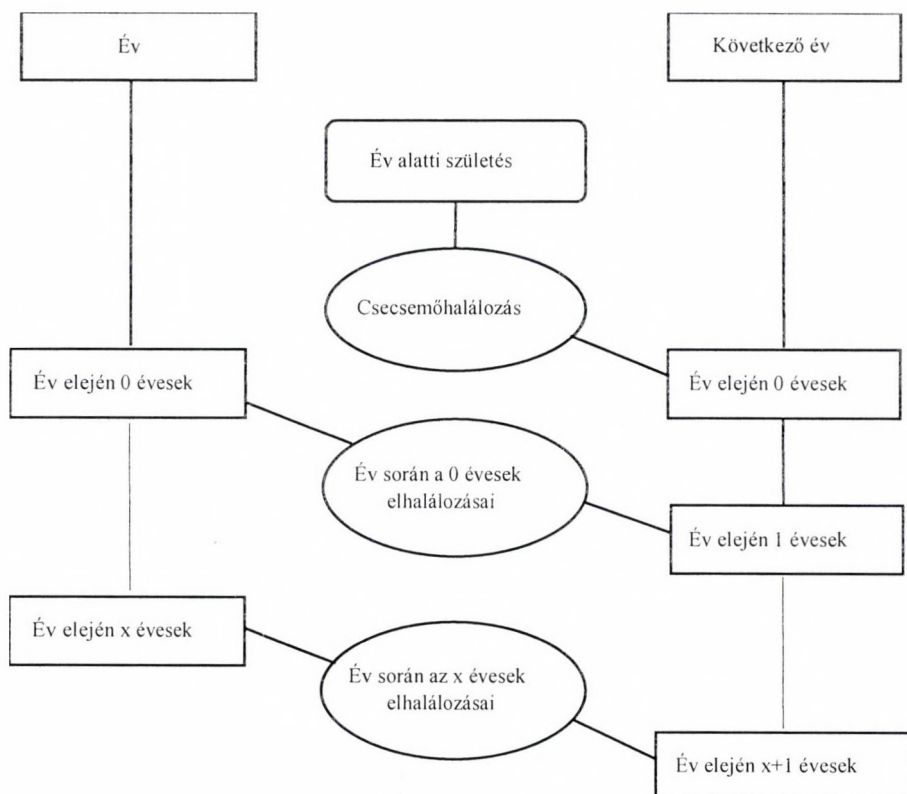
Kohorsz-komponens módszer zárt népességre

A népesség számának, nemek és életkorok szerinti összetételének időszak alatti változását a születések (a termékenység), a halálozások (a halandóság) és a ki- és beköltözések (nemzetközi vándorlás) határozzák meg. Magyarországon, 1960–1990 között a nemzetközi vándorlás alacsony szintjére, 1990–2001 között a megfelelő adatok hiányára hivatkozva a határokat átszelő migráció a népesség továbbszámításából kimaradt. Ez azt jelenti, hogy két népszámlálás között a népességet évről-évre kizárólag az élveszületések és az elhalálozások figyelembevételével számították tovább. A területi népesség továbbvezetésénél tekintettel voltak a belföldi vándorlásokra is. Tehát az országos népesség továbbvezetése az ún. *zárt népesség* elvén történt.

A zárt népességben a különböző életkorú emberek jövőbeni számát kizárólag a születések és az elhalálozások szabják meg országos szinten. Azon belül azok számát, akik már élnek, kizárólag az elhalálozás módosítja.

Ha a továbbszámítás szempontja az életkori bontás, és a továbbszámítás egy évre szól, akkor a módszer sémája egy rögzített nem (férfi vagy nő) esetében a következő lehet:

⁶ Például a kanadai munkaerő-felvételek esetében kihagyják az intézetben lakókat, az indián rezervátumokban élőket, a Kanadai Fegyveres Erők tagjait, a külföldön élő kanadaiakat. Magyarországon a nem-kollégista intézeti lakóktól tekintünk el.

Forrás: Kovacsics Józsefné (szerk.) Demográfia. Jogi Továbbképző Intézet, 1996.

I. A népesség továbbszámításának sémája zárt népesség esetén
The schema of population estimation excluding migration

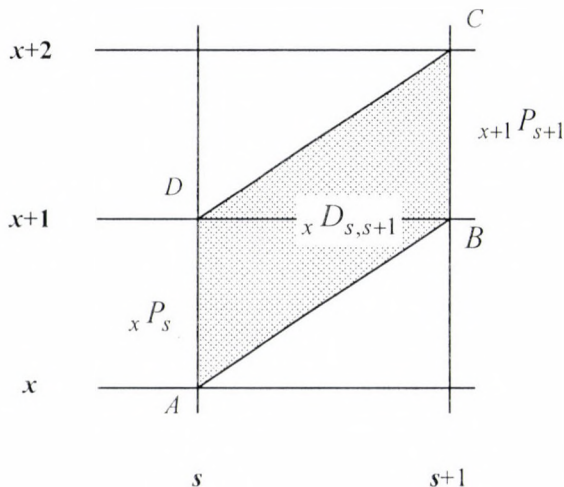
A sémából is látható, hogy a továbbszámítás *elengedhetetlenül fontos* eleme az ún. *kor-eltolás*. Tehát az év elején x évesekből pontosan egy év elteltével pontosan egy évvel idősebbek, $x+1$ évesek lesznek. Ez minden életkorra igaz, a felső nyitott korcsoportra, esetünkben a 90+ évesekre viszont az igaz, hogy ők az előző év eleji 89+ évesekből származnak. A továbbszámítás képletekben:

$$\begin{aligned}
 {}_0P_{s+1} &= B_{s,s+1} - {}_1D_{s,s+1} \\
 {}_1P_{s+1} &= {}_0P_s - {}_0D_{s,s+1} \\
 {}_{x+1}P_{s+1} &= {}_xP_s - {}_xD_{s,s+1} \\
 {}_{90+}P_{s+1} &= {}_{89+}P_s + {}_{90+}P_s - {}_{89+}D_{s,s+1},
 \end{aligned}$$

ahol ${}_xP_s$ az x éves korú népesség száma az s év január 1-jén (0 órakor), ${}_xP_{s+1}$ ugyanez az $s+1$ év elején, $B_{s,s+1}$ az élveszületések száma az s év folyamán, ${}_xD_{s,s+1}$ pedig azon elhunytak száma az s év során, akik az s év elején x évesek voltak (betöltött éveik száma szerint). Az $x = -1$ „korév” jelöli azokat, akik az s év során születtek.

Az eljárást a nemzetközi szakirodalomban *kohorsz-komponens módszernek* nevezzük. Az elnevezés utal arra, hogy a módszer népességi kohorszokra (születési évjáratokra) vonatkozik, és a továbbszámítást a demográfiai komponensek (összetevők) figyelembevételével végezzük. A kohorsz-komponens módszer *kizárólagosan használt eljárás* a népesség továbbszámítására.

A demográfiában mindezt szokás még az ún. *Lexis*-diagramon is ábrázolni. A diagram $ABCD$ paralelogrammájában az AD és BC egyenese az s és $s+1$ év január 1-jei időtengely, az ezekre merőleges egyenesek a kortengelyek. Az AD szakaszra az év eleji x korú népességet, a BC szakaszra a következő év eleji, egy évvel idősebb népességet, az $ABCD$ paralelogrammába pedig az évközi eseményszámokat, itt az évközi halálozásokat írjuk (akik az év elején x évesek voltak).

II. Népesség- és eseményszámok a Lexis-diagramon
Population numbers and vital events in the Lexis diagram

Az éves-koréves statisztikai népesség-továbbszámítás tehát zárt népesség esetén az alábbi adatokat igényli:

- Népesség száma az év elején, nemek és életkor szerint
- Élveszületések száma az év során nemek szerint
- Halálozások száma az év során nemek és év eleji betöltött életkor szerint.

Ha nem állnak rendelkezésre, akkor az eseményszámokat becsülni kell. A becslésre két általános elvet alkalmazhatunk:

- Közvetlenül becsüljük az eseményszámokat azok múltbeli értékei, trendjei alapján (abszolút becslés)
- Népességarányos eseményszám-becslést alkalmazunk (relatív becslés).

A demográfiában általában az utóbbi elvet alkalmazzák. Eszerint az eseményszámok két tényezőtől függenek: az alapul vett népességtől (annak számától) és ennek a népességnek a magatartásától, azaz az események létrejöttének gyakoriságától: arányszámoktól, valószínűségektől.

Az arányszám és a valószínűség között a demográfia éles különbséget tesz. Az arányszám az eseményszámoknak az átlagnépességhez viszonyított nagysága, a valószínűség pedig az eseményeket produkáló népességhez viszonyított nagysága. Esetünkben, amikor egyetlen ún. demográfiai jelenség hat, nevezetesen a halandóság:

$$(2) \text{ az arányszám képzése: } {}_x m_{s,s+1}^D = \frac{{}_x D_{s,s+1}}{{}_x P_s + {}_{x+1} P_{s+1}},$$

$$(3) \text{ a valószínűség becslése: } {}_x q_{s,s+1} = \frac{{}_x D_{s,s+1}}{{}_x P_s},$$

amennyiben az átlagnépességet az év eleji és az év végi népesség számtani közepének vesszük, vagyis feltesszük, hogy a halálozások az év során egyenletesen oszlanak el. A két képletből adódik a demográfia egyik nevezetes összefüggése az arányszámok és a valószínűségek konvertálásáról:

$$(4) \quad {}_x q_{s,s+1} = \frac{{}_x m_{s,s+1}^D}{2 + {}_x m_{s,s+1}^D},$$

illetve

$$(5) \quad {}_x m_{s,s+1}^D = \frac{{}_x q_{s,s+1}}{2 - {}_x q_{s,s+1}}.$$

Megjegyzendő, hogy a (2), (4) és (5) képletek akkor is érvényben maradnak, ha több jelenség egy időben hat, például a belföldi költözés, a nemzetközi vándorlás stb., míg a (3) szerinti képlet helyébe ilyenkor egy bonyolultabb összefüggés lép.

A népesség továbbszámítása az arányszámok (valószínűségek) segítségével ezek után az alábbiak szerint végezhető. Miután a (3) képletből a halálozások száma ${}_x D_{s,s+1} = {}_x q_{s,s+1} \cdot {}_x P_s$, ezért az (1) képletek így módosulnak:

$$(6) \quad \begin{aligned} {}_0 P_{s+1} &= B_{s,s+1} \cdot (1 - {}_{-1} q_{s,s+1}) \\ {}_1 P_{s+1} &= {}_0 P_s \cdot (1 - {}_0 q_{s,s+1}) \\ {}_{x+1} P_{s+1} &= {}_x P_s \cdot (1 - {}_x q_{s,s+1}) \\ {}_{90+} P_{s+1} &= ({}_{89} P_s + {}_{90+} P_s) \cdot (1 - {}_{89+} q_{s,s+1}). \end{aligned}$$

Példa:

- a) 1992. január 1-jén a 29 éves férfiak száma 59362 volt. Közülük 1992 folyamán 157-en haltak meg, tehát a halálozási valószínűség becslése: $157/59362=0,0025645$, tehát 1993 elején a 30 éves férfiak száma:

$$59362 \cdot (1 - 0,0025645) = 59205.$$

- b) 1992 folyamán 59210 leány született. Közülük még 1992 folyamán 664-en meghaltak, tehát elhalálozási valószínűségük $664/59210=0,011214$. Így 1993 elején a 0 éves női népesség száma:

$$59210 \cdot (1 - 0,011214) = 58546.$$

- c) 1992 elején a 89 évesek száma (férfi és nő együtt) 8661, a 90+ évesek száma 21556 volt. Közülük az év során meghalt 7798 fő, az elhalálozás valószínűsége tehát: $7798/(8661+21556)=0,258067$. Így 1993 elején a 90+ évesek száma: $(8661 + 21556) \cdot (1 - 0,258067) = 22419$.

A népesség fenti módon végzett továbbszámítása természetesen csak abban az esetben valósítható meg, ha a részletes halálozásszámok vagy a megfelelő elhalálozási valószínűségek ismertek. A statisztika azonban mindig csak egy bizonyos késéssel képes az ilyen részletes adatok szolgáltatására. Ezért – amennyiben az a célunk, hogy viszonylag korai időpontban becsljük a népességet – a múltbeli adatokra épülő becslésekhez kell folyamodnunk. Ez leginkább a halandóság becslését érinti.

A halandóság becslése

Továbbra is a népesség éves továbbszámításával foglalkozunk, az évközi becslésekre később térünk át. Azt a helyzetet modellezzük most, hogy ismertek az év eleji népesség-adatok, továbbá ismertek már az év folyamán születettek és meghaltak számai is. A születések száma azonban – a magyar gyakorlattal megegyezően – nem ismert még fiú-leány bontásban, s a halálozások száma is csak összesenben ismert: sem a nemek, sem az életkor szerinti bontás nem áll rendelkezésre. A feladat az, hogy az előző évek információi alapján becslést adjunk az eseményszámok felbontására.

Kanadai modell

A kanadai modell készítői is hangsúlyozzák, hogy nem alkalmazható a halálozások esetében egy korábbi év (időszak) halálozási adatainak kormegoszlása. Hiszen a népességszámok változnak (a népesség öregszik), s így ugyanazon *elhalálozási kockázat* mellett is más lesz a halálozások száma. Ráadásul nálunk is és a fejlett országokban is *változik* a halandóság (a halál kockázata). Ennek a két tényezőnek: a népesség korösszetételének és a halandóság változásának együttes hatását kell becsülnünk.

A kanadai módszer szerint a kor-nem szerinti elhalálozási valószínűségeket egyszerű lineáris formulával becslik előre:

$$(7) \quad a_{s,xx} \hat{q}_{s,s+1} = a_{s,xx} q_{s-i,s-i+1} + (i/2)(a_{s,xx} q_{s-i,s-i+1} - a_{s,xx} q_{s-i-2,s-i-1}),$$

ahol q a halálozás valószínűségét, a az életkort, sx a nemet, s pedig az évet jelenti, a formula szerint az s -dik évi elhalálozási valószínűséget az $s-i$ és az $s-i-2$ évek valószínűségeiből becsüljük egyszerű lineáris extrapolációval. Kanadában az i „adatkésési idő” 3 év.

Ennek alapján a kor-nem szerinti halálozások így becsülhetők:

$$(8) \quad a_{s,xx} D'_{s,s+1} = a_{s,xx} P_s \cdot a_{s,xx} \hat{q}_{s,s+1}$$

Az egyenlőség bal oldalán áll az a éves sx neműek január 1-jétől december 31-ig becsülhető halálozásszáma. A jobb oldalon az első tényező az a éves sx neműek január 1-jei népességének becslése, a második az imént becsült halálozási valószínűség.

Példa a kanadai modell alkalmazására:

Tegyük fel, hogy feladatunk az 1997. évi halálozások becslése. Ehhez ismerjük az 1997. év eleji népességet (nemek és életkor szerint), továbbá ismerjük az 1994. és 1992. évi elhalálozási valószínűségeket.

Ha feltesszük, hogy az 1997. évi halálozási valószínűségek megegyeznek a fenti (7) formulából származó becslésekkel, vagyis az 1997. évi valószínűségekhez vesszük az 1995. évek két és félszeresét és levonjuk belőle az 1993. évi másfélszeresét, akkor – alkalmazva ezeket az 1997. évi népességre – 144345 haláletet adódik a tényleges 139434 helyett, tehát jelentősen felülbecsülnénk az 1997. évi halálozásszámot.

Hasonló nagyságrendű eltéréseket kapunk a modell alkalmazásával más évekre is, az alábbi táblázat szerint:

*1. A tényleges és a kanadai modell szerint becsült halálozások eltérése (fő, %)
Difference between yearly deaths and those estimated using the Canadian model*

Év	Eltérés (fő)			Eltérés (%)		
	Férfiak	Nők	Együtt	Férfiak	Nők	Együtt
1995	-6216	-1252	-7468	-8,0	-1,8	-5,1
1996	-11106	-3486	-14591	-14,8	-5,1	-10,2
1997	-4336	-575	-4911	-5,9	-0,9	-3,5
1998	1448	1330	2778	1,9	2,0	2,0
1999	5181	503	5684	6,9	0,7	4,0
2000	2941	1633	4575	4,2	2,5	3,4

Módosított kanadai modell

Az 1. táblázat szerint az eredeti kanadai formulával becsült halálozások nagymértékben eltérnek az adatoktól. A becslés részletei azt mutatják, hogy a halálozási valószínűségek egyszerű lineáris extrapolációja nem adja meg a kívánt pontosságot. A halandóság magyarországi hullámváltozása (évről évre történő ingadozásai) miatt ez a becslés elnagyolt, helyenként lehetetlen eredményeket ad (negatív halálozásszám). Szükségesnek bizonyul tehát a módszer javítása.

Az első javítási kísérletünk abban állhat, hogy – megtartva a modell lényegét – több év adatait vesszük figyelembe, s a legjobban illeszkedő egyenessel becsüljük az adott éves halandóságot. Itt a 3 pontra és a 6 pontra illesztett egyenesek alapján adódó becsléseket mutatjuk be.

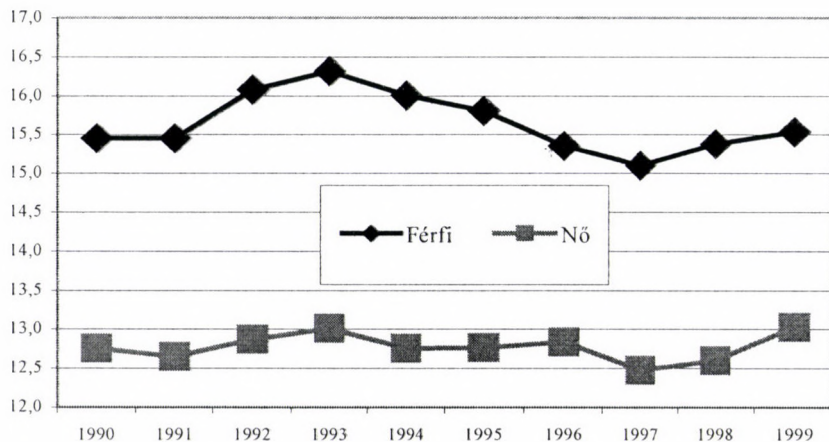
- *Hárompontos modell:* Három egymást követő évben ugyanahhoz a nemhez és életkorhoz tartozó elhalálozási valószínűségek ismeretében a rákövetkező második évben a halálozási valószínűség egyenes illesztésével így becsülhető:

$$(9) \quad \hat{q}_{t+2} = (11 \cdot q_t + 2 \cdot q_{t-1} - 7 \cdot q_{t-2}) / 6$$

- *Ötpontos modell:* Öt egymást követő évben ugyanahhoz a nemhez és életkorhoz tartozó elhalálozási valószínűségekből a következő második évben a halálozási valószínűség lineáris extrapolációval így számítható:

$$(10) \quad \hat{q}_{t+2} = (5 \cdot q_t + 3 \cdot q_{t-1} + q_{t-2} - q_{t-3} - 3 \cdot q_{t-4}) / 5.^7$$

Megpróbálkozhatunk a kanadai modell javításával úgy is, hogy a magyarországi halandóság valamilyen jellegzetességét vesszük figyelembe. A trendek megítélése szemszögéből fontosak az *ingadozások*. Például az influenza-járványok miatt mintegy háromévente (főleg az idős emberek körében) magasabb halálozásszám várható. Ezt az általános halálozási arányszám alakulása is szemlélteti.

III. A nyers halálozási arányszám alakulása nemek szerint
Development of crude death rate by sex

Az ábra szerint elsősorban a nőknél látszik ez a fajta „szabályosság”. 1993-ban, 1996-ban, 1999-ben látszik halálozási „csúcs”. A férfiaknál kevésbé érvényes a három éves ciklus, ott inkább 6 évesről beszélhetünk.

Feltehetjük, hogy ez a mozgás jellemzi a korszerinti halálozás alakulását is. Ennek megfelelően két modellt állítottunk fel.

⁷ A becslések alapja minden esetben a Gauss-féle legkisebb négyzetek módszere. Ha a legjobban illeszkedő egyenes egyenlete $f(x) = ax + b$, akkor az a és a b paraméter a

$$(11) \quad \sum_i (q_{t-i} - f(i))^2 = \min$$

feltételből becsülhető, mégpedig differenciálással a következő egyenletrendszer megoldásával:

$$(12) \quad \sum_i i q_{t-i} - a \sum_i i^2 - b \sum_i i = 0 \quad \text{és} \quad \sum_i q_{t-i} - a \sum_i i - b \sum_i 1 = 0.$$

A (9) és (10) formulák ebből az egyenletrendszerből adódnak, miután behelyettesítjük a q_t, q_{t-1}, \dots és az $i=0, 1, \dots$ értékeket

- *Hároméves ciklus:* háromévente igazítjuk az adatok változását, ugyanahhoz a nemhez és életkorhoz tartozó elhalálozási valószínűségek ismeretében az alábbi képlettel:

$$(13) \quad \hat{q}_{t+1} = q_{t-2} + (q_{t-1} - q_{t-4})$$

- *Hatéves ciklus:* hatéves periódussal vesszük figyelembe az adatok változását, ugyanahhoz a nemhez és életkorhoz tartozó elhalálozási valószínűségek ismeretében az alábbi képlettel:

$$(14) \quad \hat{q}_{t+1} = q_{t-5} + (q_{t-1} - q_{t-7})$$

Elvégezve a számításokat, az eredmények – az éves halálozásszám becslései – jelentősen javulnak az eredeti kanadai modellhez képest, ugyanakkor továbbra is bizonytalanok a kor szerinti becslések.

2. *A tényleges és a becsült halálozásszám eltérései a korszpecifikus halandóság ötpontos lineáris előrebecslésével*
Differences between yearly deaths and those estimated using 5-point linear extrapolation of age-specific mortality

Év	Eltérés (fő)			Eltérés (%)		
	Férfiak	Nők	Együtt	Férfiak	Nők	Együtt
1997	-2510	-5480	-7990	-3,4	-8,3	-5,7
1998	810	-520	290	1,1	-0,8	0,2
1999	4699	3328	8027	6,3	4,9	5,6

3. *A tényleges és a becsült halálozásszám eltérései a halandóság hároméves ciklikusságát feltételező modellel*
Differences between yearly deaths and those estimated assuming 3-year cycles in age-specific mortality

Év	Eltérés (fő)			Eltérés (%)		
	Férfiak	Nők	Együtt	Férfiak	Nők	Együtt
1995	-4121	-1754	-5875	-5,3	-2,6	-4,0
1996	-7527	-1408	-8935	-10,1	-2,1	-6,2
1997	-3391	-763	-4154	-4,6	-1,2	-3,0
1998	2366	174	2540	3,2	0,3	1,8
1999	4881	2482	7363	6,5	3,6	5,1

Valamennyi vizsgált modellben két alaprobléma van jelen, több-kevesebb bizonytalanságot okozva a becslésekben. Az egyik az éves halálozások számának jelentős hibával történő becslése, a másik pedig a becsült korszpecifikus halandóság „szabálytalansága” (ugráló, helyenként negatív értékek).

Demográfiai modell: hatványmódszer

Az előzőekben azt láthattuk, hogy a halandóság becslése visszamenőleges adatokból a kanadai modell és annak módosított változatai alapján, Magyarország esetében meglehetősen problematikus. A mi halandósági viszonyaink ugyanis nagymértékben változtak az 1990-es években. A népesség-előreszámítások szerint éppen erre az időszakra esik a halandóság újbóli jelentős csökkenésének, a csökkenés feltételeinek a kialakulása. Éppen ezért a múltbeli trendek előrevetítése ebben az évtizedben igencsak problematikus és a bemutatott, meglehetősen pontatlan becslésekhez vezet. Célszerű tehát a halandóság becslését más módon is megközelíteni.

Abból indulhatunk ki, hogy az éves összhalálózást valamilyen úton ismerjük. Lehetséges, hogy a becslések készítésének időpontjában az elhunytak száma ténylegesen ismert. Általában az év márciusában már tudjuk, hányan haltak meg összesen az előző év során. Továbbá, a legegyszerűbb becslési módszereket alkalmazva is, már az adott év negyedik negyedétől viszonylag pontos előrebecslést adhatunk az éves halálzásszámmra, hiszen már ismerjük pl. a féléves tényszámot. A feladat tehát nem annyira abban áll, mint az eredeti kanadai modellben, tehát, hogy adjunk becslést az éves halandóságra az elmúlt évek halandósága alapján, hanem inkább abban, hogy bontsuk fel a becslült éves összhalálózást nemek és életkorok szerint.

A demográfiai kiindulási probléma jelen esetben tehát a következő. Ismerjük az év eleji népességet nemek és életkor szerint. Tudjuk, hányan születtek és haltak meg az év során összesen. Becsülnünk kell a születéseken belül a fiúk és a leányok számát, tovább becsülnünk kell nemek és életkor szerinti a halálzások számát.

Fiú és leányszületések becslése

A kanadai modellel azonos módon becsülhetünk. Abból indulhatunk ki, hogy jórészt biológiai alapokon – ma még – a fiúszületések gyakoribbak, Magyarországon az 1990-es évek folyamán az újszülötteknél 0,511–0,517 között alakult a fiúk, 0,483–0,489 között a leányok aránya, ami átlagosan kevesebb mint 1 százalékos különbséggel ér fel. Emiatt megengedhetőnek tartjuk, hogy a születések nemek szerinti bontását az utolsó ismert év adata szerint becsüljük.

A férfi és a női halandóság becslése

A demográfiai elemzés – az eddigi tapasztalatok szerint – akkor éri el a legjobb eredményeket, ha az elemzést ún. kohorszokra végzi. Esetünkben a halandóság születési kohorszok (születési évjáratok) szerinti szemlélete indokolt. Azt mondjuk, hogy egy adott év halálzássaiból számított elhalálzási gyakoriságok egy ún. fiktív kohorsz produktumai. Tehát olybá vesszük, mintha lenne egy olyan népesség, amelynek tagjai születéstől halálukig az adott év során megfigyelt valószínűségekkel halnának meg. Ebből azután kiváló továbbszámítási lehetőségek adódnak. Képesek leszünk például arra, hogy halandósági táblát állítsunk elő, amely modellezi egy születési évjárat kihalásának folyamatát, amelyből például számíthatjuk a demográfia méltán híres mutatószámát, a születéskor várható átlagos élettartamot.

A becslési probléma ebben a szemléletben a következő. Adott az év eleji, nemek és életkor szerint bontott népesség, adottak valamely múltbeli évekből az elhalálzási valószínűségek, továbbá ismerjük az év során meghaltak számát. Hogyan módosítsuk a korábbi években

megfigyelt halálzási valószínűségeket ahhoz, hogy az adott népességben pontosan az ismert halálzásszám valósuljon meg?

Matematikailag megfogalmazva ismert a ${}_{x,n}P_s$ x éves korú n nemű népesség száma az s év elején, ismertek az ${}_{x,n}q_{s-i}$ elhalálzási valószínűségek valamely $s-i$ évre (esetleg évekre), tudjuk, hogy az év folyamán ${}_nD_{s,s+1}$ számú haláleset történt. Keressünk olyan f függvényt, hogy az adott évi elhalálzási valószínűségek $f({}_{x,n}q_{s-i}) = {}_{x,n}\hat{q}_s$ várhatóan „közel” essenek a tényleges ${}_{x,n}q_s$ valószínűségekhez. Amennyiben ilyen függvényt találunk, akkor a népesség továbbszámítása a (6) képletek alapján elvégezhető.

A demográfiai szakirodalomban számos ilyen függvény ismert, amely tehát az elhalálzási valószínűségek sorozatait transzformálja egymásba (lásd például Valkovics (11)). Esetünkben – a kezelhetőséget is mérlegelve – a hatványmódszer látszik megfelelő megoldásnak.

A hatványmódszernél abból indulunk ki, hogy a korszerinti elhalálzási valószínűségek – időben folytonos megközelítést alkalmazva – felírhatók

$$(15) \quad {}_{x,n}q_s = 1 - e^{-\int_x^{x+1} \mu^{n,s}(y) dy}$$

alakban, ahol $\mu = \mu(y)$ a halandóság ereje (force of mortality, vedd össze pl. Pollard (12)). Egy-két év változásainál feltehető, hogy a viszonyok (életkörülmények) egyformán válnak kedvezőbbé vagy kedvezőtlenebbé. Tehát megengedjük, hogy a halandóság ereje egyenletesen legyen kisebb vagy nagyobb egyik évről a másikra. Képletben:

$$(16) \quad \hat{\mu}^{n,s}(y) = \lambda \cdot \mu^{n,s-i}(y),$$

vagyis az előző évekből ismert $\mu^{n,s-i}(y)$ értékekből egy megfelelő szorzószám (λ) alkalmazásával becsüljük a mostani évre szóló $\hat{\mu}^{n,s}(y)$ értékeket. Ezt visszairva:

$$(17) \quad {}_{x,n}\hat{q}_s = 1 - e^{-\int_x^{x+1} \hat{\mu}^{n,s}(y) dy} = 1 - e^{-\int_x^{x+1} \lambda \cdot \mu^{n,s-i}(y) dy} = 1 - (1 - {}_{x,n}q_{s-i})^\lambda.$$

Tehát a jelen évre vonatkozó halálzási valószínűségeket e módszer szerint a múlt évek valamelyikére vonatkozó továbbélési valószínűségek hatványozásával nyerjük, ezért a hatványmódszer elnevezés.

A λ szorzószám, helyesebben hatványkitevő becsléséhez használjuk fel az ismert halálzásszámot. A szorzószámnak éppen akkorának kell lennie, hogy a népességet a (17) képletben szereplő elhalálzási valószínűségekkel „végigszorozva”, a férfi és a női halálzásokat összeadva az ismert összhalálzást kapjuk eredményül.

Ennek egzakt megoldása nincsen, rendelkezésünkre állnak azonban gyors közelítő eljárások. Ilyen például az Excel Goal Seek (Célérték-kereső) programja, amely processzortól független egy-két másodperc alatt megoldást talál.

Példa a hatványmódszer alkalmazására:

Tegyük fel, hogy feladatunk az 1997. évi halálzások becslése. Ehhez ismerjük az 1997. év eleji népességet (nemek és életkor szerint), továbbá becslésünk van az 1997. év folyamán bekövetkezett születésekre és halálzásokra. Az egyszerűség kedvéért a becslés egyezzen

meg a tényadattal: 100350 élveszületés és 139434 haláleset. Ismerjük továbbá az 1996. évi elhalálozási valószínűségeket és a fiúk, leányok születési arányát 1996-ból, ami 0,515, illetve 0,485.

Az 1997. évi fiú-leány születéseket az 1996. évi SRB-vel (fiú-leány születési aránnyal) becsülve 51654 fiúszületés és 48696 leányszületés adódik 1997. évi becslésként. Ezek a becslések a tényleges adatoktól 253 fővel térnek el (ténylegesen 51907 fiú és 48443 leány született 1997 folyamán).

Ha feltesszük, hogy az 1997. évi halálozási valószínűségek megegyeznek az 1996. évi-ekkel, akkor – alkalmazva ezeket az 1997. évi népességre – 143528 haláleset adódik a tényleges 139434 helyett, tehát az 1996. évi halandósággal jelentősen felülbecsülnénk az 1997. évi halálozásszámot. Alkalmazva a hatványmódszert, a (16) képlet szerinti λ paraméter értékére 0,9703 adódik, s ezzel a halálesetek száma összesen éppen 139434 lesz, vagyis megegyezik a tényleges éves adattal. A nemek szerinti eltérések is minimálisak, a módszer szerint 72763 férfi és 66671 női halálesetet kapunk, amelyek a tényleges értékektől ± 515 fővel térnek el.

További évekre is hasonló nagyságrendű eltéréseket kapunk. Miután az éves halálozásszámot ismertnek tételezzük fel a hatványmódszernél, ezért az együttes hiba mindig 0, és a férfiak és nők halálozásainak becslési hibája azonos abszolút nagyságú.

4. A tényleges és a hatványmódszer szerint becsült halálozások eltérése
Differences between yearly deaths and those estimated using power method

Év	Eltérés (fő)			Eltérés (%)		
	Férfiak	Nők	Együtt	Férfiak	Nők	Együtt
1994	248	-248	0	0,3	-0,4	0,0
1995	-237	237	0	-0,3	0,3	0,0
1996	-1057	1057	0	-1,4	1,5	0,0
1997	515	-515	0	0,7	-0,8	0,0
1998	491	-491	0	0,7	-0,7	0,0
1999	-657	657	0	-0,9	1,0	0,0

Hatványmódszer becsült éves halálozás esetén

Hogyan működik a hatványmódszer, ha még nem ismertek az éves halálozásszámok? Tegyük fel, hogy olyan időpontban szükséges elvégezni a halálozások nem-kor szerinti felbontását, amikor még csak az év bizonyos időszakáról állnak rendelkezésre adatok. Nyilvánvaló, hogy ilyen esetben *becslést* kell adni az egész év folyamán meghaltak számára.

Legyenek például ismertek az első 10 hónap elhalálozási számai, $D_1^s, D_2^s, \dots, D_{10}^s$. Ismerjük továbbá az előző év havi halálozási adatait is. Az éves halálozásszám egyszerű becslése lehet az előző év megfelelő havi adataival történő abszolút vagy arányosított kiegészítés:

$$(18) \quad D^s = \sum_{i=1}^{10} D_i^s + D_{11}^{s-1} + D_{12}^{s-1}, \text{ illetve}$$

$$D^s = \sum_1^{10} D_i^s + \left(D_{11}^{s-1} + D_{12}^{s-1} \right) \frac{\sum_1^{10} D_i^s}{\sum_1^{10} D_i^{s-1}}.$$

Az arányosított becslést használva, az eredményeket a következő táblázat tartalmazza. A táblázat adatai a módszer használhatóságát húzzák alá.

5. A tényleges és a hatványmódszer szerinti halálozások eltérése,
ha az éves halálozásszám az első 10 hónap alapján becsült
*Differences between yearly deaths and those given by power method
using now-cast of deaths*

Év	Eltérés (fő)			Eltérés (%)		
	Férfiak	Nők	Együtt	Férfiak	Nők	Együtt
1994	47	-435	-388	0,1	-0,6	-0,3
1995	358	752	1110	0,5	1,1	0,8
1996	-1728	470	-1258	-2,3	0,7	-0,9
1997	791	-271	520	1,1	-0,4	0,4
1998	1068	28	1096	1,4	0,0	0,8
1999	501	1699	2200	0,7	2,5	1,5

Összefoglalva: a kanadai modell változatlanul történő alkalmazása a halandóság és a halálozások jelentős hibával történő becsléséhez vezet. Nem sikerült a modell matematikai úton történő javítása sem, a több múltbeli adat, illetve a ciklikusság figyelembevétele javított ugyan az eredményeken, de azok erős becslési bizonytalansága fennmaradt.

Demográfiai alapokról indulva viszont elfogadható becslést ad a halandóság ún. fiktív kohorszok szerinti megközelítése, s azon alapulva a hatványmódszer. Ebben az éves halálozásszám becslése különválnak a korszerinti halálozások becslésétől, a modell kritikus pontja az adott évi elhalálozások „eltalálása” a mindenkor legfrissebb adatok alapján. E fejezetben vizsgálatunk végső következtetése az, hogy az évközi halálozás-továbbszámításokat hatványmódszer segítségével javasoljuk elvégezni.

ÉVKÖZI NÉPESSÉG-TOVÁBBSZÁMÍTÁS ZÁRT NÉPESSÉG ESETÉN

Ebben a fejezetben tanulmányunk lényegére térünk ki. Definiáljuk az évközi népesség-továbbszámítási feladatot és módszert adunk a tetszőleges évközi időpontra történő népességi becslésre.

A módszert a legegyszerűbb esetre, az országos népességre, annak zártságát feltételezve, mutatjuk be. Ezt követően, a tanulmány további részében, illetve a további munkák során térünk át a nyitott népesség, a területi népességek és a *különböző adatfelvételek speciális mintavételi népességeinek eszmei időpontra történő becslésére.*

A feladat megfogalmazása

Abból indulunk ki, hogy adott az év eleji, nem-kor szerint bontott népesség. Ez lehet végleges adat, előzetes adat vagy valamilyen más becslés. Feltesszük, hogy a népesség zárt,

tehát létszámát csak a születések és a halálozások száma befolyásolja. Ismerjük visszamenőlegesen a születések és a halálozások számát, bizonyos múltbeli időponttól visszafelé ismerjük ezek nemek szerinti megoszlását is. Ismerjük a népesség elhalálozási valószínűségeit valamely nem túl távoli évre szólóan.

Feladatunk az év elejétől számított bármely t napra (eszei időpontra, más megközelítésben törtévre) az azon a napon létező népesség létszámának becslése nemek és életkorok szerint.

Ezt a feladatot a kanadai modell, illetve annak előző fejezetben leírt módosítása alapján több lépcsőben oldjuk meg.

1. Az év eleji népesség becslése, amennyiben szükséges
2. Törtév számítása
3. Az élveszületések számának becslése a t törtévre, nemek szerint.
4. A halálozások számának becslése az adott év egészére, ebből hatványmódszer alapján a nemek és életkorok szerinti elhalálozások becslése egész évre.
5. A nem-kor szerinti halálozások becslése a t törtévre.
6. A népesség továbbszámítása nemek és év *eleji életkor* szerint a t napra.
7. A népesség öregedésének figyelembevétele, az t napi életkor szerinti koréves népesség számítása.

A becsléseket az 1998. évre szólóan mutatjuk be. Ebben az évben a népesség zártsága a statisztika szerint „megvalósult”, hiszen a népesség továbbszámításában a nemzetközi vándorlást nem vettük figyelembe.

Az év eleji népesség becslése

Arról az évről és év eleji népességről van szó, amelyre vonatkozóan eszei időponti becslést kívánunk elvégezni. Tegyük fel, hogy az az idő, amikor a számítást végezzük, közel esik az év elejéhez. Tekintettel arra, hogy az év eleji statisztikai népességszámok nagyjából az év közepére válnak ismertté, ezért, amennyiben mi a becsléseket az év elejéhez közeli időpontban végezzük, az év eleji népességet is becsülnünk kell.

Az előző fejezetben ennek módszerét már bemutattuk arra az esetre, amikor a születések és a halálozások száma a múlt évre ismert volt. Esetünkben legfeljebb néhány hónap népmozgalmi adata hiányzik, ezeket kell becsléssel helyettesíteni. Az egyszerűség kedvéért feltesszük, hogy az eszei időponti becsléseket az adott évre szólóan az év elején végezzük el. Ez azt jelenti, hogy az előző év népmozgalmából októberig már ismertek az adatok.

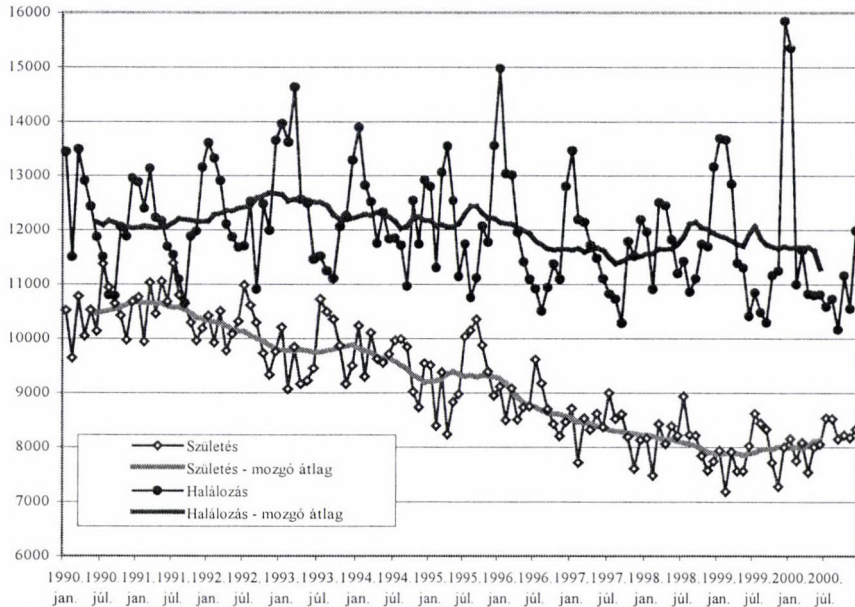
Az éves népmozgalom előzetes becslése

Az október-december havi számok becslését legegyszerűbben a megelőző év ugyanazon hónapjainak adatait átvéve becsülhetjük. Bizonyos esetekben indokolt ezt arányosítva megtenni (az előző és a megelőző éves adatok arányában). Képleten:

$$(19) \quad \hat{B}_t = B_{t-12} \cdot \frac{\sum_{i=1}^{12} B_{t-i}}{\sum_{i=1}^{12} B_{t-12-i}}, \quad \hat{D}_t = D_{t-12} \cdot \frac{\sum_{i=1}^{12} D_{t-i}}{\sum_{i=1}^{12} D_{t-12-i}},$$

ahol t most a hónapokban mért időt jelenti.

Természetesen ennél bonyolultabb megoldások is elképzelhetők a havi születések és halálozások idősor-elemzése alapján. A születések és a halálozások havi adatai jellegzetes alakulásúak, ahogyan azt a következő ábra is mutatja.

IV. A születések és a halálozások havi alakulása és 12 havi mozgó átlaga, 1990–2000
Development of monthly births and deaths and 12-month moving average, 1990–2000

A nemenkénti születések és halálozások becslése

A népesség-továbbszámításához szükségünk van az élveszületések és halálozások nemenkénti becslésére is. Az élveszületéseknél a fiú-leány megoszlás viszonylag stabilnak tekinthető. Nem tévedünk tehát nagyot, ha az előző (ismert) év fiú-leány születési arányát alkalmazzuk. Mivel rövid időtartamról van szó, ahol a nemek szerinti halandósági különbségek nem nagyon változnak, ugyanezt alkalmazhatjuk a halálozások nemenkénti becslésére is. Képletben:

$$(20) \quad {}_n B_t = \frac{\sum_{i=0}^{11} {}_n B_{s-i}}{\sum_{i=0}^{11} B_{s-i}}, \text{ illetve } {}_n D_t = \frac{\sum_{i=0}^{11} {}_n D_{s-i}}{\sum_{i=0}^{11} D_{s-i}},$$

ahol n a nemet jelenti, s pedig az első olyan időpont, amelyre a születések, illetve a halálozások nemenkénti adatai már ismertek

Az év eleji (induló) népesség becslése

Miután ismert az előző év eleji végleges népesség, továbbá becstültük a nemenkénti népmozgalmat, a népesség továbbszámítása az előző fejezet szerint valósítható meg. A halálozások nemenkénti és korévek szerinti számát hatványmódszerrel becsljük. Ezután a továbbszámítás standard módon végezhető el.

Példa az induló népesség előállítására

Tegyük fel, hogy 1998 elején ismerjük az 1997. év eleji népességet, az 1996. évi halandóságot, továbbá az 1997. január–szeptember havi születéseket és halálozásokat. Rendelkezésünkre állnak természetesen a korábbi évekből a nemenkénti születések és halálozások is.

A (19) képlet szerint az 1997. októberi-decemberi halálozás megegyezik az 1996. október-decemberi számokkal. Ez 139203 elhalálozás becslését jelenti 1997-re, a tényszám 139434. A születéseknél az arányosított becslés 1997-re 100070 élveszületés, a tényleges 100350 helyett.

A (20) képlet szerint a fiúszületések száma 51518, a leányszületéseké 48552, mint becslések, a statisztikai adat pedig 51907, illetve 48443. A halálozásoknál a becslés férfiak 72981, nőknél 66222, miközben tényleges 73278 fő, illetve 66156 fő halt meg.

Az 1998. év eleji népesség becslése ezt követően az alábbiak szerint alakul ötéves korcsoportonként. A táblázatok adatai igen jó egyezésről tanúskodnak.

6. Tényleges és becsült népesség eltérései, 1998. január 1.
Differences between official and estimated population, 1 January 1998

Korcsoport	Tényleges népesség	Becsült népesség	Eltérés (fő)	Eltérés (%)
0-4	543903	543578	325	0,06
5-9	610586	610582	4	0,00
10-14	617236	617192	44	0,01
15-19	727214	727219	-5	0,00
20-24	869297	869302	-5	0,00
25-29	717471	717468	3	0,00
30-34	624687	624662	25	0,00
35-39	642424	642327	97	0,02
40-44	837746	837985	-239	-0,03
45-49	751623	751620	3	0,00
50-54	637581	637744	-163	-0,03
55-59	577624	577633	-9	0,00
60-64	515453	515751	-298	-0,06
65-69	495304	495462	-158	-0,03
70-74	421046	421106	-60	-0,01
75-79	291664	291705	-41	-0,01
80-84	140178	139800	378	0,27
85-89	88773	88544	229	0,26
90+	25548	25629	-81	-0,32
Összesen	10135358	10135309	49	0,00

Miután rendelkezésünkre áll az év eleji (esetünkben 1998. év eleji) népesség becslése, nekiláthatunk az évközi eszmei időpontokra vonatkozó továbbszámításoknak.

NÉPESSÉG TOVÁBBSZÁMÍTÁSA TÖRTÉVRE

A törtév számítása

A törtév számítását a szokásos módon végezzük el. Kiszámítjuk, hány nap telik el az év elejétől az eszmei időpontig, majd ezt viszonyítjuk az év összes napjai számához. Ezt a 0 és 1 közé eső értéket a törtévi népesség életkorának megállapításához használjuk.

Példa törtév számítására:

Legyen az eszmei időpont 1998. május 15-én 24 óra 0 perc. Az év nem szökőév, a napok összes száma 365. A január 1. és az eszmei időpont között eltelt napok száma: $31+28+31+30+15=133$, tehát a törtév: $133/365=0,369863$.

Élveszületések becslése törtévre

A kanadai modell arra készült, hogy legfeljebb egy évre előre adjon népességi becsléseket. Az ennél hosszabb időszak már a népesség-előreszámítások területe, ahol a demográfiai magatartás változására vonatkozó hipotéziseknek van egyre nagyobb szerepe.

Ebből adódóan a havi születések becslése egy rövid távú előrebecslés, mely legegyszerűbben a (19) képlet alkalmazásával (arányosított havi becslés) történhet, melyet a (20) képlet szerint bontunk fiú-leány születésekre. A tört hónapra a születéseket az adott havi becslés törtrészének vesszük.

Példa élveszületések évközi becslésére

Tegyük fel, hogy 1998. május 15. 24 óra az eszmei időpontunk. Becsüljük a január–májusi születésszámokat a (19) és (20) képletek alapján. A májusi tört hónapra a havi becslés 15/31-d részét vesszük. A január 1. és az eszmei időpont közötti születésszámok ezután a havi számok összegeként adódnak, ami most 35677 becsült születést jelent a tényleges 36192 fő helyett.

Ezt a becslést januárban adjuk a január 1.–május 15. közötti születésszámra, természetesen ahogy közelebb kerülünk az eszmei időponthoz és ezáltal módunk van több múltbeli adat bevonására, becslésünk egyre pontosabbá válik.

Halálozások becslése törtévre

A havi halálozások rövid távú becslése a születésekhez hasonlóan a (19) képlet alkalmazásával (most arányosítás nélküli havi becslés) történhet, melyet a (20) képlet szerint bontunk férfi-nő halálozásokra. A tört hónapra a havi becslés törtrészét vesszük.

Példa halálozások évközi becslésére

Tegyük fel ismét, hogy 1998. május 15. 24 óra az eszmei időpontunk. Becsüljük a január–májusi halálozásszámokat a (19) és (20) képletek alapján. A májusi tört hónapra a havi becslés 15/31-d részét vesszük. A január 1. és az eszmei időpont közötti elhalálozások becsült számának 55066 fő adódik a tényleges 53569 fő helyett.

A kor szerinti halálozások becslése törtévre

Szükségünk van a január 1. és az eszmei időpont közötti halálozások életkor szerinti bontására. A kanadai modell abból indul ki, hogy a törtévi halálozások életkoronként azonos arányban viszonyulnak az éves halálozásokhoz. Tehát a 30 évesek körében történt halálozások törtévi / évi hányada megegyezik mondjuk a 66 évesek elhalálozásainak törtévi / évi

hányadával. Az idő tehát nem szelektál az életkorok (kohorszok) között.⁸ Tehát szükségünk van az éves halálozások nem-kor szerinti megoszlására.

Ehhez először előrebecsüljük az egész évre az összhalálozást a (19) képlet alapján. Elvégezzük ennek nemek szerinti felbontását is a (20) szerint. Majd – *miután rendelkezésünkre áll az év eleji népesség becslése – mindkét nemre alkalmazzuk a hatványmódszert. Eredményül megkapjuk az év folyamán meghaltak kor szerinti becslését. A törtéves becslés ebből az éves kor szerinti halálozásoknak az a része, ahogy a törtévi összhalálozás viszonyul az éves összhalálozáshoz. Képletben:*

$$(21) \quad {}_{x,n}D_{s,t} = {}_{x,n}D_{s,s+1} \cdot \frac{\sum {}_{x,n}D_{s,t}}{\sum {}_{x,n}D_{s,s+1}},$$

ahol ${}_{x,n}D_{s,t}$ jelöli az x éves, n nemű elhalálozások számát s és t időpontok között, esetünkben s az év eleje, t pedig az eszmei időpont. Felhívjuk a figyelmet arra, hogy az *életkor ebben a tanulmányban mindig egy adott időpontban betöltött évek számát jelenti, esetünkben a január 1-jén betöltött évek számát*. Tehát születési évjárat szerint rendezzük az adatokat.

Példa a kor szerinti halálozások évközi becslésére

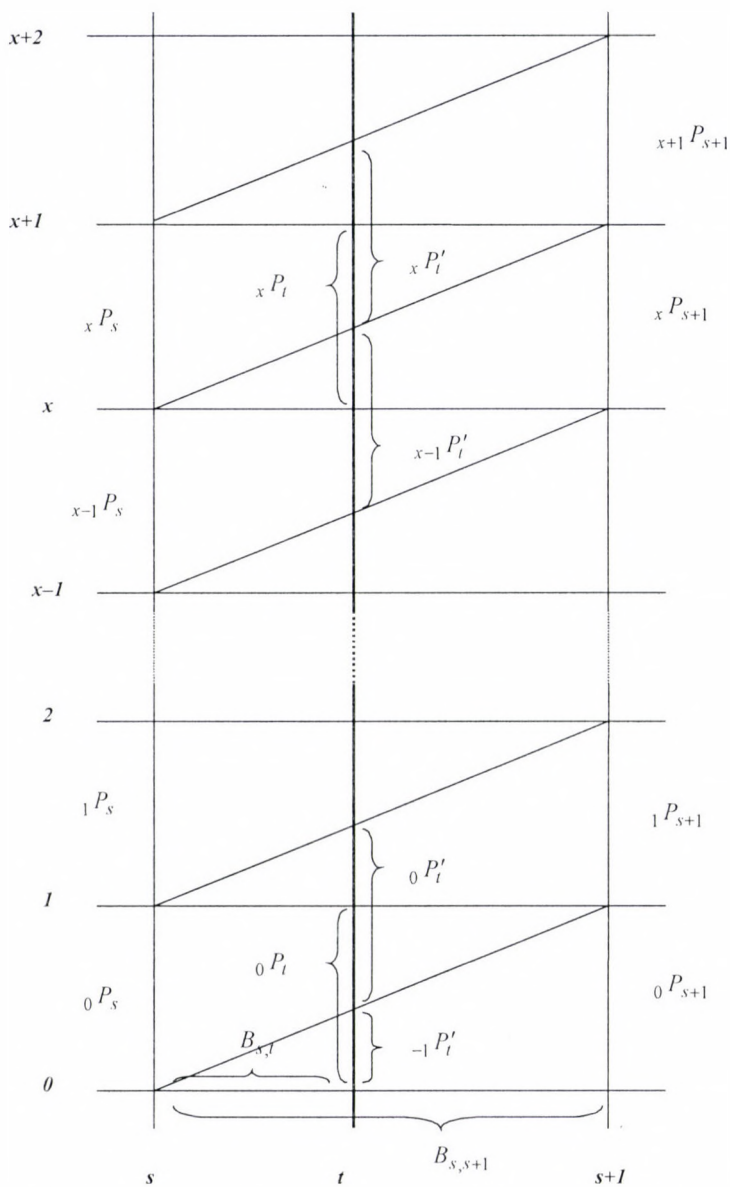
1998. május 15. 24 óra az eszmei időpontunk, megbecsültük a törtévi férfi halálozásokat, ez 28879 fő. A fent leírt módon becstük az éves halálozásokat is, ami 73007 fő. A 63 éves férfiak éves elhalálozására 1581 fő adódik. A 63 éves férfiak január 1. és május 15. közötti elhalálozását tehát $1581 \cdot 28879 / 73007 = 625$ főnek vehetjük.

A népesség továbbszámítása az eszmei időpontra az öregedés figyelembevételével

A zárt népesség egész évre történő továbbszámítása – ahogyan azt I. ábrán és az (1) képletekben bemutatattuk – úgy történik, hogy az újszülöttekből, illetve az év eleji koréves népességből levonjuk az elhalálozásokat. Eredményül megkapjuk az újszülöttek és az év eleji népesség év végi létszámait. Ezt követően meg kell határozni még ennek a népességnek az *életkorát*, ami pontosan egy évvel nagyobb, mint a kiindulási népességé. Ezt hívjuk *kor-eltolásnak*.

Törtévre – ahogyan azt a kanadai modell ismertetésénél is taglaltuk – az eljárás hasonló. Az (s,t) törtévi folyamán a $B_{s,t}$ számú újszülöttről és az év eleji koréves ${}_xP_s$ népességből levonjuk az elhalálozásokat. Eredményül megkapjuk az újszülöttek és az s év eleji népesség t időpontbeli létszámait. Legyen ez a ${}_xP'_t$ „vesszős” népesség. Itt x az s év eleji életkort jelenti.

⁸ Ez egyedül az újszülöttek esetében kérdéses, hiszen az újszülött nemzedék az év folyamán fokozatosan jön létre. Itt azonban hivatkozhatunk arra, hogy csecsemőkorban a halálozások többsége a születés időpontjához közel esik, tehát a kanadai modell elve közelítőleg ebben az is érvényes.

V. Népszámadatok elhelyezése Lexis-diagramban évközi továbbszámítás esetén
 Population figures in the Lexis diagram in case of population estimation within a year

Az egész folyamatot az V. ábrán tüntettük fel. Látható, hogy a ${}_x P'_t$ „vesszős” népesség részben x, részben x+1 éves a t időpontban. Ugyancsak a ${}_{x-1} P'_t$ „vesszős” népesség részben

$x-1$ és részben x éves. Keletkezik még egy „különleges népesség is, melyet $_{-1}P'_t$ -vel jelölünk, ők születtek az (s, t) intervallumban.

A t időpontbeli tényleges népesség életkori megoszlása viszont más. Az V. ábrán jól látható, hogy a $_xP'_t$ népesség részben a $_xP'_t$ és részben a $_{x-1}P'_t$ népességből tevődik össze.

A kanadai modell egy meglehetősen bonyolult módszert ad a $_xP'_t$ „vesszős” népesség és a $_xP_t$ népesség közötti konverzióra. Az ott alkalmazott technika a $_xP_t$ becslésénél nem csak a $_xP'_t$ és a $_{x-1}P'_t$ népességeket veszi figyelembe, hanem több megelőző és követő életkort is.

Mi a magyarországi modell kidolgozásánál egyszerűbb megoldást választottunk. Feltételeztük a népességváltozás egyenletességét, és ennek alapján a konverziót a következő képletekkel végeztük.

$$(22) \quad \begin{aligned} {}_0P'_t &= {}_{-1}P'_t + (1-\alpha){}_0P'_t, \\ {}_xP'_t &= \alpha \cdot {}_{x-1}P'_t + (1-\alpha){}_xP'_t, \\ {}_{90+}P'_t &= \alpha \cdot {}_{89}P'_t + {}_{90+}P'_t, \end{aligned}$$

ahol $\alpha = t - s$ a törtévet jelenti.

Példa törtéves népesség-továbbszámításra:

Eszmei időpont 1998. május 15. 24 óra, erre akarjuk megadni a kor-nem szerinti népességszámokat. Minden életkorra az 1998. január 1-jei népességszámból kivonjuk az 1998. január 1. – május 16. közötti időszakra becsült halálozásszámot. Az 1998. január 1. – május 16. között születettekből a -1 „korévhez” tartozó halálozásszámot vonjuk ki.

Az 1997. októberig ismert adatok alapján becslésünk szerint 1998. január 1. – május 16. között 18367 fiú született volna $((19)-(20)$ képlet). A férfiak 1998. évi elhalálozásának becslése 73007 fő, 1998. január 1. – május 16. közötti halálozások becslése 28879 fő. A -1 évesek éves halálozásának becslése 474 fő, tehát az eszmei időpontig $474 \cdot 28879 / 73007 = 187$ fő halt volna meg. Így a május 16-i időpontra:

$${}_{-1}P'_t = B_{s,t} - {}_{-1}D_{s,t} = 18367 - 187 = 18180.$$

Hasonlóan számolva

$${}_0P'_t = {}_0P_s - {}_0D_{s,t} = 51132 - 34 = 51098,$$

mert az előzőekben ismertetett módon az év eleji népesség becslése 51132, a törtévi halálozásoké pedig 34.

Az 54 éves férfiak esetében ${}_{54}P_s = 58127$, az 55 éveseknél ${}_{55}P_s = 57758$, az éves halálozásaik: ${}_{54}D_{s,s+1} = 1165$, ${}_{55}D_{s,s+1} = 1218$. A törtévi halálozások:

$${}_{54}D_{s,t} = 1165 \cdot \frac{28879}{73007} = 461 \text{ és } {}_{55}D_{s,t} = 1218 \cdot \frac{28879}{73007} = 482.$$

Így a megfelelő „vesszős” népességek:

$${}_{54}P'_t = {}_{54}P_s - {}_{54}D_{s,t} = 58127 - 461 = 57666$$

és

$${}_{55}P'_t = {}_{55}P_s - {}_{55}D_{s,t} = 57758 - 482 = 57276.$$

Következik a népességek közötti konverzió, vagyis az öregedés figyelembevétele. Az évhányad $\alpha = t - s = 0,37$.⁹ A 0 éveseknél:

$${}_0P_t = {}_{-1}P'_t + (1 - \alpha){}_0P'_t = 18180 + (1 - 0,37) \cdot 51098 = 50379.$$

Az 55 éveseknél:

$${}_{55}P_t = \alpha \cdot {}_{54}P'_t + (1 - \alpha){}_{55}P'_t = 0,37 \cdot 57666 + 0,63 \cdot 57276 = 57421.$$

Megjegyezzük, hogy a konkrét számolásnál az évhányad több tizedesjegyét kell figyelembe venni a pontos eredmény eléréséhez (legalább 0,369863-al kell számolni).

A becsléseket ötéves korcsoportok szerint összevonva az alábbi táblázat tartalmazza.

7. Népesség továbbszámítása törtévre, 1998. január 1. – május 16.
Population estimation for a fraction of year, 1 January – 16 May 1998

Korcsoport	Becsült népesség, 1998. jan. 1.	Becsült népesség, 1998. május 15. jan. 1-jei életkorral	Becsült népesség, 1998. május 15. tény- leges életkorral
-1		35340	
0-4	543810	543680	536324
5-9	610582	610534	608277
10-14	617194	617134	616597
15-19	727220	727081	712723
20-24	869305	869077	873253
25-29	717470	717192	719749
30-34	624666	624257	633375
35-39	642330	641491	634437
40-44	837992	836176	824906
45-49	751631	749246	757837
50-54	637758	634947	643270
55-59	577648	574033	579656
60-64	515765	511307	513337
65-69	495472	489271	492497
70-74	421108	413225	419325
75-79	291693	283721	302533
80-84	139774	133207	132355
85-89	88514	82376	89333
90+	25610	22859	26370
Összesen	10135542	10116154	10116154

Amennyiben a továbbszámítást december 31. 24 órai időpontra végezzük el, módszerünk a következő év január 1-jei kezdő népességet is megadja. Természetesen ez a becslés már távolabb eshet a tény adattól, hiszen úgy becsüljük az 1999. január 1-jei népességet, hogy a becslés készítésekor még csak az 1997. eleji népességet ismerjük, valamint 1997 szeptemberig tudjuk a fő népmozgalmi számokat. Ennek ellenére, mint a következő táblázat mutatja, az évközi népesség-továbbszámítás általunk alkalmazott módszere viszonylag kis hibával állítja elő a két évvel későbbi népességet is.

A mellékletben az 1998. év minden hónap 16. napjára bemutatjuk az évközi népesség-továbbszámítást. Hangsúlyozni kell, hogy ez az a – leggyakrabban előforduló – eset, amikor

⁹ A 7-es fölött tett ponttal jelezzük, hogy közelítő értékről van szó.

a múlt év eleji népességet ismerjük, a folyó év elejét becsüljük, a népmozgalom fő számai pedig a múlt év nagyobbik időszakáig – a számításokban októberig – ismertek.

8. A tényleges és az 1997. évi kiindulással 1999. január 1-jére becsült népesség eltérései korcsoportonként

Differences between official population and that projected from 1997 by age-groups, 1 January 1999

Korcsoport	1999 tény	1999 becslés	Eltérés (fő)	Eltérés (%)
0-4	524639	522408	2231	0,43
5-9	604349	604354	-5	0,00
10-14	615638	615600	38	0,01
15-19	688085	688085	0	0,00
20-24	880004	880031	-27	0,00
25-29	723749	723718	31	0,00
30-34	648390	648325	65	0,01
35-39	621325	621315	10	0,00
40-44	802835	803269	-434	-0,05
45-49	768733	768974	-241	-0,03
50-54	652675	653295	-620	-0,09
55-59	583793	583897	-104	-0,02
60-64	509721	510405	-684	-0,13
65-69	488713	489060	-347	-0,07
70-74	418112	418224	-112	-0,03
75-79	320931	321144	-213	-0,07
80-84	122595	122010	585	0,48
85-89	91025	90561	464	0,51
90+	26477	26865	-388	-1,47
Összesen	10091789	10091540	249	0,00

ÉVKÖZI NÉPESÉG-TOVÁBBSZÁMÍTÁS ISMERT KEZDŐNÉPESÉG ESETÉN

Eddig azzal az esettel foglalkoztunk, amikor az évközi továbbbszámítást olyan körülmények között kell végrehajtani, amikor még az év eleji nem-kor szerinti népesség nem ismert. Ekkor tipikusan *előrebecslést* végzünk. További három feladattípus is lehetséges.

1. Az év eleji népesség már ismert – ez általában az év közepétől lehetséges –, s ennek az évnek meghatározott napjára, mint eszmei időpontra végezzük az évközi népesség-továbbbszámítást.

Az ismertetett módszer szerint dolgozhatunk, megbecsüljük a törtéves születést, a törtéves és éves elhalálozást, hatványmódszerrel elvégezzük a halálozások korszerinti felosztását, elvégezzük a továbbbszámítást, figyelembe vesszük az öregedést. *Például* akkor kerül sor erre az eljárásra, amikor az évközi adatfelvétel eszmei időpontjára az év közben végzünk „*hátrabecslést*”.

2. Az év eleji népesség ismert és már ismerjük egész évre vonatkozóan az élveszületések és a halálozások havi adatait, s ennek az évnek meghatározott napjára, mint eszmei időpontra végezzük az évközi népesség-továbbbszámítást.

Ekkor csak a nemek szerinti felbontást, a halálozásoknál az életkor szerinti összetélt becsüljük, s végezzük el a továbbbszámítást. *Például* egy évközi adatfelvétel eszmei időpontjára a következő év elején végzünk „hátrabecsélést”.

3. Az év eleji és az év végi népesség is ismert, ismerjük egész évre vonatkozóan az élveszületések és a halálozások havi adatait, nemek és életkor szerinti megoszlását, s ennek az évnél meghatározott napjára, mint eszmei időpontra végezzük az évközi népesség-továbbbszámítást.

Ekkor csak a népmozgalom törtéves arányosítását és az év eleji népesség továbbgörgetését végezzük. Ez lehet egy olyan havi adatsor, amelyet *végleges évközi népességnek* lehet tekinteni, legalábbis a következő népszámlálásig.¹⁰

A VÁNDORLÁS FIGYELEMBEVÉTELE

Az előzőekben bemutatott évközi népesség-továbbbszámítási modell zárt népességre szólt, tehát a vándorlásokat (költözéseket) nem tartalmazta. Magyarországon az 1980-as évek vége, az 1990-es évek eleje óta semmiképpen nem beszélhetünk zárt népességről. Sőt, bizonyos értelemben Magyarország migrációs „frontországga” vált. Ugyanakkor megfelelő adatok – vándorlási statisztika – hiányában a nemzetközi vándorlás az 1990-es években még nem lehetett tárgya a népesség-továbbbszámításnak. 2001-től viszont évről-évre figyelembe vesszük a nemzetközi vándorlás népességre gyakorolt hatását.

A kanadai modell a nemzetközi vándorlást a népességváltozás komponenseként kezeli. A modell szerint – ami egyébként megegyezik a nemzetközi gyakorlatban alkalmazott továbbbszámítási, előreszámítási modellel is – a népesség továbbbszámítása az alábbi képlettel történik:

$$(23) \quad P_t = P_s + B_{s,t} - D_{s,t} + I_{s,t} - E_{s,t},$$

ahol az ismert jelölések mellett I a bevándorlókat (*immigrants*), E pedig a kivándorlókat (*emigrants*) jelenti.

I és E becslése hasonló lehet a születések és a halálozások becsléséhez. Ha a vándorlások havi számai az év bizonyos időszakára ismertek, akkor az év hátralévő időszakára egyszerűbb-bonyolultabb eljárásokkal becslés adható. Továbbá az elmúlt évek adatai alapján becslés adható a nemek szerinti megoszlásokra is.

Az életkori megoszlások becslésére kétféle eljárást használhatunk. Az egyik azon alapul, hogy a bevándorlók és a kivándorlók kormegoszlása jellegzetes (fiatal, speciális lefutású). Ebből kiindulva az életkori becslések az ismert adatok (valamely előző év) vándorlásainak kormegoszlásán alapulhatnak. Ez lehet a követendő módszer a *bevándorlásnál*.

A második lehetséges módszer abból indul ki, hogy nem a vándorlók abszolút számainak korszerti megoszlása, hanem a korszecifikus vándorlási arányszámok lefutása jellegzetes. Ebben az esetben ismert (valamely előző évből származó) korszecifikus arányszámvektorokat használhatunk a vándorlók életkor szerinti számainak becsléséhez a népességnagyságok figyelembevételével. Ez tipikus szemlélet lehet a *kivándorlásnál*.

A magyarországi évközi népesség-továbbbszámítási modell nemzetközi vándorlással történő kiegészítését a fenti alapokon javasoljuk elvégezni.

¹⁰ Itt jegyezzük meg, hogy a statisztikai munka informatikai alapokra helyezésével, így a népmozgalmi események rekordszínti tárolásával ma már megoldható az évközi népesség pontos továbbvezetése. Természetesen ez mindig *visszamenőleges*, tehát a tanulmányban vizsgált alapfeladatot – a népesség rövid távú *előrebecslését* – nem helyettesítheti (A Szerk.).

ÖSSZEFOGLALÁS

Tanulmányunkban a népességi adatok egyik fontos felhasználási területével foglalkoztunk. A különböző reprezentatív adatfelvételekhez kapcsolódóan egyre nagyobb szükség van évközi részletes népességi adatokra.

Az évközi népesség-továbbbszámításokat igen fontosnak tartják Kanada Statisztikai Hivatalában, ahol egész modellrendszerrel dolgoztak ki és működtetnek a munkaerő-felvételek – általában a reprezentatív lakossági adatfelvételek – népességi adatigényeinek kielégítésére. A magyar Központi Statisztikai Hivatal és Kanada Statisztikai Hivatala közötti együttműködés keretében született javaslat a modell magyarországi adaptálására.

Jelen munka a kanadai népesség-továbbbszámítási modell *első hazai kísérletének* minősül. A viszonylag bonyolult módszertan, a jelentős adatigény miatt szükségessé vált, hogy a modell adaptációját *több lépcsőben* valósítsuk meg. A tanulmány fő témája a modell elveinek bemutatása és hazai átültetési lehetőségeinek vizsgálata.

Az 1990-es évek adataival végzett tesztelés alapján a kanadai modell nem minden részletben bizonyult alkalmasnak a hazai viszonyokra. Különösen a halálozások előrebecslése, életkor szerinti felbontása problematikus. Az elemzés alapján *módosított kanadai modell* bevezetése javasolható.

További vizsgálatok szükségesek a területi továbbbszámítás és a speciális mintavételi népességek továbbbszámítása modelljeinek kidolgozásához. Ezekre a 2001. évi népszámlálás részletes adatainak ismeretében, az abból történő első részletes népesség-továbbvezetések ismeretében nyílik lehetőség.

SZAKIRODALOM

- (1) *Rosemary Bender*: Population Estimation Programme of Labour and Household Surveys Analysis Division: A Methodological Documentation c. kiadvány alapján készült az anyag (Statistics Canada, 1992, 111 p.)
- (2) Demográfia Évkönyv 2000. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- (3) Demográfia (1996), szerk. Kovácsicsné Nagy Katalin. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 580 p.
- (4) *Pallós E.* (1966/4) Magyarország népességének területi előreszámítása. A KSH Népeség tudományi Kutató Csoport közleményei, 12. Budapest, 67 p.
- (5) *Valkovics E.* (2001) Demográfia 1. Osiris Kiadó, Budapest, 415 p.
- (6) *Hablicsek L.–Monigl I.–Vukovich G.* (1985): A magyarországi népességfejlődés néhány hosszú távú jellemzője 1880–2001 között. Demográfia, 1985/4. 403–457. p.
- (7) *Hablicsek L.* (1988): Demográfiai forgatókönyvek, 1997–2050. Demográfia, 1998/4. 472–495. o.
- (8) *Hablicsek, László – Joop de Beer – Wim van Hoorn* (2000): Future population and household trends: projections and scenarios. In: Gijs Beets – Károly Miltényi (eds): Population ageing in Hungary and the Netherlands. A European Perspective. Thela-Thesis Amsterdam 2000. 141–180 pp.
- (9) *Hunyadi, L. – Szakolczai, Gy.* (1970) A korspecifikus születési és halálozási valószínűségek eloszlási görbéi és ezek időbeli eltolódása. Demográfia, 1970/3. 242–268. p.
- (10) *Shyrock, H. S. – Siegel, J. S.* (1973) The methods and materials of demography. U.S. Department of Commerce, Bureau of Census, Washington, I-II. 888 p.

- (11) *Valkovics, E.* (1985) Néhány gondolat a területi népesség-előreszámítások hipotéziseinek kialakításával kapcsolatban. A KSH Népességtudományi Kutató Intézet Kutatási Jelentései, 25. 139-158., 278. p.
- (12) *Pollard, J. H.* (1973) Mathematical models for the human populations. Cambridge University Press.
- (13) *Brass, W.* (1978) Population Projection for Planning and Policy. Papers of the East-West Population Institute, 55, Honolulu, Hawai.
- (14) Népszámlálás 2001 I. Előzetes adatok (2001) Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- (15) Recent demographic developments in Europe 2000, Council of Europe

Tárgyszavak:

Népesség-előrejelzés
Előrejelzési modell

POPULATION PROJECTION FOR REFERENCE DATES AN ADAPTATION OF CANADIAN POPULATION ESTIMATION MODEL

Summary

In the Hungarian Central Statistical Office population estimates designed to the Labour Force Survey are under development. The methodology is based on the publication "Population Estimation Programme of Labour and Household Surveys Analysis Division: A Methodological Documentation", written by Rosemary Bender, Statistics Canada, November 1992.

Monthly population estimates are calculated to correspond with the reference dates of the LFS. The well-known cohort component method is used for estimating population. The estimated number of births, deaths (and migration) by sex are extrapolated from monthly data. As the reference date is always about mid-month, the estimate for the reference month is multiplied by the fraction of the month included in the estimation period.

The estimation of age-specific death figures is based on a demographic model called power method. It uses life tables based on annual mortality rates specified by age and sex. Ageing of the population between 1st January and the reference date is taken into consideration.

Test of methods on national level for the 1990ies shows high accuracy.

I. Melléklet

Hatványmódszerrel becsült év eleji népesség, 1995–97
Estimated population using power method, 1995–97

Korcsoport	Becsült népesség, 1995. I. I.	Eltérés a tényleges népességtől	Százalékos eltérés	Becsült népesség, 1996. I. I.	Eltérés a tényleges népességtől	Százalékos eltérés	Becsült népesség, 1997. I. I.	Eltérés a tényleges népességtől	Százalékos eltérés
0-4	599491	-987	-0,16	583352	2255	0,39	566678	-2166	-0,38
5-9	616056	13	0,00	613291	-28	0,00	613874	16	0,00
10-14	655342	12	0,00	637630	-23	0,00	623637	3	0,00
15-19	855521	-16	0,00	809399	-16	0,00	769007	61	0,01
20-24	763745	-20	0,00	809403	140	0,02	845321	19	0,00
25-29	675032	84	0,01	695486	-21	0,00	709404	69	0,01
30-34	614933	68	0,01	603937	24	0,00	604397	203	0,03
35-39	762588	46	0,01	713533	143	0,02	671910	304	0,05
40-44	827506	-43	-0,01	842769	144	0,02	848556	474	0,06
45-49	692326	-192	-0,03	721444	37	0,01	745754	445	0,06
50-54	641152	128	0,02	632669	42	0,01	630061	556	0,09
55-59	556828	-249	-0,04	561608	-59	-0,01	565609	500	0,09
60-64	549529	198	0,04	535262	14	0,00	524561	398	0,08
65-69	508291	260	0,05	504964	-73	-0,01	497428	282	0,06
70-74	432875	-393	-0,09	433149	29	0,01	429197	-67	-0,02
75-79	198316	-45	-0,02	224214	87	0,04	258560	-300	-0,12
80-84	194831	109	0,06	181151	-223	-0,12	160660	-281	-0,18
85-89	78904	243	0,31	83089	-460	-0,56	84883	-293	-0,35
90+	23086	109	0,47	23984	-46	-0,19	24971	-249	-1,01
Összesen	10246352	-675	-0,01	10210334	1966	0,02	10174468	-26	0,00

Megjegyzés: A népmozgalom a számítások feltételezése szerint az előző év szeptemberig ismert, október-decemberre becsült. Az előző év eleji népesség kor-nem szerint ismert. A halálozások kor-nem szerinti megoszlása hatványmódszerrel becsült.

Hatványmódszerrel becsült év eleji népesség, 1998–2000
Estimated population using power method, 1998–2000

Korcsoport	Becsült népesség, 1998. I. I.	Eltérés a tényleges népességtől	Százalékos eltérés	Becsült népesség, 1999. I. I.	Eltérés a tényleges népességtől	Százalékos eltérés	Becsült népesség, 2000. I. I.	Eltérés a tényleges népességtől	Százalékos eltérés
0-4	543580	323	0,06	524630	9	0,00	503478	758	0,15
5-9	610582	4	0,00	604355	-6	0,00	597534	16	0,00
10-14	617194	42	0,01	615667	-29	0,00	615467	-10	0,00
15-19	727219	-5	0,00	688090	-5	0,00	654248	16	0,00
20-24	869305	-8	0,00	880011	-7	0,00	853004	-8	0,00
25-29	717469	2	0,00	723726	23	0,00	760794	43	0,01
30-34	624666	21	0,00	648416	-26	0,00	670985	136	0,02
35-39	642330	94	0,01	621437	-112	-0,02	607747	78	0,01
40-44	837992	-246	-0,03	802869	-34	0,00	745871	28	0,00
45-49	751631	-8	0,00	768908	-175	-0,02	800141	-149	-0,02
50-54	637757	-176	-0,03	653067	-392	-0,06	659075	217	0,03
55-59	577647	-23	0,00	583717	76	0,01	599664	-92	-0,02
60-64	515764	-311	-0,06	509806	-85	-0,02	506340	28	0,01
65-69	495471	-167	-0,03	488778	-65	-0,01	481267	80	0,02
70-74	421106	-60	-0,01	418125	-13	0,00	418675	-377	-0,09
75-79	291693	-29	-0,01	321001	-70	-0,02	322695	-361	-0,11
80-84	139772	406	0,29	122482	113	0,09	126915	-523	-0,41
85-89	88512	261	0,29	91012	13	0,01	93020	-466	-0,50
90+	25619	-71	-0,28	26793	-316	-1,19	27332	-442	-1,64
Összesen	10135309	49	0,00	10092890	-1101	-0,01	10044252	-1028	-0,01

Megjegyzés: A népmozgalom a számítások feltételezése szerint az előző év szeptemberig ismert, október-decemberre becsült. Az előző év eleji népesség kor-nem szerint ismert. A halálózások kor-nem szerinti megoszlása hatványmódszerrel becsült.

II. Melléklet

Évközi népesség becslése, 1998, mindkét nem együtt
Population estimates for reference dates within the year, 1998, both sexes

Korcsop- ort	jan. 1.	jan. 15.	febr. 15.	márc. 15.	ápr. 15.	máj. 15.	jún. 15.	júl. 15.	aug. 15.	szept. 15.	okt. 15.	nov. 15.	dec. 15.	dec. 31.
0-4	543578	543015	541300	539688	537957	536324	534631	533158	531591	529981	528129	525779	523577	522408
5-9	610582	610323	609794	609318	608789	608277	607747	607236	606707	606179	605668	605140	604629	604354
10-14	617192	617125	616989	616864	616729	616597	616462	616333	616198	616063	615935	615800	615672	615600
15-19	727219	725607	722275	719269	715942	712723	709400	706185	702864	699544	696330	693010	689800	688085
20-24	869302	869744	870647	871463	872372	873253	874164	875048	875965	876880	877767	878679	879561	880031
25-29	717468	717720	718236	718710	719236	719749	720279	720798	721334	721871	722391	722928	723444	723718
30-34	624662	625629	627623	629429	631433	633375	635389	637334	639355	641372	643325	645341	647290	648325
35-39	642327	641444	639612	637973	636171	634437	632653	630937	629171	627410	625705	623940	622232	621315
40-44	837985	836517	833475	830755	827773	824906	821961	819128	816218	813319	810514	807610	804782	803269
45-49	751620	752299	753686	754968	756415	757837	759320	760774	762295	763822	765292	766795	768223	768974
50-54	637744	638347	639567	640703	641998	643270	644602	645912	647289	648671	649998	651351	652629	653295
55-59	577633	577840	578241	578650	579148	579656	580203	580758	581362	581974	582553	583128	583643	583897
60-64	515751	515453	514817	514302	513794	513337	512901	512514	512149	511803	511451	511065	510650	510405
65-69	495462	495083	494291	493658	493043	492497	491978	491519	491104	490709	490306	489857	489357	489060
70-74	421106	420840	420298	419909	419584	419325	419118	418972	418887	418828	418738	418599	418382	418224
75-79	291705	292871	295276	297512	300056	302533	305113	307629	310262	312881	315342	317791	320022	321144
80-84	139800	138876	137040	135483	133859	132355	130858	129474	128109	126783	125485	124126	122764	122010
85-89	88544	88592	88720	88881	89108	89333	89575	89816	90087	90339	90523	90632	90622	90561
90+	25629	25705	25875	26033	26210	26370	26523	26661	26798	26914	26979	26992	26933	26865
Összesen	10135309	10133030	10127762	10123568	10119617	10116154	10112877	10110186	10107745	10105343	10102431	10098563	10094212	10091540

Megjegyzés: Az 1997. év eleji népesség és az 1997. január-szeptemberi népmozgalom alapján becsült népességek. Az év eleji és az év végi népességek eltérését a tényről lásd a tanulmány 7. és 9. táblázatában. Az időpont január 1-jén 0 óra, a többi dátumnál 24 óra. A létszámok az öregedés figyelembevételével készültek.

Évközi népesség változása, 1998, mindkét nem együtt
Changes in estimated population between reference dates within the year, 1998, both sexes

Korcsoport	jan. 1.	jan. 15.	febr. 15.	márc. 15.	ápr. 15.	máj. 15.	jún. 15.	júl. 15.	aug. 15.	szept. 15.	okt. 15.	nov. 15.	dec. 15.	dec. 31.
0-4	543578	-563	-1715	-1612	-1731	-1633	-1693	-1473	-1567	-1610	-1852	-2350	-2202	-1169
5-9	610582	-259	-529	-476	-529	-512	-530	-511	-529	-528	-511	-528	-511	-275
10-14	617192	-67	-136	-125	-135	-132	-135	-129	-135	-135	-128	-135	-128	-72
15-19	727219	-1612	-3332	-3006	-3327	-3219	-3323	-3215	-3321	-3320	-3214	-3320	-3210	-1715
20-24	869302	442	903	816	909	881	911	884	917	915	887	912	882	470
25-29	717468	252	516	474	526	513	530	519	536	537	520	537	516	274
30-34	624662	967	1994	1806	2004	1942	2014	1945	2021	2017	1953	2016	1949	1035
35-39	642327	-883	-1832	-1639	-1802	-1734	-1784	-1716	-1766	-1761	-1705	-1765	-1708	-917
40-44	837985	-1468	-3042	-2720	-2982	-2867	-2945	-2833	-2910	-2899	-2805	-2904	-2828	-1513
45-49	751620	679	1387	1282	1447	1422	1483	1454	1521	1527	1470	1503	1428	751
50-54	637744	603	1220	1136	1295	1272	1332	1310	1377	1382	1327	1353	1278	666
55-59	577633	207	401	409	498	508	547	555	604	612	579	575	515	254
60-64	515751	-298	-636	-515	-508	-457	-436	-387	-365	-346	-352	-386	-415	-245
65-69	495462	-379	-792	-633	-615	-546	-519	-459	-415	-395	-403	-449	-500	-297
70-74	421106	-266	-542	-389	-325	-259	-207	-146	-85	-59	-90	-139	-217	-158
75-79	291705	1166	2405	2236	2544	2477	2580	2516	2633	2619	2461	2449	2231	1122
80-84	139800	-924	-1836	-1557	-1624	-1504	-1497	-1384	-1365	-1326	-1298	-1359	-1362	-754
85-89	88544	48	128	161	227	225	242	241	271	252	184	109	-10	-61
90+	25629	76	170	158	177	160	153	138	137	116	65	13	-59	-68
Összesen	10135309	-2279	-5268	-4194	-3951	-3463	-3277	-2691	-2441	-2402	-2912	-3868	-4351	-2672

Megjegyzés: Az 1997. év eleji népesség és az 1997. január-szeptemberi népmozgalom alapján becsült népességek havi növekményei. Az év eleji és az évi népességek eltérését a ténylegtől lásd a tanulmány 7. és 9. táblázatában. Az időpont január 1-jén 0 óra, a többi dátumnál 24 óra. A létszámok az öregedés figyelembevételével készültek.

KÁBITÓSZERREL TÖRTÉNŐ VISSZAÉLÉS MIATT ELÍTÉLTEK (1991–2000)

VAVRÓ ISTVÁN

A kábítószer fogyasztása és az azzal összefüggő problémák tárgyalása a hazai és a külföldi szakirodalom, valamint a tudományos és egyéb rendezvények egyik legnagyobb érdeklődést és legtöbb vitát kiváltó témája.

Hazánkban a tudományos kutatók (orvosok, pszichológusok, pedagógusok, jogászok, szociológusok) már több mint két évtizede felhívták a figyelmet az akkor feltételezések szerint még viszonylag szűk körben és lassan terjedő, de súlyos veszélyeket magában hordozó jelenségre. A politikai vezetés azonban nem érzékelte, vagy elvi okokból nem kívánta érzékelni a kábítószer-fogyasztás veszélyeit, sőt magáról a jelenségről sem nagyon kívánt tudomást venni.

A rendszerváltást követően a társadalmi problémáknak, arányaiknak és az azok iránti érzékenységnek a megváltozásával új megvilágításba került a kábítószer-fogyasztás kérdése is. Növelte a probléma súlyát, hogy a határok nyitottá válásával az addig különböző társadalmi berendezkedésű országokban élők, a különböző életformák képviselői között közvetlen és tömeges kapcsolat alakulhatott ki. Ez, a politikai, és a gazdasági rendszer megváltozásával is összefüggő, a társadalomkutatók által leggyakrabban értékválságnak nevezett jelenséggel együtt magával hozta a devianciák addig „megszokott” arányainak megváltozását. Így a nyugaton már feltehetően tömeges méretűnek tekinthető kábítószer-fogyasztás gyakorisága és ennek ismertté válása Magyarországon is jelentősen, mondhatni rohamosan nőtt.

Mint ismeretes, a jelenség első „változata” még nem a mai értelemben vett kábítószer-fogyasztás volt (bár bizonyos körökben a morfinizmus nem volt ismeretlen), hanem az alkoholfogyasztás-gyógyszerfogyasztás kombinációi, bizonyos gyógyszerekre „ráívás”, illetőleg az alkoholfogyasztás kiegészítése gyógyszerek bevitelével, s ezzel a hatás felerősítése vagy tartósítása.

Ez a képet „színesítette” tovább az ún. szipuzás, a különböző ragasztóanyagok, illetőleg oldószerek belégzésével előidézett kábulatkeltés.

A hagyományos kábítószerek térhódítása tulajdonképpen két, látszólag ellentétes, egészségügyi következményeit tekintve azonban hosszabb-rövidebb távon káros (egyes esetekben azonnali és tragikus) hatást eredményező irányban történt. Az egyik a bódulatkeltő, kábító, álomszerű állapot előidézése, a másik az abnormális mértékű felélénkülést, „felpörgést”, hosszú ébrenlétet előidéző, stimuláló, élénkítő szerek alkalmazási iránya.

A jogalkotó – felismerve a kábítószer-fogyasztásból a társadalomra, elsősorban a fiatal generációkra háruló veszélyeket – szükségesnek tartotta a kábítószer-fogyasztás, a kábítószerrel történő visszaélés szankcionálását. Ez elsősorban a jelenséget anyagi érdekből terjesztő kereskedők magatartásának szigorú, büntetőjogi eszközökkel történő üldözését jelenti, miután azonban a fogyasztók egy része maga is kereskedő, szükségesé vált a fogyasztás szankcionálása is.

A szankcionálás szükségességével a társadalom döntő többsége minden valószínűség szerint egyetért, a szankciók azonban bizonyos, magukat liberálisnak valló, valójában azonban a liberalizmus szélsőséges változatait képviselő körök élénk ellenkezését váltották ki. Heves, tudományos érvekkel alá nem támasztható tiltakozásuk azonban a társadalom legszélesebb rétegeiben vagy visszhang nélkül maradt, vagy azt ellenérzéssel fogadták. A többség az elhangzott érveket minden jel szerint nem tette magáévá, sőt kifejezetten elutasította.

A kábítószer-fogyasztással, annak káros egyéni és társadalmi következményeivel számos tudományág képviselői foglalkoznak. A magam részéről saját szakterületem, a kriminológia és a kriminálstatisztika nézőpontjából kívánom a figyelmet a jelenség néhány elemére ráirányítani. A kábítószer-fogyasztás büntetőjogi vonatkozású megközelítésével ugyanis a jogalkotás és a jogalkalmazás mellett a kriminológia és a kriminálstatisztika is foglalkozik.

A továbbiakban a jelenségről, annak büntetőjogi vonatkozásairól a bírósági statisztika segítségével kívánok a más szakterületen dolgozók számára is érthető képet felvázolni. A kriminálstatisztikában nem járatosak előtt bevezetésül annyit szükséges megjegyezni, hogy a bűnözésre és annak jogkövetkezményeire vonatkozó statisztikai ismereteink három rendszerből meríthetők. Ezek:

- az egységes rendőrségi-ügyészségi bűnügyi statisztikai rendszer,
- a bírósági statisztika (jogerősen befejezett büntetőügyek vádlottjai),
- a büntetés-végrehajtási statisztika.

A jelenség elemzését azért végeztük a bírósági statisztika adatainak felhasználásával, mert az elkövetők körét tekintve a jogerősen elítéltek esetében már sem az elkövető személye, sem cselekményének minősítése nem tehető vitássá.

A büntetés-végrehajtási statisztika elemzésétől azért kellett eltekinteni, mert az elkövetők ezen körében már csak azok az elítéltek találhatók, akiket a bíróság jogerősen végrehajtandó szabadságvesztére ítélt és büntetésüket töltik. (Ideértve azokat is, akiknél más büntetési nemet változtattak át, vagy a felfüggesztett büntetés végrehajtását rendelték el.) Az elítéltek többségével szemben azonban – mint ezt a későbbiekben látni fogjuk – a bíróságok a végrehajtandó szabadságvesztésnél enyhébb jogkövetkezményt alkalmaztak.

Elemzésünkben eddigi gyakorlatunknak megfelelően a fiatalok és a felnőttek adatait elkülönítve tárgyaljuk.

1. A fiatalok elítéltek

Kábítószerrel való visszaélés miatt 1991–2000 között összesen 185 fiatalok ítélték el. Számuk helyes megítéléséhez tudnunk kell, hogy az ugyanebben az időszakban jogerősen elítélt fiatalok száma összesen 74 486 fő volt, az arány tehát 0,25%, vagyis szinte alig kimutatható. Kevésbé megnyugtató azonban a kép, ha azt látjuk, hogy a 185 fiatalokból 94 főt (50,81%) 2000-ben ítélték el. Az ilyen bűncselekmény elkövetése miatt elítéltek száma tehát rendkívül erőteljesen emelkedett. Az adatok alapján az nem állapítható meg, hogy a növekedés mértékében milyen szerepe van a kábítószer-fogyasztás terjedésének és milyen a büntetőjogi üldözés intenzívebbé válásának. Megjegyezzük, hogy a kettő nem zárja ki egymást, sőt bizonyos egybeesés megalapozottan valószínűsíthető.

Ilyen bűncselekmények miatt a fiatalkorúaknál az első elítélésre 1993-ban került sor, ekkor a bíróságok három fiatalkorút találtak bűnösnek kábítószerrel történő visszaélésben. Az elítéltek száma ezt következőképpen alakult:

1994	5 fő
1995	3 fő
1996	13 fő
1997	7 fő
1998	14 fő
1999	46 fő
2000	94 fő

Az 1993-ban elítélt három fiatalkorúból egy 16 éves, kettő pedig 17 éves volt. Az 1993. évi (addig kivételnek tekinthető) 16 évestől eltekintve azonban azt látjuk, hogy az elítélteknél az életkor csökken, az elítéltek közül a legfiatalabbak egyre alacsonyabb évjáratba tartoznak. Így 1994-ben és 1995-ben a legfiatalabb elítélt 17 éves, 1996-ban 16 éves, 1997-ben és 1998-ban 15 éves, 1999-ben 14 éves volt. A 2000-ben elítélt 94 fiatalkorúból már hat fő volt 14 éves. A megoszlás azonban ma még egyértelműen azt mutatja, hogy a magasabb évjáratba tartozók aránya lényegesen felülmúlja a fiatalabbakét, az elítéltek száma az életkor előrehaladásával, a nagykorúság eléréséig meredeken emelkedik.

Az 1991–2000 közötti időszak egészére számítva a 14 évesek aránya 4,87%, a 15 éveseké 13,51%, a 16 éveseké 21,08%, a 17 éveseké pedig 60,54% volt.

Az elítéltek nem szerinti megoszlása eltér a fiatalkorú elítélteknél megfigyelt általános arányoktól: a kábítószerrel való visszaélés miatt elítéltek között a lányok aránya 14,59%, míg az egyéb elítéltek között nem éri el a 10%-ot (átlagosan 6,94% volt).

Lényeges különbség mutatható ki viszont a családi környezet szerinti megoszlásban. A mindkét szülő közös háztartásában élők aránya a fiatalkorú elítéltek között átlagosan 59,44%, míg a kábítószerrel történő visszaélés miatt elítélteknél 54,59% volt. Még nagyobb a különbség a csak az egyik szülő háztartásában élőkénél. Ezek aránya a fiatalkorú elítéltek között általában 25,93%, a kábítószerrel való visszaélés miatt elítéltek között azonban 33,51%. A szülői háztartáson kívül élőket tekintve azt tapasztaljuk, hogy míg a fiatalkorú elítéltek 14,63%-a, addig a kábítószerrel való visszaélés miatt elítéltek 11,89%-a (22 fő) élt szülői háztartáson kívül. Az arányokkal kapcsolatban nyomatékosan fel kell hívnunk a figyelmet a csak az egyik szülő háztartásában élők magas relatív gyakoriságára, ezzel a csonka családok nevelési problémáira.

Szembetűnő különbség mutatkozik a kábítószerrel történő visszaélés miatt és az egyéb bűncselekmény elkövetése miatt elítélt fiatalkorúak iskolai végzettség szerinti megoszlásában is. Míg ugyanis a megjelölt időszakban elítélt fiatalkorúak között 377 írástudatlan volt (ez 0,51%), addig a kábítószerrel való visszaélés miatt elítéltek között ilyen nem fordult elő. Az elvégzett osztályszámokat összehasonlítva is a kábítószerrel történő visszaélés miatt elítéltek adatai mutatnak az elítéltek egyéb kategóriáinál társadalmi szempontból előnyösebb megoszlást. Ezzel kapcsolatban elsősorban a legalább az általános iskola nyolcadik osztályát is elvégzők aránya érdemel említést. Ez a fiatalkorú elítéltek között 64,87% volt, ami lényegesen alacsonyabb a hasonló korú teljes népesség körében kimutatható aránynál. (A kábítószerrel való visszaélés miatt elítéltek között a legalább az általános iskola nyolcadik osztályát elvégzők és a továbbtanulók együttes

aránya 89,19% volt.) Ez lényegesen közelebb áll a hasonló korú teljes populáció, mint az elítéltek átlagához. Külön is megjegyeznénk, hogy a továbbtanulók aránya (35,68%) alacsonyabb ugyan, mint a teljes népességben, de több mint kétszerese a fiatalkorú elítélteknél megfigyelt arálynak (14,24%).

Jelentős eltérés mutatható ki az elítéltek előélet szerinti megoszlásában is. A büntetett előéletűek aránya a fiatalkorúaknál átlagosan 21,38% volt, míg a kábítószerrel visszaélés miatt elítélteknél 14,59%. Megjegyezzük, hogy ez 2000-ben 15,96%-ra emelkedett ugyan, de még így is lényegesen alacsonyabb, mint az ugyanebben az évben elítélt fiatalkorúaknál általában (26,50%).

Nagyon jelentős különbség mutatható ki a halmazati bűnelkövetés miatt elítéltek arányában. (Halmazati bűnelkövetésről akkor beszélünk, ha egy személy ellen, ugyanabban az eljárásban több bűncselekmény miatt folyik nyomozás, történik vádemelés, hoznak ítéletet.)

A halmazati bűnelkövetés aránya a kábítószerrel visszaélés miatt elítéltek között 17,84% volt, ami kevesebb, mint a fele az ugyanebben az időszakban elítélt fiatalkorúaknál mért átlagos arálynak (49,74%).

A demográfiai-társadalmi jellemzők, így elsősorban az iskolai végzettségre és az előéletre vonatkozó adatok, de a halmazati bűnelkövetésre és a családi környezetre vonatkozó adatok is alaposan valószínűsíthetővé teszik, hogy a kábítószerrel visszaélés miatt elítélt fiatalkorúak többsége még nem a hagyományos értelemben vett büntetőjogi normákat átlagosnál nagyobb gyakorisággal megszegő populációból kerül ki. Az e téren esetleg bekövetkező változás iránya azonban ma még megbízhatóan nem prognosztizálható.

A jogkövetkezményeket vizsgálva emlékeznünk kell arra, hogy az előzőekben már említett liberális körök a büntetőjogi normaszegések megítélésének változásával kapcsolatban a végrehajtandó szabadságvesztés tömeges alkalmazásának valószínűsítésével próbálták a szigorú megítélés ellen hangulatot kelteni. Az általuk felvázolt rémképek azonban sem az elkövetők számát, sem a jogkövetkezmények arányait tekintve nem bizonyultak valósnak. A leggyakrabban alkalmazott jogkövetkezmény ugyanis a gyakorlatilag próbára bocsátást jelentő, önállóan alkalmazott mellékbüntetés, intézkedés volt, ennek aránya 69,73%. A végrehajtandó szabadságvesztésre ítélték aránya viszont mindössze 4,32% volt, ami összesen nyolc főt jelent.

2. Felnőttek

A kábítószerrel történő visszaélés miatt 1991–2000 között jogerősen elítélt felnőttek száma összesen 2909 volt, ami az ugyanebben az időszakban közzéadás eljárásban jogerősen elítélt 757 736 felnőtt 0,38%-a. A rendkívül alacsony arány ellenére is fel kell hívunk azonban a figyelmet a kedvezőtlen tendenciára. Míg ugyanis ez az arány 1991–1997 között nem érte el a fél százalékot, addig (folyamatosan emelkedve) 2000-ben már 1% fölött volt. Ez természetesen még önmagában nem említésre méltó arány, a jelenség dinamikája azonban már mindenképpen figyelmet érdemel. A kábítószerrel visszaélés miatt elítélt felnőttek száma ugyanis 1991-ben 11 fő, 1995-ben 119 fő, 2000-ben pedig már 1057 fő volt, vagyis az ilyen bűncselekmény miatt bíróság elé kerülő felnőttek 36,34%-át 2000-ben ítélték el.

Még feltűnőbb, ha az időszak első és második felében elítéltek átlagos számát hasonlítjuk össze. Az 1991–1995 közötti időszakban évente átlagosan 65 főt, az 1996–2000 közötti időszakban viszont évente átlagosan 517 főt ítéltek el. Ha a változást a közbírási eljárásban elítéltek számának átlagos növekedésével hasonlítjuk össze, akkor a különbség azonnal feltűnő lesz, hiszen az elítéltek átlagos száma a két időszakot összehasonlítva átlagosan 1/5-ével emelkedett, míg a kábítószerrel visszaélés miatt elítéltek száma csaknem nyolcszorosára nőtt.

Az elítéltek nemi hovatartozás szerinti megoszlása csaknem megegyezik az elítéltek átlagával. A nők aránya a közbírási eljárásban elítéltek között átlagosan 10,16%, a kábítószerrel visszaélés miatt elítéltek között 10,04% volt.

A kormegoszlás jellemzője a fiatalabb korcsoportokba tartozók rendkívül magas aránya. A kábítószerrel történő visszaélés miatt elítélt felnőttek 84,12%-a 30 évesnél fiatalabb volt. Összehasonlításként jegyezzük meg, hogy a 30 éven aluliak elítéltek közötti átlagos aránya (természetesen ugyancsak a felnőtteknél) 50,21%. A kormegoszlást vizsgálva nem maradhat említés nélkül, hogy miközben a közbírási eljárásban elítélt férfiak és nők korstruktúrája eltér (a nők kormegoszlása valamivel kiegyenlítettebb, mint a férfiaké) a kábítószerrel való visszaélés miatt elítélteknél a 30 éven aluliak aránya csaknem megegyezik: férfiak 84,14%, nők 83,91%.

A családi állapot szerinti megoszlás elsősorban a korstruktúra következménye. Az elítéltek 79,61%-a nőtlen, illetőleg hajadon, 13,92%-a házas családi állapotú volt. Ez lényegesen eltér a közbírási eljárásban elítélt felnőttek családi állapot szerinti megoszlásától, ahol a nőtlenek, hajadonok aránya 44,19%, a házasoké viszont 38,92%. A férfiak és a nők családi állapot szerinti megoszlását külön-külön vizsgálva ugyancsak jelentős eltérés figyelhető meg. A kábítószerrel történő visszaélés miatt elítélt férfiak között a nőtlenek aránya 80,78% (a közbírási eljárásban elítélteknél átlagosan 45,63%), míg a nők között a hajadonok aránya 69,18% (a közbírási eljárásban átlagosan 31,37%).

A kábítószerrel visszaélő férfiak és nők kormegoszlásának rendkívül nagy hasonlósága következtében a fenti arányok különbözősége nyilvánvalóan azzal (is) magyarázható, hogy a nők valamivel alacsonyabb életkorban kötnek házasságot, mint a férfiak. A házasok családi állapot szerinti arányai: a kábítószerrel történő visszaélés miatt elítélt férfiak 13,76%-a (közbírási eljárásban elítéltek 38,56%-a), a nők 15,41%-a (közbírási eljárásban elítéltek 42,10%-a) volt házas családi állapotú.

Érdekes különbség figyelhető meg az elváltak tekintetében. A kábítószerrel történő visszaélés miatt elítélt férfiak 4,78%-a volt elvált (a közbírási eljárásban elítélteknél 13,58%), míg a nőknél a különbség kisebb: a kábítószerrel való visszaélés miatt elítélteknél 11,64% (a közbírási eljárásban 17,92%).

Az elítéltek iskolai végzettség szerinti megoszlásának adatai azt mutatják, hogy a kábítószerrel történő visszaélés miatt elítéltek iskolai végzettség szerinti megoszlása jobb, mint az elítélteké általában. Ezt elsősorban az általános és a középiskolai végzettséggel rendelkezők eltérő aránya jelzi. A 2009 elítéltekből mindössze öt fő volt írástudatlan (0,17%). Az általános iskolai végzettségük aránya 54,18%, a középiskolai végzettségüké 41,80%, a felsőfokú végzettségüké 3,85%. (A közbírási eljárásban elítélt felnőttek között ugyanakkor 1,33% írástudatlan volt, az általános iskolai végzettségük aránya 68,42%, a középiskolai végzettségüké 26,59%, a felsőfokú végzettségüké nem tért el lényegesen, 3,66% volt.)

Az elítéltek előéletére vonatkozó adatok is azt bizonyítják, hogy a kábítószerrel való visszaélés miatt elítéltek többsége – hasonlóan a fiatalokhoz – még a felnőtteknél

sem (legalábbis egyelőre nem) a hagyományos bűnelkövetői körből kerül ki. A büntetett előéletűek átlagos aránya ugyanis 28,39%, míg a közvédas eljárásban elítéltek között átlagosan 37,81% volt. Az eltérés a férfiaknál és a nőknél egyaránt jelentős. A kábítószerral történő visszaélés miatt elítélt férfiak 29,92%-a, míg a közvédas eljárásban elítéltek 39,56%-a volt büntetett előéletű. Jelentős a különbség a nőknél is, akiknél a kábítószerral való visszaélés miatt elítéltek 14,73%-a, míg a közvédas eljárásban elítéltek 22,36%-a volt büntetett előéletű.

A cselekmény sajátos jellegét és a bűnözés egyéb formáitól bizonyos mértékig elkülönülő vonásait mutatja a halmazati bűnelkövetés miatt elítéltek aránya is. Ez ugyanis 12,10% volt, míg a közvédas eljárásban elítélt felnőtteknél ennek valamivel több, mint kétszerese: 25,04%.

Nem célunk az ítélezési gyakorlat vizsgálata, de az kétségtelenül megállapítható, hogy – minden valószínűség szerint összefüggésben a jogszabályváltozással is – a végrehajtható szabadságvesztésre ítélt aránya magasabb volt (20,28%), mint a közvédas eljárásban általában (14,10%). A felfüggesztett szabadságvesztés aránya a kábítószerral visszaélésnél 21,11%, az egyéb bűncselekménynél 18,38%.

Az elítéltekre vonatkozó adatokat összefoglalva tehát azt állapíthatjuk meg, hogy a kábítószerral visszaélés miatt elítéltek száma az egyéb bűncselekmények miatt elítélteket messze felülmúló mértékben emelkedett. Ennek oka lehet a jelenség gyakoribbá válása, a büntetőjogi üldözés intenzitása terén bekövetkező változás és természetesen ezek együttes hatása is.

Az elítéltek demográfiai, társadalmi jellemzőit vizsgálva a fiatal évjáratba tartozók rendkívül magas arányára kell felhívni a figyelmet. Ezzel áll összefüggésben a családi állapot szerinti megoszlás, bár a fiataloknál külön is felhívjuk a figyelmet az egyszülős (vagy más megnevezéssel: csonka) családban élők magas arányára.

Az iskolai végzettség és az előélet szerinti megoszlás adatai azt mutatják, hogy – ma még – a kábítószerral visszaélés miatt elítéltek többsége nem a népesség hagyományos bűncselekményeket is nagy gyakorisággal elkövető csoportjaiból kerül ki. A jelenség valószínűsíthető terjedését figyelembe véve azonban a rendelkezésünkre álló adatokból ma még nem állapítható meg, hogy a változás irányában mi lesz a domináló: a jelenség a „normál” populáció vagy inkább a bűnelkövető populáció felé terjed tovább.

Sajnos nem zárható ki annak lehetősége sem, hogy a kábítószer-fogyasztás terjedése – elsősorban a költségek fedezése érdekében – a bűnözés egyéb területein a bűncselekmények számának mennyiségi növekedésével jár. Ez, minden valószínűség szerint, elsősorban a vagyon elleni bűncselekmények számának emelkedését eredményezheti.

Tárgyszavak:

Kriminálstatistika

Bűnözés

NUMBER OF PERSONS CONDEMNED OF DRUG MISUSE
(1991–2000)

*Kábítószerrel történő visszaélés miatt jogerősen elítélt fiatalkorúak száma
életkor szerint*

Number of young persons condemned validly of drug misuse by age

Év	Összesen	A bűncselekmény elkövetésekor (befejezésekor) betöltött korév			
		14	15	16	17

Fiúk

1991	—	—	—	—	—
1992	—	—	—	—	—
1993	3	—	—	1	2
1994	4	—	—	—	4
1995	3	—	—	—	3
1996	11	—	—	1	10
1997	6	—	1	2	3
1998	9	—	2	—	7
1999	36	2	3	6	25
2000	86	6	18	20	42
Összesen	158	8	24	30	96

Leányok

1991	—	—	—	—	—
1992	—	—	—	—	—
1993	—	—	—	—	—
1994	1	—	—	—	1
1995	—	—	—	—	—
1996	2	—	—	1	1
1997	1	—	—	1	—
1998	5	—	—	1	4
1999	10	1	—	4	5
2000	8	—	1	2	5
Összesen	27	1	1	9	16

Fiatalkorúak összesen

1991	—	—	—	—	—
1992	—	—	—	—	—
1993	3	—	—	1	2
1994	5	—	—	—	5
1995	3	—	—	—	3
1996	13	—	—	2	11
1997	7	—	1	3	3
1998	14	—	2	1	11
1999	46	3	3	10	30
2000	94	6	19	22	47
Összesen	185	9	25	39	112

*Kábítószerrel történő visszaélés miatt jogerősen elítélt fiatalok száma
családi környezet szerint*

*Number of young persons condemned validly of drug misuse
by family surrounding*

Év	Összesen	A családi környezet		
		A szülők közös háztartása	Csak az egyik szülő háztartása	Egyéb eset

Fiúk

1991	–	–	–	–
1992	–	–	–	–
1993	3	1	2	–
1994	4	2	1	1
1995	3	2	1	–
1996	11	4	4	3
1997	6	3	2	1
1998	9	8	1	–
1999	36	24	10	2
2000	86	45	31	10
Összesen	158	89	52	17

Leányok

1991	–	–	–	–
1992	–	–	–	–
1993	–	–	–	–
1994	1	–	–	1
1995	–	–	–	–
1996	2	1	1	–
1997	1	–	–	1
1998	5	4	–	1
1999	10	3	6	1
2000	8	4	3	1
Összesen	27	12	10	5

Fiatalok összesen

1991	–	–	–	–
1992	–	–	–	–
1993	3	1	2	–
1994	5	2	1	2
1995	3	2	1	–
1996	13	5	5	3
1997	7	3	2	2
1998	14	12	1	1
1999	46	27	16	3
2000	94	49	34	11
Összesen	185	101	62	22

*Kábítószerrel történő visszaélés miatt jogerősen elítélt fiatalkorúak száma
iskolai végzettség szerint*
Number of young persons condemned validly of drug misuse by school education

Év	Összesen	Írástu- datlan	Iskolai végzettség					Közép- iskolát végzett
			Az általános iskola osztálya					
			4-ig	5	6	7	8	
Fiúk								
1991	–	–	–	–	–	–	–	–
1992	–	–	–	–	–	–	–	–
1993	3	–	–	–	–	–	2	1
1994	4	–	–	–	–	–	2	2
1995	3	–	–	–	–	–	2	1
1996	11	–	1	–	–	–	7	3
1997	6	–	–	–	–	–	5	1
1998	9	–	–	1	–	–	4	4
1999	36	–	–	–	–	2	22	12
2000	86	–	1	2	5	5	38	35
Összesen	158	–	2	3	5	7	82	59
Leányok								
1991	–	–	–	–	–	–	–	–
1992	–	–	–	–	–	–	–	–
1993	–	–	–	–	–	–	–	–
1994	1	–	–	–	–	–	1	–
1995	–	–	–	–	–	–	–	–
1996	2	–	–	–	–	–	2	–
1997	1	–	–	–	1	–	–	–
1998	5	–	–	–	–	–	2	3
1999	10	–	–	–	1	1	7	1
2000	8	–	–	–	–	–	5	3
Összesen	27	–	–	–	2	1	17	7
Fiatalkorúak összesen								
1991	–	–	–	–	–	–	–	–
1992	–	–	–	–	–	–	–	–
1993	3	–	–	–	–	–	2	1
1994	5	–	–	–	–	–	3	2
1995	3	–	–	–	–	–	2	1
1996	13	–	1	–	–	–	9	3
1997	7	–	–	–	1	–	5	1
1998	14	–	–	1	–	–	6	7
1999	46	–	–	–	1	3	29	13
2000	94	–	1	2	5	5	43	38
Összesen	185	–	2	3	7	8	99	66

*Kábítószerrel történő visszaélés miatt jogerősen elítélt fiatalok száma
előélet szerint*

Number of young persons condemned validly of drug misuse by antecedents

Év	Összesen	Az elítélt előélete				
		Büntetlen	Visszaeső- nek nem tekinthető	Visszaeső	Különös visszaeső	Többszörös visszaeső

Fiúk

1991	—	—	—	—	—	—
1992	—	—	—	—	—	—
1993	3	3	—	—	—	—
1994	4	3	1	—	—	—
1995	3	2	1	—	—	—
1996	11	10	—	—	1	—
1997	6	5	1	—	—	—
1998	9	8	—	1	—	—
1999	36	30	6	—	—	—
2000	86	72	14	—	—	—
Összesen	158	133	23	1	1	—

Leányok

1991	—	—	—	—	—	—
1992	—	—	—	—	—	—
1993	—	—	—	—	—	—
1994	1	1	—	—	—	—
1995	—	—	—	—	—	—
1996	2	2	—	—	—	—
1997	1	1	—	—	—	—
1998	5	4	1	—	—	—
1999	10	10	—	—	—	—
2000	8	7	1	—	—	—
Összesen	27	25	2	—	—	—

Fiatalok összesen

1991	—	—	—	—	—	—
1992	—	—	—	—	—	—
1993	3	3	—	—	—	—
1994	5	4	1	—	—	—
1995	3	2	1	—	—	—
1996	13	12	—	—	1	—
1997	7	6	1	—	—	—
1998	14	12	1	1	—	—
1999	46	40	6	—	—	—
2000	94	79	15	—	—	—
Összesen	185	158	25	1	1	—

A kábítószerrel történő visszaélés miatt elítélt felnőttek száma és aránya, százalékban

Number of adult persons condemned of drug misuse and their percentage

Év	A jogerősen elítéltek száma összesen	Ebből	
		a kábítószerrel történő visszaélés miatt elítéltek	
		száma	aránya, százalékban

Férfiak

1991	53 238	10	0,02
1992	63 436	31	0,05
1993	61 204	61	0,10
1994	63 601	83	0,13
1995	68 701	105	0,15
1996	67 044	139	0,21
1997	71 423	191	0,27
1998	78 612	434	0,55
1999	77 300	594	0,77
2000	76 175	969	1,27
Összesen	680 734	2 617	0,38

Nők

1991	4 927	1	0,02
1992	5 878	3	0,05
1993	5 556	10	0,18
1994	6 180	5	0,08
1995	7 370	14	0,19
1996	7 609	27	0,35
1997	8 390	27	0,32
1998	9 912	52	0,52
1999	10 393	65	0,63
2000	10 787	88	0,82
Összesen	77 002	292	0,38

Felnőttek összesen

1991	58 165	11	0,02
1992	69 314	34	0,05
1993	66 760	71	0,11
1994	69 781	88	0,13
1995	76 071	119	0,16
1996	74 653	166	0,22
1997	79 813	218	0,27
1998	88 524	486	0,55
1999	87 693	659	0,75
2000	86 962	1 057	1,22
Összesen	757 736	2 909	0,38

A kábítószerrel történő visszaélés miatt elítélt felnőttek száma életkor szerint
Number of adult persons condemned of drug misuse by age

Év	Összesen	A bűncselekmény elkövetésekor (befejezésekor) betöltött életkor					
		-20	20-29	30-39	40-49	50-59	60+
		év					

Férfiak

1991	10	—	6	4	—	—	—
1992	31	6	15	7	2	—	1
1993	61	10	30	11	8	—	2
1994	83	11	52	17	2	1	—
1995	105	19	47	31	5	3	—
1996	139	16	83	24	10	4	2
1997	191	39	111	32	9	—	—
1998	434	71	302	49	10	1	1
1999	594	115	410	45	18	5	1
2000	969	203	656	86	19	4	1
Összesen	2617	490	1712	306	83	18	8

Nők

1991	1	—	—	1	—	—	—
1992	3	—	2	—	1	—	—
1993	10	—	10	—	—	—	—
1994	5	—	2	3	—	—	—
1995	14	1	8	4	1	—	—
1996	27	5	15	3	1	2	1
1997	27	4	18	4	1	—	—
1998	52	11	35	4	2	—	—
1999	65	21	34	6	3	—	1
2000	88	18	61	6	2	1	—
Összesen	292	60	185	31	11	3	2

Felnőttek összesen

1991	11	—	6	5	—	—	—
1992	34	6	17	7	3	—	1
1993	71	10	40	11	8	—	2
1994	88	11	54	20	2	1	—
1995	119	20	55	35	6	3	—
1996	166	21	98	27	11	6	3
1997	218	43	129	36	10	—	—
1998	486	82	337	53	12	1	1
1999	659	136	444	51	21	5	2
2000	1057	221	717	92	21	5	1
Összesen	2909	550	1897	337	94	21	10

*A kábítószerrel történő visszaélés miatt elítélt felnőttek száma
családi állapot szerint
Number of adult persons condemned of drug misuse by family status*

Év	Összesen	Az elítélt családi állapota				
		Hajadon, nőtlen	Házass	Özvegy	Elvált	Különváltan él
Férfiak						
1991	10	5	4	—	1	—
1992	31	18	10	—	2	1
1993	61	37	18	1	4	1
1994	83	59	18	—	5	1
1995	105	67	28	1	8	1
1996	139	90	38	—	10	1
1997	191	146	31	—	11	3
1998	434	364	51	1	18	—
1999	594	491	70	1	30	2
2000	969	837	92	1	36	3
Összesen	2617	2114	360	5	125	13
Nők						
1991	1	—	—	—	—	1
1992	3	2	1	—	—	—
1993	10	5	4	—	1	—
1994	5	2	2	—	1	—
1995	14	8	1	1	4	—
1996	27	14	8	—	4	1
1997	27	17	3	—	2	5
1998	52	40	5	—	7	—
1999	65	51	6	2	5	1
2000	88	63	15	—	10	—
Összesen	292	202	45	3	34	8
Felnőttek összesen						
1991	11	5	4	—	1	1
1992	34	20	11	—	2	1
1993	71	42	22	1	5	1
1994	88	61	20	—	6	1
1995	119	75	29	2	12	1
1996	166	104	46	—	14	2
1997	218	163	34	—	13	8
1998	486	404	56	1	25	—
1999	659	542	76	3	35	3
2000	1057	900	107	1	46	3
Összesen	2909	2316	405	8	159	21

Kábítószerrel történő visszaélés miatt elítélt felnőttek száma iskolai végzettség szerint
Number of adult persons condemned of drug misuse by school education

Év	Összesen	Az elítélt műveltségi foka			
		Írástudatlan	Általános (elemi) iskolát végzett	Középiskolát végzett	Egyetemet, főiskolát végzett

Férfiak

1991	10	—	3	7	—
1992	31	—	12	18	1
1993	61	—	28	29	4
1994	83	—	33	47	3
1995	105	1	53	43	8
1996	139	1	63	63	12
1997	191	—	95	85	11
1998	434	1	231	184	18
1999	594	1	338	240	15
2000	969	1	575	365	28
Összesen	2617	5	1431	1081	100

Nők

1991	1	—	1	—	—
1992	3	—	3	—	—
1993	10	—	2	7	1
1994	5	—	3	1	1
1995	14	—	5	7	2
1996	27	—	6	18	3
1997	27	—	13	14	—
1998	52	—	24	25	3
1999	65	—	36	28	1
2000	88	—	52	35	1
Összesen	292	—	145	135	12

Felnőttek összesen

1991	11	—	4	7	—
1992	34	—	15	18	1
1993	71	—	30	36	5
1994	88	—	36	48	4
1995	119	1	58	50	10
1996	166	1	69	81	15
1997	218	—	108	99	11
1998	486	1	255	209	21
1999	659	1	374	268	16
2000	1057	1	627	400	29
Összesen	2909	5	1576	1216	112

A kábítószerrel történő visszaélés miatt elítélt felnőttek száma előélet szerint
Number of adult persons condemned of drug misuse by antecedents

Év	Összesen	Az elítélt előélete				
		Büntetlen	Bűnismétlő	Visszaeső	Különös visszaeső	Többszörös visszaeső
Férfiak						
1991	10	7	2	—	1	—
1992	31	27	3	—	—	1
1993	61	47	10	1	1	2
1994	83	62	18	3	—	—
1995	105	78	24	2	—	1
1996	139	105	33	—	—	1
1997	191	142	40	5	—	4
1998	434	298	120	7	2	7
1999	594	408	162	14	2	8
2000	969	660	277	17	2	13
Összesen	2617	1834	689	49	8	37
Nők						
1991	1	1	—	—	—	—
1992	3	2	1	—	—	—
1993	10	8	2	—	—	—
1994	5	5	—	—	—	—
1995	14	13	1	—	—	—
1996	27	21	6	—	—	—
1997	27	26	1	—	—	—
1998	52	45	7	—	—	—
1999	65	53	12	—	—	—
2000	88	75	13	—	—	—
Összesen	292	249	43	—	—	—
Felnőttek összesen						
1991	11	8	2	—	1	—
1992	34	29	4	—	—	1
1993	71	55	12	1	1	2
1994	88	67	18	3	—	—
1995	119	91	25	2	—	1
1996	166	126	39	—	—	1
1997	218	168	41	5	—	4
1998	486	343	127	7	2	7
1999	659	461	174	14	2	8
2000	1057	735	290	17	2	13
Összesen	2909	2083	732	49	8	37

A ROMÁNIAI MAGYAROK DEMOGRÁFIAI VISZONYAI A 2002. ÉVI NÉPSZÁMLÁLÁS ELŐZETES ADATAI TÜKRÉBEN

VERES VALÉR

Országos tendenciák

Romániában 2002 márciusában népszámlálást tartottak. Az előzetes eredmények közzététele alapján március 18-i eszmei időpontban az országban 21 698 181 személy találtak, mintegy 1,1 millió fővel, illetve 4,2 százalékkal kevesebbet, mint 1992-ben. A fogyás oka elsősorban a nagyarányú emigráció, ezt követi a negatív természetes szaporodás. Számadatokban a 1 111 854 személynyi fogyásból az évente publikált természetes népmozgalmi adatok alapján 273 513 személlyel többen haltak meg, mint születtek, míg 838 341 lélekre tehető azok száma, akik elvándoroltak vagy eltűntek (ez utóbbiak viszont elhanyagolhatók az emigráció nagyságrendjéhez képest). Látható, hogy Romániában is beindult a termékenység csökkenésének folyamata 1991-től kezdve¹. A nemzetközi demográfiai tendenciák kontextusában megpróbáltuk a *Van de Kaa*² féle második demográfiai átmenet elméletével magyarázni a változásokat. Ám mint *J. Rychtarikova* állítja³ cseh és más kelet-európai adatok alapján, a változások inkább a gazdasági átmenet, és kevésbé a demográfiai átmenet számájára írhatók. Ezzel együtt a belső regionális különbségek a születések arányszámában, az átlagos házasságkötési életkort és az első gyermek vállalásának átlagos életkorát tekintve megfigyelhetők olyan különbségek, amelyek a második demográfiai átmenettel is kapcsolatba hozhatók, viszont olyan formában érvényesülnek, mint ahogy ez Dél-Európában megfigyelhető, például a házasságkötések és a házasságon belül született gyermekek aránya végig magas marad. Romániában a rendszerváltás társadalmi költségei, valamint az 1990-es évek elején felemás módon végrehajtott reformok eredményeként igen súlyos következményekkel járt a kivándorlás az ország népességére nézve, amelynek nagyságrendje azért is ennyire látványos, mert 2002-ben a jelenlevő népességet másképp határozták meg, mint 1992-ben: a több, mint egy éve külföldön tartózkodókat nem vették fel az állandó népesség közé, míg 1992-ben ezek egyes kategóriáit regisztrálták. Így a több mint 800 ezres érték tulajdonképpen az 1990 óta eltávozottak csaknem teljes egészét felölelik, leszámítva a tervezetten kitelepülőket (mint például a németek esete 1990-ben).

A népesség demográfiai összetételét illetően megtudhatjuk, hogy az ország 48,8 százalékát férfiak, míg 51,2 százalékát a nők teszik ki, itt a férfi népesség nagyobb mértékű fogyását figyelhetjük meg, az 1992-es viszonyokhoz képest, amikor 49,2 százalékot tettek ki az össznépességből. A férfiak viszonylagos csökkenésének okait elsősorban a kivándorlásban kereshetjük, bár kis mértékben a várható élettartamban meglévő különbségek kis mértékű növekedése is közrejátszott. A népesség 52,7 százaléka városi környezetben, 47,3 százaléka pedig falun él, a hivatalos településtípus besorolások szerint. Itt a városi népesség arányának enyhe csökkenése a feltűnő, aminek fő oka a leépülő szocialista iparból kikerülő munkanélküliség egy részének a mezőgazdaságba, és egyben a szülőhelyére való visszatérése.

¹ Lásd a 2. táblázatot.

² *Van de Kaa*, 1987, 1988.

³ *J. Rychtarikova*, Régió, 1/ 2001, 111-139.

Az idei évi népszámlálás az ország némiképp módosult etnikai összetételét tárja elénk:

Etnikum (nemzetiség)	Lélekszám	Részarány
Román	19 409 400	89,5
Magyar	1 437 377	6,6
Roma (cigány)	535 350	2,5
Német	60 088	0,3
Ukrán-rutén	61 353	0,3
Orosz-lipován	36 397	0,2
Török	32 596	0,2
Tatár	24 137	0,1
Szerb	22 518	0,1
Szlovák	17 199	0,1
Bulgár	8 092	*
Egyéb	50 839	0,2
Nem válaszolt	5 935	*
Összesen	21 698 181	100,0

Az egyéb kategóriából 31 889 személy nemzetiségét tételesen felsorolták táblázatban, a többi 18 950 személyét pedig a kísérőszövegben ismertették, ezek közül érdemes megemlíteni a 2249 kínait, mint új bevándorlót, valamint az 1370 őshonos csángót. Itt érdemes megjegyezni, hogy a moldvai csángó-magyarok egy számottevő része ezennel magyarnak vallotta magát, így Bákó megyében több mint négyezer (4528) magyart regisztráltak. A tájékoztatóban közlik, hogy az összesítésekben a székelyek (583) a magyarokhoz, a szászok és a svábok a németekhez lettek besorolva. Nemzetiség szerint a németek fogytak a leginkább, míg a romák és a muzulmán kisebbségek, valamint a bevándorlással is növekedő olaszok és görögök gyarapodtak. A népesség etnikai és anyanyelvi összetételéről 1992-ből az összehasonlítások kedvéért lásd *Horváth István* (1995) és *Kosztá Nagy István* (1994) írásait. A népesség anyanyelvi és vallási összetétele megtekinthető a mellékletben.

A romániai magyarok helyzetének elemzése előtt ki kell térjünk a népszámlálás megbízhatóságának kérdésére. Néhány elemző foglalkozott azzal, hogy a romániai népszámlálások nemzetiségi és anyanyelvi adatsorai megbízhatók-e⁴. Az 1992-es népszámlálás eredményeit először sem a romániai magyar politikusok, sem pedig az érdeklődő magyarországi kutatók nem fogadták el. Évek során azonban rájöttek, hogy a különféle statisztikák, felmérések és választási eredmények mind visszaigazolják ezeket az eredményeket. A kritikák alapja inkább a vallási adatokra hagyatkozott, ám most már az egyházi vezetők is belátják, hogy egyre több román anyanyelvű tagjuk van. A 2002-es népszámlálás előkészítése bár kissé elhamarkodott volt, az lényegében nem befolyásolta a nemzetiségi és anyanyelvi hovatartozásra vonatkozó eredményeket. A népszámlálási kérdőívben a nemzetiség, anyanyelv és a vallásfelekezet nyílt kérdésként volt regisztrálva, az alkalmazási melléklet pedig tartalmazta a különböző kódszámokat. Ha valaki az ország túlnyomó többségét kitevő románokhoz, illetve ortodoxokhoz tartozónak vallotta magát, akkor az űrlapon ezt be lehetett ikszelni, ha pedig más nemzetiségű vagy vallású volt az illető, akkor ezt kézzel, szóban be kellett írni. A kérdőívet a válaszoló alá kellett írja, így ellenőrizhette, hogy az került bele, amit valóban válaszolt. Hozzá nem értők attól tartottak, hogy a regisztráció ezen technikai megoldása a

⁴ Lásd *Varga E Árpád*, 1992, 1998 és *Süle Andrea*, írásait.

hamisításoknak nagyobb teret ad. A Babes-Bolyai Tudományegyetem több szociológusával konzultálva az az álláspontunk, hogy az esetleges hamisítások ezzel vagy ettől függetlenül is megtörténhetnek. A népszámlálást a polgármesteri hivatalok által felállított bizottságok bonyolították helyi szinten, a Nemzeti Statisztikai Intézet országos népszámlálási bizottságának szakmai koordinációjával. Mivel azon erdélyi településeken, ahol a magyarok jelentősebb számban élnek, a helyi vezetők között is vannak magyarok (RMDSZ vagy független képviselők), így a népszámlálási bizottságokban is voltak magyarok, így ezeken a településeken garanciát is jelentettek a népszámlálás ilyen vonatkozású tisztaságára. Kivételszámba megy, de megemlítendő, hogy Kolozsváron a polgármesternek politikailag „nem korrekt” kijelentései voltak a népszámlálás ideje alatt a nemzetiségi bevallást, és különösen a magyarokat illetően, mivel azt szerette volna, hogy a magyarok aránya ne érje el a helyi közigazgatási törvény által előírt 20 százalékot. Többször látványos jeleneteket rendezett sajtótájékoztatón, ha egy-egy körzetből szerinte „túl sok” magyart írtak össze. Kampánya arra ment ki, hogy a nagyszámú Magyarországon élő fiatalok rokonaik ne jelentsék be otthon élőként. Bár a tényleges eredményeket valószínűleg nem sikerült befolyásolnia⁵, a népességben rossz közérzetet keltett a hozzáállása, azt a képzetet keltve, hogy az eredmények nem lesznek megbízhatók.

Ó-Romániában, különösen Moldvában néhány csángó faluból jelzések érkeztek a sajtón keresztül az összeírók nem pártatlan magatartásáról. Ezzel együtt 2002-ben Bákó megyében az 1992-es adatokhoz képest kiugróan sok magyart regisztráltak, ezek 1992-ben részben csángónak, részben románoknak voltak bejegyezve. Nyilván Moldvában még több ezer, akár tízezres nagyságrendű olyan csángó közösség él, amelyet a politikusok és a néprajzosok jó része nagyrészt vagy teljesen a magyarokhoz sorol, ám ezek népszámláláskor való viselkedése nem egyértelmű, nem minden faluban van tudatosan vállalt magyar identitásuk is. A moldvai római katolikusok többsége ma már román anyanyelvű és identitású, és csak becslések vannak arról, hogy hányan is tartják magukat magyarnak vagy „csángómagyarnak”. Valószínűleg igaz, hogy a számlálók magatartása nem volt ezeken a településeken mindig szociológiailag korrekt, bár erről szerzett sajtóértesüléseket alaposabban meg kell vizsgálni.

Mindezen szempontokat figyelembe véve az a vélemény körvonalazódik, hogy a népszámlálás minden hiányossága ellenére országos szinten – és talán Bákó megyét leszámítva ez meggyőzően is – valóban tükrözi a megkérdezettek etnikai, anyanyelvi és vallási hovatartozását. Ami a lebonyolítás technikai részleteinek torzító hatásait illeti, mint például a regisztrációból kimaradtak száma, ezek véleményünk szerint nem szisztematikusak, tehát nem befolyásolják az etnikai arányokat, bár az össznépesség és a magyarok regisztrált száma is ezáltal lehet alacsonyabb néhány százalékkal a ténylegesnél.

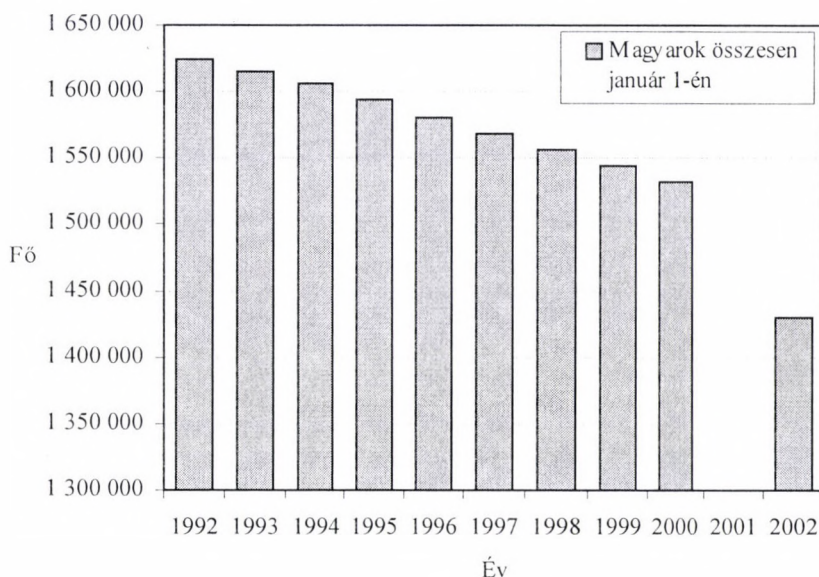
A romániai magyarság országos szintű fogyásának összetevői

A 2002-es romániai népszámlálás előzetes eredményei alapján a romániai magyarság mintegy 190 000 személlyel csökkent. A 2002. februári Korunk számban közölt elemzésem⁶ alapján a fogyás kisebb mértékűnek látszott. Az akkor elvégzett számítások alapján a romániai magyarság csökkenésének üteme kisebb lett volna. Az I. ábra mutatja, hogy a 2000-ig előre jelzett fogyás üteméhez képest a „végeredmény” kiugrik, még akkor is, ha 2001-re

⁵ Ezt arra alapozzuk, hogy a városban talált kb. 59 000 magyar nemzetiségű lakos az 1992 óta igen jelentős kivándorlás hatása mellett valószínűleg reális.

⁶ Veres Valér: A romániai magyarság létszámcsökkenésének okai a XX. század utolsó negyedében. Korunk, 2/2002.

nincsenek adataink. A továbbiakban a tanulmány azt vizsgálja, hogy milyen okai voltak e fogyásnak, és az okok milyen mértékben járultak hozzá a fogyáshoz. Először azt vizsgáljuk meg, mik lehettek az előrejelzés hiányosságai. Bár első látásra úgy tűnhet, hogy az előre jelzett, a romániai magyarok 1 532 000-es feltételezett számát, amelyet 2000. január elsejére vonatkoztatva számítottam, 2002 márciusára hozzávetőlegesen helyesnek tarthatjuk. Az előzetes népszámlálási eredmények azonban már olyan, az egész ország népességére vonatkozó információkat tartalmaznak, aminek függvényében az előrejelzés végeredményét feltétlenül korrigálni kell, bár a választott módszertan továbbra is működőképesnek látszik.

I. A romániai magyarok számának alakulása 1992–2000 között
Number of ethnic Hungarians in Romania between 1992–2000

Először is azt kell kihangsúlyozni, hogy a 2002-es népszámlálásnak csupán az előzetes eredményeit tették közzé. Ez azt jelenti, hogy a romániai magyarok végleges száma különbözhet, és az eddigi tapasztalatok alapján nagyobb szokott lenni, mint az előzetes adat. A másik fontos szempont, hogy volt néhány módszertani eltérés a népesség regisztrálása között 1992-ben és 2002-ben, amelyek közül az egyik számottevően kihathatott a magyarok számának alakulására. Az adatok közzétételekor megtudhattuk, hogy 178 503 személy nem szerepel a részletes táblázatokban, sem az össznépességben, ugyanis ezek a román állampolgárok egy évnél hosszabb ideje nem tartózkodnak az országban. A távol levő időszak hosszát a hozzátartozók szabad bevallása alapján regisztrálták, de a válaszadók tudták, (általában), hogy büntethetők, ha nem valódi adatokat közölnek. Ebből a szempontból *Magyari Nándor*⁷ helyesen jelzi, hogy ez a különbség adhatja az előrejelzés és a végeredmény tetemes részét,

⁷ *Magyari N. L.*: Megfogyatkozásunk diszkrét bája és egyéb tehetetlenségeink, Magyar Hírlap, 2002. aug. 2.

hiszen a több mint egy éve távol élők jelentős része erdélyi megyékből való, összesen 158 469 személy. Az ő számítása szerint, ha ennek annyi része magyar, amennyi Erdélyben összesen, azaz 20,8 százalék, akkor 32 962 ilyen magyar személy van. Véleményem szerint jóval több a magyar a legalább egy éve távol levők között, hiszen itt nem lehet az erdélyi arányt kulcsként használni a magyarok speciális helyzete miatt, ami a nyelvismeretük és Magyarország közelségén alapul. Márpedig 1992-ben is már feltehetően sokan (több tízezer magyar) nem tartózkodtak legalább egy éve az országban a népszámlálás időpontjában, de akkor őket is beleszámolták. Ilyenformán tehát a „fogyás” 1992-höz képest lényegesen kisebb, mint 190 000 a magyarok körében. Ugyanis a Korunk-féle előrejelzésben azokkal is számoltam, akik nem élnek már itthon, de román állampolgárok: *„Magyarországon élő román-magyar kettős állampolgár(ok) (...) száma lassan több tízezerre tehető, hiszen az 1992 óta eltávozott csaknem 50 000 magyar legnagyobb része megtartotta román állampolgárságát, így az előrejelzés és az eredmények közötti különbséget nagyban befolyásolja a kettős állampolgárok hozzáállása. Ám ha a számadatokból nem is főznek hiányozni, az elkövetkező években az iskolák padjaiban és a színházak nézőterében csupán a ténylegesen jelenlevő népesség megfelelő csoportjai ülhetnek, így a realpolitikai tervezéseknek számolniuk kell e „népességi” hiány nagyságrendjével”.* A feltehetőleg számba nem vett, Magyarországon élő, bevándorlási kérelemmel és huzamos tartózkodási engedéllyel rendelkező román állampolgárok száma 2000-ben Horváth István összesítése alapján, magyar belügyminisztériumi forrásokra támaszkodva 47 515 személyt tett ki (Ennek kb. 95 százaléka lehet magyar nemzetiségű, azaz 45 139 személy)⁸. Emellett a Nyugat-Európába vagy távolabbra kivándorolt romániai magyarok számát csak a hazai források alapján vettem alapul az előrejelzésben. Ha ezekhez hozzáadjuk a több mint egy éve Nyugat-Európában és máshol a világon (Magyarországot leszámítva) élőket, akkor nem is kell tovább keresni már az előrejelzés és a végeredmény közötti eltérést. Ha kiszámítjuk, hogy a két népvándorlás között országos szinten mennyi a negatív természetes szaporodás és a tényleges fogyás közötti különbség, ebből levonjuk a Magyarországra végleg vagy ideiglenesen, legalább egy éve távozottakat, akkor a maradék népesség 7 százalékát vehetjük magyar kivándorlónak más országokba:

⁸ Horváth István: A romániai magyar kisebbség Magyarországra irányuló mozgása. Korunk, 2/2002. 31–48., Lásd még: Fullerton, M., Sik Endre, Tóth Judith (1995).

1. Románia természetes népmozgalmi adatai, 1992–2001
Data on natural population movement in Romania, 1992–2001

Év	Élve- születések	Halálozások	Természetes szapo- rodás (fogyás)
1992	260 393	263 855	-3 462
1993	249 994	263 323	-13 329
1994	246 736	266 101	-19 365
1995	236 640	271 672	-35 062
1996	231 348	286 158	-54 810
1997	236 891	279 315	-42 424
1998	237 297	269 166	-31 869
1999	234 600	265 194	-30 594
2000	234 521	255 820	-21 299
2001*	234 521	255 820	-21 299
Összesen			-273 513

* A 2000 évi adatok előrevetítése.

A teljes fogyás 1992 óta 1 111 854 személy. $1\,111\,854 - 273\,513 = 838\,341$ személy. Egyébként a romániai kivándorlás többszázszáz nagyságrendje az 1990-es években az OECD statisztikák alapján is igazolható⁹.

Ebből a 838 ezres népességből le kell vonjuk a hivatalos kivándorlókat, amellyel már számoltunk, és megkapjuk azt a magyar kivándorló népességet, amellyel eltérő módszertani feltételezések okán nem számoltunk előzetesen. Az alábbi táblázat tartalmazza a számszerűen megragadható magyar kivándorlókat¹⁰ és a magyarok korstruktúrája és 1992-ben regisztrált befejezett női termékenysége alapján számolt természetes népmozgalmi adatait 1999. december 31-ig. Ha 2000-re és 2001-re felételezzük, hogy az 1999-es tendenciák maradnak, akkor tulajdonképpen az előrejelzett 1 532 000 magyarokra vonatkozó számérték tovább csökken.

A 2. táblázatban összesített, Magyarországra kitelepedettek száma és az előbb hivatkozott legális kinn tartózkodók összlétszáma: $61\,164 + 47\,515$ (nem csak magyarok) = 108 679.

Miután az összes romániai kivándoroltból levonjuk ezt az értéket, megkapjuk a két népszámlálás között Romániából elvándoroltak, ideiglenesen legalább egy éve távol élők, illetve az eltűntek számát: $838\,341 - 108\,679 = 729\,662$. Ennek az értéknek vegyük a 7 százalékát, akik Magyarországot leszámítva más országokba telepedtek ki, vagy ideiglenesen, több mint egy éve ott élnek. Ez 51 076 személy jelent. Ezzel kapcsolatban azonban fenntartásaim vannak, véleményem szerint a Magyarországra való kivándorlás „felfogta” a romániai magyar kivándorlás egy részét Nyugat felé, ezért nem lehet éppen 7 százalékkal számolni, hanem inkább ennek a felével. (Emellett több további érvet lehet felhozni, 1995-ig a hivatalosan kitelepedők sem arányosan oszlottak meg nemzetiség szerint, több évig a német kivándorlók vannak inkább felülreprezentálva stb.) Mindenesetre ezt az 51 076-os értéket maximálisként kezeljük.

⁹ Lásd OECD – SOPEMI Annual Report, 1998, 1999.

¹⁰ Ennek kiszámítási módját lásd a mellékletben.

2. A romániai magyarok évenkénti népesedési adatai 1992–2000 között
Yearly data of vital events of ethnic Hungarians in Romania, 1992–2000

Év	Élveszüle- tések 1000 lakosra	Halálozá- sok 1000 lakosra	Termé- szetes szaporulat 1000 lakosra ¹¹	Termé- szetes szaporulat	Nettó migráció ¹²	Magyarok összesen január 1-jén
1992	10,26	12,76	-2,50	-4062	5278	1624959¹³
1993	9,90	12,76	-2,86	-4620	5373	1615619
1994	9,81	12,87	-3,06	-4913	6712	1605625
1995	9,36	13,20	-3,84	-6120	6532	1593999
1996	9,18	13,97	-4,79	-7574	5391	1581346
1997	9,45	13,64	-4,46	-6994	4988	1568381
1998	9,45	13,20	-3,75	-5843	5593	1556399
1999	9,36	12,98	-3,62	-5592	7099	1544963
2000*	9,36	12,98	-3,62	-5592	7099	1532272
2001*	9,36	12,98	-3,62	-5592	7099	1519581
2002						1506890
2002. márc.						1434377¹⁴
Összesen						
1992–2002				-56902	61164	

*1999-es adatok továbbvetítve.

Látható, hogy ha az előrejelzéssel nem álltunk meg 2000. január elsejénél (mint ahogy adathiány okán megálltunk a Korunk-féle írásban), akkor ilyenformán 1992–2002 között 118 066 magyarral vagyunk kevesebben. De hangsúlyozandó, hogy ezt annak árán lehetett „kiszámítani”, hogy ha az 1999-es trendeket 2002-ig előrevetítettjük. Így a 190 582 személyi, nemzetiségi szerinti fogyásból még 72 516-ot kell „megmagyarázni”. Ha ebből 45 139 olyan, aki egy évnél hosszabb ideje Magyarországon él, akkor a további 27 377 személyt kell még „megfejtetni”. Ám ezt nem tenném most meg, mert igen sok kérdőjel vetődik fel. A részletes és végleges adatközléskor ezek sorsát is hozzávetőlegesen jól meg lehet tudni. Ezek között lehetnek Nyugat-Európában vagy Észak-Amerikában élők, lehetnek asszimiláltak, lehetnek olyan romák, akik 1992-ben magyarnak vallották magukat. Végül pedig lehet ez a szám kisebb, ha a végleges adatokban több magyar nemzetiségű lesz, stb. További nehézségeket vethet fel például, ha sok „élnivaló” magyar a több mint egy éve Magyarországon élő családtagját bejelentette, mint jelen levő, de éppen elutazott személyt, így a fennebb hivatkozott 45 139, Magyarországon tartózkodó erdélyi magyar személy jó része benne van az 1 434 000-ben, tehát a „megfejtendő”-k száma máris magasabb. Ez elég valószínű, ugyanis a Magyarországtól nyugatabbra élő, itthon nem regisztrált romániai magyarok száma minimálisan 20 000 körül lehet. Valószínű viszont, hogy az asszimilációs

¹¹ A természetes szaporulat magyarokra vonatkozó esztimációját lásd a mellékletben.

¹² Az 1992 előtti periódushoz hasonlóan számítva, részletesen lásd a mellékletet.

¹³ A romániai magyarok tényleges száma az 1992-es népszámlálás szerint.

¹⁴ A romániai magyarok tényleges száma a 2002-es népszámlálás előzetes adatai szerint

veszteség nem jelentős, kb. 10 000-re tehető, mivel a 80-as évek veszteségét a számok szintjén „kifogta” az 1992-es népszámlálás, és azóta az iskarendszer okozta asszimiláció nem számottevő és nem összemérhető a nyolcvanas évekével (tehát 1990 óta jóval kisebb, mivel azóta a közoktatásban mindenki magyarul tanulhat, aki akar), és a kommunikációs és mobilitási viszonyok (szabad sajtó magyarul is, szabad utazási, tanulási és munkavállalási lehetőségek Magyarországra), és nem utolsósorban a megváltozott politikai légkör és társadalmi közérzet eredményeként a vegyes házasságok asszimilációs hatása is visszaszorult. Ám ezeket a kérdéseket pontosabban meg lehet majd vizsgálni a végleges adatok közzétekor. Ezzel együtt a 10 százalék alatti magyar lakosságú megyékben továbbra is jelentős az asszimiláció, mint a magyarság létszámcsökkenésének egyik faktora, ám az a romániai magyar össznépesseget arányaiban kismértékben befolyásolja.

A népességsökkenés területi sajátosságai

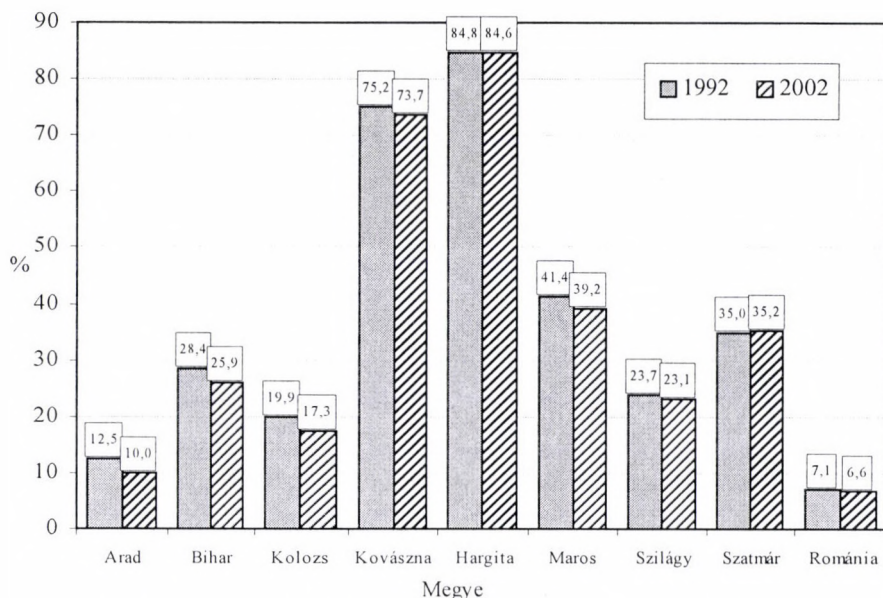
A népességfogyást területi bontásban csak Erdélyre vonatkozóan vizsgáljuk, mivel Ó-Romániában a magyarság igen kis számban él (1% körül), és területileg is igen nagy mértékben szóródik. A moldvai csángók kérdése is igen komplex, mivel a számsorokban nem, vagy nem egyformán ragadhatók meg (vallásilag a legjobban követhetők, de azok nem mind magyar anyanyelvűek stb.). Bár Bákó megyében, mint már láttuk, látványosan megnövekedett a magyar nemzetiségűek száma, ez a tényleges népesedési folyamatokban feltehetőleg semmit nem jelent, azaz nem költöztek oda magyarok 1992 óta, hanem az ott élő csángók egy része most Csángószövetségi, politikai- és médiahatások eredményeként magyarnak vallotta magát.

3. Az erdélyi magyarság létszáma megyénként *Number of ethnic Hungarians in Erdély by counties*

Megye	Össznépes- ség 1992	Magyarok létszáma 1992	Magyarok aránya (%) 1992	Magyarok létszáma 2002	Magyarok aránya (%) 2002	Eltérés %-ban '92-'02
Fehér	413919	24765	6,0	20682	5,4	-16,5
Arad	487617	61011	12,5	49000	10	-19,7
Bihar	638863	181703	28,4	155554	25,9	-14,4
Beszterce-Naszód	326820	21098	6,5	18394	5,9	-12,8
Brassó	643261	63558	9,9	51470	8,7	-19,0
Krassó-Szörény	376347	7876	2,1	5859	1,8	-25,6
Kolozs	736301	146186	19,9	122131	17,3	-16,5
Kovászna	233256	175502	75,2	164055	73,8	-6,5
Hargita	348335	295104	84,7	275841	84,6	-6,5
Hunyad	547950	33849	6,2	25321	5,2	-25,2
Máramaros	540099	54902	10,2	46250	9,1	-15,8
Maros	610053	252651	41,4	227673	39,3	-9,9
Szatmár	400789	140392	35,0	129998	35,2	-7,4
Szilágy	266797	63151	23,7	57312	23,1	-9,3
Szeben	452873	19309	4,3	15478	3,7	-19,8
Temes	700033	62866	9,0	51421	7,6	-18,2
Összesen Erdély	7723313	1603923	20,8	1416439		-11,7
Románia	22700000	1624959	7,1	1434377	6,6	-11,7

Erdélyben megfigyelhető, hogy a magyarok létszáma minden megyében csökkent, de nem tudhatjuk pontosan, hogy milyen összetevőkből. A magyar népesség nemzetiség szerint 1992. évi értékeihez képest a belső arányokat tekintve Krassó-Szörény és Hunyad megyében csökkent a leginkább, jó egynegyedével, ezt követik a majdnem 20 százalékos csökkenést mutató megyék, mint Arad Brassó, Szeben és Temes. Látható, hogy ezek mind dél-erdélyi megyék, ahol a magyarság minden szempontból szórványban élt és él. Fehér és Kolozs megyék a maguk 16 és fél százalékos fogyásával következnek, „kissé” jobban állva a fogyás mértékével. A következő kategória a 10–15 százalék közötti fogyást mutató megyék: Bihar, Beszterce-Naszód és Máramaros, végül következnek azok a megyék, akik a magyarság átlagos 11 százalék körüli fogyásánál jóval kisebb, 10 százalék alatti fogyást mutatnak: Kovászna, Hargita, Maros, Szatmár és Szilágy megyék.

A magyarok részaránya az egyes megyékben nem sokat változott. Általában mindenhol kis mértékű csökkenés észlelhető (II. ábra). Százalékban kifejezve 2 százaléknál nagyobb a csökkenés Kolozs, Arad, Bihar és Maros megyékben, 1–2 százalék közötti Brassó (1,2), Kovászna (1,4), Temes (1,4) és Máramaros (1,1) megyékben. Egy százalékos vagy az alatti a magyarok arányának csökkenése Fehér, Beszterce-Naszód, Hunyad, Szilágy (0,6) és Szeben (0,6) megyékben, majdnem semmi változás Hargita (0,1) megyében, míg Szatmárban kismértékű térnyerése észlelhető a magyarságnak (0,2 százalék). A változások okaiként a következőket lehet felhozni: Bár a román lakosság is általában csökkent de kisebb mértékben, a roma lakosság száma viszont emelkedett. A termékenységi magatartás tekintetében nincs számottevő különbség az egyes megyékben a magyarok és a románok között, sőt az elöregedtség tekintetében sem nagymértékű az eltérés a megyéken belül, leszámítva a Dél-Erdélyben élő magyar szórványokat, ahol az elöregedett város lakó népesség dominál. Az arányváltozások fő oka az eltérő mértékű külföldi kivándorlás. Jól látható, hogy Szatmár megyében, ahol a határ közelsége és a román lakosság magyar nyelvi ismereteinek tulajdoníthatóan a kivándorlás mértéke egyformán érintette a többséget és a kisebbséget (ez a többi határ menti megyében ennyire nem jellemző), ott akár növekedett is a magyarok aránya.

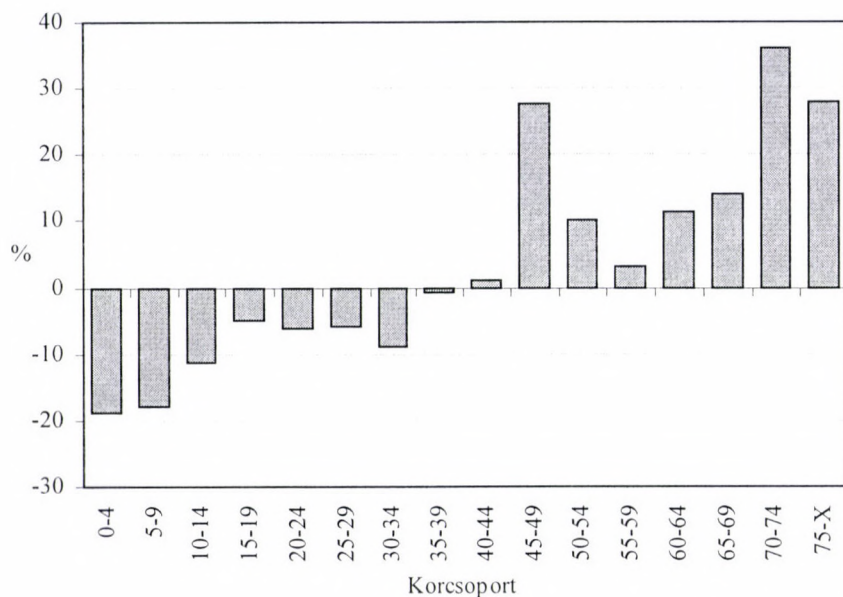

II. A romániai magyarok arányának változása néhány megyében, 1992/2002
Changes of share of ethnic Hungarians in Romania in some counties, 1992/2002

A magyarság természetes szaporodásának 1992-2002 közötti tendenciáit az országosakkal összevetni csak közvetve tudjuk. Ehhez igen fontos látni, hogy milyen eltérések figyelhetők meg a korcsoport-struktúrában. Látható, hogy amíg a 40–44 évesek körében az eltérés minimális, mondhatni nincsen, addig az idősebb korcsoportok fele haladva az eltérés a 20 százalékot is meghaladja a 70–74 évesek körében, ami a halandóságot jócskán befolyásolta. Ugyanígy a fiatalabb korcsoportok felé haladva a magyarok majdnem 20 százalékkal vannak kevesebben a 10 év alattiak körében (lásd a mellékletet). Az eltéréseket szemléletesen mutatja a III. ábra.

Ez előrejelítve azt jelenti, hogy kb. 50 év múlva, mikor a mai kiskorúak lesznek a legöregebb korcsoportok, akkor a romániai magyarok, ha nem vándorolnak addig ki döntő mértékben, akkor a mai értékhez képest átlagban 20 százalékkal lesznek kevesebben, ha a termékenység mértéke legalább a mai szinten marad. Ez 1 150 000 körüli romániai magyart jelent, amikor Románia össznépessége 18 000 000 körül lenne¹⁵. Ez 6,3 százalékot jelentene az országos össznépességen belül, de a roma népesség természetes szaporulatának alakulását nem lehet ilyen hosszú időre reálisan előrelátni. Tehát azt feltételezhetjük, hogy a románok számához viszonyítva a magyarok 6,3 százalékot tehetnek majd ki, de az bizonytalan, hogy az össznépességen belül a magyarok aránya mekkora lesz.

¹⁵ Lásd *Ghetau* előrejelzését: *Ghețau, V. – Trebici, VI., Populația României și minoritățile naționale: prezent și perspectivă. 1996.*

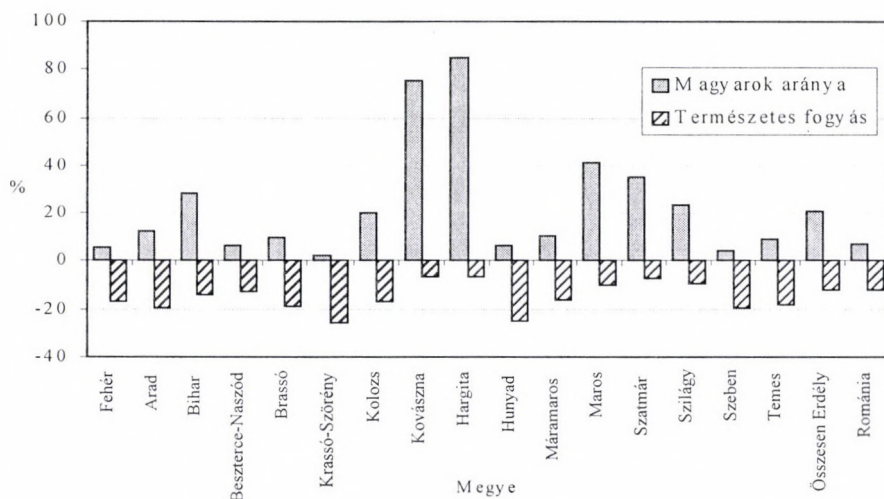
III. A romániai magyarok és az össznépesség közötti korstruktúra-eltérések, százalékban
Differences in age structure of the total population and ethnic Hungarians in Romania, percentage

A 4. táblázat adatai alapján jól látható, hogy Erdélyen belül a születések száma majdnem mindenhol alulmarad az elhalálozásokhoz képest. Mivel a táblázat arányszámait bruttó mutatók, az össznépességre vannak arányítva, tehát igen lényeges a népesség korösszetétele. A nagyobb halandóság inkább az elöregedtség mértékét mutatja, a termékenységnél ez fordított. Sajnos a megyéken belüli, nemzetiség szerinti különbségekre nincs módunk rávilágítani. Erre akkor kerülhet sor, ha a 2002-es népszámlálás részletes eredményeit közzéteszik, de akkor is csak esztimatív úton, bizonyos hibaszázalék mellett tudjuk kiszámítani az évre bontott természetes népmozgalmi adatokat a magyarokra vonatkozóan megyénként. Arad és Temes megyékben, de más Dél-Erdélyi megyékben is a legnagyobb a fogyás mértéke. Láthattuk, hogy a magyarok is itt fogytak a leginkább, ám arányuk igen alacsony ezekben a megyékben. A legkisebb a fogyás Székelyföldön és Máramarosban. A többi megyék a két „véglet” között helyezkednek el. Egyedül Kovászna (1,2) és Máramaros (0,7) megyében pozitív a népszaporulat 2000-ben, ebben a sorrendben, míg Hargitában 0 (stagnál), máshol pedig negatív. Megfigyelhető, hogy 1996-hoz képest csökkent a fogyás a legtöbb megyében (leszámítva Máramarost, de az a magyarok szempontjából nem irányadó), ami a gazdasági helyzet enyhe javulásának egy közvetett mutatója is lehet.

4. A magyarlakta megyék népességének természetes szaporulata 1996-ban és 2000-ben
Natural increase in counties populated with ethnic Hungarians in 1996 and 2000

Megye	Magya- rok száma	Össz- népesség	Magya- rok aránya (%)	Születések 1000 főre		Elhalálozások 1000 főre		Természetes szaporulat	
	1992	1996	1992	1996	2000	1996	2000	1996	2000
Arad	61011	477711	12,5	9,3	9,8	15,9	13,8	-6,6	-4,0
Bihar	181703	628501	28,4	10,7	10,9	14,8	13,1	-4,1	-2,0
Kolozs	146186	726790	19,9	8,9	8,8	12,2	12,0	-3,3	-3,2
Kovácsna	175502	231872	75,2	10,7	11,6	11,9	10,4	-1,2	1,2
Hargita	295104	344323	84,7	10,6	10,9	12,3	10,9	-1,7	0
Maramaros	54902	535124	10,2	12,2	11,5	11,4	10,8	0,8	0,7
Maros	252651	604263	41,4	10,3	11,2	13,0	11,4	-2,7	-0,2
Szatmár	140392	394133	35,0	10,8	10,8	13,5	12,8	-2,7	-2,0
Szilágy	63151	261040	23,7	10,9	11,4	15,2	12,8	-4,3	-1,4
Temes	62866	692645	9,0	9,2	9,3	13,0	11,3	-3,8	-2,0
Total	1433468	4896402	30,0	10,2*	8,9*	12,7*	8,9*	-2,5*	0*

A IV. ábra adatai alapján jól látható, hogy Erdélyen belül a természetes szaporulat mutatói, különösen a termékenységi arányszámok nem kedvezőtlenek a magyarok számára. Ugyanis a magyarok által nagyobb arányban lakott megyékben a természetes szaporodás értékei jobbakként (kevésbé rosszak) mint a túlnyomóan román lakta erdélyi megyék legnagyobb részében. Csúpn Máramaros megye tudja „felvenni a versenyt” a székely megyék szaporulatának ütemével.

IV. A magyarok aránya és a természetes fogyás közötti összefüggés megyénként
Interrelation between the shares of ethnic Hungarians and natural decrease by counties

Következtetések

A 2002-es népszámlálás előzetes eredményeinek és az előrejelzéseknek az összevetése alapján megállapítható, hogy a népszámlálás nemzetiségi és nyelvi adatainak a magyarokra vonatkozó számértékeit komolyan lehet és kell venni. Ez nem jelenti azt, hogy a népszámlálás előkészítésével és adatfelvételével a sajtóban jelzett hiányosságokat nem kellene szem előtt tartani, ám ezek érdemben nem befolyásolják a romániai magyarok számát, és különösen nem az erdélyi magyarok számát.

Ha a fogyás okait vizsgáljuk a romániai magyarok körében, akkor a kivándorlás kimutatható hatása túlnyomó: mintegy 61 164 személy végleg kitelepedett, 45 139 pedig ideiglenesen több mint egy éve Magyarországon él. A természetes fogyás eredményeként 56 902 magyarral vagyunk kevesebben. További, minimálisan 15–20 000 romániai magyar él Nyugat-Európában és Észak-Amerikában, végül kb. 10 000-re tehető az asszimilációs veszteségünk. Százalékosan 65–66 százalék (mintegy 121 000 személy) kitelepedett vagy külföldön él, 29–30 százalék a természetes fogyás és mintegy 5 százalék a disszimilációs veszteség. Ezen okok számszerűsítése hozzátétölleges, a végleges adatokkal tovább pontosíthatók, ám egészen pontosan soha ki nem számíthatók (tekintettel ennek igen komplex ok- és adatregisztrációs rendszerére).

A romániai magyarság fogyása területi bontásban azt mutatja, hogy a szórványban élők fogynak gyorsabban, azon belül is a Dél-Erdélyben élők. Ez azt jelenti, hogy a romániai magyarság a maga elsődleges településterületén, azaz Észak-Erdélyben, a Székelyföldön és a Partiumban képes önmagát hosszú távon fenntartani, természetesen az általános közép-európai népesedési folyamatok kontextusában, ami mind a románokat, mind a magyarországiakat hasonlóan érintik. Ez azt jelenti, hogy egy mérsékelt ütemű fogyás figyelhető meg ezen a területen élő magyarok körében, amelynek üteme a környező népek üteméhez hasonló, és az európai tapasztalatok alapján a fogyás „plafonálódik” egy adott szinten egy idő után.

FORRÁSOK

- Recensământul general al populației și al locuințelor din 2002. Rezultate preliminare, INS, Bukarest (vagy: www.recensamant.ro).
 Anuarul Statistic al României din 2001, Bukarest.
 Anuarul Demografic al României, 2001, Bukarest.

IRODALOM

- Ghețău, V. – Trebici, V. (1996), Populația României și minoritățile naționale: prezent și perspective, Bibliotheca Demographica no. 2, București, Academia Română.
 Horváth István (1995), A romániai magyarság demográfiai jellemzői az 1992-es népszámlálás tükrében, Kolozsvár, Korunk, nr 7/1995.
 Horváth István: A romániai magyar kisebbség Magyarországra irányuló mozgása. Korunk, 2/ 2002. 31–48.
 Koszta N. István (1994): Tallózás az 1992-es népszámlálás adataiból, Hítel. Erdélyi Szemle nr. 3/1994, Csíkszereda.

- Fullerton, M., Sik Endre, Tóth Judith (1995): *Refugees and Migrants: Hungary at Crossroads* Budapest, Yearbook of the Research Group on International Migration Institute for Political Science.
- OECD (1998), Trends in International Migration, SOPEMI Annual report, Paris, OECD.
- OECD (1999), Trends in International Migration, SOPEMI Annual report, Paris.
- Sule Andrea (1988), Tények és következtetések a II. világháború utáni román népszámlálások adatai alapján, In Magyarágkutató, Budapest, MKI, 123–144.
- Van de Kaa, Dirk, J. (1987): *Europe's Second Demographic Transition*: Population Bulletin vol. 42, no 1/ march 1987, Washington, The Population Reference Bureau.
- Van de Kaa, Dirk, J. (1988), The Second Demographic Transition Revisited: Theories and Expectations. Symposium on Population Change and European Society, Florence, Conference paper, EUI.
- Varga E. Árpád (1992): Népszámlálások a jelenkori Erdély területén, Budapest, Régió.
- Varga E. Árpád (1998): Fejezetek a jelenkori Erdély népesedéstörténetéből, Budapest Püski k.
- Veres Valér (2002): *A romániai magyarság létszámcsökkenésének okai a XX. század utolsó negyedében*. Korunk, Kolozsvár, 2/2002.

Tárgyszavak:

Népszámlálás
Népmozgalom
Kisebbség
Etnikum

DEMOGRAPHIC SITUATION OF ETHNIC HUNGARIANS IN ROMANIA AS MIRRORED IN THE PRELIMINARY DATA OF THE POPULATION CENSUS IN 2002

Summary

The study deals with the reasons of decreasing the number of ethnic Hungarians and the total population of Romania between the 1992–2002 Censuses, and the contribution of the demographic events in this process. During this period the number of ethnic Hungarians in Romania decreased by 11 per cent. We can observe that the most important reason was the emigration to Hungary: 61 000 persons emigrated between 1992–2002 and 45 000 of them are residents in Hungary. Due to negative natural increase the number of ethnic Hungarians decreased by more than 56 000 persons in this ten years. Small part of the total decrease could be the result of the emigration to other countries, and also a few percent of them could be considered as a loss because of the assimilation / dissimilation processes.

Melléklet

1. Románia népessége anyanyelv szerint a 2002-es népszámlálás
előzetes adatai alapján

*Population of Romania by mother language
according to the preliminary data of the 2002 Population Census*

Anyanyelv	Lélekszám	Részarány
Román	19 741 356	90,1
Magyar	1 447 544	6,7
Romanes (cigány)	241 617	1,1
Német	45 129	0,2
Ukrán	57 762	0,3
Orosz	29 890	0,1
Török	28 714	0,1
Tatár	21 482	0,1
Szerb	20 377	0,1
Szlovák	16 108	0,1
Bulgár	6 747	*
Egyéb	36 110	0,2
Nem válaszolt	5 345	*
Összesen	21 698 181	100,0

2. Románia népessége vallásfelekezetek szerint a 2002-es népszámlálás
előzetes adatai alapján

*Population of Romania by religion
according to the preliminary data of the 2002 Population Census*

Vallásfelekezet	Lélekszám	Részarány
Ortodox	18 806 428	86,7
Római-katolikus	1 028 401	4,7
Görög-katolikus	195 481	0,9
Református	698 550	3,2
Pümkösdista	330 486	1,5
Baptista	129 937	0,6
Adventista	97 041	0,4
Unitárius	66 846	0,3
Muzulmán	67 566	0,3
Evangéliumi keresztény	46 029	0,2
Pravoszláv (ó-ritusú)	39 485	0,2
Evangélikus (zsínatpresbiteri)	26 194	0,1
Evangélikus (ágostoni)	11 203	0,1
Izraelita	6 179	*
Egyéb	106 758	0,5
Ateista és valláson kívüli	23 105	0,1
Nem válaszolt	18 492	0,1
Összesen	21 698 181	100,0

3. A romániai magyarság korstruktúrájára standardizált halálozási arányszám kiszámítása a romániai korszpecifikus halandósági arányszámból, 1992

Computation of crude death rate standardised to the age structure of ethnic Hungarians using age-specific mortality rates of Romania, 1992

Korcsoport	Halálozási arányszámok*	Magyarok száma	Számítás
a	b	c	b·c
0–4	5,1	93208	475361
5–9	0,5	96791	48395
10–14	0,4	121119	48448
15–19	0,7	129898	90929
20–24	1,0	136601	136601
25–29	1,3	84082	109307
30–34	1,8	100218	180392
35–39	2,8	121300	339640
40–44	4,4	109944	483754
45–49	6,5	106636	693134
50–54	9,7	105592	1024242
55–59	13,6	100234	1363182
60–64	19,8	97707	1934599
65–69	30,2	83559	2523482
70–74	46,5	54203	2520440
75 és fölött	125,1	83821	10486007

*A romániai korcsoportos halálozási arányszámok (1000 lakosra).

A képletbe helyettesítve a fenti szorzatokat kapjuk a standardizált halálozási arányszámot:

$$m_s = \frac{\sum m_x \cdot P_x^s}{\sum P_x^s} = 13,8$$

4. A romániai magyarok és az össznépesség korstruktúrája közötti eltérések 1992-ben, százalékban

Differences between the age distribution of ethnic Hungarians in Romania and the total population in 1992, percent

Korcsoport	Magyarok aránya	Össznépesség aránya	Százalékos eltérés
a	b	c	$[(c-b)/c]*100$
0-4	5,74	7,07	-18,91
5-9	5,96	7,25	-17,85
10-14	7,45	8,39	-11,20
15-19	7,99	8,40	-4,88
20-24	8,41	8,95	-6,10
25-29	5,17	5,51	-6,01
30-34	6,17	6,78	-9,01
35-39	7,46	7,51	-0,61
40-44	6,77	6,70	1,03
45-49	6,56	5,15	27,54
50-54	6,50	5,91	10,00
55-59	6,17	5,98	3,22
60-64	6,01	5,40	11,32
65-69	5,14	4,51	13,97
70-74	3,34	2,45	36,20
75 és fölött	5,16	4,03	27,94
Összesen	100	100	

5. A nemzetközi vándorlás évi adatai
román és magyar források szerint 1977–1999 között
Yearly data of international migration
according to Romanian and Hungarian sources, 1977–1999

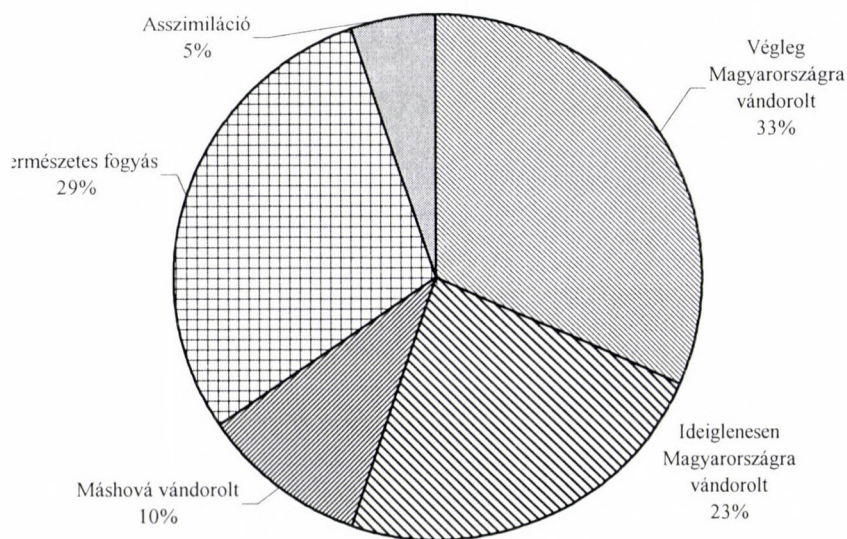
Év	Romániai magyar kivándorlók*	Romániai vándorlók Magyarországra**	Romániai vándorlók Magyarországra*	Romániában nem regisztráltak	Romániába visszatértek*	A magyarok összes nettó migrációja Ro-Hu
t	a	b	c	b-c	d	a+b-c-d
1977	1417	.	728	.	.	1417
1978	1361	.	521	.	.	1361
1979	1058	.	362	.	.	1058
1980	1388	.	338	0	0	1388
1981	1329	.	289	0	0	1329
1982	1855	.	494	0	0	1855
1983	1697	.	457	0	0	1697
1984	2540	.	773	0	0	2540
1985	2432	9445	761	8684	0	11116
1986	4144	9445	1184	8261	0	12405
1987	3845	10445	1262	9183	0	13028
1988	11728	11445	10529	916	0	12644
1989	10099	11445	11163	282	0	10381
1990	11040	25267	10635	14632	0	25672
1991	7494	11018	4427	6591	0	14085
Összesen 1977-91	63427	88510	43923	48549	0	111976
1992	3523	6587	4726	1861	106	5278
1993	3206	5991	3674	2317	150	5373
1994	2509	5483	1179	4304	101	6712
1995	3608	5685	2509	3176	252	6532
1996	2105	4888	1485	3403	117	5391
1997	1459	4629	1244	3385	396	4988
1998	1217	6076	1306	4770	394	5593
1999	696	7412	774	6638	235	7099
Összesen 1992-99	18323	46751	16897	29854	1751	46966

*Román források alapján: Demográfiai évkönyv, 1996, Statisztikai Évkönyv, CNS (INSSE), 1998, 1999, 2000.

** Magyar források alapján: Demográfiai évkönyv, KSH, 1998, 1999, 2000.

A kivándorlókra vonatkozó számítások logikájáról és relevanciájáról lásd még Veres V., 2002.

6. A romániai magyarok fogyásának okai 1992–2002 között,
hozzávetőleges számítások alapján, százalékban
*Determinants of the decline of ethnic Hungarian population in Romania
between 1992–2002, based on probable calculation, percent*

FIGYELŐ

BLAZOVICH LÁSZLÓ: VÁROSOK AZ ALFÖLDÖN A 14–16. SZÁZADBAN

Ismertetésünkben *Blazovich László* levéltár-igazgató, jogtörténész professzor legújabb munkájára, az alföldi városfejlődésről alkotott monográfiájára kívánjuk felhívni az olvasó figyelmét, mivel a megjelent alkotás mind a társadalom-, mind a jogtörténet művelői számára számos új ismeretanyagot és eredményt tartalmaz.

A szerző az egyetemen elsődlegesen középkori peres eljárást tanít. Munkáját interdiszciplinárisan alkotta meg, azaz nem csupán a gazdaság- és társadalomtörténet keretein belül mozogott, hanem komplex, levéltári forrásokat is felhasználó, jogtörténeti vonulattal is bíró könyvet jelentetett meg.

Korábbi kisebb tanulmányaiban és egyéb írásaiban már részletesen foglalkozott a dél-alföldi régió urbanizációjával, a középkori mezővárosok fejlődésével. Műveiből kiemeljük a Hódmezővásárhelyről, Szegedről, Gyuláról, Szabadkáról, Makóról és általában e régióról készült tanulmányait, mint munkásságának meghatározó állomásait. Ezen felül foglalkozott az alföldi település- és úthálózat kialakulásával, a déli szlávok magyarországi helyzetével és a középkori állattartással is. Jogtörténeti munkáiból szólunk a városi magisztrátusokat bemutató tanulmányairól, a feudális peres eljárással foglalkozó írásairól és a plébániák történetével megismertető alkotásáról is. Ezen munkáiról jelen könyve bevezető fejezetének végén ismertetés is olvasható.

A jelenlegi, ajánlott monográfiája másfél évtizedes kutató munka gyümölcse, amely a *Dél-alföldi évszázadok* című sorozat 17. köteteként jelent meg Szegeden 2002-ben Csongrád Megye Önkormányzata, a Szeged Megyei Jogú Város Kultúrájáért Közalapítvány és a Nagyalföld Alapítvány támogatásával a Csongrád Megyei Levéltár kiadásában. A művet illusztráló térképeket *Kratochvíll Mátyás*, a fotókat *Lőkös Sándorné* készítette.

A szerző célja könyvének megírásával az volt, hogy funkcionális szemléletű megközelítésben igazolja: a magyarországi alföldi mezővárosok is részei voltak az európai városi struktúrának, azaz az Alföld nem városoktól mentes, hanem azokkal tarkított régióként létezett, még ha ezek a települések kinézetre különböznek is nyugat-magyarországi testvéreiktől. A mezővárosok nemcsak centrális hely szerepüket kijelölő mutatóikban, hanem jogi helyzetüket tekintve is hasonlóak voltak az ország más területén elhelyezkedő településekhez.

A szerző vizsgálódásainak kezdő időpontjául azért a 14. évszázadot jelölte meg, mert a korábbi időszakokból ritkán állnak rendelkezésünkre érdemi források az alföldi mezővárosok múltjából, másfelől ezen időszak második felében indult meg az említett városok kifejlődésének és felemelkedésének azon folyamata, amely a 16. század első harmadában érte el tetőpontját – amint azt más tudósok (*Kubinyi András*, *Szakály Ferenc*) is megállapították. Az alföldi városok fejlődése és életútja a törökök előrenyomulásaig folyamatos volt; ez indokolta a kutatások kiterjesztését a 16. század végéig.

A forrásanyagot a felhasznált szakirodalom és a primer okleveles anyag jelentette. A munka elkészítéséhez jelentős segítséget nyújtott *Veress Endre* gyulai oklevéltára, valamint Szeged jól feltárt okleveles forrásanyaga (*Reizner János*, *Érszegi Géza*). A szerző haszonnal forgatta a családi oklevéltárak emlékeit is a városi oklevéltárak hiánya miatt. Másrészt elengedhetetlenül fontos kútfőt jelentettek a néprajzi, társadalomtörténeti és egyéb adatokat

tartalmazó városi jogkönyvek és a tárnoki jog ismerete is. Kiemelendő közülük a *Budai jogkönyv* magyar nyelvű kiadása. Szintén érdekes adatgyűjtésre adtak lehetőséget a 16. századi defterek (adó)jegyzőkönyvei és Debrecen város magisztrátusának kiadott jegyzőkönyvei.

A szakirodalomban az átfogó jellegű művektől a helytörténeti részletező írásokig valamennyi szerephez jutott a mű megszületésében. A földesúri, azaz mezővárosok témakörében *Mályusz Elemér*, *Székely György*, *Bácskai Vera*, *Fügedi Erik* és *Kubinyi András* munkássága emelendő ki; helytörténetben pedig Budapest, Szeged, Debrecen, Cegléd, Makó és Gyula története említendő a kortárs alkotók művei köréből. A szerző a 19. századi írásokat is forgatta; például *Reizner János* ismert Szeged-monográfiáját vagy *Szűcs Istvántól* Debrecen szabad királyi város történetét (1871). A könyvben gazdag szakirodalom-jegyzék is található; ebben negyvenkét oldalon keresztül (!) olvashatjuk a felhasznált források lajstromát.

A három főrészből álló mű komplex szerkezetben mutatja be a mezővárosok vizsgált korbeli jellemzőit. Mivel a várostörténet ezerarcú, a szerző figyelmé kiterjedt mind a földrajzi-geográfiai, mind a gazdasági-településszerkezeti, mind a társadalmi-jogi analízisre, e gondolatörök tagolják a korábbi szerzők tudományos eredményeit bemutató historiográfiai bevezetés után három részre a monográfiát.

Mivel a holocén kori Alföld az a 100 km²-es földrajzi tér, amelyen a kutatott településhálózat kifejlődött, ezért az elemzések a tájegység földrajzi bemutatásával kezdődnek külön figyelemmel az emberi élet kialakítására alkalmas, város- és civilizációteremtő feltételekre, a táj és az ember viszonyára.

A középkori településhálózat vázlatában a szerző vizsgálta a városok kialakulásának rendszerét, s kategóriáit elsődlegesen *Heinz Stooß* munkássága alapján állította fel. E szerint a városfejlődés első szakasza az anyavárosok születése volt a 12–13. században, majd ezt követték a példájukra alapított nagyobb városok, utána a kis városok, végül a törpevárosok a 15. század derekán. *Stooß* osztályozását felhasználva az Alföld két legnagyobb városa Pest mellett mindenképpen Debrecen és Szeged volt, az előbbi lakossága a hódoltságból menekültek befogadása miatt a 16. évszázad végére már a 11 ezer polgárt is elérte. Többségében megállapítható, hogy míg a nyugati országrészek városainak gyarapodása az 1400-as évek második felére mérséklődött, addig az alföldieké éppen ebben az időben prosperált. Érdekeség, hogy a prédiomok, szállások, aprófalvak jelentős része eltűnt ebben az időszakban, s helyettük megjelentek a mezővárosok és az óriásfalvak. A települések kialakulását segítő tényezőket figyelembe véve elmondható, hogy többük együttes jelenléte eredményezhette város kialakulását. Ezen tényezőkben a geográfiai adottságok (folyók, tavak, kutak közelsége) mellett a forgalmi és közlekedési jellegzetességek is figyelemre méltóak.

Ettől a gondolattól vezérelve szentelt a szerző egy teljes fejezetet a középkori alföldi úthálózat kialakulásának, bemutatva a korabeli közlekedést meghatározó tényezőket. Felismerte, hogy az út- és településhálózat kölcsönös egymásra hatásban fejlődött ki, mivel az utak településtől településig vezettek. Kiemelkedett az úthálózathoz a *magna via* típusú nyomvonal, amelyen egymással szemben két kocsi is elfért – ezek voltak korszakunk „főutjai”. A szerző rámutatott arra, hogy számos mai útvonal őse már a 15. században is létezett. Külön vizsgálta a folyóvölgyek úthálózatát, benne a Maros és a Körösök vidékét. Számba vette a Budáról és Pestről az Alföld felé induló útvonalak lehetséges állomásait az akkori települések neveinek felemlítésével. Ismeretes, hogy a kereskedelmi utak, a sószállítás csomópontjai és a révhelyek kedveztek a városok kialakulásának, ebből következnek azon megállapítás, hogy számos út és településrag már a honfoglalás idején is létezhetett.

A harmadik várostelepítő tényező az állattartással kapcsolatos: a téli szállásterületek szintén későbbi települések geneziséét jelentették, akárcsak a rideg állattartás „üzemhelyei”, a kertek, amelyek – a tihanyi alapítólevélből is kiolvashatóan – az ország nyugatibb területeire is áttértek.

A könyv egyik legérdekesebb fejezetét a dél-alföldi városok 14–16. századi alaprajzával, városképével, társadalmi tagozódásuk térbeli rendjével foglalkozó fejezet jelenti, amely a középkori utcahálózat kérdését is elemzi. Térképekkel illusztrálva rekonstruálja a szerző a korabeli települési struktúrát a mai alaprajzokra vetítve, ezáltal szemléltetve a várossá fejlődés folyamatát. Az egyes adatokat a török defterek adójegyzékei szolgáltatják leginkább a tudomány számára, amelyek az elkészülésükkor létező állapotok hű vázlatát adják.

Az alföldi korabeli utcafogalom jelentősen különbözött a maitól. Az utcák nem csupán házakkal határolt egységeket jelentettek a közlekedés számára, hanem a fontosabb utcák nevével egész városrészeket jelöltek. Ezek feleltek meg a nyugati városnegyedeknek. Az utca a városszerkezet szervezője lett, amely a közigazgatás tervezésében nyert jelentőséget. A szerző kitűnő példaként Debrecen idézte, amely helytörténetéről e sorok írója is több tanulmányt készített. Ezek alapján elmondhatjuk, hogy a városban meghatározó hat utca (Piacz, Péterfia, Csapó, Hatvan, Czegléd, Varga utca) a városi belső igazgatás alapegységévé vált, s még a 19. század derekán, sőt második felében is befolyásolta a közgondolkodást. Utcánként rendelték el még 1848–1861–1867-ben is a tisztújításokat, s a szavazás területi rendje is az utcák elhelyezkedéséhez igazodott a városházán. Az utcákban kisebb egységekként a tizedek szerveződtek meg még a középkorban, amelyek szintén tovább éltek, s például a választásokkor a polgárok tizedenként vezetők, a tízházgazdák irányítása mellett szavazhattak. A népszámlálást, az adókiivetéseket is utcánként szervezték, amelyek élén az utcabeli kapitányok álltak, sőt Debrecenben még utcai bíróságokat is felállítottak – igaz, nem nagy sikerrel.

A szerző részletesen bemutatta az utcák jelentőségét, azok és neveik kialakulását, az ezen szempontból vett városszerkezeteket (egy utcás település, keresztborda elrendezés, orsó forma, raszter rendszer, piacutcs városok). Táblázatban jelenítette meg a lakosság és az utcák számának viszonyát.

A szerző, mivel a jogtörténeti tanszék társprofesszora is Szegeden, könyvének harmadik részét a városok jogi helyzetének vizsgálatára használta fel. Fő kérdése abban fogalmazódott meg, mi különbözteti meg a királyi szabad városokat a földesúri mezővárosoktól, s az utóbbiaknak milyen altípusai léteznek, ezek hogyan viszonyulnak a nagyobb falvakhoz. Az elhatárolás alapja a privilégiumok és a megszerzett jogok természetében rejlik. Míg a „valódi”, azaz királyi szabad városok a megszerzett kiváltságaikkal szabadon élhetnek (bíró- és plébános-választás, a tulajdon szabadsága, kereskedelmi-gazdasági szabadságok), s a privilégium a *communitas* illette meg, addig a mezővárosokban (*civitas-oppidum*, *oppidum*, *possessio-oppidum*) a földesúr és a polgárok együtt alakították ki a mindenkor jogi helyzetet, amely ekként erősen függött a földesúr személyétől, tehát nem is volt feltétlenül állandó.

Másik irányban, a falvaktól a földesúri várost a mégis csak meglévő, bizonyos fokú belső autonómia és önkormányzatiság differenciálta a szerző szerint, továbbá az, hogy a polgárok nem közvetlen úton, hanem képviselőik által érintkeztek urukkal, vagy annak helyi megbízottjával.

Megállapította, hogy az európai városjog minden elemét tartalmazó budai városjog, mint a tárnoki joga alapja is egyben, nem csak a tárnoki (szabad királyi) városokban volt jellemzően alkalmazott, hanem annak számos eleme – részint a gyakorlat, részint a jogadományozás útján – beszívargott az egyéb királyi szabad, sőt még a földesúri (mező)városokba is. Tehát hasonló jog és jogszemlélet fűzte egybe a magyar városok lakóit. A szerző ezen megközelítésből vizsgálta egységességre törekedve a városi igazgatás alsóbb szintjeit, benne Szeged, Gyula, Hód(mező)vásárhely, Debrecen részletezésével, kiemelve a már említett utca kapitányok és tízházgazdák jelentőségét.

Nagy ívű vállalkozása volt a városi peres eljárás ismertetése, amely a könyv talán legérdekesebb fejezetének tekinthető. Rendkívül gazdag jegyzőkönyvi forrásanyagra támaszkodva, számos konkrét jogesetet felhozva illusztrálta a szerző a középkori törvénykezés és peres

eljárás rendjét; az eljárás helyét, idejét, a perszemélyek mivoltát, az eljárás szakaszait, a fogadott s hivatásos bírák és az esküdtek szerepét, az alkalmazott eskük természetét, az ítéleteket és az alkalmazott szankciók neveit (*sententia capitalis, amissio bonorum, sententia emendae capitis, sententia infamiae, emenda linguae* stb.). Külön számolt be a büntetések végrehajtásának – avagy végre nem hajtásának – jogi jelentőségéről, s számba vette a leggyakrabban előforduló büntetendő cselekményeket is (szitkozódás, káromkodás, lopás-tolvajlás, állatok eltulajdonítása, házasságtörés, patvarkodás stb.). Külön érdekességként mutatta be a privilégiumoktól és aktuális földesuraktól függő jogorvoslati rendszer sajátosságait is.

Szintén a jogtörténet körébe tartozik a plébániák és plébános-választások témája is, amellyel foglalkozó fejezetben egyéni értelmiségi pályaképek is kirajzolódnak az olvasó előtt. Megismerhetjük a plébános jogi és valós társadalmi helyzetét, kvalifikáltságának feltételeit, jövedelmeit és azok felhasználásának formáját s kötelezettségét.

A szerző a kitűzött céljának megfelelően társadalmi, gazdasági, jogi környezetben bizonyította művében azt, hogy bár az alföldi városok megjelenésükben jelentősen különböztek a nyugat-európai vagy nyugat-magyarországi megfelelőiktől, azonban mind funkcionálisan, mind gazdasági- (köz)jogi dimenziójukban hasonlóak voltak hozzájuk. Az eltérő domborzati feltételek, az állattartás kiemelkedő szerepe, a földesúri függés más arcot formált ugyan, de szubsztanciális lényegét tekintve az alföldi mezőváros is része az európai városrendszernek – még ha sajátosan is.

A könyv számos vonatkozásában: jelesül komplex jellegében, a felhasznált források sokszínűségében, a vizsgált témáiban, a helytörténeti kutatások aktív felhasználásában *novum* a hazai szakirodalomban, s meleg szívvel ajánljuk minden, a városi lét és igazgatás története iránt érdeklődő olvasó számára.

Antal Tamás

IRODALOM

FOLYÓIRATCIKKEK

SCHULZ, R.: *Die demographische Lage im Jahr 2000. – Weltbevölkerung- Strukturen, Entwicklungen und deren Determinanten.* (A demográfiai helyzet 2000-ben. – A világ népessége, struktúrák, fejlődés és ezek meghatározói.) Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft, 2001/2. 145–171. p.

A tanulmányban közölt adatok az ENSZ világnépességi adatbázisából származnak, melyet két évente aktualizálnak és tesznek közzé. A 2000-ben frissített adatbázis a tagországok 1950 és 2050 közötti egyedülálló demográfiai fejlődését tartalmazza, a jövőre vonatkozó adatok különféle modellszámítási variációkban szerepelnek.

2050-ben a világ népessége várhatóan 8 és 13 milliárd között lesz, valószínűsíthetően 9,4 milliárdot tekintenek. A fejlődő országok tovább csökkenő gyermekszámát előrejelző elképzelések szerint is másfélszeresére fog nőni a népesség. Nem csupán a Földön élő emberek száma, sokkal inkább a népesség összetétele, kor és nem szerinti szerkezete, regionális eloszlása, szocio-demográfiai és szocio-ökonómiai helyzete lesz döntő a problémák és megoldásaik szempontjából. Az évente megszülető 132 millió gyermek közül 120 millió fejlődő országban születik. Ezekben az országokban tehát az átlagnál lényegesen több orvosi ellátást kell biztosítani, iskolát, tanárt, képzési helyet és munkahelyet kell teremteni. Abszolút értékben a legmagasabb növekedés Ázsiában mutatkozik meg, a relatív legnagyobb gyarapodás viszont Afrikában történik, ahol ötször annyi gyerek születik, mint Európában.

A népességnövekedés a 200 évvel ezelőtti ipari államokban és a mai fejlődő országokban nem a születési gyakoriság emelkedéséből adódik, hanem a halálozások, különösképp a csecsemő- és gyermekhalálozások csökkenésére vezethető vissza. Ma 80 millióval többen születnek, mint ahányan meghalnak évente, ez a szám, ha a világviszonylatú 2,1 gyermek/nő átlagot vesszük figyelembe, 2050-re 40 millióra csökken, és csak 2200 után egyenlítődik ki. Növekedés a jövőben kizárólag a fejlődő országokban, leginkább pedig a legkevésbé fejlett államokban várható.

A születéskor várható élettartam tekintetében 1950-ben az ipari országok és a legkevésbé fejlett országok között 30 év különbség volt, ez 2050-re 10 évre csökken majd. Nem elhanyagolható azonban, hogy Afrikában a 35 legérzékenyebb országban a HIV fertőzötték magas száma miatt jelenleg 6,5 évvel alacsonyabb a várható élettartam, mint amennyi a betegség nélkül lenne. A betegek száma jóval csekélyebb, a fertőzések elterjedése azonban nagyobb ütemű Ázsiában és Dél-Amerikában.

A születések és halálozások közötti eltérések a népességszerkezetre mindenkor nagy hatással vannak. Ennek megfelelően a 60 év felettiek száma az elkövetkező ötven évben megháromszorozódik, a 80 év felettieké pedig az ötszöröse lesz a maiaké. Ami a munkaképes korúak és az idősek arányát illet, látható, hogy a fejlett országokban ez 2010-ig még csak csekély mértékben jelent terhet, utána azonban a terhelés erősen emelkedni fog. A legkevésbé fejlett országokban a vizsgált időszakban a terhelés csökkenése mutatható ki.

A szegénység, hiányos táplálkozás és a nem megfelelő orvosi ellátás, valamint a nők társadalmi megkülönböztetése a kevésbé fejlett országokban további politikai erőfeszítések szükségességét jelzik. Különösen fontos a család- és szociálpolitika, az emberhez méltó élet lehetőségének megteremtése, hiszen a jövőben is ezekben az országokban él majd az emberiség többsége. A szegénység leküzdésének politikája egyben sokat ígérő környezeti politika is

kell, hogy legyen, hiszen a népességnövekedés hat a természetes források (föld, víz, levegő) túlzott kihasználására, szennyezésére.

Sz. G. S.

SCHIMARY, P.: *Die Demographische auf neuen Wegen? – Ein Besprechungssatz zu: U. Mueller, B. Nauck, A. Diekmann: Handbuch der Demographie.* (Új utakon a demográfia? – Mueller, U. – Nauck, B. – Diekmann, A.: A demográfia kézikönyve 1–2. kötet. Berlin: Springer, 2000. c. könyvének ismertetése.) Demographische Informationen 2001. Wien: Institut für Demographie der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2001. 108–117. p.

A demográfia kézikönyve német nyelvterületen szakmai újdonság, a téma iránt érdeklődők ez idáig szótárakban, módszertani és más kiadványok sokaságában kellett, hogy kutasának érdeklődésük kielégítéséhez. Megjelenéséig összefoglaló segédkönyvként csak *Bähr: Népségsföldrajz* c. munkája érdemel említést, amely cikk szerzője bevezetésekként felvázolja a német és osztrák demográfiai kutatás fontosabb állomásait, a szakma intézményrendszerének kiépülését a 17. századi kezdetektől napjainkig.

A kézikönyv, mely a tudományos élet nehéz körülményei közt és demográfiai szempontból „nyugtalan” időszakban jött létre, 36 szerző 30 tanulmányát tartalmazza. Szerzői között túlnyomó többségben vannak a szociológusok és statisztikusok, kevesebben a közgazdászok, történészt és geográfust azonban szinte alig találunk.

Sajnos a kiadvány komoly késéssel jelent meg, ami a hivatkozások és a felhasznált statisztikai adatok avulásához vezetett, az utólagos aktualizálását csak néhány írásban sikerült elkészíteni. Mivel azonos témák több tanulmányban hasonló nézőpontból és szinte azonos tagolásban szerepelnek, a mű nem mentes a redundanciától sem.

A két kötet az információk hatalmas tömegét nyújtja, végül is meggyőzően. Mint kézikönyv a demográfia meghatározó területeiről a kutatások széles körét és komplexitását felmutatva tájékoztat, tankönyvként a terület elsősorban formális alapjairól részletes és megbízható képet nyújt. Tiszteletre méltó kísérletnek tekinthető, hogy a demográfia szétszóró ismereteit tömöríti, kiegészítve és bővítve a publikációs kínálatot.

A könyv koncepciója vitatható, mivel alapvetően modellekre és módszerekre épül, és az alkalmazások csak másodrangú szerepet kapnak, így a demográfia spektrumát nem tudja átfogóan és differenciáltan megmutatni. A mű adós marad a demográfia és a társadalomkutatás mélyreható és rendszeres kapcsolatának érzékeltetésével. Főleg technikai eljárásokra és a demográfiai fejlődés leírására koncentrál, a tények vizsgálata és politikai összefüggések túl kevés hangsúlyt kapnak. A demográfia elmélete és módszertana is kidolgozottabb, mint ahogyan az a kézikönyvben érvényre kerül.

Mindemellett elősegíti, hogy a népesedési kérdések a társadalomtudományokban végre olyan figyelmet kapjanak, amely a minden korábbinál fontosabb társadalmi szerepükhöz méltó.

Sz. G. S.

FINKLE, J.L. – McINTOSH, C.A.: *United Nations population conferences: Shaping the policy agenda for the twenty-first century.* (Az ENSZ népesedési konferenciái: a 21. század politikai teendőinek kialakítása.) *Studies in Family Planning*, 2002/1. 11–23. p.

Az ENSZ népesedési konferenciája szakemberek találkozájaként indult (lásd Róma 1954, Belgrád 1965). Később kormányokat kértek fel a delegációk összeállítására, és így kormányközi konferenciává vált, ahol kormány tisztviselők, esetenként politikai vezetők fejtették ki a nézeteiket. Nem egyszer a népesedéshez alig kapcsolódó társadalmi, politikai, ideológiai, vallási, forradalmi kérdések kerültek napirendre, attól függően, hogy a világpolitikában éppen mi állt az érdeklődés középpontjában.

Az 1974-ben Bukarestben rendezett konferencia idején kedvezőek voltak a körülmények ahhoz, hogy a fejlődő országok kormányai fellépjenek a népességnövekedés mérséklése érdekében. Ennek ellenére a fejlődő országok egy radikális csoportja Algéria vezetésével elutasította a záródokumentum azon megfogalmazását, miszerint a gyors népességnövekedés a fő oka a gazdasági fejlődés késlekedésének. Ők fordítva látták a dolgot: a gazdasági elmaradottság következménye a gyors népességnövekedés. A megoldást egy új gazdasági világrend megteremtésében látták. A konferenciát követő időszakban mindenesetre több ország kidolgozta a maga családtervezési programját, amihez saját költségvetési forrásokat is hozzárendeltek.

Az 1994-ben Kairóban tartott népesedési konferencián vált meghatározóvá a nem kormányzati szervezetek szerepe. Az ilyen szervezetek a nemzetközi politika alakításának, a politikai döntések meghozatalának megkerülhetetlen szereplőivé léptek elő (lásd a Rio de Janeiróban tartott Föld Csúcsértekezletet 1992-ben, a Bécsben rendezett Emberjogi Konferenciát 1993-ban, a Pekingben tartott Nők Konferenciáját 1995-ben). A nem kormányzati szervezetek aktivistái laza nemzetközi hálózatot alkottak, és hozzájárultak a civil társadalom, az államok és a nemzetközi szervezetek közti újszerű kapcsolatok kiépítéséhez.

A demográfiai kutatás által feltárt adatokat a kormányok végül is különböző társadalmi célok eléréséhez használják fel, mint amilyen a nemzet hatalmának növelése, a gazdasági fejlődés előmozdítása, az etnikai dominancia biztosítása. A népesedési trendek felismerése gyors kormányzati intézkedéseket is kiválthat (lásd Kína születésszám csökkentésre irányuló erőfeszítéseit). Abban, hogy milyen célok megvalósítása kapjon prioritást a népesedés területén, komoly szerepet játszhat a nőmozgalom. A mozgalom mindenekelőtt a biztos, kockázatmentes fogamzásgátlási módszerek használatának terjesztésében érdekelt.

A népesedési politika immár többszereplős terület. A kutatók feltárják az újabb adatokat, és rámutatnak az eddig elhanyagolt összefüggésekre. A kormányoktól megfelelő intézkedések meghozatalát várják. A nem kormányzati szervezetek nyomást gyakorolnak a kormányokra, hogy fokozzák erőfeszítéseket a kívánt célok eléréséhez. Végül soron a társadalom egyre szélesebb rétegei vesznek részt a folyamatok alakításában. Ennek vitathatatlan előnyei mellett hátránya is van: a kérdéskör egyre tágabb és összetettebb lesz, és fennáll annak a kockázata, hogy a szereplők elvesznek a részletekben.

Sz. K.

HARBISON, S.F. – ROBINSON, W.C.: *Policy implication of the next world demographic transition.* (A világ legközelebbi demográfiai átmenetének politikai kihatásai.) *Studies in Family Planning*, 2002/1. 37–48. p.

Az ENSZ népesség-előrejelzése szerint 2050-re befejeződik a világon a demográfiai átmenet és stabilizálódik a népességszám. Jelenleg mindenütt mérséklődik a népesség-

növekedés üteme. A növekedési ütem régióként eltérő, de a nemzetközi vándorlás révén lejátszódik a természetes szaporodás újraelosztása. A népesedési politika számára még mindig vannak feladatok: a csecsemő-, gyermek- és anyai halandóság csökkentése a születéskori egészségi ellátás fejlesztésével, továbbá a még mindig magas termékenységgű régiók támogatása. A szerzők mindehhez hozzáteszik egy újabb népesség növekedési ciklus beindulásának kezelésével járó feladatokat.

A teljes termékenységi arány jelenleg a világon az egy szülőképes korú nőre jutó három gyerek körül alakul, ami országonként 1,3 és 6,4 között szóródik. Ugyanakkor a világ népességének 44 százaléka olyan országokban él, ahol a termékenység a pótlási szint alatt marad. Ilyen országok Európában, Ázsiában és Latin-Amerikában egyaránt találhatók.

Az újabb kori államokban jól megfigyelhető az állam szerepvállalása a népesedési kérdések megoldásában. Mindenekelőtt a halandóság csökkentésére irányuló erőfeszítések tartoznak ide, de az utóbbi évtizedekben a fejlődő országokban a termékenység befolyásolása is előtérbe került, és általában lejátszódott annak csökkenése. Az ENSZ komoly szerepet vállal a megteendő lépések kidolgozásában: korszerű fogamzásgátlási eljárások kidolgozásában, jól szervezett egészségügyi programok bevezetésében. Olyan összetett jelenség kezeléséről van szó, aminek társadalmi, gazdasági és politikai összefüggéseit egyaránt szem előtt kell tartani.

Európában újabban a kormányok a születések számának növekedését célzó népesedéspolitikát folytatnak. Ezek hatékonyságát vegyesen ítélik meg a kérdést tanulmányozó szerzők. A hatékonyság megítélését nehezíti, hogy a zömmel pénzügyi intézkedések mértéke mindig függ az adott ország gazdaságának állapotától – ami nem jelenti azt, hogy pusztán gazdasági eszközökkel kezelhető kérdésről lenne szó. A kormányoknak fel kell használniuk a médiát, elsősorban a televíziót, az emberek viselkedésének megváltoztatására. A családi értékek felismerését kell megcélozni azáltal, hogy megfelelő információkat juttatnak el a lakosság minél szélesebb rétegei számára. Az ilyen kampány manipulatívnak tűnhet, és az is. Viszont ésszerű és vállalható, amennyiben a nagyobb termékenység társadalmilag elfogadott cél, és az eszközöket nyíltan és demokratikusan alkalmazzák.

A születések számának növekedésére irányuló programoknak a nőket kell megcélozniuk, és egészségügyi, családtámogatási, oktatási kérdésekre kell bennük kitérni. A programok végrehajtásába mindenekelőtt a nők kell bevonni. Az az egység, amelynek a viselkedését kívánja valamely program megváltoztatni, lehet a család, de lehet a háztartás is. Bármelyik egységet választják, a programok érzékelhető anyagi támogatást kell, hogy biztosítsanak: gyermekintézmények, szülőanyák és kisgyerekes anyák támogatása, oktatási segélyek (legalább a középfokú oktatásig kiterjedően). A gyermeknevelés olcsóbbá tétele nem fog minden nőt gyermekvállalásra bírni, de erre motiválhatja azokat, akik foglalkoztak már a gondolattal és visszartettek az ezzel járó költségektől. Tekintettel arra, hogy a programok költségesek, a finanszírozásukról társadalmi vitát kell folytatni.

Sz. K.

GOLDSTEIN, J.R.: *Population momentum for gradual demographic transitions: an alternative approach.* (A fokozatos demográfiai átmenet népességet érintő tényezői: egy alternatív megközelítés.) *Demography*, 2002/1. 65–73. p.

A szerző cikkében a fokozatos demográfiai átmenetet megelőző népességek lélekszámának hosszú távú alakulását vizsgálja. A vizsgálat egyik alapeleme, hogy a vizsgált népességekben a termékenység fokozatosan csökken a reprodukciós szintre, míg az átmenet hossza változtatható. Fenti tényezők hatásainak számításához vezette be a szerző – a más szerzők által is

már korábban alkalmazott – népességi momentum kritériumot. Ez jelen esetben nem más, mint számítási modellekben a termékenységi csökkenési sebességét leíró elem.

A tanulmányban a szerző arra a következtetésre jut, hogy a termékenység szintje és a termékenység csökkenésének sebessége játszik alapvető szerepet a népesség számának hosszú távú, a stacionárius állapotot közelítő kialakulásában. A kor szerinti termékenység változásának kisebb szerepe van csak mindaddig, amíg a gyermekvállalás átlagos életkora változatlan marad.

A termékenységi átmenet sebessége, ill. annak változatai okozhatnak igen jelentős különbségeket a népességszámokban. Példaként bemutatja, hogy Pakisztán esetében a különböző termékenységi átmenetek és az átmenet egyéb peremfeltételei miként hatnak az átmenet lezáródása idejére kialakuló stacioner népesség számára.

Pakisztán népességszáma 1990-ben 112 millió volt, a nettó reprodukciós együttható értéke 2,17, a nyers születési arányszám 40 ezrelék és a születéskor várható átlagos élettartam 56 év. Bemutatja, hogy attól függően, hogy a termékenységi átmenet mikor fejeződne be, mekkora lenne a stacioner népesség létszáma. Változatlan születéskor várható élettartam mellett, ha az átmenet 1990-ben már be is fejeződött volna a végleges népességszám 170 millióra becsülhető, de ha az átmenet elhúzódna 2040-ig, akkor a népességszám már 370 millió lenne. Tehát a különbségek igen jelentősek.

Még nagyobbak lennének a különbségek, ha a számításokban az élettartam emelkedését is figyelembe vennék. Ha a Világbank szakértői által 2050-re előre jelzett születéskor várható 85 év átlagos élettartammal számolnánk, akkor Pakisztán népessége egy 2040-ig elhúzódó termékenységi átmenet esetén már elérné az 561 millió főt is.

M. Á.

BRETZ, M.: *Zur Treffsicherheit von Bevölkerungsberechnungen.* (A népesség-előrejelzések pontosságáról.) *Wirtschaft und Statistik*, 2001/11. 906–921. p.

A Német Szövetségi Statisztikai Hivatal fél évszázada készít népesség-előrejelzéseket, gazdag tapasztalatokkal rendelkezik e téren. Felvetődött az eddigi eredmények mérlegelése, a számítások és a valóságban mért adatok összevetésének igénye. A tanulmány erről a mérleg-készítésről számol be.

A vizsgálathoz a számtalan előrejelzés közül hatot választottak ki, a legfőbb szempont az volt, hogy az adott becslések minimum tízéves intervallumra vonatkozzanak. Problémát okozott az időközben változó területek adatainak összevetése. Az első számítások a Saar-vidék és Nyugat-Berlin nélküli korábbi szövetségi területre vonatkoztak, ezt követték a Saar-vidékkel együtt mért, de Nyugat-Berlin nélküli, majd végül az egységes Németország adatai. A félreértések elkerülése céljából – ahol az adatok erre alkalmasak voltak – a mindenkori folyamatokat a megfelelő területi helyhez kapcsolták.

A prognosztizált és a tényleges folyamatok összevetése az 1951-es bázisán alapján készített 30 éves előrejelzés vizsgálatával indult és az 1992-es év alapján végzett 2040-ig tartó becsléssel zárult. Az eltérések elemzésekor egyértelművé vált, hogy a különösen váratlan változások nehezen becsülhetők előre. Ez különösen feltűnő volt az 1960-as évek közepén drasztikusan jelentkező és tartós születésszám-visszaesés esetében, a külföldi munkaerő-felvétel meghirdetése utáni bevándorló-áradatok és a vasfüggöny leomlásakor. A felvételek alapja a számítások kezdetén adott helyzet volt és az előrejelzések gyakran hosszú távon annak állandóságát feltételezték. A több mint két évtizede tartó alacsony születési szint miatt az utóbbi vizsgálatok állandói a realitásokhoz már közelebb állnak. Ami a külföldről bevándorlókat illeti, a korábbi téves becslések az utolsó, 1992-es alapú számításnál lényegesen

magasabb értékekhez vezettek, és így a ténylegesen bekövetkezett nagyságrendet megközelítették.

A hasonló kezdeti nehézségek a halálozási adatok alakulásánál is megfigyelhetők. Eleinte csak nagyon csekély javulást terveztek, sőt, az 1978/79-es bázisévű becslésnél szinte semmilyen változást nem kalkuláltak. A későbbi vizsgálatoknál már figyelembe vették a várható élettartam növekvő trendjét, és a korábbi elgondolásokat a „biológiai kor határáról” a kül- és belföldön regisztrált növekedés figyelembevételével módosították.

A tapasztalatokat összefoglalva elmondható, hogy a bemutatott előrejelzések több szempontból is hozzájárultak a kiegyenlített számítási koncepcióhoz és a jövőben javuló találati pontosságot várhatunk el. Mégsem szabad azonban átsiklani azon a tényen, hogy a korábbi évekhez hasonlóan az előre nem látható események és különösen a trendváltozások a felvétel szerkezetét kérdésessé tehetik. Meggondolandó továbbá, hogy az előrejelzések nem tükröznek konjunkturális folyamatokat, hanem csak a várható hosszú távú átlagot, illetve trendet tudják felmutatni. Ennélfogva csak a valóságos fejlődés többéves átlagában értékelhetők.

Sz. G. S.

CLARKE, A.L. – LOW, B.S.: *Testing evolutionary hypotheses with demographic data.* (Fejlődési hipotézisek ellenőrzése demográfiai adatokkal.) *Population and Development Review*, 2001/4. 633–660. p.

Demográfusok és fejlődéstani szakemberek egyaránt érdeklődnek az élettartam kutatások iránt, igaz a feltett kérdések és az alkalmazott módszerek gyakran különböznek egymástól. A demográfusok, például amikor a termékenység, halandóság, vándorlás változásait kutatják, arra a kérdésre keresik a választ, hogy milyen körülmények idézték elő a változásokat. Ezzel szemben a fejlődéstani szakemberei azt kutatják, hogy egy sajátos társadalmi és ökológiai helyzetben kialakult viselkedésnek milyen hatása volt.

A szerzők fenti sajátos, fejlődéstani nézőpontból vizsgálják meg bizonyos demográfiai, népesedési jelenségeket. Megállapítják, hogy mindkét szakma képviselői például tisztában vannak azzal, hogy a házasságkötések gyakorisága és a termékenységi jellegzetességek összefüggést mutatnak a gazdasági források változásával. A fejlődéstani sajátossága, hogy vizsgálódása kiterjed a források népességen belüli elosztási különbségeinek hatásaira is. Megállapítják, hogy minden általuk tanulmányozott társadalomban a férfiak forrásait – ami például lehet gazdagság, de lehet a magasabb státusz is – reprodukciós előnyök megszerzésére is felhasználják. Erre jó példa a poligám társadalmakban a feleségek száma és a férj gazdagsága közötti összefüggés. A több feleség több gyermek születésével biztosítja a gazdagabb ember reprodukciós előnyét.

Fenti jellegzetes viselkedési minták megtalálhatók szinte minden földrészen, Afrikában és Ázsiában, a Csendes-óceáni-szigeteken, Közép-Amerikában stb. De nem csak a gazdagság, hanem a státusz is reprodukciós előnyökhöz vezethet. Ezek az előnyök nem csupán a feleségek számának változásán keresztül jelenhetnek meg. Például a svéd társadalomban a földtulajdonosok és gazdagabb férfiak gyakrabban kötöttek házasságot, mint a szegények és így érvényesült reprodukciós előnyük. Svédország Tuna egyházközségében például a földtulajdonnal bíró férfiak kilencven százaléka volt házas, míg a földnélküliek csak harminc százaléka. A gazdagabbak feleségei is a fiatalabb nők közül kerültek ki, mint a szegényeké. Egyéb termékenységi jellemzőik – születések közötti intervallum hossza, átlagkor az utolsó szülésnél, gyermekek továbbélési valószínűsége – azonosak voltak, mégis a gazdagabb férfiak átlagos gyermekszáma 1,5 gyermekkel volt magasabb, mint a szegényeké.

A szerzők a tanulmány további részében a kor szerinti termékenység, az ikerszülések gyakorisága, a gyermekek továbbélési valószínűségeinek hasonló szellemű vizsgálatára térnek ki.

Külön rész foglalkozik a gyermekvállalási stratégiákkal. A gyermekvállalást, mint szülői befektetést tekintik, s így a gyermekvállalás (gyermekfelnevelés) halasztása, megtagadása is a stratégia része. Itt tárgyalják a terhesség megszakítása, a gyermekgyilkosság, a gyermekek elhagyása és örökbeadása eseteit, azokat mozgató hátterét is.

Külön fejezetek szólnak a vándorlás, az erőszak, az újjaházasodás, a gyermekek nemi szelekciója, a házasságok kívüli születések, a családon kívüli gyermekgondozás, a hosszú élet és a reprodukciós költségek kapcsolatáról.

M. Á.

GISSER, R. – WILD, H.: *Natürliche Bevölkerungsbewegung im Jahr 2001. Vorläufige Ergebnisse.* (Természetes népmozgalom 2001-ben. Előzetes eredmények.) Statistische Nachrichten, 2002/4. 258–264. p.

Az előzetes számítások szerint 2001-ben Ausztriában 33 911-en, 12,8%-kal kevesebben kötöttek házasságot, mint ez előző évben. 1868 óta csak a világháborús években házasodtak ilyen kis számban. Az élveszületések száma 3,8%-kal csökkent, ez lényegében az 1994 óta tartó csökkenő trend folytatódása. A visszaesés közel fele a potenciális anyák baby-boom utáni, folyamatosan kisebb számának tudható be, a másik fele pedig a kevesebb gyermeket vállaló párok tudatos döntésének. Az össztermékenységi ráta megközelítőleg 1,8%-kal kisebb az előző évinél, 1,31 gyermek jut egy nőre. Ez az Ausztriában mért eddigi legalacsonyabb arány.

Állampolgárság tekintetében az osztrák újszülöttek számának visszaesése (3,1%) jóval kisebb, mint a külföldieké (8,4%), utóbbiak között azonban csak a volt jugoszlávoknál és a törököknél tapasztalható csökkenés, az egyéb állampolgárságúak körében csekély növekedés mutatkozik. A házasságban születettek száma 6,1%-kal csökkent az előző évi 1%-kal szemben. Házasságon kívül 1,4%-kal többen születtek, ezeknek az újszülötteknek az aránya 31,2%-ról 32,9%-ra nőtt.

A halálozás a népesség fokozódó öregedése ellenére 2,5%-kal kedvezőbben alakult, a tendencia a nem osztrák állampolgároknál még erősebb, -6,1%. A jelenlegi korszerkezet alapján emelkedett a születéskor várható élettartam, férfiaknál 75,8, nőknél 81,6 évre. Nagyon kis mértékben (0,9%) nőtt a csecsemőhalálozások száma. A születési mérleg csökkenően, de még pozitív, 743-mal többen születtek, mint ahányan meghaltak. Nemzeti hovatartozást tekintve ez 2001-ben 7321-gyel kevesebb osztrák és 8064-gyel több külföldi állampolgárt jelent.

Sz. G. S.

LADSTÄTTER, J.: *Volkszählung 2001: Ausländer in Österreich. Vorläufige Ergebnisse.* (Külföldiek Ausztriában: A 2001. évi népszámlálás előzetes eredményei.) Statistische Nachrichten, 2002/1. 8–13. p.

A népszámlálás előzetes számai még nem hivatalos eredmények, mindössze első megközelítő áttekintést nyújtanak a trendekről. A számítások szerint 730 200 nem osztrák állampolgárságú személy él Ausztriában, az összlakosság 9,1%-a. Ezzel az aránnyal az ország a

negyedik helyen áll Európában. Csak Luxemburg, Liechtenstein és Svájc előzi meg, az utána következők pedig Németország és Belgium. A külföldiek között az EU-polgárok száma nem jelentős, 15%, amelyből 10% német. Csaknem minden második külföldi a volt Jugoszláviából származik, felerészből a mai Szerbiából és Montenegróból. 18%-ot tesznek ki a török állampolgárok, a fennmaradó 22% pedig a világ legkülönbözőbb országaiból származik. Az utóbbi évtizedben az idegen állampolgárok száma csaknem olyan erős mértékben emelkedett (212 500 fő, 41%), mint az azt megelőző évben. A növekedés az 1961-es népszámlálás óta számottevő, csúcspontja a '80-as, '90-es évek fordulóján volt. Az utóbbi éveket illetően a két nagy csoport – az EU- és nem EU-országokból érkezettek – lényegében azonos mértékben növekedett. Az utóbbiak közül a törökök száma csak 10%-kal, a jugoszláv utódállamok polgáraié viszont 66%-kal emelkedett, visszatükrözve a boszniai és koszovói válságot.

Gyakran tévesen azonosítják az országban élő külföldieket a bevándorlókkal. Számításba véve a tíz év alatt osztrák állampolgárságot elnyerőket és az időközben született külföldieket, valamint a kivándorolt személyeket, 87 000-re több osztrák állampolgár vándorolt ki, mint ahány bevándorló érkezett.

A külföldiek lakóhely szerint nem egyenletesen oszlanak meg az országban. Tartományi szempontból Bécs tartja a csúcsot, polgárainak 16%-a külföldi útlevéllel rendelkezik. A fővárost Vorarlberg (14%), majd Salzburg (12%) követi.

Életkor-szerkezet alapján a török és az egykori jugoszláv polgárok lényegesen fiatalabban az osztrákoknál, körülbelül negyedrészüket 15 év alatti. A 60 évnél idősebbek aránya a törököknél 3%, a jugoszlávoknál 6% (osztrákok esetében 22%). Az EU polgárai jórészt dolgozni és tanulni jönnek, a 25–45 közötti korosztály a legerősebb, a gyermekek aránya csupán 10%. Viszonylag sokan töltik azonban közülük nyugdíjas éveiket Ausztriában.

A külföldiek körében az EU-ból érkezettek kivételével több a férfi, mint a nő, arányuk az ex-Jugoszlávia arányait tükrözi. A törököknél a legnagyobb a nők hiánya: 100 férfira mindössze 89 nő jut.

Sz. G. S.

TAMMILEHTO-LUODE, M.: Disclosure control for demographic statistics. – Redefined guidelines and development of methods at statistics Finland. (Adatvédelem a népességi statisztikában. A célok újrafogalmazása és a kialakított módszerek a Finn Statisztikai Hivatalban.) Statistical Journal of the United Nations ECE, 2001/4. 329–336. p.

A Finn Statisztikai Hivatal munkatársai által készített statisztikák többsége különböző kormányzati regiszterek felhasználásával készül. Például 1990 óta a népszámlálások is regiszterek alapján készülnek, s e feladatokhoz felhasznált regiszterek száma meghaladja a harmincat. A regiszterek együttes felhasználása előfeltétele a standardizált személyi, területi és épület azonosítók léte és használata. A népszámlálás különösen tekinthető részletes geográfiai információs rendszernek, mivel az adatok épület mélységig azonosíthatók, s minthogy geográfiai koordináták azonosítják az épületeket, így azok térképi ábrázolása sem okoz problémát.

A finn statisztikai törvény, az adatvédelmi törvény meghatározza az érzékeny adatok feldolgozásának kereteit, a Hivatal pedig kialakította adatbiztonsági és adatvédelmi szabályzatát is. A cél az, hogy a statisztikai adatok közzététele során az adatok felfedését minden lehető módon megakadályozzák.

A statisztika lehetőségeinek és az adatok iránti igények fejlődése nagy kihívás elé állítja az adatokat előállító szakembereket. A kistérségi adatok iránti növekvő igények, a geográfiai információs rendszerek terjedése, a több-dimenziós adatbázisok léte, az adatok növekvő

nyilvánosságát biztosító technikák széles körű terjedése mind olyan tényezők, amelyek a hagyományos adatvédelmi eljárások tarthatatlanságát bizonyítják be. Fentiek miatt a Finn Statisztikai Hivatal arra kényszerült, hogy újragondolja adatvédelmi elképzéseit.

Az új adatvédelmi koncepció kialakításához két munkacsoportot hoztak létre, az egyik a gazdaságstatisztikai a másik a természetes személyek adataival foglalkozó társadalomstatisztikai adatvédelmi kérdéseket tárgyalta. A legnagyobb vitát a kistérségi adatok védelmének kérdései váltották ki. A munkába bevonták a Jyväskylä-i Egyetem Statisztikai Tanszéke kutatóit is, akik segítségével egy sajátosan egyedülálló módszert dolgoztak ki.

A kistérségi adatok fő problémája, hogy az előfordulások kis elemszáma miatt az adatok sok esetben nem adhatók ki. Ha az „üres cellák” módszerét követik, amikor is a kis elemszámú előfordulásokat kihagyják a táblázatokból, akkor a statisztikai információ tartalma sérül. Ezért korábban az ilyen esetekben a Hivatal az adatokat egyáltalán nem adta ki.

A kialakított módszer a „helyileg korlátozott imputálási módszer” (local restricted imputation method) nevet viseli. A módszer figyelembe veszi a geográfiai információk sajátosságait, s az adatvédelmi eljárás (imputálás) a statisztikai megoszlásokat a lehető legkisebb mértékben befolyásolja. Az adatvédelmi beavatkozás mindig a legalacsonyabb területi szinten történik, így a magasabb területi hierarchiákban számszaki problémák nem léphetnek fel. E meglehetősen biztató módszert jelenleg a hivatal adatállományait tesztelik, s az eddigi eredmények alapján várhatóan jól szolgálja a geográfiai információs rendszer adatait felhasználó kutatások céljait is.

M. Á.

CALDWELL, J.C. – PHILLIPS, J.F. – KHUDA, B.: *The future of family planning programs.* (A családtervezési programok jövője.) *Studies in Family Planning*, 2002/1. 1–10. p.

A XX. század második fele a demográfiában korábban még nem tapasztalt fejlődést mutatott. A világ népessége ebben az időszakban 2,5 milliárdról 6 milliárdra növekedett. Az 1950-es években az ázsiai és afrikai országokban tapasztalt szegénység, ezen régiók országaiiban a családdal kapcsolatos kulturális normák mély gyökerei s egyéb tényezők együttesen nem nagyon mutatták annak lehetőségét, hogy a világ termékenysége belátható időn belül csökkenthető lenne. Az ötvenes években neves demográfusok számoltak be Kínában tett kísérleteik kudarcáról, amikor a fogamzásgátlás eszközeit akarták megismertetni és elfogadtatni a kínai paraszttal. A fejlődő világban nem volt egyetlen intézmény sem, amely a termékenység csökkentését tűzte volna célként maga elé. Ebben az időszakban a fejlődő országokat is a háború utáni baby-boom jellemezte, amikor is például az Egyesült Államokban a teljes termékenységi arány közelítette a négy gyermeket.

1951-ben Nehru Indiában bejelentette az országos családtervezési program szervezését, s amelyet 1965-ben be is vezettek, amit azóta számos ország családtervezési programja követett. A hatvanas években vezették be, és széleskörűen terjesztették a családtervezési programokat is szolgáló modern fogamzásgátló eszközöket. 1952-ben alakult meg a Population Council, majd 1959-től a Ford Foundation is foglalkozik népesedési kérdések támogatásával. Az 1960-as évektől a nyugati országok sem zárkoznak el fejlődő országok programjainak támogatásától, s a nyolcvanas években már a családtervezési programok tucatjait támogatják.

2000-ben már az újabb változások jeleit lehet tapasztalni. A fejlett országokban a párok 70 százaléka, a fejlődő országokban 55 százaléka fogamzásgátlást alkalmaz. A világ országainak átlagában a teljes termékenységi arány a családonkénti három gyermek alá csökkent, s a világ népessége fejlődési üteme évi 1,5 százalék alá mérséklődött. A népesség-előreszámítások azt mutatják, hogy a XXI. század végére a világ népessége valahol 10 milli-

árd alatt éri el csúcspontját. A világ népességének négy kilencede, s ami még meglepőbb Ázsia népességének is négy kilenced része olyan országokban fog élni, ahol a termékenység szintje hosszú távon nem biztosítja a népesség reprodukcióját.

Az 1994. évi Kairói Néppességi és Fejlődési Konferencia már azt fogalmazta meg, hogy a családtervezési programoknak már nem a termékenység csökkentését kell fő célként megfogalmazni, hanem az egészségügyi ellátás javítását kell megcélozni, ami a nők helyzetét javítva járulhat hozzá a népesedési célok megvalósulásához is. A célok változása az országok egy részét a támogatási rendszerük újraértékelésére ösztönözte. Valójában nem csökkent a családtervezési programok száma, de a hagyományos értelmezett programokat elsősorban Fekete-Afrika országában működtetik, míg az ázsiai és az észak-afrikai országokban a fejlődési programokban körvonalazott módokon működnek, kevés külföldi anyagi támogatással. Ezeken a területeken a programok beépültek a kormányzati tevékenységekbe, kormányzati anyagi támogatást élvezve.

A hagyományos családtervezési programok a dél-ázsiai országokban várhatóan még hosszú ideig fennmaradnak. Bangladesben, Indiában, Pakisztánban nem látható mi történne, ha megszűnnének a kormányok által támogatott családtervezési programok. Hasonlóan, a fekete-afrikai országok programjai is nélkülözhetetlenek. Ezekben az országokban nincs igazán kereslete még a fogamzásgátló eszközöknek, azokat a társadalom még nem fogta el. Még egy program beindítása is komoly teljesítménynek értékelhető. Hatékony programot eddig csak a Dél-Afrikai Köztársaságban sikerült megszervezni és működtetni.

A XXI. század úgy kezdődött, hogy soha ennyi családtervezési program nem működött, mint ezekben az években. Kelet-Ázsia országaiban és Délkelet-Ázsia egyes területein a termékenység a fejlett országok szintjére csökkent, s a jövőben ezek az országok az öregedő népesség okozta gondokkal kell majd megküzdeniük. A század végére a családtervezési programok minden bizonnyal csak a Fekete-Afrika egyes országaiban működnek majd, míg a világ többi részén a fogamzásgátlás iránti igényeket a privát szektor elégíti majd ki.

M. Á.

THORNTON, A. – YOUNG DeMARCO, L.: *Four decades of trends in attitudes toward family issues in the United States: the 1960s through the 1990s.* (A családi kérdések megítélésének négy évtizede az Egyesült Államokban az 1960-as évektől az 1990-es évekig.) *Journal of Marriage and Family*, 2001/4. 1009–1037. p.

A szerzők az alábbi felmérések adataira támaszkodtak:

- az 1976 óta évente végzett jövő megfigyelésre, ami a felsőoktatási intézményekben végzősök mintájára épül;
- az 1972 óta folyó általános társadalmi felmérésekre, ami a 24 év feletti népességből vett minta kikérdezésén alapul;
- az 1962 és 1993 között folytatott szülők és gyermekek generációk közötti panelvizsgálatára, ami Detroit fehér lakosságait kísérte figyelemmel;
- az 1987/88-ban végzett, majd 1992 és 1994 között megismételt országos család és háztartás megfigyelésre, ami a felnőtt lakosságból vett mintára terjedt ki;
- a nemzetközi társadalomtudományi projekt keretében gyűjtött 1988-ra és 1994-re vonatkozó amerikai adatokra.

Az 1960-as évekhez képes az 1980-as évek közepére lényegesen megváltozott a nemek közti egyenlőségről kialakult kép. A férfiak és a nők egyaránt elfogadták a döntéshozatalban való egyenlő részvételt, a nők olyan területeken való szerepvállalását, amelyek korábban

férfi szerepek voltak, pozitívan ítélték meg a nők munkavállalásának a gyerekekre és a családra gyakorolt hatását. Mindez az 1990-es években állandósulni látszik.

A házasság megítélésében – sem pozitív, sem negatív irányban – nem mutatkozott egyértelmű és lényeges változás. A fiatalok körében 1980 és 1993 között nőtt a házasságpártiak aránya. A felnőtt férfiak és nők között emelkedett azoknak az aránya, akik szerint a házaspárok boldogabbak, mint az egyedül élők: 1994-ben a nők 78, a férfiak 83 százaléka vélekedett így. A felsőoktatásban végzős fiatalok egyre nagyobb arányban gondolták úgy, hogy a diploma megszerzése utáni öt éven belül még korai lenne megházasodni: az 1990-es években a lányok 42, a fiúk 51 százaléka gondolkodott így.

A válás megítélése vegyesen alakult. A fiatalok körében 1985-ről 1993-ra nőtt azoknak az aránya, akik az egymással kijönni nem tudó házaspároknál a válást tartották a legjobb megoldásnak. A fiatalok négyötöde a válást gyermekes család esetében is elfogadhatónak tartotta. Az amerikaiak nagy többsége ugyanakkor továbbra is úgy gondolja, hogy a házasság egy életre szól, és csak rendkívüli esetekben fogadják el a válást.

Az együttélés, ami az 1960-as években alig volt jellemző, az 1990-es évtizedre jelentős mértékben elterjedt mind a fiatalok, mint az idősebbek körében. Eközben az ilyen életvitel megítélése is inkább pozitív irányban módosult, főként a fiataloknál. Utóbbiak jelentős része a házasságot megelőzően jó gondolatnak tartja az együttélést, hogy megismerjék mennyire jönnek ki egymással. A fiúk nagyobb arányban gondolkodtak így, mint a lányok.

Az együtt élő párok gyermekvállalását egyre inkább pozitívan ítélik meg, de ennek támogatottsága kisebb, mint amit magánál az együttélésnél tapasztaltak. Ilyen vonatkozásban nem volt különbség a két nem vélekedésében. Ahogy nőtt az együtt élők gyermekvállalásának elfogadottsága, úgy csökkent azok száma, akik az egyedülálló terhes nő számára az abortuszt, a házasságot vagy a gyermek örökbeadását javasolnák. A felnőttek körében az 1970-es évekhez képest az 1980-as években nőtt azoknak az aránya, akik az egyedülálló anyák gyermekvállalását elfogadhatónak tartották. Ha a kérdést nem általában, hanem a saját lányukra vonatkozóan fogalmazták meg, csökkent az elfogadó vélemények aránya. Az egyedülálló anyák gyermekvállalását ugyanakkor a fiatalok túlnyomó többsége nem tekinti elrendő célnak.

Sz. K.

SWEENEY, M.M.: Two decades of family change: the shifting economic foundation of marriage. (A házasság változásának két évtizede: eltolódás a házasság gazdasági alapjaiban.) American Sociological Review, 2002/1. 133–147. p.

Az Egyesült Államokban 1965 és 1993 között majdnem négy évvel emelkedett az először házasságot kötők korának medián értéke. (Ez most a férfiaknál 26,5, a nőknél 24,5 évet jelent.) Ugyanakkor a házas nők gazdasági aktivitása 30 százalékról 58 százalékra emelkedett. A két jelenség között a szociológusok kapcsolatot látnak, és az utóbbit tekintik magyarázó változónak.

A tanulmány adatai három forrásból származnak: a munkaerőpiaci tapasztalatok országos longitudinális vizsgálatából nyert fiatal férfiak, fiatal nők és a fiatalok kohorszázt képviselő mintákból. A fiatal férfiak, illetve a fiatal nők kohorsza az első baby-boom (1950–1964) idején születetteknek az 1960-as évek végén és az 1970-es években kötött házasságáról ad képet. A fiatalokat együtt kezelő kohorsz a második baby-boom (1961–1965) idején születetteknek az 1980-as években és az 1990-es évek elején kötött házasságának tapasztalatait tükrözi. Jelen vizsgálat a 17 és 34 év közötti személyekre terjedt ki. Az első kohorsz több mint három és fél ezer, a második kohorsz közel ötezer embert foglalt magában.

A vizsgálat független változói közül:

- gazdasági természetűek: kereset, iskolázottság, foglalkozási viszony;
- a családi háttérrel kapcsolatosak: kétszülős család megléte, a családfő/háztartásfő vezető vagy értelmiségi foglalkozása, az anya iskolázottsága;
- területi vonatkozásúak: délen élők, városi területen élők.

Az első baby-boom idején született fehér nők esetében a magas kereset növelte a házasságra lépés kilátásait, de az ilyen hatás nem volt szignifikáns. A magasabb iskolázottságú nőknél a tanulmányaik befejezését követően nagyobb volt a házasságkötés valószínűsége. A délen és általában a vidéken élő nők házassági esélyei nagyobbak voltak, de a különbség nem volt szignifikáns. A második baby-boom idején született fehér nők házassági jellege általában az előbb leírtakhoz hasonló. Eltérés az, hogy a kereset hatása kifejezettebb, és most már szignifikánsnak bizonyult. Utóbbi hatást a fekete nők körében is ki lehetett mutatni.

Az első baby-boom idején született fehér férfiak esetében a kereset és a házasságkötés között pozitív kapcsolatot lehetett kimutatni. A férfiak iskolázottságát tekintve és a katonai szolgálat (lásd Vietnam) vonatkozásában nem volt szignifikáns összefüggés. A délen és vidéken élő férfiak viszonylag korábban házasodtak. A második baby-boom idején született fehér férfiaknál továbbra is fennállt a kereset és a házasságkötés közti pozitív kapcsolat, ami a felsőfokú végzettségűeknél még erősödött is. Az iskolázottság emelkedésével későbbre tolódott a férfiak házasságkötése. Pozitív és szignifikáns kapcsolatot lehetett kimutatni a katonai szolgálat és a házasságkötés között. A fehér és fekete férfiak között néhány szignifikáns különbség mutatkozott. Az alacsonyabb iskolázottságú fekete férfiak kisebb arányban házasodtak, mint a fehérek. Városi területen élő fekete férfiak körében kevésbé tolódott későbbre a házasságkötés, mint ami a fehér férfiakra volt jellemző.

A szerző úgy értékeli az eredményeket, hogy az idő során jelentősen nőtt a nők keresetének szerepe a házasságkötésben, ugyanakkor nem beszélhetünk a férfiak gazdasági/kereső tevékenységének csökkenő szerepéről a házasságkötést illetően. A férfi keresete továbbra is fontos, a magasabb iskolázottság pedig ma nagyobb szerepet játszik, ami ugyancsak összefügg az elérhető keresettel. A nők fokozott gazdasági szerepvállalása mellett a férfiak keresetének nem csökkenő jelentőségét több ok is magyarázhatja: nőttek a gyermeknevelés költségei, változott annak a fogalma, mit kell „megfelelő” életszínvonal fenntartása alatt érteni.

Sz. K.

GOLDSCHIEDER, F. K. – HOGAN, D. – BURES, R.: *A century (plus) of parenthood. Changes in living with children, 1880–1990.* (A szülői státus évszázados változása a gyermekekkel való együttélésben, 1880–1990.). *History of the Family*, 2001/4. 477–494.

A tanulmány a szülői státus változó történetét vizsgálja, a változások alapvető demográfiai leírására törekszik, ezeket a változásokat történeti kontextusba helyezve hosszú időtartamon belül próbálja értelmezni. A szerzők megállapítása szerint a családkutatás eddig főleg a nők és a gyerekek, a gyerekkor történetére összpontosított, és a férfiakat elhanyagolta, ami az elmúlt néhány évtized drasztikus változásai után egyre kevésbé elfogadható. A családi élet, a családon belüli kapcsolatok, a szülő-gyermek viszony átalakulásában döntő szerepet játszott a válások növekvő aránya és az egyszülős családmodell terjedése. Mindkét jelenség inkább a nők gyermekkel való együttélésének kedvezett, a férfiak és nők családi élete egyre inkább különbözni kezdett egymástól, főleg a szülői szerepek és a gyermekekkel való együttélés terén. A kutatások főleg a házastársi kapcsolatok növekvő instabilitására koncentráltak, és kevésbé vizsgálták ennek hatását a szülői helyzetre, a szülő-gyermek kapcsolatra.

A tanulmány éppen ezt a hiányt igyekszik pótolni, a szülői helyzet változását történeti perspektívából vizsgálva, fontos szerepet juttatva a nemek szerinti különbségeknek, akkor, amikor a szülői szerep a férfiak életében sokkal kevésbé centrálissá vált, mint volt régebben, vagy mint amilyen ma is az a nők életében. A vizsgálat középpontjában a szülői státus változásainak története áll, ezt a szerzők elsősorban a 15 éven aluli gyermekekkel való együttélés valószínűségén keresztül elemzik, elkülönítve ezen belül a saját és a más gyermekeivel való együttélést, és az elemzésben nagy hangsúlyt helyeznek a szülői helyzeten belüli nemi és iskolázottsági különbségek megvilágításának mind az együttélő, mind az elvált házastársak esetében, kiemelten vizsgálják a baby-boom hatását a szülői státusra és a háztartásban élő más hasonló nemű felnőttek szerepét mindkét nem esetében.

A módszereket és a vizsgálat időhatárait a kérdésfeltevésen kívül a rendelkezésre álló források szabják meg: a felhasznált adatforrás a Minnesotai Egyetemen felállított ún. Integrált Közhazsnú Mikroadat Minta (IPUMS), amely egyéni szintű adatokat tartalmaz az USA-ból az 1850 és 1990 közötti népszámlálások anyagából vett minta alapján. A minta az USA egész kontinentális lakosságát reprezentálja, elemszáma 1940 előtt általában meghaladja a 200 ezret, 1940 után pedig megközelíti az 1 milliót. Az adatok igen jó minőségűek, az alulszámolás aránya átlagosan 6,7%, ez az adatbázist a modern survey-eknél alkalmasabbá teszi a szülői státus hosszú időtartamú elemzésére. A kiindulópont 1880 lett, az adatok minősége és homogenitása miatt, az elemzett változók a mintában szereplő amerikai születésű, fehér és fekete, 18 és 74 év közötti felnőttek kor, nem, családi állapot szerinti adatai, amit kiegészítettek az iskolázottságukra vonatkozó adatok (1940 előtt írni-olvasni tudás, 1940 után legmagasabb iskolai végzettség) és a gyermekek jelenléte a háztartásban. A háztartásban élő gyerekek között elkülönítették a vizsgált felnőtt saját és nem saját gyerekeit, valamint a 15 év alattiakat és felettieket. Így a vizsgált felnőtteket négy kategóriába sorolták: 15 év alatti saját gyerekekkel együttélők, 15 év alatti nem saját gyerekekkel együttélők, idősebb saját gyerekekkel együttélők, gyerekekkel együtt nem élők.

Az elemzés feltárta a szekuláris trendet: a 15 év alatti gyerekekkel együttélők aránya a mindkét nembeli felnőttek körében drasztikusan csökkent (1880-ban 70%, 1990-ben 35%) – leszámítva a baby-boom időszakát. Ugyan a nők valamivel nagyobb valószínűséggel éltek gyerekekkel együtt, mint a férfiak végig a periódus során, de a különbség meglepően kicsi. A két nem közötti különbség a 20. század végén – a válások és az egyszülős családok arányának nagy emelkedése ellenére – kb. akkora, mint a 19. század végén. Ezen belül 1920 és 1970 között a minimális különbség is eltűnt. A baby-boom hatása a gyermekekkel együttélés terén kevésbé hangsúlyos és rövidebb, mint ahogy várnánk, aránya 1960-ban kicsit nagyobb, mint 1940-ben, mindez erősíti azt a benyomást, hogy a baby-boom mennyire kivételes jelenség a szekuláris trendhez képest, és hogy a 60-as évektől kezdett adatsorok elemzése könnyen hamis képet adhat a változásokról.

A négy kategóriát együtt vizsgálva kiderül, hogy a gyerekekkel való együttélés valószínűsége csökkent, 1880 és 1990 között a mindenféle gyermekkel együttélő felnőttek aránya 75%-ról 50%-ra esett, ezen belül csak a 15 év fölötti gyerekekkel való együttélés valószínűsége nőtt valamit. A 15 év alatti saját gyerekekkel élés esetén a baby-boom hatása világosabb és hosszabb, a periódus alatti csökkenés 15%-os (45%-ról 30%-ra). Legerősebb a csökkenés a 15 év alatti nem saját gyerekekkel élésben, itt a mostoha gyerekeken kívül jelentős szerepet játszott, hogy a fiatal felnőttek tovább maradtak a szülői házban és ott együtt éltek fiatalabb testvéreikkel. A gyermekkel élés valószínűségének általános csökkenése inkább emiatt (a nem saját gyerekekkel élés csökkenése miatt) következett be, mint a termékenység csökkenése miatt. A gyermek nélküli háztartásokban élő felnőttek aránya ugyanakkor folyamatosan nőtt – leszámítva a baby-boom időszakát.

A 15 év alatti saját és nem saját gyerekekkel való együttélést nemek szerint vizsgálva kiderül, hogy a két kategóriában sokkal nagyobbak a nemek közötti különbségek, mint az

együttes elemzés során. Saját gyerekekkel a nők, más gyerekével a férfiak élnek együtt nagyobb valószínűséggel, a különbség a saját gyermekeknél a 60-as, 70-es években minimális volt, a periódus elején (özvegy nők, mint egyedülálló anyák) és végén (válások és az elvált nők, mint gondviselők nagyobb aránya) a különbség nagyobb, de nem mondható drámainak (6–8 százalékpont a saját gyerekek esetében). A más gyerekével való együttélésnél a különbség nagyobb volt a férfiak javára, de ez folyamatosan csökkent, ma a nem szerinti különbségek sokkal kisebbek, mint 1880-ban. Továbbá az is világos, hogy a két ellentétes nemek szerinti együttélés-típus okozza a 15 év alatti gyermekkel együttélés nemek szerinti kiegyensúlyozottságát.

A saját 15 év alatti gyermekkel együttélésben tapasztalható nemek szerinti különbségek mögött főleg az állhat, hogy a nők nagyobb mértékben válnak a gyermekek gondviselőivé a válás után. Ez egy erős szemléletváltást mutat: a korábbi nézetet, miszerint egy elvált nő nem alkalmas a gyermeknevelésre, felváltotta az a meggyőződés, hogy a gyermek számára fontosabb az anya szerepe. A 20. század elején a szemléletváltás nagyjából lezajlott, arról azonban vita folyik, hogy ez mikor folyt a 19. században. A 15 év alatti saját gyerekekkel élő egy elvált férfire jutó elvált nők számát vizsgálva kiderül, hogy ez 1880 és 1970 között nőtt, utána csökkent. 1880-ban 2,5 gyermeket nevelő elvált nő jutott egy férfire, 1970-ben 6, míg 1990-ben csak 3,3. Eszerint – ha volt 19. századi szemléletváltás – annak jóval 1880 előtt kellett bekövetkeznie, másrészt a női dominancia gyengülni kezdett ezen a téren.

Kiderült ugyanakkor, hogy a 15 év alatti gyermekkel együttélő felnőttek csökkenő arányban élnek együtt más, azonos nemű felnőttekkel (1880-ban 50%, ez 1940-ig nem sokat változott, főleg az 50-es években ez visszaesett 20%-ra), mindez azzal járt, hogy a gyermeknevelés terhei jelentősen súlyosbodtak az 50-es évek óta.

A 15 év alatti saját gyermekkel való együttélést írni-olvasni tudás szerint vizsgálva látszik, hogy 1950 a korszakhatár: előtte az írástudatlanok éltek nagyobb arányban együtt gyermekeikkel, utána az írni-olvasni tudók, ami megfelelt a termékenység mintáinak, először a műveltebbek korlátozták családjuk méretét, majd a baby-boom is elsősorban az ő művük. Az iskolai végzettség alapján vizsgálva ugyanez látszik, hogy 1940-ig az alacsonyabb iskolai végzettségűek éltek nagyobb arányban együtt gyermekeikkel, utána ez megfordul, 1990-ben a gyermekkel való együttélés aránya egyenesen arányos a magasabb iskolai végzettséggel. A baby-boom periódusában a magasabb iskolai végzettségűek fordították meg a gyermekkel együttélés hanyatló trendjét, majd az újabb visszaesést is az okozta, hogy ők is csatlakoztak az alacsonyabb iskolai végzettségűek trendjéhez.

A tanulmány a 110 éves periódus vizsgálata során feltárta a szülő-gyermek kapcsolat változékonyságát, ezenbélül megvilágított rövid távú anomáliákat (baby-boom), és hosszú távú trendet a családszerkezet változása terén. A szerzők hangsúlyozzák a hosszú távú vizsgálat előnyeit: a modern család megértése a történeti, múltbeli család megértésén keresztül történhet, ha csak a 20. század második felének trendjeit tanulmányozzuk, akkor tökéletlen képet kapunk a felnőttek és gyermekek kapcsolatáról. Az elmúlt évtizedek változásai történeti perspektívából nem feltétlenül tűnnek olyan drámainak, a család változásait történeti kontextusban kell vizsgálni, ezt a felhasznált adatbázis teszi lehetővé.

Ő. P.

BUBER, I. – KYTIR, J.: *Erfahrungen mit Elternschaft und Kinderwunsch. – Ergebnisse für 20- bis 40-jährige Mütter und Väter in Oberösterreich.* (Tapasztalatok az anyaság és az apaság, valamint a gyermekvállalási kedv köréből. – A 20 és 40 év közötti szülők vizsgálatának eredményei Felső-Ausztriában.) Demographische Informationen 2001. Wien: Institut für Demographie der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2001. 30–38. p.

Az utóbbi évtizedben, mint a legtöbb európai országban, Ausztriában is csökkent a termékenység. A születések számának visszaesése számos olyan vizsgálat kiindulópontja volt, mely az osztrák szülők gyermekvállalását és gyermek utáni vágyát tanulmányozta. A '70-es évek végén a Demográfiai Intézet (Institut für Demographie) kutatásának középpontjába a fiatal házas nők családterveit helyezte, munkájukkal kapcsolatos kilátásaikat és az állami családpolitikával szembeni elvárásaikat elemezte. Emellett vizsgálta a gyermek jelentőségét a szülők életében. A szakemberek arra a következtetésre jutottak, hogy a nők kizárólag szakmai tevékenységük miatt ritkán zárkoznak el a (további) gyermekvállalástól. Az egyre kisebb gyermekszám fő okának az tűnt, hogy a megváltozott értékek és orientációk a nők társadalmi szerepét alapvetően módosították.

Az 1990-es évek végén a felső-ausztriai nők és férfiak gyermekvállalási kedvéről készült tanulmány, függetlenül a megkérdezettek családi állapotától. A kérdések főként a szülő és legkisebb gyermekének szubjektív élethelyzetére, valamint e helyzetnek az esetleges további gyermekvállalásra gyakorolt hatására irányultak.

Kiderült, hogy eredeti szakmai tevékenységét a megkérdezett nők csaknem fele folytathatta a (legkisebb) gyermeke születése után is. Az újrakezdés több gyermekkel nehezebben sikerült, az életkor előrehaladtával viszont könnyebbnek bizonyult a folytatás, mert a szülés(ek) előtti hosszabb szakmai gyakorlat ezt vélhetően elősegítette. Akik nem folytatták kereső tevékenységüket, azok vagy nem találtak megfelelő, közeli munkahelyet, részmunkaidős állást, vagy felmondott a korábbi munkáltatójuk. Egyesek a nem megfelelő elhelyezési lehetőségek, illetve családi okok miatt döntöttek úgy, saját maguk gondozzák inkább a gyermeket. Az apák 40%-a és az anyák 30%-a érezte úgy, hogy a munkaadóik nem voltak kellő tekintettel helyzetükre. Anyagi helyzetének romlását az anyák 55%-a, az apák kevesebb, mint fele jelezte, a lakáskörülmények szűkösségére a szülők 30%-a hivatkozott. A nők 72%-a vélte elegendőnek partnere segítségét a gyermek körül, ugyanezt a férfiak 75%-a látta így önmagáról.

A kérdőív egy másik kérdéscsoportja az esetleges újabb gyermek vállalásával kapcsolatos elhelyezkedési, anyagi és személyes körülményekre irányult. A megkérdezett nők fele vélte úgy, hogy még egy gyermek korlátozná szakmai előmenetelét, 15%-uk szerint erősen csökkennének munkalehetőségeik, 20% pedig nem volt érintett a kérdésben. Megegyezett a két nem véleménye ez esetben az anyagi helyzet romlásával kapcsolatban: a válaszadók fele erősen megterhelőnek vélte egy további gyermek vállalását. Tízből négyen tartották szükségesnek, hogy mindkét szülő dolgozzon korábbi életszínvonaluk megtartása érdekében. A nők túlnyomó többsége érezte úgy, hogy további gyermek erősen korlátozná egyéni elfoglaltságaiban, hobbiijában stb. A férfiaknál ez az arány „csak” 40% volt.

A gyermek utáni vágy szubjektív és objektív hatások összjátékának eredménye. Statisztikailag még nem mutatható ki egyértelműen, de egyre erősödő a tendencia, hogy azok a nők szeretnének újabb gyermeket, akik társuktól több segítségre számíthatnak a háztartásban és a gyermekgondozásban. Szignifikáns azonban a szakmai, pénzügyi és egyéb egyéni szempontok (lakáskörülmények, szabadidő) hatása, mégpedig elsősorban az anyák esetében.

HENKENS, K. – GRIFT, Y. – SIEGRENS, J.: *Changes in female labour supply in the Netherlands 1989–1998. – The case of married and cohabiting women.* (Változások a női munkaerő-kínálatban Hollandiában 1989–1998 között. – Házasságban, illetve élettársi kapcsolatban élő nők esete.) *European Journal of Population*, 2002/1. 39–57. p.

A holland nők gazdasági aktivitása 1960 és 1999 között 26 százalékról 64 százalékra nőtt, ami megfelel más európai országok hasonló mutatójának. Ehhez hozzájárult, hogy sok nő vállalt részidős munkát, amit a gyerekes dolgozó nőknek a korábbinál kedvezőbb társadalmi megítélése is támogatott. Ezen túlmenően a holland kormány maga is fellépett az egyénre szabott rugalmas munkavégzés lehetőségének megteremtése érdekében, amiben gazdasági igény felismerése játszott szerepet.

Jelen tanulmány adatait a holland statisztikai hivatal által 1989/90-ben folytatott lakás-igény felmérés szolgáltatta. Ez a megfigyelés információval szolgált a nők és partnereik munkavállalásáról, jövedelmük forrásairól és mértékéről, továbbá a háztartás összetételéről, a háztartás tagjainak koráról, iskolázottságáról és végül a lakóhelyéről is. A mintában 20 000 nő szerepelt.

A házas nők gazdasági aktivitása az 1989. évi 38 százalékról 1998-ra 55 százalékra emelkedett. Az élettársi kapcsolatban élő nőknél ugyanezek a számok 84, illetve 81 százalék, azaz a változás a két csoportnál ellentétes irányú volt. A nők gazdasági aktivitása a korral csökkent. Az ezt leíró fordított U alakú parabola csúcsa házas nőknél 25 éves életkornál, együtt élő nőknél pedig 20 éves életkornál mutatkozott. Kiskorú gyermekek mellett a nők ritkábban vállaltak munkát. Ez különösen akkor volt megfigyelhető, ha a fiatalabb és az idősebb gyerek között 6 év vagy annál nagyobb korkülönbség volt. A heti munkaidő és a munkabér között pozitív kapcsolat mutatkozott. A ledolgozott munkaidő a gyerekes nőknél kevesebb volt, mint a gyermekteleneknél, és ez a 12 évesnél fiatalabb gyerek esetén volt igazán kifejezett. A munkavégzés ideje a nők korával csökkent. 1989-ben a házas nők átlagosan heti 24 órát dolgoztak, ami 1998-ra 21 órára csökkent. Az élettársi kapcsolatban élő nőknél ezek a számok 34 és 29 órának felelnek meg. A nők munkavállalásának mértéke nem, vagy alig mutatott kapcsolatot a férj/élettárs jövedelmével.

Az eddigiekből kitűnik, hogy a házas nők gazdasági aktivitása észrevehetően elmarad az élettársi kapcsolatban élő nőkéétől. Ennek több oka is van. Az élettársi kapcsolatban élő nők fiatalabbak voltak, a partnerüknek alacsonyabb volt a jövedelme és kevesebb (kiskorú) gyermek élt a háztartásukban. Mindezt olyan jellegeknek tekintik a szerzők, amiből azután a kérdéses viselkedési különbség adódik, miközben magukat a jellegeket tekintve a két csoport egyikében sem volt változás.

A nők egészéről elmondható, hogy egyre nagyobb arányban kívántak munkát vállalni, és ezzel egyidőben a csökkent munkaidővel járó kereseti lehetőségeket keresték. A nők munkavállalását támogató politika úgy tűnik eredményes volt, miközben a társadalom is kedvezőbben ítélte meg a dolgozó nőket, köztük a gyerekes anyákat.

Lényeges, hogy a munkavállalást tekintve csökkent annak a szerepe, hogy van-e gyerek a háztartásban. Ennek ellenére még 1998-ban is kimutatható volt a különböző korú gyermekek eltérő mértékű negatív hatása a nők munkavállalására. Több gyerek esetén az iskoláskorú gyerek jelenléte számottevően visszavetette a munkavállalást, ami felhívja a figyelmet az iskolai órák utáni gyermekellátás megszervezésének fontosságára.

FARON, O.: Father – child relations in France: Changes in paternal authority in the nineteenth and twentieth centuries. (Apa-gyermek kapcsolat Franciaországban: az atyai hatalom változásai a 19. és a 20. században.) *History of the Family*, 2001/3. 365–375.

A cikk az atyai hatalom hosszú távú változása trendjének megrajzolására vállalkozik abban az időszakban, amelyet Franciaországban egyfelől a patriarchális rendszert megerősítő az 1804-es polgári törvénykönyv (Code Civil) másfelől az atyai autoritást a szülőivel felváltó 1970-es törvény jelölnek ki. A változást megvilágító történeti elemzés során feltárulnak a lineárisnak gondolt folyamat szakaszai, hullámmozgása is.

A szerző leszögezi, hogy a szülő-gyermek kapcsolat társadalmi konstrukció, amely társadalmi tényezők hatására időben nagyon változó jelenség. A vizsgált történeti probléma az atyai tekintély és hatalom gyengülése, eróziója, a tanulmány elsősorban azt vizsgálja, hogy ez az erózió mikor kezdődött, hogyan, milyen társadalmi változások hatására zajlott le, a jog hogyan igazolta ezeket a változásokat, hogyan reflektált a társadalmi változásokra, és ez a 19–20. századi változás hogyan illeszkedik az atyai hatalom és az apa-gyermek kapcsolat hosszú időtartamú történetébe.

A középkor és a kora-újkor dokumentuma az erős atyai hatalom képét mutatják: az atyai hatalmat a törvény is alátámasztotta, az apák kieszközölhették engedetlen gyermekeik bebörtönzését, Franciaországban a 16. századi törvények a házasságkötést atyai beleegyezéshez kötötték a gyermekek törvényes nagykorúságának határáig (fiúknál 30, lányoknál 25 éves korig), és az atyák számára fennállt a kitagadás, az öröklésből való kizárás eszköze is az engedetlenség esetére. A fokozatos változás nyomai a 17. századtól bukkantak fel: az állam kezdett beavatkozni az apa-gyermek kapcsolatba, szigorúan büntetni kezdtek a gyermekgyilkosságot, tiltották a gyermekek elhagyását, az atyai hatalmat fel lehetett függeszteni örültség vagy rossz, kegyetlen bánásmód esetén, az apáktól kezdik megkövetelni, hogy biztosítsa gyermekei boldogulását az életben, egyszóval a lényegében korlátlan hatalom mellett felbukkannak a hatalom részéről többé-kevésbé elvart és ellenőrzött kötelességek is. Ahogy a férjtől elvárták, hogy figyeljen házastársa egészségére, különösen annak terheisége idején, úgy azt is feladatának tartották, hogy gondoskodik gyermekei megfelelő neveléséről is. Mindez a 18. századra egy inkább társadalmi, mint törvényisabta változást hozott: megjelent az atyai hatalom új formája, amely a gyöngéd, szerető atya modelljében testesült meg. A változás beleilleszkedett abba az általános folyamatba, amely az individuumok közötti kapcsolatok átalakulásához vezetett a 18. században. Az atyai hatalom gyengülésének, átalakulásának folyamatát erősítették a francia forradalom törvényei, amelyek előírták az egyenlő örökösdést, tiltották valamely gyermek kizárását az öröklésből, a házasságkötésnél már nem követelték meg az atyai beleegyezést (1792. szept.).

A *Napóleon*-féle polgári törvénykönyv (Code Civil, 1804) újra megerősítette az atyai hatalmat, a természetjogból eredeztetve azt, és a családon belül az apák kötelességévé tette a gyermekek nevelését és megjavítását. Ugyanakkor fennmaradnak, illetve beépülnek olyan elemek, amelyek az állam, a hatóságok beavatkozásának engednek teret, amelyek hangsúlyt fektetnek a hatalom által garantált szülői kötelességek teljesítésére is: fennmarad az egyenlő öröklés elve, családi törvényszékek illetékesek a gyermekekkel való rossz bánásmód esetén. Az állam szerepe növekszik, az atyai autoritás egyre nagyobb hányadát próbálja átvenni, amelyet a 19. századi törvénykezés igyekszik jogilag alátámasztani. A törvények az „ésszerűség, az erkölcs, az emberség, a gyermekek és a társadalmi rend” érdekeivel indokolják az állami beavatkozás szükségességét. 1857-ben biztosítják a nagyapák láthatási jogát, 1884-ben legalizálják a válást, amely közvetlenül érintette az atyai autoritást, hiszen válás esetén már nem voltak automatikusan gyermekeik gondviselői, 1889-ben lehetővé teszik az atyai hatalom felfüggesztését visszaeső részegeskedés, botrányos viselkedés esetén, 1907-ben eltörlik az atyai beleegyezés szükségességét mindazoknál a házasságoknál, ahol a felek

elérték a törvényes korhatárt. Mindez azzal járt, hogy a gyermekek fölötti legfőbb, tényleges hatalommal járó tekintély többé már nem az apák kezében volt, hanem átkerült az állami hatóságok kezébe. Ettől fogva lényegében az állam határozta meg, hogyan kell bánni a gyermekekkel, hogy tanuljanak, dolgozzanak-e és mely életkortól (1841-ben betiltják a gyermekmunkát, 1874-ben a gyermekkoldulást, 1880-ban bevezették a kötelező iskolai oktatást). A törvények csak a trendet erősítették, a folyamatot gazdasági és társadalmi változások határozták meg: a gazdasági átalakulás erősítette a migrációt, amely erősítette a gyermekek korai függetlenedését, egyre kevésbé vált automatikussá, hogy a gyermekek atyjuk foglalkozását kövessék, ami szintén gyengítette az apa-gyermek kapcsolat erősségét. Ugyanakkor a házastársi kapcsolatokban is meggyengült a férj és atya tekintélye, hatalma, ami szintén módosította az apa-gyermek kapcsolatot. A polgári család modellje, amelyben a férfi a családon kívül folytat kenyérkereső tevékenységet, szintén az anya-gyermek kapcsolatok felértékelődését eredményezte. Így a Code Civil rendelkezései ellenére az atyai hatalom már 1914 előtt érezhetően meggyengült, a családon belüli szerepek kezdtek kiegyenlítődni. A Code Civil ebből a szempontból nem látszik olyan éles fordulópontnak, visszakanyarodásnak, mint ahogy általában tartják, a nők és a gyermekek emancipációja gyengítette, ellensúlyozta az atyai tekintélyt, a 19. századi jogi kommentárok is morális dimenzióba emelik az atyai hatalmat, hangsúlyozva, hogy csak erős és kölcsönös érzelmi kapcsolatokra épülve tudja szerepét betölteni (a gyermekek táplálása, nevelése, fizikai és morális szükségleteik kielégítése), ami új viselkedési standardok kialakulásához vezetett. Az atyai hatalom gyengülését, amely a 20. században főleg az első világháború alatt gyorsult fel, a katolikus egyház és a pedagógiai irodalom pozitív állásfoglalásai sem ellensúlyozhatták.

Az első világháború alatt a családon belül felértékelődött a nők szerepe, felgyorsult a szerepek kiegyenlítődése, ennek következtében a két háború között kialakuló francia családpolitika centrumába is az anya került: ő lett a szociális juttatások kedvezményezettje, mintegy ő vált a család integritásának egyedüli garantálójává.

A szerző így a Code Civil helyett inkább az első világháború centrális jelentőségét hangsúlyozza az apa-gyermek kapcsolat és az atyai tekintély történetében. A folyamat középpontjában a gyermekek álltak, akiknek jogai 1945 után egyre inkább előtérbe kerülnek, akik egy hosszú átalakulás során egyre inkább önálló jogi személyiséggé válnak.

Ö. P.

SCHIMARY, P.: *Altern aus bevölkerungssoziologischer Perspektive. – Anmerkungen zur Verschränkung von Demographie und Soziologie.* (Az öregedés népesszociológiai nézőpontból. – Gondolatok a demográfia és a szociológia összefonódásáról.) Demographische Informationen 2001. Wien: Institut für Demographie der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2001. 59–68. p.

A demográfiai öregedés folyamata széles körű állami és társadalmi következményekkel jár. A tanulmány, mely a német és az osztrák helyzettel foglalkozik, három feltevésből indul ki. Először is a népesség öregedése megfordíthatatlan és hosszú távú folyamat, melynek során a meghatározó változások népességszökkenéssel és a szociodemográfiai szerkezet átalakulásával járnak együtt. Másodszor: ez a folyamat csak az össztársadalmi összefüggések komplex hatásvizsgálatával együtt ragadható meg. Harmadikként pedig lényeges, hogy a demográfiai öregedés következményeiről összetett kép csakis interdiszciplináris nézőpontból nyerhető.

A szerző felvázolja a modern jóléti állam kialakulását és demográfiai változások miatti jelenlegi problémáit, majd formális szempontból mutatja be a demográfiai öregedést, és közelebbről vizsgálja az „öregedő társadalmat”. A legfrissebb előrejelzések alapján bizo-

nyos, hogy a folyamat a jövőben erősödni fog és társadalmi struktúraváltozásokkal jár majd. Nemcsak gazdasági és szociális területen jelentkeznek következményei, hanem a társadalom kulturális és etikai alapjait is érintik. Az öregebb és számszerűleg kisebb társadalomnak a nemzetközi migrációval kell számolnia, bevándorlási és integrációs terveket kell készíteni. Szociológiai perspektívából az öregedésről való gondolkodás egyidejűleg a társadalom jövőjéről való gondolkodást is jelent. A szociálgerontológia kutatásai az öregedő emberek egyéni életminőségére vonatkoznak, a szociológia azonban főképp az intézményi és társadalmopolitikai feltételekre kell, hogy összpontosítson. A társadalom további modernizációja függ attól, milyen mértékben sikerül politikailag, illetve intézményesen az öregedési folyamatot legyőznie.

Ha az öregedés szociológiáját a jövőben az interdiszciplináris kutatás csomópontjának tekintjük, szerepét újból meg kell határoznunk. Alapkövetelmény a szociodemográfiai szerkezetek vizsgálata, hogy az idősebbek életkörülményeinek jövőbeli változásai megragadhatók legyenek. A demográfiai öregedés „költségeit” jelentik a társadalombiztosítás keretei közt megjelenő terhek, a relatív életszínvonal-megőrzés az öregkorban. Az öregedés szociológiájának azonban koncentrálnia kell az időskori tevékenységekre, a munkaképes kor megváltozására, illetve utolsó fázisának munkaformáira, a nyugdíjas korba való átmenetre és a nyugdíjas elfoglaltságokra is.

A társadalombiztosítás finanszírozásának jövője várhatóan a nyugdíjkorhatár emelésével oldható meg, összekapcsolva a munkahelyek, a munka világának humanizálásával. Nemcsak a részmunkaidős foglalkoztatás, a munkaidő csökkentése, hanem mindenekelőtt valamennyi munkavállaló csoport intézményes továbbképzése fontos a kvalifikáció megőrzése érdekében. További súlypontja az öregedés szociológiájának az „időssé válás” és az „idősként élés” vizsgálata, feltárni az életminőség objektív és szubjektív elemeinek, az öregedés különböző területeinek összefüggéseit.

Sz. G. S.

DE VOS, S. – SANDEFUR, G.: *Elderly living arrangements in Bulgaria, the Czech Republic, Estonia, Finland, and Romania*. (Az időskorúak életkörülményei Bulgáriában, a Cseh Köztársaságban, Észtországban, Finnországban és Romániában.) *European Journal of Population*, 2002/1. 21–38. p.

A szerzők az 1990. évi népszámlálások alapján hasonlítják össze, hogy öt európai, de az Európai Unión kívüli országban miként élnek az öregkorúak. A kiválasztott országok Európa történelmileg, kulturálisan és gazdaságilag eltérő régióját reprezentálják. Az északi országokat a relatíve magas GNP, a magas várható élettartam, az idősebb körében a nőtlenség, a hajadonok magas aránya és az állampolgári jogon járó nyugdíj rendszere jellemzi. A délkeleti régió országait az alacsonyabb GNP, alacsonyabb várható élettartam, az idősebb nők szinte teljes körű házassági állapota, és a jövedelmen alapuló és hozzátartozói nyugdíj rendszere jellemzi. A közép-európai régiót reprezentáló Cseh Köztársaság valahol a korábban említett két régió között foglal helyet, míg Észtország megint más jellegzetességekkel rendelkezik.

A szerzők kimutatják, hogy például a finn öregkorúak nagyobb része él intézetekben, mint magánháztartásokban. Csehországban és Észtországban még jelentős az intézetekben lakó öregkorúak aránya, míg Romániában és Bulgáriában elhanyagolható. A magánháztartásokban élő időskorúak minden országban szinte kizárólag gyermekeikkel élnek közös háztartásban, ebből is következik, hogy az intézetekben lakó öregek elsősorban a hajadonok és nőtlenség köréből kerülnek ki, tehát azok laknak elsősorban intézetekben, akiknek nincs leszármazottjuk.

Regionális különbségek találhatók a magánháztartásokban lakó öregek háztartástípusaira is. Az alábbi jellemző típusokat állították fel:

- házas családi állapotúak, akik házastársukkal élnek,
- nem házas családi állapotúak, akik egyedül élnek,
- nem házas családi állapotúak, akik gyermekeikkel élnek.

A házas családi állapotú öregkorúak nyolcvan százalék csak házastársával él Finnországban és Csehországban, a többi országban arányuk alacsonyabb. A nem házas öregkorúak kétharmada él egyedül ugyancsak Finnországban és a Cseh Köztársaságban, míg a Romániában, Bulgáriában és részben Észtországban az időskorúak főleg gyermekeikkel laknak együtt. Arra a kérdésre, hogy a fenti jellegzetességek csak átmeneti jelenségek, vagy egy mélyen gyökeredző, hosszú távon fennmaradó különbségeket takarnak, nem tudunk választ adni. Korábbi tanulmányok rámutattak, hogy a lakásépítési módok néhány országban nem támogatják a többgenerációs háztartások kialakulását, de arra ezek a kutatások sem adnak választ, hogy az építők csak a vásárlók preferenciáit követeik-e, avagy ők alakítják az együttélés lehetőségeit.

Az egyedül élés indítékait nehéz magyarázni. Az egyik felfogás szerint az egyedül élő a magasabb létfenntartási költségeivel megvásárolja a nyugalmát. Gerontológusok véleménye szerint az egyedül élés a modern élet velejárója, s nem vezet feltétlenül a családi kapcsolatok lazulásához. Ezzel szemben az Egyesült Államokban végrehajtott újabb vizsgálatok arra mutattak rá, hogy a háztartások közötti kommunikáció szintje az utóbbi időben csökkent.

A nyugdíj csak az élet gazdasági szükségleteihez segít hozzá, míg az időskorban több nem-anyagi tényező is hozzájárul az élet minőségének biztosításához. Gondoljunk arra, ha az időskorban valaki olyan fogyatékoságokkal bír, hogy képtelen napi szükségleteit önállóan, segítség nélkül ellátni. Még ha a kormány által biztosított nyugdíj elegendő a létfenntartáshoz, még ha az egészségügyi rendszer képes az időskorúak egészségi problémáinak kezelésére, akkor is vannak az öregkorban olyan szociális, érzelmi, fizikai szükségletek, melyeket a bürokrácia nem tud megfelelően kielégíteni.

M. Á.

PORTRAIT, F. – LINDERBOOM, M. – DEEGS, D.: Life expectancies in specific health status: results from a joint model of health status and mortality of older persons. (A különböző egészségi állapotokban várható élettartamok: eredmények az öregkorúak egészségi állapotának és halandóságának modelljéből.) Demography, 2001/4. 525–536. p.

Hollandiában az öregedés jobb megismerésére irányuló longitudinális vizsgálat adatainak elemzésével a szerzők az egészségi ellátás várható feladatainak felméréséhez járulnak hozzá. A vizsgálat az 55 évnél idősebb személyek fizikai, érzelmi, értelmi és társas kapcsolatot teremtő képességeinek alakulását kívánta felmérni.

Az idős személyek egészségi állapotát leginkább a krónikus légzőszervi betegségek, a keringési rendszer betegségei, a cukorbetegség és a rák veszélyeztetik. Többen jó egészségi állapotról számoltak be, noha magas vérnyomással, hátfájással és emésztési problémákkal bajlódtak. A fizikailag jó állapot nem zárta ki az értelmi funkciók leépülését és a komoly mértékű érlemeszedést. A rossz fizikai állapotban levők általában depressziósak is voltak. Az egészségesek olyan az életkortól független tényezőknek is köszönhetik jó állapotukat, mint az öröklött jellegek és az életvitelük. Az utóbbiak nehezen megfigyelhetők és valamegyest gyengítik a további megállapításoknál az ok-okozati kapcsolat fennállásának valószínűségét.

A megfigyelt idős személyek körében a rák és a keringési betegségek által érintetteknek volt a legmagasabb a halandóság. Az érlelmeszesedés közvetlenül nem fenyegetett halállal, de ami ezzel együtt járt – csökkent fizikai, érzelmi és értelmi képességek – az már növelte a halál bekövetkezésének valószínűségét. A halandósági arány korral emelkedik, de a nőknél minidig alacsonyabb, mint a férfiaknál. Más szóval a nők tovább élnek. Ez azzal is összefüggésben lehet, hogy a férfiaknál magasabb az életveszélyes betegség (ilyenek a keringési rendszer betegségei) kockázata, míg a nők inkább más betegségben (például érlelmeszesedésben) szenvedtek. A magasabb társadalmi-gazdasági státuszú személyek (lásd magasabb iskolázottság, több jövedelem) általában tovább élnek, és az ilyen különbség a nőknél kifejezettebb, mint a férfiaknál. Magyarán az egészségügyi ellátáshoz mindenkor könnyebb hozzáférés és a kedvezőbb életkörülmények szolgálhatnak.

A városi és a vidéki környezetben élő öregek halandóságában nem volt érdemi különbség. A városi lakosok körében ugyanakkor több volt a súlyos légúti betegségben szenvedő és a rákos. Az egyedülállók tovább éltek a házaspároknál, de a különbség nem szignifikáns. Ennek ellentmondani látszik, hogy az egyszemélyes háztartásban élő öregek rosszabb egészségi állapotban voltak, mint a házaspárok.

A 65 éves életkort egészségben megérő személyek előbb-utóbb egy sor krónikus betegség fellépésére számíthatnak. A holland férfiak 65 éves korban várható átlagos élettartama 15 év, és ha egészségben érték meg a 65. életévüket még 7 évig számíthatnak arra, hogy egészségesek is maradnak. A holland nők 65 éves korban várható átlagos élettartama 21 év, viszont ők sem számíthatnak a férfiaknál több még várhatóan egészségben megért évre.

Egészségi állapotuk alapján Hollandia idős lakossága hat csoportba sorolható: 1. krónikus légzőszervi betegségben és rákban szenvedők, 2. egyéb krónikus betegségben szenvedők, 3. csökkent értelmi képességűek, 4. érlelmeszesedésben szenvedők, 5. a keringési rendszer betegségeiben szenvedők, 6. egészséges idős személyek. A várható élettartam, az 1. és az 5. csoportban a legkisebb, míg a 2. és 6. csoportban a legnagyobb.

Sz. K.

DEMOGRÁFIAI FOLYÓIRATSZEMLE

DEMOGRAFIE

a Cseh Statisztikai Hivatal folyóirata

2001. No. 3.

KRETSCHMEROVÁ, T.: A Cseh Köztársaság népességének fejlődése 2000-ben.

ALES, M.: Belföldi vándorlás a Cseh Köztársaságban 1980–1999 között.

SRB, V.: A népesség nemzetközi vándorlása a cseh országok területein 1870–2000.

HORÁKOVÁ, M.: A munkaerő vándorlásának jelenlegi helyzete és hatása a munkaerőpiacra a Cseh Köztársaságban.

ROSKOWSKÁ, P.: Vándorlás Lengyelországban a XX. század második felében.

KRAUS, J.: A 2000. évi svájci népszámlálás alkalmával a lakosság választhatta az Interneten való válaszadást.

ANDRLE, A. – SRB, V.: „Háztartások és szobák” az Európai Unió országainak népesség- és lakásszámlálásában.

2002. No. 1.

- OLEXA, M.*: Néesség-, lakás- és épület-összeírás Szlovákiában.
DIVINSKY, B.: A kiválasztott közép-európai fővárosok népességi potenciáljának összehasonlítása különös tekintettel Pozsonyra.
JERÁBEK, M.: Munkaerőpiac és a munkaerő vándorlása iránti igény a német-holland határmenti régióban.
BURCIN, B. – KUCERA, B. B-T.: A népesség öregedése és a nyugdíjas kor.
DZÚROVÁ, D.: A cseh népesség öregedésének regionális különbségei.
KUCERA, M.: A népesség öregedésének szociális következményei a Cseh Köztársaságban.
SRNEC, J.: Az időskorú népesség helyzete a posztkommunista Cseh Köztársaságban egy pszichológus szemével.
RYCHTARIKOVÁ, J.: Sikeres öregkor – a XXI. század vezérével.
KRAUS, J.: A lakásregiszter használata Norvégiában.

2002. No. 2.

- FIALA, T.*: A második és harmadik gyermek megszületésének tendenciái a cseh házasságokban az utóbbi öt esztendőben.
HRKAL, J.: A stationer népesség életviszonyainak gazdasági jellegzetességei.
RYCHTARIKOVÁ, J.: Különbségek az öregkorú férfiak továbbélési viszonyaiban a XX. század végén Európában.
KANÁKOVÁ, N.: A vándorlás globális aspektusai.
KRAUS, J.: A 2001. évi népesség- és lakásszámlálás és a területi információk.
MISOVIC, J.: Az egyházakhoz tartozás kérdése az 1991. évi és a 2001. évi népszámlálásoknál.

DEMOGRAPHY

az Amerikai Népesedési Társaság folyóirata

2002. No. 1.

- SASTRY, N.*: Erdőtűzek, légszennyeződés és halandóság Délkelet-Ázsiában.
WACHTER, K.W. – KNODEL, J.E. – VAN LANDINGHAM, M.: Az AIDS és a thaiföldi öregkorúak: a családi hatások előrebecslése.
SEAR, R. – STEELE, F. – MCGREGOR, I.A. – MACE, R.: A család hatásai a gyermekhalandóságra a vidéki Gambiában.
GOLDSTEIN, J.R.: A fokozatos demográfiai átmenet népességet érintő tényezői: egy alternatív megközelítés.
AHMED, S. – MOSLEY, W.H.: Párhuzamosságok az anya-és gyermekvédelmi szolgáltatások használatában és a fogamzásgátlás alkalmazásában: bizonyítékok a fejlődő országokból.
HANNUM, E.: Iskolai végzettség szerinti rétegződés az etnikumok szerint Kínában: beiratkozás és iskolavégzés a reform korai éveiben.
COSTA, D.L.: A krónikus betegségek változó aránya és a funkcionális korlátozottság hosszú távú csökkenése az időskorú férfiak körében.
BAUM, II. C.L.: A gyermeknevelés költségeinek hatása az alacsony jövedelmű kisgyermekes anyák munkavállalási döntéseire.
MEYERS, M.K. – HEINTZE, T. – WOLF, D.A.: Gyermeknevelési támogatások és a támogatók munkavállalási státusza.

STEWART, S.D.: A mostohagyermek hatása a gyermekvállalási szándékokra és a születésekre.

JOYCE, T. – KAESTNER, R. – KORENMAN, S.: A terhesség szándékossága retrospektív vizsgálatának megbízhatósága.

EUROPEAN JOURNAL OF POPULATION

az Európai Népesedési Társaság folyóirata

2002. No. 1.

HOLDSWORTH, C. – SOLDA, M.I.: Az első költözés Spanyolországban: az otthon elhagyása és az első lakás megszerzése.

DE VOS, S. – SANDEFUR, G.: Az időskorúak életkörülményei Bulgáriában, a Cseh Köztársaságban, Észtországban, Finnországban és Romániában.

HENKENS, K. – GRIFT, Y. – SIEGERS, J.: Változások a holland női munkaerő-kínálatban 1989–1998 között: a házasság és az együtt élő nők esete.

MATTHIJS, K. – VAN DE PUTTE, B. – VLIETINCK, R.: A hosszú élet árörökítése egy flamand faluban (XVIII–XX. század).

2002. No. 2.

ENTWISLE, B. – CHEN, F.: Munkavállalási szokások a gyermekszülés után a vidéki és városi Kínában: egy longitudinális vizsgálat.

RONSEN, M. – SUNDSTÖRM, M.: Családpolitika és a gyermekszülés utáni munkavállalás: Finnország, Norvégia és Svédország összehasonlítása.

ROBINSON, W.C.: Népesedéspolitika a korai viktoriánus Angliában.

POORTMAN, A.-R. – KALMIJN, M.: A nők munkaerőpiaci helyzete és a válás Hollandiában: értékelés a munkavállalás gazdasági hatásainak interpretálásáról.

GENUS

A Római Tudományegyetem Népeségtudományi Intézetének folyóirata

2001. No. 3–4.

FEDERICI, N.: Irányzatok a demográfiában és a fejlődés kilátásai.

SHKOLNIKOV, V.M. – VALKONEN, T. – BEGUN, A. – ANDREEV, E.M.: Az élethossz csoporton belüli egyenlőtlenségeinek vizsgálata.

TOMASSINI, C. – BILLARI, F.C. – ROSINA, A. – CHRISTENSEN, K.: Együtt születni és együtt meghalni. Együtt élni és együtt meghalni. A partner és az ikertárs szerepe a hosszúéletben, az idős korban.

PADMADAS, S.S.P. – NAIR, P.S.: Vésési együttélések és hatásuk a magzati veszteségekre és a csecsemőhalálózásra Indiában.

GOLDSCHIEDER, F. – TURCOTTE, P. – KOPP, A.: A nők első együttélésének változó meghatározói az ipari országokban: USA, Kanada, Olaszország és Svédország.

EZEHI, A.C. – DADOO, F.N.A.: Intézményes változások és az afrikai termékenységi átmenet: Kenya példája.

BOOTH, H.: Az első gyermekszülés átlagos kora és az első szülési intervallum trendjei a Csendes-óceáni-szigeteken.

MOORS, H. – ESVELDT, I. – VAN DAM, E.: A hollandiai vélemények a bevándorlókról és a bevándorlási politikáról európai nézőpontból.

JOURNAL OF MARRIAGE AND THE FAMILY
az USA Családi Kapcsolatok Nemzeti Tanácsának folyóirata
2002. No. 1.

- RILEY, L.A. – GLASS, J.L.: "Nem mindig azt csinálhatod, amit szeretnél" – gyermekgondozási preferenciák és gyakorlatok a dolgozó nők körében.
- BOOTH, C.L. – CLARKE-STEWART, K.A. – VANDELL, D.L. – McARTNEY, K. – OWEN, M.T.: A gyermekgondozási szolgáltatások igénybevétele és az anya-gyermek kapcsolat „minősége”.
- LAVEE, Y. – KATZ, R.: Munkamegosztás, megértés és a házasság minősége: a nemi ideológia hatása.
- McLOYD, V.C. – SMITH, J.: Fizikai fegyelmezés és magatartási problémák az afro-amerikai, az euro-amerikai és a hispán gyermekek körében: érzelmi támogatás, mint közvetítő.
- KHALEQUE, A. – ROHNER, R.P.: Az észlelt szülői elfogadás-elutasítás és pszichológiai feldolgozása: a kultúrák közötti és kultúrán belüli méta-analízis.
- OYSERMAN, D. – BYBEE, D. – MOWBRAY, C.T. – MacFARLANE, P.: Nevelési sikerek a komoly mentális betegséggel küzdő afro-amerikai anyák körében.
- BUEHLER, C. – GERARD, J.M.: Házassági konfliktus, sikertelen gyermeknevelés és rossz bánásmód a gyermekkel, a serdülővel szemben.
- KOHLER, J.K. – GROTEVANT, H.D. – McROY, R.G.: Örökbefogadott tizenévesek előítélete az örökbefogadással szemben: hatása az örökbefogadó család kapcsolataira.
- JONES, J.J. – FOREHAND, R. – BRODY, G. – ARMISTEAD, L.: Az afro-amerikai gyermekek pszichoszociális kezelése az anya-gyermek típusú családokban: „a három rizikó modell” tesztelése.
- HAMER, J. – MARCHIORO, K.: Felügyelő apává lenni: Az alacsony jövedelmű munkássztyályhoz tartozó afro-amerikai apák szülői gyakorlata.
- PASLEY, K. – FUTRIS, T.G. – SKINNER, M.L.: Az elkötelezettség és a pszichológiai központúság hatásai az apaszerepben.
- KLUTE, M.M. – CROUTER, A.C. – SAYER, A.G. – McHALE, S.M.: Foglalkozási öncél, értékek és egalitárius kapcsolatok: a kétkeresős párok tanulmányozása.
- ROSENFELD, M.J.: Az asszimiláció becslése a házassági piacon: mexikói amerikaiak 1970–1990.
- KURDEK, L.A.: A különválás időzítésének előrebecslése és a házassági elégedettség: egy nyolc éves prospektív longitudinális vizsgálat.
- COHAN, C.L. – KLEINBAUM, S.: Az együttélés hatásainak jobb megértése felé: házasság előtti együttélés és kommunikáció a házasságban.
- HAWKINS, M.W. – CARRÈRE, S. – GOTTMAN, J.M.: A házassági érzelmek túljátszása: befolyásolja a párokat?
- KULCZYCKI, A. – LOBO, A.P.: Az arab-amerikaiak belházasságának szokásai, meghatározói és következményei.
- JOHNSON, D.R. – WU, J.: A krízis, a szociális kiválasztódás, szerepmagyarázatok a házasság felbomlása és a pszichológiai stressz közötti kapcsolat magyarázatára: egy négyfordulós panelvizsgálat eredményei alapján.
- KRAAYKAMP, G.: Trendek és ellentrendek a szexuális engedékenységekben: a viselkedésváltozás három évtizede Hollandiában: 1965–1995.

- GLICK, J.E. – VAN HOOK, J.: Szülők és a felnőtt gyermekek együttlakása: magyarázza-e a bevándorlás a faji és etnikai variációkat?
- WILMOTH, J. – KOSO, G.: Számít a házasságtörténet? Családi állapot és a gazdagság a korábban nyugdíjba ment felnőttek körében.

2002. No. 2.

- TEACHMAN, J. – CROWDER, K.: A családi kutatások többszintű modellje: néhány koncepcionális és módszertani kérdés.
- BUTLER, A.C.: Jólét, házasság előtti gyermekszülés és a normatív közhangulat: 1968–1994.
- HOFFMANN, J.P.: A családi struktúra és a tizenévesek kábítószer használata közösségi kontextusban.
- SIMONS, R.L. – LIN, K.-H. – GORDON, C. – BRODY, G.H. – MURRY, V. – CONGER, R.D.: Községek közötti különbségek a nevelési gyakorlat és a gyermek életvezetési problémái között.
- GANONG, L.H. – COLEMAN, M.: Családi rugalmasság többszörös kontextusban.
- PATTERSON, J.M.: A családi rugalmasság és a családi stressz elméletek egyesítése.
- CONGER, R.G. – CONGER, K.J.: Rugalmasság a közép-nyugati családokban: kiválasztott megállapítások egy prospektív, longitudinális vizsgálat első dekádja után.
- OSWALD, R.F.: Rugalmasság a leszbikusok és homoszexuálisok családi hálózataiban: szándékosság és újrafogalmazás.
- SECCOMBE, K.: „Eltalálni a célt” vagy „megváltoztatni a célt”: szegénység, rugalmasság és családi politika.
- CANARY, J.D. – STAFFORD, L. – SEMIC, B.A.: A fennmaradási stratégiák és a kapcsolati jellemzők közötti összefüggéseket vizsgáló panelfelvétel.
- GAUGHAN, M.: A helyettesítés hipotézise: a házasság előtti kapcsolat és a humán tőke hatásai a házasság időzítésére.
- WU, Z. – HART, R.: A házasság előtti és a házasság közötti átmenet hatása az egészségre.
- CRAWFORD, D.W. – HOUNTS, R.M. – HUSTON, T.L. – GEORGE, L.J.: Összehasonlíthatóság, szabadidő, és megelégedettség a családi kapcsolatokban.
- POWERS, B.J. – VEINGRAD, M.R. – DOMINICIS, C.: A pozitív illúziók elviselhetetlen könnyűsége: eljegyzett személyek magyarázatai a már nem reálisan pozitív kapcsolat érzéséről.
- MORRIS, A.S. – SILK, J.S. – STEINBERG, L. – SESSA, F.M. – AVENEVOLI, S. – ESSEX, M.J.: Alkati sérülékenység és negatív nevelés, mint összefüggő prediktorai a gyermeknevelésnek.
- SUN, Y. – LI, Y.: A gyermeki jólét a szülők válásának folyamatában: egy idősoros vizsgálat.
- VIDEON, T.M.: A szülő-gyermek kapcsolat hatásai és a szülők válásának hatása a tizenéves gyermek jólétére.
- JAYAKODY, R. – KALIL, A.: „Szociális apaság” az alacsony jövedelmű, iskoláskor alatti gyermekű afro-amerikai családokban.
- BOST, K.K. – COX, M.J. – BURCHINAL, M.R. – PAYNE, C.: Strukturális és kedvező változások a házaspár családi és baráti körében a szülővé válás folyamatában.
- VARTANIAN, T.P. – McNAMARA, J.: Idősebb nők a szegénységben: a középkor faktorának hatása.

POPULATION

a Francia Nemzeti Népeségtudományi Intézet folyóirata

2001. No. 6.

- ATTIAS-DONFUT, C. – WOLFF, F.C.*: A társadalmi mobilitás szubjektív dimenziói.
- BECK, F. – PERETTI-WATEL, P.*: Az adatgyűjtési módszer hatása a tizenévesek illegális kábítószer-fogyasztásának adataira.
- BARUFFOL, É. – VERGER, P. – ROTILY, M.*: A telefon használata a mentális egészségre vonatkozó adatgyűjtésben: a hívás-sorszám, a válaszmegtagadás és a kérdező hatásainak elemzése.
- MESSIAH, A. – ESCAFFRE, N. – SANNINO, N. – ROTILY, M. – GALINIER-PUJOL, A.*: Szexualitás az AIDS korában egy veszélyeztetett népességben: a börtönlakók körében folytatott vizsgálat eredményei.
- LELIÉVRE, É. – VIVIER, G.*: Adatgyűjtés a minőségi és mennyiségi kutatások kereszteződésében.

2002. No. 1.

- FESTY, P. – KORTCHAGINA, I.*: Egy házasság, két válás? A férfiak és nők válaszaik közötti koherencia és inkoherencia a házassági felvétel alapján Oroszországban.
- DÉTANG-DESSENDRE, C. – PIQUET, V. – SCMITT, B.*: A város-vidék közötti vándorlás mikro-ökonómiai meghatározói, ezek változása az életciklus során.
- PICHÉ, V. – RENAUD, J. – GINGRAS, L.*: A bevándorlók gazdasági beilleszkedése Montreal munkaerőpiacán: egy longitudinális megközelítés.
- DE GANS, H.A.*: Matematikai törvényszerűség vagy elméleti feltételezés? Vita az 1920-as évek demográfiai előrejelzései módszertanáról.
- SARDON, J.-P.*: A fejlett országok demográfiai fejlődése a közelmúltban.
- MESLÉ, F. – VALLIN, J.*: Halandóság Európában: a kelet és nyugat közötti eltérés.

POPULATION AND DEVELOPMENT REVIEW

az Amerikai Népesedési Tanács folyóirata

2001. No. 4.

- CLARKE, A.L. – LOW, B.S.*: A fejlődési hipotézis ellenőrzése demográfiai adatokkal.
- CORNELIUS, W.A.*: Halál a határnál: az USA bevándorlási ellenőrzési politikája hatékonysága és a nem szándékos következményei.
- JEJEEBOY, S.J. – SATHAR, Z.A.*: A nők autonómiája Indiában és Pakisztánban: a vallás és a regionalizmus hatásai.
- GUILMOTO, C.Z. – RAJAN, S.I.*: Területi különbségek a termékenységi átmenetben India területei között.
- LAVELY, W.*: Első benyomások Kína 2000. évi népszámlálásával kapcsolatban.
- FEENEY, G.*: A HIV/AIDS hatása a felnőttkori halandóságra Zimbabweben.

2002. No. 1.

- RUTTAN, V.W.*: Fenntartható-e a gazdasági növekedés: Egy post-malthusiánus perspektíva.
- BONGAARTS, J. – FEENEY, G.*: Meddig élhetünk?

- SHORT, S.E. – CHEN, F. – ENTWISLE, B. – FENGYING, Z.*: Anyai munkavállalás és gyermekgondozás Kínában: egy több-módszerű elemzés.
WHITE, K.M.: A hosszú élettartam a magas jövedelmű országokban, 1955–1996.
PAMPEL, F.C.: Dohányzás és a halandósági különbségek szűkülése.
VALLIN, J.: A demográfiai átmenet vége? Megnyugvás vagy nyugtalanság?
GOLDSTEIN, J.A. – STECKLOV, G.: Az egyszerű hosszú távú népesség-előrejelzések.

POPULATION STUDIES

A Londoni Közgazdasági Főiskola Népességvizsgáló Bizottságának folyóirata
2002. No. 1.

- SPOERER, M. – FLEISCHHACKER, J.*: A náci németek kényszermunkásainak kompenzációja: demográfiai megállapítások és politikai hatások.
MARI BHAT, P.N.: Általános növekedési egyensúly módszer: újrafogalmazás a vándorlásra nyitott népesség esetében.
BROWN, J.C. – GUINNANE, T.W.: Termékenységi átmenet egy vidéki, katolikus népességben: Bajorország 1880–1910.
GUILLOT, M.: A népesség nemi arányának dinamikája Indiában, 1971–1996.
HIONIDOU, V.: Miért halnak meg az emberek az éhínségekben? Bizonyítékok három sziget népességéből.
BOLLEN, K.A. – GLANVILLE, J.L. – STECKLOV, G.: A gazdasági státuszt helyettesítő mutatók a termékenység tanulmányozásában a fejlődő országokban: számít a becslési módszer?
DONALDSON, P.J.: A fogamzásgátlást alkalmazók céljainak feloldódása és India népesséspolitikájának fejlődése.

ZEITSCHRIFT FÜR BEVÖLKERUNGSWISSENSCHAFT

a Német Szövetségi Népeségstudományi Intézet folyóirata
2001. No. 2.

- SCHULZ, R.*: A demográfiai helyzet 2000-ben. A világ népessége, struktúrák, fejlődés és ezek meghatározói.
LÜSCHER, K.: A család szociológiai megközelítésben.
RESCH, S.: Az „elveszett életevek” koncepciója – Elméleti fejlemények és gyakorlati alkalmazások a nyugat- és kelet-németországi halandóság összehasonlításában.
HAUG, S.: Maradni vagy visszatérni? Becslések, magyarázatok és prognózis a Németországba korábban bevándoroltak hazatérésére.

DEMOGRÁFIA

Megjelenik negyedévenként

Felelős szerkesztő: Kamarás Ferenc

Szerkesztőség: Budapest, KSH Népeségtudományi Kutató Intézet, XIV. Angol u 77.

Postai irányítószámunk: 1149

Telefón: 251-0288

Kiadóhivatal: 1149 Budapest, Angol u. 77.

Telefón: 383-3535 Fax: 383-3111

Kiadásért felel a KSH Népeségtudományi Kutató Intézet igazgatója

Nyomdai megrendelés törzsszáma: - - - -

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt.

Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a hírlapkézbesítőknél

és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál

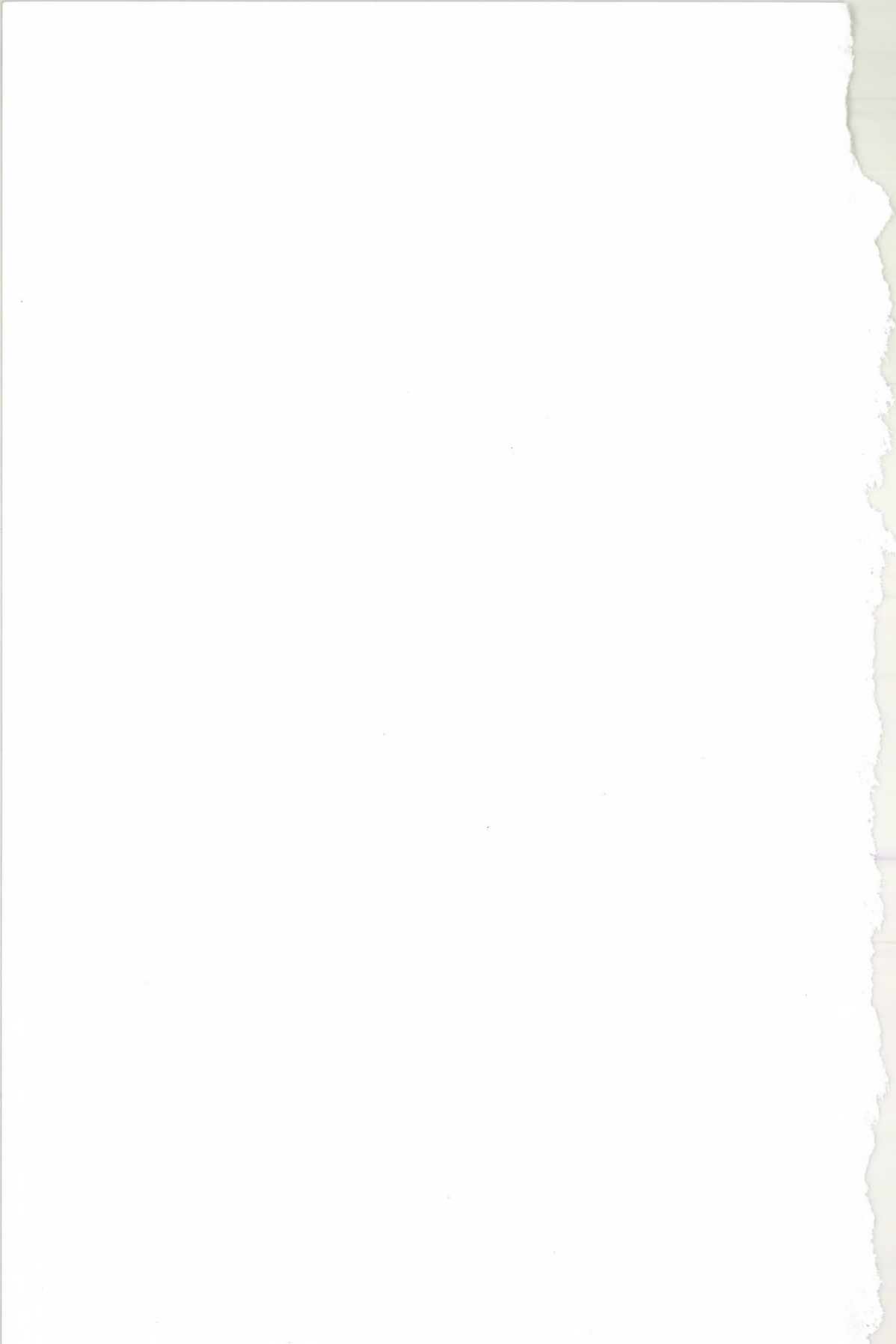
(HELIR, Budapest XIII., Lehel u. 10/a. – 1900)

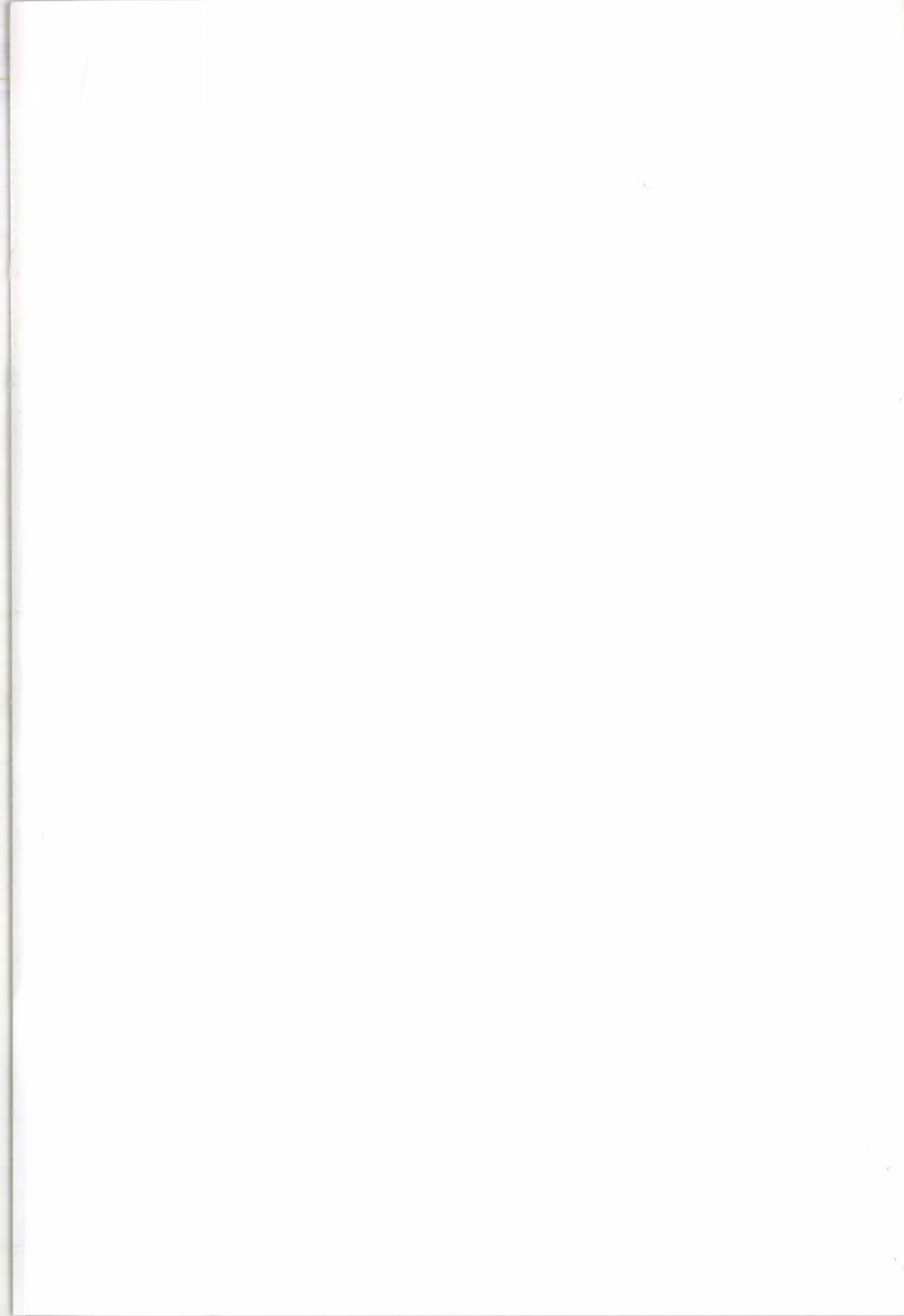
közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a

Postabank Rt.: 219-98636/021-02809 pénzforgalmi jelzőszámra.

Előfizetési díj: félévre 520, – Ft, egész évre 1040, – Ft

Szedte: a Szerkesztőség

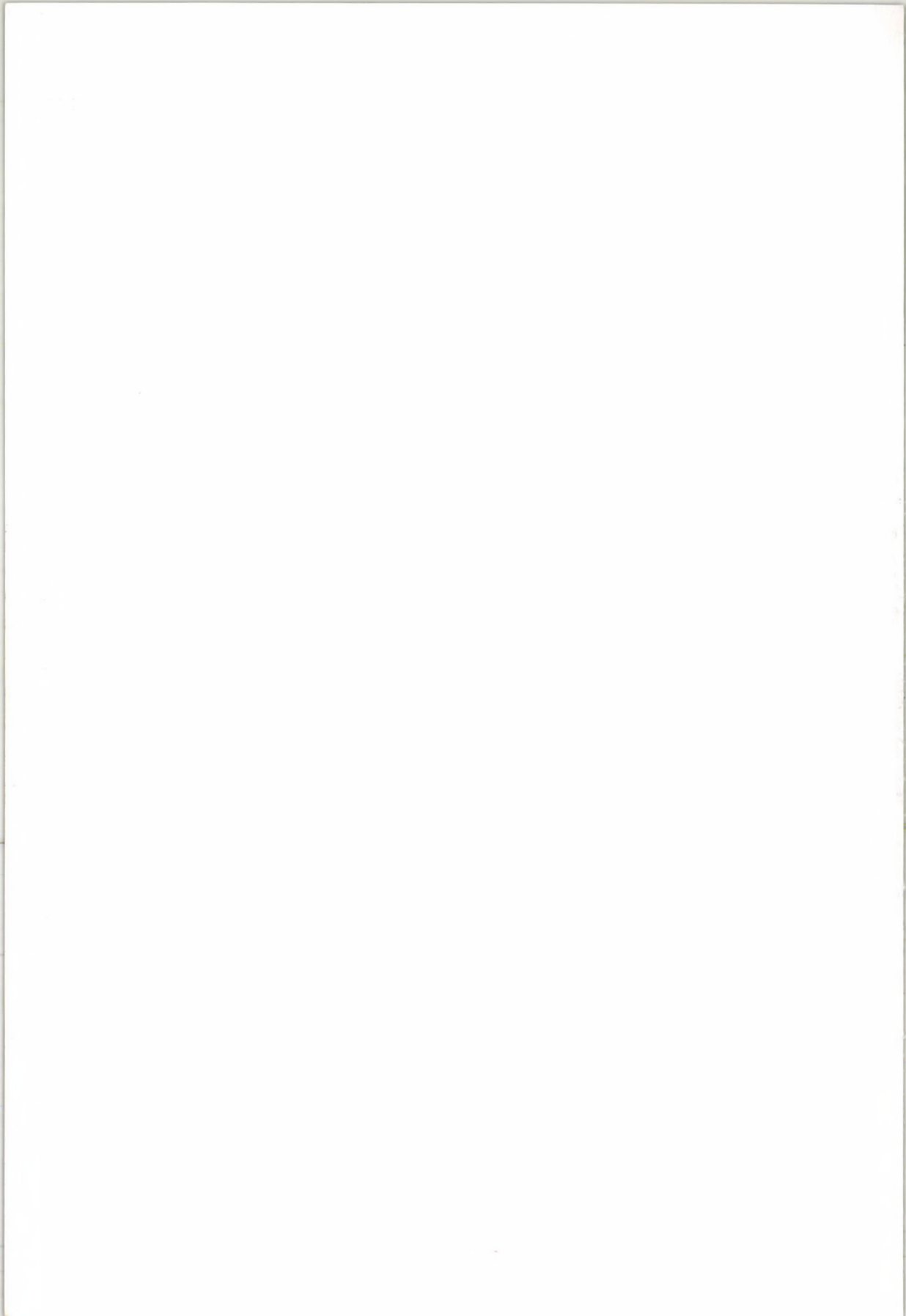

Ára: 520,— Ft

DEMOGRÁFIA

2002. XLV. ÉVF. 4.

2003 JAN 30.

DEMOGRÁFIA

45. ÉVF. 4. SZÁM

BUDAPEST
2002

AZ MTA DEMOGRÁFIAI BIZOTTSÁGA
ÉS A KSH NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KUTATÓ INTÉZET
FOLYÓIRATA

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI:

CSEH-SZOMBATHY LÁSZLÓ, HABLICSEK LÁSZLÓ,
HOÓZ ISTVÁN, JÓZAN PÉTER, KAMARÁS FERENC, KLINGER ANDRÁS
KOVACSICS JÓZSEF, MILTÉNYI KÁROLY, PONGRÁCZ TIBORNÉ
SCHULER DEZSŐ, VUKOVICH GYÖRGY

SZERKESZTŐSÉG:

KLINGER ANDRÁS főszerkesztő
KAMARÁS FERENC felelős szerkesztő
HABLICSEK LÁSZLÓ szerkesztő

BOARD OF EDITORS:

ANDRÁS KLINGER managing editor
FERENC KAMARÁS responsible editor
LÁSZLÓ HABLICSEK editor

TECHNIKAI SZERKESZTŐK:

KARDULESZ FERENCNÉ, VÁRNAINÉ ANEK ÁGNES

FELELŐS KIADÓ:

SPÉDER ZSOLT igazgató

ISSN 0011-8249

DEMOGRÁFIA

A population Quarterly of the Committee for Demography
of the Hungarian Academy of Sciences
and the Hungarian Central Statistical Office
Demographic Research Institute

Editor-in-Chief: *Dr. András Klinger*

Editorial Office: H-1149 Budapest, Angol u. 77.

Orders may be placed with KULTURA: Hungarian Trading Company for Books
and Newspapers (Budapest, 62. P.O.B. 149)

or with any greater bookseller or distributor of periodicals

Subscription for a year: US \$ 40,00

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

<i>Kamarás Ferenc</i> : Családtervek és gyermekszám preferenciák az „Életünk fordulópontjai” c. vizsgálat tükrében	379
<i>Frey Mária</i> : A gyermeknevelési támogatásokat igénybe vevő és a családi okból inaktív személyek foglalkoztatásának lehetőségei és akadályai	406
<i>Pongrácz Tiborné</i> : Az első gyermek vállalásának társadalmi-demográfiai aspektusai	438

KÖZLEMÉNYEK

<i>Szászi Ferenc</i> : Szabolcs-Szatmár megye népességének belföldi (belső) vándorlása a rendszerváltás előtti évtizedben, 1980-1990	449
<i>Popély Ápád</i> : Lakosságcsere és reszlovakizáció	468

FIGYELŐ

<i>Dr. Kepecs József</i> (1928–2002)	492
--	-----

IRODALOM

FOLYÓIRATCIKKEK

<i>Goldstein, J. R. – Stecklov, G.</i> : Long-range population projections made simple. (A hosszú távú népesség-előrejelzések egyszerűsítése.) Population and Development Review, 2002/1. 121–141. p. (M. Á.)	494
<i>McVey, E. – Baker, A.</i> : Improving ONS spatial referencing – the impact on 2000 birth and death data. (A területi csoportosítás módszerének továbbfejlesztése a Nemzeti Statisztikai Hivatalban: A 2000. évi születési és halálozási adatok összehasonlítása.) Population Trends, 2002/1. 14–22. p. (M. Á.)	495
<i>Pereira, R.</i> : The census coverage survey – the key element of a One Number Census. (A népszámlálás utóellenőrzési adatfelvétele – a „One Number Census” projekt kulcsfontosságú eleme.) Population Trends, 2002/2. 16–23. p. (M. Á.)	496

- Heckmann, F.*: Integrationsforschung aus europäischer Perspektive. (Integrációkutatás európai szemszögből.) Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft, 2002/3–4. 341–356. p. (Sz. G. S.) 497
- Lüscher, K.*: Soziologische Annäherungen an die Familie. (A család szociológiai megközelítései.) Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft, 2001/2. 173–201. p. (Sz. G. S.) 498
- Ronsen, M. – Sunström, M.*: Family policy and after-birth employment among new mothers. – A comparison of Finland, Norway and Sweden. (Családpolitika és a nők foglalkoztatása a szülés után – Finnország, Norvégia és Svédország összehasonlítása.) European Journal of Population, 2002/2. 121–152. p. (M. Á.) 500
- Penn, R. – Lambert, P.*: Attitudes towards ideal family size of different ethnic/nationality groups in Great Britain, France and Germany. (A különböző etnikai/nemzetiségi csoportok véleménye az ideális családnagyságról Nagy-Britanniában, Franciaországban és Németországban.) Population Trends, 2002/2. 49–56. p. (M. Á.) 501
- Cohan, C. L. – Kleinbaum, S.*: Toward a greater understanding of the cohabitation effect: Premarital cohabitation and marital communication. (Az együttélés hatásának jobb megértése felé: Házasság előtti együttélés és a házaspárok közötti kommunikáció.) Journal of Marriage and Family, 2002/1. 180–192. p. (Sz. K.) 502
- Upchurch, D. M. – Liliard, L. A. – Panis, C. W. A.*: Non-marital childbearing: Influences of education, marriage, and fertility. (Házasságon kívüli szülés: Az iskolázottság, a házasság és a terménység szerepe.) Demography, 2002/2. 300–329. p. (Sz. K.) 503
- Karner, T. X.*: Caring for an aging society: Cohort values and eldercare services. (Az idősező társadalomról való gondoskodás: Kohorsz értékek és idősgondozási szolgáltatások.) Journal of Aging and Social Policy, 2001/1. 16–36. p. (Sz. K.) 504
- Cohen, G. – Duffy, J. C.*: Are non-respondents to health surveys less healthy than respondents? (Az egészségi felmérések adatszolgáltatást megtagadói kevésbé egészségesek, mint az adatszolgáltatók?) Journal of Official Statistics, 2002/1. 13–23. p. (Sz. K.) 505
- Söderling, I.*: Die finnischen Einstellungen gegenüber der Zuwanderung und den Migranten – Erhebungen im Kontext der finnischen Migrationsforschung. (Finn állásfoglalás a bevándorlással és a bevándorlókkal kapcsolatban – felmérések a finn migrációkutatás tükrében.) Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft, 2001/3–4. 399–411. p. (Sz. G. S.) 506
- Moors, H. – Esveldt, I. – Dam, van E.*: Opinions on migrants and migration policy in the Netherlands in a European perspective. (Holland vélemények a bevándorlókról és a bevándorlási politikáról európai nézőpontból.) Genus, 2001/3–4. 191–213. p. (Sz. K.) 507

DEMOGRÁFIAI FOLYÓIRATSZEMLE

Demography	508
European Journal of Population	509
Genus	510
Journal of Marriage and the Family	510
Population	511
Population and Development Review	511
Population Research and Policy Review	512
Population Studies	513
Population Trends	514
Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft	514

*Utánnnyomás csak a forrás megjelölésével.
Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.*

CONTENTS

STUDIES

<i>Ferenc Kamarás</i> : Family plans and preferences in the number of children as mirrored by the study entitled "Turning points of the life course"	379
<i>Mária Frey</i> : Possibilities and difficulties of employment of persons utilizing child care benefits or being in-active due to family reasons	406
<i>Marietta Pongrácz</i> : Socio-demographic aspects of undertaking the first child	438

ARTICLES

<i>Ferenc Szászi</i> : Inland migration of the population of county Szabolcs-Szatmár during the decade before the change of regime, 1980–1990	449
<i>István Popély</i> : Population resettling and reslovakizing	468

CHRONICLE

<i>Dr. József Kepecs</i> (1928–2002)	492
--	-----

REVIEW

ARTICLES

<i>Goldstein, J. R. – Stecklov, G.</i> : Long-range population projections made simple. Population and Development Review, 2002/1. 121–141. p. (Á. M.)	494
<i>McVey, E. – Baker, A.</i> : Improving ONS spatial referencing – the impact on 2000 birth and death data. Population Trends, 2002/1. 14–22. p. (Á. M.)	495
<i>Pereira, R.</i> : The census coverage survey – the key element of a One Number Census. Population Trends, 2002/2. 16–23. p. (Á. M.)	496
<i>Heckmann, F.</i> : Integrationsforschung aus europäischer Perspektive. (Integration research from European aspect.) Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft, 2002/3–4. 341–356. p. (S. G. Sz.)	497
<i>Lüscher, K.</i> : Soziologische Annäherungen an die Familie. (Sociological approach of the family.) Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft, 2001/2. 173–201. p. (S. G. Sz.)	499
<i>Ronsen, M. – Sunström, M.</i> : Family policy and after-birth employment among new mothers. – A comparison of Finland, Norway and Sweden. European Journal of Population, 2002/2. 121–152. p. (Á. M.)	500

<i>Penn, R. – Lambert, P.</i> : Attitudes towards ideal family size of different ethnic/nationality groups in Great Britain, France and Germany. Population Trends, 2002/2. 49–56. p. (<i>Á. M.</i>)	501
<i>Cohan, C. L. – Kleinbaum, S.</i> : Toward a greater understanding of the cohabitation effect: Premarital cohabitation and marital communication. Journal of Marriage and Family, 2002/1. 180–192. p. (<i>K. Sz.</i>)	502
<i>Upchurch, D. M. – Liliard, L. A. – Panis, C. W. A.</i> : Non-marital child-bearing: Influences of education, marriage, and fertility. Demography, 2002/2. 300–329. p. (<i>K. Sz.</i>)	503
<i>Karner, T. X.</i> : Caring for an aging society: Cohort values and eldercare services. Journal of Aging and Social Policy, 2001/1. 16–36. p. (<i>K. Sz.</i>)	504
<i>Cohen, G. – Duffy, J. C.</i> : Are non-respondents to health surveys less healthy than respondents? Journal of Official Statistics, 2002/1. 13–23. p. (<i>K. Sz.</i>)	505
<i>Söderling, I.</i> : Die finnischen Einstellungen gegenüber der Zuwanderung und den Migranten – Erhebungen im Kontext der finnischen Migrationsforschung. (Finnish opinion in relation immigration and immigrants – surveys as mirrored in Finnish research.) Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft, 2001/3–4. 399–411. p. (<i>S. G. Sz.</i>)	506
<i>Moors, H. – Esveldt, I. – Dam, van E.</i> : Opinions on migrants and migration policy in the Netherlands in a European perspective. Genus, 2001/3–4. 191–213. p. (<i>K. Sz.</i>)	507

REVIEW OF DEMOGRAPHIC JOURNALS

Demography	508
European Journal of Population	509
Genus	510
Journal of Marriage and the Family	510
Population	511
Population and Development Review	511
Population Research and Policy Review	512
Population Studies	513
Population Trends	514
Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft	514

*Reproduction permitted only with indication of source.
Manuscripts are not kept or sent back.*

CSALÁDTERVEK ÉS GYERMEKSZÁM PREFERENCIÁK AZ „ÉLETÜNK FORDULÓPONTJAI” C. VIZSGÁLAT TÜKRÉBEN

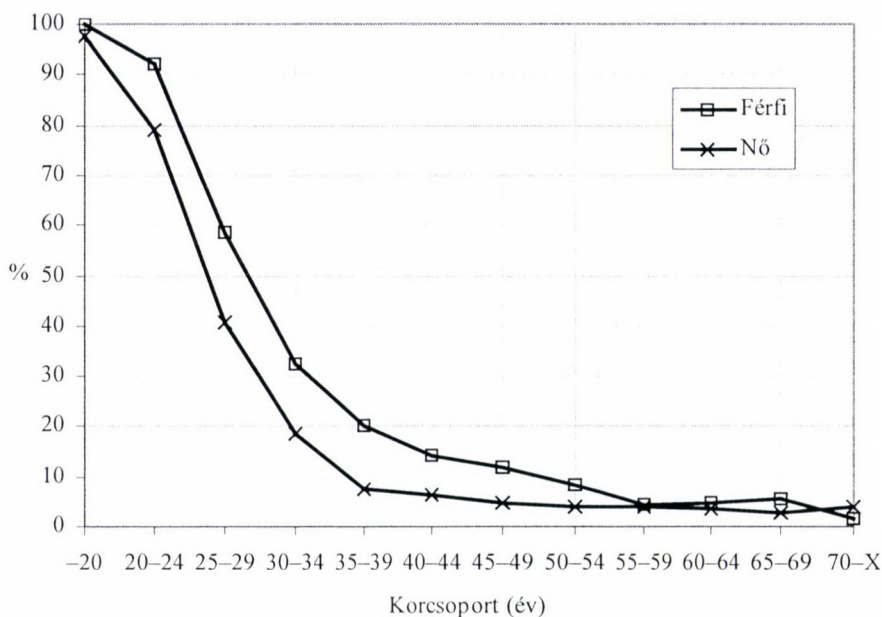
KAMARÁS FERENC

A 2001. év végén egy nagyszabású adatfelvétel zajlott le a KSH Népeség-tudományi Kutató Intézet szakmai irányításával. Országszerte több mint 16 000 személyt, férfiakat és nőket, fiatalokat és időseket kerestek fel otthonukban a KSH kérdezőbiztosai, és személyes interjú keretében érdeklődtek életük fontosabb demográfiai eseményeiről. Számba vették családjuk és háztartásuk tagjait, lakás, anyagi és munkahelyi körülményeit, tudakolták jövőbeni terveiket, elképzeléseiket, érdeklődtek vágyaik, közérzetük, elvárásaik felől. Az emberek életének olyan eseményeit rögzítették, amelyek megváltoztatták a múltbeli és befolyásolják a jövőbeni sorsukat. Ezért kapta az adatfelvétel az „Életünk Fordulópontjai” címet. Ezek között is fontos szerepet játszik a családalapítás és a gyermekvállalás, két olyan esemény, amely hosszú távú elkötelezettséggel és felelősséggel jár a választott partner és a megszületett gyermek(ek) iránt, ha így döntenek a felek, de el is lehet kerülni a családi élettel járó ezen kööttségeket, ha ideiglenes vagy netán végleges elhalasztásuk mellett határoznak az emberek. Az elmúlt tíz év demográfiai eseményei között a családalapítás és a gyermekvállalás területén történtek a leglátványosabb változások, de egyelőre nem világos, hogy a családi élet és házasság intézményének válságával, a családszerkezet várható radikális változásával állunk e szemben, vagy csak egy olyan átmeneti időszakról van szó, amikor az egyének és a családok jól felfogott érdekében a döntések későbbre halasztása, tehát időzítési elemek játszanak szerepet a demográfiai magatartásokban? A válasz egyelőre bizonytalan. A családalapítási szokásokat röviden érintve, jelen dolgozat főleg a gyermekvállalási magatartásokat és gyakorlatot, valamint a család nagyságára vonatkozó preferenciákat kívánja bemutatni, a vizsgálat első, előzetes eredményei alapján. Emellett foglalkozik a családpolitikai intézkedések fogadtatásával és hatásának megítélésével az érintettek körében. Mindezt azzal a szándékkal teszi, hogy ezáltal közelebb kerüljünk a feltett kérdésekre adandó válaszhoz, és talán a családpolitika számára is tisztább, érthetőbb perspektívák tárulnak fel a további lehetőséget és mozgásteret illetően.

Elhalasztott házasságkötések vagy alternatív partnerkapcsolatok?

Az a magatartási minta, ami hosszú időszakon keresztül a fiatal életkorban és magas arányban kötött első házasságokat, valamint az ezzel együtt járó korai gyermekvállalást jellemezte, mára már a múlté, és ki tudja, hogy visszatér-e valaha ez a demográfiai magatartás. A *John Hajnal* által „kelet-európai mintának” nevezett házassági szokások az 1980-as évek elejéig jellemezték a magyar házassági mozgalmat. A kezdeti lassú változást követően a házassági kedv tartós, majd sokkoló visszaesése jelentette az elmozdulást a megszokott, hagyományos képtől. Az 1990-es évek az áttörés évtizedét jelentették. Egy történetileg hosszú ideje kialakult és a házassági szokásokat jellemző minta halványult el, majd szűnt meg viszonylag rövid idő alatt. Az ezredforduló éveire a hazai házassági kedv olyan mértékben csökkent, hogy alacsony színvonalát tekintve már a „nyugat-európai mintától” is jócskán eltért. A gyermekvállalás területén hasonló folyamatok zajlottak. A termékenység csökkenő irányzata hosszú idő óta észlelt jelenség, magyar sajátossága viszont a periodikusan visszatérő hullámozás, ami ez elmúlt évtizedek születési mozgalmát jellemezte. Az 1990-es évek egyértelműen egy újabb hullámvölgyet jelentettek, a termékenység szintjét tekintve, egy történelmi „mélyhullámot”, ami annyiban jelent sajátos helyzetet, hogy a kilábalás jelei meglehetősen halványak, és ez kérdésessé teszi a reális esélyét egy újabb folyamatos és tartós felemelkedésnek.

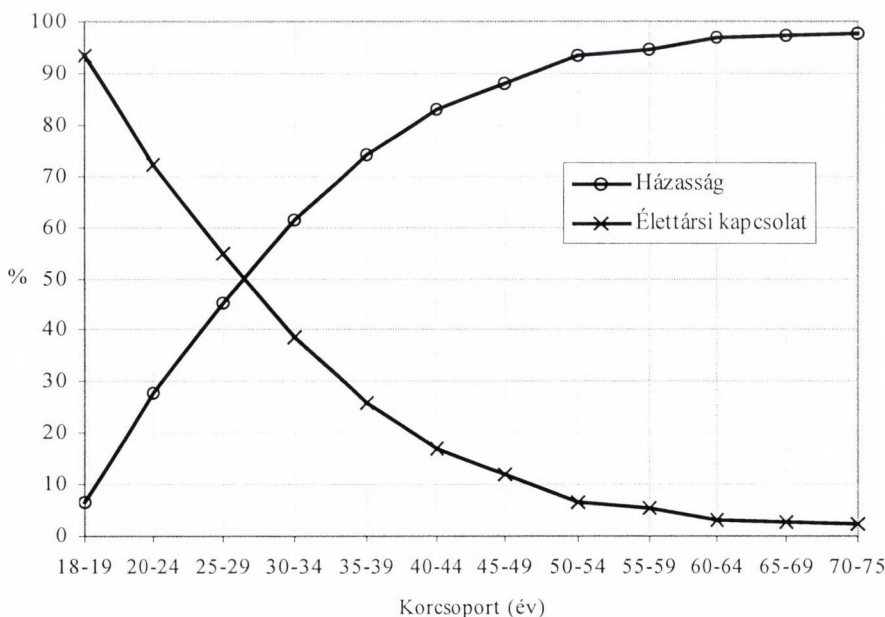
A jelzett folyamatok az elemzés tárgyát képező országosan reprezentatív minta eredményeiben is tetten érhetők. A kelet-európai házassági minta követése az 50 évnél idősebb női nemzedékeknél egyértelműen megfigyelhető. Többségükben az 1960-as és 1970-es években kötöttek először házasságot meglehetősen magas arányban. Az 50 év feletti generációknál a végleg hajadonon maradt nők aránya alig éri el 3–4 százalékot. A változások első jelei a 35–49 éves nőknél jelentkeznek. Zömükben az 1980-as években léptek először házasságra, még mindig magas, de az előző nemzedékekhez képest alacsonyabb arányban. Körükben a nőtlenek aránya 5–8 százalékot tesz ki. Ez az arány elvileg tovább csökkenhet, bár ennek esélye meglehetősen kicsi. A házasságok átlagos életkorának emelkedése ellenére, az először házasságra lépő nők csak 20 százaléka 35 év feletti, és alig 10 százaléka lépi túl a 40 éves korhatárt. A mintaváltás első határozott jele főleg a 30 évnél fiatalabb nemzedékeknél érhető tetten. Ők az 1990-es évek házassági szokásait követve léptek házasságra, vagy kerültek el inkább a házasság intézményét, és az ezzel járó kötöttségeket. Meglehetősen magas körükben a hajadonok aránya, amit jól illusztrál az, hogy a mintában szereplő nők mindössze 44 százaléka kötött házasságot a 25 éves koráig, de a 30. születésnapját is több mint egynegyedük hajadonként élte meg (I. ábra).

I. Nőtlenek és hajadonok aránya korcsoportok szerint
 Share of unmarried persons by age group

Természetesen a párkapcsolatban élők aránya magasabb, mint a házasság kötelékei között élőké, ami az élettársi kapcsolatok terjedésével magyarázható. A partnerkapcsolatok történetét feltáró eredmények szerint minél fiatalabb nemzedékeket tekintünk, annál inkább csökken azoknak az aránya, akiknél az első tartós partnerkapcsolat egyben a házasságkötést is jelenti, viszont dinamikusan emelkedik azoké, akik házasságon kívüli együttélést választják. A mintában szereplő 20–24 éves fiatalok körében csaknem háromszor annyian döntöttek az élettársi kapcsolat mellett (72,2%), amikor az első tartós partnerkapcsolatukat létesítették, mint ahányan a házasságot választották (27,8%). Ezzel szemben szüleiknél, a mai 40-es, 50-es éveikben járó felnőtteknél, még messze a házasság megkötése dominált az első párkapcsolati életformaként (Pongrácz–Spéder, 2002) (II. ábra). Nem eldöntött viszont az a kérdés, hogy a mai fiatalok az együttélési formát a házasság alternatívájaként értelmezik, vagy a próbaházasság intézményeként fogják fel. Mindkét értelmezésre, illetve felfogásra vannak gyakorlati példák, de egyáltalán nem mindegy, hogy a kettő közül melyik válik dominánssá és valósul meg hosszabb távon a jövőben. Az első felfogás szerint az együttélés helyettesítené a házasságot, vagyis az élettársi kapcsolatot nem követné házasság. Egy ilyen életforma elterjedése a házasság intézményével szembeni fenntartásokat és bizalmatlanságot sugallná, az eddigi tapasztala-

tok alapján gyengítené a párkapcsolatok stabilitását, és az is kérdéses, hogy milyen hatással lenne a gyermekvállalásra. Ennek a magatartási mintának a legkézenfekvőbb jele a házassági kedv jelentős hanyatlása, a nőtlenek és hajadonok magas, és egyre növekvő aránya a fiatalok körében, amit fentebb említett vizsgálati eredmények is jól illusztrálnak.

II. Első párkapcsolati életforma First form of partnership

Egy másik árulkodó jel a házasságon kívül született gyermekek számának és arányának dinamikus növekedése. Ez azt jelenti, hogy a gyermekvállalásnak nem feltétele, követelménye a házasság megkötése, mint korábban, amikor a menyasszonyok legalább egynegyede már áldott állapotban volt, amikor ki mondta a boldogító igent, vagyis a házassággal legalizálták a már megfogant születendő gyermeket. A házasságon kívüli terhesség nem játszik többé sürgető, kényszerítő szerepet a házasság megkötésére, és a társadalmi felfogás is lényegesen változott a házasságon kívül született gyermekek tekintetében.

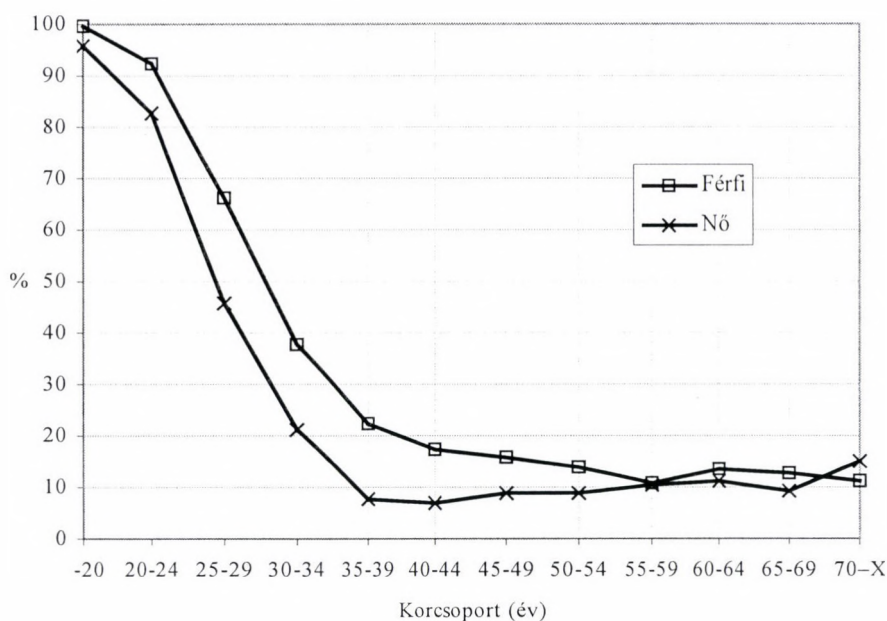
Az élettársi kapcsolat próbaházasságként való terjedésére is akadnak érvek és gyakorlati tapasztalatok. A legmeggyőzőbb bizonyíték erre az, hogy jóval többen kezdik első párkapcsolatukat a házasságon kívüli együttéléssel, mint ahányan később is ilyen életformában élnek. Ennek az egyik oka az, élettársi kapcsolatok stabilitása, szilárdsága a leggyengébb, így viszonylag magas

arányban és rövid időn belül felbomlanak. Másfelől, ha stabilnak tűnnek, vagyis kiállták a „próba” követelményeit, akkor előbb vagy utóbb házassággal végződnek függetlenül attól született-e már közös gyermek vagy sem. Ennek a párválasztási stratégiának a legnagyobb a társadalmi támogatottsága is, mivel vizsgálati eredményeink is azt igazolták, hogy nemtől, kortól és családi állapottól függetlenül a válaszolók ilyen életutat ajánlanak a legtöbben a mai fiataloknak (Pongrácz–Spéder, 2002). A házasság intézménye tehát elvben, a támogatottság és preferenciák szintjén még mindig a legnépszerűbb párkapcsolati forma, és a gyakorlatban is a legáltalánosabb, legelterjedtebb. Más kérdés az, hogy a ténybeli adatok szerint a mai fiatalok sokkal nehezebben tudnak, vagy akarnak eljutni a házasság megkötéséig, és nem tekintik elsődleges életcélnek, a mindenáron férjhez menni (megnősülni) és gyermeknek életet adni stratégiát, mint azt a múltban tették.

Késői gyermekvállalás, kisebb családnagyság?

A házasságkötési szokások változása erősen kihat a termékenység szintjére és gyermekvállalási magatartásokra. Annak ellenére igaz ez a megállapítás, hogy a gyermekáldás egyre kevésbé kötődik a házasságkötéshez, mivel dinamikusan nő a házasságon kívül született gyermekek aránya, különösen a hajadonok között. A hajadonok termékenységi szintje azonban még mindig lényegesen elmarad a házaskétől, akár párkapcsolatban, akár a nélkül hozzák világra gyermeküket, így nem tudják kompenzálni azt a kiesést, amit a házasságban élő párok számának és arányának csökkenése és az ebből eredő születésszám visszaesés okoz. A termékenységi magatartásoknál nem beszélhetünk olyan határozott jellegű mintaváltásról, mint a házassági mozgalomnál, pontosabban fogalmazva, még nem eléggé egyértelműek, de már fellelhetők a változás jelei. Ha mintaváltás következik be, akkor ez kétirányú elmozdulást jelenthet az utóbbi évtizedekben kialakult és megszokott családstruktúrában. Egyrészt lényegesen emelkedhet a gyermektelenek és az akaratlanul vagy akaratlagosan végleg gyermek nélkül maradtak aránya a népességben belül, másrészt valószínűleg elveszti eddigi hegemoniáját a kétgyermekes családmódelem. Mindkét jelenség kezdeti jelei már fellelhetők a vizsgált mintában. A magyar termékenységi viszonyokat és a társadalom gyermek centrikus beállítottságát hosszú idő óta az jellemezte, hogy szinte senki sem kívánta gyermek nélkül leélni életét. A tervek és elképzelések mellett a nők (a párok) döntő többsége a gyakorlatban is vállalt legalább egy gyermeket. Ez a magatartás a mintabeli 35–54 éves nők körében mutatkozik meg a legfrappánsabban, akik főleg az 1970-es és 1980-as években hozták világra gyermekeiket. A gyermektelenek 7–9 százalékos aránya, figyelembe véve, hogy nem csak házas nőkről van szó, a biológiai meddőség határát érinti, és történeti távlatokban is a legalacsonyabb érték. Az

ennél idősebb nemzedékeknel mindenhol magasabb a végleg gyermek nélkül maradtak aránya. A 35 év alatti fiataloknál lényegesen módosul a kép, és ez egyebek mellett a házassági szokások változásával is kapcsolatba hozható. Tény, hogy 25 éves koráig a nők több mint 60 százaléka nem szült még gyermeket, de 30 éves korában is 27 százalékuk még gyermektelen volt. A mai fiatalok körében olyan mértékben emelkedett meg a gyermektelenek aránya, hogy aligha hihető, hogy 40-es éveikre ugyanolyan arányban hoznak majd világra legalább egy gyermeket, mint azt a szüleik a mai 40-es 50-es éveikben járók tették húsz, vagy harminc évvel ezelőtt (III. ábra).

III. Gyermektelenek aránya korcsoport és nemek szerint, %
 Childless persons by age group and sex, %

A gyermektelenek aránya lényegesen befolyásolja a családonkénti átlagos gyermekszámot. Ezért nem véletlen, hogy 100 nőre számítva a legtöbb gyermekük a 35-44 éves nőknek van, átlagosan 200 körüli gyermek. Itt a legelterjedtebb a kétgyermekes családmódel 50 százalék feletti aránnyal, de a három vagy többgyermeket nevelő nagycsaládosok hányada is eléri vagy meghaladja az egygyermekesekét (20 százalék). Az ennél idősebb nemzedékeknel, akik a második világháború éveiben vagy ezt megelőzően születtek, rendre kisebb a családonkénti átlagos gyermekszám. Ezt nem elsősorban a gyermektelenek növekvő hányada, hanem főleg az egykés családok fokozódó dominanciája

okozza. A mintabeli 60 évnél idősebb nők közel 30 százaléka egy gyermeket nevelt, ami egyben azt is jelenti, hogy körükben lényegesen kisebb arányú, bár még így is a többséget képviseli a kétgyermekes családmódel (1. tábla).

1. Gyermekszám korcsoport és nemek szerint
Number of children by age group and sex

Korcsoport	100	
	nőre	férfira
	jut gyermekszám	
-20	5	0
20-24	24	11
25-29	87	51
30-34	146	109
35-39	205	156
40-44	196	179
45-49	190	169
50-54	185	182
55-59	183	180
60-64	173	176
65-69	184	175
70-X	179	182
Összesen	152	129

A termékenység területi és társadalmi különbségit rendkívül érzékletesen tükrözik a vizsgálati eredmények. A főváros kiugróan alacsony termékenysége a 100 családra jutó 109 gyermekkel jellemezhető leginkább. A városok státusza és a település nagysága is differenciális tényezőként hat a gyermekvállalásra. A megyei jogú városok 100 családra jutó 127 gyermekével szemben, a többi városban lakó családok 146, a községekben élők 160 gyermeket neveltek. Az iskolai végzettséget tekintve a már megszokott, jól ismert kép tárul elénk a mintabeli eredményekből. Ezek szerint az iskolázottsági szint emelkedésével párhuzamosan csökken az átlagos gyermekszám egészen az érettségizettekig. A főiskolát vagy egyetemet végzett nők és férfiak viszont több gyermeket vállalnak, mint a „csak” maturáló szülők. A különbség különösen a férfiaknál szembetűnő. Az olyan családokban, ahol a férj iskolai végzettsége főiskolai oklevél, vagy egyetemi diploma, a 100 családra jutó átlagos gyermekszám 145, ami nemcsak az érettségizett, hanem a szakmunkás iskolát végzett sorstársaiknál (férfiakénál) is magasabb, és lényegében megegyezik a nyolc osztályt végzett férfiak által nevelt gyermekek számával. A vizsgálat eredményei, ha nem is igazolják, de megerősíteni látszanak azt a korábbi hipotézist, hogy a férfiak magas iskolai végzettsége kedvező hatással van a női gyermekvállalásra, különösen akkor, ha a partner végzettsége férjénél alacsonyabb. A női magas iskolai végzettség viszont visszafogottabbá teszi a gyermekvállalást különösen akkor,

ha a partner végzettsége a feleségénél alacsonyabb. Figyelmet érdemel ugyanakkor az a tény, hogy a már megszületett gyermekek száma alapján csak a nyolc osztálynál kevesebbet végzett nőknél biztosított a bővített reprodukció (2. tábla).

2. A termékenység társadalmi, területi különbségei
Social and regional differences of the fertility

Ismérvék	100		
	nőre	férfira	megkérdezettre
	jut gyermekszám		

Iskolai végzettség

Kevesebb, mint 8 ált.	242	200	229
8 általános	182	144	167
Szakmunkásképző	152	129	137
Érettségi	117	100	110
Főiskola, egyetem	128	145	136

Lakóhely

Budapest	116	102	109
Megyei jogú város	134	118	127
Többi város	159	133	146
Község	173	144	160

Jövedelmi ötöd

Legalacsonyabb ötöd	195	157	177
2. ötöd	170	151	162
3. ötöd	155	137	147
4. ötöd	137	123	130
Legmagasabb ötöd	115	105	110

Családi állapot

Hajadon/Nőtlen	21	12	16
Házass, együtt él	185	182	183
Házass, külön él	186	167	178
Özvegy	192	201	193
Elvált	168	160	164
Összesen	151	129	141

A jövedelmi helyzet és a gyermekvállalás kapcsolata mindig is a vitatott kérdések közé tartozott, amikor a termékenység szintjét az anyagi viszonyokkal próbálták összefüggésbe hozni és megmagyarázni. A mintabeli vizsgálati eredmények azért meglepőek, mert a sokat vitatott összefüggések teljesen egyértelműnek tűnnek, legalábbis egyéni, családi, vagyis mikro-szinten. Az ötö-

dökre (quintilisekre) osztott jövedelmi szintek és a családban nevelt gyermekek száma között egyértelműen negatív a kapcsolat, vagyis minél magasabb jövedelmi ötödbe sorolódik az egyén, illetve a család, annál kevesebb gyermeket hozott világra a nő, illetve nevel(t) család. A különbségek eléggé számottevőek, mivel a legalacsonyabb jövedelmi ötödbe tartozó családok átlagosan 60–70 gyermekkel többet nevelnek 100 családra számítva, mint a legmagasabb ötödbe tartozók. Azt nem tudni, hogy az egyes jövedelmi ötödek ténylegesen mekkora jövedelmi különbségeket takarnak, és az sem tisztázott, hogy milyen társadalmi rétegű és iskolai végzettségű családok, egyének tartoznak az egyes jövedelmi ötödekbe. Egy többváltozós elemzés a mélyebb összefüggéseket is feltárhatja, rámutatva arra, hogy a jövedelmi különbségek mellett (mögött) ténylegesen milyen tényezők játszanak még szerepet a termékenységi különbségekben.

Családtervek, akaratlan vagy akaratlagos gyermektelenség?

A már megszületett gyermekek mellett demográfiailag fontos kérdés a család végső nagyságának, vagy más szóval a családban nevelni kívánt összes gyermekek számának a becslése. Ez oly módon lehetséges, hogy a már megszületett gyermekek mellett a még szülni kívánt gyermekek számát tudakoljuk. Az élveszületett és a még kívánt gyermekszámok összege, az összesen kívánt gyermekszám, amellyel nem csak a család végső nagyságát, hanem a befejezett termékenység várható szintjét is becsülni lehet. Ennek az a jelentősége, hogy kiszűri a gyermekek időzítéséből származó bizonytalanságot, ami a naptári éves mutatókban gyakran okoz ingadozásokat, és az egyes korcsoportok, születési évjáratok, vagy a különböző társadalmi csoportokba tartozó egyének, családok egész életútjuk során születendő gyermekeinek a számát becsli. Mivel e mutató értéke a kívánt gyermekek számát jelzi, családpolitikai szempontból is fontos jelentése van. Azt a potenciális tartalékot, ami a már életben levő és a kívánt összes gyermekek száma között lappang, a családpolitika megcélozhatja, elősegítheti és felszínre hozhatja azzal, ha nem csak a nem kívánt terhességek elkerülésében segíti a családokat, hanem abban is, hogy legalább a kívánt gyermekek világra jöjjenek. Fontos demográfiai üzenete is van e mutatónak, mivel a mindenkor termékenységi viszonyok mellett, vagy ezzel szemben, azt jelzi, hogy a szándékok, tervek szintjén (területén) a végső családnagyság mennyire marad el vagy közelíti meg a reprodukciós szintet, ami a társadalmi megújulás és a népesség jövője szempontjából alapvető fontosságú kérdés.

Mindezek ellenére nem szabad túlbecsülni az összesen kívánt gyermekszám jelentőségét. Sok bírálat éri azért, hogy a gyermekszámra vonatkozó tervek esetlegesek, az életkörülményektől függően változhatnak, sok bennük a bizonytalansági elem különösen a fiataloknál, a nem házasoknál, vagy a partnerkapcsolatuk elején járó pároknál, akik megfelelő élettapasztalat hiányában nyi-

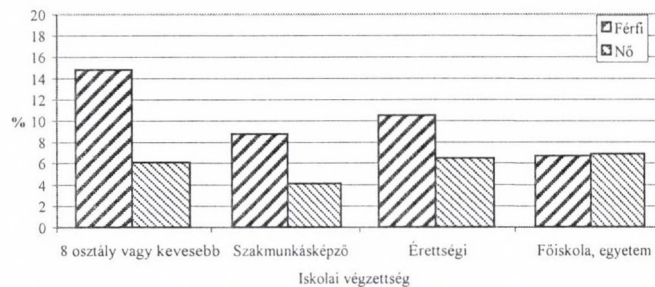
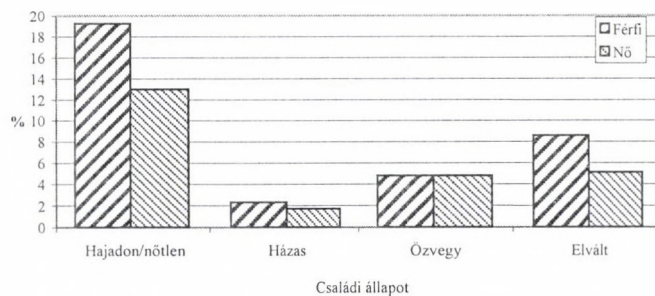
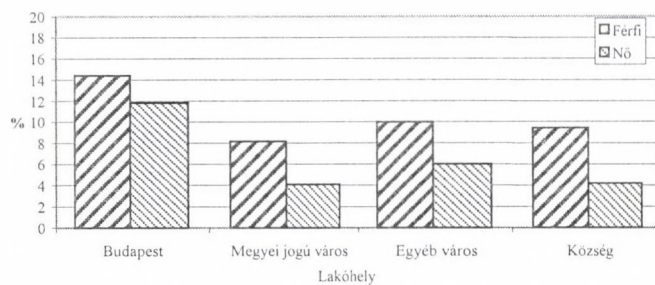
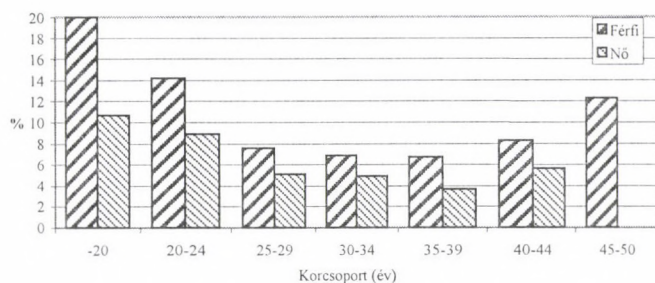
latkoznak erről. Éppen ezt az estlegességet, bizonytalanságot használhatja ki a családpolitika. Létjogosultságát, kedvező hatásának elvi alapját ugyanis egyes kutatók abban látják, hogy a gyermekek számára vonatkozó elképzelések nem egy egész életre szóló végleges tervek, hanem lépésről-lépésre megvalósuló döntések sorozata („stepwise planning” szemben a „lifetime plan”-el). Egy kívánt minimális gyermekszám elérése után nagyon megfontoltan és az adott körülmények figyelembevételével döntenek a párok egy következő gyermek vállalásáról. A gyermeket még kívánó, de bizonytalankodó pároknál lehet szerepe a családpolitikának a pozitív döntésben (*Anne Ruokolainen*, 1999). Vizsgálatunk szempontjából azért is van nagy jelentősége az összesen kívánt gyermekszám elemzésének, mivel panel felvételtől van szó, ahol a megismételt adatfelvétel során a változások iránya, dinamikája, a vélt vagy tényleges okok és motiváló tényezők is feltárhatók.

Az elemzés szempontjából ketté kell választani a szülőképes korban lévő és további gyermeke(ke)t még potenciálisan vállalható nőket és férfiakat. A felvétel ezt a korhatárt a 45 éves és fiatalabb nőkre, és az 50 éves és ennél fiatalabb férfiakra állapította meg, így a bemutatásra kerülő eredmények is csak rájuk vonatkoznak. Az összesen kívánt gyermekszám átlaga 100 nőre számítva 205, 100 férfira vetítve 195 gyermek volt, szemben 122, illetve 102 élveszületett gyermekkel. Meglehetősen nagy tehát a távolság a már megszületett és a kívánt összes gyermekek száma között. A kor előrehaladtával ezek a különbség lényegesen csökkennek, így a 35 év feletti nőknél, 100 nőre számítva 5–25, a 40 év feletti férfiaknál pedig 11–26 gyermeknek kellene még születnie ahhoz, hogy a kívánt családnagyság megvalósuljon.

Feltűnő jelenség, hogy a mai fiataloknak nemcsak, hogy kevesebb gyermekük van, de még a kívánságok szintjén sem éri el a tervezett családnagyság átlagosan a 2 gyermeket. Tudatosan készülnek egy kisebb családnagyság megvalósítására, ami mögött még mindig a kétgyermekes családnagyság dominanciája érvényesül, de már megjelennek az akaratlagos gyermektelenség első jelei is. A 25 év alatti nők mintegy 10 százaléka, a férfiak 15–20 százaléka jelezte a vizsgálat idején, hogy gyermek nélkül szeretné leélni életét, ami a korábbi hasonló vizsgálatokhoz képest nemcsak meglepően új jelenség, hanem a növekedés mértéke is figyelemre méltó. Az alig tíz évvel korábban végrehajtott Európai Termékenységi és Családvizsgálatban mind a nők, mind a férfiak körében 1–3 százalék között mozgott a gyermektelenséget önként vállaló fiatalok aránya, a kívánt átlagos gyermekszám pedig mindenhol elérte vagy meghaladta átlagosan a 2 gyermeket (KSH 1996/1.).

Ne feledjük, hogy e változások nem jelentik feltétlenül a gyermekek végleges tagadását, még azoknál sem, akik most úgy nyilatkoztak, hogy nem kívánnak gyermeket. Nem tagadva azt a tényt, hogy az akaratlagos gyermektelenség feltűnése már önmagában is szokatlan és meglepő jelenség, és kétségtelenül egy értékrendbeli változást is kifejez a fiatalok körében, fontos felhívni a fi-

gyelmet arra, hogy a mai fiatal nemzedékek társadalmi-demográfiai helyzetét, és az ezzel együtt megnyilvánuló vágyait, terveit, preferenciáit és életstratégiáját nem lehet összehasonlítani akár tíz évvel ezelőtti, de még kevésbé az ezt megelőző időszak hasonló korú fiataljainak helyzetével. A családalapítás és gyermekvállalás hátrébb sorolódott, a tanulás a munka, a karrier és egzisztencia megteremtése mögé. Jóval kevesebb körükben a házas vagy a partnerkapcsolatban élők aránya, mint korábban, a családtervekről a születendő gyermekek számáról pedig egy tartós partnerkapcsolat idején szokás, kell vagy illik gondolkozni és beszélni. A mai fiatalokat nem foglalkoztatják igazából ezek a kérdések, de mihelyt az első „igazival” találkoznak, és közösen kezdik el tervezni további életüket, talán ezek a kérdések is napirendre kerülnek. Más szóval a tudatos gyermektelenség ilyen mértékű megjelenése mögött nem csekély részben egy strukturális változás áll, ami abból adódik, hogy lényegesen megnőtt a tartós párkapcsolat nélkül élő fiatalok aránya, akik másként gondolkodnak, élnek, és terveznek, mint a házasságban élők, és főleg az előbbieket értékrendje, gondolkodásmódja fejezetők ki a mostani családtervekben. Jól illusztrálja ezt az a tény, hogy a nem házas 25 év alatti fiatalok körében 20 százalékos a gyermeket nem kívánók aránya, míg azok között, akik már házasságot kötöttek eddig az életkorig alig 2–3 százalékot tesz ki az életüket gyermek nélkül leélni szándékozók aránya. Ennyit számít a gyermekvállalási szándék tekintetében a házasságkötés ténye, ami most későbbre tolódik, netán élettársi kapcsolattal helyettesítődik, vagy a legrosszabb esetben végleg elmarad (IV. ábra).

IV. Akaratlan vagy akaratlagos gyermektelenség.

A gyermeket nem tervezők aránya néhány ismértv szerint férfi-nő bontásban

Voluntary or involuntary childlessness

Share of persons not planning children by sex

A családterveket tekintve fontos kérdés az, hogy milyen korosztályoknál, társadalmi csoportoknál vagy rétegeknél látszik biztosítva legalább a kívánságok szintjén az egyszerű reprodukció. Eredményeink szerint egyetlen olyan női korcsoport található a mintában, ahol az összesen kívánt gyermekek száma megvalósulásuk esetén biztosítaná a bővített reprodukciót. Ez a mintabeli 35–39 éves korosztály, akiknek nemcsak a legtöbb gyermeke született eddig, 100 nőre számítva 205 gyermek, hanem a további kívánságok mértéke is jelentős, mivel megvalósulásuk esetén átlagosan 229 gyermeke születne minden ide tartozó nőnek. Ez a korosztály több szempontból is figyelmet érdemel. Az 1960-as évek első felében született nemzedékekről van szó, akiknek létszáma jóval elmarad a náluk idősebb vagy fiatalabb nemzedékek létszámától, mivel egy születési mélyhullám idején jöttek világra. Egy kisebb létszámú generáció saját gyermekeiben (az unokákban) pótolja azt a kiesést, amit annak idején szüleik kevesebb gyermekvállalása okozott. Lehet, hogy *Easterlin* elméletének magyar igazolásáról van szó? Másfelől úgy tűnik, hogy ezt a korosztályt érintették leginkább az elmúlt évek családpolitikai intézkedései, ami nemcsak a már eddig vállalt gyermekek számában mutatkozik meg, hanem a jövőbeni gyermekvállalási szándékaikban is (3. tábla).

3. Termékenység és családtervek korcsoport és nemek szerint
Fertility and family plans by age group and sex

Korcsoport	100 nőre jut gyermekszám		100 férfira jut gyermekszám	
	élve született	összesen kívánt	élve született	összesen kívánt
–20	5	186	0	165
20–24	24	193	11	178
25–29	87	205	51	198
30–34	146	206	109	203
35–39	205	229	156	212
40–44	196	201	179	206
45–49	–	–	169	180
Összesen	122	205	102	194

A kívánt gyermekszámok területi és társadalmi különbségei lényegében követik a már megszületett gyermekek számában észlelt eltéréseket. A fővárosban a kívánságok szintjén sem éri el a családnagyság az átlagosan 2 gyermeket, a nőknél 12, a férfiaknál 15 százalékot tesz ki az akaratlagosan gyermektelenek aránya. Hasonlóan módon jóval 2 gyermek alatti a kívánt gyermekszám a hajadon nőknél és nőtlen férfiaknál, a tudatos gyermektelenség vállalása pedig körükben a legelterjedtebb, az előbbieknél 13, az utóbbiaknál csaknem 20 százalék. Csak a házas családi állapotú nőknél és férfiaknál, valamint a községek-

ben élő nőknél éri el a kívánt gyermekszám átlaga az egyszerű reprodukciót biztosító szintet. Az iskolai végzettség szerinti különbségek arra hívják fel a figyelmet, hogy a családtervek megvalósulása esetén csak a 8 általános iskolát, vagy ennél kevesebb osztályszámot végzett nőknél biztosított a bővített reprodukció. A férfiaknál annyiban más a kép, hogy a főiskolát, vagy egyetemet végzett férfiaknál nem csak a már megszületett gyermekek száma magas az alacsonyabb végzettségű társaikhoz viszonyítva, hanem további terveik teljesülése esetén ebben a kvalifikált társadalmi csoportban is biztosítva látszik a bővített reprodukció (4. tábla).

4. Összesen kívánt gyermekszám település típus és nemek szerint, %
Total number of children desired by settlement type and sex, %

Település típus	Összesen kívánt gyermekszám					Összesen	Átlag 100 főre
	0	1	2	3	4-X		

45 éves és fiatalabb nők

Főváros	11,8	18,4	47,0	18,0	4,7	100,0	187
Megyei jogú város	4,1	18,4	54,6	20,2	2,7	100,0	202
Egyéb város	6,0	15,7	54,4	19,4	4,6	100,0	203
Község	4,2	14,2	54,2	20,1	7,3	100,0	218
Összesen	6,0	16,2	53,1	19,6	5,1	100,0	205

50 év alatti férfiak

Főváros	14,5	16,6	51,1	14,5	3,2	100,0	176
Megyei jogú város	8,3	15,9	54,6	16,8	4,4	100,0	195
Egyéb város	10,1	15,9	50,8	17,8	5,3	100,0	196
Község	9,3	14,3	53,7	17,0	5,7	100,0	200
Összesen	10,1	15,2	52,9	16,8	5,0	100,0	194

Az egyes jövedelmi szinteket tekintve az a feltűnő, hogy a kívánt családnagyságban közel sem akkorák a különbségek, mint a már megszületett gyermek számában. Más szóval minél magasabb jövedelmi kategóriába tartozik valaki, annál kevesebb gyermeke van életben, viszont annál többet szeretne még realizálni a jövőben. Így a valóság és kívánság legalább is a gyermekeket illetően egyre jobban távolodik egymástól a jövedelmi szint emelkedésével. Ez a távolság a legmagasabb jövedelmi ötödbe tartozóknál a legszámottevőbb, nem csak azért, mert a legkevesebb gyermekük született eddig, hanem azért is, mert több gyermeket szeretnének családjukba, mint a náluk egy szinttel alacsonyabb jövedelmi kategóriába tartozók. Ez a jelenség a nőknél és a férfiaknál egyaránt megtalálható.

A 45 év feletti nőknél és az 50 évnél idősebb férfiaknál az összesen kívánt gyermekek száma értelemszerűen megegyezik a már megszületett gyermekek

számával. Ezeknél a korosztályoknál nem feltételeztünk további gyermekáldást, így az erre vonatkozó terveket, elképzeléseket sem tudakolta a kérdőív. Az átlagos gyermekszám ebben az esetben a végső családnagyságot és a befejezett termékenység szintjét is jelenti. Az eredmények szerint száz 45 év feletti nőre 183, 50 évnél idősebb férfira pedig 179 gyermek jutott. A fővárosban és a községekben élő nők között 30 százalékos különbség van a termékenység szintjében (144, ill. 205 gyermek 100 nőre számítva), de hasonlóak vagy ennél nagyobb mértékűek a különbségek a legalacsonyabb és legmagasabb iskolai végzettségű nőknél (240, ill. 161 gyermek), valamint a két szélső kategóriába tartozó jövedelmi ötödnél (227, ill. 161 gyermek).

Azt nem tudjuk, hogy az idősebb nemzedékeknek milyen gyermekszámra vonatkozó terveik voltak korábban és mit sikerült ezekből megvalósítaniuk. A termékenységi adatok viszont azt sugallják, hogy ezek a tényleges gyermekszámok számos esetben lényegesen elmaradnak azoktól a tervektől és kívánságoktól, mint amit a náluk fiatalabb nemzedékek, a 45 éves és fiatalabb nők és az 50 éves és fiatalabb férfiak, a vizsgálat során kinyilvánítottak. Ez értékelhető úgy is, hogy a mai fiatalabb nemzedékek több gyermeket szeretnének (legalábbis a kívánságok szintjén) annál, mint amit szüleik vagy nagyszüleik ténylegesen megvalósítottak, de felfogható figyelmeztetésként is, miszerint a megvalósított gyermekszámok rendszerint elmaradnak a korábbi tervektől és kívánságoktól.

Gyermekszám preferenciák

A tudatos családtervezés időszakában, amikor nem csak a születendő gyermekek számát, hanem azok születési idejét is befolyásolni, tervezni lehet, az összesen kívánt gyermekszám is kifejez bizonyos preferenciát a gyermekek száma és a családnagyság iránt. Ez azonban erősen függ a mindenkori élethelyzettől, amibe a családi viszonyok, a partnerkapcsolat minősége, stabilitása, az egészségi állapot, az anyagi, lakás és munkaviszonyok és még számos más tényező is szerepet játszhat. Az ideális gyermekszám bizonyos értelemben elrugaszkodik a mindennapi élet gondjaitól, örömeitől és mintegy fölénk emelkedve, azoktól függetlenül fejezi ki a gyermekszám iránti preferenciákat. Ugyanakkor nem lehet és nem is független a mindenkori társadalmi valóságtól, és attól a környezettől, amely alakítja, formálja, befolyásolja az embereket, és ezáltal azokat az értékeket és normákat, amelyek a társadalomban kialakulnak a gyermekek iránt. Mindezen tényezők figyelembe vételével kell értékelni vizsgálatunk eredményeit, amely az után tudakozódott, hogy „Ön szerint általánosságban hány gyermek ideális egy mai magyar családban”. A kérdés tehát nem a saját családra, hanem a mai magyar társadalmi viszonyok között élő átlagos családra vonatkozott, amibe természetesen a válaszoló saját magát, illetve csa-

ladját is beleért(h)ette. Az eredmények interpretálása családpolitikai szempontból meglehetősen körülményes. Inkább a jelzésértéke fontos, ami arra hívja fel a figyelmet, hogy mekkora a különbség az ideálisnak tartott és a saját családba kívánt, illetve az ott megvalósított családnagyság között. Ha ez a különbség nagy, akkor az eredmények azt sugallják, hogy társadalmi szinten létezik fogékonyság vagy hajlam a több gyermek vállalása iránt, de mint egyén, vagy család, mint a magyar társadalom tagja ezt nem tehetem, engedhetem meg magamnak. Demográfiai az ideális gyermekszámnak ugyancsak fontos jelzésértéke van. Ha egy társadalomban az ideális gyermekszám szintjén sem létezik a társadalmi reprodukció iránti igény vagy akarat, ott a családpolitikának is igencsak besszükül a mozgástere, mert a népesség reprodukciós ereje, készsége annyira meggyengül, hogy képtelen változtatni a kialakult demográfiai helyzeten, és befolyásolni azt nem tudván csak sodródik a kialakult folyamatokkal.

A vizsgálat eredményei szerint 100 családra számítva 191 gyermek volt a saját családba kívánt gyermekszám, ezzel szemben 213 gyermeket tartottak ideálisnak a válaszolók egy mai magyar családban. Míg a kívánt gyermekszám 10–11 százalékkal maradt el az egyszerű reprodukciós szinttől az ideálisnak vélt gyermekszám már egy enyhe bővített reprodukciót is biztosítana. Érdekes, hogy a nők és a férfiak teljesen azonos értéket mondtak az ideális gyermekszámra, jóllehet a férfiaknak kevesebb gyermekük volt, vagy kívántak saját családjukba. A legjelentősebb különbség a saját családba kívánt és az ideálisnak tartott gyermekszám között a fővárosi családoknál, a főiskolát, egyetemet végzetteknél és a legmagasabb jövedelmi kategóriába tartozóknál van, ahol 100 családra számolva 30–50 gyermekkel többet tartanak ideálisnak, mint amennyit saját családjukba kívánnak. Természetesen az élveszületett gyermekek átlagos száma rendre elmarad az ideálisnak tartott gyermekszámtól. Kivételek azonban adódnak, mint pl. a nyolc általános iskolát sem végzett női népesség körében, ahol a felvétel idejéig szült átlagosan 242 gyermekkel szemben 231 gyermeket tartottak ideálisnak. Az átlagok mögött egyéni vagy kisebb csoportos szinten másoknál is előfordulhat, hogy a családban már több gyermek született, mint amennyit ideálisnak tartanak egy mai magyar családban. A 45 éves és fiatalabb nők 11 százaléka, az ennél idősebbek 18 százaléka nyilatkozott úgy, hogy már több gyermeke született, mint amennyit ideálisnak tartana. Döntő többségük a három vagy több gyermekes családokból kerül ki. A férfiaknál közel hasonló arányban fordulnak elő ilyen esetek. Az ideálisnak tartottnál több gyermek születése felfogható egy tudatos magatartásként, amiben a nagycsalád és a több gyermek iránti igény kerül demonstratív módon kifejezésre, de magyarázható elhibázott családtervezésként is, amikor egy nem kívánt, vagy nem akkora tervezett terhesség alkalmával fogant meg a gyermek, akit később mégis vállaltak a szülők (5. tábla).

5. Termékenység, családtervek és ideális gyermekszám lakóhely szerint
Fertility, family plans and ideal number of children by living place

	100 nőre jut gyermekszám			100 férfira jut gyermekszám		
	élve született	összesen kívánt	ideálisnak tartott	élve született	összesen kívánt	ideálisnak tartott
Lakóhely						
Budapest	116	164	210	102	166	214
Megyei jogú város	134	186	207	118	188	212
Többi város	159	197	213	133	190	207
Község	173	211	217	144	198	217
Összesen	151	193	213	129	188	213

Az már gyakrabban fordul elő, hogy összességében több gyermeket kívánnak a válaszolók saját családjukba, mint amennyit ideálisnak tartanak egy mai magyar családba. Ebben az esetben arról van szó, hogy jóllehet jelenleg kevesebb gyermekem van, de ha terveim megvalósulnak, akkor több gyermekem lesz, mint amennyit ideálisnak tartok. Ez egy tudatos magatartást jelent, csak a jövőt illetően vannak benne bizonytalansági elemek. Mindenesetre ide tartoznak a már említett, az 1960-as évek első felében született női nemzedékek, akik 35–39 évesek voltak a felvétel idején, de a 45 évnél fiatalabb nők között a házasságban élők, a községi lakosok, az alacsonyabb iskolai végzettségű, és jövedelmi helyzetüket tekintve kevésbé módos családok is több gyermeket kívántak saját családjukba, mint amennyit ideálisnak tartanak egy mai magyar családban.

Az ideális gyermekszám megoszlását tekintve visszaáll a korábban már megszokott kép, főleg a gyermektelenek és a két gyermekesek arányát tekintve. Még azoknál a népességi csoportoknál is, akik most a gyermektelenség mellett döntöttek nyilvánvalóvá válik, hogy ezt a választást nem tartják ideálisnak, hanem kényszerből vagy jól felfogott érdekükben határoztak így. A gyermektelenséget ideálisnak tartók aránya 1–3 százalék között mozog valamennyi korcsoportban és társadalmi rétegben, és ez jóval alacsonyabb arány, mint ami a családtervekben megmutatkozik. Hasonló módon jóval kevesebben tartják az egygyermekes családtípust ideálisnak, mint akik ezt a családnagyságot saját maguknak választották, viszont a kétgyermekes családmódellet ideálisnak tartók aránya meghaladja a 60 százalékot, ami mint a tényleges gyermekszámok, mint a kívánságok szintjén messze elmarad ettől az aránytól. Talán a legnagyobb bizonytalanság, vagy ellentmondás a háromgyermekeseknél található. A 45 év feletti nőknél, akik már túl vannak a szülőképes koron, több mint kétszer annyian tartják ideálisnak ezt a családnagyságot, mint ahányuknak három gyermeke született, viszont az ennél fiatalabb, gyermeket még vállalni tudó nőknél, összességében kevesebben tartják ideálisnak ezt a családmódellet, mint amennyien három gyermeket kívánnak saját családjukba. Egyértelműbb a kép a

négy vagy többgyermekes családoknál, miszerint ezt a családnagyságot kevesebben tartják ideálisnak egy mai magyar családban, mint amennyien már nevelnek ennyi gyermeket, vagy vállalni szándékoznak ekkora családnagyságot a jövőben (6. tábla).

6. Tényleges, tervezett és ideálisnak tartott gyermekszám nemek szerint
Actual, planned and deemed as ideal number of children

	Gyermekszám					Összesen	Átlag 100 főre
	0	1	2	3	4-X		

45 éves és fiatalabb nők

Élve született	37,6	20,1	30,2	9,1	3,0	100,0	122
Összesen kívánt	6,0	16,2	53,1	19,6	5,0	100,0	205
Ideálisnak tartott	1,4	12,8	66,1	18,5	1,2	100,0	206

50 év alatti férfiak

Élve született	47,1	17,4	25,5	7,4	2,6	100,0	102
Összesen kívánt	10,2	15,4	52,7	16,8	4,9	100,0	194
Ideálisnak tartott	2,4	11,4	65,7	18,9	1,6	100,0	207

A családpolitika nyelvére lefordítva ez azt jelenti, hogy az emberek, egyének, családok általában és átlagosan több gyermeket tartanak ideálisnak a mai magyar viszonyok mellett, mint amennyit saját családjukba terveznek vagy kívánnak, és ez ösztönözheti a kutatókat arra, hogy ennek okát feltárják, a politikusokat és döntéshozókat pedig arra, hogy az okok ismeretében bölcs intézkedéseket hozzanak. Kétségtelen, hogy bizonyos „rejtett” tartalékok tárulnak fel a családpolitika számára az ideális gyermekszámokban, amelyeket csak hosszabb távon és akkor célozhat meg, ha nemcsak a családokat segíti egy a jelenleginél ideálisabb állapot megteremtésében, hanem önmaga számára is biztosít egy az ideálshoz közelebbi helyzetet, pozíciót a nagypolitikán (társadalompolitikán) belül.

A másik gyermekszám preferenciát kifejező mutató az ún. retrospektív gyermekszám, amit a gyermekvállalási koron már túl lévő nőktől és férfiaktól tudakolt a kérdőív olyan formában, hogy „Ha újra kezddhetné az életét, akkor összesen hány gyermeket szeretne”. A kérdés tehát szigorúan a saját családra, illetve magára a kérdezettre vonatkozik, és egy egész életutat áttekintő gyermekvállalás (termékenység) után érdeklődik. A mutató valóságtartalma meglehetősen vitatott, nem csak azért, mert a realitásoktól elszakadva, inkább a nosztalgikus vágyak szintjén mozog, hanem azért is, mert így utólag mindenki azt mondhat, amit akar, minden felelősség és elkötelezettség vállalása nélkül. Mindezek ellenére a retrospektív gyermekszám jelzésértéke fontos, mert azt fejezi ki, hogy egy élettapasztalat birtokában, a mai eszemmel, szívemmel gon-

dolva vissza eddigi életemre, mit kellett volna másképp tennem (pro vagy kontra) a gyermekvállalás területén. Fontos e mutató tartalma abból a szempontból is, hogy segítségével, igaz közvetett módon, de választ kaphatunk arra a kényes kérdésre is, hogy a megszületett gyermekek közül mekkora lehetett a nem kívánt gyermekek aránya.

Az eredmények szerint száz 45 év feletti nő 223 gyermeknek adna életet, szemben a ténylegesen világra hozott 183 gyermekével, az 50 évnél idősebb férfiak pedig 225 gyermeket vállalnának, ha újra kezdhetnék életüket, szemben a ténylegesen megszületett 179 gyermekükkel. A különbség tehát meglehetősen nagy, 100 családra vagy személyre számolva 40–45 gyermek. Hogy mi okozza e jelentős eltérést, arra akkor kapunk választ, ha összevetjük az élve született gyermekek számát a retrospektív gyermekszámmal. Az eredmények a vitatott valóságtartam ellenére nem csak figyelemre méltóak, hanem gondolkodásra is késztetnek. A 45 év feletti nőknek 56 százaléka vállalna ismét ugyanannyi gyermeket, mint amennyit ténylegesen világra hozott, 9 százalékuk a megszületettnél kevesebbet, 35 százalékuk viszont többet vállalna. A gyermektelen nők bánták meg leginkább az akaratlagosan vagy akaratlanul kialakult helyzetüket, mivel több, mint 90 százalékuk vállalna legalább egy gyermeket. Az egygyermekes nőknek csak mintegy 28 százaléka elégedett családnagyságával, 71 százalékuk legalább még egy gyermeket vállalna, ha újra kezdhetné életét. A kétgyermekesek alkotják a leginkább kiegyensúlyozott kategóriát, mivel több, mint 3/4-ük ismét ezt a családtípust valósítaná meg, de közöttük is többen vannak azok, akik legalább három gyermeket vállalnának egy újrakezdés esetén (17 százalék), mint azok, akik a két gyermeket már soknak tartják (5 százalék). A háromgyermekesek döntő többsége is (69 százalék) ugyanúgy tenne, ha ismét előlről kezdhetné, az elégedetlenek között viszont náluk már a háromnál kevesebb gyermeket vállalók vannak többségben (27 százalék). Hasonló a helyzet a négy vagy több gyermekes családoknál, akiknek 43 százaléka vállalna kevesebb gyermeket, ha újra kezdhetné életét. A férfiaknál feltűnő, de nem meglepő módon szinte pontosan ugyanazok az arányok jöttek ki az azonos, kevesebb vagy több gyermeket vállalók tekintetében, és a családstruktúrában is hasonlóak a változtatási szándékok irányai és arányai a gyermekszámával elégedettek és elégedetlenek között (7. tábla).

7. *Élve született és retrospektív gyermekszám nemek szerint, %*
Live born and retrospective number of children by sex, %

Ha újra kezdené az életét	Élve született gyermekszám					Összesen
	0	1	2	3	4-X	

45 év feletti nők

Ugyanannyi,	8,7	27,5	77,5	68,8	56,8	56,3
Kevesebb,	—	1,7	5,0	27,4	43,2	8,8
Több gyermeke lenne	92,3	70,8	17,5	3,8	—	34,9
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

50 év feletti férfiak

Ugyanannyi,	13,9	25,9	76,6	70,5	51,4	56,3
Kevesebb,	—	2,1	3,6	23,8	48,6	7,6
Több gyermeke lenne	86,1	72,0	19,8	5,7	—	36,1
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Milyen üzenetet hordoznak ezek a megállapítások (tények) a családpolitika számára? A múltat már nem tudjuk megváltoztatni, de tanulni lehet és kell is belőle. A mai idősebb nemzedékek tapasztalatai figyelmeztető jelként szolgálhatnak a fiatalabb még a gyermekvállalás előtt álló nemzedékek számára. Főleg a késői gyermekvállalás kockázati tényezőire és ezek kezelési módzataira irányulhatnak a családpolitikai erőfeszítések. A gyermekvállalásnak is létezik egy ideálisnak vélt, vagy optimálisnak tartott életkor intervalluma, ami alatt vagy fölött nőnek a kockázati tényezők. A legutóbbi vizsgálati eredmények szerint a 45 év alatti gyermektelen, de gyermeket még kívánó nők átlagosan közel 28 éves korukban, az egyetemet és főiskolát végeztek 30 éves korukban tervezik első gyermekük világra hozatalát. A 45 év alatti nők 38 százalékának még nem született gyermeke. Vajon hányan maradnak közülük akaratlanul gyermektelenek a késői, halogatott gyermekvállalás miatt? A már meglévő gyermeküknek testvér kívánó nők átlagosan 31, az egyetemi, főiskolai végzettségűek 33 éves korukban tervezik a következő gyermekük megszületését. A 45 évnél fiatalabb nők 20 százalékának volt egy gyermeke a felvétel idején. Vajon a szándékok és tervek ellenére e gyermekek közül hányan maradnak a szülők akarata ellenére testvér nélkül?

Családpolitika és gyermekvállalás

Egy a gyermekvállalást elősegíteni, támogatni szándékozó családpolitikát két fontos területen tudnák, segíteni, orientálni vizsgálatunk eredményei. Az

egyik azoknak az okoknak a feltárása és bemutatása, amelyek közrejátszanak abban, hogy az emberek nem vállalnak (több) gyermeket, jóllehet koruk vagy egészségi állapotuk ezt lehetővé tenné. A másik terület a felvétel idején működő családpolitikai intézkedések értékelése a válaszolók szemszögéből, illetve fogadtatásának és hatásának bemutatása oly módon, hogy kérdezettek megítélése szerint az egyes intézkedések mennyiben járulnak(tak) hozzá vagy segítik elő a kívánt családnagyság megvalósítását. Az elemzés ebben az esetben is leszűkül arra a népességcsoportra, akik potenciálisan még vállalhatnak (további) gyermeket, vagyis vizsgálatunk esetében a 45 éves és fiatalabb nőkre és az 50 évnél fiatalabb férfiakra. A kérdéskör, természeténél fogva közülük is, főleg a nők véleményére koncentrál, mint a témakör szempontjából leginkább kompetens népességre, és a férfiak véleményére csak akkor tér ki, ha az markánsan eltér a „gyengébb” nem véleményétől.

Az eredmények szerint a vizsgált népességekategóriákban a nők valamivel több mint fele (53 százalék), a férfiak 50 százaléka nyilatkozott úgy a felvétel idején, hogy nem kíván több gyermeket. Zömükben a propagatív kor idősebb korosztályból kerülnek ki, és azokból a társadalmi csoportokból, akiknek az átlagosnál már több gyermekük van életben. A további gyermeket nem kívánó nőknek átlagosan 188, a férfiaknak 168 gyermekük született a felvétel idejéig (100 kérdezetre számítva). Ezek az átlagok jóval magasabbak, mint összességében a 45 éves és fiatalabb nők illetve az 50 évesnél fiatalabb férfiak élveszületett gyermekszámai (122, ill. 102).

Ami a további gyermekvállalás mellőzésének okait illeti, az említések gyakoriságának sorrendjében a következő kép tárul elénk. A leggyakrabban említett indok túlságosan általános és megfoghatatlan a családpolitika számára. Az „ennyi gyermeket szerettem volna”, ennyit terveztem, ugyanúgy az első helyen szerepel az egygyermekes, mint a négy vagy több gyermekes nőknél. Ez nem más, mint hogy megvalósítottam korábbi családterveimet, elképzeléseimet és nem kívánok a továbbiakban ezzel a kérdéssel foglalkozni. A második helyen már megjelennek és keményen hatnak az anyagiak „nem engedhetem meg magamnak” a további gyermekvállalást, mármint az anyagi megterhelés miatt. Ez az indok is ugyanúgy a második helyen szerepel (igaz némileg eltérő gyakorisággal) az egygyermekes, mint a négy vagy több gyermekes családoknál. Az egygyermekesek főleg a gyermeknek adott ellátást, juttatást, támogatást nem engedhetnék meg a megszokott színvonalon, ha még egy gyermeket vállalnának, a három, négy, vagy ennél több gyermekeseknél viszont lehet, hogy az anyagi összeomlást jelentené még egy gyermek vállalása. A harmadik hely teljes meglepetés, amire talán titkon számítani lehetett, de arra nem, hogy ilyen elementáris erővel tör felszínre. A „bizonytalannak tartom a jövőt” válasz elgondolkodtató. Ebbe sok minden beleérthető és belemagyarázható, az egyéni és családi helyzeteken keresztül a társadalom egészének és az ország helyzetének bizonytalan jövőéig. További kutatást érdemel, hogy mit takar az emberekben

ez a bizonytalanság. A negyedik helyen megjelölt indok konkrét és egyértelmű, de vannak benne szubjektív elemek. Az „idősnek tartom magam” a további gyermekvállalásra talán érthető a nagycsaládos szülőknél, az egygyermekes anyáknál azonban inkább a késői gyermekvállalás következménye a testvér elmaradása. A következő két indok a gyermekek munkavállalási nehézségeivel, illetve a lakáshellyel kapcsolatosak. Ezt követik a megfelelő családi háttérre történő hivatkozás, és a terhességgel, szüléssel kapcsolatos félelmek. Meglepően hátul szerepel az egészségi állapotra történő hivatkozás, és a párkapcsolat stabilitásának említése a további gyermekvállalás elmaradásának okaként (8. tábla).

*8. Miért nem kíván több gyermeket?
Why do they not want to have more children?*

Indokok a gyermekes nők említése sorrendjében	45 éves és fiatalabb	
	gyermekes nők	gyermektelen nők
Ennyit szeretett volna	64, 6	6, 2
Anyagilag nem engedhetik meg	43, 5	19, 2
Bizonytalannak tartja a jövőt	37, 6	28, 7
Idősnek tartja magát	36, 7	24, 8
Nehezebbem kapna így munkát	22, 4	14, 6
Lakáshelyzet nem megfelelő	20, 8	18, 6
Nincs megfelelő családi háttér, segítség	15, 9	17, 8
Sok nehézséggel jár a terhesség, szülés	13, 4	19, 4
Egészségi állapot miatt	11, 1	10, 1
A gondozással járó megterhelések miatt	10, 1	9, 3
Szabadidejét meg akarja őrizni	9, 9	31, 0
Kapcsolatát nem érzi elég stabilnak	6, 2	8, 5
Hátráltatná a szakmai fejlődést	6, 1	16, 2
Párja ellenzi	6, 0	0, 8
A szülők, rokonok befolyásolják	1, 0	—

A gyermekek száma szerint nincsenek lényeges eltérések az említett rangsorban. Kivétel csak egy van, amiről eddig nem esett szó és ez a gyermektelenek indokai. Nem nagy számról van szó, hiszen a további gyermeket nem kívánók mindössze 11 százaléka gyermektelen, de eltérő magatartásuk figyelmet érdemel. A gyermekteleneknél a „szabadidejét meg akarja őrizni” szerepel az elsődleges indokként, ami kertelés nélküli őszinte válasz és a kényelem és a nyugalom megtartására irányuló igényt fejezi ki. Egyelőre nem kívánják vállalni a gyermek(ek)kel járó kööttségeket. A második helyen említett „bizonytalan jövő” iránti aggodalom a gyermekteleneknél még kevésbé világos, mint a gyermekeseknél. Nem tudni, hogy a gyermeke jövője iránti aggodalom vagy más miatt nem vállalnak egy gyermeket sem. A harmadik indok felhívja a figyelmet a késői gyermekvállalás még későbbi következményeire, amire nyugati

szerzők gyakran hívják fel a figyelmet. Kifutott az időből az egyéb teendők miatt, és most már „idősnek tartja magát” akár egyetlen gyermek világrahozatalára. Míg a szabadidő megőrzése inkább az akaratlagos, az idősnek tartja magát már az akaratlan gyermektelenség velejárója. Lehet, hogy már nem is születhet gyermeke. A terhesség és a szülés nehézségeire történő hivatkozás, bár hihető, de kissé anakronisztikus a gyermektelen nőknél, hasonló módon nehezen értelmezhető az anyagiakra történő hivatkozás. A lakáshelyzet, a családi háttér, a segítség hiánya, és szakmai karrierre történő hivatkozás követi az előbbi indokokat a gyermektelen nőknél. Megjegyzendő, hogy a fentebb említett sorrend némileg különbözik a fiatalok és az „érettebb” gyermektelen nők körében, határozott vonalat húzva ezzel az akaratlagos és az akaratlan gyermektelenség között. A 25 év alatti fiataloknál érthető módon egyáltalán nem szerepel az „idősnek tartja magát” válasz, ezzel szemben az ennél idősebb nőknél a korra való hivatkozás szerepel az első helyen (9. tábla).

9. Fiatal és „idősebb” gyermektelen nők indokai, hogy miért nem kívánnak gyermeket

Young and „older” childless women indicating why do they not want to have children

Indokok a fiatal gyermektelen nők jelölése sorrendjében	25 év alatti	25–45 éves
	gyermektelen nők	
Szabadidejét meg akarja őrizni	47,5	22,8
Bizonytalannak tartja a jövőt	37,2	25,0
Sok nehézséggel jár a terhesség, szülés	26,2	16,3
Hátráltatná a szakmai fejlődést	26,2	11,0
Lakáshelyzet nem megfelelő	21,6	17,5
Anyagilag nem engedhetik meg	14,7	21,3
A gondozással járó megterhelések miatt	10,6	8,6
Nehezebbem kapna így munkát	9,5	16,8
Kapcsolatát nem érzi elég stabilnak	9,5	8,4
Nincs megfelelő családi háttér, segítség	7,6	22,7
Idősnek tartja magát	–	36,5
Egészségi állapot miatt	–	14,8
Ennyit szeretett volna	–	9,3
Párja ellenzi	–	1,2

Bár a (további) gyermeket nem kívánók közel 30 százaléka tudna elképzelni (talán) olyan feltételt vagy körülményt, aminek teljesülése esetén mégis vállalkozna még (egy) gyermekre, ezeknek nem sok köze lehet a felvétel idején működő családpolitikai kedvezményekhez. Többségük (52 százalék) úgy véli, hogy a hatályos családpolitikai kedvezményeknek nincs szerepe abban, hogy a családokat elősegítse az általuk tervezett gyermekszám megvalósításában. Saját magukra vonatkoztatva ez a múltat jelenti (nem volt szerepe), hiszen további gyermeket nem kívánván, már bejezettnek tekintik családnagyságukat. Minde-

mellett 26 százalékuk szerint volt valami szerepe, 16 százalék pedig nagy szerepet tulajdonított a felvétel idején működő családkedvezményeknek terveik megvalósításában. Viszonylag egységes a kép a családtámogatási intézkedések fontosságának megítélésében, a gyermeket már nem kívánó nők körében. Első helyen, a többihez viszonyítva is magas arányban (42 százalékkal), a családi pótlék szerepel. Figyelmet érdemel, hogy valamennyi családtípusnál a gyermekszámtól függetlenül mindenütt az első helyen lett említve. Ezt követi a gyermekek után járó adókedvezmény, majd a lakáskölcsön közel egyforma, de a családi pótlékhoz viszonyítva jóval alacsonyabb arányban (14, ill. 13 százalék). Végül a gyese, a gyed majd a nagyszülői gyese zárja a fontossági sort (10. tábla).

10. A családtámogatási juttatások megítélése
Opinions on family allowances

A juttatások fontossági sorrendje (a gyermeket még kívánó nők rangsorában) %	További gyermeket	
	kíván	nem kíván
45 éves és fiatalabb nők		
Családi pótlék	29,7	42,7
Lakáskölcsön	18,1	13,5
Gyermekgondozási segély (gyese)	16,0	10,7
Gyermekgondozási díj (gyed)	13,4	9,4
Adókedvezmény	10,2	14,1
Nagyszülői gyese	3,4	2,0

Némileg más a kép azoknál a családoknál, nőknél, akik kívánnak még gyermeket. Jóval fiatalabbak, iskolázottabbak és lényegesen kevesebb gyermekük született, mint az előző népességcsoportnak. Ez idáig jórészt halogatták a gyermekvállalást, 100 nő mindössze 50 gyermeknek adott életet, közel kétharmaduk még gyermektelen, de a szándék és akarat még megvan bennük. Átlagosan 175 gyermeket szeretnének még a közeljövőben. A családpolitikának valójában ezt a népességcsoportot lehet és kell megcéloznia, hogy a kívánságok minél nagyobb mértékben valóra váljanak. A családtámogatások szerepét is másként látják (remélik), mint a gyermeket már nem kívánó nőtársaik. Közel egyforma mértékben vélik úgy, hogy a családi kedvezményeknek nincs egyáltalán, illetve nagy szerepük van a tervezett gyermekszám megvalósításában (29, ill. 28 százalék), a többség pedig még bizonytalan ennek megítélésében (38 százalék), mert a „talán, részben van szerepe” válasz mellett döntött (11. tábla).

11. A családtámogatási juttatások szerepe a gyermekvállalásban, %
The role of family allowances in the decision on undertaking children, %

A családtervek megvalósításában, hogy annyi gyermekük legyen, amennyit szeretnének	További gyermeket	
	kíván	nem kíván
	45 éves és fiatalabb nők	
Nagy szerepük van	28,0	15,9
Talán, részben van szerepük	37,8	25,9
Egyáltalán nincs szerepük	29,3	52,4
Nem tudja	4,9	5,8
Összesen	100,0	100,0

A konkrét intézkedések fontosságának értékelésében is találni némi eltérést, a gyermeket már nem kívánó nőtársaikhoz képest. A családi pótlékot náluk a lakásköltsön követi a második helyen az adókedvezménnyel szemben, ami érthető és praktikus gondolkodást jelent a gyermeket még kívánó nőknél. Az adókedvezmény azoknak nyújt jelentős támogatást, akiknek már több gyermekük van, a lakásköltsön viszont egy jobb, nagyobb vagy komfortosabb lakás reményében további gyermekvállalásra serkenthet. A harmadik és negyedik helyen viszont a gyermeket még kívánó nőknél a gyes és a gyed szerepel, továbbra is megelőzve a gyermekek után járó adókedvezmény jótékony hatását. A már meglévő gyermekszám szerint is különbözik a fontossági sorrend. Az egy- és kétgyermekes, de még gyermeket kívánó nők a gyed szerepét emelik ki azzal, hogy a második helyen preferálják a támogatások között, a háromgyermekesek pedig az adókedvezményt értékelik magasan, mivel a családi pótlékot követően a második helyre teszik a fontossági sorrendben. A családtámogatások szerepét, jelentőségét tehát mindenki a saját konkrét helyzete, illetve a további tervek, szándékok, elképzelések alapján ítéli meg és értékeli, ami elfogadható, érthető és praktikus magatartást jelent.

Összefoglalva az eredményeket megállapítható, hogy a visszafogottabb, megfontoltabb vagy halogatott gyermekvállalás főleg 25 év alatti fiatal nőkre és a 30 alatti férfiakra jellemző. Ennek legszembetűnőbb jele a gyermektelenek korábban nem tapasztalt magas aránya. Úgy tűnik, hogy a mai fiatalok tudatosan készülnek egy kisebb családnagyság megvalósítására, ami már a tervek szintjén sem éri átlagosan a 2 gyermeket. Új és meglepő jelenség, hogy megjelentek az akaratlagos gyermektelenség első jelei, ami korábban nem volt jellemző a hazai családtervekre. A kisebb tervezett családnagyság mögött a gyermektelenséget tudatosan vállalók 10–20 százalék közötti arányai húzódnak meg. Ez a magatartás főleg a 25 alatti korosztályokra, a nőtlen, hajadon családi állapotukra és a fővárosban élő fiatalokra jellemző. A családtervek megvalósulása esetén főleg az alacsonyabb iskolai végzettségű, az anyagilag kevésbé tehető családok, és a községekben élő női népességnél látszik biztosítva a

bővített reprodukció. Az emberek általában több gyermeket tartanak ideálisnak egy, ami magyar családban, mint amennyi gyermeket saját családjukba kívánnak, vagy amennyit már ténylegesen világra hoztak. Jóval kevesebben tartják ideálisnak a gyermektelenséget és az egygyermekes családmoddelt, mint ahányan ezt tervezik, vagy már megvalósították. A szülőképes koron már túl lévő, és végső családnagyságukat kialakított nők és férfiak csak valamivel több mint fele elégedett a megszületett gyermekeinek számával. Több mint 1/3-uk a ténylegesen születettnél több gyermekre vállalkozna, 8–9 százalékuk viszont kevesebbet vállalna, ha újra kezdené az életét. Az előbbieket főleg a gyermektelen és egygyermekes, az utóbbiak kisebb mértékben a három, többségükben a négy vagy több gyermekes családokból kerülnek ki. A családtámogatási intézkedések közül a gyermeket még kívánó nőknél a családi pótlék mellett a kedvezményes lakáskölcsön, valamint a gyes és gyed a legnépszerűbb, ugyanakkor megoszlanak a vélemények arról, hogy milyen szerepet játszanak a jelenleg működő családtámogatási formák a kívánt gyermekszám, vagyis a családtervek megvalósításában.

A családpolitika számára talán azt a tanulságot, vagy következtetést lehet levonni, hogy alkalmazkodnia kell a változó demográfiai valósághoz. Vannak dolgok, amiket inkább tudomásul kell venni, mint megkísérelni változtatni vagy befolyásolni azokat. Nem biztos, hogy ugyanazokat az eszközöket kell vagy lehet alkalmazni, mint korábban, vagy ha azokat is alkalmazzák a hatásuk, hatékonyságuk a korábbitól eltérő lehet. Figyelembe kell venni a párkapcsolatok változatosságát, a gyermekvállalási szokások és magatartások radikális változását, és ezek várható következményeit is. Mindezek tudatában és figyelembevételével lehet csak kialakítani olyan eszközrendszert, ami kedvező fogadtatásra talál és hosszú távon hatásos is lehet.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Anne Ruokolainen, Irma-Leena Notkola* 1999. Third-child intention in Finland. Paper prepared for the European Population Conference 1999, The Hague, September 1999, p. 20.
- Beets, G.–Dourleijn, E.* 1999: The impact of education on childlessness in Europe FFS evidence. Paper presented at the European Population Conference 1999, The Hague, September 1999, p. 16.
- Hajnal, J* 1965. European marriage patterns in perspective. In *Glass, D.V.–Eversley, D.E.C.* (szerk.): *Population in history*. London: E. Arnold, 101–143.
- Kiernan, K.* 1999: European Perspectives on Non-marital childbearing. Paper prepared for the European Population Conference, The Hague, September 1999. p. 30.
- Kamarás F.* 2002. Gyermekvállalás. Életünk Fordulópontjai. Műhelytanulmányok 1. (Szerk. Spéder Zs.) NKI 51–72. old.
- KSH, 1996/1. Európai termékenységi és családvizsgálat Magyarországon. Az 1993. évi keresztmetszeti vizsgálat fontosabb eredményei.

- KSH, 1996/2: Mikrocenzus, 1996. A népesség és a lakások jellemzői.
KSH, 1999: Mikrocenzus, 1996. Termékenységi adatok.
Pongrácz T.–Spéder Zs. 2002. Párkapcsolatok az ezredfordulón. Életünk Fordulópontjai. Műhelytanulmányok 1. (Szerk. *Spéder Zs.*) NKI 13–32. old.
Recent demographic development in Europe 2001. Council of Europe Publishing.
Sardon, J. P. 2000: The Demographic Situation of Europe and the Developed Countries Overseas. Population (An English Selection) Volume 12. pp. 293–328.
UN, 1999. Fertility and Family Surveys in Countries of the ECE Region. Standard Country Report, Hungary.

Tárgyszavak:

Családdemográfia
Termékenység
Népesedéspolitika

**FAMILY PLANS AND PREFERENCES IN THE NUMBER OF
CHILDREN AS MIRRORED BY THE STUDY ENTITLED
"TURNING POINTS OF OUR LIFE"**

A GYERMEKNEVELÉSI TÁMOGATÁSOKAT IGÉNYBE VEVŐ ÉS A CSALÁDI OKBÓL INAKTÍV SZEMÉLYEK FOGLALKOZTATÁSÁNAK LEHETŐSÉGEI ÉS AKADÁLYAI¹

FREY MÁRIA

2002-ben indult el Magyarországon a H0104-02 sz. Phare program („Tackling the gender gap in the labour market”), melynek célja „a nők és férfiak egyenlő munkaerő-piaci esélyeinek erősítése, az inaktív nők munka világába történő reintegrációjának és késői integrációjának elősegítésével”. A program kiemelt célcsoportjai: a *gyesről, gyedről, gyetről* a munka világába visszatérni kívánó és a *45 év feletti, jelenleg inaktív, de munkát vállalni szándékozó nők*. A program részét képezi olyan kísérleti alprojektek megvalósítása, amelyek keretében nonprofit jellegű vállalkozásokban *foglalkoztatást* kell biztosítani a képzést sikeresen teljesítő nők egy része számára – alkalmazotti vagy önfoglalkoztatói státusban – a *szociális gazdaságban*, elsősorban a *hiányzó humán és személyi szolgáltatások létrehozásával és működtetésével*, vagy egyéb, térségi szinten kielégítetlen lakossági, közösségi szükségletekre épülő tevékenységekben. A humán és személyi szolgáltatások fejlesztése egyfelől a családi kötöttségek miatt munkát vállalni nem tudó nők kapacitását szabadítja fel munkavégzés céljára, másfelől munkahelyet teremt.

Ennek a koncepciónak az előkészítésére-megalapozására mód nyílt egy *statisztikai kutatás* lebonyolítására, a HU9918-13 sz. Phare program támogatásával.

Az adatfelvételt a Központi Statisztikai Hivatal bonyolította le, a munkaerő-felméréshez csatolt kiegészítő kérdőív lekérdezésével, 2002. március, április, május hónapokban. A kutatás célcsoportját egyfelől a gyermekgondozási támogatásokat igénybevevők képezték, másfelől azok az inaktív személyek, akik szeretnének rendszeres munkát találni, de azért nem keresnek állást, mert a munkavállalásban őket gyermek-elhelyezési problémák, ill. egyéb családi kötelezettségek akadályozzák.

A *kutatás célja* a családi okok miatt a munkaerőpiactól távol lévők *munkavállalási szándékának és lehetőségeinek feltárása, a foglalkoztatásukat akadályozó*

¹ Összefoglaló a HU9918-13 Phare program keretében végzett statisztikai kutatás zárótanulmányából. Az adatfelvételt és feldolgozást a KSH Életszínvonal- és Emberierőforrás-statisztikai főosztályának munkatársai készítették elő, szervezték ill. végezték, *Lakatos Judit* irányításával.

lyozó tényezők megismerése, továbbá az ezek elhárítására javasolható intézkedések, megoldások feltérképezése volt.

A kutatás tematikája négy fő részre tagolódott.

Az első a gyermeknevelési támogatásokat igénybe vevő nők munkaerő-piaci kötődésével foglalkozott, akiknek a száma 283 ezer körüli. Bevonásuk a felmérésbe arra is lehetőséget adott, hogy folytassuk a KSH-nak ebben a körben eddig már három alkalommal végzett vizsgálatait, és az 1993., 1995. és 1999. évi adatfelvételt újabb hullámmal egészítsük ki.

A második témakör azoknak az inaktív személyeknek a problémáira irányult, akik azért nem keresnek állást, mert munkavállalás esetén nincs kire hagyni gyerekeiket, ill. gondozásra szoruló beteg, idős hozzátartozóikat. Az előbbieket a 23 ezret, az utóbbiaké pedig az 50 ezret.

A harmadik rész azzal foglalkozik, hogy a két csoport milyen elvárásokat fogalmaz meg egy családbarát munkahellyel szemben.

Végül a negyedik téma az otthoni kötelezettségek kiváltási lehetőségeinek vizsgálata volt, mind a potenciális kereslet (a szolgáltatást igénybe vevők), mind pedig a potenciális kínálat (a szolgáltatást nyújtók) oldaláról.

1. Gyermekgondozási támogatásokat igénybe vevők

2002. január elsején a gyermekgondozási támogatásokat² igénybe vevők együttes létszáma a Központi Statisztikai Hivatal munkaerő-mérleg kiadványá-

² Magyarországon a gyermeknevelési támogatásoknak négy formája létezik. Ezek közül a *szülési szabadságra* vonatkozó szabályok tűnnek a legstabilabbnak. Ezzel külön a kutatás keretében nem foglalkoztunk, mert az minden anyának jár és igénybe is veszi. Ennek díjazása viszont attól függően más és más, hogy az anya a szülést megelőzően rendelkezett-e az előírt biztosított jogviszonnyal, vagy sem. A Munka Törvénykönyve 138. § (1) bekezdése értelmében a terhes, ill. szülő nőt 24 hét szülési szabadság illeti meg. Erre az időre – a napi átlagkereset 70%-át kitevő – terhesség-gyermekágyi segély jár az anyának, amennyiben a szülést megelőző két éven belül legalább 180 napig biztosított volt. Ennek hiánya esetén gyermekgondozási segély állapítható meg.

Mivel ez a kutatás több ponton is az elmúlt tíz év egészének történéseit hasonlítja össze, fel kell hívni a figyelmet arra, hogy a másik három támogatási forma – a *gyermekgondozási díj*, *gyermekgondozási segély* és *gyermeknevelési támogatás* – feltételeit a kilencvenes évek közepének gazdasági stabilizációs programja lényegesen megváltoztatta. Az alábbiakban ismertetjük, hogy mi jellemezte ezeket 1996. április 15-e, azaz az említett intézkedések hatályba lépése előtt és után, továbbá milyen főbb szabályok érvényesülnek napjainkban igénybevételükkel kapcsolatban.

a) A *gyermekgondozási díj* (gyed) a gyermek 24 hetes korától 2 éves koráig járt a biztosított jogviszonnyal rendelkező anyának, és keresetarányos ellátást nyújtott. Ezt a kilencvenes évek közepén eltörölték, mégpedig úgy, hogy gyedet utoljára az 1996. április 15-e előtt született gyerekek után lehetett igénybe venni. 2000. január 1-jétől azonban hatályát újból visszaállították. Jelenleg a gyed ugyancsak a terhességi-gyermekágyi segélyre jogosító időtartam leteltét követő naptól a gyermek második életévének betöltéséig jár, összege pedig a napi átlagkereset 70%-a, ill. 83 ezer Ft, ami 2002. január 1-jétől van érvényben. A gyed felső határát minden év január 15-ig felülvizsgálják és új összeghatárt állapítanak meg, az év elejéig visszamenőleg. A gyed folyósításának feltétele, hogy a támogatásra jogosult *szülő* rendelkezzen az igénylését megelőző két éven belül legalább 180 napi biztosított jogviszonnyal. A *gyermekgondozási díj* igénybevétele mellett kereső tevékenységet nem lehet folytatni.

nak adatai szerint 297,1 ezer volt. A 2002. március-május közötti időszakban lebonyolított felmérés mintegy 283 ezer főről szolgáltatott adatokat, ami 95%-os lefedettségnek felel meg. Ebből 154 ezer fő részesült gyermekgondozási segélyben (gyes), 82 ezer gyermekgondozási díjban (gyed) és 47 ezren gyermeknevelési támogatásban (gyet). A következőkben ennek a csoportnak a helyzetelemzéséből emeljük ki a lényegi következtetéseket.

1.1 A gyermekgondozási támogatásokat igénybevevők munkaerő-piaci kötődése

A KSH a munkaerő-felméréshez kapcsolódva a mostani adatfelvételt megelőzően már három alkalommal (1993, 1996, 1999) vizsgálta a gyermekek otthoni nevelését segítő támogatásokat igénybe vevő nők helyzetét. (Lakatos, 1996; Frey, 2001) Az 1993. és 1999. évi felvétel között eltelt időben a leglényegesebb változás: *az évtized végén sokkal nagyobb hányadot képviseltek a támogatottak között azok, akik a szülést megelőzően nem dolgoztak.* Ehhez a munkaerő-piaci viszonyok átrendeződése mellett érdemben hozzájárult az a tény, hogy 1996 óta a gyes folyósításához nem kell biztosítási előzmény. A gyed újbóli bevezetésével némileg módosult a helyzet.

b) A *gyermekgondozási segély (gyes)* a gyermek 3 éves koráig járt az apának vagy az anyának, és fix összegű támogatást jelentett. 1996. április 15-től a jogosultságot a rászoruló szülőkre korlátozták, ugyanakkor eltörölték a jogosultsági feltételek közül a biztosítási előzmény megkövetelését. 1999-től az ellátás ismét jövedelemtől függetlenül jár az azt igénybevevő *szülőnek*. Ezt a jogosultságot kiterjesztették a nagyszülőre is, azokban az esetekben, ha a gyerek az első életévét betöltötte, gondozására a szülő háztartásában kerül sor és szülei a gyesről lemondanak. A nagyszülő azonban csak akkor részesülhet gyes-ben, ha ezen kívül nem rendelkezik más jövedelemmel. A gyes összege az öregségi nyugdíj legkisebb összegével azonos (2002-ben 20100 Ft). 8% nyugdíjjárulék levonása mellett a gyes folyósításának időtartamát a nyugdíj megállapításakor szolgálati időnek kell tekinteni. Ez idő alatt - feltéve, hogy a gyermek betöltötte a másfél éves kort - a gyesen lévő szülő dolgozhat, mégpedig napi négy órát meg nem haladó időtartamban, vagy időkorlát nélkül, ha a munkavégzés otthon történik. A tartósan beteg, ill. súlyosan fogyatékos gyermeket nevelő szülő a gyermek 10. életévének betöltéséig jogosult az ellátásra.

c) A *gyermeknevelési támogatást (gyet)* az 1993. évi III. törvény vezette be 1993-ban. Erre az a szülő - kezdetben kizárólag az anya volt - jogosult, aki saját háztartásában három vagy több kiskorú gyermeket nevel. A gyet - melynek összege azonos az öregségi nyugdíj mindenkori legkisebb összegével, azaz 2002-ben 20100 Ft - a legfiatalabb gyermek 3. életévétől a 8. életévének betöltéséig jár. 8% nyugdíjjárulék levonása mellett a gyet időtartama is szolgálati időnek számít. A gyeshez hasonlóan a gyetet igénybevevő szülő is dolgozhat, maximum napi 4 órás időkeretben, ill. korlátozás nélkül, otthoni munkavégzés esetén.

1. A gyes, gyed, gyet igénybevétele előtti munkaerő-piaci státus, 1999–2002
Labour force status before applying child care allowance and leave,
1999–2002

Időpont	Összesen ezer fő=100%	Munkaviszonyban				Munkaviszonyban nem állók=100% ebből		
		állt		nem állt				
		ezer fő	%	ezer fő	%	tanult	htb. volt	vállalkozó volt
1999. okt.-dec.	290,0	214,0	73,8	76,0	26,2	17,1	77,6	5,3
2002. febr.-máj.	282,9	217,2	76,8	65,6	23,2	19,9	75,7	4,4

Mivel a gyeden lévők körében 90%-ot meghaladta a szülést megelőzően munkaviszonyban állók aránya – szemben a gyesen és gyeten lévőkkel, akik körében ezek részesedése 70% körüli -, a gyermekek otthoni nevelését segítő támogatások haszonélvezőinek átstrukturálódása a gyed javára 73,8 százalékról 76,8 százalékra növelte azok arányát, akik a szülést közvetlenül megelőzően keresőmunkát végeztek. A fennmaradó 23,2 százalék a gyermekgondozási támogatás igénybevétele előtt nem rendelkezett munkaviszonnyal. Ezek egytöbde azért nem, mert tanult, háromnegyede háztartásbeli volt, 4,4%-uk pedig vállalkozóként dolgozott saját vagy családtagjai vállalkozásában.

Már a jogosultsági szabályokból is következik, hogy a gyeden lévők közül azok, akik előzőleg nem álltak alkalmazásban, nagyobb arányban tanultak közép- vagy felsőoktatási intézmény nappali tagozatán³, mint a gyesen, ill. gyeten lévők, ugyanakkor a háztartásbeliek előfordulása jóval ritkább volt a körükben.

A gyermeknevelés miatti hosszú távollét a munkáltató és a munkavállaló közötti kapcsolatot fellazítja, esetleg teljesen formálissá teszi. Ebben közrejátszik az a tény, hogy *a munkaviszonnyal rendelkezők csupán háromnegyedének maradt fenn változatlan formában a munkahelye a gyermekgondozási támogatások igénybevétele alatt.* Ez az arány a gyeden lévők körében a legmagasabb – bár ez esetben is már csak 87,8% –, a gyesen lévők között 77,4%, a gyeten lévők esetében pedig 49%. A gyermekgondozási szabadságra távozók munkahelyeinek 12,3%-a megszűnt, 11%-a átalakult, s ez túlnyomó részüknél jelentős létszámleépítéssel járt.

³ A közép- vagy felsőfokú oktatási intézmény nappali tagozatán egy évnél hosszabb ideig folytatott tanulmányok beleszámítanak a 180 napos biztosítási időbe.

*2. Gyés-gyed-gyeten lévőek megoszlása
korábbi munkahelyükről való informáltságuk szerint
Distribution of persons on child care leave and allowance
by information regarding their earlier working place*

Munkahelyre vonatkozó adatok	Gyesen lévőek		Gyeden lévőek		Gyeten lévőek		Együtt	
	ezer fő	%	ezer fő	%	ezer fő	%	ezer fő	%
Munkahelye megszűnt	13,3	12,1	4,3	5,8	9,1	27,6	26,7	12,3
Munkahelye átalakult, ebből:	11,6	10,5	4,7	6,4	7,7	23,4	24,0	11,0
- létszámléépítéssel	9,1	8,2	3,6	4,9	6,7	20,4	19,4	8,9
- lsz. léépítés nélkül	2,5	2,3	1,1	1,5	1,0	3,0	4,6	2,1
Munkahelye változatlan formában működik	85,1	77,4	65,2	87,8	16,1	49,0	166,5	76,6
Együtt	110,0	100,0	74,2	100,0	32,9	100,0	217,2	100,0

A munkáltatói oldalon bekövetkezett átalakulások nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy 2002. március-május között a korábban alkalmazásban állóknak csak a 45,3%-a akart és – saját véleménye szerint – tudott volna visszatérni korábbi foglalkoztatójához. Ez az arány 1993-ban 50,4%, 1995-ben 52,3%, 1999-ben pedig 46,4% volt.

2002 tavaszán a gyeden lévőeknek is csak a 61,9%-a nyilatkozott úgy, hogy munkáltatója alkalmazná és vissza is akar térni arra a munkahelyre, ahol a szülés előtt dolgozott. A gyesen lévőeknek a 42,7%-a, a gyeten lévőeknek pedig mindössze a 16,3%-a vélekedett ehhez hasonlóan.

*3. A gyesen, gyeden lévőek megoszlása az ellátási idő letelte utáni visszatérés
lehetősége szerint, 1993, 1995, 1999, 2002
Distribution of persons on child care leave and allowance by their possibilities
for returning after the time of caring, 1993, 1995, 1999, 2002*

A visszatérés lehetősége	1993	1995	1999*	2002
A munkáltató megszűnt	8,6	9,2	10,0	12,3
Munkáltatója létezik, de nem kívánja őt alkalmazni	34,3	29,8	32,4	32,5
Munkáltatója alkalmazná, de nem akar oda visszatérni	6,7	8,7	11,2	9,9
Munkáltatója alkalmazná és vissza is akar oda térni	50,4	52,3	46,4	45,3
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

* Szülési szabadságon lévőekkel együtt.

Forrás: KSH 2001., p. 25.

1993 óta folyamatosan nő azoknak a kisgyermekes anyáknak az aránya, akik azért nem tudnak visszamenni a munkahelyükre a gyermekgondozási szabadságot követően, mert az időközben megszűnt. Hozzávetőleg egyharmaduk a munkáltatóra visszavezethető ok miatt nem számíthat a visszatérésre eredeti munkahelyére, ami a gyeden lévőek körében is meglepően magas (21,2%), a gyeten lévőek esetében pedig az 50%-ot is meghaladja. Az utóbbiak között igen csekély azoknak az aránya, akik a munkáltató fogadókészsége ellenére másik állás után néznének (3,7%). Ez a szándék a gyesen és gyeden lévőek egyaránt 11%-át jellemzi.

Mint említettük, a gyesen-gyeden-gyeten lévőek 283 ezres sokaságából 217 ezer fő volt foglalkoztatott a gyermekgondozási támogatások igénybevétele előtt. Közülük 98 ezer vissza tud és akar térni előző munkahelyére, 21 ezer ugyanakkor nem szándékozik ezt megtenni. A többinek megszűnt a munkahelye, vagy létezik ugyan, de nem kívánja alkalmazni. Azoktól a kismamáktól, akik a gyermekgondozási idő lejárta után nem szándékoznak visszatérni a munkahelyükre, megkérdeztük ennek okait. A válaszok megoszlását mutatja a következő táblázat.

4. A korábbi munkahelyre visszatérni nem szándékozók indokai
Motivations of persons not intending to return to their earlier working place

Okok	Gyes	Gyed	Gyet	Együtt
	megoszlás, %	megoszlás, %	megoszlás, %	megoszlás, %
<i>Munkahellyel összefüggő ok miatt, és pedig:</i>				
▪ több műszak	31,5	33,5	43,0	32,9
▪ hosszú utazási idő	9,8	21,2	29,3	15,3
▪ teljes munkaidő	8,3	4,6	–	6,4
▪ teljes munkaidő	3,5	1,1	–	2,4
▪ rossz munkakörülmény	0,9	2,8	–	1,6
▪ alacsony kereset	3,9	2,9	13,7	4,0
▪ képzettségének nem felel meg a munkája	5,1	0,9	–	3,2
<i>Családi ok miatt</i>	26,3	15,7	23,2	22,1
<i>További gyermekvállalás</i>	33,6	37,7	7,6	33,7
<i>Egyéb ok miatt</i>	8,7	13,2	26,2	11,4
Együtt	100,0	100,0	100,0	100,0

A gyermekgondozás miatt otthon maradó kisgyermekes anyák közül a legtöbben (33,7%) azért nem kívánnak visszatérni a munkahelyükre, mert *újabb babát szeretnének*. Ezek aránya – érthető módon – a gyeden (37,7%) és gyesen (33,6%) lévőek között lényegesen nagyobb, mint a gyeten lévőek körében (7,6%), akik már amúgy is nagycsaládosok. A megkérdezettek másik harmadánál a fő

visszahúzó erő a *munkahely taszító hatása*, aminek többféle összetevője van. A legnagyobb súllyal (15,3%) a *több műszak* esik a latba, ami főleg a gyeten lévőkhöz számára, de a gyeten lévőkhöz is sokaknak elháríthatatlan akadályt jelent a munkavállalásban. Fontos szerepe van a *hosszú utazási időnek*, de még nagyobb a *tömegközlekedés hiányának* vagy a ritka járatszámnak, amire a válaszadók az „egyéb okok” között hívták fel a figyelmünket. A munkáltatóval összefüggő ok az is, hogy az *alacsony kereset* miatt nem éri meg dolgozni.

Eddig azokkal foglalkoztunk, akik a gyermekgondozási támogatások igénybevételel megelőzően dolgoztak. A továbbiakban azokra a kisgyermekes anyákra is kiterjesztjük a figyelmünket, akik a szülést megelőzően nem álltak munkaviszonyban. Azaz: *a gyés-gyed-gyeden lévőkhöz összességét vizsgáljuk abból a szempontból, hogy milyen elképzeléseik vannak jövőbeni munkaerő-piaci státuszukat illetően*. Szerencsére ugyanerre vonatkozóan az 1999. évi felmérésből is vannak információink, ami időbeli összehasonlítást is lehetővé tesz.

Az 5. sz. táblázat szerint 2002-ben majdnem 5%-kal többen akartak visszatérni a munkaerőpiacra (69,6%) a gyermekgondozási idő lejárta után, mint három évvel ezelőtt (64,8%). Ezen belül 1999-ben a gyermekgondozási ellátást igénybe vevő nők átlagosan 36,2%-a szándékozott visszamenni a korábbi munkahelyére, idén pedig a 34,8%-uk. Ez a minimális eltérés abból adódhat, hogy a korábbi felvételben benne voltak a szülési szabadságon lévő nők is – számuk kb. 10 ezer volt-, akiknek a kötődése a munkáltatójukhoz feltételezhetően a legszorosabb.

A három évvel ezelőttihez képest az idén sokkal nagyobb – 25,6% helyett 32,4% – volt azoknak a kisgyermekes anyáknak az aránya, akik új/más munkahelyet kívánnak keresni. E növekedésnek az lehet a forrása, hogy 17%-ról 11,6%-ra csökkent a részesedése azoknak a nőknek, akik csak a család ellátásával kívánnak foglalkozni. Ez örömdetes jele lehet a munkavállalási hajlandóság hosszú ideje érzékelhető gyengülésében bekövetkező fordulatnak, amit ösztönözhetett a gyerekek utáni adókedvezmény igénybevételenek a lehetősége.

5. A gyermekgondozási ellátást igénybevevők megoszlása jövőre vonatkozó elképzeléseik és gyermekeik száma szerint, 1999-2002

Distribution of persons utilising child care benefits according to their future intentions and by the number of their children, 1999-2002

Alternatívák	1	2	3	4 és több	Összesen
	18 éven aluli gyereket nevelők				
1999					
Visszamegy korábbi munkahelyére	48,7	38,7	20,0	8,3	36,2
(Új) munkahelyet keres	26,1	31,2	21,5	12,5	25,6
Vállalkozó lesz	3,4	3,2	1,5	—	3,0
Várhatóan munkanélküli ellátás igénybevételére kényszerül	5,0	7,5	9,2	8,3	6,6
Újabb anyasági ellátást igényel	5,9	6,5	23,1	33,3	11,6
Otthon marad háztartásbeliként	10,9	12,9	24,7	37,6	17,0
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
2002					
Visszamegy korábbi munkahelyére	44,9	45,3	18,1	10,2	34,8
(Új) munkahelyet keres	35,7	34,2	30,8	20,5	32,4
Vállalkozó lesz	2,2	3,3	2,2	1,2	2,4
Várhatóan munkanélküli ellátás igénybevételére kényszerül	2,2	3,5	2,7	3,3	2,8
Újabb anyasági ellátást igényel	8,0	6,2	29,1	39,8	16,0
Otthon marad háztartásbeliként	7,0	7,5	17,1	25,0	11,6
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Jelentősen visszaesett a munkanélküli ellátás igénybevételére kényszerülő vagy számító anyák részaránya is. Ezt előidézhette az a körülmény, hogy a hozzájutás feltételeinek a szigorítása miatt az érintettek elvesztették jogosultságukat. Az is elképzelhető, hogy ehelyett újabb gyermekgondozási ellátást vesznek igénybe, amire az utal, hogy 11,6%-ról 16%-ra nőtt azoknak az asszonyoknak az aránya, akik erre a támogatásra számítanak. 1999-ben és 2002-ben is igen csekély azoknak az aránya, akik *vállalkozóként* képzelik el a jövőjüket. Az 5. sz. táblázat adatai lehetővé teszik a jövőre vonatkozó elképzelések *gyerekszám* szerinti összehasonlítását is.

Az adatok abban nem mutatnak változást 1999. óta, hogy *a nők munkába állási szándéka az eltartott gyermekek számának növekedésével arányosan csökken*. Ugyanakkor mindegyik kategóriában emelkedett azoknak a kisgyermekeseknek a részaránya, akik a gyermekgondozási idő lejártá után újból munkába kívánnak állni. 1999. IV. negyedévében ezek aránya az egy-gyermekesek körében 78,2% volt, 2002 tavaszán 82,8%. Ugyanennyi volt az idei felméréskor a két-gyermekesek mutatója is, holott előzőleg ez még csak 73,1%-ot tett ki. A

háromgyerekesek korábbi 43%-ával szemben manapság már 51,1%-uk szeretne a munkaerőpiacra visszatérni, a 4-gyerekesek közül pedig 31,9%, ellentétben az 1999. évi egyötöddel.

A munkanélküli ellátást 2002-ben gyerekszámától függetlenül szinte mindenki igyekezett elkerülni, ugyanakkor a három- és többgyerekesek körében a korábbinál jóval magasabb azoknak az aránya, akik újabb anyasági támogatásért (gyed után gyes, gyes után gyet) kívánnak folyamodni.

A két időpont között abban sincs változás, hogy a gyerekszámmal együtt nő azoknak az aránya, akik a jogosultságuknak megfelelő ellátás kimerítése után kizárólag a családjukkal és gyermekeik nevelésével kívánnak foglalkozni. Ezek részesedése azonban 2002 tavaszán mindegyik kategóriában jelentősen kisebb volt, mint 1999. IV. negyedévében.

1.2 A gyermekgondozási támogatásokat igénybevevők informáltsága lehetőségeikről

A kérdőívben szerepelt egy kérdéscsoport, amely azt tudakolta az érintettektől, hogy tisztában vannak-e, ill. élnek-e azokkal a lehetőségekkel, amelyek a rendelkezésükre állnak munkaerő-piaci esélyeik javítására. Ezek egyike a *gyes, gyet (és ápolási díj⁴) melletti munkavállalásra* vonatkozott, ami azért lehet előnyös az érintettek számára, mert módot nyújt a munkatapasztalatok megőrzésére és megújítására, valamint a munkahelyi kötődés és kapcsolatok fenntartására.

A válaszadók több mint négyötöde tisztában van ezzel a lehetőséggel, ami örvendetes, bár ha figyelembe vesszük, hogy ez a szabály azóta létezik, amióta maga az intézkedés, a 80% körüli ismertséggel sem lehetünk elégedettek.

⁴ A gyes és a gyet szabályait korábban már ismertettük, az ápolási díjról viszont még nem tettünk említést. Ápolási díjra jogosult a hozzátartozó, ha önmaga ellátására képtelen, állandó és tartós felügyeletre szoruló *súlyosan fogyatékos* (korhatár nélkül), *vagy tartósan beteg 18 év alatti gyermek* gondozását, ápolását végzi. Az ápolási díj összege ebben az esetben nem lehet kevesebb, mint az öregségi nyugdíj mindenkori legkisebb összege (ez 2002-ben 20 100 Ft).

A települési önkormányzat a rendeletében meghatározott feltételek esetén ápolási díjat állapíthat meg annak a hozzátartozónak is, aki 18. életévét betöltött, tartósan beteg személy gondozását végzi. A díj összege ebben az esetben nem lehet kevesebb, mint az öregségi nyugdíj mindenkori legkisebb összegének 60%-a (ez 2002-ben 12 060 Ft).

Az ellátás folyósításának időtartama nyugdíjszerző szolgálati időnek minősül, mivel a folyósított összegből 8% nyugdíjárulékot vonnak.

A gyes és a gyet ideje alatti munkavállaláshoz hasonlóan az *ápolási díj igénybevétele mellett is lehet keresőtevékenységet folytatni, de havi átlagban legfeljebb napi négy órában, illetve otthoni munkavégzés esetén időbeli korlátozás nélkül.*

6. A gyēs, gyet (és ápolási díj) melletti részidős munkavégzés lehetőségét ismerők aránya iskolai végzettség és településtípus szerint

Rates of persons knowing the possibilities of part time employment beside child care allowance by educational level and by type of settlement living in

Iskolai végzettség	A lehetőséget ismerők aránya a válaszadók közül, %			
	Gyēsēn lēvők	Gyēden lēvők	Gyēten lēvők	Együtt
< 8 ált. isk. osztály	52,4	27,1	45,1	46,9
8 ált. iskolai osztály	67,5	73,9	71,8	69,6
Szaktmunkásképző	87,7	83,0	94,8	87,9
Szaktiskola	80,8	57,1	100,0	78,3
Gimnázium	89,1	83,3	88,2	87,6
Szakközépiskola	91,4	91,9	90,9	91,6
Főiskola	90,8	96,4	100,0	94,4
Egyetem	94,1	97,3	-	96,1
Összesen	81,3	85,0	80,2	82,3
Településtípus				
Főváros	77,1	84,1	83,3	80,2
Város	85,9	87,1	85,4	86,2
Község	79,1	82,6	76,5	78,7

Mint várható volt, az alacsony iskolai végzettségűek a leginkább alulinformáltak. *Iskolai végzettségi fokozatonként felfelé haladva nő a gyēs, gyed (és ápolási díj) melletti (részidős) munkavállalás lehetőségét ismerők aránya. A településtípusok szerinti összehasonlításnál talán az a legmeglepőbb, hogy a fővárosiak alig valamivel nagyobb arányban ismerik ezeket a szabályokat, mint a községekben lakók.*

A 7. sz. táblázat azt mutatja, hogy mennyien élnek a gyēs és gyet melletti munkavállalás lehetőségével. Eszerint *a gyermekgondozási támogatásokat igénybevevőkből – akiknek bizonyos korlátok között engedélyezett a munkavégzés – csupán 7,5% végez munkát az ellátási idő alatt, ami 21 ezer főnek felel meg.*

7. A gyes, gyet ideje alatt munkát vállalók aránya, továbbá a nem dolgozók megoszlása a keresőtevékenység mellőzésének okai szerint, településtípusonként, %

Share of persons shouldering work during the time of child care allowance – further the distribution of those who are not working and by causes of neglecting employment, by the type of settlement, %

Csoportok	Főváros	Város	Község	Együtt
Dolgozók aránya az összesből	3,2	8,1	8,2	7,5
Ebből (100%):				
- rendszeresen	37,7	28,1	43,3	35,6
- alkalmilag végez kereső tevékenységet	62,3	71,9	56,7	64,4
Nem dolgozók aránya	96,8	91,9	91,8	92,5
Nem-dolgozók (=100%) megoszlása a keresőtevékenység mellőzésének okai szerint:				
- csak a gyerekekkel akar foglalkozni	73,1	63,7	61,9	64,2
- nincs kire hagyni a gyereket	17,3	17,7	19,5	18,8
- nem talál ilyen munkát	6,1	12,4	16,0	13,0
- egyéb	3,5	6,2	2,6	4,4

Érdekes módon a fővárosban a legalacsonyabb a keresőtevékenységet folytatók aránya, a vidéki városokban és a községekben ennek több mint két- és félszerese. A „dolgozó” kismamák durván egyharmadát rendszeresen foglalkoztatják, a többiek viszont erre csak alkalmilag kapnak vagy igényelnek lehetőséget.

A szülést megelőzően fizikai állományban dolgozók között jóval nagyobb (9,2%) azoknak az aránya, akik a gyes, gyet ideje alatt munkát vállalnak, mint a szellemi állományba tartozóknál. A gyermekgondozás alatti munkavégzés leginkább a szakmunkás végzettségű, a gimnáziumi és szakközépiskolai érettségivel rendelkező kismamákra jellemző (10%), a legkevésbé pedig az egyetemet (2,5%) végzettekre és a 8 általános iskolai osztállyal sem rendelkezőkre (3,9%).

A gyesen, gyeten lévők 92,5%-a nem dolgozik a gyermekgondozási ideje alatt, mégpedig közel kétharmaduk azért, mert a rendelkezésre álló időt teljes egészében a gyerekeinek kívánja szentelni. Ugyanakkor tekintélyes (18,4%) azoknak az aránya is, akik vállalnának munkát, de ezt azért nem tudják megtenni, mert nincs kire hagyni a gyermekeiket. Ez közel 40 ezer főnek felel meg.

Itt tehát 65 ezer körüli olyan inaktív személyről van szó, akik mobilizálhatók lennének munkavégzés céljára, ha az ehhez szükséges infrastrukturális háttér rendelkezésre állna és volna hozzá munkalehetőség.

A munkaerőpiactól való távollét erodálja a korábban megszerzett tudást, s ezáltal rontja a gyermekgondozási szabadságon lévők foglalkoztathatóságát. Ennek pótlására és megújítására ad lehetőséget a Felsőoktatásról szóló 1993.

évi LXXX. Törvény (Ftv.), amit 1998-ban kiegészítettek a 12.§(3.) bekezdéssel. Ez kimondja, hogy *tandíjmentesség illeti meg a második vagy további alapképzésben, kiegészítő alapképzésben résztvevő, gyermekgondozási segélyben ill. gyermeknevelési támogatásban részesülő hallgatót.*

Minden jogszabály annyit ér, amennyit használnak belőle. *A megkérdezettek 54,5%-a nem ismeri ezt a lehetőséget.* Azon kevésbé csodálkozhatunk, hogy a legfeljebb általános iskolát végzettek háromnegyede nem tudja, hogy tandíjmentesség jár annak, aki a gyes, gyet ideje alatt második diplomát biztosító felsőfokú képzésben vesz részt. Azon már inkább, hogy az érettségizettek 40%-a, sőt az egyetemet végzettek 31,5%-a sem tud erről a lehetőségről.

Aki tudatában van ennek a szabálynak, abból 17,7% élt, vagy élni kíván vele. Az utóbbiak aránya az egyetemet végzettek körében a legnagyobb (31,9%). Az érdeklődés iskolai végzettségi fokozatonként csökken, egészen az alapfokú végzettséggel rendelkezőkig (9%), akik csak jövőbeni tervként nyilatkozhattak ennek a lehetőségnek a kihasználásáról.

8. A gyes, gyeden, gyeten lévők ismerete a második diploma gyes, gyet alatti megszerzésének tandíjmentességéről iskolai végzettség és településtípus szerint, %

Knowledge of persons on child care leave concerning the possibility of getting free from paying school-fees by educational level and type of settlement, %

Iskolai végzettség	Ismeri a lehetőséget		Nem ismeri	Együtt
	Összesen	Ebből (=100%): él(t) vele		
Alapfok	24,7	9,0	75,3	100,0
Középfok	51,2	16,2	48,8	100,0
Ebből: érettségi	59,3	25,2	40,7	100,0
Felsőfok	76,1	31,9	23,9	100,0
Együtt	45,5	17,7	54,5	100,0
Településtípus				
Főváros	46,6	31,5	53,4	100,0
Város	51,9	17,5	48,1	100,0
Község	38,4	12,7	61,6	100,0

A községekben élők alulinformáltabbak, mint a városiak, és még azok közül is csak harmadannyian kívánnak élni törvény biztosította jogukkal, mint a fővárosban. Ennek oka az a keserves tapasztalat, hogy „Az embernek nem érdemes át- vagy továbbképezni magát, mert úgy sincs állás.”

Nem megnyugtatóbb a helyzet a *munkaügyi központok által támogatott képzések ismeretével és igénybevételével* kapcsolatban sem. A foglalkoztatás elősegítéséről és a munkanélküliek ellátásáról szóló 1991. évi IV. törvény 2001.

július elsején hatályba lépett módosítása révén a képzési támogatásban részesíthetők köre kibővült a gyermek gondozása céljából hosszabb ideig fizetés nélküli szabadságon lévő, valamint a gyermeknevelési támogatásban, ápolási díjban részesülő személyekkel, akik a munkahelyüktől való távollét megszűnését követően fokozottan ki vannak téve a munkanélkülivé válás veszélyének.⁵ Erről a lehetőségről többen tudnak (53,7%), mint az előbbiről, de még mindig nem elegendő, főleg ha figyelembe vesszük, hogy a másoddiploma az érintettek szűkebb körét érinti, mint a munkaügyi központok által támogatott képzés, ami elvileg mindenkire kiterjed.

A fővárosiak közül ezzel sincsenek többen tisztában, mint a felsősoktatási törvény nyújtotta lehetőséggel, a vidéki városokban és főleg a községekben viszont sokkal szélesebb körben ismert a munkaügyi központok támogatása, mint a másoddiploma tandíjmentessége. Érdekes módon a támogatott átképzésekről csak a felsőfokú végzettségűek körében tudnak kevesebben, mint a felsőfokú képzés tandíjmentességéről.

9. A gyes, gyeden, gyeten lévők ismerete a munkaügyi szervezet képzési támogatásáról iskolai végzettség és településtípus szerint, %
Knowledge of persons on child care leave on the assistance of working organisations by school qualification and type of settlement, %

Iskolai végzettség	Ismeri a lehetőséget		Nem ismeri	Együtt
	Összesen	Ebből (=100%): él(t) vele		
Alapfok	37,5	11,3	62,5	100,0
Középfok	58,9	17,9	41,1	100,0
Ebből: érettségi	62,4	22,1	37,6	100,0
Felsőfok	73,8	16,8	26,2	100,0
Együtt	53,7	16,3	46,3	100,0
Településtípus				
Főváros	47,2	21,9	52,8	100,0
Város	60,9	17,0	39,1	100,0
Község	48,2	13,4	51,8	100,0

Akik ismerik a munkaügyi központok képzési támogatását, azok nagyjából ugyanolyan arányban éltek ezzel (16,3%), mint a felsősoktatási törvény által biztosított lehetőséggel (17,7%).

⁵ A gyereket nevelők képzése akkor támogatható, ha:

- a képzés időtartama hetente nem haladja meg a húsz órát és
- a gyermekgondozási segélyben, díjban részesülő személy képzése a gyermek másfél éves korának betöltését követően kezdődik, továbbá
- a gyesben, gyetben részesülő személy kereső tevékenységet nem folytat.

1.3 A munkavállalás és a gyereknevelés összehangolásának problémái

A gyes-gyed-gyeten lévőkől aziránt is érdeklődtünk, hogy a munkavállalás – amennyiben arra nem az ellátás folyósítása mellett, hanem helyett, azaz a gyermekgondozási szabadságról a munkaerőpiacra visszatérve kerülne sor – és a családi kötelezettségek összehangolása gondot okozna-e a megkérdezettek számára?

10. A gyesen, gyeden, gyesen lévők problémái a(z esetleges) munkavállalás és a családi kötelezettségek összehangolásával kapcsolatban, %

Problems of persons on child care leave in relation with the harmonisation of the (occasional) working and family duties, %

Ismérvek	Nem okoz gondot	Gondot okoz, mert				Összesen
		nincs kire hagyni a gyereket	egyéb családi ok miatt	más okból	együtt	
Gyerekszám						
Egy	46,4	44,5	3,3	5,8	53,6	100,0
Kettő	43,3	46,8	4,6	5,2	56,7	100,0
Három	37,7	47,8	4,5	9,9	62,3	100,0
Négy	30,1	50,8	6,6	12,5	69,9	100,0
Öt és több	27,0	56,0	4,7	12,3	73,0	100,0
Összesen	41,5	47,0	4,2	7,3	58,5	100,0
Iskolai végzettség						
Alapfok	33,2	52,8	4,4	9,7	66,8	100,0
Középfok	44,0	46,0	4,4	5,6	56,0	100,0
Ebből: érettségivel	46,5	42,9	4,5	6,1	53,5	100,0
Felsőfok	52,7	35,0	2,9	9,4	47,3	100,0
Településtípus						
Főváros	44,0	41,8	2,9	11,3	56,0	100,0
Város	44,3	43,8	4,7	7,2	55,7	100,0
Község	37,7	52,0	4,2	6,1	62,3	100,0

A gyermeknevelési támogatásokat igénybevevő 283 ezer személy közül 117 ezernek (41,5%) nem, mintegy 165 ezernek viszont problémát jelentene az (új)bóli elhelyezkedés a családi kötelezettségekkel való összehangolás szempontjából, ami a teljes sokaság 58,5%-át teszi ki. Ezt száznak véve négyötödük a választ azzal indokolta, hogy munkavállalás esetén nincs kire hagyni a gyere-

ke(ke)t. Ez 133 ezer kismama véleménye, akik egy részének a gondjára korántsem egyszerű megoldást találni.

A munkavállalás és a családi élet összehangolásának a nehézségeivel küszködő további 12 ezer kisgyermekes anyát *egyéb családi kötelezettségek* is gátolnak a munkavállalásban, elsősorban idős vagy beteg felnőtt hozzátartozó gondozása. Ennek a csoportnak a problémáira később, amikor az *inaktív* munkavállalását akadályozó hasonló tényezőkkel foglalkozunk, még visszatérünk. Végül 20 ezer *kisgyermekes anya* „*egyéb okra*” hivatkozott, amikor jövőbeni foglalkoztatásuk esélytelensége szóba került. A szöveges megjegyzésekből az egyik tipikus válasz ezekből a *munkahely-hiány*.

Már egy gyerek mellett is a kisgyermekes anyák több mint a felénél gondot okozna a munkavállalás és a családi kötelezettségek összehangolása, amire a gyerekszám növekedésével egyre nagyobb hányaduk panaszkodik. Alacsony gyerekszám mellett az egyéni elhelyezkedési szándék az átlagot meghaladó mértékben a gyermek-elhelyezési gondok megoldhatóságának a függvénye. Később emellé „*egyéb okok*” társulnak, gyakran halmozódva.

Az alacsony iskolai végzettségi fokozattól felfelé haladva csökken (az alapfokú végzettségük 66,8%-áról a felsőfokú végzettségük 47,3%-áig) azok aránya, akiknek a visszatérése a fizetett munka világába gondot okozna. Ugyanabban a két csoportban viszonylag magas az „*egyéb*” választ adók részesedése is, akik közül a legfeljebb nyolc általánossal rendelkezők zömében saját rossz egészségi állapotukkal magyarázták, hogy miért nem gondolnak az elhelyezkedésre. A felsőfokú végzettségük közül pedig viszonylag sokan azért maradnak a gyerekük mellett, mert az beteg.

Azokat, akiket a gyermekelhelyezés megoldatlansága gátol a munkavállalásban (számuk, mint említettük, mintegy 133 ezer) megkérdeztük arról, *hogymiben nyilvánul meg konkrétan ez a probléma.* Ezt a kört kiegészítettük azokkal az *inaktív* személyekkel is, akik azt nyilatkozták, hogy szeretnének rendszeres munkát végezni, de *nem keresnek állást, mert nincs kire hagyni a gyerekeiket.* Ilyen választ kb. 23 ezren adtak a kérdezőbiztosoknak. Ennek a két sokaságnak az iskolai végzettség szerinti összetétele elég jelentősen különbözik egymástól. Az *inaktív* nők közel fele legfeljebb nyolc általános iskolai osztályt járt ki, a másik fele pedig középfokú végzettséget szerzett, ezen belül főleg szakmunkás lett. Érettségivel csupán egyötödük rendelkezik, ami a gyese-gyeden-gyeten lévők körében 27,9%. Utóbbiak közül alig több mint egyharmad az alapfokú végzettségű, miközben 8%-uk egyetemi, ill. főiskolai diplomát szerzett.

Markánsan *eltér e két csoport összetétele a gyermekfelügyelet megoldatlanságának konkrét okai szerint* is. Míg a gyese-gyeden-gyeten lévők közül a legtöbbszörnek (30,2%) az jelenti a legfőbb problémát, hogy nincs bősége, ez az *inaktív*ak számára nem igazán bír jelentőséggel. Az utóbbiaknál a válaszadók egyharmada szerint a munkavállalási szándék valóra váltásának elsődleges akadálya, hogy *azért a pénzért, amennyiért el tudnának helyezkedni, nem lehet vagy*

nem éri meg igénybe venni olyan szolgáltatásokat, amelyek a munkavégzés idejére tehermentesítenék a kisgyermekes anyákat a gyermekgondozási feladataik alól.

11. A munkavállalást akadályozó gyermek-elhelyezési gondokról nyilatkozók iskolai végzettség szerinti összetétele

Persons giving information about the child placing problems hindering the acceptance of work, by school qualification

Iskolai végzettség	Gyes, gyed, gyeten lévőek		Inaktívak		Együtt	
	ezer fő	%	ezer fő	%	ezer fő	%
Alapfok	47,3	35,6	10,9	47,6	58,2	37,4
Középfok	74,8	56,5	11,2	48,9	86,0	55,3
Ebből: érettségi	37,1	27,9	4,5	19,7	41,6	26,7
Felsőfok	10,6	7,9	0,8	3,5	11,4	7,3
Együtt	132,7	100,0	22,9	100,0	155,6	100,0

Ezt egyébként a gyes-gyed-gyeten lévőknél is a második legnagyobb csoport, a válaszadók egynegyede képviseli. Mind a gyermeknevelési támogatásokat igénybevevők körében, mind pedig az inaktívak között hangsúlyosan jelenik meg az a probléma, hogy a szülők nem kapnak segítséget beteg vagy fogyatékos gyerekekük ápolásához.

12. A gyermekfelügyelet megoldatlanságának okai

a gyes-gyed-gyeten lévő és inaktívak körében

Causes of the dissolution of child care among those on child care leave and inactive persons

Okok	Gyes, gyed, gyeten lévőek		Inaktívak		Együtt	
	ezer fő	%	ezer fő	%	ezer fő	%
Nincs bölcsődei férőhely	40,1	30,2	2,0	8,8	42,1	27,0
Nincs óvodai férőhely	2,1	1,6	1,2	5,4	3,3	2,1
Nincs napközi ellátás	2,4	1,8	0,8	3,8	3,2	2,1
Nincs segítsége beteg gyermeke ápolásához	18,3	13,8	2,2	9,6	20,5	13,2
Nincs segítsége fogyatékos gyermeke felügyeletéhez	3,0	2,2	1,8	7,9	4,8	3,1
Fizetése nem elegendő a díjak megfizetésére	33,6	25,3	7,3	32,0	40,9	26,3
Egyéb	33,2	25,1	7,6	32,5	40,8	26,2
Összesen	132,7	100,0	22,9	100,0	155,6	100,0

A válaszadók több mint egynegyede „*egyéb*” választ adott, akiknek az aránya különösen az inaktívak körében volt magas (32,5%). Hogy mi van e mögött, az a szöveges indoklásokból derül ki. Íme néhány a tipikus problémákból:

„Nincs társa, akivel megoszthatná a gyerekek kísérését. Az egyik iskolás lesz, a másik óvodás.” „A kora reggeli órákban nincs hova tenni a gyerekeket.” „Munkalehetőség csak vidéken van, a bejárás összeegyeztethetetlen az óvodai nyitva tartással.” „Délután nincs kire hagyni a gyerekeket.” „Az ő tízórás munkaideje és a bölcsődei nyitva tartás nem egyeztethető össze. Férje pék, 24 órában dolgozik. Nincs aki hazahozza a gyerekeket.” „Az óvodai és iskolai idő lejártá után nincs aki vigyázzon a gyerekekre.” „A gyereket hozni-vinni kell az iskolából, ill. iskolába, ami a házuktól 3 km-re van.”

A továbbiakban a két csoport összetételét már együtt vizsgáljuk iskolai végzettség és településtípus szerint.

13. *A gyermekfelügyelet megoldatlanságának okai iskolai végzettség és településtípus szerint, %*

Causes of the dissolution of child care by school qualification and type of the settlement, %

Okok	Iskolai végzettség			
	Alapfok	Középfok	Felsőfok	Együtt
Nincs bölcsődei férőhely	26,4	27,8	24,1	27,0
Nincs óvodai férőhely	2,5	2,1	1,0	2,1
Nincs napközi ellátás	3,2	1,6	—	2,1
Nincs segítsége beteg gyermeke ápolásához	11,0	14,0	18,2	13,2
Nincs segítsége fogyatékos gyermeke felügyeletéhez	4,3	2,5	0,6	3,1
Fizetése nem elegendő e díjak megfizetésére	28,9	24,9	23,2	26,3
Egyéb	23,6	27,1	32,9	26,2
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

Okok	Településtípus			
	Főváros	Város	Község	Együtt
Nincs bölcsődei férőhely	15,4	15,4	40,4	27,0
Nincs óvodai férőhely	4,3	0,9	2,6	2,1
Nincs napközi ellátás	1,7	0,9	3,1	2,1
Nincs segítsége beteg gyermeke ápolásához	12,0	19,6	7,9	13,2
Nincs segítsége fogyatékos gyermeke felügyeletéhez	3,2	4,2	2,0	3,1
Fizetése nem elegendő e díjak megfizetésére	24,1	29,9	23,7	26,3
Egyéb	39,3	29,1	20,2	26,2

A bölcsőde hiánya, mint a munkavállalás egyik alapvető akadálya mindegyik iskolai végzettségi fokozatban nagyjából azonos súllyal van jelen. Az

elhelyezkedésből várható kereset viszonylag alacsony volta az ennek előfeltételét képező gondozói szolgáltatás díjához képest ugyancsak meglepően kis különbséggel jellemzi mindhárom csoportot. Az alapfokú és felsőfokú végzettségűek között az erre hivatkozók aránya 28,9%, ill. 23,2% volt, amiben a diplomás nők jó részének (pedagógusok, egészségügyi szakasszisztensek, szociális munkások, stb.) túrheterenül alacsony keresete is visszatükröződik. Iskolai végzettségi fokozatonként felfelé haladva nő, a diplomások körében pedig kirívóan magas azoknak az aránya, akik azért nem tudnak dolgozni, mert nem kapnak segítséget beteg gyermekük ápolásához.

Általában is jelentős, de különösen a felsőfokú végzettségűek körében nagy az „egyéb” választ adók aránya. Ennek általános okaira már rávilágítottunk, ugyanakkor a 13. sz. táblázatban szembevető az összefüggés a fővárosban ugyanezt a választ adók közel 40%-os részesedésével. Ezt többen azzal indokolták, hogy a távol lévő nagyszülők miatt kénytelenek akár harmincezer forintot is kiadni pótmamára, hogy pici babájuk mellett munkát tudjanak vállalni. Ennek ellenére nehéz a gyermekgondozásra megfelelő embert találni, mert ezt az igénybevevők „a fogorvoshoz, nőgyógyászhoz és az ügyvédhez hasonló bizalmi munkának” tekintik. Az egyik válaszadó másfél éves kislányához már egy éve jár hetente többször „pótnagyi”. A fiatalasszony szellemi szabadfoglalkozásúként lett kismama, rendszertelen időbeosztású elfoglaltságát kisbabája mellett sem tudja szüneteltetni. Neki megéri így munkát vállalni. Óránként átlagosan négyezer forintot keres, mialatt a pótmama ötszáz forintos óradíjért vigyáz a kislányára.

A községekben a megkérdezettek 40%-a a bölcsőde hiánya miatt nem tud munkát vállalni. Ezen nem lehet csodálkozni, mert bár általában is minimális a száz bölcsődés korú gyerekre jutó férőhelyek száma (8,7), a községekben ez a mutató 1 (!), a városokban 8,4, a megyei jogú városokban 16,3, a fővárosban pedig 19,7.⁶

Természetesen arra is kíváncsiak voltunk, hogy *igényelnének-e segítséget és konkrétan milyen formában azok, akik azért nem tudnak munkát vállalni, mert nincs kire hagyni a gyerekeiket*. Először ismét elkülönítve mutatjuk be a gyegyed-gyeten lévők és az inaktívak segítségnyújtási formákra vonatkozó elvárásait.

A 14. sz. táblázatból kiderül, hogy *tíz válaszadóból átlagosan kilenc igényel segítséget a gyermekfelügyelet megoldásához*. A legnagyobb érdeklődés a *rugalmas és a részmunkaidő* iránt mutatkozik, melyek népszerűségét évek óta az összes, hasonló tárgyban végzett felmérés kimutatta, mégsem történt ezek elterjesztése érdekében semmi. Nagy igény mutatkozik a kisgyermekes szülők körében az *otthoni gyermekfelügyelet* iránt is, leginkább a családtagoktól, ismerősöktől. Feltételezhetően azért, mert számítanak ennek ingyenességére vagy

⁶ Az adatok 2000-re vonatkoznak. Szociális Statisztikai Évkönyv 2000, KSH 2002, p. 132

arra, hogy másfajta szívességgel viszonyozhatják ezt a segítséget. Külső szolgáltatótól, fizetség ellenében nagyon kevesen alkalmaznának bébiszittert, pótmamát, vagy gyermekgondozó-nevelőnőt, aminek egyfelől nyilván anyagi akadály van, másfelől pedig a bizalomhiány.

14. Segítség iránti igények a gyermeknevelés és munkavállalás összehangolásához

Claims for help for harmonising child rearing and paid work

A legnagyobb segítséget a következők jelentenék	Gyed-gyes-gyeten lévőek		Inaktívak		Együtt	
	ezer fő	%	ezer fő	%	ezer fő	%
Intézményi férőhely						
- önkormányzattól	21,1	15,9	1,6	7,0	22,7	14,6
- alapítványtól, egyháztól	0,3	0,2	—	—	0,3	0,2
Otthoni gyermekfelügyelet						
- családtagtól, ismerőstől	28,3	21,3	4,6	20,1	32,9	21,2
- fizetség ellenében	0,7	0,5	0,1	0,4	0,8	0,5
Rugalmas munkaidő	34,6	26,1	5,5	24,0	40,1	25,8
Részmunkaidő	23,5	17,7	5,7	24,9	29,2	18,8
Egyéb	3,9	2,9	1,4	6,1	5,3	3,4
<i>Segítséget igényel együtt</i>	<i>118,6</i>	<i>89,3</i>	<i>19,8</i>	<i>86,4</i>	<i>138,4</i>	<i>89,0</i>
<i>Nem igényel segítséget</i>	<i>14,1</i>	<i>10,7</i>	<i>3,1</i>	<i>13,6</i>	<i>17,2</i>	<i>11,0</i>
Összesen	132,7	100,0	22,9	100,0	155,6	100,0

A gyermekintézményi férőhely ugyancsak sokak elvárása, aminek rendelkezésre bocsátását szinte kizárólag az önkormányzattól remélik az érintettek. Tudják, hogy a munkahelyek ma már aligha biztosítanak ilyen lehetőséget, alapítványi, egyházi és magánintézmények pedig csak korlátozott számban állnak rendelkezésre. A gyes-gyed-gyeten lévőek és az inaktívak között épp ebben mutatkozik a legnagyobb eltérés. Az előbbieket 15,9%-a számít önkormányzati férőhelyre, az utóbbiak közül csak 7%.

Az inaktívak még a gyermekgondozási szabadságon lévőknél is nagyobb arányban (24,9%; 17,7%) vállalnának munkát kisgyermekük mellett részmunkaidőben, s a rugalmas munkaidő is közel hasonló népszerűségnek örvend körükben. Az inaktívak között magasabb az „egyéb” választ adók és a segítségre igényt nem tartók aránya is. Az „egyéb” választ adóknak egyöntetűen az otthoni munkavégzés jelentené a legnagyobb segítséget. Ha ilyen nincs, akkor viszont „legyen a munkahely a lakóhelyen, legfeljebb 7 óra munkakezdéssel.”

A gyermekfelügyelet megoldásához segítséget igénylők aránya az iskolai végzettséggel együtt nő, az egyetemet végzett körében száz százalékos. Az előző táblázattól eltérően a mostani elemzés tárgyát képező adatok csak a segítséget igénylők körében mutatják a segítségnyújtási formákra vonatkozó meg-

oszlási viszonyyszámokat. Eszerint a legfeljebb nyolc általánossal rendelkezők az átlagnál jóval nagyobb arányban szeretnék részmunkaidőben dolgozni, ami a preferencia sorrendjükben az első helyen szerepel, de nem marad el sokkal ettől a rugalmas munkaidő kedveltsége sem. Ez a két lehetőség a segítség iránti elvárásoknak a felét lefedi. Az érintettek közel egynegyede családjától, ismerősétől számítana segísége, s meglehetősen nagy az igény az önkormányzati gyermekintézmények iránt is.

*15. Segítség iránti igények a gyermeknevelés és munkavállalás
összehangolásához iskolai végzettség szerint, %
Claims for help for harmonising child rearing and paid work
by school qualification, %*

A legnagyobb segítséget a következők jelentenék:	Legfeljebb 8 osztály	Szaktm. képző	Gimn. éretts.	Szakközép éretts.	Főisk.	Egyetem	Összes
Nem igényel segítséget	12,3	9,5	10,5	13,4	6,4	0	11,0
Segítséget igényel	87,4	90,5	89,5	86,6	93,6	100,0	89,0
Ebből (=100%):							
Intézményi férőhely							
- önkormányzattól	17,3	14,4	13,2	21,0	10,7	27,8	16,4
- alapítványtól, egyháztól	0,4	0,2	0	0	0	0	0,2
Gyermekintézményi férőhely a munkahelytől	6,2	4,5	4,2	5,2	3,1	4,0	5,1
Otthoni gyermekfelügyelet							
- családtagtól, ismerőstől	23,7	22,6	30,9	18,8	33,4	18,1	23,8
- fizetség ellenében	0	0,6	2,0	0	1,4	7,7	0,6
Rugalmas munkaidő	22,3	33,2	31,8	33,7	35,5	10,1	29,0
Részmunkaidő	27,2	21,4	13,6	14,6	14,3	15,2	21,1
Egyéb	2,9	3,1	4,3	6,7	1,6	17,0	3,8

A szakmunkás-szakiskolai végzettségűek egyértelműen a rugalmas munkaidő részesítik előnyben, de sokan szívesen dolgoznának közülük részmunkaidőben is. A családtagtól, ismerőstől elvárt otthoni felügyelet és az önkormányzati gyermekintézményi férőhely iránti igény átlagos.

A gimnáziumi, szakközépiskolai érettségivel rendelkezők, s főleg a főiskolát végzettek körében a rugalmas munkaidő az átlagosnál messze népszerűbb, miközben a részmunkaidő ebben a körben az alacsony iskolai végzettségűeknél jóval kevesebbeket vonz. A gimnáziumot és főiskolát végzettek között a családtag, ill. ismerős által biztosított otthoni gyermekfelügyelet áll a második

helyen a preferencia sorrendben, de alacsony előfordulással megjelenik már a fizetség ellenében hozzáférhető otthoni segítők igénybevétele is, ami az egyetemet végzettek körében igazán jelentős. A munkahelytől várt gyermekintézményi férőhely az érintettek 3,1–6,2 százalékát érdekelné a különböző iskolai végzettségi fokozatokban, ami nem tekinthető nagy differenciának. A szakközépiskolát és egyetemet végzettek a családtól, ismerőstől várt otthoni gyermekfelügyelet helyett inkább az önkormányzatoktól igényelnének segítséget, ami iránt e körben az átlagosnál jóval nagyobb az érdeklődés, különösen az egyetemet végzettekénél.

Az egyetemi diplomával rendelkezők kevésbé lelkesednek a rugalmas munkaidő és a részmunkaidő iránt is, ezzel szemben az „egyéb” választ adók aránya (17%) náluk kiugró, s a szakközépiskolát végzettek körében is az átlagnak a dupláját teszi ki. Mind utaltunk rá, ezek az elvárások szinte kizárólag az otthoni munkavégzésre vonatkoznak, ami jó kiindulópont lehet a távmunka elterjesztéséhez.

*16. Segítség iránti igények a gyermeknevelés és munkavállalás
összehangolásához településtípusok szerint, %*

*Claims for help for harmonising child rearing and paid work
by types of settlements, %*

A legnagyobb segítséget a következők jelentenék:	Főváros	Város	Község	Együtt
Nem igényel segítséget	7,8	14,3	9,1	11,0
Segítséget igényel	92,9	85,7	90,9	89,0
Ebből (=100%):				
Intézményi férőhely				
- önkormányzattól	12,1	9,4	23,3	16,4
- alapítványtól, egyháztól	0	0,5	0	0,2
Gyermekintézményi férőhely a munkahelytől	9,1	5,1	3,7	5,1
Otthoni gyermekfelügyelet				
- családtagtól, ismerőstől	20,8	21,0	26,9	23,8
- fizetség ellenében	1,5	0,7	0,3	0,6
Rugalmas munkaidő	27,1	35,3	24,3	29,0
Részmunkaidő	20,6	23,8	19,0	21,1
Egyéb	8,8	4,2	2,5	3,8

Elősorban a bölcsődei ellátottság területi egyenlőtlenségeiből adódik, hogy a községekben a városinak a dupláját is meghaladják az önkormányzati gyermekintézmények iránti igények. Ez érthető, ha figyelembe vesszük, hogy 2000-ben 532 bölcsőde működött az országban, s ezekben alig 25 ezer gyermek gondozását biztosítják, ami fele a 1990. évi létszámnak. A bölcsődék 90%-a a fővárosban és a vidéki nagyvárosokban található. A leépült bölcsődei férőhelyeket

kiváltó új ellátások – mint a családi napközi, vagy a házi gyermekfelügyelet – még nem épültek ki (KSH-SZCSM, 2002, p. 61.). A fővárosban nagyobb reményeket fűznek a gyermekes szülők a munkahely által fenntartott gyermekintézmények, vagy bölcsődei, óvodai férőhelyek igénybevételéhez is, mint vidéken, s többen számítanak az otthoni munkavégzés lehetőségére, ami az „egyéb ok” kimagasló aránya mögött rejlik.

A rugalmas és részmunkaidő mindegyik településen népszerű, de leginkább a vidéki városokban. A községekben emellett a családtagok, ismerősök mozgósítására számítanak a gyermekek otthoni felügyeleténél.

2. Az inaktív munkavállalását gátló családi kötelezettségek

A munkaerő-felmérés adatai között évek óta megjelenik az inaktív embereknek egy csoportja, amely azt állítja magáról, hogy *szeretne rendszeresen dolgozni, de azért nem keres állást, mert munkavállalását „egyéb családi okok” korlátozzák*. Jelen felmérésben ezeknek a személyeknek a létszáma 50 ezer körüli, nem számítva közéjük azt a 12 ezer gyes-gyed-gyeten lévő, akik ugyanezt az okot említették az első helyen a gyermekgondozási támogatásokat igénybe vevők elhelyezkedését akadályozó tényezők között. *E két csoport együttesen kb. 62 ezer főből áll, ami a munkavállalási szándékukat hangsúlyozó inaktív személyek közel 15%-át teszi ki.*

Ezek iskolai végzettség és településtípusok szerinti összetételét a 17. sz. táblázat mutatja be. Ennek adatai szerint a gyermekgondozási támogatást igénybevevők jóval képzettebbek, mint az egyéb inaktívak. Az utóbbiak az átlagosnál nagyobb gyakorisággal fordulnak elő a községekben és – meglepő módon – a fővárosban is. Az „egyéb családi ok” tartalmára vonatkozó információkat összevontan vizsgáljuk a két csoportban.

17. Az „egyéb családi ok” miatt munkát vállalni nem tudó inaktívok összetétele
iskolai végzettség és településtípusok szerint
*Shares of inactive persons not able to do work due to „other family reasons”
by school qualification and type of settlement*

Ismérvek	Gyes-gyed-gyeten lévők		Inaktívok		Összesen	
	ezer fő	%	ezer fő	%	ezer fő	%

Iskolai végzettség

Legfeljebb 8 általános	3,9	32,5	25,3	50,8	29,2	47,2
Szakképzőiskola	3,3	27,5	11,2	22,5	14,5	23,5
Gimnáziumi érettségi	1,8	15,0	5,7	11,5	7,5	12,1
Szakközépiskola	2,1	17,5	5,5	11,0	7,6	12,3
Főiskola, egyetem	0,9	7,5	2,1	4,2	3,0	4,9
Összesen	12,0	100,0	49,8	100,0	61,8	100,0

Településtípus

Főváros	1,1	9,3	6,1	12,2	7,2	11,6
Város	5,9	49,2	19,4	38,9	25,3	40,9
Község	5,0	41,5	24,3	48,9	29,3	47,5

Az együttesen 62 ezer körüli személy közel felének a munkavállalását az akadályozza, hogy idős vagy beteg felnőtt családtag, rokon, hozzátartozó ellátásáról kell gondoskodnia. A gondozásra szoruló személy az érintett háztartások majdnem kétharmadában közös háztartásban él ápolójával. Különösen Budapestre jellemző az együttélés, a vidéki városokban az átlagnak megfelelő mértékben, a községekben viszont jóval kevésbé.

Iskolai végzettségi fokozatok szerint nincs lényeges eltérés a közös háztartásban élés gyakorisága között, kivéve a felsőfokú végzettségűeket, akiknél ez az átlagosnál jóval ritkább. A hozzátartozókról való gondoskodás sűrű előfordulása és az ápolásra szoruló személy külön-lakása miatt különösen nagy teher hárul az egyetemet végzettekre és a községekben lakókra.

Ennél a kérdésnél 50%-ot meghaladó volt az „egyéb okra” utalók aránya, ami nagyon magas, ezért a szöveges válaszok elemzése elengedhetetlen. Figyelemre méltó, hogy az általános iskolát sem végzettek, a szakiskolai végzettségűek és a gimnáziumi érettségivel rendelkezők között 60%-ot is jóval meghaladta azok részaránya, akik nem a hozzátartozójukra, hanem másra hivatkoztak, amikor a munkavállalást akadályozó családi kötelezettségek jöttek szóba.

A gyermekgondozási szabadságon lévők körében természetes, de az inaktívok esetében is láttuk, hogy a munkavállalásukban akadályozott személyek egy részénél a gyermek-elhelyezési problémák az egyéb családi kötıtségekkel együtt jelennek meg. Ezért nem meglepő, ha a most vizsgáltak körében a legtöbben azt említették, hogy gyermekeik nevelésével vannak elfoglalva. Jó esetben csak a nagy család ellátása jelenti az akadályt, de az is előfordul, hogy valamilyen betegséggel küzdő gyermek gondozása igényel folyamatos törődést. Sokan hivatkoztak a saját betegségükre, rossz egészségi állapotukra is (tömegiszonya van, vele született testi fogyatékos, stb.). Az inaktív nők gyakori feladata a családi vállalkozás otthoni segítése, a családi gazdaság működőképességének biztosítása, az alkalmazkodás a legkülönbözőbb munkarendben dolgozó családtagokhoz. Szép számmal akadnak olyanok is, akik idősen, képzetlennek tartják magukat a munkavállaláshoz.

Mint láttuk, a hozzátartozó gondozása mintegy 30 ezer főt tart távol az állskereséstől. Közülük 5600 fő van gyes-gyed-gyeten, 24 ezren pedig az egyéb inaktívok csoportjába tartoznak. Segítség nyújtásuk alapvetően fizikai gondozásra és a háztartás ellátására irányul. Az érintettek 85%-a naponta ápolja hozzátartozóját, ezen belül a gyermekgondozási szabadságon lévőknek csak a 74,3%-a. Rájuk inkább az jellemző, hogy hetente többször látogatják meg és látják el gondozásra szoruló családtagjaikat. A segítségnyújtás napi gyakorisága iskolai végzettségi fokozatonként felfelé haladva csökken, és átadja helyét a heti (többszöri) látogatásoknak. Ugyanez megállapítható a településtípusok viszonylatában is: a fővárosban az érintettek kilencetizede, a városokban 88,8%-a, a községekben pedig 82,6%-a szán időt naponta hozzátartozói gondozására. A községekben lakók között ugyanakkor azok aránya magasabb, mint a városokban és a fővárosban, akik csak hetente tudják gondozásban részesíteni hozzátartozóikat. A leírtak összefügghetnek azzal, hogy mind a felsőfokú végzettségűek, mind pedig a községekben lakók között – mint említettük – az átlagosnál jóval nagyobb azoknak a részaránya, akik nem laknak közös háztartásban ápolásra szoruló rokonaikkal. Olyan nem volt a megkérdezettek között, aki csak anyagi támogatást adott volna a gondozásra szorulóknak, és „egyéb” segítségnyújtási formára is csak kevesen hivatkoztak.

18. A gyes-gyed-gyeten lévők és inaktívak segítségnyújtási formái a gondozásra szorulóknak, %

Forms of help of persons on child care leave and inactive persons, %

Iskolai végzettség és település-típus	Fizikai gondozás, háztartási munka				Csak anyagi segítség	Egyéb segítség	Együtt
	naponta	hetente	alkalmilag	együtt			
Alapfok	84,9	13,9	0	98,8	0	1,2	100,0
Középfok	87,2	10,4	1,7	99,4	0	0,6	100,0
Ebből: érettségizett	85,8	11,5	1,5	98,9	0	1,1	100,0
Felsőfok	79,4	20,6	0	100,0	0	0	100,0
Összesen	85,6	12,7	0,8	99,1	0	0,9	100,0
Főváros	90,1	9,9	0	100,0	0	0	100,0
Város	88,8	9,0	0,6	98,4	0	1,6	100,0
Község	82,6	15,7	1,1	99,4	0	0,6	100,0
Létszám, fő	25567	3796	238	29601	0	260	29861
Ebből: gyes-gyed-gyeten lévők	4169	1231	125	5525	0	84	5609

Ehhez a feladathoz az érintettek csupán 12,6%-a kap segítséget valamilyen szervezettől (önkormányzat, egyház stb.), ill. személytől (rokon, barát, ismerős, szomszéd). A legnagyobb arányban (14,7%) a községekben lakók számíthatnak mások támogatására, továbbá az alacsony iskolai végzettségű, idős és feltételezhetően szegényes körülmények között élő asszonyok, akik emiatt az önkormányzat által kedvezményes áron vagy ingyenesen biztosított házi segítségnyújtásra számíthatnak. A gyermeknevelési támogatásokat igénybevevők körében kevesebbeknek jár ilyen támogatás (7,6%), mint az egyéb inaktívak csoportjában (13,8%). Azt a közel 30 ezer főt, akit beteg vagy idős felnőtt hozzátartozó gondozása tart vissza az álláskereséstől, megkérdeztük arról, hogy *milyen segítséget igényelnének elsődlegesen ahhoz, hogy munkát tudjanak vállalni*. Nos, az érintettek 61,7%-ának nincs szüksége segísége, ezen belül a gyermekgondozási szabadságon lévők körében 53,1%, az egyéb inaktívak között pedig 63,7% a külső segítséget elutasítók aránya.

A vizsgált sokaság fennmaradó 38,3%-ának – ami létszámban meghaladja a 11 ezer főt – segítségnyújtási formákra vonatkozó elvárásait a 19. sz. táblázat részletezi.

19. Segítségnyújtási formák iránti igények
Claims for help by forms

	Gyes-gyed- gyeten lévőek	Egyéb inaktív személyek	Összesen
Hozzá tartozók gondozók száma, fő	5609	24252	29861
Ebből: segítséget igényel, fő	2633	8811	11444
Segítséget igénylők aránya, %	46,9	36,3	38,3
Segítséget igénylők száma = 100%	100,0	100,0	100,0
Állandó elhelyezés bentlakásos intézményben	21,5	9,9	12,2
Házi gondozás			
- napközbeni	20,7	55,9	47,8
- éjszakai	0	4,4	3,4
- hétvégi és ünnepnap	0	0,6	0,5
Átmeneti elhelyezés			
- szabadság alatt	5,8	0	1,3
- krízis esetén	14,8	1,0	4,2
Napközi jellegű ellátás	25,4	16,6	18,6
Egyéb	11,8	11,5	11,6

Az érintettek majdnem felénél a munkavállalás elsődleges feltétele lenne a napközbeni házi gondozás igénybevételének a lehetősége. A segítséget kérők közel egyötödének napközi jellegű ellátásra lenne szüksége, pl. idősök napközi otthonában. 12,2% kérne állandó elhelyezést bentlakásos intézményben. A többi lehetőségnek nincs különösebb vonzereje. A gyermekgondozási szabadságon lévőek és inaktívak preferencia-sorrendje e tekintetben is jelentősen különbözik. Míg az inaktívak 55,9%-a napközbeni házi gondozást igényelne, a gyes-gyed-gyeten lévőek körében csupán 20,7% mutat érdeklődést eziránt. Ehelyett inkább az idősök napközi otthonát preferálnák. Az inaktívak dupláját teszi ki esetükben a gondozásra szoruló felvétele egy állandó elhelyezést biztosító bentlakásos intézménybe, amely a hozzá tartozó gondozási kötelezettségeivel terhelt kisgyermekes anyák egyötödét érinti. Emellett meglehetősen nagy érdeklődést mutatnak az átmeneti elhelyezési lehetőség iránt is, különösen krízis helyzet esetére.

Minden tizedig személy „egyéb” választ adott a segítségnyújtási formára vonatkozóan. A szöveges indoklásokból az derül ki, hogy a kérés nagyrészt anyagi támogatásra vonatkozik. Konkrétan arra, hogy az ápolási díj legyen magasabb, és egy keresetből is fenn lehessen tartani a családot.

A községekben az érintettek alig több mint egyharmada igényel segítséget hozzátartozója gondozásához, ami dominánsan a napközbeni házi gondozás lehetőségére irányul, hasonlóan a vidéki városokhoz. Emellett az idősök napközi otthona iránt mutatkozik az átlagosnál nagyobb érdeklődés a községekben, és

főleg a fővárosban. Budapesten meglehetősen sokan rendelkeznek „extrább” igényekkel: az érintettek több mint egyötöde éjszakai gondozáshoz kér segítséget, 15,5%-a pedig az átmeneti elhelyezést választotta, amire krízis helyzetben lenne szüksége.

A segítséget igénylők kb. egyharmada tudna fizetni – elsősorban kedvezményes térítési díjat – e szolgáltatásokért, kétharmada még azt sem. A községekben és a városokban minden második személy tudna pénzt áldozni e szolgáltatásokra. Budapesten ezzel szemben a segítséget igénylők egyike sem tartotta magát fizetőképessnek, még a kedvezményes térítési díj mértékéig sem.

20. A gyesen, gyeden, gyeten lévők és inaktívak megoszlása aszerint, hogy milyen segítséget igényelnek a munkavállalás reményében, ill. a szolgáltatásokért tudnának-e fizetni

Distribution of persons on child care leave and inactive persons according to the type of help they need for a paid work, or the ability of paying for child-care services

Segítségnyújtási formák	Tudna fizetni			Nem tudna fizetni	Összesen
	piaci árat	kedvezményes díjat	együtt		
Állandó elhelyezés bentlakásos intézményben	4,8	31,4	36,1	63,9	100,0
Házi gondozás					
- napközbeni	2,8	42,3	45,2	54,8	100,0
- éjszakai	–	21,6	21,6	78,4	100,0
- hétvégi és ünnepnap	–	–	–	100,0	100,0
Átmeneti elhelyezés					
- szabadság alatt	100,0	–	100,0	–	100,0
- krízis esetén	–	–	–	100,0	100,0
Napközi jellegű ellátás	–	19,3	19,3	80,7	100,0
Egyéb	–	9,6	9,6	90,4	100,0
Összesen	3,3	29,6	32,9	67,1	100,0

A szabadság alatti átmeneti elhelyezésért az ilyen szolgáltatást igénylők 100%-a hajlandó fizetni, mégpedig piaci árat. Majdnem minden második érintett pénzt áldozna a napközbeni házi gondozásra is, minden harmadik pedig egy bentlakásos intézményben való állandó elhelyezésért. A fizetéseképtelenek aránya a legfeljebb 8 általános iskolai osztályt végzettek körében a legmagasabb (80%). Ez a mutató iskolai végzettségi fokozatonként felfelé haladva csökken és a diplomások között már alig lépi túl a 60%-ot.

Érdekes módon a fővárosban mindenki elutasította a díjfizetés alternatíváját. A községekben az átlaghoz (32,9%) hasonló arányban (33%) igényelnének

díjazás ellenében szolgáltatásokat gondozásra szoruló rokonok, családtagok számára. A fizetési hajlandóság a vidéki városokban a legnagyobb (57,9%).

3. A munkáltatók hozzájárulása a családi-háztartási és munkahelyi kötelezettségek összehangolásához

A munkáltatók nagymértékben hozzájárulhatnak a munka/család egyensúlyának a javításához. Számos kutatás bizonyítja a rugalmasság megfelelő formáinak a fontosságát mind a családi okból történő rendkívüli távollét, mind a rugalmas munkaidő-beosztás, mind pedig a részmunkaidő tekintetében (Evans, 2001; OECD, 2001). Ezek arra utalnak, hogy a vállalatoknak, intézményeknek is hasznuk származik abból, ha több figyelmet fordítanak dolgozóik munkájának és családi kötelezettségeinek összehangolására, amelyek a stressz oldásából, a munkamorál javulásából és a kisgyermekes szülők munkahelyi kötődésének erősödéséből, lojalításából származnak.

Erre alapozva megkérdeztük a gyermekgondozási szabadságon lévő és inaktív nők közül azokat, akik a gyermekfelügyelet hiánya, vagy idős, beteg felnőtt hozzátartozóik gondozása miatt nem tudnak fizetőmunkát végezni, hogy az ő *problémáik megoldása szempontjából milyen elvárásokat fogalmaznának meg egy családbarát munkahellyel szemben?* A lehetséges kritériumokból összeállítottunk egy listát, amely az alábbi válaszlehetőségeket tartalmazta:

1. engedélyezze a családi okból való rendkívüli távollétet a fizetett vagy fizetés nélküli szabadság terhére,
2. biztosítsa a teljes munkaidő átmeneti felcserélését részmunkaidőre, ha a munkavállaló családi körülményei ezt indokolják,
3. a munkahely rendelkezzen gyermekintézményi férőhellyel, gyermek-üdültetési lehetőséggel,
4. engedélyezze a munkavállalónak a családi okok miatti otthoni munkavégzést,
5. tegye lehetővé a rugalmas munkakezdést és a munkaidő befejezésének a hozzáigazítását a család igényeihez,
6. adjon anyagi támogatást a munkavállalónak ahhoz, hogy idős vagy beteg hozzátartozója gondozására személyi segítőt vehessen igénybe,
7. tartson kapcsolatot a gyermekgondozási szabadságon lévő munkavállalókkal; szervezzen számukra ismeretfelújító tréningeket, szakmai programokat és készítse fel őket a munkába való visszatérésre.

Ezek közül kellett kiválasztani *a három legfontosabbnak tartott ismérvet*. A 21. sz. táblázat mutatja az eredményeket.

A válaszok összesítése alapján az *első helyre* (23,6%) az az elvárás került a munkáltatóval szemben, hogy *tegye lehetővé a rugalmas munkakezdést és a munkaidő befejezésének hozzáigazítását a család igényeihez*. A *második helyre*

(20,1%) azt a kritériumot sorolták, hogy a munkáltató biztosítsa a teljes munkaidő átmeneti felcserélését részmunkaidőre, ha a munkavállaló családi körülményei ezt indokolják, a harmadikra (18%) pedig a családi okból való rendkívüli távollét engedélyezését, a fizetett vagy fizetés nélküli szabadság terhére.

21. A családbarát munkahely ismérvei, %
 Characteristics of a family friendly working place, %

Kritériumok	Válaszok megoszlása		
	a gyes-gyeden lévőkhöz	az inaktívak körében	az összes válaszadó
Rendkívüli távollét engedélyezése	18,4	16,3	18,0
Teljes munkaidő átmeneti felcserélése részmunkaidőre	19,9	20,7	20,1
Munkahelynél legyen gyermek-intézményi férőhely, gyermeküdületési lehetőség	9,0	4,9	8,2
Otthoni munkavégzés engedélyezése	13,5	21,3	15,0
Rugalmas munkaidő	24,4	20,5	23,6
Anyagi támogatás személyi segítő igénybevétele	5,7	11,3	6,8
Kapcsolattartás a gyermekgondozási szabadságon lévőkhöz	8,6	4,3	7,8
Egyéb javaslat	0,5	0,7	0,6
Vélemények összesen	100,0	100,0	100,0

A preferenciák jelentősen eltérnek egymástól a gyermekgondozási szabadságon lévőkhöz és az inaktívak körében, már csak az érintettség okán is. A gyes alatti kapcsolattartás, vagy a munkahelyi gyermekintézményi férőhely hozzáférhetősége nyilván nagyobb vonzerőt gyakorol az előbbiekre, ugyanakkor az utóbbiaknak fontosabb az anyagi támogatás ahhoz, hogy idős vagy beteg hozzátartozójuk gondozásához személyi segítőt vehessenek igénybe.

Az inaktívak az otthoni munkavégzés biztosítását sorolták az első helyre, s bár ez a gyermekgondozási szabadságon lévőkhöz is sok szavazatot kapott, náluk nem került be a három legfontosabb ismerv közé. Az inaktívak a második helyre szinte „holtversenyben” a rugalmas és részmunkaidőt tették.

Fontossági sorrend tekintetében lényegi különbség nincs iskolai végzettségi fokozatok szerint. Míg a válaszadók összessége az első helyre a rugalmas, a másodikra a részmunkaidőt, a harmadikra pedig a rendkívüli távollét engedélyezését tette, a legfeljebb 8 általános osztállyal rendelkezőknél van egy, a harmadik helyről éppen csak lemaradt negyedik szempont is: az otthoni munkavégzés, ami számukra nagy jelentőséggel bír. Ez ugyanakkor a diplomásoknak kevésbé fontos. Érdeklődésre tarthat számot, hogy a felsőfokú végzettségűek

igen nagy jelentőséget tulajdonítanak a munkáltatói kapcsolattartásnak a gyermekgondozás ideje alatt.

Az „egyéb” válaszok igen csekély súlyt képviselnek. Ezek között olyan igényeket fogalmaztak meg a válaszadók egy családbarát munkahellyel szemben, hogy az *bővítse a részmunkaidős állásokat, ugyanakkor a teljesről részmunkaidőre – családi okok miatt átmenetileg – áttérő alkalmazottaknak ne csökkentse a keresetét*. Ne bocsássa el a gyermeket váró nőket (ezt törvény tiltja) és vállalja, hogy visszaveszi korábbi munkahelyükre, beosztásukba a gyermekgondozási szabadságról visszatérőket (ezt is törvény garantálja, de a 30 napra rövidített felmondási védelem ennek gyakorlati érvényesítéséhez nem elég). Segítse kiemelten azokat a szülőket, akik *egyedül nevelik gyermekeiket*.

Megkérdozettek szembesítették saját munkáltatójukat a családbarát munkáltató ideáljával, amiből nem sok jó származott. Egyetlen interjúalany tartotta fontosnak megemlíteni, hogy „nagyon jó főnöke van, aki gondol a családos kismamákra és gyerekeikre; családi kirándulást szervez évente, s ajándékot ad a gyerekeknek karácsonyra.” Sajnos jellemzőbb a következő történet: „2001. március elsején lejárt az édesanya gyese. Visszament dolgozni a korábbi munkahelyére, ahol azonnal felmondtak neki, mert két műszakot nem tudott vállalni. Szerencsére újból kérvényezte a gyest, amit azért kaphatott meg, mert egyik gyereke beteg. Most a gyes mellett dolgozik napi négy órában.”

4. Az otthoni kötelezettségek kiváltásának lehetőségei

Ahhoz, hogy a nők a férfikkal egyenrangú módon és egyenlő esélyekkel vehessenek részt a munka világában, szükség van az otthoni (nem fizetett) munka partneri megosztására. Ez olyan szolgáltató infrastruktúra kiépítését feltételezi, amely átvállalja az egyénektől, családoktól a gyermekfelügyeletet, az idősgondozást, betegellátást, háztartási munkák szervezését, stb. Fontos rávilágítani arra, hogy ez egyben *növekvő foglalkoztatási potenciált* is jelent. Minél több szülő dolgozik, annál nagyobb a kereslet a munkavállalást megkönnyítő szolgáltatások igénybevételére. Egyéni igényekhez igazodó, személyes segítséget intézményeken keresztül nem, - csak az igénybevétel helyén lehet igazán költség-hatékonyan biztosítani.

Kérdés, hogy az általunk vizsgált körben vállalnák-e mások gyermekei, idős vagy beteg hozzátartozói gondozását fizetség ellenében? Azaz, ilyen típusú foglalkoztatási projektek kezdeményezésénél *számítani lehet-e rájuk alkalmazottként?* Avagy: igénybe vennének-e ilyen jellegű szolgáltatásokat saját hozzátartozójuk gondozásához? *Lennének-e megrendelői az említett foglalkoztatási projekteknek?*

Ezekre a kérdésekre vártunk választ a kérdőív végén.

22. A gyes-gyed-gyeten lévők és inaktívak megoszlása aszerint, hogy vállalnák-e mások gyerekei, idős vagy beteg hozzátartozói gondozását, ill. azt igénybe vennék-e? – iskolai végzettség és településtípus szerint, %

Distribution of persons on child care leave or inactive persons according to whether undertaking the care of any children, old or ill relatives, or using such services, by school qualification and type of settlement, %

Ismérvek	Vállalná és igénybe venné	Vállalná, de nem venné igénybe	Nem vállalná, de igénybe venné	Nem vállalná, és nem venné igénybe	Összesen
----------	---------------------------	--------------------------------	--------------------------------	------------------------------------	----------

Iskolai végzettség

Legfeljebb 8 általános	13,2	19,1	9,0	58,7	100,0
Szaktanulmányozó, szakiskola	16,3	18,3	14,8	50,6	100,0
Gimnázium	16,7	10,0	13,6	59,7	100,0
Szakközépiskola	14,9	15,6	14,3	55,3	100,0
Főiskola	17,8	20,3	19,8	42,1	100,0
Egyetem	3,6	9,2	23,8	63,4	100,0
Összesen	14,9	17,2	13,1	54,8	100,0

Településtípus

Főváros	11,4	12,3	10,9	65,4	100,0
Város	12,6	17,6	15,1	55,0	100,0
Község	18,2	18,7	11,8	51,3	100,0

A válaszadók 54,8%-a idegenkedik ettől a foglalkozástól, legyen szó annak akár keresleti, akár kínálati oldaláról. Ez a megkérdezettek mintegy 350 ezres sokaságára vetítve hozzávetőlegesen 190 ezer főnek felel meg. 17,2%-uk vállalna ilyen munkát, de igénybe nem venne. 14,9% nyújtana és venne is ilyen szolgáltatást, a további 13,1% pedig csak, mint megrendelő érdeklődik aziránt. Azaz: a fennmaradó 160 ezer nőből mintegy **százezer** a többiek számára potenciális foglalkoztatási lehetőséget jelent.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Evans, John, M. (2001): Firms' contribution to the reconciliation between work and family life. Labour Market and Social Policy Occasional Papers, No 48, OECD, Paris, p. 60.
- Frey Mária (2001): A nők munkaerő-piaci helyzete. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, január, p. 39.
- Központi Statisztikai Hivatal (2001): Szociális statisztikai évkönyv 2000. KSH, Budapest, p. 235.

- Központi Statisztikai Hivatal (2002): Munkaerőpiaci jellemzők 2002. I. negyedévében. KSH, Budapest, p. 51.
- Központi Statisztikai Hivatal (2002): Alapinformációk a települési önkormányzatok szociális tevékenységéről, 2000. Szociális Statisztikai Közlemények, 5. sz., KSH, Budapest, p. 90.
- Központi Statisztikai Hivatal, Szociális és Családügyi Minisztérium (2002): Nők és férfiak Magyarországon, 2001. KSH-SZCSM, Budapest, p. 116.
- Lakatos Judit (1996): Visszatérés a munkaerőpiacra a gyermekgondozási idő letelte után. Statisztikai szemle, 74. évf. 7. sz.
- OECD (2001): Balancing work and family life: helping parents into paid employment, In: Employment Outlook 2001, Chapter 4, pp. 129–166, OECD, Paris, June.

Tárgyszavak:

Foglalkoztatáspolitikai

Munkahely

Társadalmi juttatás

**POSSIBILITIES AND DIFFICULTIES OF EMPLOYMENT
OF PERSONS UTILIZING CHILD CARE BENEFITS OR BEING
INACTIVE DUE TO FAMILY REASONS**

AZ ELSŐ GYERMEK VÁLLALÁSÁNAK TÁRSADALMI- DEMOGRÁFIAI ASPEKTUSAI

PONGRÁCZ TIBORNÉ

A legnagyobb változást egy család, egy házaspár életében talán az első gyermek megszületése jelenti. A gyermek megérkezése pozitív és negatív következményekkel is jár és ha belegondolunk a pozitív hatások az irracionalitás, a negatív hatások a racionalitás szférájába tartoznak. A gyermek megérkezésével kapcsolatos öröm, boldogság, szeretet mind érzelmi jellegű többletet jelentenek, míg a materiális jellegű hatások, mint a jövedelmi helyzet romlása, egyes esetben a szegénységi küszöb átlépése, az anya karrierjének félbeszakadása, a lakásnagyság, a gyermek gondozásának fizikai terhei stb., mind-mind negatívan hatnak a család életére. Más szóval igen erőteljes lehet az érzelmi faktor, a gyermek, az utód utáni vágy, ha az emberek minden racionális megfontolást félresöpörve mégis gyermek, sőt gyermekek világrahozatalára vállalkoznak. Ezt illusztrálják az alábbi vélemények, amelyek egy 1997-ben végzett közvélemény-kutatásból származnak és a gyermekek miatti lemondás, illetve a gyermekek nyújtotta örömök kérdésében foglalnak állást.

1. A vélemények megoszlásai a gyermekek miatti lemondás, illetve a gyermekek nyújtotta örömök kérdésében (%)*

*Opinions on the problem of the renouncement, respectively joys
given by children (%)*

	Egyetért	Részen egyetért	Nem ért egyet	Összesen
A gyerekekkel túl sok a gond, baj, lekötöttség, aki erre vállalkozik, annak mindenről le kell mondania	18	21	61	100
Az emberek jobban meg tudják valósítani életcéljaikat, ha nincs gyermekük	28	22	50	100
Bármilyen nehéz a gyermekek felnevelése, az az öröm, amit nyújtanak, mindenért kárpótol	92	7	1	100

* Lakossági minta, N=1500 fő. A KSH NKI 1997. évi kutatása.

Bár láthatóan kisebbségben vannak azok, akik szerint a gyermeknevelés nagyon sok lemondással jár, illetve akik szerint az egyéni életcélok gyermek nélkül jobban megvalósíthatók, de a válaszok megoszlásából, az egyetértők, illetve rész-

ben egyetértők 40–50%-os arányából kitűnik, hogy ezekkel a szempontokkal az emberek jelentős része tisztában van, tudja hogy milyen korlátokat és áldozatokat jelent a gyermekvállalás. Az utolsó alternatívára adott válasz önmagáért beszél. A mérleg másik oldalát a gyermek által nyújtott érzelmi többlet jelenti, s ez az örömforrás minden áldozatot, lemondást kompenzál.

Az európai társadalmak gyermekvállalási magatartását vizsgálva megállapítható, hogy egyre több országban a racionális megfontolásokat helyezik előtérbe az érzelmi szempontokkal szemben, következésképpen egyre nő az első gyermeket sem vállaló, a gyermektelenséget kívánó nők előfordulási gyakorisága.

2. A gyermektelenség „kívánásának” arányai néhány európai országban a nők életkora szerint, 1992–93 (%)

Rates of „wishing” childlessness in some European countries by the age of the women, 1992–93 (%)

Ország	18-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-X
	éves						
Ausztria	–	6,3	5,3	6,2	8,8	–	–
Finnország	–	–	5,5	8,2	7,6	–	–
Franciaország	–	4,3	2,3	4,8	5,1	6,8	11,3
Hollandia	3,6	5,6	7,9	10,1	12,5	13,1	–
Lengyelország	–	18,7	8,6	7,1	5,6	4,5	5,3
Lettország	0,0	1,5	1,2	0,0	0,9	2,4	6,0
Magyarország	0,8	1,4	0,9	1,8	2,5	3,0	–
Spanyolország	4,1	2,5	2,5	3,1	2,8	5,8	6,0
Norvégia	1,7	1,4	3,1	5,1	6,3	6,1	–
Svédország	–	1,3	1,7	1,8	5,6	4,3	–

Forrás: Európai Termékenységi- és Családvizsgálat ország kötetei.

Az adatokból kitűnik, hogy tíz európai ország között – Lettország és Svédország mellett – Magyarországon volt a legalacsonyabb, szinte elenyésző azok aránya, akik életük folyamán nem kívánnak gyermeket. Azt a tényt, hogy a magyar nőkre a gyermektelenség tudatos elutasítása jellemző, nemcsak az ismertetett táblázat adatai, de a Népeségtudományi Kutatóintézetben *S. Molnár Edittel* végzett kutatásaink egész sora bizonyítja és alátámasztja. A kilencvenes évek első felében végzett nemzetközi összehasonlító vizsgálatban feltett kérdésre, miszerint a „kinek jobb az életben: a gyermekeseknek vagy a gyermekteleneknek”, a magyar szülők elsőpró többsége a gyermekes létet választotta. A többi országban a többség inkább a gyermek nélküli életet tartotta jobbnak, előnyösebbnek.

E kutatási eredmény számos családszociológusból kétkedést és vitát váltott ki, de ugyanakkor ösztönzést is jelentett a téma vizsgálatára, eredményeink ellenőrzé-

sére. Mind az általunk a későbbiek során végzett kutatások, mind más intézetek, kutatók által végzett felvételek adatai egyértelműen a magyar nők határozott – más országokhoz viszonyítva kimagasló – gyermekcentrikus beállítottságát támasztotta alá. Ez a megállapítás azonban nemcsak a magyar nőkre, de a magyar társadalom egészére is igaz. Az egész lakosság körében végzett népesedési kérdésekkel foglalkozó közvélemény-kutató vizsgálataink azt bizonyítják, hogy társadalom csaknem egésze rossz vagy nagyon rossz állapotnak tartja, ha egy házaspárnak nincs gyermeke.

3. Gyermekszámmal kapcsolatos preferenciák a lakosság és a 18–29 évesek körében 1997-ben, % (N=1500)

Preferences in relation with the number of children among the total populations and those aged 18–29 years in 1997, (%) (N=1500)

Mennyire jó, ha egy házaspárnak...	Nagyon jó, vagy jó	Közepes	Rossz, vagy nagyon rossz	Összesen
Nincs gyermeke				
lakosság	4	14	82	100
fiatalok	4	22	74	100
Egy gyermeke van				
lakosság	32	37	31	100
fiatalok	36	41	23	100
Két gyermeke van				
lakosság	77	18	5	100
fiatalok	76	18	6	100
Három gyermeke van				
lakosság	62	19	19	100
fiatalok	50	27	23	100
Négy vagy több gyermeke van				
lakosság	28	20	52	100
fiatalok	20	21	59	100

A meghatározó többség azt tartja jónak, ha egy családban két gyermek nevelkedik. A háromgyermekes családok pozitív megítélése alacsonyabb ugyan, mint a kétgyermekeseké, de magasabb, kedvezőbb, mint a csak egy gyermeket nevelőké. Figyelemre méltó ugyanakkor, hogy a fiatalabb, 30 év alatti generáció vélekedése némileg leszakad a közgondolkodástól. Ők az átlagnál kevésbé tartják rossznak a gyermektelenséget, és ha nem is jónak, de közepesnek ítélik, az átlaghoz képest jobban rokonszenveznek az egygyermekes modellel és ugyanakkor három gyermek vállalását kevésbé tartják vonzónak.

A magyar nők gyermekcentrikus beállítottságára, a tudatos gyermektelenséget elutasító magatartására vonatkozó kutatásaink, megállapításaink igazak voltak

napjainkig, egészen 2002-ig. 2001 végén – 2002 elején végzett kutatásaink azonban igen jelentős magatartásváltozásról, értékváltozásról tanúskodnak. Ebben az időszakban az NKI kutatási teamje 16 ezer 18 évesnél idősebb, reprezentatív módon kiválasztott személyek megkérdezésén alapuló vizsgálatot hajtott végre, melynek során a gyermekvállalási szándékokra vonatkozóan is információkat gyűjtöttünk. Az adatok eddig elvégzett elemzése váratlan, pozitívnak nem nevezhető eredménnyel járt. A magyar lakosság körében is megjelent ugyanis a tudatos gyermektelenség eszménye, a gyermekvállalás tudatos elutasítása. A 25 év alatti nőknek mintegy 10 százaléka, a férfiaknak 15–20 százaléka jelezte a felvétel idején, hogy gyermek nélkül szeretné leélni az életét, ami a korábbi vizsgálatokhoz képest nemcsak meglepően új jelenség, hanem a növekedés mértéke és üteme is elgondolkodtató. Láttuk az első táblázatnál, hogy a 90-es évek első felében a 25 évesnél fiatalabb nők egy százalék alatti aránya említette, hogy nem szeretne gyermeket a világra hozni, s néhány év elteltével ezek aránya megtízszereződött. Ha figyelembe vesszük, hogy a gyermektelenség elutasítása esetén is az életük folyamán gyermektelenül maradó nők aránya – családi állapottól függően – 6–10%, feltételezhető, hogy a végül gyermektelenül maradók aránya a tervezett 10 százalékot jóval meghaladja. Még akkor is, ha a most gyermektelenül maradni kívánók időközben meggondolják magukat, és mégis szeretnének gyermeket, az akaratlagos és a nem akaratlagos gyermektelenség együttes aránya a jelenlegi statisztikai értékeknél számottevően magasabb lesz. E feltételezést támasztják alá az egyes korcsoportok termékenység-változását bemutató demográfiai adatok is.

4. A gyermektelen nők aránya néhány Európai országban a nők életkora szerint, 1992–93 (%)

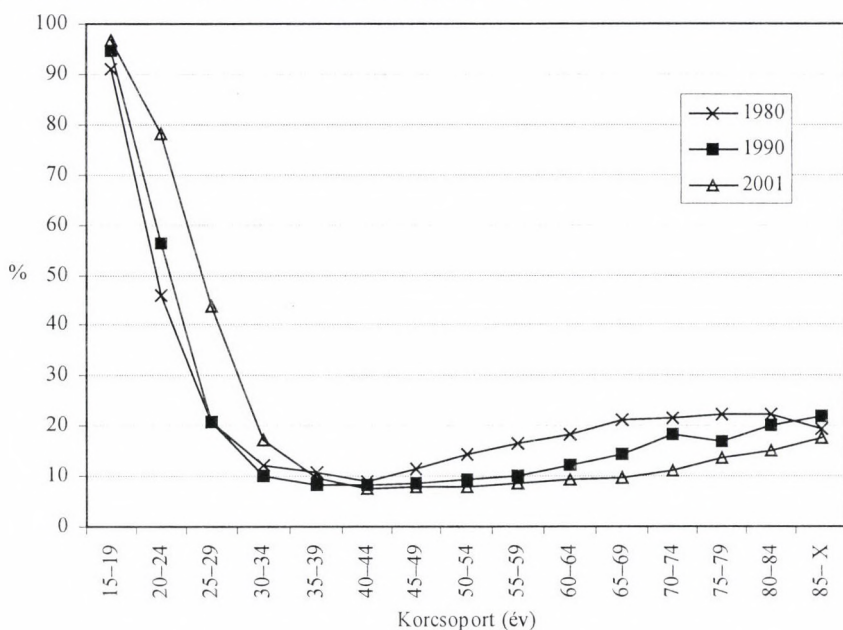
Shares of childless women in some European countries by the age of women, 1992–1993 (%)

Ország	15–19	20–24	25–29	30–34	35–39	40–44	45–X
	éves						
Ausztria	–	79,3	41,9	19,2	13,9	7,6	9,0
Finnország	–	–	50,0	25,2	13,2	13,3	11,9
Franciaország	–	82,6	49,2	22,1	11,3	7,7	12,0
Hollandia	99,0	92,0	65,0	31,5	17,0	15,0	–
Lengyelország	–	58,7	19,7	12,0	9,5	6,1	7,2
Lettország	84,0	56,1	22,2	10,0	5,3	6,9	8,3
Magyarország	85,0	58,6	22,4	10,1	7,5	5,4	–
Spanyolország	96,4	84,5	54,7	21,6	9,2	10,5	7,0
Norvégia	–	87,8	67,8	34,1	15,8	9,4	6,6
Svédország	–	74,3	38,2	18,0	11,5	11,5	–

Forrás: Európai Termékenységi- és Családvizsgálat ország kötetei.

A 4. táblázat jól mutatja, hogy a gyermekvállalás későbbi életkorra halasztása az észak- és nyugat-európai országokban már korábban gyakorlattá vált, olyannyira, hogy az idősebb kohorszokban elég jelentős a nagy valószínűséggel gyermektelenül maradók aránya. A 90-es évek első felében a legalacsonyabb gyermektelenséget mutató ország Lengyelország, Lettország és Magyarország volt. A nyugat-európai országokhoz viszonyított eltérés különösen a fiatalabb korosztályok termékenységi magatartása esetében szembetűnő. Az azóta eltelt időszak népmozgalmi adatai a magyar lakosság demográfiai magatartásváltozását mutatják, továbbá azt a tényt, hogy Magyarország elindult a „nyugat-európai” úton, mely így egyre inkább összeurópai út lesz.

A magyar adatok azt bizonyítják, hogy a gyermekvállalás elhalasztása a fiatalabb korosztályokban nálunk is egyre gyakoribbá vált a 90-es évek végére.

I. Gyermeket még nem szült nők aránya 1980 és 2001 között
Share of women not giving birth to children between 1980 and 2001

Látható, hogy a gyermekvállalás éppen a korábban legtermékenyebb 20-24 éves korosztályban esett vissza. Míg 1980-ban a 20-24 évesek csaknem felének már legalább egy gyermeke megszületett, addig 2001-ben még csaknem 80%-a gyermektelen volt. 25-29 éves korukban a nőknek 1980-ban csak egyötöde volt gyermektelen, 2001-ben majdnem a fele. A változás egyik lehetséges magyarázataként szokták említeni, hogy kitolódott a házasságkötési kor, és miután a gyerme-

kek meghatározó többsége még mindig házasságban születik, a termékenység csökkenése a házasságok elmaradásával is összefüggésben van. Ez a magyarázat csak részben igaz. Ugyanis a 20–24 éves, sőt 25–29 éves korban levő házas nők gyermekvállalási hajlandósága is csökkent. 1980-ban, a 20–24 éves házas nők egynegyede nem hozta még világra első gyermekét, 2001-ben ez az arány már egyharmadára emelkedett. Hasonló emelkedés mutatkozott a 25–29 évesek esetében is. A házasságot kötött párok esetében is kitolódott az első gyermek vállalásának időpontja és folyamatosan emelkedik a hosszabb házasságtartam után gyermeket vállalók aránya.

5. Első gyermek születése házasságtartam szerint (%)
Birth of the first child by the duration of married life (%)

Házasságtartam	1990	2001
0 év	19,5	19,4
1 év	41,0	34,0
2 év	18,6	16,5
3 év	9,2	10,1
4 és több év	11,7	20,0

Az első sor a többnyire már terhesen házasságot kötöttek arányát mutatja. Tíz év alatt ezek nagyságrendje nem változott. A további adatok azonban azt mutatják, hogy kis mértékben, de folyamatosan nő azon párok aránya, akik viszonylag hosszabb házasság után határozzák el magukat az első gyermek vállalására.

Az első gyermek vállalásának csökkenését látva több kérdés vetődik fel. Kérdés, hogy mi az oka és mi a következménye a fiatalabb generációk körében mutatkozó magatartásváltozásnak, lehet e valamit tenni, és ha igen, milyen feladatok hárulnak ebből következően a családpolitikára?

Először röviden a feltételezett okokra térnék ki. Az egyik sokszor emlegetett magyarázó tényező az iskolai végzettség általános, különösen a fiatal nők körében tapasztalható emelkedése. A tanulmányi idő meghosszabbodása kitolja a házasságkötés és a családalapítás életkorát. Míg a 90-ben a hajadonok többsége 20–24 éves kora között férjhez ment – átlagosan 21,5 éves korban – addig napjainkban 25–29 éves korban kötnek a legnagyobb gyakorisággal házasságot, átlagosan 3 évvel később: 24,7 évesen. S miután a gyermekek túlnyomó többsége napjainkban is még házasságból születik, az a tény önmagában hozzájárul ahhoz, hogy az első gyermek születésének időpontja a korábbi évek gyakorlatahoz képest kitolódik, későbbi életkorra tevődik.

Az iskolai végzettség emelkedése ugyanakkor csak részben magyarázza a fiatal nők körében tapasztalható magatartásváltozást. A kilencvenes évekig általános gyakorlat volt az egyetemet, főiskolát végzett fiatal nők körében is, hogy még az egyetemi tanulmányok alatt, vagy közvetlenül utána férjhez men-

tek és rövidesen világra hozták első gyermeküket. Más szóval önmagában az a tény, hogy többen jutnak el az érettségiig, és többen végeznek egyetemi, főiskolai tanulmányokat nem kellene, hogy feltétlenül együtt járjon a gyermekvállalási kor kitolódásával. A termékenységi magatartás átalakulása nagy valószínűséggel egyéb okokkal, többek között a megváltozott munkaerőpiaci feltételekkel is magyarázható.

Az 1990-ben megkezdődött rendszerváltozás gazdasági-társadalmi hatásai legmarkánsabban a munkaerőpiacon jelentkeztek. A munkaerő-keresletet felváltotta a munkaerő-kínálat, a teljes foglalkoztatottságot, a könnyű elhelyezkedést a munkanélküliség. Másfelől ugyanakkor soha nem látott lehetőségek nyíltak meg a megfelelő iskolai végzettséggel, rátermettséggel, kezdeményező képességgel rendelkező emberek, különösen a fiatalok előtt. A meggazdagodást, az anyagi és szakmai karrier lehetőségét kínáló munkaerőpiac ugyanakkor a korábbiaknál sokkal kevésbé, vagy egyáltalában nem tolerálta, tolerálja a gyermekvállalás, gyermeknevelés miatti munkaidő veszteséget. A piacgazdaság, a versenyszféra kikezdte azokat a családpolitikai kedvezményeket, amelyek korábban még bizonyosfajta biztonságot jelentettek, mivel a gyermekvállalás, illetve a kisgyermek gondozásának időszakában nem fenyegette a nőket a gyermek miatti munkaerőpiaci diszkrimináció. A jelek arra utalnak, hogy a munkáltatók – a meglévő jogi garanciák ellenére – megtalálják azokat a kibúvókat, kiskapukat, amelyek révén – jogi szankció nélkül – lehetőségük nyílik a fiatal, családalapítás előtt álló, vagy kisgyermekes női munkaerő alkalmazásával kapcsolatos negatív megkülönböztetésre.

A reprodukciós feladatok és a kereső tevékenység összeegyeztetése tehát a korábbiaknál sokkal élesebben vetődik fel, s ezt támasztják alá az 1998-ban, a 18 és 40 éves férfi-női népesség megkérdezésén alapuló országos reprezentatív vizsgálatok adatai is. A karrier, a munkahelyi előmenetel és anyaság összeegyeztetését a megkérdezett nők 49%-a tartotta a korábbiaknál problematikusabbnak, és csak 23%-a állítja, hogy e kérdés számára nem okoz gondot. Kérdés persze, hogy azért-e, mert karrierjét és anyai feladatait valóban problémamentesen össze tudja egyeztetni, vagy azért, mert nincs is lehetősége karrierre, előmenetelre?

A fiatal nők mintegy fele számára tehát komoly gondot jelent a gyermekvállalás és a munkahelyi előrejutás összeegyeztetése. E feszültség „munka”-oldalát a következő problémakörökkel vizsgáltuk.

6. *A munkahely biztonsága és a gyermekvállalás konfliktusa – a kérdésben érintettek aránya, 1998 (%)*
Conflict between the safety of working place and undertaking children, share of persons interested in it, 1998 (%)

	Nem aggódik	Aggódik
A gyermekek nehezebben találnak munkát	22,6	48,2
40 éves korban nehéz elhelyezkedni	21,6	47,9
A gyermek betegsége miatti hiányzás rontja az állás biztonságát	21,2	45,4
Gyes után bizonytalan a munkahely	20,9	43,7
A munkahelyek könnyebben szabadulnak meg a gyermeket szülő nőktől	23,8	39,1
Nehezebb megoldani a gyermek felügyeletét	25,2	38,0
A gyesen töltött idő nehezíti a munkahelyi előmenetelt	28,0	34,4

Ha összevontan vizsgáljuk a hét problémával kapcsolatos véleményeket, megállapíthatjuk, hogy a nők 42%-a legalább egy probléma miatt aggodalmaskodik, de általában inkább az a jellemző, hogy 3–4 kérdésben is negatívan érintettek, vagyis a feszültségek sokoldalúan és koncentráltan jelentkeznek.

Az eredmények szerint a kisgyermeket nevelő nők az átlagnál jóval nagyobb arányban aggodalmaskodnak az anyaság és a kereső tevékenység összeegyeztetése tekintetében, de a kérdéseket a gyermek korával összevetve megállapíthatjuk, hogy átlag alatti értékeket csak a 18 évesnél nagyobb gyermekkel rendelkező anyáknál, illetve a gyermektelen nőknél találtunk. Ugyanakkor a vizsgált témákban a gyermektelen nők is hangot adtak aggodalmuknak (25–30%-os arányban), ami azt mutatja, hogy e problémák a gyermekvállalás, a családalapítás előtt állók döntéseit is befolyásolhatja.

Végül még egy vizsgálati szempontot szeretnék kiemelni, nevezetesen, hogy az iskolai végzettség, a szakképzettség hiánya vagy megléte hogyan befolyásolja a munkavállalással és az anyasággal kapcsolatos feszültségek jelentkezését. A vizsgált témakörök többségében a főiskolát vagy egyetemet végzett nők kevésbé aggodalmaskodnak, mint az iskolázatlanabb társaik, ami valószínűleg azzal vagy összefüggésben, hogy a magasán képzett nők munkaerőpiaci esélyei lényegesen jobbak. Az átlagot meghaladó mértékben tartanak azonban attól, hogy a gyermekükkel otthon töltött egy-két év erősen korlátozhatja karrierjüket, munkahelyi előmenetelüket. Az a tény azonban, hogy a gyermek betegsége miatti gyakori hiányzás megingathatja állásuk biztonságát, a diplomás nőknek is mintegy felét aggodalommal tölti el.

7. A munkahely biztonsága és a gyermekvállalás konfliktusa miatt aggódó nők iskolai végzettség szerint, 1998 (%)

Women worrying on conflicts between the safety of working place and undertaking children by school qualification, 1998 (%)

	8 általános	Szakmunkásképző, vagy középfiskola	Főiskola, vagy egyetem	Átlag
A gyermekesek nehezebben találnak munkát	53,5	49,4	36,0	48,2
A gyés után bizonytalan a munkahely	50,6	43,9	36,1	43,7
Nehezebb megoldani a gyermek felügyeletét	45,7	36,5	30,2	38,0
A gyermek betegsége miatti hiányzás rontja az állás biztonságát	52,4	43,9	45,0	45,4
A munkahelyek könnyebben szabadulnak meg a gyermeket szülő anyától	47,3	37,6	34,0	39,1
A gyesen töltött idő nehezíti a munkahelyi előmenetelt	37,8	32,0	39,8	34,4
40 éves korban nehéz elhelyezkedni	57,4	45,7	45,9	47,9

A KSH 1999. évi munkaerő-felvételének adatai bizonyítják, hogy a nők aggodalma egyáltalában nem alaptalan. A gyermekgondozási szabadság lejárta után az anyák egyharmada szembesült azzal a ténnyel, hogy munkáltatója megtagadta további foglalkoztatását, 10% esetében pedig a munkahely is megszűnt. Mindössze 46%-nak sikerült visszamenni eredeti munkahelyére, ami jelentősen elmaradt az aspirációktól, mert az adatok szerint mintegy kétharmaduk bízott abban, hogy folytathatja munkáját.

Úgy vélem tehát, hogy a kereső tevékenység és az anyaság mind nehezebb összeegyeztethetősége jelentős mértékben hozzájárult ahhoz, hogy a nők nemcsak gyermekeik számát, de első gyermekük világrahozatalának időpontját is késleltetik, kizárják. Úgy érzik, hogy bizonyos szakmai gyakorlat birtokában a gyermekvállalás miatt kieső éveket könnyebb lesz pótolni és még várnak a családalapítással és a gyermekvállalással. Kétségtelen tény, hogy az érettebb korban jobb anyagi körülmények között és nagyobb tudatossággal, pszichés felkészültséggel történő gyermekvállalásnak meglehetnek az előnyei, a félő csak az, hogy a túlzott tudatosság végül gyermektelenséget eredményez.

A kereső tevékenység és a reprodukciós funkció közötti választási kényszert a nők többsége számára jelentős frusztrációt, belső konfliktust okoz. 2000-ben végzett, 3000 személyre kiterjedő reprezentatív vizsgálatunk azt bizonyította, szinte minden nő tudatában van annak, hogy a megváltozott gazdasági feltételek között egy nőnek is dolgoznia kell, mert a család stabilitása így jobban biztosítható, de ugyanakkor az is kiderült, hogy ha tehetnék, anyagilag megengedhetnék maguknak inkább az anyai, háziasszonyi szerepkört választanák.

8. Vélemények a férfiak és nők* szerepéről és a női munkavállalás hatásáról
(N = 3057)

2000. évi reprezentatív felvétel

*Opinions on the roles of men and women as well as on the effects of shouldering
paid work (N = 3057)*

Representative survey in 2000

	Nők	Férfiak
A férj feladata, hogy keresetével biztosítsa a család megélhetését, a feleség feladata, hogy ellássa az otthoni feladatokat	70	76
Az egész család életét megviseli, ha egy nő nyolc órás állásban dolgozik	67	68

*Az ötfokú skálán megadott válaszok átszámítása 1–100-ig terjedő skálára.

Az adatok egyértelműen a tradicionális férfi-női szerepek előtérbe helyezését mutatják. Meg kell jegyezni, hogy ez a vélemény a fiatalok körében is igen népszerű, a 30 éven aluliak 68 pontos egyetértéssel támogatnák ezt a megoldást. A kutatás adataiból arra lehet következtetni, hogy az első gyermek vállalásának késleltetése mögött nem elsősorban emancipációs karrier okok, vagy az individualizmus, az önmegvalósítás igénye húzódik meg, hanem inkább az anyagi racionalitás kényszere, hogy dolgozni kell, márpedig a megnövekedett munkaerőpiaci elvárásoknak gyermekkel vagy gyermekekkel egyre nehezebb eleget tenni.

Ezért véleményem szerint a családpolitika kulcskérdése, hogy sikerül-e a gyermekvállalás és a kereső tevékenység konfliktusát feloldani, vagy legalábbis mérsékelni, és a jelenlegi vadkapitalista munkáltatók magatartását korlátok közé szorítani. Jogi eszközök alkalmazása egyedül a kérdést nem oldja meg, sőt a túlzott jogi szabályozás még inkább visszatartaná a munkáltatókat a gyermekes anyák foglalkoztatásától. Az egyik megoldás lehetne a részmunkaidős foglalkoztatás kibővítése és gazdaságpolitikai eszközökkel történő támogatása. A kérdés már évtizedek óta napirenden van, de nem történt, nem történik semmi. Fontos lenne továbbá társadalmi nyomással egy szemléletváltozást elérni, egy olyan társadalmi légkört kialakítani, amely elfogadhatatlanná tenné a gyermekes anyák munkahelyi diszkriminációját. A kereső tevékenység és az anyai feladatok összeegyeztetését segítheti a nagyszülőket a gyes igénybevételére jogosító rendszer működése.

Röviden összefoglalva az elmondottakat megállapíthatjuk, hogy a magyar társadalomban magatartásváltozás megy végbe a gyermekvállalás és különösen az első gyermekvállalása terén. Az első gyermek vállalásának időpontja fokozatosan kitolódik és az esetek egy részében feltehetőleg végleg meghiúsul. A magatartásváltozással párhuzamosan az értékváltozás első aggasztó jelei is kimutathatóak. A korábban nemzetközi viszonylatban kiemelkedően gyermekcentrikus magyar

társadalomban, abban a társadalomban, amelyben mindenki akart legalább egy gyermeket, megjelentek a tudatos gyermektelenség első figyelmeztető tünetei. Kétségtelen tény, de nem vigasz, hogy a gyermekvállalási magatartás és értékrendváltás összhangban van a nyugat-európai országokban tapasztalható trendekkel és tendenciákkal, és összefüggésben van az individualizmus, vagy más szóval a felelősségvállalást kerülő, önzésre, egyéni érdekek érvényesítésére törekvő magatartásformák térnyerésével is. A gyermekvállalással, az első gyermek vállalásával kapcsolatos problémák nem függetlenek a rendszerváltás gazdasági, mindenekelőtt munkaerőpiaci hatásától. A kereső tevékenység és a gyermekvállalás konfliktusának feloldása nem illúzió, hiszen nemzetközi példák bizonyítják – Franciaország, Norvégia –, hogy magas női foglalkoztatottság és megfelelő családpolitika mellett nem kizárt a reprodukciós feladatok ellátása, a gyermek iránti igény kielégítése is.

IRODALOM

- Pongrácz Tiborné*: Család és munka szerepe a nők életében. In *Nagy Ildikó – Pongrácz Tiborné – Tóth István György* (szerk.) Szerepváltozások. TÁRKI – SZOCSA, Budapest, 2001. 30–46.
- Pongrácz Tiborné – S. Molnár Edit – Dobossy Imre*: Család és munka. Értékek és aggodalmak a rendszerváltás után. NKI Kutatási Jelentések 62. sz. 2000/1. 107.
- S. Molnár Edit*: A gyermekvállalás konfliktusai. In *Pongrácz Tiborné – Tóth István György* (szerk.): Szerepváltozások. TÁRKI – SZOCSA, Budapest, 1999. 155–173.

Tárgyszavak:

Családszociológia
Gyermek
Munkahely

SOCIO-DEMOGRAPHIC ASPECTS OF UNDERTAKING THE FIRST CHILD

KÖZLEMÉNYEK

SZABOLCS-SZATMÁR MEGYE NÉPESSÉGÉNEK BELFÖLDI (BELSŐ) VÁNDORLÁSA A RENDSZERVÁLTÁS ELŐTTI ÉVTIZEDBEN, 1980–1990¹

SZÁSZI FERENC

1. A népesedés néhány kérdése Magyarországon és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében

Magyarország népessége az első népszámlálástól 1980-ig – a mai ország területére vetítve – ugyan hullámzóan, de évtizedről évtizedre növekedett, kivéve a második világháborús veszteséget magába foglaló éveket. Az 1990. évi népszámlálási statisztika azonban már a népesség fogyásáról közölt megdöbbentő adatokat. Az állandó népesség tíz év alatt 319 104 fővel, a lakónépesség pedig 334 640 emberrel fogyott.¹

1. Népességszaporodás Magyarországon, 1980–1990² *Population increase in Hungary, 1980–1990*

Időszak	Természetes szaporodás, ill. fogyás (-)	Élve-születés	Halálozás	Vándorlási különbözet	Természetes szaporodás, ill. fogyás (-)	Élve-születés	Halálozás	Vándorlási különbözet
százalék								

1980-1989	-142 240	1 309 583	1 451 823	-192 400	-1,3	12,2	13,6	-1,8
-----------	----------	-----------	-----------	----------	------	------	------	------

A táblázat adatai szerint az ország lakónépessége természetes szaporodás, ill. fogyás eredményeként – 142 240 (–1,3%) személlyel csökkent. Ezt a lakosságsökkenést még több mint kétszeresére növelte az országba be- és kivándorlók különbözete (vándorlási különbözet), a 192 400 fős (–1,8%) emberveszteség, az ország lakónépessége így a vizsgált évtizedben csaknem 200 ezer embert veszített a kivándorlás útjain, úgy, mint 1956–1957-ben a nagy kivándorlási hullám idején. Korábbi munkáimban már írtam arról, hogy Magyarországról a külföldre történő kiutazást és különösen a kivándorlást az 1970-es évek elejéig szigorú jogszabályok korlátozták. A külföldre szóló útleveleket szabályozó rendeletek közül az Elnöki Tanács 1970. évi 4. számú törvényerejű rendelete mondja ki először, hogy „minden magyar állampolgárnak joga van ahhoz, hogy útlevelet kapjon, és külföldre utazzék”. A kormány általános rendelkezésében pedig először olvasható az, hogy „az útlevél területi érvényessége kiterjedhet egy vagy több államra, ill. földrészre”. A magánútlevélről szóló rendelkezés számos új lehetőséget biztosít a magán és csoportos utazásra. Ezek a rendelkezések megkönnyítették a magán és csoportos utazást, így a korábbinál jobb, több lehetőséget adtak a jogellenes külföldön maradásra, a „disszidálásra”.

¹ Készült az OTKA T031965 nyilvántartási számú program támogatásával.

A legális kivándorlás engedélyezésénél törvényben először fogalmazzák meg a már meglévő gyakorlatot, hogy „végleges külföldi letelepedéshez útlevelet kaphat az, aki 55. életévét betöltötte, és szülőjéhez, gyermekéhez vagy házastársához együttélés céljából kíván külföldre távozni”. Kiskorú gyermekek végleges távozásához gyámhatósági hozzájárulás, hadkötelesnek pedig a honvédelmi miniszter engedélye kellett. Annak, aki az ország területét végleges elhagyását tervezte, és a magyar állampolgárság kötelékéből való elbocsátását kérte, kivándorló útlevelet kellett adni. Annak, aki végleges letelepedés céljából külföldre távozott, de a magyar állampolgárság kötelékéből való elbocsátását nem kérte, konzuli útlevelet kellett adni.

A fenti, továbbá az 1978. évi 20. és az 53/1978. (XI. 10.) MT, valamint a 6/1978. (XI. 10) BM számú rendeletben a korábbiakhoz viszonyítva kiemelkedően új, hogy a magánútlevél körét kiszélesíti, mivel magánútlevelet kaphat az is, aki „magyar állampolgárként külföldön él, vagy ott szándékozik letelepedni”. A kivándorlási engedélyhez viszont a magyar állampolgárság kötelékéből való elbocsátást is kérni kellett. Az Elnöki Tanács 1982. évi 18. számú törvényerejű rendelete, amely az 1978. évi 20. számú törvényerejű rendeletét módosította, a külföldön élők útlevelét is felsorolta a magánútlevél után. A Minisztertanács 38/1982. (VIII. 26.) számú rendelete szerint a „külföldön élők útlevelét az kaphatja meg, aki magyar állampolgárként külföldön él, vagy letelepedését engedélyezték”.³

A migráció kérdéskörében a jogszabályok változásainak a rendszerváltás előtt kezdődő új szakaszát igazán az Elnöki Tanács 1987. évi 25. számú rendelete vezette be. Az említett törvényerejű rendelet 1. paragrafusa az állampolgárok alapvető jogának tekinti a külföldre utazást, amely csak kivételesen korlátozható. Vagyis a külföldi letelepedés, a kivándorlás nincs korláthoz kötve.

A vizsgált témakörben a rendszerváltás előtti jogszabályok változásait a ki- és bevándorlásról szóló 1989. évi XXIX. törvény tetőzte be, melyet az Emberi Jogok Nemzetközi Egyezségokmányával összhangban fogadott el az országgyűlés. A törvényjavaslat indoklása azt is tartalmazza, hogy a kivándorlást a hatályos jogszabályozás ellenében nem kérelmezni, hanem csak bejelenteni kell.

Az 1989. évi XXIX. törvény szerint „a magyar állampolgár alapvető joga, hogy lakóhelyét szabadon megválassza, Magyarországról kivándoroljon, és oda visszatérjen.” Az általános indoklás még e törvényben meghatározott esetekben alkalmazott korlátozásokhoz azt teszi hozzá, hogy jogrendszerünk e kérdéseket szabályozó normái nincsenek megfelelően összehangolva az „Egyezségokmány szabályaival, a korlátozó rendelkezések köre szélesebb a megengedhetőnél”.⁴

1980-tól 1989-ig – a külföldre utazás és kivándorlás lehetőségeinek megkönnyítése következményeként – Magyarországról engedéllyel és jogellenesen összesen 45 197-en vándorltek ki.⁵ Ezeket az adatokat *Illés Sándor–Hablicsek László* is elfogadta. Adataik szerint 1990-től még 1994-ig csupán 3056 fővel nőtt az említett kivándorlási létszám.⁶ Arra, hogy hogyan lett az összesen 48 253 főből több mint 192 ezres kivándorló veszteség, csak találgatással tudnánk választ adni. (Talán a korábban külföldön tartózkodókat csak most regisztrálták kivándorlóként, vagy a népszámlálás idején külföldön tartózkodtak.)

Szabolcs-Szatmár megye lakossága először az 1960–1969 közötti időszakban fogyott. A fogyás 45 505 főt tett ki, majd 1970-től 1980-ig a 28 739 fős vándorlási veszteség ellenére, a magas természetes szaporodás következményeként, a megye lakossága 1970-hez viszonyítva 20 886 fővel újra gyarapodott.⁷ 1980 és 1990 között azonban me-

gint csökkent. (Az állandó népesség 28 114 személlyel, a lakónépesség pedig 21 528 fővel apadt. 1990-től a közigazgatás neve: Szabolcs-Szatmár-Bereg megye.)

2. Népszaporodás Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében, 1980–1989⁸
Population increase in county of Szabolcs-Szatmár-Bereg, 1980–1989

Időszak	Természetes szaporodás, ill. fogyás (-)	Élve-születés	Halálozás	Vándorlási különbözet	Természetes szaporodás, ill. fogyás (-)	Élve-születés	Halálozás	Vándorlási különbözet
					százalék			
1980-1989	14 574	87 872	73 298	-36 102	2,5	14,8	12,3	-6,1

A természetes szaporodásban a megyék között Szabolcs-Szatmár-Bereg az első helyen állt, de a természetes szaporodás az előző évtizedhez viszonyítva 8,7%-ról igen jelentősen – bár még mindig pozitív előjellel – 2,5%-ra csökkent. A vándorlási különbözet abszolút számokban az előző évtizedekhez viszonyítva kevesebb volt (elvándorlás és bevándorlás különbözete –36 102 fő), de a lakosság létszáma, úgy, mint az 1960-as években, újra csökkent. A lakónépesség vesztesége a statisztika alapján –21 528 főre tehető.

3. Szabolcs-Szatmár-Bereg megye városainak és községeinek
népességszaporodása, 1980–1989⁹
Population increase in towns and villages of county Szabolcs-Szatmár-Bereg,
1980–1989

Terület	Lakónépesség 1980	Természetes szaporodás, ill. fogyás (-)		Élve-születés	Halálozás	Vándorlási különbözet	Lakónépesség 1990
			%				
Nyíregyháza	108 235	5 227	4,8	16 084	10 857	690	114 152
Csenger	5 389	134	2,4	743	609	-292	5 231
Fehérgyarmat	8 414	356	4,2	1 258	902	-183	8953
Kisvárd	17 837	937	5,2	2 905	1 968	-484	18 290
Mátészalka	17 804	1146	6,4	2 862	1 716	119	19 069
Nagykálló	10 445	327	3,1	1 507	1 180	-781	9 991
Nyírbátor	13 371	804	6,0	2 277	1 473	-326	13 849
Tiszavasvári	14 270	248	1,7	2 291	2 043	-286	14 232
Vásárosnamény	8 654	373	4,3	1 372	999	71	9 098
Záhony	3 802	427	11,2	723	296	729	4958
Városok együtt	208 221	9 979	4,8	32 022	22 043	-377	217 823
Községek együtt	385 608	4 595	1,2	55 850	51 255	-35 725	354 478
Megye összesen	593 829	14 574	2,5	87 872	73 298	-36 102	572 301
Ebből: külterület							24 162

Nyíregyháza lakónépessége 40 év alatt, 1950-től 1990-ig kb. kétszeresére, 110 ezer főlé emelkedett. 1980-tól 1990-ig azonban az 5917 fős növekedésnek 88%-át a természetes szaporodás – amely csaknem kétszerese volt a megyei természetes szaporodási átlagnak – adta. Így a város népessége a 690 fős vándorlási különbözettel azt jelzi, hogy

a vizsgált időszakban Nyíregyháza alig fejlődött. A korábbi fejlődéssel együtt járó betelepülés viszont kedvezően hatott a korcsoportmegoszlásra, így a természetes szaporodásra is. (Nyíregyháza az Országgyűlés 82/1990. (XII. 7.) OGY határozata alapján vált megyei jogú várossá.¹⁰⁾

A városok közül a legkisebb népességgel rendelkező Záhonyban volt legnagyobb a természetes szaporodás (11,2%), és a 729 lelket számláló növekedéssel a vándorlási különbözete is pozitív. A lakónépesség növekedésének 36,9%-át adta a természetes szaporodás, 61,1%-a a bevándorlásból eredt. Ezek az adatok Záhony gazdasági fejlődésére, népességmegtartó képességére, sőt munkaerővonzására utalnak. Ugyanakkor Tiszavasváriban és Csengerben a természetes szaporodás nem érte el a megyei átlagot sem, és a lakosságvesztés 2,0, ill. 5,4%-os volt.

Alacsony volt a természetes szaporodás Nagykállóban is, ahol a 3,1%-os természetes szaporodás (327 fő) ellenére a lakosság 454 fővel csökkent. A 781 fős vándorlási különbözetet ugyanis a természetes szaporodás nem pótolta, sőt a korábbi népességből is csaknem 500 lelket vitt el.

Kisvárdán, a viszonylag magas természetes szaporodás miatt a lakosság létszáma 453 fővel nőtt, mivel a 484 embert kitevő vándorlási különbözetet a 937 fős természetes szaporodás kiegyenlítette. A vándorlási különbözet jelzi, hogy a város lakosságának növekedése ellenére munkaerőt bocsátott ki, vagyis a vizsgált évtizedben nem volt jellemző az új munkahelyek létesítésével járó fejlődés.

Fehérgyarmat, Mátészalka, Vásárosnamény lakossága a természetes szaporodáson kívül a kb. 100–200 fővel alig növekedett. (Tiszalök és Újfehértó községeket a Köztársaság Elnökének 270/1991. (XII. 21.) KE határozata alapján 1992. január 1. napjával nyilvánították várossá.)¹⁰⁾

A táblázat összegező adatai azt mutatják, hogy Szabolcs-Szatmár-Bereg megye városainak lakónépessége – a várossá nyilvánításokat követően – 9602 emberrel nőtt. Ugyanakkor a –377 fős vándorlási különbözet az elmondottakkal együtt arra utal, hogy a várossá válással a gazdasági fejlődés a létszámadatokból nem mutatható ki, sőt a népesség gazdasági stagnálást, visszaesést jelez.

A községek lakossága 31 130 lélekkel csökkent, bár az 1,2%-os természetes szaporodás következtében 4595 született gyermekkel növekedni kellett volna, a –35 725 fős vándorlási veszteség azonban elvitte a természetes szaporodást is.

A megye népessége 10 év alatt – mint utalnak rá – 21 529 emberrel csökkent, miközben a 14 574 gyermekszületés csökkenthette volna a veszteséget, de a –36 102 vándorlási veszteség az ország más megyéiben, Budapesten és más városokban szolgálta a munkaerő-szükséglet kielégítését.

A vándorlási különbözet 99%-át a falusi lakosság adta, vagyis a vándorlási különbözethez – a vizsgált évtizedben – a városok együtt 1%-ot tettek hozzá.

2. Az aktív keresők munkahelye és tényleges lakóhelye, az ingázás Magyarországon és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében

Az 1990. évi népszámlálás az ingázásra vonatkozó adatokat a korábbitól eltérő módon dolgozza fel. „Az ideiglenes lakóhellyel is rendelkező aktív keresőket, a megelőző népszámlálások minden esetben – így az ingázásra vonatkozó táblázatokban is – az ideiglenes lakhelyük szerinti település lakónépességében szerepeltették. Ennek megfe-

lelően naponta ingázóknak minősülnek: az ideiglenes lakással nem rendelkező aktív keresők, ha állandó lakhelyük nem volt azonos azzal a településsel, ahol dolgoztak, ill. az ideiglenes lakással is rendelkező aktív keresők, ha ideiglenes lakhelyük nem volt azonos azzal a településsel, ahol dolgoznak.”

A jelenlegi feldolgozás – a bejelentés módjától függetlenül – „azt a lakóhelyet tekintik az aktív keresők tényleges lakóhelyének, ahonnan naponta dolgozni járnak”. Vagyis naponta ingázó az az aktív kereső, aki tényleges lakóhelyéről más városban, községben lévő munkahelyre naponta jár dolgozni.¹¹

4. Lakóhelyén dolgozó és naponta ingázó aktív keresők főbb demográfiai adatai Magyarországon, 1990¹²

Main demographic data of persons working and migrating daily to work, active earners, Hungary, 1990

Megnevezés	Aktív kereső összesen	Lakóhelyén dolgozó	Naponta ingázó			Naponta ingázó az összes aktív keresők százalékában
			együtt	megyén belül	más megyébe	
Férfi	2 513 659	1 769 361	744 298	544 906	199 392	29,6
Nő	2 013 498	1 612 215	401 283	295 010	106 273	19,9
Összesen	4 527 157	3 381 576	1 145 581	839 916	305 665	25,3

Magyarországon a naponta ingázó aktív keresők száma a vizsgált időszakban rendkívül megnövekedett, megközelítette a 1 150 000 főt. (A társadalmi változásokból eredő okokra az előző fejezetben utaltunk. A mezőgazdaság átszervezése. Lásd: IV. fejezet 7. és 13. jegyzet.) Az összes aktív keresők 25,3%-a ingázott. Az ingázó férfiak abszolút számokban csaknem kétszer többen voltak, mint a nők. Az összes aktív keresők százalékában a férfiak aránya 29,6%, a nők 19,9% volt.

5. A lakóhelyén dolgozó és naponta ingázó (eljáró) aktív keresők főbb demográfiai adatai Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében, 1990¹³

Main demographic data of active earners working and daily travelling to work in county Szabolcs-Szatmár-Bereg, 1990

Megnevezés	Aktív kereső összesen	Lakóhelyén dolgozó	Naponta ingázó			Naponta ingázó az összes aktív keresők százalékában
			együtt	megyén belül	más megyébe	
Férfi	127 088	81 054	46 034	42 056	3978	36,2
Nő	94 354	721 121	22 233	21 038	1195	23,6
Összesen	221 442	153 175	68 267	63 094	5173	30,8

Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében az ingázó, eljáró keresők száma, mint országos viszonylatban, a vizsgált évtized végére jelentősen megnőtt. (A növekedésben szerepe lehetett a számbavétel módosulásának is.) A 68 267 naponta ingázó dolgozó az összes aktív keresők százalékában az országos átlagnál több mint 5%-kal nagyobb 30,8% volt.

Az ingázó férfi lakosság abszolút számokban több mint kétszerese volt a nőknek, és százalékarányban is kb. 13%-kal többen ingáztak a férfiak, mint a nők.

6. Az ingázók korösszetétele, a naponta ingázó összes keresők százalékában, 1990
Age structure of the travellers in percentage of all active earners, 1990

Korösszetétel	Magyarország (%)	Szabolcs-Szatmár-Bereg megye (%)
14–29 éves	31,5	40,1
30–34 éves	25,1	29,1
35–39 éves	22,8	26,3
40–49 éves	22,0	25,5
50–59 éves férfi, 50–54 éves nő	23,8	26,9
60–x éves férfi, 55–x éves nő	11,3	10,7

Az ingázók korcsoportjain belül – mint a korábbi évtizedek periódusaiban – szembeötlő a 14–29 évesek korcsoportjának magas aránya. Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében e korcsoport 40,1 és a 30–34 évesek 29,1%-os aránya különösen igazolja azt a korábbi megállapítást, hogy az összes aktív kereső ingázók nagy hányadát a fiatal korosztályok adták.

Az országos arányokhoz viszonyítva az is feltűnő, hogy a 35–39 éveseknek kb. a 26%-a kényszerült napi ingázással munkát vállalni.

Arra is érdemes utalni, hogy Magyarországon az aktív keresők közül a középfokú szakmunkásképző iskolát végzettek 31,5, Szabolcs megyében pedig 36,7%-a ingázott. Országos átlagban a felsőfokú végzettségűek 14,6, a vizsgált közigazgatás területén 16,2%-a napi ingázással talált szakmájának megfelelő munkát.

7. A naponta ingázók gazdasági ágankénti elhelyezkedése az összes aktív keresők százalékában, 1990
Daily travellers by economic branches in percentage of all active earners, 1990

Gazdasági ág	Magyarország (%)	Szabolcs-Szatmár-Bereg megye (%)
Ipar	29,2	37,0
Építőipar	34,2	44,7
Mezőgazdaság és erdőgazdálkodás	26,8	23,4
Közlekedés, posta és távközlés	32,7	50,1
Kereskedelem	21,0	29,2
Vízgazdálkodás	33,0	42,9
Egyéb anyagi tevékenység	21,0	31,3
Személyi és gazdasági szolgáltatás	16,9	19,0
Egészségügyi, szociális és kulturális szolgáltatás	15,2	16,7
Közösségi, közigazgatási és egyéb szolgáltatások	16,6	18,7

Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében az aktív keresőknek minden gazdasági ágban nagyobb rátája ingázott, mint országos átlagban. Különösen magas volt a vizsgált megyében az ingázók hányada – az országos átlaghoz viszonyítva – az iparban (37,0%), az

építőiparban (44,7%), a közlekedés, posta és távközlésben (50,1%), valamint a vízgazdálkodásban (42,9%).

Magyarországon, számításaink szerint, az összes keresők 66,5%-a fizikai és 33,5%-a szellemi foglalkozású volt. A fizikai foglalkozásúak 29,2, a szellemi aktív keresőknek pedig 17,5%-a ingázott. Szabolcs-Szatmár-Beregben a fizikai aktív keresők rátája 72,3, a szellemi dolgozóké 27,7% volt. A megyében a fizikai dolgozók nagyobb hányada mellett, mind a fizikai, mind a szellemi foglalkozású ingázók száma jelentős százalékkal meghaladta az országos átlagot. A fizikai dolgozók 34,5, míg a szellemi aktív keresők 21,2%-a kereste fel munkahelyét mindennapi utazással.¹⁴

A vizsgálatok azt mutatják, hogy a megye 1990-ben is minden ingázást jellemző kategóriában jelentősen különbözött az országos átlagtól. Az egyes megyékhez történő viszonyítással pedig még árnyaltabb képet kapunk erről.

8. A lakóhelyén dolgozó és naponta ingázó aktív keresők főbb demográfiai adatai Budapesten, az ország megyéiben, városaiban, községeiben, 1990¹⁵

Main demographic data of persons working at their living place and daily travelling, in Budapest, in counties, towns, communities, 1990

Terület	Összesen	Lakóhelyén dolgozó	Naponta ingázó (eljáró)			Naponta bejáró, ingázó az összes aktív keresők százalékában
			együtt	megyén belül	más megyébe	
Budapest	918 255	891 441	26 814		26 814	2,9
Baranya	178 767	127 385	51 382	48 445	2 937	28,7
Bács-Kiskun	238 544	195 792	42 752	37 231	5 521	17,9
Békés	173 284	140 581	32 703	29 839	2 864	18,9
Borsod-Abaúj-Zemplén	318 099	212 879	105 220	101 769	3 451	33,1
Csongrád	190 571	162 020	28 551	26 510	2 041	15,0
Fejér	192 541	128 708	63 833	42 848	20 985	33,2
Győr-Sopron	190 179	139 413	50 766	47 796	2 970	26,7
Hajdú-Bihar	227 923	190 748	37 175	32 249	4 926	16,3
Heves	142 645	86 934	55 711	45 283	10 428	39,1
Jász-Nagykun-Szolnok	181 727	141 216	40 511	32 053	8 458	22,3
Komárom-Esztergom	139 547	91 885	47 662	38 103	9 559	34,2
Nógrád	97 906	57 759	40 147	29 080	11 067	41,0
Pest	425 475	185 294	240 181	68 166	172 015	56,5
Somogy	146 782	101 456	45 326	42 261	3 065	30,9
Szabolcs-Szatmár-Bereg	221 442	153 175	68 267	63 094	5 173	30,8
Tolna	111 673	79 145	32 528	27 835	4 693	29,1
Vas	124 613	86 732	37 881	35 243	2 638	30,4
Veszprém	171 513	116 242	55 271	51 431	3 840	32,2
Zala	1 355 671	92 771	42 900	40 680	2 220	31,6
Összesen	4 527 157	3 381 576	1 145 581	839 916	305 665	25,3
Ebből						
Városok Bp. nélkül	1 970 000	1 725 731	244 269	165 731	78 538	11,4
Városok Bp.-tel	2 888 255	2 617 172	271 083	165 731	105 352	9,4
Községek együtt	1 638 902	764 404	874 498	674 185	200 313	53,4

Szabolcs-Szatmár-Bereg megye 68 267 ingázójából 63 094-en (92,4%) a megyén belülre utaztak, csupán 5173-an (7,6%) jártak dolgozni naponta más megyébe. (Miköz-

ben a megyében a kimutatott álláskereső munkanélküliek száma 9960 fő volt, az aktív keresők 4,6%-a. Magyarországon átlagban ez az arány 2,5%-ot tett ki.)

Az ingázók abszolút számát tekintve, Szabolcs-Szatmár-Bereg megyét csupán Borsod-Abaúj-Zemplén (105 220 fő) és Pest megye (240 181 fő) előzte meg. Az összes aktív keresőkhöz viszonyítva Borsod-Abaúj-Zemplén, Fejér, Heves, Komárom-Esztergom, Nógrád, Pest és Somogy ingázóinak aránya volt nagyobb a Szabolcs megyeinél.

A más megyébe elvándorlók számát tekintve Szabolcs megyét Fejér, Heves, Jász-Nagykun, Szolnok, Komárom-Esztergom, Nógrád és különösen nagy számmal (172 015 fővel) Pest megye előzte meg. (Ez a tömeg minden bizonnyal Budapestre ingázott naponta, hisz Budapest külön, a megyéken kívül van feltüntetve.)

Az ingázók nagy hányadát (53,4%), mint a korábbi évtizedekben, a községek adták. A községekben lakó összes aktív ingázó kereső 77%-a a megyén belüli településekre járt el dolgozni, míg 23%-a más megyékbe.

3. Belső vándormozgalom Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében, 1980–1989

Az állandó vándorlás

A KSH 1980-ban Magyarország népesedéséről kiadott demográfiai évkönyveinek fogalommagyarázata a belföldi (belső) vándormozgalom értelmezését megváltoztatta. E szerint a belső vándorlás lehet állandó vándorlás, ideiglenes vándorlás, valamint ideiglenes visszavándorlás. Új a fogalommagyarázatában a visszavándorlás kategóriája, ugyanakkor a vándorlási statisztikai feldolgozás nem terjed ki azokra a belföldi vándorlásokra, amelyekre a lakásbejelentési kötelezettség nem vonatkozik, így az ingavándorlásokra.

Az 1990. évi népszámlálási statisztikák az ingavándorlással kiemelten, jelentőségének megfelelően foglalkoznak, ezért a belső vándorlás kérdései között mi az ingavándorlást a korábbi keretek között vizsgáltuk, és már csak a folyamatosság miatt is a belső vándorláshoz tartozónak tekintjük. A következőkben a korábbi demográfiai évkönyvek fogalommagyarázata alapján előbb az állandó vándorlás – „amikor a vándorló állandó lakását elhagyva más településen lévő lakást jelölt meg állandó lakhelyéül”¹⁶ – adatainak Szabolcs-Szatmár-Bereg megyére vonatkozó fő összefüggéseit igyekszünk bemutatni.

Az évenkénti demográfiai évkönyvekből összegyűjtött adatok szerint 1980 és 1989 között Szabolcs-Szatmár-Bereg megyéből állandó jelleggel, vagyis lakásváltoztatással elköltözött összesen 155 203 ember.

Ezen belül 87 129-en, az elköltözők 56,2%-a a megyén belül talált új otthonra, míg 68 054 ember (43,8%) más megyébe kényszerült – nagyrészt munkavállalás miatt – áttelepedni. A megyéből véglegesen elköltözők, a szülőföldjüket elhagyók, mint a korábbi évtizedekben, az ország minden megyéjében megtalálhatók.

A vizsgált évtizedben legtöbben, 22 187 ember az elköltözők 15%-a Budapesten telepedett le. Valószínű, hogy nagyrészt szintén a budapesti munkalehetőségek miatt költözött Pest megyébe, Budapest környékére további 9870 fő. Ez a szám a 60-as években ideköltözőknek csupán kb. a fele.

Budapest után a szabolcsiak számára elsősorban a szomszédos Hajdú-Bihar megye, a megyén belül is Debrecen és környéke adott otthont. A korábbi évtizedeknél jelentő-

sen nagyobb, 12 490 ideköltözőnek lehetett vonzó a debreceni munka és tanulási lehetőségeken kívül a városi környezet, az esetleges folyamatos gyógykezeltetés. A szomszédos megyébe költözésnek jelentős számban szerepe lehetett a – távolabbi megyékhez viszonyítva – házasságkötések nagyobb valószínűségének is.

A szintén szomszédos Borsod-Abaúj-Zemplén megyébe jóval kevesebben (majdnem feleannyian) költöztek, mint Hajdú-Bihar megyébe. Az ideköltözésben minden bizonnyal döntő szerepe lehetett még az évtized elején munkát és lakást biztosító lehetőségeknek, bár az ideköltözőknek több mint felére történő csökkenése jelzi a nehézipar válságának kezdetét is.

A Dunántúl iparosodott megyéinek megmaradó vonzása a táblázatból kiolvasható, de a korábbi időszakhoz viszonyítva az itt letelepedők száma is jelentősen visszaesett. A vizsgált évtizedben legtöbb Szabolcs-Szatmár-Bereg megyéből elvándorló embert fogadott be Komárom és Fejér megye, de a letelepültek száma itt sem érte el a 60-as években érkezőknek a felét.

A Szabolcs-Szatmár-Bereg megyéből állandó jelleggel elvándorlók és a közigazgatás területére jött és ott állandó lakásba költözők a következő képet mutatják.

A megyébe az összes állandó jelleggel bevándorlók száma – beleértve a megyén belüli állandó bevándorlókat is – 119 036 fő volt. Így az állandó elvándorlók (155 203 fő) és az állandó odavándorlók (119 036 fő) számának a különbsége, azaz a vándorlási különbözet -36 067 főt tett ki. Természetesen ez lesz a vándorlási különbözet abban az esetben is, ha az összes el- és bevándorlók számából levonjuk a megyén belüli állandó vándorlókat, tehát a megyén kívülre állandó vándorlók 68 074 számából a megyébe más megyéből állandó jelleggel bevándorlók 31 907 fős számát. Vagyis a megye lakosságából több mint 36 ezer embert állandó vándorlással, az ország más megyéiben vagy Budapesten történő letelepedéssel veszített el.

Ugyanakkor a Budapestre költöző 22 187 fős veszteséget részben ellensúlyozta, hogy a korábbi évtizedekben a fővárosba költözők közül a rendszerváltás előtti évtizedekben már 6022 ember visszaköltözött Szabolcs-Szatmár-Bereg megyébe, akik ezáltal tovább növelték a megyében az amúgy is nagy problémát jelentő munkaerő-kínálatot. Az ország minden megyéjéből Szabolcsba visszatelepülők száma jelzi az országosan jelentkező gazdasági és a vele együtt járó foglalkoztatási gondokat.

Különösen szembeötlő a Hajdú-Biharból és Borsod-Abaúj-Zemplénből megyénkbe érkezők nagy száma. Borsodból csupán kb. 400 emberrel jöttek vissza kevesebben állandó jelleggel Szabolcs-Szatmár-Bereg megyébe, mint amennyien innen elköltöztek oda. Hajdú-Biharba pedig – állandó lakást változtatva – 9870-en költöztek el a megyéből, de ugyanebben az évtizedben 6593-an tértek onnan vissza Szabolcs-Szatmár-Bereg megyébe.

Talán nem tévedünk, ha a két példából azt a következtetést vonjuk le, hogy a gyorsan iparosított Borsod-Abaúj-Zemplén megyében erőteljesebben érezte hatását a gazdasági pangás, a gazdasági válság, mint a kevésbé iparosított Hajdú-Bihar megyében. Valószínű továbbá, hogy a Hajdú-Biharban új otthonot találó szabolcsiak nagyobb hányadban dolgoztak az infrastruktúra területein, mint Borsod-Abaúj-Zemplén megyében.

A demográfiai évkönyvek megyénként adnak arról is tájékoztatást, hogy az állandó vándorlóknak milyen céljai voltak. A vándorlási célok azonban 1980-tól 1983-ig és 1984-től 1989-ig más-más bontásban szerepelnek. Táblázatos kimutatást és szöveges magyarázatot azonban csupán az 1980–1983 közötti évekre vonatkozó célokról adunk.

9. Szabolcs-Szatmár-Bereg megyéből állandó jelleggel elvándorlók célja, 1980–1983
Intentions of persons emigrating with permanent character from the county Szabolcs-Szatmár-Bereg, 1980–1983

Év	Munka- végzés	Tanulás	Házas- ságekötés	Gyógyke- zelés, látogatás, üdülés	Családi ok	Eltartó- val, család- fővel együtt költözés	Ideigle- nes la- kását állan- dóra változ- tatja	Összesen
Elvándorlók								
1980	6 161	69	2 198	862	1 650	4 128	433	15 501
1981	6 199	132	2 025	595	1 572	3 971	322	14 816
1982	5 259	89	2 000	715	2 158	3 866	582	14 669
1983	4 266	36	2 085	564	3 054	3 940	793	14 738
1980–1983	21 885	326	8 308	2 736	8 434	15 905	2 130	59 724

10. Szabolcs-Szatmár-Bereg megyébe állandó jelleggel bevándorlók célja, 1980–1983¹⁸
Intentions of persons immigrating with permanent character, 1980–1983

Év	Munka- végzés	Tanulás	Házas- ságekötés	Gyógy- kezelés, látogatás, üdülés	Családi ok	Eltartóval, család- fővel együtt költözés	Ideiglenes lakását állandóra változtatja	Összesen
Elvándorlók								
1980	4 505	49	1 843	559	1 363	3 117	252	11 688
1981	4 653	91	1 628	495	1 262	3 045	155	11 329
1982	3 845	95	1 650	535	1 754	2 856	325	11 060
1983	3 375	33	1 668	510	2 372	3 044	418	11 420
1980–1983	16 378	268	6 789	2 099	6 751	12 262	1 150	45 497

A Szabolcs-Szatmár-Bereg megyéből állandó jelleggel elvándorlók és odavándorlók céljáról készített táblázatokból azt emeljük ki, hogy az el- és odavándorlók céljainak arányaiban alig van különbség. A különböző célokat megnevezők legtöbbször és legnagyobb arányban a munkavállalást jelölték meg. A tanulási cél megjelölése rendkívül alacsony, mert a tanulók valószínűleg vagy az ingázók, vagy az ideiglenes vándorlók között szerepelnek. A bemutatott célok közül csupán a gyógykezelés, a látogatás, üdülés nem tartozik közvetetten sem a munkaszerzési szándékhoz. A költözködés, a családi ok, a családfővel együtt költözés, az ideiglenes lakás állandóra változtatása mögött mindent ott lehetett a munkaképes lakosság munkavállalása is. Így az állandó vándorlók kb. 90–95%-ánál a lakóhely-változtatás lényegében a munkavállalással egybekötött vándorlás volt.

A demográfiai évkönyvek adatai lehetőséget adnak Szabolcs-Szatmár-Bereg megye el- és bevándorlóinak településtípusonkénti bemutatására is.

*11. Belföldi állandó oda- és elvándorlás Szabolcs-Szatmár-Bereg megye
városaiba és községeibe, ill. városaiból, községeiből, 1980–1989¹⁹*

*Permanent immigrations and emigrations from – and to – towns and
communities of counties and communities, 1980–1989*

Év	Állandó			
	odavándorlás		elvándorlás	
	város	község	város	község
1980	4 920	6 768	2 942	12 559
1981	4 328	7 001	2 852	11 964
1982	4 206	6 854	2 997	11 672
1983	4 237	7 183	3 327	11 411
1984	4 166	8 010	3 474	12 375
1985	4 499	8 121	3 551	12 909
1986	4 716	7 294	3 721	11 909
1987	4 752	8 063	4 327	12 227
1988	4 101	7 766	4 128	11 237
1989	4 459	7 592	4 538	11 083
Magyarország összesen 1980–89	44 384	74 652	35 857	119 346
%	37,3	62,7	23,1	76,9
Mindösszesen	119 036		155 203	

A megyéből állandó lakásváltoztatással elköltözők 23,1%-a városokból és 76,9%-a községekből vándorolt el. Vagyis a véglegesen elköltözők több mint kétharmada községekből költözött el úgy, mint a korábbi évtizedekben. Ez azt jelenti, hogy a falusi lakosság körében meglévő túlnépesedés gondjai vizsgálódásunk kezdetétől a rendszerváltásig sem oldódtak meg. A városiasodás, a gazdasági fejlődés, a gazdasági átrétegződés olyan lassú volt, hogy még az állandó elvándorlóknak is csaknem egy negyedét a városi lakosság adta.

Az állandó jelleggel, lakásváltoztatással Szabolcs-Szatmár-Bereg megye városaiba beköltözők (44 384 fő, 37,3%) 8527 fővel többen érkeztek más megyék városaiból, mint amennyien a megye városaiból elköltöztek. Az ország más megyéiből hozzánk, községekbe, falvakba érkező lakosság aránya nagyobb volt ugyan a városból érkezőknél, de a Szabolcsból elvándorló községi lakosság, több mint 14%-kal haladta meg a bevándorlók arányát. A községi lakosság állandó vándorlási különbözete a vizsgált időszakban így –44 694 emberveszteséget mutat.

4. Az ideiglenes vándorlás

„Ideiglenes vándorlás a belső vándorlás akkor, ha a vándorló állandó lakását fenntartva változtat lakóhelyet, és új lakóhelyét ideiglenes tartózkodási helynek jelöli meg. (Egy lakosnak egy időben csak egy állandó és egy ideiglenes lakása lehetett.) Ideiglenes vándorlásnál az elvándorlás helye pedig ideiglenes lakóhelye.”²⁰

A demográfiai évkönyvből idézett meghatározáson kívül az ideiglenes vándorlókról nem találunk más eligazítást. Az ideiglenes elvándorlás és odavándorlás adatait vizsgálva, a belső vándorlásról a szerzőnek az a véleménye, hogy az ideiglenes vándorlók részben azonosak a korábbi dolgozatrészekben emlegetett ingázóknak azzal a csoport-

jával, akik hónapokig vagy évekig lakóhelyüktől olyan távoli településeken dolgoztak, ahová a napi eljárás megoldhatatlan volt. Ezért munkahelyükön ideiglenes szállást kerestek, ide bejelentkeztek és munka- vagy családi körülményeiktől függően, bizonyos időszakonként családjukhoz hazautaztak. Az ideiglenes lakásba bejelentkezők között minden bizonnyal nem lehetett kevés azoknak a száma, akik családot alapítottak, de korábbi állandó otthonukban az új családdal már „nem fértek el”, megfelelő életkörülményt biztosító munkát sem találtak, ezért az ország legkülönbözőbb területein ideiglenes lakásbejelentéssel – lehet, hogy éppen lakásra várva – dolgoztak.

A Szabolcs-Szatmár-Bereg megyéből ideiglenes elvándorlókról 10 éves periódusban készültek összesítések. A 10 éves összesítés azonban az ideiglenes vándorlók számát, legfeljebb az egy éves átlag jelenthet tendenciát jelző eligazítást. (Lehet, hogy a 10 éves periódusban „ingázók” évenként nagyrészt ugyanazok voltak, esetleg egy másik újabb ideiglenes lakásba jelentkeztek be munkahelyükön, vagy más munkahelyen.)

Az eredmények az ideiglenes, az állandó lakástól távol élő Szabolcs megyei lakosság rendkívül nagy tömegéről ad tájékoztatást az évtizedben. Egy éves átlagban azonban kb. 22 ezer főnél nem lehetett több – mint említettük – az ideiglenesen távol élők száma. Gondolatainkat, felvetésünket – már csak azért is, mert az ideiglenes vándorlók-nál egy éven belül is olyan gyors és tömeges változások következhetnek be, amelyeket az összesítések nem vehettek figyelembe – hipotézisnek tartjuk. De néhány következtetés valóságtartalmának megközelítésére, tendencia keresésére az adatok talán alkalmasak.

A nagy számok és arányok alapján mindenekelőtt úgy gondoljuk, hogy a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei lakosság jelentős hányadának – munkásoknak, parasztoknak, értelmiségieknek, gazdasági ágazattól függetlenül – nagyon meg kellett küzdeni a mindennapi kenyérért, a megélhetésért. Mellette kitűnik az is, hogy a megyéből ideiglenesen elvándorlók befogadásában Budapestnek, Pest megyének és a két szomszédos (Borsod-Abaúj-Zemplén, Hajdú-Bihar) megyének volt meghatározó szerepe. Az adatok azt is jelzik, hogy 1987-ig évente 22–23 ezer ember vett részt az ideiglenes vándorlásban, de 1988-tól Budapesten és az ország minden megyéjében csökkent a befogadó hajlandóság, ill. megnehezült Szabolcs-Szatmár-Bereg megyéből az ideiglenes elvándorlási lehetőség. Különösen 1989-ben esett vissza jelentősebben az ideiglenes elvándorlás, amely egyértelműen jelzi a gazdasági, társadalmi válság elmélyülését.

A vizsgált közigazgatási terület elmaradottságát, a lakosság egy részének megélhetési gondjait az is mutatja, hogy a megyébe ideiglenesen bevándorlók száma – az elvándorlókhoz viszonyítva – viszonylag alacsony volt.

A vizsgált 10 éves periódusban Budapestről és az ország megyéiből kb. 27 ezren jöttek ideiglenesen Szabolcs-Szatmárba, 33 550 ideiglenes „bevándorló” pedig megyén belül költözött állandó lakhelyről ideiglenes lakhelyre. Az éves átlag azonban – az említett elgondolás alapján – nem haladhatta meg a 2–3 ezer főt.

5. Az ideiglenes visszavándorlás (állandó lakhelyre és ideiglenes lakhelyre)

„Ideiglenes visszavándorlás a belföldi (belső) vándorlás akkor, ha a bevándorló ideiglenes lakását felhagyva, állandó lakhelyre tér vissza. Ha az ideiglenes lakos nem állandó lakhelyre tér vissza, hanem másik ideiglenes lakhelyre költözik, akkor az ál-

landó lakóhely szempontjából ideiglenes visszavándorló, az új időleges lakhely szempontjából ideiglenes odavándorló.”²³

A Szabolcs-Szatmár-Bereg megyébe irányuló ideiglenes visszavándorlás is igen jelentős tömegeket érintett a vizsgált 10 éves periódusban, de ennek is csupán egy éves átlagát lehet megközelítően valóságos számnak tekinteni.

Az 1980–89 közötti időszakban a megyei közigazgatás területére 192 548, ill. egy éves átlagban kb. 19 ezer ember vándorolt vissza állandó lakóhelyére. Ebből kb. 3000 fő megyén belül vándorolt vissza az ideiglenes lakhelyéről állandó lakhelyére.

A visszavándorlás is, mint a tárgyalt állandó és ideiglenes vándorlás, főleg Budapestet, Pest megyét és a két szomszédos megyét érintette.

1986-tól a visszavándorlásban is kimutathatók a gazdasági, társadalmi válság jelei. Elsősorban abban, hogy az állandó lakhelyre történő visszavándorlás jelentősen és fokozatosan csökken. Feltételezéseink szerint azért, mert a megye gazdasága nem tudta visszafogadni az ország más területein felszabadult munkaerőt.

A Demográfiai Évkönyvek a visszavándorlók egy másik csoportját külön vizsgálják. Ez az elkülönítés abból adódik, hogy a visszavándorlók egy része nem a korábbi állandó lakásába tér vissza, hanem másik ideiglenes lakhelyre, de Szabolcs-Szatmár-Bereg megyébe. Ennek egyik fő oka minden bizonnyal az, hogy ezeknek állandó lakhelyük nem igen volt a visszaköltözés időpontjában, vagyis a legszegényebb rétegekhez tartozhattak.

A Magyarország területéről ideiglenes Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei lakóhelyükre visszatérők száma 10 éves periódusban 46 600 főt tett ki, de ebből 33 037 személy a megyén belül költözött újabb ideiglenes lakhelyre. A megyén kívülről ide érkező és ideiglenes lakásba költözők száma 13 560 fő lehetett, de a korábban említett elgondolás szerint, ennek a vizsgált 10 évnek egy éves átlagát (1300 főt) tekinthetjük ideiglenes lakásból ideiglenes lakásba költözőknek. Ezek nagyobb hányadát Borsod-Abaúj-Zemplén és Hajdú-Bihar megyéből érkezők adták. Budapestről az éves átlagot tekintve kb. 2–300-an jöttek, de a Pest megyéből visszavándorlókkal együtt sem érték el a két szomszédos megyéből visszatérők számát.

A visszavándorlóknak ez a csoportja is az ország minden megyéjéből érkezett Szabolcsba. De azokból a megyékből jöttek vissza nagyobb számban, ahová a korábbi évtizedekben, az „iparosítás” időszakában legtöbbször költöztek el. Visszavándorlásuk hullámszerűbb, mint az állandó lakóhelyre visszavándorló csoportnál. 1985-ben és 1988-ban a legtöbbször érkeztek, majd 1989-ben számuk az előző két évhez viszonyítva jelentősen visszaesett. A hullámszerűség mögött meghúzódhat a korábbi lakóhelyen bekövetkező munkanélküliség, vagy a szülőföldön belüli elhelyezkedési, megélhetési gondok felerősödése, ill. ezek együttes hatása.

A demográfiai évkönyvek tartalmazzák a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyéből Magyarország területére irányuló, ill. Magyarország területéről a megyébe érkezők ideiglenes vándorlások és visszavándorlások adatait is a vizsgált időszakban.

Ezek szerint a megyéből az összes ideiglenes elvándorlók, beleértve az ideiglenes lakhelyre visszavándorlókat is, egy éves átlaga – mely évről évre ismétlődött – kb. 26 ezer embert foglalt magába. A Szabolcs-Szatmár-Bereg megyébe ideiglenesen bevándorlók (beleértve az állandó lakhelyre visszavándorlókat is) éves átlag kb. 25 ezer embert tett ki. Ha a két táblázatot összevetjük, akkor az derül ki, hogy a megyében az ideiglenes vándorlások különbözete (erre még külön táblázatban kitérünk) –13 885 fő volt. Ez a lakosság szám nem csökkentette a megye tényleges (állandó) lakosságát, de ennyi-

vel többen tartózkodtak vagy dolgoztak ideiglenesen az ország más megyéiben, mint amennyien a vizsgált megyében. Erre utalnak a népszámlálási statisztika állandó és lakónépességre vonatkozó adatai is. Az állandó népesség 1990-ben 592 933 főt mutat, míg a lakónépesség ettől 20 632 fővel kevesebb, 572 301 fő volt.

Mielőtt vándorlási adatainkat összegeznénk, még arra kívánunk rámutatni, hogy a 10, ill. az 1 éves átlagban a megyéből összes elvándorlók 72%-a községekből, míg 28%-a városokból költözött el ideiglenesen.

12. Szabolcs-Szatmár-Bereg megyéből az ország területére és az ország területéről Szabolcs-Szatmár-Bereg megyébe irányuló ideiglenes vándorlások és visszavándorlások együtt, 1980–1989²⁷

Temporary immigrations and remigrations from and to Szabolcs-Szatmár-Bereg counties, together, 1980–1989

Év	Ideiglenes vándorlások és visszavándorlások együtt			
	Odavándorlás Szabolcs-Szatmár-Bereg megyébe		Elvándorlás Szabolcs-Szatmár-Bereg megyéből	
	város	község	város	község
1980	7 641	20 097	7 558	20 804
1981	7 349	20 548	7 701	20 593
1982	7 353	19 600	7 600	19 595
1983	7 181	18 596	7 514	18 953
1984	9 231	18 138	7 610	19 929
1985	9 089	24 391	9 422	20 051
1986	7 251	15 125	7 481	19 663
1987	7 121	15 115	7 929	18 917
1988	7 164	14 280	8 062	16 659
1989	5 312	12 604	4 516	16 514
Város, község összesen 1980–1989	74 692	178 494	75 393	191 678
Mindösszesen	267 071		253 186	

A megyébe az összes beköltözőknek 70,5%-a érkezett községekből, és 29,5%-a pedig városból. Ezek az adatok azt jelzik, hogy mind a megyéből ideiglenes elvándorlók, mind a megyébe bevándorlók kb. 2/3-a községekből került ki, és községekbe vándorolt el.

Ezek szerint a városok vonzó és taszító ereje azonos ideiglenes vándorlói számot mozgatott meg, és az ideiglenes vándorlóknak a városok nem biztosítottak kimutatható lehetőséget.

Az abszolút számokat figyelembe véve: 10 év alatt kb. 13 ezerrel, 1 évre vetítve pedig kb. 1300 emberrel többen mentek el ideiglenes jelleggel a megye községeiből, mint amennyien ide érkeztek.

A 10 éves periódus belső vándorlást összefoglaló adatait a mellékelt táblázatos kimutatás jelzi (az elemzés során említett kiegészítésekkel).

13. A népességmozgalom főbb adatainak megoszlása Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében, 1980–1989
Distribution of main demographic data in county Szabolcs-Szatmár-Bereg, 1980–1989

Év	Állandó			Ideiglenes		Ideiglenes visszavándorlás		Ideiglenes vándorlások különbözete (5+6)-(4+7)	Természetes szaporodás, ill. fogyás
	elvándorlás	odavándorlás	vándorlási különbözet (2-1)	elvándorlás	odavándorlás	állandó lakhelyre vissza-vándorlás	ideiglenes lakóhelyre vissza-vándorlás		
	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.		
1980	11 688	15 501	-3 813	6 627	23 694	21 111	4 668	-624	2 466
1981	11 329	14 816	-3 487	6 143	23 775	21 754	4 519	-397	1 919
1982	11 060	14 669	-3 609	6 036	22 457	20 917	4 738	-242	1 742
1983	11 420	14 738	-3 318	6 059	21 522	19 718	4 945	-690	1 162
1984	12 176	15 849	-3 673	6 720	23 761	20 649	3 778	-170	915
1985	12 620	16 460	-3 840	7 575	22 825	25 905	6 648	+4 007	1 612
1986	12 010	15 630	-3 620	5 509	23 461	16 867	3 683	-4 768	1 427
1987	12 815	16 554	-3 739	5 430	22 215	16 806	4 631	-4 610	1 250
1988	11 867	15 365	-3 498	5 499	19 629	15 945	5 092	-3 277	1 327
1989	12 051	15 621	-3 570	5 040	17 132	12 876	3 898	-3 114	754
1980–1989	119 036	155 203	-36 167	220 471	30 638	192 548	46 600	-13 885	14 574

Táblázatunk a belső vándorlás adataival illusztrálja a dolgozatunk 2. táblázatában kimutatott legfontosabb népesedési gondokat. Az évenkénti bontás összesítésében látható, hogy a vizsgált 10 éves periódusban Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében a természetes szaporodás az előző évtizedekhez viszonyítva nagymértékben csökkent, de még ebben az évtizedben is pozitív volt, 14 574 fővel növekedett.

Az évenkénti állandó vándorlási adatokkal és azok összevetésével az is egyértelművé válik, hogy a megyében – a 36 167 fős állandó vándorlási különbözet következményeként újra csökkent a lakónépesség száma 21 593 lélekkel, míg az állandó népesség 28 114 főve lett kevesebb.

A 10 éves időszak összes ideiglenes vándorlási különbözetét, a -13 855 főt azonban nem tekinthetjük egyértelműen ideiglenes vándorlóknak. Ez az ideiglenes vándorló létszám nem növelhette ilyen arányban a korábban kimutatott 68 267 fős napi ingázók nagyságát.

A táblázatból óvatos megfogalmazással kiemelt számok azonban azt bizonyítják, hogy Szabolcs-Szatmár-Bereg megye különleges helyzetben volt Magyarországon. A természetes szaporodás, a napi ingázás, az állandó és az ideiglenes belső vándorlás mind-mind visszatükrözi azt a tényt, hogy a megye a „munkaerő-termeléssel” ebben az évtizedben is jelentősen hozzájárult Magyarország (különösen Budapest) munkaerő-szükségletének a kielégítéséhez, a munkaerő-eloszlás kiegyenlítéséhez. A napi ingázás, az ideiglenes vándorlás minden formája jelzi a gazdasági fejletlenséget, a gazdasági szerkezet gondjait és a 80-as évek végén bekövetkező válságjeleket, a valóságos válságot. A gazdasági fejletlenség és foglalkoztatottság összefüggéseire csupán tényszerűen hozunk fel néhány adatot.

Az 1980-as évekből rendelkezésre álló, belső használatra készített megyei „tervdokumentációk”-ban hangsúlyozzák, hogy „az elmúlt másfél évtizedben – vagyis a 60-as évek közepétől – a megye társadalmi, gazdasági fejlődése önmagához mérten dinamikus volt”. A tervdokumentáció – a hatodik és a hetedik ötéves terv – utal néhány gazdasági és infrastrukturális létesítményre, de a gondolatkört így fejezi be: „A fejlődés ellenére a megye hátrányos helyzetét nem sikerült felszámolni, néhány területen pedig új feszültségek keletkeztek”. Ezek közül témánkhoz kapcsolódóan kiemeljük, hogy a demográfiai „termékenység a 80-as években tartósan és folyamatosan csökkent, a halálozás jelentős mértékben emelkedett”. Ennek következményeként a természetes szaporodás csökkent. Bár ez az országgal ellentétben még mindig pozitív előjelű volt, nem tudta pótolni a vándorlási veszteséget, és így a megye 1980-tól 1990-ig ismét fogyó népességűvé vált.

Legintenzívebb volt a népességfogyás a megye többszörösen „hátrányos” apró falvaiban.²⁸

1980 és 1990 között a városok lakónépessége együtt 208 221-ről 217 823 főre, tehát 9602 emberrel (4,6%-kal) növekedett, amikor a községek lakossága 385 608 főről 354 478 főre, 31 130 lélekszámmal (8,0%-kal) csökkent. A községek lélekszáma csak a 15–20 ezer lakossal rendelkező településeken nőtt, a 10 ezer alatti népességű községekben minden kimutatott csoport-kategóriában csökkent, de különösen nagy arányú volt az apadás az 1000 fő alatti községekben. Az 500–999 lakónépességű községekben a népesség 13,9, a 200–499 lakosúakban 16,9 és a 199 és kisebb lélekszámú községekben pedig 35,6%-kal csökkent.²⁹

A gazdaságban bekövetkező recesszió – az ipar, építőipar, energiagazdálkodás, mezőgazdaság, a közúti és vasúti közlekedés, az infrastrukturális ellátottság stb. teljesítményének csökkenése – a foglalkoztatást bővítő beruházások visszafogását eredményezte, melynek hatására a foglalkoztatási feszültségek a megye egész területén általánosan mutatkoztak. A szatmár-beregi apró falvakban, a dél-nyírségi gazdaságilag elmaradott településeken, a nehézségek, a népességeltartás ill. megtartás gondjai pedig még inkább kiütköztek.³¹

A megye gazdasági szakemberei ehhez azt is hozzátették, hogy „a gazdaságilag elmaradt térségekben a terület jövedelemtermelő és eltartó képességének csökkenése miatt, mind nagyobb gond a szakember-ellátottság”. Az egész megye gazdasági fejlődésére visszahatott, hogy a közigazgatás területéről „elvándorolt aktív korú népességből mind nagyobb arányban a magasabb képzettségűek hagyták el véglegesen a megyét”. A mértékadó véleményt az idézett kiadvány így összegzi: „A termelő infrastruktúra kiépítetlensége és a szellemi háttér hiányosságai miatt a gazdasági szféra fejlesztési pozíciói tovább romlanak.”³²

A Szabolcs-Szatmár megye hosszú távú terület- és településfejlesztési koncepciója című kiadvány szerzője arra hívja fel a figyelmet, hogy „az elvándorlás a megyének külön érzékeny veszteséget jelent, ugyanis az ifjúsági forrástöbbletből jelentős részben a kvalifikáltabbak hagyják el lakóhelyüket.” A pályakezdő fiatalok vándorlási vesztesége évenként 1000–1400 között alakult, a megyén belül maradó kínálati többletet 3500 főre becsülték. Azt is hangsúlyozták, hogy a megyében mobilizálható munkaerő nagy része szakképzetlen nő volt. A kiadványban azt is világosan megfogalmazták, hogy a foglalkoztatási helyzet a megyén belül is differenciáltan alakult. „Fehérgyarmat, Mátészalka s a megyeszékhely körzetében várható a legnagyobb feszültség.” A várható feszültségek egyik térségben sem biztosítják a munkaerőforrás lekötését, ezért a saját erőforrásokon túl indokolt – elsősorban a központi területfejlesztési alapokból – támogatni azt.

Amint mi is többször említettük, a Szabolcs megyei települések lakosságának foglalkoztatásában fontos szerepet vállalt Borsod-Abaúj-Zemplén és Hajdú-Bihar megye. Az utóbbi években azonban ezekből a megyékből jelentős visszaáramlás tapasztalható az ingázók, a belső vándorlók minden csoportja körében.

A gazdasági szakemberek világosan látják azt is, hogy a „feltételek előre láthatólag szűkre szabják a gazdasági fejlesztési lehetőségeket”. Ezért elsősorban olyan vállalatok telepítését, fejlesztését célszerű támogatni, amelyek hozzájárulnak az ipari struktúra korszerűsítéséhez, és javítják a térség jövedelemtermelő-képességét.³³

JEGYZET

1. 1990. évi népszámlálás 3. Összefoglaló adatok. Fogalommagyarázat.
A népességadatok az 1960–1970-ig terjedő időszakban a jelenlévő népességre, 1970–1990 közötti időszakban pedig az állandó ill. a lakónépességre vonatkoznak.
A jelenlévő népesség a népszámlálás eszmei időpontjában az összeírás helyén tartózkodó népesség.
Az állandó népesség az adott területen bejelentett állandó lakással rendelkező személyek adatait tartalmazza, függetlenül attól, hogy van-e máshol bejelentett ideiglenes lakásuk. Ebbe a csoportba tartoznak azok a személyek is, akik valamely ok-

ból (munkavállalás, tanulás) az eszmei időpontban külföldön tartózkodtak, de állandó bejelentett lakásuk az adott területen volt.

A lakónépesség két csoportból tevődik össze. Az adott területen állandó lakással bíró és máshol bejelentett ideiglenes lakással nem rendelkező, és bejelentett ideiglenes lakással rendelkező személyek csoportjából, függetlenül attól, hogy a népszámlálás eszmei időpontjában jelen voltak, vagy sem. 463.

1990. évi népszámlálás 3. Összefoglaló adatok.

2. 1990. évi népszámlálás 3. 7. 1990. évi népszámlálás 27. demográfiai adatok II. kötet, Bp., 122.
3. Szászi Ferenc: A külső vándorlást meghatározó politika, a jogi szabályok változásai és ezek hatásai Magyarországon (1945–1989). Migráció. Tanulmánygyűjtemény II. KSH Népeségstudományi Intézet. Bp., 15–16.
4. Szászi Ádám–Szászi Ferenc: A bevándorlás jogi szabályozásának változásai Magyarországon (1945–1998). Demográfia, Bp., 2000. XLIII. évf. 4. 506.
5. Szászi Ferenc: Újabb adatok, összefüggések a magyarországi lakosság kivándorlásának történetéhez (1945–1989). Nyíregyháza, 1993. 8.
6. Illés Sándor–Hablicsek László: A külső vándorlások népességi hatásai Magyarországon 1955–1995 között. Bp., 1996/3. 19.
7. Balogh Béla András: Szabolcs-Szatmár megye néhány időszakos népesség- és településföldrajzi vonásai (1980). Szabolcs-szatmári Szemle, 1983/1. 39.
8. KSH 1990. évi népszámlálás 18. Szabolcs-Szatmár-Bereg megye adatai. Bp., 1992. 7.
9. Uo. 300.
10. Uo. 455.
Varsánygyűre községegyesítést megszüntették. Gyűre és Nagyvarsány néven önálló községet alakítottak a Köztársaság Elnökének 310/1990. (XII. 22.) KE határozata alapján 1991. január 1. napjával.
11. Uo.: 480., 481.
12. KSH 1990. évi népszámlálás 3. Összefoglaló adatok. Bp., 112.
13. KSH 1990. évi népszámlálás 18. Bp., 128.
14. Uo.
15. 1990. évi népszámlálás 3. Összefoglaló adatok. Bp., 236.
16. KSH Demográfiai Évkönyv 1980. Bp., 1982. 407–408.
17. KSH Demográfiai Évkönyvek 1981. Bp.: 364–365.; 1982. 364–365.; 1983. 364–365.; 1984. 350–351.; 1985. 350–351.; 1986. 350–351.; 1987. 350–351.; 1988. 350–351.; 1989. 342–343.
18. KSH Demográfiai Évkönyvek 1980–1983. Bp., 354.
19. KSH Demográfiai Évkönyvek 1980. Bp., 394–395.; 1980–83. 374–375.; 1984–87. 360–361.; 1988–89. 352–353.
20. KSH Demográfiai Évkönyvek 1980. Bp., 1982.: 407–408.
21. KSH Demográfiai Évkönyvek Bp., 1980–83.: 382–383.; 1984–89. 368–369.
22. KSH Demográfiai Évkönyvek Bp., 1980.: Uo.
23. KSH Demográfiai Évkönyv 1980. Bp., 1982.: 407–408.
24. KSH Demográfiai Évkönyvek Bp., 1980.: 386–387.; 1981–83. 366–367.; 1984–89. 352–353.
25. KSH Demográfiai Évkönyvek. Bp., Uo.

26. KSH Demográfiai Évkönyvek. Bp., 1980.: 384–385.; 1981–83. 364–365.; 1984–88. 350–351.; 1989. 341–342.
27. KSH Demográfiai Évkönyvek. Bp., 1980.: 394–395.; 1981–83. 382–383.; 1984–89. 368–369.
28. Szabolcs-Szatmár Megyei Tanács kiadványa. Szám: 820/86. II. 1.
29. KSH 1990. évi népszámlálás 18. Szabolcs-Szatmár-Bereg megye adatai. Bp., 1992. 446–447.
30. A megye iparának fejlődéséről, előrehaladásának lehetőségéről, szerkezetének kérdéseiről sok-sok hasznos elképzelést találunk Hajnal Béla: A településfejlesztés és az ipar kapcsolatának néhány kérdése Szabolcs-Szatmár megyében című dolgozatában. Szabolcs-szatmári Szemle, 1998. 3. szám, 257–260.
31. Szabolcs-Szatmár megye VII. ötéves területi- és településfejlesztési koncepciója. 1975. 2.
32. Szabolcs-Szatmár Megyei Tanács kiadványa. Szám: 820/86. II. 5.
33. Szabolcs-Szatmár megye hosszú távú terület- és településfejlesztési koncepciója. Nyíregyháza, 1985. 27–28.

Tárgyszó:

Belföldi vándorlás

**INLAND MIGRATION OF THE POPULATION OF COUNTY
SZABOLCS-SZATMÁR DURING THE DECADE BEFORE THE CHANGE OF
REGIME, 1980–1990**

LAKOSSÁGCSERE ÉS RESZLOVAKIZÁCIÓ

POPÉLY ÁRPÁD

A II. világháború végén felújított Csehszlovákia vezető politikusai a csehszlovák állam 1938–39. évi felbomlásáért felelőssé tett német és magyar kisebbség kollektív bűnössége ürügyén célul tűzték ki e nem szláv kisebbségek felelősségre vonását és kitelepítését, s az ország szláv nemzetállammá alakítását.

Mivel azonban Csehszlovákia a felvidéki magyarság egyoldalú kitelepítéséhez sem a háború alatt, sem pedig a potsdami konferencián nem kapta meg a győztes nagyhatalmak jóváhagyását, s azok „csupán“ a német kisebbség kitelepítését engedélyezték, Csehszlovákia számára a Magyarországra rákényszerített lakosságcsere, valamint az ún. reszlovakizáció vált azzá az eszközzé, amellyel igyekezett elérni az ország „magyartalanítását“.

A lakosságcsere és a reszlovakizáció történeti háttéréről már bőszes szakirodalommal rendelkezünk,ⁱ tanulmányomban ezért elsősorban e két esemény talán kevésbé ismert, régióként eltérő területi vetületét, valamint etnikai következményeit, vagyis a felvidéki magyar nyelvterület etnikai összetételének átalakulására gyakorolt hatását szeretném ismertetni.

A lakosságcsere

A csehszlovák-magyar lakosságcsere-egyezményt Gyöngyösi János magyar külügyminiszter és Vladimír Clementis csehszlovák külügyi államtitkár 1946. február 27-én írta alá Budapesten. Tartalmából nyilvánvaló, hogy nem két azonos helyzetben lévő állam, hanem a háborús győztesek közé sorolt Csehszlovákia és a legyőzött Magyarország megállapodása volt. V. cikke értelmében ugyanis Csehszlovákia annyi felvidéki magyart telepíthetett át Magyarországra, amennyi magyarországi szlovák (és cseh) önként jelentkezik a Csehszlovákiába való áttelepülésre, VIII. cikke pedig ráadásul lehetővé tette, hogy Csehszlovákia paritáson felül áttelepíthesse a szlovák népbíróóságok által háborús bűnösnek minősített magyarokat is.ⁱⁱ

Az egyezmény értelmében megalakult Csehszlovák Áttelepítési Bizottság 6 héten át propagálhatta a magyarországi szlovákok körében az áttelepülés gondolatát, s 3 hónap állt rendelkezésére az áttelepülni kívánók jelentkezésének összegyűjtésére. A határidő lejártáig, vagyis 1946. május 27-ig 90 090 magyarországi szlovák jelentkezését sikerült összegyűjteni. Mivel indokolt esetben a jelentkezési határidőt egy hónappal meg lehetett hosszabbítani, a névjegyzékbe felvettek száma 1946. június 27-én elérte a 97 610 főt. A későbbi visszajelentkezések, ill. a jegyzék pontosítása után 1947 februárjában az áttelepülni szándékozó magyarországi szlovákok végleges száma szlovák források szerint 95 421, magyar források szerint 95 724 volt.ⁱⁱⁱ

A Csehszlovákiából kitelepítendő magyarok kiválasztását, ill. általában a telepítéseket (cseh)szlovák részről a Szlovák Telepítési Hivatal (SZTH) irányította. Munkatársai

hónapokon keresztül dolgoztak az áttelepítendő személyek és az érintett községek kiválasztásán. Ján Čech, az SZTH elnöke a Szlovák Nemzeti Tanács 1946. március 18-i ülésén ismertette a hivatal ezzel kapcsolatos elképzeléseit. Hangsúlyozta, hogy a Magyarországra áttelepítendő magyarok kiválasztásánál elsősorban a vagyoni, politikai, területi és etnikai kritériumokat kell figyelembe venni, miközben a fő cél „a magyar etnikum három vagy négy részre való feldarabolása lesz”, ami elsősorban a kisalföldi, vagyis a Komáromi, Párkányi, Zselizi és Ipolysági járásek magyar lakosságának kitelepítésével fog járni. Azt is leszögezte, hogy a lakosságcsere keretében mindenekelőtt a szlovákiai magyarság vagyonosabb rétegeit, vagyis a városi polgárságot és a módosabb földműveseket, valamint az értelmiséget telepítenék át Magyarországra.^{iv}

A Szlovák Telepítési Hivatal 1946 májusára készítette el a kitelepítésre jelölt régiók és községek listáját is tartalmazó ún. eszmei tervvázlatát. A 312 községet felsoroló jegyzékből kitűnik, hogy a Szlovák Telepítési Hivatal – a Čech elnök által közöltekkel összhangban – a dél-szlovákiai magyar területsáv minél hatékonyabb elszlovákosítása céljából egész összefüggő régiók kitelepítésével számolt oly módon, hogy ezáltal minél több részre tördelje a Pozsony és Nagykapos között gyakorlatilag összefüggő, s csupán Kassa alatt megszakadó magyar etnikai sávot. Kiemelten kezelte ilyen szempontból a határ menti térségeket, amelyeket szinte kivétel nélkül kitelepítésre jelölt, s ahol egy hol összeszűkülő, hol kiszélesedő, 5-30 km mélységű „magyartalanított” övezetet kívánt létrehozni.

A legnagyobb figyelmet a Pozsony és Ipolyság közötti szintiszta magyar területsávra fordították: itt található a kitelepítésre jelölt községek mintegy kétharmada. A korábban német és magyar jellegű Pozsony szlovákká válásának bebiztosítása céljából kitelepítésre jelölték a várost kelet felől a magyar nyelvterülettel összekötő valamennyi települést, Szenc és Somorja városokat is beleértve.

A legnagyobb alapossággal a Csallóköz magyarságának szétidarabolását készítették elő. Úgynevezett szlovák etnikai folyosókkal (korridorokkal) kötötték volna össze a Somorja és Dunaszerdahely, a Dunaszerdahely és Nagymegyer, a Nagymegyer és Komárom, valamint a Komárom és Gúta közötti területet, s így a szintiszta magyar Csallóközben a magyar lakosság három kisebb nyelvszigetre szorult volna vissza.

A Csallóköztől északra elterülő Mátyusföldön kitelepítették volna a Galánta és Komárom közötti területet, ahol így egy, a magyar nyelvterületet kettévágó szlovák beékelődés jöhetett volna létre. Ugyancsak ki kellett volna telepíteni a Garam völgyének magyar lakosságát, ahol a Léva és a magyar határon fekvő Párkány közötti terület kitelepítése szintén a magyar etnikai tömb kettévágását célozta volna. Az SZTH jóval kisebb figyelmet tulajdonított a zoboralji nyelvszigeten élő magyarságnak, amelyet az egy tömbben élőknel asszimilációra alkalmasabbnak tartott, s így kitelepítésével sem számolt, valamint az Ipolyságtól keletre egyre elvékonyodó magyar területsávnak.

A délnyugat-szlovákiai nagy magyar etnikai tömbön kívül a kitelepítés elsősorban Ipolyságra és a várost övező több magyar falu lakosságára, a Fülek és Tornalja közötti gömöri határ menti magyar falvakra, Kelet-Szlovákiában pedig a Szepsi alatti határ menti településekre és a szintiszta magyar Bodroghözre várt volna.^v

Csehszlovákiának a lakosságcsere-egyezmény értelmében 6 hónap állt rendelkezésére az áttelepítendő magyarok kiválasztására. A csehszlovák kormány 1946. augusztus 26-án nyújtotta át a magyar kormánynak azoknak a magyaroknak a jegyzékét, akiket a paritásos csere keretében, vagy pedig a paritáson felül „háborús bűnösként” át kívánt telepíteni Magyarországra.

Az egyezmény V. cikke alapján a paritásos csere keretében kitelepítésre jelöltek száma 106 398, a VIII. cikk alapján „háborús bűnösként“ áttelepítendőké pedig családtagokkal együtt 75 114 volt; Csehszlovákia tehát a lakosságcsere-egyezmény hatályán belül összességében 181 512 felvidéki magyart, az 1930-ban csehszlovák állampolgársággal rendelkező szlovákiai magyarok 31,7%-át szeretne volna áttelepíteni Magyarországra.^{vi}

A 28 magyarlakta dél-szlovákiai járás, valamint a két nagyváros (Pozsony és Kassa) kimutatásából kitűnik, hogy a Szlovák Telepítési Hivatal – noha a paritásos csere által érintett járások körét május óta kibővítette – a lakosságcserevel továbbra is elsősorban a délnyugat-szlovákiai magyar etnikai tömb etnikai összetételét igyekezett megváltoztatni. A kitelepítés leginkább a Komáromi járást sújtotta volna, amelyből a magyar lakosság 55,3%-ának (29 387 fő) kitelepítését tervezték. Az Ógyallai járásból a tervek szerint a magyarság 44,6%-át (16 484 fő), a Zselizből 44,1%-át (10 653 fő), a Dunaszerdahelyből 43,0%-át (16 805 fő), az Ipolyságiból 37,8%-át (6420 fő), a Párkányiból 36,4%-át (14 405 fő), a Lévaiból 32,6%-át (3979 fő), a Somorjaiból 31,9%-át (8623 fő), a Vágsellyeiből 29,9%-át (8506 fő), a Galántaiból pedig 27,0%-át (11 209 fő) telepítették volna át Magyarországra.

Ennél jóval alacsonyabb volt a magyar nyelvterület középső és keleti szakaszán elhelyezkedő járásokból kitelepítésre jelöltek száma és aránya, amelyekből általában legfeljebb a magyar lakosság egynegyedét-egyharmadát jelölték ki áttelepítésre: a Losonci járásból pl. 30,4%-át (5655 fő), a Tornaljaiból 29,7%-át (5265 fő), a Rozsnyóiból 29,2%-át (4308 fő), a Rimaszombatiból 28,3%-át (1777 fő), a Kassai járásból és Kassa városából pedig együttesen 34,8%-át (5237 fő) (*I. táblázat*).

A Szlovák Telepítési Hivatal elképzelései szerint a népcserének már 1946 szeptemberében meg kellett volna kezdődnie, a lakosságcsere-egyezmény számos vitás, s a csehszlovák fél által önkényesen kezelt rendelkezése, különösen pedig a felvidéki magyarság tömegeinek vád alá helyezése, háborús bűnössé nyilvánítása s paritáson felüli besorolása az áttelepítendőek közé azonban azt eredményezte, hogy a magyar kormány nem járult hozzá a lakosságcsere megindításához. Ezt követően Csehszlovákia számára a magyar kisebbségnek a közmunkarendelet ürügye alatt végrehajtott országon belüli széttelepítése, vagyis csehországi deportálása vált azzá a zsaroló eszközzé, amellyel sikerült rákényszerítenie Magyarországot a lakosságcsere megkezdésére.

A végül 1947. április 11-én meginduló népcsere, kisebb-nagyobb megszakításokkal, 1948 decemberéig tartott. A Szlovák Telepítési Hivatal 1949-ben készült zárójelentése szerint a lakosságcsere keretén belül összesen 55 487 magyart telepítettek át Magyarországra. Rajtuk kívül további 34 173 az egyezmény hatályán kívül távozott, Csehszlovákiából tehát összesen 89 660 magyart telepítettek át, ill. települt át önként vagy kényszerűségből Magyarországra.^{vii}

Az SZTH zárójelentésében foglaltakat mintegy megerősítik az 1949. évi magyarországi népszámlálás eredményei is, amelyek szerint 1949-ben 90 668 olyan személy élt Magyarországon, akinek 1938. március 1-je előtt Csehszlovákia területén volt a lakóhelye.^{viii}

A Magyarországra áttelepített magyarok járásokra és községekre lebontott – 1948 októberében, tehát két hónappal a lakosságcsere befejezése előtt készült – kimutatása szerint a lakosságcsere, még ha nem is sikerült a csehszlovák fél által tervezett mértékben megvalósítani (többek között nem került sor a „háborús bűnösök“ tervezett nagy-

méretű áttelepítésére), az eredeti elképzelésekkel összhangban elsősorban a Pozsony és Ipolyság közötti, nyugati nagy magyar etnikai tömböt érintette.

Természetesen ezen belül még az egyes járások, régiók között is jelentős eltérések mutatkoznak. A lakosságcsere a legnagyobb mértékben a mátyusföldi és a Garam menti járásokat sújtotta. Az Ógyallai járásból a magyar lakosság 18,21%-át (6729 fő), a Galántaiéból 18,06%-át (7492 fő), a Vágsellyeiből 16,49%-át (4690 fő), az Érsekújváriából 12,85%-át (2523 fő), a Lévaiból 17,17%-át (2094 fő), a Zseliziből pedig 18,89%-át (4566 fő) telepítették át Magyarországra. A magyar lakosságának 18,89%-át elvesztő Zselizi járás ezzel a magas részaránnyal az első a lakosságcsere által érintett járások listáján. Az előző két régiónál valamelyest kisebb mértékben sújtotta a lakosságcsere a csallóközi járásokat: a Somorjai járásból a magyarok 12,68%-át (3430 fő), a Komáromiból 11,80%-át (6275 fő), a Dunaszerdahelyiből pedig 4,25%-át (1662 fő) telepítették át Magyarországra (2. táblázat).

Egyes községeket a kitelepítések különösen érzékenyen érintettek, s magyar lakosságukat valósággal megtizedelték. Összesen 22 olyan település található Szlovákiában, amely a lakosságcsere következtében magyar lakosságának több mint egyharmadát elvesztette, közülük 7 településen a helyi magyarság több mint fele esett a kitelepítés áldozatául. A 7 község közül kettő található a Csallóközben (Nagypaka – 67,77%, Sze-met – 56,69%), kettő a Mátyusföldön (Naszvad – 55,35%, Tósnýarasd – 50,25%), ugyancsak kettő a Garam mentén (Alsószece – 57,08%, Kisóvár – 56,66%), egy pedig Kelet-Szlovákiában, Kassától délre (Perény – 57,34%).

Szám szerint a legtöbb személyt – néhány város mellett – általában a mátyusföldi nagyközségekből telepítettek ki. 500-nál több magyar lakosát összesen 24 település vesztette el: Naszvadról pl. 2565, Gútárról 2062, Komáromból 1774, Negyedről 1539, Érsekújvárból 1326, Felsőszeliből 1169, Vágfarkasdról 1129, Pozsonyból 1045, Udvardról 915, Perbetéről 822, Nagysallóból 801, Nagyfödemesről 789, Peredről 776, Alsószeliből 771, Komáromszentpéterről 713, Deákiből 692, Szencről 630, Diószegről 615, Szimőből 599, Jókáról 556, Taksonyfalvából 554, Tardoskeddről 549, Nagypakából 530, a kelet-szlovákiai Perényből pedig 527 magyart telepítettek át Magyarországra.

A községsoros adatok tanúsága szerint a telepítési szervek a magyar etnikai sávot a lakosságcsere segítségével két helyen próbálták meg ékszerűen kettévágni. Az egyik ilyen terület a Mátyusföldnek egyrészt a Diószeg – Galánta – Vágsellye – Érsekújvár – Komárom városok, másrészt pedig a Kis-Duna által határolt, s néhány kelet-csallóközi települést is magában foglaló szakasza volt. A kitelepítés itt a szlovák-magyar nyelvhatár dél felé tolását célozta oly módon, hogy a szlovák etnikai terület déli határa a Kis-Duna legyen, az Érsekújvár és Komárom közötti térségben pedig a 18. században létrejött nagysurányi szlovák etnikai félsziget déli meghosszabbításával ékszerűen kettévágja a magyar nyelvterületet.

A kitelepítések által hatványozottabban érintett másik régió a Garam mente Mohi – Csata – Hontfüzesgyarmat háromszög által határolt térsége volt, ahol ugyancsak ékszerű kitelepítés zajlott, s amint később bebizonyosodott, a lakosságcsere leginkább e térségben teljesítette küldetését, az etnikai arányok megváltoztatását.

Mivel a Csallóközben a lakosságcsere később vette kezdetét, a szintiszta magyar terület szétdarabolására és a tervezett szlovák etnikai folyosók létrehozására a népcsere idő előtti befejezése miatt már nem kerülhetett sor. Ennek ellenére, töredékesen bár, de még itt is érvényesültek a Szlovák Telepítési Hivatal eszmei tervvázlatában kifejtett

telepítési irányelvek, vagyis a lakosságcsere a Csallóközben elsősorban a Pozsony keleti előterében fekvő Somorja környéki településeket érintette.

A Szlovák Telepítési Hivatal által megfogalmazott kitelepítési tervezetet a magyar nyelvterület Ipolyságtól keletre fekvő részén még kevésbé sikerült megvalósítani. A lakosságcsere e térségek magyar településeinek jelentős részét nem is érintette, s 14, többségében Rimaszombat (pl. Mezötelkes – 30,89%) és Tornalja (pl. Oldalfala – 31,49%, Gömörpanyit – 24,33%) környéki község, valamint Perény (57,34%) és Bodrogszög (20,62%) kivételével a csere által érintett községekben sem haladta meg a kitelepítettek aránya a magyar lakosság 10%-át.

Általános gyakorlat volt ugyanakkor az is, hogy egy-két ritka kivételtől eltekintve még a lakosságcsere által leginkább érintett térségekben sem folyt kitelepítés (vagy csupán nagyon kis méretű) a szlovák többségű, vagy magyar többségű, de erősen vegyes lakosságú, ill. részben 18. századi szlovák telepítésű községekből (pl. Ógyalla, Ujgyalla, Málas, Barsendréd, Barsbaracska, Zsemlér, Tornóc, Vágsellye), ill. a két világháború között szlovákokkal kolonizált településekről (pl. Macháza, Nagymagyar, Lég, Tonkháza, Előpatony, Balázsfa, Ekel, Barsbese), mivel a már amúgy is jelentős számú szlovák lakosság jelenléte miatt ezek elszlovákosításához nem tartották szükségesnek a magyar lakosság kitelepítését.^{ix}

A Szlovák Telepítési Hivatal már említett 1949. évi zárójelentése szerint Magyarországról a lakosságcsere keretén belül 59 774 szlovák települt át Csehszlovákiába. Rajtuk kívül további 13 449 az egyezmény hatályán kívül települt át, a Magyarországról Csehszlovákiába áttelepült szlovákok száma tehát összesen 73 273.^x

A Dél-Szlovákiában letelepített magyarországi szlovákok járási és községsoros kimutatása szerint a csere keretén belül áttelepültek közül 25 járás 189 községében összesen 40 035 személyt helyeztek el. A lakosságcsere jellegéből és céljából adódóan az áttelepült szlovákokat elsősorban a Magyarországra áttelepített magyarok helyére telepítették, vagyis a Mátyusföldre, a Garam mentére, valamint a Pozsony keleti előterében fekvő Somorja környéki csallóközi településekre. A Galántai járásba pl. 6277, a Komáromba 5285, a Zselizibe 4405, az Ógyallaiba 4372, a Vágsellyeibe 4189, Pozsonyba 2694, a Somorjai járásba 2254, a Lévaiba 2117, az Érsekújváriba pedig 2063 magyarországi szlovák települt. A közép-, ill. kelet-szlovákiai magyarlakta járások közül egyedül a Tornaljai járásban haladta meg a betelepült magyarországi szlovákok száma az ezer főt (1005) (3. táblázat).

A települési bontású adatok szerint ezernél több magyarországi szlovák összesen 7 községbe települt: Pozsonyba 2694, Komáromba 2107, a mátyusföldi Negyedbe 1828, a csallóközi Gútába 1781, az ugyancsak mátyusföldi Naszvadra 1430, Érsekújváriba 1283, a Garam menti Nagysallóba pedig 1018. Az 500-nál több magyarországi szlovákot befogadó községek száma 12: Felsőszeli – 995, Pered – 833, Vágfarkasd – 810, Diószeg – 806, Udvard – 623, Szenc – 614, Alsószeli – 552, Kassa – 532, Hontfüzesgyarmat – 529, Perbete – 523, Nagypaka – 508, Léva – 507.^{xi}

A reszlovakizáció

A lakosságcsereével párhuzamosan a felvidéki magyarság számának csökkentését célozta az ún. reszlovakizációs, vagyis „visszaszlovákosítási” kampány is. A reszlovakizáció hivatalosan abból a feltevésből indult ki, hogy a Szlovákiában élő ma-

gyarság nagy része az elmúlt évszázadokban, különösen pedig a 19. sz.-ban elmagyarosított vagy elmagyarosodott szlovák, akiknek a reszlovakizáció útján lehetőséget adnak arra, hogy visszatérjenek „eredeti” szlovák nemzetiségükhöz.

A reszlovakizáció demográfiai indoklását Ján Svetoň statisztikus, az Állami Terv- és Statisztikai Hivatal vezető munkatársa dolgozta ki. A szlovákok számát a 18. század elején 750 000-re becsülő Svetoň szerint évi 1%-os természetes szaporulattal számolva a szlovákok számának 73 évenként meg kellett volna duplázódnia, s a 19. század végére el kellett volna érnie a 6 milliót, a szlovák nemzet addigi töretlen fejlődését azonban a 19. század közepétől kezdődően erősen megzavarta a magyarosítás. Abból kiindulva, hogy Szlovákiában nem egész 3 millió szlovák él, 600 ezer az európai országokban szóródott szét, 1,4 millió pedig a tengerentúlra távozott, arra a következtetésre jutott, hogy az általa feltételezett 6 millióból egymillió hiányzik. Svetoň szerint e hiány nagyobbik részével a szlovák nemzet a magyarok számának növekedéséhez járult hozzá.

A magyarosítás bizonyítékát látta abban is, hogy az 1921. évi csehszlovák népszámlálás során „200 000 felületesen elmagyarosodott szlovák azonnal visszatért saját nemzetiségéhez”, majd 1930-ig újabb 50–60 ezer. A disszimilációs folyamat azonban szerinte ezzel még mindig nem fejeződött be, s az 1930-ban magukat magyarnak vallók között még 200–250 ezerre tehető az elmagyarosodott szlovákok száma, mivel Csehszlovákia alig több mint egy évtizedes fennállása kevés volt ahhoz, hogy a lakosság tudatosítsa nemzetiségi hovatartozását. Mindezeket figyelembe véve elemzése végén 200–250 ezer, magát 1930-ban magyarnak valló személy reszlovakizálását javasolta.^{xii}

Bár a reszlovakizáció lehetőségét a szlovák politikai vezetés már 1945 első hónapjaiban körvonalazta, gyakorlati megvalósítása csak 1946 tavaszán kezdődött meg, amikor nyilvánvalóvá vált, hogy Csehszlovákia nem kap nagyhatalmi jóváhagyást a magyar kisebbség egyoldalú kitelepítésére, Magyarország pedig nem vállalja 200 000 felvidéki magyarnak a paritásos lakosságcserén felüli egyoldalú átvételét. Ráadásul közeledett a párizsi békekonferencia, a reszlovakizáció eredményeit pedig Csehszlovákia érvként kívánta felhasználni annak dokumentálására, hogy az országban a lakosságcsere és a reszlovakizáció után nem marad több 200 000 magyarnál, s így kedvezőbb kiindulási pozíciót kívánt biztosítani az egyoldalú kitelepítésük jóváhagyására benyújtott javaslatok számára.

A reszlovakizáció irányítása céljából létrehozott Központi Reszlovakizációs Bizottság nem készített ugyan saját tervezetet a reszlovakizálandó személyek számáról, ill. a reszlovakizálandó községekről, az akcióban tevékenyen résztvevő Szlovák Liga nevű társadalmi szervezet és a Szlovák Telepítési Hivatal azonban kidolgozta, és a rendelkezésre bocsátotta az ezzel kapcsolatos elképzeléseit.

Mivel a reszlovakizációt mindkét szervezet elsősorban saját céljainak és küldetésének rendelte alá, az általuk kidolgozott tervezetek nem csak különböztek egymástól, hanem gyakran merőben ellentétes elképzeléseket tartalmaztak. Amíg az elsősorban a magyar lakosság kitelepítésével, ill. a szlovákok letelepítésével megbízott Szlovák Telepítési Hivatal tervezetében az ún. területi elv dominált, addig a Szlovák Liga, amely küldetése a magyar etnikai területen élő szlovákokról való gondoskodás, ill. az „elmagyarosodott” személyek „visszaszlovákosítása” volt, az ún. etnikai elvet helyezte előtérbe.

A Szlovák Liga nagy pontossággal elkészített tervezete tartalmazta a reszlovakizálandó járásek és községek római katolikus, evangélikus és református, a keleti járásekban pedig görögkatolikus lakosságának a számát is, a Szlovák Liga ugya-

nis a reszlovakizálendő személyek kiválasztásánál figyelembe vette a népesség vallási megoszlását, miközben elszlovákosításra alkalmasabbnak, tehát reszlovakizálándónak vélte a római és görögkatolikus, valamint az evangélikus lakosságot, mint a reformátusokat.

A Liga az egyes községekhez részletes mellékletet is csatolt, amelyben megindokolta reszlovakizálásuk szükségességét. Az egyes települések szlovák múltját az 1773-as Lexicon locorum, valamint a 18–19. századi demográfusok valamelyikének adatai mellett leginkább a szlovák (szláv) eredetű helynevekkel, a lakosság római katolikus, evangélikus vagy görög katolikus vallásával, ill. szláv családneveivel vélte bizonyítani, miközben szlovák eredetűnek tekintett minden olyan települést, amelyet a 18. század óta akárcsak egy forrás is szlováknak vagy szlovák lakossággal is rendelkezőnek említett. A Szlovák Ligának ilyen eljárással 25 dél-szlovákiai járás 302 községében összesen 177 078 „elmagyarosított”, tehát reszlovakizálendő személyt sikerült kimutatnia.

A tervezet nem számolt a szintisza magyar lakosságú Csallóköz magyarságának reszlovakizálásával, ahol a jelek szerint még a Szlovák Liga sem tudott egyetlen szlovák eredetű, „elmagyarosodott” községet felfedezni.^{xiii}

A Szlovák Telepítési Hivatal a Szlovák Ligával ellentétben egyáltalán nem vette figyelembe a népesség esetleges szlovák származását, s tervezetében már egyértelműen a területi elv dominált, vagyis olyan stratégiailag fontosnak ítélte régiókat és településeket kívánt reszlovakizálni, amelyek szlovákká válását elengedhetetlennek tartotta Dél-Szlovákia sikeres elszlovákosításához. A kitelepítésre jelölt községeket tartalmazó jegyzékéhez hasonlóan a legnagyobb hangsúlyt ezúttal is a Pozsony és Ipolyság közötti területsávra helyezte, ahol a Szlovák Ligával ellentétben reszlovakizálni kívánta a Csallóköz településeinek jelentős részét is.

Egyáltalán nem számolt ugyanakkor a reszlovakizáció kiterjesztésével pl. az 1938-as 1. bécsi döntés során megvont határtól északra fekvő zoboralji magyar nyelvszigetre, s jóval kisebb figyelmet szentelt az Ipolyságtól keletre fekvő területsávnak is, ahol jobbra csupán a városok (Losonc, Rimaszombat, Tornalja, Rozsnyó, Szepsi, Kassa, Királyhelmec, Nagykapos), s az azokat körülvevő, ill. a magyar határral összekötő magyar részlovakizálásával számolt. Az SZTH 23 dél-szlovákiai járásban összességében 283 település magyar lakosságát kívánta reszlovakizálni.^{xiv}

Az 1946. június 17-e és július 1-je közötti reszlovakizációs kampány eredménye a reszlovakizáció szervezőinek legmerészebb számításait is felülmúlta. Nem csak a reszlovakizálni szándékozók száma haladta meg jócskán a Szlovák Liga által javasolt 177 078-at, valamint a Ján Svetoň által javasolt 200–250 ezret, hanem szép számmal érkeztek reszlovakizációs kérvények az ország olyan részeiből, településeiről is, amelyek reszlovakizálásával sem a Szlovák Liga, sem pedig a Szlovák Telepítési Hivatal nem számolt, s így az akció négy északkelet-szlovákiai járás (Szepesófalui, Sztropkói, Vízközi, Mezőlaborci) kivételével gyakorlatilag egész Szlovákiára kiterjedt. Az 1946. július 25-i zárójelentés szerint Szlovákiában összesen 352 038 személy kérte szlovákká minősítését, ebből 342 942 Dél-Szlovákia 28 magyarlakta járásában és 2 nagyvárosában (Pozsony, Kassa), 9906 pedig az ország többi járásából.^{xv}

A számadatok tanúsága szerint a szlovákiai magyarság jelentős része, az 1930-ban csehszlovák állampolgársággal rendelkezők mintegy 62%-a eleget tett a reszlovakizációs felhívásnak. A reszlovakizáltak túlnyomó többségéről ugyanakkor elmondható, hogy nem vélt vagy valós szlovák származása miatt, hanem egyértelműen az üldöztetések alóli mentesülése reményében kérte „visszaszlovákosítását”. Hiszen a

reszlovakizáció szervezői sem titkolták, hogy aki hajlandó szlováknak vallani magát, az visszakapja csehszlovák állampolgárságát, mentesül a vagyonek Kobzáz, az át- és széttelepítés alól, ám annak, aki kitart magyar nemzetisége mellett, továbbra is vállalnia kell a hátrányos megkülönböztetést. Ennek a nyílt nyomásnak tulajdonítható, hogy az akció a dél-szlovákiai járásokban a Szlovák Telepítési Hivatal által részlovakizálni szándékozott 283 községgel, s a Szlovák Liga által részlovakizálandónak tekintett 302 községgel szemben összesen 830 településen talált visszhangra.

Régióként rendkívül eltérő volt ugyanakkor a részlovakizáció fogadtatása. Nagy általánosságban elmondható, hogy elsősorban a városokban, szórványban és a vegyes etnikumú, ill. nyelvhatár menti falvakban élő magyarok kérték „visszaszlovakosításukat”, ezzel szemben viszont az akció a zárt magyar etnikai területen belül jóval nagyobb ellenállásba ütközött. Amíg a 2,61%-nyi magyar lakossággal rendelkező Pozsonyi járásban, a 7,45%-ban magyar Töketerebesiben, a 9,41%-ban magyar Nagyrőceiben, a 16,41%-ban magyar Kassa városában vagy a 25,67%-ban magyar Verebélyi járásban pl. a teljes magyar lakosság részlovakizált, addig a 86,68%-ban magyar Dunaszerdahelyi járás magyar lakosságának csupán 13,30%-a, a 80,36%-ban magyar Komáromiának 15,34%-a, a 75,75%-ban magyar Somorjaiának 31,31%-a, a 74,52%-ban magyar Felediének pedig 16,42%-a.

Több járás példája azonban ellentmond az előbbi megállapításnak. Mert amíg a 76,17%-ban magyar Királyhalmecsi, s a szintén magyar többségű, 53,36%-ban magyar Szepsi járás teljes magyar lakossága, a 70,43%-ban magyar Ipolysági járás magyar lakosságának 95,68%-a, a 79,63%-ban magyar Párkényiének pedig 63,80%-a részlovakizált, addig a csupán 9,81%-nyi magyar lakossággal rendelkező Aranyosmaróti járásban csak a magyarok 20,33%-a, a 13,51%-ban magyar Rimaszombati járásban pedig 33,97%-a^{xvi} (4. táblázat).

Az országos, ill. járási adatoknál természetesen jóval árnyaltabb következtetések levonására adnak lehetőséget a részlovakizáltak községsoros kimutatásai, amelyek a 28 dél-szlovákiai magyarlakta járásból, valamint Pozsonyból és Kassáról állnak rendelkezésünkre. A településszintű kimutatások tanúsága szerint a részlovakizáció két egymástól meglehetősen távol eső régióban, a Csallóközben és Gömörben ütközött a legnagyobb ellenállásba, de gyakran egy-egy régió belül is rendkívül eltérő volt a fogadtatása.

A Csallóköz szintiszta magyar településein a magyar lakosságnak általában legfeljebb 15–20%-a részlovakizált, a Csallóköz központi részét magában foglaló Dunaszerdahelyi járás falvainak többségében a részlovakizáltak aránya azonban még a 10%-ot sem érte el (pl. Szap – 0,61%, Dunakisfalud – 1,29%, Böggellő – 2,77%, Nagymad – 2,94%, Felsővámos – 4,35%).

Némileg magasabb volt a részlovakizáltak aránya a Felső-Csallóközben, a Somorjai járásban, de általában itt sem haladta meg a 20–25%-ot. Kivételt elsősorban az a négy német-magyar vegyes lakosságú község képezett, amelyek közül Misérden és Torcon a részlovakizáltak száma meghaladta a magyar lakosságét, Dénesden a magyarok 87,89%-a, Dunahidason pedig 89,74%-a részlovakizált.

Ezen kívül viszonylag többen részlovakizáltak néhány Pozsonyhoz közeli magyarlakta településen (pl. Verecknyén a magyar lakosság 42,43%-a, Pozsonycsákányban 40,89%-a), valamint azoknak a csallóközi falvaknak a többségében, amelyeket már a két világháború között szlovák vagy cseh-morva telepésekkel kolonizáltak (pl.

Előpatony – 92,79%, Tonkháza – 73,89%, Balázsfá – 55,97%, Nagymagyar – 54,12%, Macháza – 54,00%, Úszor – 44,59%).

A Csallóközhöz hasonlóan visszautasította a reszlovakizációt a Mátyusföld Csallóközhöz közel fekvő, valamint a Kisalföld Komáromtól keletre elterülő falvainak lakossága, Párkány felé haladva azonban – amelynek környéke pedig éppoly magyar jellegű, mint a Csallóköz – a reszlovakizáltak száma és aránya már rohamosan emelkedett, gyakran elérve a 100%-ot is.

A másik nagy régió, amelyben a reszlovakizáció a csallóközihez hasonló ellenállásba ütközött, s amely falvaiban a reszlovakizáltak aránya általában nem haladta meg a magyar lakosság 20%-át, Gömörnek a nagyrészt a Feledi járáshoz tartozó délnyugati része volt. A járás 24 községében a reszlovakizáltak részaránya a 10%-ot sem érte el: Darnya lakosai közül pl. senki, Hanván és Magyarhegyemen a magyarok 1,69%-a, Guszonán 2,25%-a, Medveshidegkúton 2,47%-a, Mezőtelkesen 2,84%-a, Harmacon 2,99%-a, Nemesradnóton 3,59%-a reszlovakizált.

A ritka kivételek közé itt az 1930-ban csupán relatív magyar többségüként kimutatott Korláti és a relatív szlovák többségű Bakti tartozott, amelyek teljes magyar lakossága reszlovakizált; a szlovák többségű Dúsa, ahol a magyarok 59,70%-a kérte „visszaszlovakosítását”, végül pedig a magyar többségű Gortvakisfalud, Szútor és Vecseklő, amelyekben a reszlovakizáltaknak a magyarokhoz viszonyított aránya 57,54; 56,39; ill. 74,73% volt, s ahol az általában teljes egészében reszlovakizált cigány lakosság növelte ilyen magasra az arányszámokat. Gömörnek a Tornaljai és Nagyrőcei járáshoz tartozó középső része már átmenetet képezett a reszlovakizációt szinte teljes mértékben elutasító Feledi járás, valamint a Rozsnyói és az attól keletebbre fekvő járások között, amelyek községeiben gyakran már a teljes magyar lakosság reszlovakizált.

A reszlovakizáció eredményei is azt bizonyították, hogy a mindenkori államhatárolomnak a vidéki lakosságnál jóval kiszolgáltatottabb, azonban gyakran valóban kétnyelvű, kettős identitású városi polgárság hajlamosabb a nemzetiségváltásra. Ugyanakkor a városok esetében is megfigyelhető bizonyos kettősség. Rimaszombat (40,41%) kivételével teljes egészében reszlovakizált a Nyitra – Érsekújvár – Párkány vonaltól keletre fekvő városok, ill. kisvárosok (Nyitra, Verebély, Érsekújvár, Párkány, Léva, Ipolyság, Losonc, Fülek, Tornalja, Rozsnyó, Jolsva, Szepsi, Kassa, Királyhelme, Nagykapos) magyar lakossága, függetlenül attól, hogy az adott város a nyelvhatáron vagy a magyar nyelvterület belsejében fekszik-e.

Ezzel szemben a csallóközi és mátyusföldi városok, valamint Pozsony magyarsága, bár szintén nagy arányban, de az előbbieknél jóval kisebb mértékben élt a reszlovakizáció lehetőségével: Komáromban a magyar lakosság 23,31%-a, Somorján 29,10%-a, Pozsonyban 65,07%-a, Galántán 79,86%-a, Szencen 83,94%-a, Vágsellyén pedig 94,50%-a reszlovakizált.

A városi polgárság mellett nagy számban reszlovakizált egyes régiók falvainak ugyancsak kétnyelvű, kettős identitású, s általában kiforrott nemzet tudattal sem rendelkező népessége, amely a magyar népszámlálásokkor egyre nagyobb arányban vallotta magát magyarnak, az 1921. és 1930. évi csehszlovák népszámlálások alkalmával azonban már túlnyomó részben szlovák, az 1941-es magyar népszámláláskor viszont ismét magyar nemzetiségűnek jelentkezett. Ez a jelenség legszembetűnőbben a Kassa környéki, valamint a Töketerebes és Sátoraljaújhely közötti falvakban nyilvánult meg, ahol a reszlovakizáltak száma gyakran többszörösen meghaladta a magukat 1930-ban magyaroknak vallókat.

Régióként eltérő mértékben, de az átlagosnál nagyobb arányban reszlovakizált a magyar-szlovák nyelvhatáron, esetleg annak közelében fekvő, 1930-ban is magyar többségű vagy vegyes etnikai összetételű települések lakosságának nagy része is. Az egyetlen kivételt a gömöri nyelvhatár Osgyán és Deresk közötti szakasza képezte, ahol a nyelvhatár közelsége a reszlovakizáció során a legtöbb esetben nem érezte hatását.

Jelentős mértékben befolyásolta ugyanakkor a magyarság magatartását a Mátyusföld Szenc – Diószeg – Galánta – Vágsellye vonalon fekvő nyelvhatár menti, vagy ahhoz közeli településein (Dunaújfaluban, Dunasápon, Magyarbélén, Németbélén, Zonctoronyban, Hegysúron, Egyházfán, Nagybarsán, Dunajánosházán, Diószegen, Nemeskosúton, Vágán, Vághosszúfaluban, Vágvecsén és Királyiban a teljes magyar lakosság, Pozsonyboldogfán a magyarok 99,82%-a, Rétén 66,22%-a, Szencen 83,94%-a, Nagyfödémesen 87,95%-a, Kismácsédon 77,62%-a, Galántán 79,86%-a, Vágkirályfán 54,32%-a, Tornócon 89,97%-a reszlovakizált); a Verebély és Léva közötti, szlovák nyelvszigetekkel, ill. szlovák-magyar kétnyelvű falvakkal szabdaltsága magyar településein (közülük Töhölben, Tilden és Csiffáron a teljes magyar lakosság, Kiskoszmályban 89,50%-uk, Újbarson 67,09%-uk, Felsőpélen 98,02%-uk, Barsbesén 87,02%-uk, Pozbán 80,24%-uk, Bajkán 66,41%-uk, Nagykálnán 55,85%-uk, Garamlőkön pedig 53,18%-uk reszlovakizált); valamint a nagysurányi szlovák etnikai beékelődéssel délről határos néhány magyar faluban (Csúzon és Zsitvabesenyőn a teljes magyar lakosság, Nagyölveden a magyarok 99,86%-a reszlovakizált), ill. az Érsekújvár és Komárom közötti, részben 18. századi szlovák telepítésű, s a két világháború között is erőteljesen kolonizált településeken (Imely és Ógyalla teljes magyar lakossága, Naszvadon a magyarok 92,56%-a, Bajcsón 90,43%-a, Bagotán 97,56%-a reszlovakizált).

Kevés kivételtől (pl. Kelenye – 30,04%, Ipolyszécsényke – 29,53%, Ipolybalog – 14,51%, Rárósműlyad – 36,18%, Törincs – 39,50%, Pinc – 31,13%, Nagydaróc – 29,21%, Páskaháza – 9,49%, Abara – 17,33%) eltekintve ugyancsak túlnyomó többségében, általában 90%-ot meghaladó mértékben, nem ritkán azonban teljes egészében reszlovakizált az Ipolysági, Kékkői, Losonci, Rozsnyói, Szepsi, Nagymihályi és Nagykaposi járások nyelvhatáron vagy annak közvetlen közelében fekvő településeinek magyar lakossága is. Esetükben azonban ez már nem magyarázható csupán a nyelvhatár közelségével vagy a kétnyelvű lakosság jelenlétével, mivel e térségekben, járásokban gyakorlatilag teljes egészében reszlovakizált a nyelvhatáron fekvő falvak „háttérét” képező, a magyar nyelvterület belsejében fekvő szintiszta magyar régiók (Ipolyság környéke, a Szilicei-fennsík, Szepsi környéke, a Bodroghöz) lakossága is.

Érdekes képet kapunk a magyar nyelvterülettel egykor összefüggő, 1930-ra azonban arról „leszakadó”, s nyelvszigetté váló Zoboralja magyar lakosságának a reszlovakizációra adott válaszával kapcsolatban. A mintegy kéttucat magyar többségű, ill. magyar jellegű településből álló nyelvsziget, amelyet pedig a Szlovák Liga teljes egészében reszlovakizálni szándékozott, ugyanis rendkívül ellentmondásosan reagált az akcióra.

Amíg a nyelvsziget északi-északnyugati peremén elhelyezkedő, valamint a Nyitra és Verebély közötti falvak magyar lakosságának túlnyomó többsége, gyakran teljes egészében reszlovakizált, addig a Nyitrától kelet-északkeleti irányban elterülő falvak magyarsága a zárt magyar etnikai terület községségiéhez hasonlóan jórészt elutasította a reszlovakizációt: Nyitragesztén pl. csupán a magyar lakosság 12,28%-a, Zsérén 12,72%-a, Alsócsitáron 30,67%-a, Nyitragerencsén 31,22%-a, Kolonban 37,11%-a,

Alsóbodokon 46,80%-a, Pogrányban 48,16%-a; a Nyitrától délkeletre fekvő Nyitracsehiben és Nyitrakéren pedig szintén csupán 27,22%-a, ill. 44,29%-a reszlovakizált.^{xvii}

A reszlovakizáció régióként eltérő fogadtatásának, különösen pedig az egy régión belüli, azonos nemzetiségi struktúrájú települések sok esetben gyökeresen eltérő mértékű reszlovakizálásának magyarázata már nem feladatunk, a jelenség okainak feltárása azonban feltétlenül önálló kutatási témát érdemelne és jelenthetne.

Noha a reszlovakizációs kérvények leadásának határideje 1946. július 1-je volt, a Reszlovakizációs Bizottsághoz ezt követően is nagy számban érkeztek a reszlovakizálni szándékozók jelentkezései, a bizottság ezért úgy határozott, hogy ezeket is figyelembe veszi, így utólag még mintegy 60 ezerrel nőtt a reszlovakizációs kérvényt leadók száma.

A reszlovakizáció végleges eredményeit megállapítani a források hiánya, ill. ellentmondásossága miatt szinte lehetetlen. A szakirodalom által leggyakrabban közölt, s legáltalánosabban elfogadott adatokat a Szlovákia Kommunista Pártja KB Elnöksége számára készült 1950. január 6-i jelentés tartalmazza, amely szerint 410 820 személy nevében összesen 135 317 családfő nyújtott be reszlovakizációs kérvényt. Közülük 326 679 személyt ismertek el szlovák nemzetiségűnek, 84 141 személy reszlovakizálását ugyanakkor elutasították.^{xviii}

A lakosságcsere és a reszlovakizáció etnikai következményei

A lakosságcsere és a reszlovakizáció legfőbb célját, a magyar kisebbség felszámolását nem érte el ugyan, hiszen a felvidéki magyarságnak „csupán” mintegy 15%-át telepítették át, ill. menekült át Magyarországra, a nagyszámú kül- és belföldi szlovák letelepítésével mégis sikerült megbontani a két világháború között még meglehetősen homogén magyar etnikai terület egységét. A magyar nyelvterület felhígulását a szlovák-magyar nyelvhatár újbóli délebbre nyomulása, helyenként pedig megszűnte, valamint számos új szlovák nyelvsziget létrejötte mellett az egykor zárt magyar etnikai tömb szinte valamennyi térségének vegyes lakosságúvá válása jelzi. Mivel mind a ki- és betelepítéseknek, mind pedig a reszlovakizációnak rendkívül eltérő volt a területi vetülete, az imént megfogalmazott kép természetesen jelentős különbségeket takar.

A háború utáni első, 1950. évi népszámlálás eredményei szerint Szlovákia 3 442 317 lakosából 354 532 vallotta magát magyar nemzetiségűnek.^{xix} A magyar nemzetiségűek Szlovákia népességén belüli részaránya az 1930. évi 17,8%-ról tehát 10,3%-ra süllyedt, számuk pedig – legalábbis statisztikailag – az 1930-as érték 59,85%-ára csökkent.

Nyilvánvaló azonban, hogy a népszámlálás eredményeire nagymértékben rányomta bélyegét az éveken át tartó üldöztetés emléke, etnikai adatainak objektivitását ezért cseh, szlovák és magyar részről egyaránt megkérdőjelezzük, s egyetértünk abban, hogy azok nem a magyarság valós számát tükrözik, hanem csupán arról tanúskodnak, hogy a többéves üldöztetés után hányan merték vállalni magyar nemzetiségüket. Az etnikai arányokat elsősorban a 326 679 reszlovakizált nemzetiségi bevallása torzította, akik túlnyomó része a nacionalista politika enyhülése ellenére ekkor még mindig szlováknak vallotta magát. Ezzel magyarázható, hogy utólagos becslések a magyarok tényleges számát 451–455 ezerben adják meg.^{xx}

Az 1961. évi népszámlálás ezzel szemben a magyarság számának példátlan megnövekedéséről tanúskodik: Szlovákia 4 174 046 lakosából 518 782, az 1950. évi 10,3%-kal szemben az összlakosság 12,4%-a vallotta magát magyar nemzetiségűnek.^{xxi} A népszámlálási eredmények rácafoltak a demográfusok előrejelzéseire, mivel a magyarok lélekszáma az 1950-es népszámlálásra épülő népmozgalmi kimutatásoknál mintegy 110 ezerrel lett magasabb.^{xxii} A magyarság 11 év alatti 164 250 fős, azaz 46,3%-os tényleges szaporulata (Szlovákia összlakossága ezen idő alatt 21,3%-kal, a szlovákok 19,4%-kal, a csehek pedig 13,3%-kal szaporodtak) valójában azonban csupán látszat-szaporulat, s azt jelzi, hogy a nacionalista politika enyhültével hány reszlovakizált tért vissza statisztikailag is a magyarsághoz. (*Janics Kálmán és Dávid Zoltán* becslése szerint 1961-ben mintegy 120 ezer reszlovakizált vallotta magát ismét magyar nemzetiségűnek.)^{xxiii}

A magyarság részaránya tehát az 1950. évi 10,3%-ról 12,4%-ra emelkedett, azonban még így is messze elmaradt az 1930. évi 17,8%-os arányától, s 1930-as összlétszámának 87,6%-át érte el csupán. Ennél is nagyobb méretű volt azonban a megfigyatozása a harmincegy év alatt a lakosságcsere által leginkább érintett régiókat magában foglaló Lévai és Galántai járásban, valamint a két dél-szlovákiai nagyvárosban, a járási jogú Pozsonyban és a Kassa városát magában foglaló új Kassai járásban.

Az 1960-as közigazgatási reform során a szlovákiai járások számát mintegy egyharmadára csökkentették, mivel azonban az 1930-as népszámlálás idejéből rendelkezésünkre állnak az új járások területére átszámított nemzetiségi adatok, járási szinten is módunkban van áttekinteni a magyar lakosság számában és részarányában bekövetkezett változásokat.

Az összevetés tanúsága szerint a három évtized alatt a magyar népesség száma csupán három járásban, a Dunaszerdahelyi, Losonci és a Rimaszombati járásban növekedett, némi részaráynövekedés azonban közülük is csupán a leghomogénebb járásban, a Dunaszerdahelyiben mutatható ki, amelyben a magyarság összlakossághoz viszonyított aránya minimális mértékben 86,1%-ról 86,7%-ra emelkedett.

A magyarság száma és részaránya ezzel szemben leginkább a két nagyvárost magában foglaló járásokban, ill. a lakosságcsere által legnagyobb mértékben megtizedelt Mátyusföldet magában foglaló Galántai, és a Garam mentét magában foglaló Lévai járásban csökkent. A magyarság száma Pozsonyban 1930. évi létszámának 37,5%-ára, az összlakosságon belüli számaránya pedig 14,2%-ról 3,4%-ra zuhant; a Kassai járásban száma 1930. évi létszámának 56,6%-ára, összlakosságon belüli aránya 18,7%-ról 8,9%-ra; a Lévai járásban száma korábbi létszámának 76,3%-ára, összlakosságon belüli aránya 50,4%-ról 35,1%-ra; végül a Galántai járásban száma korábbi létszámának 87,5%-ára, összlakosságon belüli aránya pedig 62,2%-ról 45,6%-ra esett vissza^{xxiv} (5. táblázat).

A járási adatoknál természetesen pontosabb képet kapunk, s jóval árnyaltabb következtetések levonására nyílik lehetőségünk a magyar nyelvterület etnikai összetételében bekövetkezett változásokról a népszámlálások községsoros nemzetiségi kimutatásai segítségével. Mivel az 1950. évi népszámlálás községsoros etnikai adatait a mai napig nem hozták nyilvánosságra, s azok a kutatók számára gyakorlatilag elérhetetlenek, a ki- és betelepítéseknek, valamint a reszlovakizációnak a magyar nyelvterület egészére, ill. annak egyes községeire gyakorolt hatását csupán az 1961. és 1970. évi népszámlálások^{xxv} alapján vizsgálhatjuk.

A településszintű adatok azt jelzik, hogy a magyar nyelvterület kiterjedése a II. világháború utáni telepítések, részben pedig a reszlovakizáció következtében korábban soha nem tapasztalt mértékben csökkent. Az 1930. évi és az 1961-es népszámlálások etnikai adatainak összevetése azt mutatja, hogy harmincegy év alatt összességében 74 község veszítette el magyar többségét. A magyar etnikai területnek ez a korábban soha nem tapasztalt méretű, s rendkívüli gyorsaságú – hiszen nyilvánvalóan az 1945 és 1948/49 közötti politika következménye volt – összezsugorodása súlyosabb volt a két világháború közöttinél is, amikor összességében 123 község veszítette el magyar többségét, 1910 és 1930 között ugyanis általában „csupán” a kétnyelvű, kettős identitású lakossággal rendelkező, ill. a nyelvszigeti jellegű településeken és a városokban szorult kisebbségbe a magyarság, a zárt magyar etnikai terület községei azonban meg tudták őrizni homogén magyar jellegüket. A II. világháború után azonban már olyan településeken szorult kisebbségbe a magyarság, amelyek az összes korábbi magyar és csehszlovák népszámlálás szerint magyar többségűek, általában szintiszta magyar lakosságúak voltak.

Különösen feltűnő gyorsaságú és mértékű volt a magyar elem visszaszorulása a nyelvhatár menti városokban. Ezek elszlovakosodása már a húszas években megkezdődött, s 1930-ra a magyarság aránya Pozsonyban és Kassán is 20% alá süllyedt. 1930-ra szlovák többségűvé vált Losonc és Vágsellye is; relatív szlovák többségűvé Léva; Galánta, Érsekújvár, Rimaszombat és Rozsnyó ugyanakkor még őrizte legalább relatív magyar többségét, Szenc és Szepsi pedig ráadásul abszolút magyar többségét is megtartotta.

Az 1938-as határváltozásokat követően Magyarországhoz visszacsatolt városok visszaszerezték ugyan korábbi 80–90%-os magyar túlsúlyukat, a II. világháború után azonban kivétel nélkül szlovák többségűekké váltak. Ehhez a városi polgárság újabb nemzetiségváltásán, jelen esetben reszlovakizálásán, a városi hivatalnokréteg kicserélődésén, ill. a magyar öntudatú polgárság egy részének elmenekülésén kívül nyilvánvalóan hozzájárult a vidéki szlovák lakosság gazdasági természetű migrációja is.

A magyar elem legnagyobb mértékű térvészése Dél-Szlovákia két nagyvárosában, Pozsonyban (magyar lakosságának aránya 1930-ban 15,2%, 1961-ben 3,4% volt) és Kassán (16,4 – 3,8%) figyelhető meg, amelyekben már 1930-ban sem érte el a 20%-ot, 1961-re pedig csupán pár százalékos kisebbségbe szorult vissza. 20% alá csökkent a magyarság részaránya a már 1930-ban is szlovák többségű Losoncon (25,9 – 12,2%) és Vágsellyén (27,4 – 12,5%) kívül az 1930-ban relatív szlovák többséggel rendelkező Léván (39,6 – 16,9%), valamint az 1930-ban még relatív magyar többségű Galántán (38,4 – 19,7%) is. A magyar lakosság a nyelvhatáron fekvő városok közül Érsekújvárbán (45,4 – 23,5%), Rozsnyón (48,2 – 33,5%) és Rimaszombatban (43,6 – 42,4%), valamint az 1930-ban még magyar többségű Szencen (56,4 – 36,1%) és Szepsiben (69,8 – 44,7%) tudta megőrizni 20% fölötti arányát.

Az 1930-as és az 1961-es népszámlálás községsoros etnikai statisztikáinak összevetése arról tanúskodik, hogy legnagyobb mértékben a telepítések által sújtott régiók, a Garam mente, a Felső-Csallóköz, a Mátyusföld Érsekújvár és Komárom közötti községeinek, Gömörben pedig a Rimaszombat és Tornalja vonzáskörzetébe tartozó falvak etnikai összetétele módosult, elsősorban ezek a települések váltak szlovák többségűvé, vagy veszítették el korábbi homogén magyar jellegüket.

A Felső-Csallóközben a Pozsonyhoz legközelebb eső két magyar településen, Vereknén (1930: 85,6; 1961: 44,8% magyar) és Pozsonypüspökiben (80,7 – 50,1%) a

magyarság részarányának visszaeséséhez a lakosságcsera mellett hozzájárult Pozsony közelsége, ill. a főváros körzetébe irányuló szlovák bevándorlás is. Elveszítették magyar többségüket a térség lakosságcseréje által leginkább sújtott községei, Nagypaka (97,3 – 48,8%), Szemet (99,8 – 49,1%) és Úszor (65,8 – 49,8%) is, amelyek közül Nagypakából a magyar lakosság kétharmadát, Szemetből több mint felét, Úszorból pedig közel egyharmadát telepítették át Magyarországra.

A Mátyusföld Érsekújvár és Komárom közötti részén elvesztette magyar többségét a kitelepítések által elkerült, azonban gyakorlatilag teljes egészében reszlovakizált, több mint 400 szlovák betelepítésével „felhígított”, s ráadásul már 1930-ban is erősen vegyes jellegű Ógyalla (1930: 50,4%; 1961: 44,0% magyar lakos), valamint a reszlovakizáció és a lakosságcseréje által egyaránt sújtott Bagota (62,4 – 46,1%). Magyar többségét megőrizte ugyan, de erősen vegyes jellegűvé vált a nagyrészt reszlovakizált Naszvad (90,2 – 60,9%), amelyet ráadásul a lakosságcseréje során is megtizedeltek, s magyar lakosságának 55%-át áttelepítették Magyarországra.

A Garam mentén a ki- és betelepítések, részben pedig a reszlovakizáció következtében 1930 és 1961 között összességében 24 község vesztette el magyar többségét. A magyar lakosság részaránya legnagyobb mértékben a tervezett szlovák etnikai ék északnyugati peremén elhelyezkedő, a lakosságcseréje által leginkább sújtott településeken: Alsószeccsén (az 1930. évi 82,4%-ról az 1961. évi 19,7%-ra), Kiskoszmályban (75,3 – 17,3%), Újbarson (55,9 – 15,5%), Kisóváron (87,3 – 24,3%), Felsőszeccsén (84,5 – 37,5%), Marosfalván (86,9 – 36,4%), Garamlőkön (77,1 – 33,7%), Bajkán (88,2 – 35,0%), valamint a Nagykálna és Kiskálna egyesítésével létrejött Kálnán (70,8 – 31,9%) esett vissza.

A lakosságcseréje által ugyancsak súlyosan érintett további 8, az előbbiektől délebbre elhelyezkedő településen, az ék nyugati szegélyén Nagysallóban (80,7 – 40,9%); a keleti peremén Hontfűzesgyarmaton (91,8 – 47,2%), az Alsófégyvernek és Felsőfégyvernek egyesítésével létrejött Kétfégyverneken (62,2 – 35,5%), valamint a Tergenye és Nagypeszkek egyesítésével létrehozott Sikenicán (91,6 – 40,3%); a központi részén Szodóban (78,6 – 40,1%) és Garammikulán (90,8 – 41,5%); valamint a déli peremén található Garamvezekényben (94,9 – 40,6%) és Garamdamásdon (84,9 – 46,6%) a magyar elem csökkenése már némileg mérsékeltebb volt, s általában meg tudta őrizni 40% fölötti arányát.

Elveszítette a Garam mentén magyar többségét 6 olyan, általában a nyelvhatáron fekvő, részben egykori szlovák telepítésű, s már 1930-ban is meglehetősen vegyes lakosságú település is, amelyeket a lakosságcseréje nem érintett, többségük magyar lakossága ugyanakkor teljes egészében reszlovakizált. Nyilvánvalóan a reszlovakizáció volt tehát az oka Töhöl (69,2 – 44,5%), Barsbese (58,1 – 41,0%), Hontkiskér (54,2 – 28,3%), Barsendréd (66,2 – 39,6%), Málas (51,1 – 42,0%) és Deménd (52,3 – 42,4%) nemzetiségváltásának.

A magyarság arányának ily nagyméretű fogyásához, ill. a szlovák elem gyarapodásához, a lakosságcseréje és a reszlovakizáció mellett hozzájárult a Garam mentén régtől fogva dívó ún. egykézés, amely már a két világháború közötti időben is lehetővé tette, hogy a nemcsak hogy nem gyarapodó, hanem stagnáló, sok esetben pedig fogyó lakosságú községekben a magyarság helyét az észak felől egyre nagyobb számban betelepülő szlovákok foglalják el.^{xxvi} Ennek azonban természetesen nem volt, s nem is lehetett akkora szerepe 24 település ily nagyméretű nemzetiségváltásában, mint az etnikai arányok tudatos megváltoztatását célzó szervezett ki- és betelepítéseknek.

Mivel a lakosságcsere lebonyolítása során mindenekelőtt a délnyugat-szlovákiai nagy magyar etnikai tömb felhígítására összpontosítottak, a telepítések a közép- és kelet-szlovákiai járások magyarságát kevésbé sújtották, s így e régiókban természetesen kevesebb az olyan községek száma is, amelyekben a magyar elem térvesztése a lakosságcsere rovására lenne írható. A kevés kivétel közé a Rimaszombatot övező településgyűrű (pl. Mezötelkes, Zeherje, Osgyán, Jánosi), valamint a Tornalja vonzáskörzetébe sorolható gömöri települések (pl. Oldalfala, Gömörfüge, Gömörpányit) tartoznak.

Amíg a fentiekben tárgyalt régiók és azon belül az egyes községek etnikai arculatában bekövetkezett eltolódásokat általában a lakosságcsere és az azzal párhuzamosan zajló másik telepítési akció, a belső telepítés idézte elő, addig a telepítések által nem, vagy csupán nagyon kis mértékben érintett többi magyarlakta régióban: a Zoboralján, az Ipoly mentén, Szepsi és Rozsnyó környékén, valamint a Kassa környéki és Töketerebes alatti magyar szórványokban ez már a reszlovakizációra, ezzel párhuzamosan pedig az érintett községek nyelvhatár menti vagy nyelvszigeti jellegére vezethetőek vissza.

Amint arra már rámutattunk, a Zoboralja községei rendkívül ellentmondásosan reagáltak a reszlovakizációra. Ez a kettősség tükröződik az 1961-es népszámlálás nemzetiségi adataiban is. A reszlovakizált falvak túlnyomó része 1961-re a népszámlálási statisztika szerint is elveszítette magyar többségét: Vicsápapátiban a magukat magyar-nak vallók részaránya az 1930. évi 61,3%-ról 20,3%-ra, Nyitraegerszezen 80,3%-ról 47,1%-ra, a szlovák Szalakusszal Podhorany néven egyesített Béden és Menyhén 92,4, ill. 81,7%-ról 28,4%-ra, Babindálon 77,7%-ról 46,7%-ra, Nagyhinden pedig 85,7%-ról 26,8%-ra csökkent. E falvak közül a magyarság csupán Ghymesen (1930: 64,4%, 1961: 50,4% magyar) és Kalászon (67,6 – 57,1%) tudta megőrizni enyhe többségét. Ezzel szemben a reszlovakizációnak ellenálló községek: Barslédec (83,2 – 69,2%), Kolon (70,2 – 65,0%), Zsére (92,4 – 81,6%), Alsócsitár (88,1 – 72,8%), Nyitragerencsér (60,4 – 60,2%), Pográny (71,7 – 68,6%), Nyitrageszte (87,5 – 78,0%), Nagycétény (74,4 – 83,4%), Nyitracsehi (76,9 – 50,2%), valamint a Nyitranyagkér és Nyitrakiskér egyesítésével létrejött Nyitrakér (84,1 – 67,2%) általában 1961-ben is megőrizték magyar többségüket.

A Zoboraljához hasonlóan nyilvánvalóan a nyelvhatár közelsége és a reszlovakizáció nyomta rá bélyegét a nemzetiségi bevallásra az Ipoly mente nógrádi szakaszának több, általában nyelvhatár menti településén is. A térségben 6 község: Dacsókeszi (1930: 51,3%; 1961: 48,9% magyar), Terbegeg (61,0 – 31,2%), Felsőzellő (61,7 – 35,6%), Zsély (77,3 – 24,9%), Bolyk (80,1 – 44,8%) és Terbeléd (77,8 – 39,1%) vesztette el korábbi magyar többségét.

A magyar nyelvterület Pelsőctől Nagykaposig terjedő keleti szakaszán a reszlovakizációnál is meghatározóbb tényező lehetett az egyes települések etnikai átrendeződésében a nyelvhatár közelsége vagy a községek nyelvszigeti és szórványjellege. E térség magyar falvait – Perény és a Bodrogszerdahelyhez csatolt Bodrogszög kivételével – a lakosságcsere alig érintette, magyar lakosságuk általában teljes egészében reszlovakizált, a magyar többségüket elvesztő települések ugyanakkor kivétel nélkül a nyelvhatáron elhelyezkedőkből kerültek ki, az azok „hátterét” képező, s szintén reszlovakizált települések ezzel szemben megőrizték homogén magyar jellegüket.

A magyar többségét elvesztő, részben már 1930-ban is vegyes etnikumú 20 település: Mikolcsány (1930: 76,1%; 1961: 47,3% magyar), Kuntapolca (56,4 – 49,8%), Pelsőc (51,3 – 48,9%), Jászó (69,3 – 28,9%), Somodi (82,3 – 46,7%), Szepsi (69,8 – 44,7%), Makranc (53,2 – 6,9%), Csécs (52,5 – 29,3%), Szeszta (64,7 – 41,0%),

Komaróc (83,5 – 38,6%), Alsólánc (87,3 – 49,7%), Perény (71,2 – 21,9%), Miglécnémeti (53,3 – 29,9%), Kenyhec (54,4 – 36,5%), Kistoronya (60,5 – 7,9%), Szürnyeg (63,9 – 36,9%), Imreg (74,0 – 49,9%), Hegyi (59,8 – 41,2%), Borsi (76,0 – 38,9%), és Bodrogszerdahely (55,1 – 47,1%) közül a magyarság kisebbségbe szorulása csupán a lakosságcseré során magyar lakosságának 57%-át elvesztő Perény, részben pedig Borsi és Bodrogszerdahely esetében magyarázható a telepítésekkel is.

A magyarság számára a II. világháború utáni népszámlálások közül talán legkedvezőbb 1970-es népszámlálás eredményei szerint a magukat magyarnak vallók száma az 1961. évi 518 782-ről 552 006-ra, azaz 33 224 fővel gyarapodott,^{xxvii} s bár részaránya 12,4%-ról 12,2%-ra csökkent, ez a 33 ezres növekedés így is mintegy 2 ezer fővel meghaladta az 1961-es népszámlálásra épülő népmozgalmi kimutatásokban előre jelzettet.^{xxviii} Ennek magyarázata elsősorban abban keresendő, hogy az 1961-ben magukat még mindig szlováknak valló reszlovakizáltak közül ismét többezren tértek vissza statisztikailag is magyar nemzetiségükhöz.

A népszámlálás településszintű etnikai adatai szintén alátámasztják a magyarság számának alakulásában országos szinten bekövetkezett pozitív változást, s egyértelműen a magyar etnikai terület újbóli homogenizálódásáról tanúskodnak. Egy-két vegyesen lakott régiótól, ill. településtől eltekintve, amelyekben a magyarság száma és aránya a telepítések következtében már 1961-re rendkívül megcsappant, a magukat magyarnak vallók részaránya a magyar nyelvterület szinte valamennyi községében nőtt. Ez a magyarság javára bekövetkezett egyedülálló etnikai arányeltolódás 18 településen – általában az 1961-ben még a reszlovakizáció hatása alatt álló községekben, ill. a telepítések következtében a magyar etnikai területen belül létrejött „szlovák” nyelvszigeteken – egyben azok korábbi magyar többségének visszaszerzését eredményezte.

A telepítések által sújtott, s ennek következtében 1961-re szlovák többségüvé vált községek közül visszaszerezte magyar többségét a felső-csallóközi Nagypaka (magyar lakosságának részaránya 1961-ben 48,8%, 1970-ben 57,3% volt) és Uszor (49,8 – 54,6%), a mátyusföldi Réte (48,3 – 57,6%), az Érsekújvár és Komárom közötti Ógyalla (44,0 – 55,9%) és Bagota (46,1 – 50,4%), a Garam menti Málas (42,0 – 53,5%), valamint a Lekér, Garamdamásd és Garamvezekény egyesítésével létrejött Hronovce (43,4 – 50,02%), végül pedig a bodroközi Bodrogszerdahely (47,1 – 61,4%), bár az etnikai arányok megváltozásában nyilvánvalóan valamennyi esetben közrejátszott a reszlovakizáltak visszatérése is eredeti magyar nemzetiségükhöz.

További 10, a telepítések által gyakorlatilag nem érintett község magyar többségének visszaszerzése azonban már egyértelműen a magukat 1961-ben még szlováknak deklaráló reszlovakizáltak, esetleg pedig a települések valóban kétnyelvű, kettős identitású lakossága statisztikai nemzetiségváltásának a következménye. A mátyusföldi Dunajánosházán a magukat magyarnak vallók részaránya 44,2%-ról 53,1%-ra, az Ipoly menti Dacsókeszin 48,9%-ról 52,1%-ra, Terbegecen 31,2%-ról 74,0%-ra, a gömöri Pelsőcön 48,9%-ról 60,9%-ra, Kuntapolcán 49,8%-ról szintén 60,9%-ra, a Szepsihez közeli Alsóláncon és Komarócon pedig az 1961. évi 49,7, ill. 38,6%-ról egyenesen 96,3, ill. 80,0%-ra emelkedett. A magyarság arányának legnagyobb mértékű emelkedése a zoboralji Alsóbodokon következett be, ahol részaránya 13,3%-ról 85,1%-ra ugrott fel. Mindenképpen figyelemre érdemes a gömöri Felsőfalu esete, amelyben már az 1941-es magyar népszámlálás is csupán 48,8%-nyi magyar lakosságot talált, az 1961. évi csehszlovák pedig 46,0%-ot, 1970-ben mégis a

falu népességének 53,2%-a vallotta magát magyar nemzetiségűnek. A legváratlanabb fordulatról pedig valószínűleg az Ipoly menti Ipolyharaszi adatsorai tanúskodnak, ahol már 1930-ban is csupán 44,4%-nyi magyart mutattak ki, 1961-ben pedig 9,0%-ot, 1970-re mégis 54,0%-ra emelkedett a magyarság aránya.

Nem szerezte ugyan vissza magyar többségét, de a felsoroltakon kívül figyelemre méltó még a magyar elem növekedése az Érsekújvár és Komárom közötti Imelyen, ahol már 1930-ban is csupán a lakosság 45,3%-a, 1961-ben pedig 38,2%-a, 1970-ben azonban már 48,8%-a vallotta magát magyar nemzetiségűnek; valamint Galántán (1961: 19,7%; 1970: 27,4% magyar) és Nagyidán (14,1 – 25,2%), ahol a magyar elem részaránya ismét 20% fölé emelkedett.

Az 1961-es és 1970-es népszámlálás községsoros adataiból tehát azt a következtetést vonhatjuk le, hogy amíg a telepítések az érintett községek etnikai arculatát gyakran gyökeresen átalakították, addig a reszlovakizáció – noha többszörösen nagyobb tömegeket érintett, mint a telepítések – legfeljebb a nyelvhatáron, a magyar nyelvszigeteken, a szórványmagyarság, ill. a 18. századi szlovák telepítésű, ám időközben visszamagyarosodott községek kétnyelvű lakossága körében járt tartós következményekkel, bár az etnikai arányok módosulása e településeken is inkább a felsorolt tényezőknek tudható be, semmint a reszlovakizációnak. Ezzel szemben viszont a zárt magyar etnikai terület magyarsága, mégha annak idején teljes egészében reszlovakizált is (pl. Párkány és Ipolyság környékén, a Pelsőc és Szepsi közötti térségben, a Bodroghöz és az Ung-vidéken), az első adandó alkalommal statisztikailag is visszatért magyar nemzetiségéhez.

A lakosságcsere és a belső telepítés ugyanakkor oly nagy mértékben alakította át a felvidéki magyar nyelvterület etnikai összetételét, amelyhez fogható népesség-átrendeződésre a török háborúkat követő 18. századi migráció óta nem volt példa, s egykét, a telepítések által kevésbé érintett régió (a Csallóköz nagy része, Párkány környéke, Gömör délnyugti része, a Szilicei-fennsík, a Bodroghöz és az Ung-vidék) kivételével vegyes lakosságúvá vált a korábban meglehetősen homogén magyar etnikai terület szinte valamennyi községe, a ki- és betelepítések által leginkább érintett régiókban (elsősorban a Garam mentén) pedig gyakorlatilag meg is szűnt a 200 éve folyamatosan dél felé nyomuló, de azért a 20. század közepéig jellegzetesen kirajzolódó nyelvhatár is.

*1. A dél-szlovákiai járásokból magyarországi áttelepítésre jelölt magyarok
Hungarians proposed to settle in Hungary from South-Slovakia*

Járás	Lakosok 1930-ban			Áttelepítésre jelöltek					
	összes	magyar	%	V. cikk alapján		VIII. cikk alapján		összesen	a magyar lakosság %-a
				magyar adat	szlovák adat	1-4. §	5. §		
Pozsony város és járás	184 993	22 947	12,4	3 677	3 705	1 329	-	5 006	21,8
Somorjai	35 682	27 030	75,7	7 051	6 997	1 543	29	8 623	31,9
Dunaszerdahelyi	45 075	39 070	86,7	6 344	6 002	10 449	12	16 805	43,0
Komáromi	66 144	53 154	80,4	12 797	13 760	16 580	10	29 387	55,3
Galántai	67 698	41 474	61,3	10 099	10 097	1 062	48	11 209	27,0
Vágselelyei	51 450	28 431	55,2	6 959	5 198	1 547	-	8 506	29,9
Érsekújvári	62 740	19 625	31,3	3 309	3 043	1 103	27	4 439	22,6
Ógyallai	53 046	36 940	69,6	12 427	12 809	3 961	96	16 484	44,6
Párkányi	49 584	39 483	79,6	8 010	7 993	6 149	246	14 405	36,4
Verebélyi	35 991	9 208	25,6	887	832	1 052	25	1 964	21,3
Nyitrai	78 548	10 762	13,7	-	-	324	4	328	3,0
Aranyosmaróti	37 223	3 653	9,8	-	-	1 241	-	1 241	33,9
Lévai	45 032	12 190	27,1	2 545	2 546	1 388	46	3 979	32,6
Zselizi	30 754	24 164	78,6	7 227	7 141	3 426	-	10 653	44,1
Ipolysági	24 112	16 983	70,4	2 680	2 680	3 511	229	6 420	37,8
Kékkői	35 786	11 023	30,8	1 433	1 433	427	27	1 887	17,1
Losonci	76 918	18 586	24,2	3 228	3 173	2 427	-	5 655	30,4
Feledi	33 808	25 195	74,5	2 522	2 522	838	82	3 442	13,6
Rimaszombati	46 465	6 278	13,5	1 341	1 339	413	23	1 777	28,3
Tornaljai	22 187	17 701	79,8	2 123	2 014	3 142	-	5 265	29,7
Nagyrocei	22 259	2 094	9,4	-	-	125	1	126	6,0
Rozsnyói	42 904	14 767	34,4	1 103	1 108	2 808	397	4 308	29,2
Szepsi	31 368	16 737	53,3	3 864	4 005	236	35	4 135	24,7
Kassa város és járás	127 950	15 050	11,7	2 832	2 984	2 033	372	5 237	34,8
Töketerbesi	47 417	3 533	7,5	-	-	-	-	-	-
Nagymihályi	50 238	2 865	5,7	-	-	1 276	-	1 276	44,5
Királyhelmeci	32 180	24 514	76,2	3 145	2 990	1 266	23	4 434	18,1
Nagykaposi	18 186	9 185	50,5	795	676	1 003	99	1 897	20,6
Összesen	1 455 738	552 637	38,0	106 398	105 047	70 659	1 831	178 888	32,4

2. A dél-szlovákiai járásokból Magyarországra áttelepített magyarok száma
Number of Hungarians settled in Hungary from South-Slovakia

Járás	Község	V. cikk alapján	VIII. cikk alapján	„Önként“	Összesen	A magyar lakosság %-a
Pozsony város	1	1 031	2	12	1 045	4,70
Pozsonyi járás	1	7	-	-	7	0,93
Somorjai	26	3 309	17	104	3 430	12,68
Dunaszerdahelyi	36	1 198	305	159	1 662	4,25
Komáromi	20	5 746	297	232	6 275	11,80
Galántai	25	7 327	6	159	7 492	18,06
Vágsellyei	10	4 589	2	99	4 690	16,49
Érsekújvári	8	2 142	3	378	2 523	12,85
Ógyallai	20	6 155	318	256	6 729	18,21
Párkányi	23	35	3	311	349	0,88
Verebélyi	8	255	-	-	255	2,76
Lévai	14	2 011	1	82	2 094	17,17
Zselizi	28	4 534	7	25	4 566	18,89
Ipolysági	12	1 069	-	1	1 070	6,30
Kékkői	2	4	-	2	6	0,05
Losonci	19	284	1	188	473	2,54
Feledi	26	296	2	92	390	1,54
Rimaszombati	6	285	6	82	373	5,94
Tornaljai	26	574	1	87	662	3,73
Rozsnyói	7	50	1	83	134	0,90
Szepsi	7	531	1	29	561	3,35
Kassa város	1	262	4	135	401	3,48
Kassai járás	2	5	-	6	11	0,31
Királyhelmeci	22	183	-	91	274	1,11
Nagykaposi	3	1	3	19	23	0,25
Összesen	353	41 883	980	2 632	45 495	x

3. A dél-szlovákiai járásokba betelepített
magyarországi szlovákok száma
Number of Slovaks settled in circles of South-Slovakia

Járás	Községek száma	Betelepültek száma
Pozsony város	1	2 694
Pozsonyi járás	2	3
Somorjai	15	2 254
Dunaszerdahelyi	9	695
Komáromi	12	5 285
Galántai	20	6 277
Vágsellyei	7	4 189
Érsekújvári	7	2 063
Ógyallai	13	4 372
Párkányi	8	166
Verebélyi	7	375
Lévai	11	2 117
Zselizi	24	4 405
Ipolysági	12	911
Kékkői	1	1
Losonci	5	217
Feledi	7	543
Rimaszombati	3	489
Tornaljai	9	1 005
Rozsnyói	2	60
Szepsi	4	415
Kassa város	1	532
Kassai járás	4	9
Királyhelmeci	4	107
Nagykapos	1	8
Ismeretlen helyre	-	843
Összesen	189	40 035

4. A reszlovakizáció eredményei a dél-szlovákiai járásokban
Result of reslovakizing in circles of South-Slovakia

Járás	Lakosok 1930-ban			Reszlovakizáltak	
	összesen	ebből magyar	%	száma	a magy. %-a
Pozsony város	156 476	22 195	14,18	14 443	65,07
Pozsonyi	28 517	747	2,61	748	100,13
Somorjai	35 682	27 030	75,75	8 465	31,31
Dunaszerdahelyi	45 075	39 070	86,68	5 200	13,30
Komáromi	66 144	53 154	80,36	8 158	15,34
Galántai	67 698	41 474	61,26	25 244	60,86
Vágsellyei	51 450	28 431	55,26	11 490	40,41
Érsekújvári	62 740	19 625	31,28	15 856	80,79
Ógyallai	53 046	36 940	69,64	21 640	58,58
Párkányi	49 584	39 483	79,63	25 194	63,80
Verebélyi	35 991	9 208	25,62	11 550	125,43
Lévai	45 032	12 190	27,07	13 027	106,86
Zselizi	30 754	24 164	78,57	9 294	38,46
Nyitrai	78 548	10 762	13,70	9 341	86,79
Aranyosmaróti	37 223	3 653	9,81	743	20,33
Ipolsági	24 112	16 983	70,43	16 250	95,68
Kékkői	35 786	11 023	30,80	10 971	99,52
Losonci	76 918	18 586	24,16	19 073	102,62
Feledi	33 808	25 195	74,52	4 138	16,42
Rimaszombati	46 465	6 278	13,51	2 133	33,97
Tornaljai	22 187	17 701	79,78	8 355	47,20
Nagyrócei	22 259	2 094	9,41	4 504	215,09
Rozsnyói	42 904	14 767	34,42	18 433	124,82
Szepsi	31 368	16 737	53,36	22 148	132,32
Kassa város	70 117	11 504	16,41	12 724	110,60
Kassai járás	57 833	3 546	6,13	1 042	29,38
Tóketerebesi	47 417	3 533	7,45	5 365	151,85
Nagymihályi	50 238	2 865	5,70	2 464	86,00
Királyhelmecei	32 180	24 514	76,17	26 999	110,13
Nagykaposi	18 186	9 185	50,50	7 950	86,55
Összesen	1 455 738	552 637	37,96	342 942	62,05

5. A magyarok számának és arányának változása a dél-szlovákiai járásokban
1930 és 1961 között

*Changes of the numbers and rates in South-Slovakian circles
between 1939 and 1961*

Járás	Lakosok száma 1930-ban			Lakosok száma 1961-ben			Magyarok növekedése /csökkenése 1930–61
	összesen	magyar	%	összesen	magyar	%	
Pozsony város	156 476	22 195	14,2	241 796	8 314	3,4	37,5
Pozsonyi	110 316	15 386	14,0	147 460	15 180	10,3	98,7
Dunaszerdahelyi	72 114	62 067	86,1	87 795	76 155	86,7	122,7
Komáromi	96 936	74 471	76,8	105 151	72 978	69,4	98,0
Galántai	106 329	66 113	62,2	126 972	57 868	45,6	87,5
Érsekújvári	134 276	66 458	49,5	144 866	59 911	41,4	90,1
Nyitrai	133 477	19 536	14,7	180 590	17 265	9,6	88,4
Lévai	110 499	55 725	50,4	121 032	42 502	35,1	76,3
Losonci	120 806	35 653	29,6	136 062	36 858	27,1	103,4
Rimaszombati	91 211	44 627	48,9	97 350	46 343	47,6	103,8
Rozsnyói	68 598	22 408	32,6	79 435	21 886	27,6	97,7
Kassai	153 557	28 653	18,7	182 669	16 224	8,9	56,6
Töketerbesi	100 304	44 078	43,9	109 483	42 491	38,8	96,4

6. Szlovákia népességének etnikai összetétele 1930 és 1970 között
Ethnic composition of Slovakia between 1930 and 1970

Év	Összlak.	Magyar	%	Szlovák	%	Cseh	%	Német	%	Ruszin	%	Egyéb*	%
1930	3 329 793	592 337	17,8	2 251 358	67,6	121 696	3,7	154 821	4,6	95 359	2,9	114 222	3,4
1950	3 442 317	354 532	10,3	2 982 524	86,6	40 365	1,2	5 179	0,1	48 231	1,4	11 486	0,3
1961	4 174 046	518 782	12,4	3 560 216	85,3	45 721	1,1	6 259	0,1	35 435	0,9	7 633	0,2
1970	4 537 290	552 006	12,2	3 878 904	85,5	47 402	1,0	4 760	0,1	42 238	0,9	11 980	0,3

* Az egyéb kategória 1930-ban magában foglal 72 026 zsidó nemzetiségűt.

JEGYZETEK

ⁱ Pl. Balogh Sándor: Az 1946. február 27-i magyar-csehszlovák lakosságcsere egyezmény. In: Történelmi Szemle 1979/1, 59–87. p.; Bobák, Ján: Výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom (1946–1948). In: Slováci v zahraničí 8. Martin, 1982, 70–89. p.; Šutaj, Štefan: Reslovakizácia (Zmena národnosti časti obyvateľstva po II. svetovej vojne). Košice, 1991; Vadkerty Katalin: A reszlovakizáció. Pozsony, 1993; Vadkerty Katalin: A belső telepítések és a lakosságcsere. Pozsony, 1999; Kugler József: Lakosságcsere a Délkelet-Alföldön. Budapest, 2000.

- ⁱⁱ Az egyezmény 1946. május 15-én lépett érvénybe, a magyar törvénytárban július 9-én tették közzé. (Országos Törvénytár 1946. július 9., 8. szám, 38–49. p.)
- ⁱⁱⁱ Slovenský národný archív, Bratislava (Szlovák Nemzeti Levéltár, Pozsony; továbbiakban: SNA), Úrad Predsedníctva Slovenskej národnej rady (Szlovák Nemzeti Tanács Elnökségi Hivatala; továbbiakban: ÚP SNR), 311. doboz, Konečná zpráva o činnosti ČSPK v Maďarsku 1946–1948; Országos Levéltár, Budapest (továbbiakban: OL), Magyar Áttelepítési Kormánybiztosság (továbbiakban: MÁK), XIX-A-15-d, 117. doboz, Kimutatás a Magyarországról Csehszlovákiába áttelepülésre jelentkezettek létszámáról körzetenként összesítve.
- ^{iv} SNA, ÚP SNR, 3. doboz, Zápisnica zasadnutia Predsedníctva SNR zo dňa 18.3.1946.
- ^v SNA, Reslovakizačná komisia (Reszlovakizációs Bizottság; továbbiakban: RK), 49. doboz, Výmena obyvateľstva medzi ČSR a Maďarskom, nástin ideového plánu.
- ^{vi} OL, MÁK, XIX-A-15-d, 117. doboz, Kimutatás a lakosságcseré-egyezmény alapján áttelepítésre kijelölt személyekről. Számszerinti járási kimutatás; Szlovák források szerint az V. cikk alapján áttelepítésre jelölt magyarok száma 105 047 volt. SNA, Úrad Predsedníctva Zboru povereníkov (Megbízottak Testülete Elnökségi Hivatala), 12. doboz, Zasadnutie Sboru povereníkov dňa 24.9.1946.
- ^{vii} SNA, Povereníctvo financií (Pénzügyi Megbízotti Hivatal; továbbiakban: PF), 1336. doboz, Ukončenie presídlenia podľa Dohody o výmene obyvateľstva – zpráva o výsledkoch činnosti a výdavkoch
- ^{viii} Az 1949. évi népszámlálás. 9. kötet. Demográfiai eredmények. Budapest, 1950, 333. p.
- ^{ix} SNA, Povereníctvo pôdohospodárstva a pozemkovej reformy – sekcia B (Földművelés- és Földreformügyi Megbízotti Hivatal – B szekció; továbbiakban PPPR – B), 304. doboz, Štatistický prehľad odsťahovaných Maďarov z južných okresov Slovenska
- ^x SNA, PF, 1336. doboz, Ukončenie presídlenia podľa Dohody o výmene obyvateľstva – zpráva o výsledkoch činnosti a výdavkoch.
- ^{xi} SNA, PPPR – B, 304. doboz, Štatistický prehľad došlých Slovákov do južných okresov Slovenska.
- ^{xii} SNA, RK, 52. doboz, Poznámky k reslovakizácii.
- ^{xiii} SNA, Slovenská Liga (Szlovák Liga), 7. doboz, Obce podľa jednotlivých okresov, v ktorých sa má vykonať akcia reslovakizácie; Anton Granatier, 5. doboz, Reslovakizácia. Sumárý okresov.
- ^{xiv} SNA, RK, 53. doboz, Zoznam obcí.
- ^{xv} SNA, RK, 49. doboz.
- ^{xvi} SNA, RK, 49. doboz, Početný výkaz osôb prihlásených na reslovakizáciu.
- ^{xvii} SNA, RK, 52. doboz, Štatistika reslovakizantov podľa okresov.
- ^{xviii} Pl. Zvara, Juraj: A magyar nemzetiségi kérdés megoldása Szlovákiában. Bratislava, 1965, 40. p.; Šutaj, Štefan: i.m. 36. p.
- ^{xix} Srb, Vladimír: Zjišťování národnosti obyvatelstva v Československu v letech 1950–1980. In: Demografie 1981/4, 360. p.
- ^{xx} Srb, Vladimír: Asimilace a překlánění národnosti obyvatelstva v Československu ve světle sčítání lidu 1950–1991. In: Demografie 1996/3, 158. p.; Kocsis Károly: Telepítések és az etnikai térszerkezet a Kárpát-medence határvidékein (1944–1950). In: Illés Sándor–Tóth Pál Péter (szerk.): Migráció. I. kötet. Budapest, 1998, 130. p.

- ^{xxi} *Srb, Vladimír*: Zjišťování národnosti ...i.m. 360. p.
- ^{xxii} *Gyurgyík László*: A (cseh)szlovákiai magyarság demográfiai, valamint település- és társadalomszerkezetének alakulása 1918–1998. In: *Tóth László* (szerk.): A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918–1998. I. kötet. Budapest, 1998, 115. p.
- ^{xxiii} *Janics Kálmán*: A szlovákiai magyar társadalom ötven éve. In: *Valóság* 1971/6, 23. p.; *Dávid Zoltán*: A szomszédos államokban élő magyarok demográfiai helyzete. Kézirat. 1974, 9. p.
- ^{xxiv} *Mazúr, Emil*: Národnostné zloženie. In: *Slovensko. Ľud. I. časť*. Bratislava, 1974, 447., 452. p.
- ^{xxv} Az 1961-es népszámlálásnak a magyar lakosság számát közlő dél-szlovákiai községsoros adatait egy belső használatra szánt kimutatás (A délszlovákiai járások községeinek nemzetiségi összetétele [é.h.n.]), az 1970-es népszámlálásnak a 10%-ot, ill. 100 főt meghaladó kisebbséggi lakossággal rendelkező települések adott kisebbségére vonatkozó előzetes számsorait a szlovák kormány Nemzetiségi Tanácsa számára készített jelentés tartalmazza (Národnostné zloženie obyvateľstva podľa predbežných výsledkov sčítania ľudu, domov a bytov k 1.12.1970. Bratislava, 1971).
- ^{xxvi} *Vö.: Révay István*: A demográfia tükrében. In: *Borsody István* (szerk.): *Magyarok Csehszlovákiában 1918–1939*. Budapest, 1938, 34. p.; *Dávid Zoltán*: i.m. 33. p.
- ^{xxvii} *Srb, Vladimír*: Zjišťování národnosti ...i.m. 360. p.
- ^{xxviii} *Gyurgyík László*: i.m. 88. p.

Tárgyszavak:

Kisebbség
Nemzetközi vándorlás
Népességstruktúra

POPULATION RESETTLING AND RESLOVAKING

FIGYELŐ

DR. KEPECS JÓZSEF (1928–2002)

A *Népszámlálás az ezredfordulón* kötet sorozat 4. kötetének szerkesztési munkáit még befejezhette. Tervezte a sorozat folytatását – számos más terve is volt még –, erre azonban nem kapott már lehetőséget. A magyar statisztikusok családja 2002. október 10-én ismét szegényebb lett egy régi családtagjával: Dr. *Kepecs József* életének 74. évében elhunyt.

Tudtuk, hogy súlyos beteg. Mindennap félve érdeklődtünk egészségi állapota felől. Nem panaszkodott, betartotta orvosai utasításait, gyakran befeküdt a különböző kórházakba, szanatóriumokba. Betegsége, időnkénti gyengesége nem akadályozta meg abban, hogy folyamatosan dolgozzon. Mint a Népszámlálási főosztály nyugdíjas főmunkatársa, minden kedden és csütörtökön megjelent íróasztalánál, nagy lelkesedéssel és a tőle megszokott szakmai hozzáértéssel végezte általa megtervezett és régi-új munkatársaival közös tudományos kutatómunkáját. Utoljára egy héttel halála előtt, október 3-án volt velünk. Egyeztettük a hátralevő feladatokat, beszélgettünk a folytatásról. Akkor még nem sejtettük, hogy abban már nem vesz részt.

Alig 13 hónapja, hogy a szeptember 11-i tragédia döntően megváltoztatta életét. Az emberi civilizációt New Yorkban ért brutális támadás hírére, Budapesten esett áldozatul szeretett felesége, aki több mint ötven éven át volt társa jóban és rosszban. A családi tragédiát magába fojtotta. Csak családja és legközelebbi munkatársai érezhették, hogy a megújult lendület, amellyel a munkába vetette magát, menekülés a fájdalom elől.

Dr. *Kepecs József* szakmai tevékenysége egész életében egy témakörhöz, a népszámláláshoz kapcsolódott. 1949. február 28-án lépett a Központi Statisztikai Hivatal szolgálatába, és alig húsz évesen azonnal belevette magát az éppen befejeződött 1949. évi népszámlálás feldolgozási munkáiba. Ezt követően rövid ideig a Népmozgalmi statisztikai osztályt irányította. 1951-ben politikai okokból távoznia kellett a Központi Statisztikai Hivatalból, de akkor is a „szakmánál” maradt: 1957-ig a MÁV Statisztikai Hivatalában dolgozott osztályvezetőként.

Ígazi nagy népszámlálási korszaka 1957. május 27-én kezdődött, amikor dr. *Szabady Egon* elnökhelyettes a következő népszámlálás előkészítéséhez tapasztalt és megbízható szakembereket keresve visszahívta *Kepecs Józsefet*. Így lényegében a kezdetektől részt vett az 1960. évi népszámlálás előkészítésében, aktív szereplője volt az 1959. évi próbaszámlálásnak, majd az 1960. évi népszámlálási adatgyűjtésnek. 1959-től osztályvezetőként a feldolgozási munkákat irányította.

A következő – 1970-es – népszámlálásnak már ő volt az irányítója. 1974-től a Népesedéssziszttikai Főosztály főosztályvezető helyetteseként a Népszámlálás főnöke. Ettől kezdve tudta kibontakoztatni vezetői-menedzseri tulajdonságait, és még jobban összekovácsolni az 1960-as népszámlálás során kialakított népszámlálási szakértői

gárdát. Fontosnak tartotta, hogy a korábbi gyakorlat, a népszámlálásra időszakosan összeverbuvált csapat helyett maradjon meg egy állandó szakértői mag. Ezt az tette lehetővé, hogy a cenzusközi időszakot lakossági felvételek töltötték ki: a nemzetközi ajánlásnak megfelelően két népszámlálás között mikrocenzust készítettek elő és hajtottak végre, 1975-ben részt vettek az állami népesség-nyilvántartást megalapozó teljes körű összeírás szakmai előkészítésében és irányításában, valamint az Egységes Lakossági Adatfelvételi Rendszer, a KSH azóta is működő reprezentatív kismintás felvételeinek és szervezetének tervezésében, megszervezésében.

Az 1980-as népszámlálás szintén az ő irányításával ment végbe. Ennek végrehajtását, publikációit tekintette a legsikeresebbnek. Lényegében az ő vezetésével ment végbe a következő népszámlálás előkészítésének dandárja, de a végrehajtás nehéz feladataiban már nem vett részt. Személyi és egészségügyi okokból 1989. január 1-jétől kérte nyugdíjaztatását. Nyugdíjazását követően sem hagyta el szeretett területét, a népszámlást.

A népszámlálások felelős szakmai vezetőjeként nemcsak az előtte levő feladatokra koncentrált, hanem a szakmai múlt megismerésére, tudományos szintű dokumentálására is rengeteg energiát fordított. Rendszerezte és kiadványok sorozatában késői korok kutatói számára is hozzáférhetővé tette a népszámlálások történetét, módszertanát bemutató forrásokat. A magyar népszámlálások történetével foglalkozó forrásmunkák összeállítását gyakorlatilag aktív korában befejezte.

Nyugdíjasként sem szakadt el a népszámlálástól. Hivatali támogatással és külső források bevonásával, elsősorban OTKA – OKTK kutatások keretében addig nem publikált népszámlálási eredményeket rendszerezett, tett a kutatók és a téma iránt érdeklődők számára hozzáférhetővé. Publikációra készítette elő a régebbi magyar népszámlálások községi szintű anyanyelvi és vallási adatait – összehasonlítva az utódállamok későbbi népszámlálásainak eredményeivel – és közel egy tucat kötetben jelentette meg ezeket a hiánypótló információkat. Ezzel párhuzamosan a jövővel is foglalkozott. 1997-ben indította meg a *Népszámlálás az ezredfordulón* című tudományos kutatást, amely a 2001-es magyar népszámlálás módszertani megalapozását, a tapasztalatok összefoglalását és a főbb eredmények bemutatását tűzte ki célul.

E rövid összefoglalásból is látható, hogy – akár aktívként, akár nyugdíjasként – *dr. Kepecs József* volt az elmúlt 53 évben a „magyar népszámlálás”. Távozásával kollégái, munkatársai nem csupán egy igaz embert, de a népszámlálást kiválóan ismerő, ismereit másoknak átadó, élete végéig termékeny embert is elveszítettek.

Klinger András

IRODALOM

FOLYÓIRATCIKKEK

GOLDSTEIN, J.R.-STECKLOV, G.: *Long-range population projections made simple.* (A hosszú távú népesség-előrejelzések egyszerűsítése.) *Population and Development Review*, 2002/1. 121–141. p.

A hosszú távú népesség-előrejelzések a demográfia egyik figyelemre érdemes tudományos teljesítményei. Jelenleg legalább három szervezet végez száz esztendőre kiterjedő előrejelzéseket: a Világbank, az ENSZ és az IIASA. A szakértők a hosszú távú előrejelzéseknél ugyanazt a módszert alkalmazzák, mint a rövidtávú számításoknál: a kohorsz komponens módszert. Lényege, hogy a különböző kohorszok előreszámítása az időben változó életkor szerint halandósági és termékenységi arányszámok alkalmazásával történik. E módszer kritikus pontja az életkor szerinti arányszámok szintjének és időbeni változásának tervezése, amely egy kellően bonyolult és ezért nehezen átlátható és kritizálható folyamat végeredménye.

Li és Tuljapurkar egy egyszerűbb, analitikus módszert alakított ki azokra az esetekre, amikor a termékenység fokozatosan csökken a reprodukciós szintre. A szerzők e módszert terjesztették ki azokra az esetekre, amikor a termékenység fokozatosan a reprodukciós szint alá csökken, s ezzel egyidőben az élettartam fokozatosan emelkedik. Az így kialakított analitikus módszer segítségével előrejelzett népesség lélekszáma és korösszetétele igen közel esett a Világbank előrejelzése eredményéhez.

A szakembereknek kevés empirikus vagy elméleti alapjuk van a demográfiai események hosszú távú alakulásának alátámasztására. Kevés az ismeret például arra, mikor fogja egy népesség termékenysége elérni a reprodukciós szintet, s így a kor szerinti termékenység előrejelzése is bizonytalan. Azonban a hosszú távú népesség-előreszámítások nem tekinthetők a klasszikus értelemben „előrejelzés”-nek, csupán azt kívánják bemutatni, hogy milyen következményei lehetnek a termékenység és a halandóság különböző irányú és mértékű hosszú távú változásainak. Az előreszámítás analitikus modellje mindezt néhány alapvető mutató segítségével végzi, mint például a várható átlagos élettartam, vagy a nettó reprodukciós együttható. A tapasztalatok azt mutatják, hogy a finomabb részmutatók alkalmazásának mellőzése lényegében nem befolyásolja az előreszámítások eredményeit.

Az analitikus módszeren alapuló előreszámítások sikerei megnyitják az utat a stochasztikus előszámítások kifejlesztése előtt is, melyek nem csak a népesség számának jövőbeni alakulásáról nyújtanak információt, hanem számszerűsítik azok bizonytalanságát is. Ezeknek az előreszámításoknak is előnye a feltételek megfogalmazásának egyszerűsége, hiszen csak azokat a feltételeket kell számszerűsíteni, melyek a legnagyobb hatással vannak a népesség számának alakulására: például a termékenység hosszú távú szintje, az esetleges termékenységi átmenet gyorsasága, a várható átlagos élettartam időbeni alakulása.

Az analitikus módszerek előnyének hangsúlyosa felveti a kérdést, szükség van-e a jövőben kohorsz-komponens módszerű előreszámításokra. A válasz természetesen igen, mivel a rövid távú előrejelzésekre továbbra is ez a legmegfelelőbb módszer. Rövidtávon az aktuális népességstruktúra nagyobb befolyással van az eseményekre, mint a népmoz-

galmi arányszámok változása. A hosszabb távú előreszámításoknál is megvan a komponens módszer helye, hiszen segítségével könnyen lehet rámutatni egyes nemszokások népességi jelenségek hatásaira, például az AIDS, vagy a tömeges vándorlási jelenségek következményeire, a nem monoton termékenységi trendek hatásaira. A két módszer ki is egészítheti egymást, párhuzamos alkalmazásuk esetén az ellenőrzési funkciót lehet hangsúlyozni.

M. Á.

McVEY, E. – BAKER, A.: *Improving ONS spatial referencing – the impact on 2000 births and deaths data.* (A Nemzeti Statisztikai Hivatal területi csoportosításának továbbfejlesztése - hatása a 2000. évi születési és halálozási adatokra.) Population Trends, 2002/1. 14–22. p.

A statisztikai adatok közzétételénél nagy jelentősége van a területi csoportosításoknak. Az Egyesült Királyság Nemzeti Statisztikai Hivatalában a népmozgalmi adatokat két területi csoportosításban teszik közzé: az adminisztratív közigazgatási egységenként, illetve az egészségügyi hatóságok illetékességi területe szerint. Az események területi csoportosításának alapja a népmozgalmi lapokon szereplő postai irányítószám. A postai irányítószámok által lefedett területekhez tartozó adatok aggregálásával elsőnek a választási kerületek adatai állíthatók elő, majd ezek további aggregálásával a mindkét területi csoportosítás szerinti adatok. Természetesen sok esetben problémát jelent a hosszabb területi idősorok előállítása, főleg amikor az adminisztratív vagy egészségügyi körzetek határai megváltoznak.

Az Egyesült Királyságban a közelmúltban felülvizsgálták a postai irányítószámok rendszerét, amit az alábbiak szerint lehet összefoglalni.

A hagyományos postai irányítószámok rendszerét alapvetően a kézbesítési szempontok határozták meg. Így a postai körzetek határai nem feltétlenül estek egybe a közigazgatási, vagy egészségügyi körzetek határaival. Mivel a területi csoportosítás alapja a postai körzet volt, a körzet összes lakcímét ahhoz a közigazgatási vagy egészségügyi körzethez sorolták, ahová a postai körzet első címe tartozott. Így a postai körzetekből aggregált nagyobb területi egységek adatai kisebb mértékben eltérhettek a közigazgatási, egészségügyi körzetek valóságos adataitól. Külön problémát jelentett az új címek besorolása a körzetekbe, általában a címanyag naprakészen tartása.

Az új irányítószám-rendszer sokkal rugalmasabb, minthogy a kézbesítési körzet térképi koordinátáin alapul. Minden postai címhez hozzárendeltek egy geopontot, amely mind a 26 millió címet 0,1 méter pontossággal azonosítja. Az adott postai körzeten belüli geopontok koordinátáinak átlaga (illetve a geopontok átlagához legközelebb eső cím geopontjának koordinátái) mutatja a körzet térképi elhelyezkedését. Így a postai körzetek statisztikai adatai térképen könnyen ábrázolhatók, de ugyanarra a térképre könnyen rátehetők a közigazgatási vagy egészségügyi körzethatárok is. A körzetek koordinátái és az igazgatási, adminisztratív határok változásai nem befolyásolják egymást, így a hosszabb idősorok könnyen előállíthatók.

A fő kérdés az volt, hogy a technikailag nagy-, tartalmilag kisebb mértékben eltérő rendszerek alkalmazása milyen változásokat idéz elő a települési vagy egészségügyi körzeti adatokban. Ezt a kérdést a 2000. évi születési és halálozási adatok minkét rend-

szer szerinti feldolgozásával és az eredmények összehasonlításával kívánták megválaszolni.

A feldolgozások eredményeit az alábbiakban lehet összefoglalni. A születések területi csoportosításánál a területi azonosság a legmagasabb az egészségügyi körzeteknél volt. A körzetek 48,6 százalékánál semmilyen eltérés nem volt, s 51,4 százalékánál a különbség kevesebb volt, mint 5 eset. Települési szinten az egyezés csak a települések 17 százalékánál fordult elő, 81,7 százalékánál kevesebb, mint 5 eset volt az eltérés és 1,3 százalékánál 5-10 eset volt a különbség a kétféle feldolgozás között. Választási körületi szinten voltak a legnagyobb eltérések, ahol a körzetek 1,2 százalékánál a különbség meghaladta az 50 eseményt is.

A halálozási adatok némileg jobban megegyeztek, minden területi csoportosításnál magasabb volt a pontosan megegyező adatok aránya, s kisebb volt az eltérések szórása is.

Összefoglalóan megállapítható, hogy az új módszer pontosabb területi adatokat biztosít, s a jövőben könnyebben lehet előállítani az idősorokat is. Az is látható, hogy a módszerváltás miatti adateltérések az első évben törést okoznak az adatsorokban, elsősorban a választókerületek szintjén. Magasabb aggregátsági szinten a különbségek jelentősen csökkennek.

M. Á.

PEREIRA, R.: *The census coverage survey – the key element of a One Number Census.*

(A népszámlálás utóellenőrzési adatfelvétele – a „One Number Census” projekt kulcstényezői.) *Population Trends*, 2002/2. 16–23. p.

Az 1991. évi népszámlálás Nagy-Britanniában a becslések szerint a lakosság 97,8 százalékát írta össze. Nemzetközi összehasonlításban a 2,2 százalékos alulszámlálás nem rossz eredmény. A problémát inkább azt jelentette, hogy az alulszámlálás a népesség csoportjai között eltérő mértékű volt. Például a becslések szerint egyes városokban a fiatal férfiak 20 százaléka is kimaradt az összeírásból.

Korábban a népesség egyes csoportjainak alulszámlálását megállapító vizsgálatok végrehajtása időbe tellett, s ez idő alatt több népességszám is napvilágot látott (pl. összeirt népesség, az alulszámlálás mértékével korrigált népesség, az alulszámlálás demográfiai elemzése alapján korrigált népesség stb.) Tovább bonyolította a helyzetet a népesség-továbbszámítás és a népszámlálás adatainak eltérése is. Fenti problémák elkerülésére indították be a „One Number Census” projektet. Ennek lényege, hogy a népszámlálás csak egy, az alulszámlálással korrigált népességszámot hoz nyilvánosságra, s ez fogja képezni a népesség-továbbszámítás induló népességét is. Így a projekt kulcseleme az alulszámlálás tényére és differenciális természetének mérésére tervezett utóellenőrzési adatfelvétel.

Az utóellenőrzés tervezésénél az alábbi kritériumokat kellett figyelembe venni:

- a népszámlálási összeírástól teljesen elkülönülten kell végrehajtani,
- legyen képes az alulszámlálás területi különbségeit lefedni,
- szolgáltatson adatokat az összeirt népesség korrekciójához kistérségi szinten,
- adjon megfelelő információkat a postai irányítószám szerinti népességbecslésekhez,

- az összeírás ne növelje nagyon a lakosság terhelését,
- a népszámlálás költségvetésén belül kell végrehajtani.

Fentiek figyelembevételével a kiválasztás legkisebb területi egysége a postai irányítószám-kerület volt. A pontossági kívánalmak határozták meg a minta nagyságát, melynek eredménye képen 300 000 háztartás összeírását tervezték. Az összeírás a népszámlálási összeírást követően három és fél héttel került sor, s az összeírásra három hetes időszakot engedtek meg. A terepmunkában 4400 fő vett részt, ebből 2900 volt az összeírók száma.

Az összeírást nehezítette az időközben az országban megjelent száj- és körömfájás járvány. A járvány elleni intézkedések az ország egyes vidéki területein utak és területek lezárására, illetve egyes farmok látogatási tilalmára terjedt ki. A járvány megjelenésekor végzett gyors helyzetfelmérés alapján kitűnt, hogy a mintába került címek közül nem haladta meg a kétezret az így érintettek száma. A területen dolgozó szakemberek (összeírók, felülvizsgálók) nagy szabadságot kaptak e probléma megoldásában, s végül is, a zárlattal érintett háztartások összeírására is sor került. A módszer az írásbeli megkeresés, majd a telefonos kikérdezés volt.

A cikk írásának időpontjában még csak az összeírás végrehajtásáról voltak információk, melyeket az alábbiak szerint lehet összegezni:

- a válaszolási arány 91 százalék volt, ami önkéntes adatfelvételnél igen jó eredmény,
- Londonban és a dél-kelti területeket, ahol hagyományosan a legnehezebb az összeírás, a válaszadási arány 84 százalék volt,
- a 101 összeírás-szervezési területi egységből 58-ban haladta meg a válaszadási arány a 90 százalékot, s csak 9 körzetben maradt 80 százalék alatt,
- a nem-válaszolás után szervezett postai megkeresés két százalékkal növelte a válaszadási arányt,
- a válaszmegtagadók aránya országosan 5 százalék volt, ami az egyes területeken 4 és 7 százalék között mozgott,

Összefoglalóan igen sikeresnek értékelték az utóellenőrzés végrehajtását, amit ennek alapján méltán tekintenek a "One Number Census" projekt kulcsának.

M. Á.

HECKMANN, F.: *Integrationsforschung aus europäischer Perspektive*. (Integrációkutatás európai szemszögből.) Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft, 2001/3–4. 341–356. p.

A szerző saját tapasztalatait írja le egy folyamatban lévő EU kutatási projektről, amely Franciaországban, Németországban és Nagy-Britanniában élő bevándorlók második generációjának empirikus vizsgálatával foglalkozik és ezeken az országokon kívül további öt európai ország politikáját is vizsgálja.

A tanulmány a bevándorlók és a lakosság közötti kapcsolat alakulására az „integráció” fogalmát alkalmazza, megkülönböztetve azt az „asszimiláció” kifejezés értelmezésétől. Az integráció során definíciója szerint egyes elemekből új struktúra jön létre, az új struktúrában a kapcsolatok változnak vagy javulnak, és a részstruktúrák hozzájárulnak az összefüggő egész minőségéhez. A bevándorlás vonatkozásában ez az új népesség

kapcsolódását jelenti a fennálló társadalmi struktúrákhoz, a minőséget, módot, ahogyan a szocioökonómiai, jogi és kulturális kapcsolatok létrejönnek.

Az integráció a fogadó társadalom számos körülményétől függ, melyeket általában nyitottságként fogalmazzuk meg. Az eredményes integrálódás az embercsoportok közötti életkörülmények, sajátosságok, az etnikai-kulturális irányultság hasonlóságának növekedésével és az etnikai rétegződés csökkenésével jellemezhető.

Az integrációkutatásban leggyakrabban a bevándorlók második generációját vizsgálják, az említett folyamatok iránya e csoport és a fogadó társadalom viszonyával ellenőrizhető a legjobban. A kutatás két alapmódzata egységes: egyrészt reprezentatív panel- és keresztmetszet-tanulmányok mérik a folyamat pillanatnyi helyzetét, másrészt összehasonlító tanulmányok, melyekben a bevándorlókat és a befogadókat azonos jellemzők alapján mérik össze.

A projektben szereplő három országban az eltérő statisztikai módszertani és közgazdasági feltételek miatt különböző mérési technikákat alkalmaznak.

Mind elméleti, mind gyakorlati szempontból jelentősége van az integrációs fázisok relatív hosszúságának ismeretére a különböző dimenziókon belül.

A felvevő társadalom ismérvei alapján az előítélet – diszkrimináció – hajlandóság paradigmái a leginkább figyelemre méltóak az integrációban. Intézményes diszkrimináció az európai demokráciákban ritkán mutatkozik meg, igaz ugyan, hogy ez csak nagyon nehezen lenne objektív módon kimutatható. Pl. a német adatok analízise alapján diszkrimináció iskolákban, munkahelyeken alig fordul elő, sokkal gyakoribb azonban a diszkókban. A személyes kapcsolatok visszaautásítása a hazai csoportok részéről egyértelműen negatívan hat az identifikációs migrációra. A tradicionális ipari munkahelyek – melyekben nagyrészt bevándorlók dolgoztak – számának csökkenése és a munkanélküliség növekedése a két lakosságcsoport ellenséges versengését váltotta ki a munkaerőpiacra, egész városrészek és városok kerültek krízishelyzetbe.

A bevándorlók csoportjának tulajdonságain alapuló elméletek szerint a valamihez/valakihez tartozás érzésének és az identitás-tudatnak a bizonytalansága az egyén célélérési képességeit csökkentő tényező. Hátráltatja az általános társadalmi pozíciós harcokban való nélkülözhetetlen részvételt az az integráció, amely nem a társadalom fő intézményeiben, hanem a kisebbségi csoportban megy végbe. Ez a jelenség az úgynevezett mobilitáscsapda. A családi forrás-paradigma szerint a család, illetve a családfő magasabb iskolai végzettsége javítja a lehetőségek kihasználását, az integrációs folyamat sikerét. Gyorsabb az integráció azokban a csoportokban, melyek kultúrája közelebb áll a hazai kultúrához. A racionális választás elmélete szerint minden bevándorló alternatívák közül választhat, a felkínált lehetőségek azonban nagymértékben a társadalom nyitottságától függenek.

Az elvégzett vizsgálatok tapasztalatai alapján tanácsos lenne a nemzetközileg összehasonlítható panel- és keresztmetszeti-vizsgálatok intézményesítése a bevándorlók második és harmadik generációjára vonatkozóan. Különösen a társadalmi, kulturális és identifikációs integráció méréséhez hiányoznak az összevethető adatok.

LÜSCHER, K.: *Soziologische Annäherungen an die Familie*. (A család szociológiai megközelítései.) Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft, 2001/2. 173–201. p.

A napjainkban végbemenő társadalmi változások közepette számos tudományág kutatja a család „dacosságát”. Mit is rejt ez a sajátos, szokatlan jelző? Mi a család értéke a magánélet számtalan formájának összességében? A tanulmány ezeket a kérdéseket kísérli megválaszolni.

A média családi „retorikája” ellentmondásos: hol a családi modell elavultságát hangsúlyozza, hol pedig a legfontosabb személyes életcélok között említi a családbanélést.

A szociológiai kutatásoknak a család esetében is fontos kiindulópontjai a demográfiai adatok. A politikai események mindig hatottak a születésszámra: a világháborúk idején csökkent, a hatvanas évek elején nőtt, majd a fogamzásgátlók forgalomba kerülésével a családtervezés szélesebb körű terjedése következett. A magánélet és a közélet közötti határ a televízió megjelenésével összerosódott. A városiasodás, a magasabb képzettség, a nők nagyarányú munkába állása megváltoztatta a gyermekvállalás lelki és anyagi tényezőit, az önmegvalósítás és a gyermeknevelés összefüggését.

A polgári családdal szemben morálisan és időben összekapcsolódó házasságkötést ma sokan elutasítják, azonban a jelenlegi családalapítási formák vizsgálata alapján mégis a házasság és a család egy „bizonytalan” összekapcsolódásról beszélhetünk. A Baden-Württembergben és Svájcban végzett felmérések szerint 1989-ben a nők 17%-a házasságon kívül szülte első gyermekét, ez sokkal magasabb, mint az 1970-es arány. A házasságok 41%-a volt közvetlen időbeli összefüggésben az első gyermek születésével. Az önként vállalt gyermektelenség aránya nőtt, későbbre tolódott az első gyermek születése és a meghosszabbodott élettartam így azt eredményezte, hogy – a történelem során először – több a nagyszülő, mint az unoka. Mindez a gyermek jelentőségét csökkenti, mint a generációs viszonyokét mind a magán-, mind a közéletben megváltoztatja. A családi kapcsolatok vizsgálata a szociológiában és más tudományágakban azonban nemcsak ezeknek a viszonyoknak elemzésére épül. A család működését, továbbvitelét, szocializációs szerepét is meg kell határozni. Csoportdinamikus rendszerként is felfogható, felosztva párkapcsolati és szülő-gyermek kapcsolatokra. Ezt a megközelítést alkalmazza gyakran a pszichológia és a családterápia. Megközelíthető a házasság felől is, mert a szülővé válás a „természetes” célja a házasságnak. Antropológiai szempontból viszont a család alatt nem értéket kell érteni, hanem társadalmi ökológiát, mely változó demográfiai, társadalmi, gazdasági és kulturális körülmények közepette újból és újból kell, hogy intézményesüljön. Ez is a család „dacosságát” bizonyítja.

A vizsgálatok alapján a jelenlegi családi viszonyokat jellemző kettősség a következő formákban jelentkezik:

- szolidaritás: az egyik módja a generációs ellentétek tompításának: a közelség érzése kapcsolódik az eljövendő életformák felé fordulással,
- emancipáció: ideális módja az ambivalenciák áthidalásának, melynek alapja a meggyőződés, hogy az életformák megváltoztathatók és a közös források a fejlődés szolgálatába állíthatók,
- atomizálódás,
- különélés az intézményes összetartozás érzése mellett.

A család helyzete ma ellentmondásos és sokszínű, ám a legnagyobb esélyt teremti biztonságos társadalmi kapcsolatok megismeréséhez és megvalósításához. Krízishely-

zetekben, amikor a hasznosság, a racionalitás hiánya fenyeget a társadalomban, az emberség erejével védelmez. Nemcsak a családi generációs kapcsolatokban lehet a meg-hittségérzetet tapasztalni, a házasság, a partnerkapcsolat vagy a barátság is alkalmas erre, mégis a családban van a legnagyobb esély tartós megvalósulására.

A szociológiai vizsgálatok eredményei egyre újabb és újabb kérdéseket vetnek fel, melyek a kutatás aktualitását és jelentőségét bizonyítják.

Sz. G. S.

RØNSEN, M.-SUNSTRÖM, M.: *Family policy and after-birth employment among new mothers – A comparison of Finland, Norway and Sweden.* (Családpolitika és a nők foglalkoztatása a szülés után – Finnország, Norvégia és Svédország összehasonlítása.) *European Journal of Population*, 2002/2. 121–151. p.

A szerzők cikkükben három skandináv országban hasonlítják össze az első és a második gyermek megszülése után a nők foglalkoztatottsági jellemzőit. A vizsgált három országban már régóta létezik a szülők fizetett gyermekgondozási szabadsága, a támogatott napközi gondozás rendszere, melyeknek célja az anya munkavállalásának segítése, a nemek közötti egyenlőség biztosítása. Az azonosságok mellett a rendszerekben különbségek is vannak, főleg a programok „nagylelkűsége” és rugalmassága között. Például a szülői gyermekgondozási szabadság hossza Finnországban és Norvégiában 12 hét, Svédországban 15 hónap, vagy a támogatott napközi gondozás igénybevétele az egyik országban csak 5–10 százalék között van, míg a másik országban 40–50 százalék között változik. A szerzők cikkükben arra keresik a választ, hogy fenti különbségek miként befolyásolják az anya teljes- vagy részmunkaidős munkavállalását az első és második gyermek megszületése után.

A gyermekgondozási szabadság hatásait két dimenzióban vizsgálták, a jogosultság és a szabadság hossza hatásait. Mindkét dimenzió sok mindent magába foglal: a jogosultság kérdése tükrözi a munkavállalási hajlandóságot, a gyakorlatban az derült ki, hogy azoknak van nagyobb arányban jogosultságuk a fizetett gyermekgondozási szabadságra, akik körében nagyobb a munkavállalási hajlandóság is. Ez mind a három országra igaz, de Finnországban főleg azokra, akik az első gyermek megszületése után majd teljesidős munkát vállalnak.

A támogatott napközi gyermekellátási formák léte és elterjedése segíti a nőket a munkaerő-piaci megjelenésében: Norvégiában ez inkább az első gyermek megszületése után igaz. Svédországban az első gyermek után inkább a korábban teljes-idős foglalkoztatottak veszik igénybe ezt a szolgáltatást, míg a második gyermek után már a részmunkaidős foglalkoztatottak is. Annak oka, hogy Norvégiában elsősorban az első gyermek születése után veszik igénybe a gyermekgondozási szolgáltatásokat, azt lehet, hogy a szolgáltatás térítési díjai magasak. Finnországban hasonló támogatott szolgáltatások nincsenek, de ebben az országban tapasztalható a teljesidős munkavállalást negatívan befolyásoló támogatott otthoni-gyermekgondozási segély intézménye.

A szerzők bizonyítotttnak látják, hogy a családpolitika eszközeivel lehet befolyásolni a nők szülés utáni munkavállalási szokásait. Egy jól szervezett, hosszabb idejű otthonmaradásra tervezett program, mint amilyen Svédországban működik, arra ösztönzi a leendő anyákat, hogy a szülés előtt munkát vállaljanak, így teremtvé meg a jogosultsá-

got szülés utáni gyermekgondozási szabadságra. Ahol a gyermekgondozásra biztosított kedvezmény rövidebb idejű, ott a szülés előtti munkavállalás ösztönzése is gyengébb erejű.

Ugyancsak állítják a szerzők, hogy a nagyobb kedvezményeket biztosító programok hatásai közül ki kell emelni, hogy az a nők a karrierjét visszatartó hatással van. Mivel a nők nagy része kihasználja a lehetőséget, s hosszabb időre marad otthon, megszakítja munkáját. Így a nagyon hosszú időt gyermeknevelésre biztosító programok – mint a finn otthoni gyermekgondozási segély, vagy a Norvégiába 1998-ban bevezetett rendszer – negatív hatást gyakorolhat a női karrierre és kereseti potenciálra és kialakíthat egy, a nem egyenlő munkamegosztást a családon belül a háztartási munkák végzésében is.

M. Á.

PENN, R.-LAMBERT, P.: *Attitudes towards ideal family size of different ethnic/nationality groups in Great Britain, France and Germany.* (A különböző etnikai/nemzetiségi csoportok véleménye az ideális családnagyságról Nagy-Britanniában, Franciaországban és Németországban.) *Population Trends*, 2002/2. 49–56. p.

Nyugat-Európa országait az alacsony termékenység jellemzi, amely hozzájárul ahhoz, hogy hosszú távon nem biztosítható a népesség reprodukciója. A reprodukciós szint alatti termékenység a szociális és gazdasági következményeivel mindenhol tisztában vannak, s a kutatók, politikusok egy része a népesség számára és összetételére gyakorolt hatása miatt a bevándorlási politika újragondolását is felveti. Teszik ezt anélkül, hogy megfelelő információval rendelkeznének a bevándorlás esetleges emelkedésénél számításba vehető népességi csoportok termékenységének jellegzetességeiről. Jelen dolgozat három ország adatfelvétele segítségével mutatja be a különböző etnikai, faji csoportok termékenysége közötti különbségeket.

Nagy-Britanniában az 1991. évi népszámlálás alkalmával úgy találták, hogy e jelentős különbségek vannak a különböző etnikai csoportok háztartásnagyságában, gyermekszámában. Míg a fehérek háztartásaiban átlagosan 1,96 16 éves vagy idősebb felnőtt és 0,48 16 éven aluli gyermek volt, addig a pakisztáni és a bangladesi háztartásokban átlagosan 2,7 felnőttet és 2,1–2,5 gyermeket számláltak. Az indiai származásúak körében a felnőttek átlaga hasonló volt, de az átlagos gyermekszám már 1,15 volt csak, a kínaiak körében a felnőttek átlaga is alacsonyabb (2,3 16 éves és idősebb), de a gyermekek átlaga már csak 0,7 16 éves aluli gyermek háztartásonként. A karibi származású fekete népesség háztartásnagysága és gyermekszáma gyakorlatilag azonos volt a fehér népességgel. Kimutatható, hogy azon etnikai csoportokban alacsonyabb a gyermekkorúak aránya a háztartásokban, ahol a párok között magasabb a fehér partnerral élők aránya.

Franciaországban a befejezett termékenység 1982-ben mért különbségeit mutatták ki a különböző etnikai csoportok között. Míg a bennszülött vagy állampolgárságot kapott franciák átlagos gyermekszáma 2,6 gyermek volt, addig az algériaiak 6,5, a marokkóiak 6, a tunéziaiak 5,2 és a portugálok 3,6 gyermekkel rendelkeztek átlagosan. Az adatok az 1980-as évek első felében mutatják a termékenységi különbségeket. Azóta

a családok gyermekszámában jelentős változások voltak: az 1990-es évek első felében a teljes termékenységi arány értéke Marokkóban már 3,3, Algériában 4,4 volt „csak”. Más kutatók arra mutattak rá, hogy Franciaországban az észak-afrikai bevándorlók kívánt gyermekszáma (2,7 gyermek családonként) már alig haladja meg a francia népesség egyéb csoportjainak kívánt gyermekszámát (2,5 gyermek).

Németországban a török és a jugoszláv vendégmunkások csoportjainak termékenységet vizsgálták. Egy 1996. évi németországi vizsgálat szerint a német nők befejezett termékenysége 1,93 gyermek volt, szemben a török nők 3,8 és a volt Jugoszláviából származó nők 2,3 átlagos gyermekszámával. Mind a török, mind a jugoszláv nők termékenysége alapvető változásokon ment keresztül az anyaországokban is. 1960 és 2000 között a teljes termékenységi arányszám értéke Németországban 2,37-ről 1,36-ra, Törökországban 6,18-ról 2,50-re és Jugoszláviában 2,6-ről 1,67-re csökkent.

1997–2000 között „A Nemzeti Integrációs Stratégiák hatása Nyugat-Európában” c. adatfelvétel keretében három országban – Franciaországban, Nagy-Britanniában és Németországban – a 16–25 éves fiatalok véleményét tudakolták számos kérdésben, így az ideális családnagyságról is. A felvétel tervezésénél úgy gondolták, hogy az ideális családnagyságról alkotott vélemények tükrözni fogják a majdani termékenységi különbségeket is, és várhatóan e véleményekben az anyaország termékenységi jellegzetességeit is mutatják. Ez utóbbi várakozás igazolódott a brit mintán, de nem a francia és német mintákon. Korábbi vizsgálatok kimutatták, hogy a Franciaországba a Maghreb térségből bevándorlók magasabb iskolai végzettségük, mint otthonmaradt társaik és valamilyen szinten bírják más a francia nyelvet is. Így leszármazottaik magatartása a vártnál gyorsabban konvergál a franciákéhoz, s ez megmutatkozik termékenységi elképzeléseiben is. A német mintán a konvergencia okait nem sikerült egyértelműen felfedni.

A globális termékenységsökkenés párhuzamosan megy végbe a bevándorolt etnikai csoportok termékenységi konvergenciájával Nyugat-Európa országaiban. E két egyidejű változás hatására, kiegészítve a fejlett országok és a fejlődők történetileg kialakult jelentős termékenységi különbségeivel, a bevándorlók termékenysége még mindig eltér a célországban tapasztalttól. Az eltérések nem vezethetők vissza olyan kulturális különbségekre, mint pl. a nyelvismeret, azonban e téren a vallás jelentősége igazolható.

M. Á.

COHAN, C. L. – KLEINBAUM, S.: *toward a greater understanding of the cohabitation effect: Premarital cohabitation and marital communication.* (Az együttélés hatásának jobb megértése felé: Házasság előtti együttélés és a házaspárok közötti kommunikációs.) *Journal of Marriage and Family*, 2002/1. 180–192. p.

Az Egyesült Államokban 1996-ban közel négymillió különböző nemű pár élt együtt, ami hétszerese az 1970. évi számuknak. A harminc éveseknek és az újházasoknak közel fele párkapcsolatban él, illetve élt korábban. A jelenséggel kapcsolatban általában arra hivatkoznak, hogy az együttélés lehetővé teszi a házastárs jobb megválasztását. Ugyanakkor az a tapasztalat, hogy az együttélést követően összeházasodottak gyakrabban válnak el, mint azok, akik a házasságkötés előtt nem éltek együtt. A szerzők a jelenség

egyik okát, a házastársak közti beszélgetéseknek az együttélés során szerzett tapasztalatok függvényében való alakulását vizsgálják.

A vizsgálat 92 döntően fehér házaspárra terjedt ki, akik 1995 és 1998 között kötöttek házasságot, a házasság első két évében jártak, és még nem született gyerekük. A férjek átlagos életkora 27, a feleségeké 25 év volt. A vizsgált házaspárok kérdőívet töltöttek ki, és négyórás videóra rögzített beszélgetést folytattak, aminek a témáit ők maguk választották a beszélgetést irányító által megadott lista alapján. Az utóbbi a beszélgetés jellegére vonatkozó javaslatot is tett. A beszélgetésekben házassági problémák megoldását vitatták meg, és a beszélgetés eredményét pontozással értékelték (lásd önuralom megőrzése, negatív, illetve pozitív érzelmek, verbális agresszivitás). Hasonló módon a házaspárok beszélgetést folytattak a szociális/lelki segély szolgáltatás kérdéseiről. Az együttélés során szerzett tapasztalatoknak, mint magyarázó változónak a hatását vegyes modellt alkalmazó többváltozós kovariancia elemzéssel értékelték.

A korábban egymással vagy mással való együttélés során szerzett tapasztalatok hatása kimutatható volt a beszélgetésekben megnyilvánuló meggyőzés és az önuralom megőrzése területén. Mindkét vonatkozásban inkább a férj problémáinak megbeszélésekor lehetett a korábbi tapasztalatok hatását kimutatni. A korábbi együttélésből kikerülő férjek és feleségek egyaránt inkább hajlamosak voltak a verbális agresszióra, mint azok, akik együttélés nélkül házasodtak össze. A korábbi együttélésből kikerülő feleségek kevesebb pozitív érzést juttattak kifejezésre a vizsgált beszélgetésekben, mint az együttélés nélkül házasságra lépők nők.

Az együttélés nélkül házasságra lépő párok inkább keresték a szociális/lelki segély lehetőségét, vagy legalábbis nem zárkóztak el az elől, szemben az egyszeri vagy többszöri együttélés után összeházasodottakkal. Az ilyen természetű segély nyújtására a korábbi együttélők kevésbé hajlottak, mint az együttélés nélkül összeházasodottak.

Összefoglalva megállapítható, hogy a házasság előtt párkapcsolatban élők több negatív és kevesebb pozitív hozzáállást tanúsítottak a problémák megoldását szolgáló vagy a szociális/lelki segély kérdését megvitató beszélgetésekben. Arra vonatkozóan kevés bizonyítékot találtak, hogy a többszöri együttélésből kikerülők lényegesen rosszabb minősítést kapnának a beszélgetéseikre, mint azok, akik csak egy partnerrel éltek együtt a házasság előtt.

Sz. K.

UPCHURCH, D. M. – LILLARD, L. A. – PANIS, C. W. A.: *Nonmarital childbearing: Influences of education, marriage, and fertility.* (Házasságon kívüli gyermekszülés: Az iskolázottság, a házasság és a termékenység szerepe.) *Demography*, 2002/2, 311–329.

Az Egyesült Államokban az elmúlt fél évszázadban lényegesen nőtt a házasságon kívüli termékenység mind az ilyen születések abszolút számát, mind azoknak az összes születésen belüli arányát tekintve. A jelenséget időközben lezajlott társadalmi és gazdasági változásokkal magyarázzák, amelyek a családalapítást is érintették. Lényegében arról van szó, hogy csökkent az a gazdasági és társadalmi előny, amit a nők számára a házasság jelent. Ezzel párhuzamosan nőtt a gyermeküket egyedül nevelő anyák társadalmi elfogadottsága.

A szerzők a fiatalok országos longitudinális megfigyelésébe közel 6000 és 1979 óta évente megkérdezett, a megfigyelés kezdetekor 14–21 éves nő adataira alapozzák megállapításaikat. Házasságon kívüli teherbe esés és a vizsgált nők 28 százaléknál fordult elő, amiben lényeges etnikai eltérés mutatkozott. A kérdéses arány a fehér nőknél 21, a spanyol eredetűeknél 36, míg a feketéknél 62 százalék volt. Az élveszületéssel záruló terhességeknél a születések 25 százaléka házasságon kívüli születés volt, miközben a házasságon kívül kezdődött terhességek 8 százaléka már házasságon belüli születéssel végződött.

A tanulmányaikat megszakító nem fekete nők körében lényegesen magasabb volt a házasságon kívüli szülés, mint azoknál, akik tovább folytatták a tanulmányaikat. (Az előbbieket nem azért hagyták abba a tanulást, mert teherbe estek.) A fekete nőknél a tanulmányok megszakításának csak kisebb hatása van a házasságon kívüli teherbe esés kockázatára. Az adatokat a szerzők úgy kommentálják, hogy azok a nők, akik inkább hajlamosak házasságon kívül teherbe esni, egyidejűleg hajlamosak a tanulmányaik abbahagyására is.

A korábban már házasságban élt fekete nőknél lényegesen kevesebb a házasságon kívüli terhesség, mint a sohasem házasodottaknál. Ugyanezt a spanyol eredetű és a fehér nőknél nem tapasztalták. A már gyerekes anyák körében lényegesen ritkább a házasságon kívüli teherbe esés. Fehér és spanyol eredetű nőknél az ilyen hatás erősebb, ha a gyerek házasságban, nem pedig házasságon kívül született. Fekete nőknél a házasságban vagy házasságon kívül született gyerek lényegében azonos mértékben csökkent a házasságon kívüli teherbe esés kockázatát. A házasságon kívüli második teherbe esés kockázata általában kisebb, mint az első.

A házasságon kívüli teherbe esés kockázata 20 éves korig nő, majd állandósul. Az iskolázott szülők lányainál ritkább a házasságon kívüli teherbe esés. A csonka családi háttér növeli a házasságon kívüli teherbe esés kockázatát. Magasabb családi jövedelem mellett lényegesen kisebb a házasságon kívüli teherbe esés kockázata. Az adatok megerősítik a korábbi vizsgálatok tapasztalatait, miszerint a kedvezőtlen családi háttér növeli a házasságon kívüli teherbe esés kockázatát.

A magasabb gyakoriságú abortuszt mutató államokban lényegesen kevesebb a házasságon kívüli szülés, mint ott, ahol ritkább az abortusz. Ezzel szemben azokban az államokban, ahol egy főre számítva több az ilyen beavatkozást végző hely, a házasságon kívüli szülések gyakorisága is magasabb. Ez részben annak is lehet az eredménye, hogy abortuszt végző intézetet főként ott létesítettek, ahol sok volt a nemkívánatos terhesség.

Sz. K.

KARNER, T. X.: *Caring for an aging society: Cohort values and eldercare services.* (Az idősödő társadalomról való gondoskodás: Kohorsz értékek és idősgondozási szolgáltatások.) *Journal of Aging and Social Policy*, 2001/1. 15–36. p.

Az öregedés és az öregedés kulturális szempontból való megközelítése két tényezőt vesz figyelembe: a társadalmi szerkezet és az egyének, mint szereplők hatását. Az öregedés és az öregedés időben változó fogalmának vizsgálatához a kohorszok biztosítanak olyan az előbbiekhöz képest közepén elhelyezkedő elemzési keretet, amivel jobban

megérthetjük a kérdéssel kapcsolatban jelentkező gondolatokat és elvárásokat. Adott kohorsz egyazon történelmi szakaszban szocializálódik, és a fiatalon megszerzett tapasztalatait az idő múlásával is megőrzi. A szerző ezt érti kohorsz értékek alatt.

Az Egyesült Államokban 1935-ben elfogadott társadalombiztosítási törvény, a később végrehajtott módosítások és kiegészítések ellenére őrzi alapvető kiindulópontját. Eszerint az időseket különálló társadalmi csoportként kell kezelni, és kormányzati beavatkozás révén kell gondoskodni róluk. A szerző egyenként vizsgálja a különböző időszakokban (1912–1921, 1922–1927, 1928–1945, 1946–1954, 1955–1965, 1966–1977) született kohorszok piaci szempontú megítélését. A társadalmi szerkezet bonyolultabbá válásával és az átlagos életkor meghosszabbodásával az egymást követő születéskor-munka-házasság-öregkor-halál lineáris szakaszolás már nem fedti le a valós helyzetet. A tanuláshoz felnőtt korban is vissza kell térni, a válást újabb családalapítás és lakásteremtés követheti, az öregkor pedig lehetőséget adhat a személyiség gazdagodására és az emberi kapcsolatok kiterjesztésére.

A 21. században olyan idős korosztály megjelenésével kell számolni, akik a testkultuszt, az önmegvalósítást és a fogyasztást tekintették mindvégig életcéljuknak. Ők az öregkort, mint sikeresen megoldandó feladatot fogják fel. Ugyanakkor kevesebbüknek van saját háza, kevesebbet tettek félre és alig van jelentősebb befektetésük, szemben a korábbi öregekkel. Közülük a nők és a valamelyik kisebbséghez tartozók veszélyeztetettek anyagi szempontból. Ez nem csak napi gondot jelenthet a számukra, hanem az egészségügyi ellátásból is kiszorulhatnak, ami az életkilátásaikat is rontja. A családjuk részéről várható támogatás esélyét rontja, hogy kevesebb gyerekük van, többször váltak és újránházasodtak, inkább mozgalmas, mint rendezett családi életet éltek. Összefoglalva: nagyobb mértékben szorulnak rá a szervezett idős gondozásra, mint ami korábban jellemző volt az öregekre.

Ami a viselkedésüket illet, hajlamosak tagadni az öregségüket, harcolnak az öregedés ellen, és az „öreg” megjelölést csak a nagyon idősekre és igen betegekre fogadják el. Úgy érzik jogosultak arra, amit igényelnek, és nem fogadják el az elkülönített idős közösségbe való bezártságot, hogy ott golfozzanak egymással. Mindezzel számolniuk kell a szociológusoknak, a politikusoknak és az ellátó intézmények működtetőinek egyaránt. A szociálpolitikára vár, hogy egyensúlyt teremtsen a társadalombiztosítás egykori befizetőinek tett hallgatóságos ígéretnek valóra váltását számon kérő idősök elvárásai, valamint a mérsékelt fizetési hajlandóságot mutató fiatalabb korosztályok hozzájárulása között.

Sz. K.

COHEN, G. – DUFFY, J. C.: *Are nonrespondante to health surveys less healthy than respondents?* (Az egészségi felmérések adatszolgáltatást megtagadói kevésbé egészségesek, mint az adatszolgáltatók?) *Journal of Official Statistics*, 2002/1. 13–23. p.

A válaszadás megtagadásából eredő torzítása olyan felméréseknél jelentkezik, ahol a személyek válaszadási készsége összefügg a megfigyelés témájával. Erre jó példa az egészségi állapot felmérése. A szerzők az ebből adódó torzítás lehetséges korrekciójával foglalkoznak. Adataik egy 1993-ban Skóciában 15 oldalas kérdőív postázásával végzett felmérésből származnak. Mind a válaszadók, mint a válaszadást megtagadók elhalálo-

zását feljegyezték a felmérést követő öt éven át, amit az Országos Egészségügyi Szolgálat központi nyilvántartása (British National Health Service Central Register) tett lehetővé. A levelezéssel történő megfigyelés idején 55 éves és idősebb válaszolók, illetve nem válaszolók túlélését *Kaplan-Meier*-féle halandósági táblák összeállításával és arányos kockázati regresszióelemzéssel vetették össze egymással.

A halandósági arány a válaszadást megtagadóknál mindkét nemnél a 65 éves és idősebb korosztályban lényegesen magasabb volt, mint a kérdőívet kitöltve visszaküldők körében. Az eltérést a szerzők táblázatban és grafikusán ábrázolt halandósági táblák alapján is bemutatják. A grafikon jól jelzi, hogy a férfiaknál a kor előrehaladtával egyre nagyobb az életben maradási esélyben a válaszolók javára mutató különbség. Az akut betegségben szenvedők vagy az ilyen betegségtől mentesek körében egyaránt magasabb volt a válaszadást megtagadók halandósági aránya a válaszolókénál.

Az adatok világos bizonyítékkal szolgálnak arra, hogy a személyek egészségi állapota (ahogy azt ők maguk látják) és válaszadási hajlandósága között kapcsolat van. Ezt mások vizsgálatai is megerősítik. A válaszadás megtagadásából eredő torzítás mértéke érthetően függ attól, hogy mekkora a nem válaszolók aránya. A szerzők felmérésénél az utóbbi 18 százalék volt, és úgy gondolják, hogy ezért nem okoz komolyabb torzítást. Azt, hogy a megkérdezettek nagy hányada válaszolt, több dologgal magyarázzák: az idősöknek több idejük van a kérdőív kitöltésére, lévén, hogy inkább otthon ülnek, amúgy is foglalkoznak az egészségükkel, és végül generációs attitűd is lehet az, hogy a félig-meddig hivatalos szerv adatkérésének eleget tettek.

Az adatgyűjtés meghíúsulásának különben az adatszolgáltatás megtagadása mellett más okai is lehetnek: postázási tévedés, az illető meghalt, de a nyilvántartásból nem törölték, vagy egyszerűen csak elköltözött. Az adatszolgáltatástól húzódó személyek egy részét telefonhívással rá lehet venni arra, hogy késve ugyan, de kitöltsék a kérdőívet.

A szerzők végkövetkeztetése az, hogy a 75 évesnél idősebbek körében az egészségügyi megfigyelés alábecsüli a betegeskedők számát, akármilyen gondosan is szervezik meg a megfigyelést. A „fiatal öregkorban” (az 55–64 éveseknél) azonban nem kell komolyabb torzítástól tartani.

Sz. K.

SÖDERLING, I.: Die finnischen Einstellungen gegenüber der Zuwanderung und den Migranten – Erhebungen im Kontext der finnischen Migrationsforschung. (Finn állásfoglalások a bevándorlással és a bevándorlókkal kapcsolatban – felmérések a finn migrációkutatás tükrében.) Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft, 2001/3–4. 399–411. p.

A második világháború után Észak-Európa migrációs áramlataiban a Finnországból Svédországba emigrálók és a visszatérők aránya volt a legmagasabb. Finnország egyébként mind a globális, mint az európai migrációtól érintetlen maradt. A '90-es években azonban a balti országok és Oroszország nyomására megnőtt a bevándorlók száma, 2000-ben ez szám az összlakosság 1,7%-át tette ki: finn származásúak, finn állampolgárok házastársai, menekültek vagy munkavállalók, diákok. Az 1999-ben bevándorlók származási országukat illetően legnagyobb számban oroszok (19 200), észtek (10 700)

és svédek (7900) voltak. A legtöbb menekültként Finnországban élő Szomáliából és az egykori Jugoszláviából érkezett.

A Finn Munkaügyi Minisztérium 1989 és 1999 között végzett felméréseket a migrációval és a bevándorlókval kapcsolatos beállítódások változásáról a recesszió, majd a konjunktúra idején. A 15 évnél idősebb népesség körében végzett reprezentatív felmérés eredményei szerint 1998-ban a megkérdezettek pozitívabban viszonyultak a menekültekhez és a külföldi munkaerőhöz, mint 1993-ban, amikor nagy volt a munkanélküliség. A beállítódás a skandinávokkal és angolszászokkal szemben kedvezőbb volt, mint az oroszok, arabok és szomáliak esetében. A '90-es évek végén kisebb volt a faji ellenérzés, azonban nőtt a félelem a külföldiek által terjesztett AIDS-szel és a drogokkal szemben. A bevándorlók nyelvi és politikai jogainak fontosságát 1989-ben pozitívabban ítélték meg. Az elfogadóbb beállítódás a magasabb végzettségű, városlakó, vallásos vagy nem parasztpárti személyekre volt jellemző.

A Szociális Minisztérium a kilencvenes évek közepén szintén felmérést végzett ugyanebben a témában. Ebből kiderült, hogy a finnek tehernek érzik a bevándorlókat, leginkább a baloldali pártok szimpatizánsai viszonyulnak kedvezőtlenül hozzájuk. A vélemények keményedtek a '90-es évek alatt. Nem azonos a hozzáállás a különböző kontinensekről érkezőkhöz. Szignifikáns az összefüggés a sikertelenebb életvitel és a negatív beállítottság között. Összességében feltehető, hogy ha a jóléti rendszer további recessziója bekövetkezik, a negatív hozzáállás erősödni fog.

A figyelemreméltó vizsgálati eredmények mérlegelése alapján mind a Munkaügyi Minisztériumban, mind a Népességekutató Intézetben újabb felmérések készülnek, amelyeket 2002 őszétől teszik közzé.

Sz. G. S.

MOORS, H. – ESVELDT, I. – DAM, van E.: *Opinions on migrants and migration policy in the Netherlands in a European perspective.* (Holland vélemények a bevándorlóról és a bevándorlási politikáról európai nézőpontból.) *Genus*, 2001/3–4. 191–213. p.

A tanulmány 1986 és 1997 között Hollandiában végzett felmérések adataira támaszkodik. A második világháború után, az 1960-as évektől döntően gazdasági okokból bevándorlók, azaz munkakeresők érkeztek az országba a Földközi-tenger vidékéről. Ennek az 1973. évi olajválság vetett véget, amikor a holland ipar munkaerő igényének növekedése megtorpant. Azóta családgyesítés, holland féllal kötött házasság és menedékjog keres szerepel a bevándorlók okai között. A bevándorlók főként fiatal férfiak és nők.

A holland kormány az 1970-es évek végén ismerte fel, hogy az addig bevándoroltak többsége nem fog többé visszatérni szülőföldjére, és a bevándorlás is folytatódni fog. Ehhez járult az 1980-as évek elején egy gazdasági válság, amikor a munkanélküliség főként a külföldieket sújtotta. 1983-ban elfogadták a kisebbségi törvényt, ami korlátozta a bevándorlást. Azóta szigorú feltételekhez (jövedelem, lakás) kötve és csak házasság révén lehet törvényesen bevándorolni Hollandiába. Maga a kisebbségi törvény azonos jogokat és lehetőségeket kívánt biztosítani az országban élő nemzetiségeknek. Emellett a bevándorlók kulturális önazonosságának megőrzését is kívánatosnak tartották. A

törvény a jogokat deklarálta, a munkáltatók és a társadalom idegenekkel szembeni viselkedését viszont nem vizsgálta.

A kormányzati intézkedések az oktatás és a munkavállalás terén csak korlátozott hatást értek el. Az 1980-as évek végén a politika és a társadalom hozzáállása is megkegyelmezett a bevándorlás és a kulturális sokszínűség megítélésében. A bevándorlók jelenlétét ellenző szélső jobb párt viszont az 1998-as választásokon kiszorult a parlamentből. A jelenlegi politika a bevándoroltak bevonására törekszik a civil és politikai életbe, hogy ily módon integrálja őket a holland társadalomba.

Hollandiában a lakosságnak kereken öt százaléka külföldi: török, marokkói vagy a Holland-Antillákból való. A menekültek fél százalékot tesznek ki. Minderről a hollandok keveset tudnak, és a diákok/fiatalok is tájékozatlanok ebben a témában. Az emberek általában fölébecsülik az idegenek számát, amikor erről kérdezik meg őket. A hollandok nagyobb része negatív érzéssel viseltetik az idegenek iránt. Ugyanakkor azzal, hogy az országnak erkölcsi kötelessége a menekültek befogadása, a nagy többség egyetértett. Az idegenek jelenlétéből adódó kulturális sokszínűséget a magasabb végzettségűek és a fiatalok inkább elfogadják. Azt, hogy a külföldiek rontanak a hollandok munkalehetőségét, négy megkérdezettből csak egy válaszolta.

A szerzők egy európai felmérésre hivatkozva állítják, hogy más nyugat-európai országokban sem jobban tájékozottak az emberek az ott élő külföldiek tényleges számáról. Azt, hogy túl sokan lennének az idegenek, országoként eltérően ítélik meg. Általánosságban elmondható, hogy az idegenek számával arányosan fokozódnak a velük kapcsolatos negatív érzelmek. Megjegyzendő, hogy az Európai Unió országaiban egyre inkább csak az Unión kívülről érkezőket tekintik bevándorlóknak, illetve idegennek.

Sz. K.

DEMOGRÁFIAI FOLYÓIRATSZEMLE

DEMOGRAPHY

az Amerikai Népesedési Társaság folyóirata

2002. No. 2.

AGADJANIAN, V.–PRATA, N.: Háború, béke és termékenység Angolában.

KRAVDAL, Ø.: Iskolázottság és termékenység Fekete-Afrikában: az egyén és a közösség hatásai.

AMIN, S.–BASU, A.M.–STEPHENSON, R.: Területi különbségek a fogamzásgátlás alkalmazása terén Bangladesben.

YI, Z.–LAND, K.C.: A periodikus változások gyorsaságának kezelése a Ryder-féle „fordító-egyelet” kiterjesztésével.

SCHMERTMANN, C.P.: Az életkor szerinti arányszámok becslésének egyszerű módszere az egymást követő keresztmetszeti adatokból.

UPCHURCH, D.M.–LILLARD, L.A.–PANIS, C.W.A.: Nem-házasság gyermekvállalás: az iskolázottság, házasság és termékenység hatásai.

TEACHMAN, J.D.: A válási rizikó-tényezők állandósága a különböző kohorszokban.

- BOARDMAN, J.D.–POWERS, D.A.–PADILLA, Y.C.–HUMMER, R.A.*: Alacsony születési súly, társadalmi körülmények és a gyermekek fejlődése az Egyesült Államokban.
- WALDFOGEL, J.–HAN, W.-J.–BROOKS-GUNN, J.*: Az anya korai munkavállalásának hatása a gyermek kognitív fejlődésére.
- DE LEIRE, T.–KALIL, A.*: A jó dolgok együtt járnak: egyszülős család a többgenerációs háztartásokban és a tizenévesek gyermekek nevelése.

2002. No. 3.

- RUSHON-SIGLE, W.–MC LANAHAN, S.*: Az új nem-házasság anyák életkörülményei.
- JEPSEN, L.K.–JEPSEN, C.A.*: Az összeillés tényezőinek empirikus elemzése azonos nemű és az ellenkező nemű párok körében.
- BAUGHMAN, R.–DICKERT-CONLIN, S.–HOUSER, S.*: Hogyan követhetjük nyomon az együttélést a SIPP alkalmazásával? A direkt és az indirekt becslésekre vonatkozó megfontolások.
- ALBA, R.–LOGAN, J.–LUTZ, A.–STULTS, B.*: A harmadik generációk már csak angolok? Az anyanyelv elvesztése a bevándorlók unokái körében.
- DULEEP, H.O.–DOWHAN, D.J.*: Bepillantás a külföldi születésű férfiak jövedelem-növekedésébe longitudinális adatok segítségével.
- MOUW, T.*: A fekete munkások elvesztik a kapcsolatot? A földrajzi távolság és a munkáltatói utasítások hatása a cégen belüli faji szegregációra.
- LAUDERDALE, D.S.–KESTENBAUM, B.*: Az idős ázsiai származású amerikai népesség halálozási arányszámai az egészségügy és a társadalombiztosítás adatai alapján.
- BURKHAUSER, R.V.–DALY, M.C.–HOUTENVILLE, A.J.–NARGIS, N.*: Bevalláson alapuló munkaképtelenségi adatok: mit mondhatnak, és mit nem mondhatnak nekünk.
- MERLI, M.G.G.–SMITH, H.L.*: Sikerült-e a kínai családtervezési politikának változásokat előidézni a termékenységi preferenciákban?
- RATCLIFFE, A.A.–HILL, A.G.–HARRINGTON, D.P.–WALRAVEN, G.*: Férfiak és nők beszámolója a termékenységi eseményekről Gambia vidéki részein.

EUROPEAN JOURNAL OF POPULATION

az Európai Népesedési Társaság folyóirata

2002. No. 3.

- SOBOTKA, T.*: Észrevételek „A termékenység empirikus elemzése az egyesülés utáni Kelet-Németországban” c. cikkhez.
- LECHNER, M.*: Válasz Thomas Sobotkának.
- BOCQUET-APPEL, J.P.–RAJAN, I.S.–BACRO, J.N.–LAJAUNIE, C.*: India termékenységi átmenetének kezdete.
- KOHLER, H.-P.–KOHLER, I.*: Termékenységszökkenés Oroszországban az 1990-es évek elején, közepén: a gazdasági bizonytalanság és a munkaerőpiaci krízis hatása.
- VAN WISSEN, L.J.G.*: A cégek demográfiája: egy hasznos szókép?
- HANK, K.*: Regionális társadalmi környezet és egyéni termékenységi döntések: az első és második gyermek születésének többszintű elemzése Nyugat-Németországban.

GENUS

A Római Tudományegyetem Népességtudományi Intézetének folyóirata

2002. No. 1.

- CASELLI, G.–MESLÉ, F.–VALLIN, J.: Az epidemiológiai átmenet elméletének kivételei.
- ABBASI-SHAVAZI, M.J.–P. MC DONALD.: Az Ausztráliába bevándorló európaiak és a származási országban élők termékenységének összehasonlítása.
- SIMÓ NOGUERA, C.–GOLSCH, K.–STEINHAGE, N.: A bizonytalanság növekedése a spanyol munkaerőpiacon és a felnőtté válás.
- AROKIASAMY, P.: Szoptatás és annak fogamzásgátlási szerepe a szülés utáni vérzési-ánnyra és a fogamzás bekövetkezésének időpontja Indiában.
- TERZERA, L.: A többes-szülések elemzése Olaszországban.

JOURNAL OF MARRIAGE AND THE FAMILY

az USA Családi Kapcsolatok Nemzeti Tanácsának folyóirata

2002. No. 3

- CONNIDIS, I.A.–MC MULLIN, J.A.: Szociológiai ambivalencia és családi kötődések: egy kritikai perspektíva.
- BENGSTON, V.–GIARRUSSO, R.–MABRY, J.B.–SILVERSTIN, M.: Szolidaritás, konfliktus és ambivalencia: egymást kiegészítő és egymással versenyző perspektívák a generációk közötti kapcsolatokban?
- CURRAN, S.R.: Közvetítő eszköz, felelősség és beágyazott kapcsolatok: „mit okoz a szerelem?”
- LÜSCHER, K.: Generációk közötti ambivalencia: lépések az elméletben és a kutatásban.
- CONNIDIS, I.A.–MC MULLIN, J.A.: Ambivalencia, családi kötődések és a szociológia művelése.
- PILLEMER, K.–SUITOR, J.J.: Az anya felnőtt gyermekei iránt érzett ambivalenciájának magyarázata.
- TING, K.–CHIU, S.W.K.: A szülői ház elhagyása: a kínai kultúra városi környezetben.
- FRANKENBERG, E.–LILLARD, L.–WILLIS, R.J.: A generációk közötti transzferek jellemzői Délkelet-Ázsiában.
- KING, V.: A szülők válása és az egymás iránti bizalom a felnőző leszármazottaknál.
- MARKS, N.F.–LAMBERT, J.D.–CHOI, H.: A segítségnyújtás kezdete, nem és pszichológiai jólét: egy prospektív országos vizsgálat az USA-ban.
- BAER, J.: Rizikó vagy protektív faktor a családi kohézió a tizenévesek fejlődése során?
- CUI, M.–CONGER, R.G.–BRYANT, C.M.–ELDER Jr. G.H.: A szülők viselkedése és a serdülők baráti kapcsolatainak minősége: egy szocio-kontextuális perspektíva.
- AMATO, P.R.–FOWLER, F.: Szülői gyakorlat, a gyermek nevelése és a családok sokszínűsége.
- TEACHMAN, J.D.: A gyermekkori életkörülmények és a válás generációk közötti átörökítése.

- SCHILLER, K.S.–KHMELOV, V.T.–WANG, X-Q.*: Gazdasági fejlődés és a családi jellemzők hatása a matematika tantárgybéli teljesítményekre.
- BATALOVA, J.A.–COHEN, P.N.*: Házasság előtti együttélés és a házimunka: párok az országban.
- PARRADO, E.A.–ZENTENO, R.M.*: Nemi különbségek az együttélés gyakorlatában, Mexikóban: bizonyítékok a házasságkutatási modell alapján.
- RALEY, R.K.*: A kismintás vizsgálatok eltérő alulszámolásának torzító hatása a házasságra lépők etnikai különbségeire vonatkozó adatokban.
- WILCOX, W.B.*: Vallás, konvenció és a szülők hatása.
- FOX, G.L.–BENSON, M.L.–DE MARIS, A.A.–WYK, J.V.*: Gazdasági nehézségek és erőszak az intim körben: a családi stressz és forrás-elméletek tesztelése.

POPULATION

az Francia Nemzeti Népeségtudományi Intézet folyóirata

2002. No. 2.

- CHARBIT, Y.*: A platóni város: történelem és utópia.
- BRUGEILLES, C.–CROMER, I.–CROMER, S.*: A férfi és női nem megjelenítése a képeskönyvekben, hogyan járul hozzá a gyermekeknek szóló irodalom a nemiség feldolgozásához.
- KOUAMÉ, A.–SCHELLEKENS, J.*: Vidékfejlesztés és attitűd a családnagyság tekintetében Elefántcsontparton
- MERON, M.–WIDMER, I.*: A munkanélküli nők késleltetik az első gyermek megszületését.
- KONIETZKA, D.–KREYENFELD, M.*: A női munkavállalás és a házasságon kívüli termékenység a kilencvenes években Németországban: kelet és nyugat összehasonlítása.
- LADIER-FOULADI, M.*: Az iráni család a demográfiai átmenetben és a gondoskodó állam megjelenése.

POPULATION AND DEVELOPMENT REVIEW

az Amerikai Népesedési Tanács folyóirata

2002. No. 2.

- CALDWELL, J.C.–SCHINDLMAYR, T.*: Történeti népességi becslések: a konszenzus megteremtése.
- SALOMON, J.A.–MURRAY, C.J.L.*: Újra az epidemiológiai átmenetről: a halálokok nem és korcsoport szerinti kompozíciós modelljei.
- JOHNSON-HANKS, J.*: A hagyományos fogamzásgátlás modernségéről: a termékenység időzítése és társadalmi környezete.
- YI, Z.–VAUPEL, J.W.–CHUNYAN, Z.–YUZH, L.*: Társadalmi és egészségi jellemzői a legöregebb korú népességnek Kínában.

POPULATION RESEARCH AND POLICY REVIEW

a KLUWER Akadémiai Kiadó és a Déli Demográfiai Egyesület folyóirata

2001. No. 6.

- FRANK, R.: A biológia szerepének újragondolása az egészségi események faji/etnikai különbségeinek kialakulásában.
- VAN IMHOFF, E.–VAN SOLINGE, H.–FLIM, B.J.: A holland holocaust túlélői számának és összetételének rekonstruálása.
- BASS, R.E.–CASPER, L.M.: Különbségek a született és az állampolgárságot kapott amerikaiak regisztrálásában és szavazásában.
- ALLEN, J.P.–TURNER, E.: Az 1990. és 2000. évi népszámlálások etnikai adatainak összekapcsolása: részleges kimutatás vagy multietnikus népesség.
- MAGNANI, R.J.–SOSLER, S.M.–MC CANN, H.G.–SPEIZER, I.S.: Miért emelkedett a tizenévesek termékenységi aránya a Dominikai Köztársaságban, a kilencvenes években?
- CAMMACK, M.–HEATON, T.B.: regionális különbségek az indonéziai családtervezési program elfogadásában.
- VOSS, P.R.–HAMMER, R.B.–MEIER, A.M.: A migráció elemzése: esettanulmány a helyi politika elemzésére.

2002. No. 1–2.

- CARLSON, E.: Szerkesztőségű üzenet: Köszönet az olvasóknak.
- WALFROP, J.–LONG, J.F.: Első pillantás a XXI. századra: a 2000. évi népszámlálás.
- NAM, C.B.: Észrevételek az „Első pillantás a XXI. századra: a 2000. évi népszámlálás” c. cikke.
- ROBINSON, J.G.–WEST, K.K.–ADLAKHA, A.: Az összeírás teljessége a 2000. évi népszámlálásnál: a demográfiai elemzés eredményei.
- TREAT, J.B.–STACKHAUS, H.F.: Az önkitöltésen és a kikérdezésen alapuló válaszolók demográfiai összehasonlítása a 2000. évi népszámlálásnál.
- SKERRY, P.: Észrevételek „Az összeírás teljessége a 2000. évi népszámlálásnál: a demográfiai elemzés eredményei” és „Az önkitöltésen és a kikérdezésen alapuló válaszolók demográfiai összehasonlítása a 2000. évi népszámlálásnál” c. cikkel kapcsolatban.
- PERRY, M.: Népességnövekedés az 1990-es években:
- SPRAGGINS, R.E.–MEYER, J.A.–HETZEL, L.I.–SMITH, D.I.: Az Egyesült Államok népességének nem és kor szerinti összetétele: a 2000. évi népszámlálás előzetes eredményei.
- GRIECO, E.M.: Az adat-összekapcsolás módszerének értékelése a 2000. évi népszámlálás etnikai adatai kapcsán.
- GUZMÁN, B.–MC DONELL, E.D.: A hispán népesség: 1990–2000 közötti szaporodás és változás.
- WOODROW-LAFIELD, K.A.: Észrevételek „A hispán népesség: 1990–2000 közötti szaporodás és változás” c. cikkhez.
- RIVERS, E.B.–POYER, J.–NORRIS, S.: A 2000. évi népszámlálás együttműködési és marketing programjának értékelése.

STEWART, D.W.: A népszámlálás népszerűsítése: észrevételek „A 2000. évi népszámlálás együttműködési és marketing programjának értékelése” c. cikkhez.

2002. No. 3.

CALDWELL, B.K.—CALDWELL, J.C.—KHUDA, B.E.—PIERIS, I.: Miért halnak meg a szegény gyermekek Dakkában, Bangladesben?

Mc CONELL, E.D.—LECLERE, F.B.: Kiválasztás, összefüggés, vagy mindkettő? Az angol nyelvtudás a mexikói bevándorlók körében az amerikai Közép- és Délnyugaton.

SELMAN, P.: Az országhatáron átnyúló örökbefogadás az új évezredben: a „csendes vándorlás” ismételt megjelenése.

HAPPEL, S.K.—HOGAN, T.D.: A vándormadarak megszámlálása: a szezonális népesség becslése és becslésük fontossága.

CONNELLY, R.—DE GRAFF, D.S.—WILLIS, R.: Ha megépíted, jönni fognak: a területen lévő gyermekintézmények igénybevétele.

POPULATION STUDIES

A Londoni Közgazdasági Főiskola Népeségvizsgáló Bizottságának folyóirata

2002. No. 2.

MARI BHAT, P.N.: India mintavételi nyilvántartási rendszerének teljessége: az általános növekedési mérleg módszerének értékelése.

FRIEDLANDER, D.—OKUN, B.S.—EISENBACH, Z.—LION ELMAKIAS, L.: Bevándorlás, társadalmi változások és asszimiláció: iskolalátogatás az izraeli zsidó születési kohorszokban, 1925–29 és 1965–69.

REID, A.: Csecsemőtáplálás és a posztneonatalis halandóság Derbyshire-ban, Angliában, a XX. század elején.

DEROSE, L.F.: A női munkavállalás folyamatossága, szoptatás és termékenység Ghánában, az 1980-as években.

CHANDOLA, T.—COLEMAN, D.A.—HIORNS, R.W.: A korspecifikus születési arányszámok jellegzetes különbségei az angol-nyelvű országokban: Ausztrália, Kanada, Új-Zéland és az Egyesült Államok, 1970–98.

FRANKENBERG, E.—CHAN, A.—OFSTEDAL, M.B.: Stabilitás és változások az életkörülmények terén Indonéziában, Szingapúrban és Tajvanon, 1993–99.

ROWSEND, N.—MADHAVAN, S.—TOLLMAN, S.—GARENNE, M.—KAHN, K.: A gyermekek lakóhely-jellegzetességei és iskolába járása Dél-Afrika vidéki területein, 1997.

POPULATION TRENDS

az Egyesült Királyság Nemzeti Statisztika Hivatalának folyóirata
2002. No. 1.

- SHAW, C.*: A 2000. évi adatokon alapuló nemzeti népesség-előreszámítások az Egyesült Királyságban és az alkotó országokban.
Mc VEE, E.-BAKER, A.: A területi csoportosítás módszerének továbbfejlesztése a Nemzeti Statisztikai Hivatalban: A 2000. évi születési és halálozási adatok összehasonlítása.
DONKIN, A.-LEE, Y.H.-TOSON, B.: A foglalkozási és társadalmi osztályozások változásai az Egyesült Királyságba és hatásuk a 2001. évi népmozgalmi adatokra.
SMITH, K.-JOSHI, H.: A millenniumi kohorszvizsgálat.
HASKEY, J.: Az engedélyezett helyeken és a nyilvántartó irodáiban kötött házasságok Angliában és Walesben: a lakóhelytől távol kötött házasságok aránya.

2002. No. 2.

- MARTIN, D.*: A 2001. évi népszámlálás térképeszeti rendszere Angliában és Walesben.
PEREIRA, R.: A népszámlálás utóellenőrzési adatfelvétele – a „One Number Census” projekt kulcsfontosságú elemei.
SMALLWOOD, S.: A születések és a születési sorrend trendjeire vonatkozó újabb becslések Angliában és Walesben.
PENN, R.-LAMBERT, P.: A különböző etnikai/nemzetiségi csoportok véleménye az ideális családnagyságról Nagy-Britanniában, Franciaországban és Németországban.

ZEITSCHRIFT FÜR BEVÖLKERUNGSWISSENSCHAFT

a Német Szövetségi Népeségtudományi Intézet folyóirata
2001. No. 3–4.

- SALT, J.*: Európa migrációs tere.
COLEMAN, D.: Bevándorlás Európába: a kialakult konszenzus kritikája.
HECKMANN, F.: Az integrációs kutatások európai perspektívából.
DE AZEVEDO, R.C.: Az integrációs kutatások európai perspektívából: észrevételek.
HEERING, L.: Tanulságok a vándorlás okait kutató nemzetközi projekt eredményei alapján.
HOFFMAN-NOWOTNY, H.-J.-HAMMING, O.-STOLZ, J.: Szétbomlás, az összetartás hiánya és adaptációs jelenségek a második-generációs bevándorlók körében, Svájcban.
HINTERMANN, C.: Az osztrákok és külföldi népességük: két felvétel az osztrákok véleményéről, a nemzetközi vándorlásról, a külföldi népességről és az osztrák migrációs és integrációs politikáról.
SÖDERLING, I.: A finnek viszonyulása a bevándorláshoz és a bevándorlókhoz – a finn migrációs-kutatási felvételek.
FORSANDER, A.: Bevándorlók a finn munkaerőpiacon – ki nyer, és ki veszít?

ØSTBY, L.: „A bevándorlók életkörülményei, 1996” c. norvég adatfelvétel – a felvétel háttere és kapcsolatai más adatfelvételekkel és regiszterekkel.

LESTHAEGHE, R.: A FFVB és MHSM adatfelvételek a török és marokkói bevándorlók között Belgiumban: összefoglaló jelentés.

MELEGH, A.: A nemzetközi vándorlás és Magyarország a 90-es években: problémák és kilátások.

DEMOGRÁFIA

Megjelenik negyedévenként

Felelős szerkesztő: Kamarás Ferenc

Szerkesztőség: Budapest, KSH Népeségtudományi Kutató Intézet, XIV. Angol u 77.

Postai irányítószámunk: 1149

Telefon: 251-0288

Kiadóhivatal: 1149 Budapest, Angol u. 77.

Telefon: 383-3535 Fax: 383-3111

Kiadásért felel a KSH Népeségtudományi Kutató Intézet igazgatója

Nyomdai megrendelés törzsszáma: - - - -

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt.

Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a hírlapkézbesítőknél
és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál

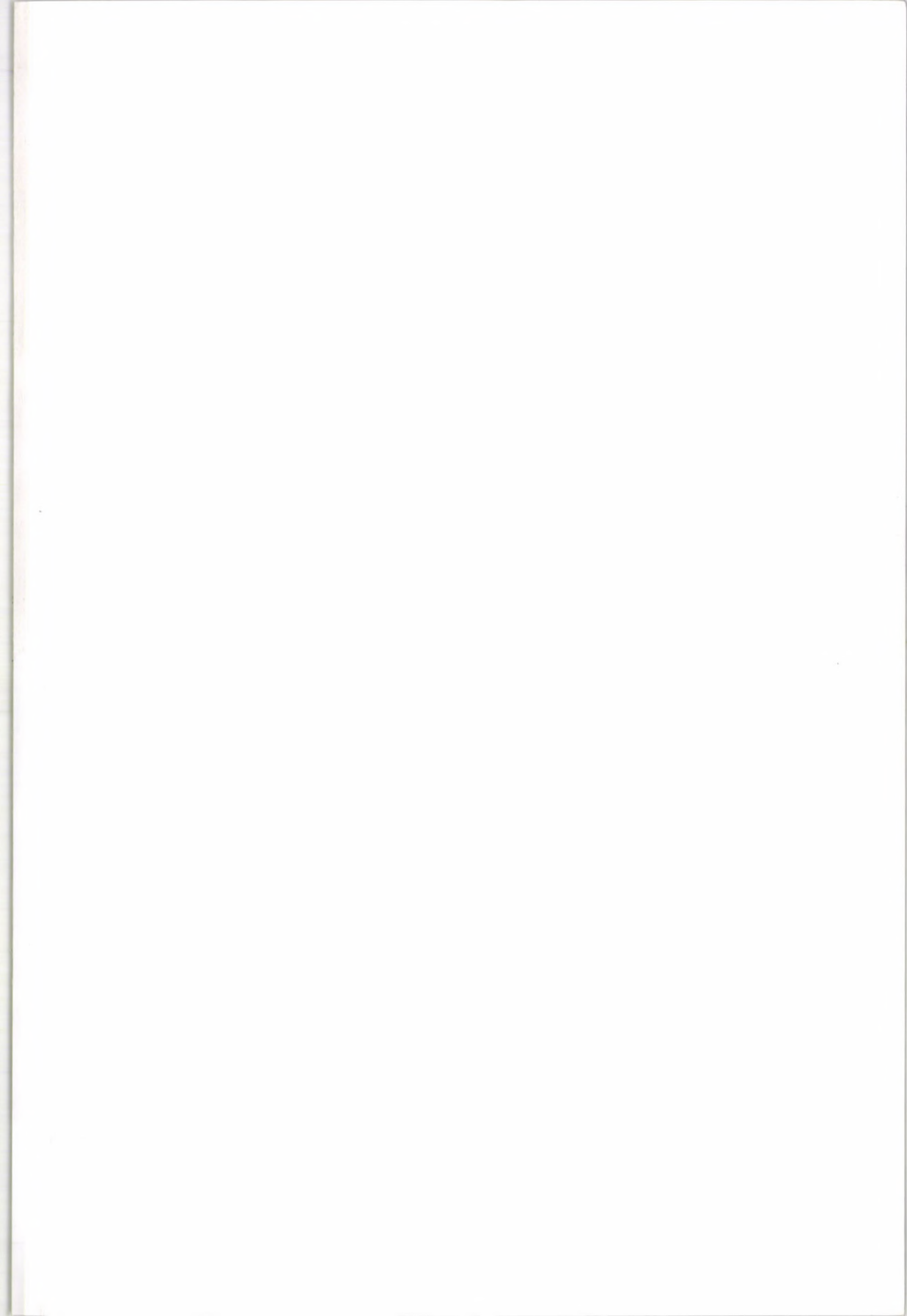
(HELIR, Budapest XIII., Lehel u. 10/a. – 1900)

közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a

Postabank Rt.: 219-98636/021-02809 pénzforgalmi jelzőszámra.

Előfizetési díj: félévre 520, – Ft, egész évre 1040, – Ft

Szedte: a Szerkesztőség

Ára: 260,- Ft